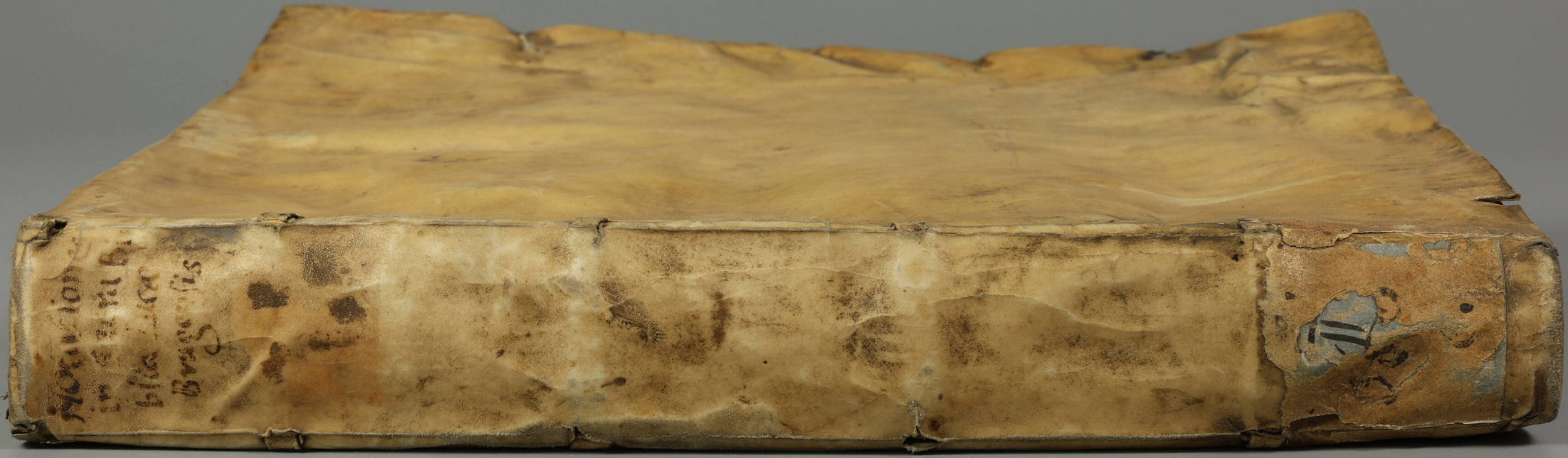

NOTATIONES IN SACRA BIBLIA,

QVIBVS, VARIANTIA DISCREPANTIBVS EXEMPLARIBVS LOCA, SVMMO STVDIO DISCVTIVNTVR;

Auctore

FRANCISCO LVCA BRVGENSI,
S. THEOLOG. LICENTIATO.

II.
386.e.

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.
M. D. LXXX.

Inscriptus Catalogo Collegij Tornacensis Soc. Jesu

Dar Kuratorjum Okr. Szk. Poznańskiego.
Z księgozbioru Gimn. im. Marji Magdaleny w Poznaniu
1930.

~~T. II~~ ~~n. 81~~

NOTATIONES IN SACRA BIBLIA, QVIBVS, VARIANTIA DISCREPANTIBVS EXEMPLARIBVS LOCA, SVMMO STVDIO DISCVTIVNTVR;

Auctore

FRANCISCO LVCA BRVGENSI,
S. THEOLOG. LICENTIATO.

II.
386.e.

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.
M. D. LXXX.

G.

Inscriptus Catalogo Collegij Posnaniensis Soc. Jesu

S. D. 792, II

II. 38. e.

BIBLIOT. UNIWERSYT. W POZNANIU

1355 6/13

1934. 1308

ILLVSTRISSIMO S.R.E. CARDINALI GVLIELMO SIRLETO.

IAM DEMVM prodeunt, Ampliſſime Præſul, ſecunda Bibliorum editione, quæ à quinquennio primæ editioni iungẽdæ fuerant, promiſſæ Notationes. Meritò notandũ me exiſtiment aliqui non ſtatim ab initio ſeruati promiſſi, quòd Bibliorum illorum, noſtra tũc opera expolitorum, margines, abſque Notationibus his, ad quas etiam Lectorem remittunt, intelligi nequeant. Ceterùm, facilè me culpa exſoluturus eſt, qui cauſas intellexerit. Etenim, cùm primùm rem animo concepiſſem, trium menſium arbitrabar opus eſſe, trimeſtri à me in ea quæ tractanda acceperã loca ſcribi poſſe. At, cùm rem cœpi, & inueſtigandis, penetrandis, explicandiſque locorum varietatibus, me dedi; tantam inueni, etiam vbi minimè expectaueram, rei difficultatẽ, quantam nemo, niſi qui ipſe experientia didicerit,

facilè autumet, ita vt triennium operi diligentissimè tributum, nedum trimestre, haudquaquam suffecerit, si exacti aliquid, cuiusmodi sit oportet id quod hoc exulceratissimo quidem sed argutissimo seculo prodire audeat, ederetur. Verùm, an exactum id sit quod à nobis editur, aliis iudicãdum relinquimus: nos certè laboribus nullis pepercimus, ita vt, si non res, at conatus, laude dignus esse posse videatur. Accesserũt porrò ad operis difficultatem, alia non rarò litteraria negotia, quæ, nunc à maioribus demandata, nunc ex officio incumbentia, cùm prætermitti nõ possent, operis huius editionem tardarunt. Denique, bellorum ortæ tempestates, cùm nos Louanio eiecissent, atque in patria nihilo iam magis tranquilla exsules esse compulissent, diu manus à tabulis prohibuerunt, seruientium piorum consolationi, sacris concionibus, sacra excipienda exomologesi, aliisque sacris ministeriis, atque exspectantium interim, si fortè, pacatis diuina dignatione rebus, Louanium, vbi librorum

rum copia ſuppetebat, liceret reuerti. Verùm, cùm longa nos exſpectatione falli, & ſuaui ſpe fruſtrari miſerè cerneremus, id quod reliquum erat aggreſſi, à medio prioris epiſtolæ B. Petri deinceps, quo modo potuimus ad finem perduximus, atque ad editionem vniuerſa parauimus. Sed erunt; ſat ſcio; qui hæc noſtra ridebunt, atque vt friuola adſpernabuntur, ij nempè, qui, aut ſcripturam ipſam ſacram, aut illius præcipuè vulgatam Latinè editionem, ob ſtyli humilitatem, atque incomtas ac natiuas phraſes paruipendunt, nec curæ ipſis ſunt, quæ occurrũt ſubinde, codicum varietatulæ. At eorum ego nihil mouebor ſententijs, qui, & ſcripturam ipſam ſacram, & vulgatam illius Latinorum verſionem, antiquiſſimam illam, & SS. Tridentinæ Synodi declaratione, præ cæteris vniuerſis authenticam, eo proſequor honore, vt longè faciam pluris, vnum hîc, etiã minimum, ſuę integritati locum reſtituiſſe, quàm Ciceronis, Salluſtij, Virgilij, Horatij, aut cuiuſcumque alterius huius ordi-

nis, quinquaginta. Et si qui laudi sibi ducunt horũ editiones à mendis vindicasse: longè ego maiori dignum laude censeo, qui hîc id operæ collocarit. Non ita verò id operæ hîc desidero, quasi scriptura sacra erroribus obnoxia sit, quæ à prima veritate profecta veritatis regula est, sed, quòd, in codices siue apographa ipsa, Græca maximè & Latina, per frequentem exemplarium in exemplaria transfusionem, nũc librariorum, nunc lectorum, oscitantia, incuria, inscitia, temeritate, labeculæ, errata, deprauationesque subinde irrepserint, quæ, aliorum codicum siue apographorum collatione, mutari, corrigi, auferri debeant. Id cùm in ipso scripturæ fonte acciderit (perspicuũ est in nouo Testamento Græco: nam de veteri Hebræo nihil dicere volumus) longè magis in translatione accidisse potuit. Quare, quod nobis obiectant alij, cùm vetus editio Latina, à Tridentino concilio probata, atque authentica pronunciata sit, nulla ampliùs opus esse castigatione, ridiculum prorsus est. Neque enim

enim Concilium, editionis huius exemplaria erratorum expertia esse iudicauit, neque etiã certum aliquod editionis exemplar sequendum omnibus proposuit: sed editionem ipsam, cæteris quæcumq. exstant Latinis editionibus, prætulit, & authenticam definiuit. Hanc qui voluerit ex Hebręo aut Gręco mutare, aut suo pro iudicio corrigere, correctamque pro ipsa veteri editione emaculata proponere, is Synodi sententiæ proculdubio aduersetur. Non enim veterem seruat, sed suam obtrudit editionem. Cęterùm, qui ex variis ipsius veteris editionis exemplaribus, illi emendandæ & primæuæ lectioni germanæq; . Interpretis scripturæ restituendæ, operam nauet, tãtùm abest vt menti Synodi aduersetur, vt, ipsa ad hoc Synodo hortante, ex mente Synodi faciat. Statuit enim, vt hæc ipsa vetus & vulgata editio, quàm emendatissimè imprimatur; emendatè autẽ imprimi haud posse videtur, nisi, collatis variis illius exemplaribus, menda deprehensa eliminentur, sincera lectio admittatur. Qua in re, vt

re, vt Synodi desiderio satisfaceret Theologica Facultas, & D. Hentenio olim, & pòst nobis, hoc operis demãdauit. quanquam à nobis, textus, vt ab Hentenio est editus, verbis neutiquam mutatus sit. Non enim, ex Hebræo, Græco, Chaldęo, aut Syro, vulgatam emẽdare studuimus versionẽ: sed, cùm variare reperta essent vulgatæ versionis exemplaria, adhibita sunt Hebræa & Græca, plerumq. etiam Chaldæa & Syra, vt dignosci posset quæ exemplaria lectionem seruarent germanam. Nam, qui solam adfert Latinorum exemplarium variationẽ, nihil nisi scrupum inijcit lectoris animo: hæret enim animi dubius quid amplectatur, donec, aut ex fontibus, aut ex antiquis aliarum linguarum editionibus, aut ex tractatorum commentariis, aut ex locorum circumstantiis, aut ex ipsa exemplarium spectata integritate, aut denique ex his simul omnibus, quod inter exemplaria ipsa discernat, adferatur. Hoc conati sumus, cùm in marginibus Bibliorũ, tum maximè his in Notationibus. Vsq. adeò verò

verò à nobis abfuit animus, vel minimum recedendi ab ipſa veteris Interpretis ſcriptura, vt is ſcopus noſter fuerit, ipſam quærere Interpretis ſcripturam, non tantùm in rebus maioris ponderis, verumetiã in minutis, &, quod amplius eſt, etiam vbi ipſa Interpretis ſcriptura minùs fortè cõmoda videri poterat. ita vt nihil perinde verear, quàm, vt nimiæ me anxietatis multi notent. At quare hæc? non aliam ob cauſam, quàm, vt pura puta haberi poſſit, quam Synodo viſum eſt præſcribere, vetus editio: quæ ſi quid ſubinde minùs commodè fortaſſe vertat, non aliunde ipſa emendetur, ſed ex doctorum virorum id ſcriptis diſcatur. Quare &, cùm in dubium, de germana Interpretis ſcriptura, quouis pacto veniremus, non ipſi ſententiam diximus, ſed, iis quæ pro ſingulis facerẽt partibus in medium allatis, ferendam ſententiam aliis reliquimus. Quin & alias, cùm, re ſatis perſpicua, noſtram auſi ſumus ſententiã explicare, in omnes æquè partes, ita vt ferebat vnaquæque, diſſe-

ruimus, vt si quem plus fortè alterius partis mouere possint rationes, eam præ nostra liber amplectatur opinione. Cupimus enim melioribus subiecta sententiis, quæ à nobis iudicata sunt; nec tantùm, verumetiam quæcunque aut dicta aut scripta. Quamobrem, olim decreuimus, alicui Præsulum Ecclesiæ, has nostras lucubrationes inscribere: non quòd iis dignas censeremus, sed, quòd eorum propriè sit, certum eiusmodi de rebus iudicium ferre. Porrò, ab ipso initio, non alius occurrit, cui meliori viderentur ratione offerri posse, quàm V. D. Amplitudo, Cardinalis Illustrissime, quem, pietatis iunctæ eruditioni nota, celebrē nobis, carum, obseruatumque reddiderat. Vt enim auctoritate polles, ita & eruditione præstas, &, quod huc facit, linguarum cognitione excellis, quodque proximè vrget, earum peritus & studiosus es rerum, cuiusmodi hîc tractare conati sumus. Id loquuntur doctissimæ vestræ in Græcum Psalterium obseruationes, Regio Bibliorum operi iunctæ, &, quas

præ

præmanibus R. V. habet, quarum non exiguã ipsi vidimus & legimus partem, exactissimæ in librum Ecclesiastici Notationes, quibus alia consimilia plura D. V. industriã meditari intelleximus. Quare, quidquid hoc est, quod de lectionum S. Scripturæ varietate scripsimus; parum vtique, si respiciãtur, quæ, & nobis ipsis, & aliis, adhuc relicta sunt; amplis. D. T. exhibemus ac dedicamus, vt, sub tui nominis auspiciis editũ, & à te benignè in tutelam acceptum, si quid erroris habeat, tua auctoritate corrigatur; si quid boni, tui nominis accommodatione aduersus æmulos defendatur; si quid lectu dignũ, tuæ eruditionis celebritate commendetur. Vniuersa enim quæ dicta à nobis sunt, tuæ, & sanctissimi Patris nostri Romani Pontificis, atque Ecclesiæ Catholicæ censuræ, perpetuò submissa volumus. In his porrò elaborandis, adfuit præcipuè nobis, Reuerẽdus in Christo Pater, S. Theologiæ Licentiatus, P. Ioannes VVilhelmi Harlemius, Collegii societatis Iesu Louanii colendissimus

Rector, ac per Belgium Viceprouincialis digniſſimus, vir ſumma eruditione, qui, diuino quo præcellebat ingenio, linguarũ, Latinæ, Græcæ, Hebraicæ, Chaldaicæ, Syriacæ atq. Arabicæ, difficultates ſuperauerat, & Theologicorum myſteriorũ intima penetrauerat, ea adhæc vitæ puritate, ea morum ſuauitate ornatus, ea animi ad iuuandos quoſcumque promptitudine, ea deniq. in Deum perpetuò pergenti pietate præditus, vt homini bono, voluptatis ſummę loco eſſet, eius frui alloquio, ſacriſque ſimul ac doctis ſermonibus refici. Teſtari poſſum, qui, eo, præceptore, inſtitutore, patre, quinetiam; quæ eius erat humanitas; familiari, ſeptẽnio & eo amplius vſus ſum: nec quidquã ita deploro, vt, quod ignorabam, vltimum id eſſe vale, quod, Scotis hæreticis Louanium ingreſſis, turbataque vniuerſa ac ſuos dimittente Academia, triſtis dicebam. Flagrantis cæleſti amoris igne animæ corpuſculum, lœmicus, Deo operante, ignis ſoluit, vt, cùm à corporis miſeriis, tum à mundi, qui ea dignus

gnus non erat, nunc certè, si vnquam aliàs, totus in maligno positus, malis libera, ad cæleſtem dilecti thalamum admiſſa, tota ἀπεκδύσεως in mellifluis eius amplexibus verſaretur. ita vt non mors ipſius, ſed noſtra nobis deflenda ſit derelictio. Non graue tibi arbitror eſſe, ſereniſſime Cardinalis, bonorũ virorum audire laudes, quinimò volupe, huius præſertim, cuius fama non incognita; ſcio; D. V. fuit: qui huius, quod A. V. exhibemus, operis ſcribendi, ferè auctor nobis fuit, & cõſilio perſæpe iuuit, ac librorum, quibuſcumq. opus habuimus, copiam, ex inſtructiſſima ſocietatis Ieſu Louanienſi Bibliotheca, ſubminiſtrauit, quin & legit hæc pleraque omnia, ſuum eis calculum additurus, ſi vita comes fuiſſet; vt & delecti à Facultate Theologica Doctores, ij qui Bibliorum editioni ſubſcripſerunt, niſi iam à nobis mutuò ſeiuncti, vix, an in vita ſuperſtes ſit, alter de altero intelligere poſſemus. Adfuit porrò etiam ſingulariter, ad hæc conficienda, ſua nobis ope, qui ea ipſa ex-

 cudit,

cudit, Regis Architypographus, Christophorus Plantinus: tulit enim sumptus non mediocres, quibus, & me scribentem minusq. solida cum valetudine ferè colluctantẽ fouit,& aliis, qui, aut aliunde manuscriptos codices aduexerunt, aut ea quæ in aduersaria ieceramus, accuratè descripserunt,aut alio quocumq. modo auxilio fuerũt, liberaliter satisfecit, emptis etiam à se nonnullis atque è propria officina missis libris. Quare, si quid his,aut fructus,aut ornatus, Ecclesiæ Catholicæ allatum esse potuit, vel meriti quid boni ipso conatu apud Deũ comparatum; ad cuius sanè gloriam animus respexit; suas sibi hi vindicant partes,Harlemius & Plantinus, ipsi inter se coniunctissimi, & mihi pro beneficiis in me collatis suo ambo merito colendi. Te itaque, pietate atque eruditione ornatissime Cardinalis,obnixè oro,vt hæc, quæ Illustrissimæ D. T. dicamus, qualiacumque scripta, æqui boni consulas, atq. in tuam benignè tutelam accipias: vt intelligenti, id quod primum edide-

rim,

rim, tibi cæteriſque Eccleſiæ Præſulibus gratum eſſe, ad plura tentanda animus addatur. Meipſum porrò beneuolentiæ humanitatis tuæ etiam atq. etiam commendo: & tuorum à te numero adſcribi opto. Dominus Deus Eccleſiæ ſuæ diu te incolumem ſeruet. Brugis Flandrorum, die B. Laurentij martyrio celebri, IV. Idus Auguſti, anni CIↃ. IↃ. LXXIX.

Ampliſſimæ D. V. obſeruantiſſimus,

Franciſcus Lucas.

AVCTORIS AD CANDIDVM LECTOREM PRÆFATIO.

CVM commissum mihi esset, eas, quæ in Louaniẽsium Bibliorum marginibus adnotatæ erant lectionum varietates, ad fontes & veterum commentarios reuocare, &, si quidem concinerent, marginalibus id notis signare, vt quo quo modo germana ab adulterina discerni posset lectio: animaduerti sæpenumero, fieri haud posse, vt notis id in margine indicaretur; quòd fontes, vel ambigui vel obscuri essent, aut ad dignoscendam germanam lectionẽ quædam facerent, quæ, cùm verbis exprimenda essent, tot exprimi non possent, quot marginis angustia posset capere. Quamobrem, consilium subijt, ad calcem Bibliorum, breuibus eiusmodi annotari posse. Quod cùm, ad R. P. Harlemium, qui hoc in negotio præerat, retulissem, probasset q̃ ille; adscripsi, in Bibliorum margine, ad ea loca, in quæ visum erat aliquid annotare, signum Q. n. quod esset, Quære notationes. Cùm verò,

verò, eo quod in Bibliorum margine laborãdum erat confecto, Bibliïsq; ipsis ad Typographiam missis, me ad scribendas in ea loca notationes dedissem; animũ temperare haud potui, quin exacte id conarer facere quod incumbebat; nec paucis, quemadmodum statueram, absoluere potui, vt ad calcem Bibliorum adïci possent, nec citò, vti speraueram, vt vnà cum Bibliïs prodirent. Quare, nunc, seorsum, secunda cum Bibliorum editione, prodeunt, necessariæ quidem ad intelligenda marginalia annotata Bibliorum illorum nostra opera adauctorum; quippe ad quas illa remittant, sed quæ à marginalibus illis annotatis ipsæ non pendeant, quibuscunque Bibliorum editionibus atq; exemplaribus adhibitis seruientes. In his porro, textum, initio singularum notationum, ita fere proposuimus, vt in Louanienſibus est Bibliïs: quem deinde, cum alïs Latinis exemplaribus, impreßis & scriptis, contulimus. habuimus impressa exemplaria semper octo aut nouem; scripta, XXXII. aut XXXIII, vt minimum, sæpe plura; ea quæ statim describturi sumus; propria dico, præter ea, quæ ante nos, Parisienses, Hentenius, aliq;, annotauerant. Sæpe enim in vno inuenias, quod non in multis

alijs: & frequenter, de genuina Interpretis scriptura, plus ex Latinis codicibus quàm aliunde intelligere licet, dum, inter varia exemplaria, quem legendi modum vulgaria sequantur, in quem conspirent emendatiora, conspicitur. Dehinc, consuluimus commentaria, enarrationes, scholia, translationes, primæ, mediæ, postremæ ætatis, auctorum, Græcorum, & Latinorum, quoscumq; habere potuimus: vt si quid vsquam esset, quod ad nostrum faceret institutum, quoad eius à nobis fieri posset, in medium adferremus. Posthæc adhibuimus, in veteri quidē testamento, Hebraicum, Græcum, & Chaldaicum, textus; in nouo, Græcum & Syriacum: &, ne fortè horum exemplaria sibi mutuò quandoque non constarent, lecta sunt Græci textus antigrapha complura, cæterorum saltem duo. Postremò, si quid, vel ex locorum circunstantijs, vel ex locis similibus, vel aliunde, de lectionis varietate intelligi posset, id omne perscrutari conati sumus; & si non ipsi iudicium ferre, certè alijs dare, vnde aut ferre possent, aut suo quamque momento lectionis varietatem æstimare. His autem, sensum sæpenumero addidimus, aliquando singularum varietatum, maximè verò eius quæ vero simillima

millima erat, vt ne fortè, ob minus perſpicuum ſenſum; id quod fere accidit; reprobaretur. Horum porrò occaſione, ſæpe etiam antecedentia & ſubſequentia proximè tractauimus loca: &, ſi quæ Græcorum, Chaldaicorum, aut Syricorum apographorum, occurreret variatio, etiã ea ediſſerta eſt: quin & difficultates, quæ, vel ex his, vel ex Hebraico, oriuntur, pro virili noſtra enodatæ ſunt: nec prætermiſſum eſſe arbitror, id quod multi deſiderant, quo modo Hebraicè Latinus & Græci Interpretes legerint, dum eorum tranſlationes, ab Hebraica ſcriptura, vt nunc punctis vocalibus adſecta exſtat, diſcrepare videntur. Cæterùm, non deterreant Lectorem, linguarum fortè imperitum, quæ frequenter his admiſcentur, Hebraici, Chaldaici, Græci, Syrici, textuum, verba: id enim fieri ita debuit, vt fides dictis haberetur, feréque ita interiecta ſunt, vt, ſaluo atque integro loci ſenſu, tranſiliri, ab eo qui non intelligat, poſſint. Porrò varietates, quæ, in manuſcriptis exemplaribus, eius varietatis quæ diſcutienda erat occaſione, quippe loco vicinæ, repertæ ſunt, cùm tractandæ non viderentur, ad marginem ſunt notatæ, ijs ſignis quæ in Bibliis frequentata & declarata ſunt.

Sunt verò notationes, iuxta librorum S. Scripturæ, capitum, versuúmque, ordinem, sese mutuò sequentes: ita vt nullo indice opus sit, nisi eorum locorum, quæ, occasione, aliunde explicanda aliquando se obtulerunt. quem & ad calcem libri inuenies. Quod reliquum est, Lectorem obsecro, vt, hæc mediocritatis nostræ scripta, eo accipiat & legat animo, quo scripta & data sunt, candido, & veritatis non contentionis studioso, qui insectari alios abhorreat, &, sicubi erret ipse, lubens mõstratum errorem corrigat; si quid ignoret, discere gaudeat, nec suam velit vsquam opinionem meliori sententiæ præiudicium ferre.

CATA-

CATALOGVS EORVM QVIBVS VSI SVMVS S. SCRIPTVRÆ LIBRORVM.

COMPLVTENSIA, & ex Complutensibus expressa, Regia Biblia, Hebraica, Græca, Latina, Chaldaica, &, quod Regijs proprium est, Syrica. Compl. R.

Hebraica & Chaldaica Biblia magna, Venetiis excusa. Ven.

Psalterium Augustini Nebiensis, quinque linguis, Hebraica, Græca, Latina, Chaldaica atque Arabica. Neb.

Psalteria Hebraica manuscripta duo, vnum Collegij Louanienſis Societatis Iesu, alterum D. Clementis Angli, & tertium Portugallicum, ex fide reuerendissimi D. Lindani citatum. Angl. Port.

Syricum Noui Testamenti manuscriptum, Colonienſe, ex Orientis partibus allatum.

Syrica Noui Testamenti editio, sumptibus Ferdinandi Imperatoris, & Iohannis Widmanstadij opera, Viennæ Austriacæ edita.

Græca Biblia Aldi Manutij, anno 1517. impressa. Ald.

Græca veteris Testamenti Biblia, Argentorati edita, collata cum duobus Græcis Vaticanæ Bibliothecæ antigraphis, quorum variæ lectiones ad marginem adnotatæ sunt, iussu reuerendissimi Cardinalis Granuellani. Argent. Vat.

Græca Vet. Testamenti Biblia Basileæ excusa anno 1550, cum Latina interpretatione. Bas.

Psalterium Græcum, Latinis litteris, Tornaci, olim in cœnobio S. Martini scriptum. Torn.

Psalterium Græcum Parisiis impressum, ex S. Victoris codice emendatum. Alterum Parisiis à Cheuallonio excusum; Tertium, Antverpiæ à Stelsio.

Nouum Testamentum Græcum Basileæ excusum, cum Vaticano codice, in Euangeliis collatum, quondam D. Werneri Atrebatensis Collegij Louanij Præsidis.

Nouum Testamentum Græcum Basileæ impressum, anno 1563. cum lectionum varietate: & alia aliquot alibi excusa, quæ quia Louanio longè absumus, commemorare haud possumus; vt nec cæteros libros exactè, ita vt facilè deceret, describere.

Nouum Testamentum Græcum Parisiis editum, ad XVI Græca exemplaria à Parisiensibus collatum, signata Græcis numeris, α, β, γ, δ, ε, ϛ, ζ, η, θ, ι, ια, ιβ, ιγ, ιδ, ιε, ις: quorum primum, Complutense est exemplar: secundum, ex Italia transmissum fuit: octauum, cum ceteris, ex Bibliotheca Regis Francorum sumtum. A, β, γ, δ, &c.

Vetusta Latina manuscripta, quibus ad castigandum Parisienses sunt vsi; Cœnobij

Di. o. l. Ge. o. l. p. au. ar. Do. Pau. Su. Con. Cor. Au. V. S. Cœnobij S. Dionysij oblongum & latum, S. Germani oblongum, latum, paruum, aureum & argenteum, Donatianicum, Paulinum, Sueſſonienſe, Conſtantienſe, Corſendoncenſe, Aureum, S. Victoris exemplaria, & Sorbonicum correctorium.

Latina Biblia quæ ad caſtigationem D. Iohannes Hentenius adhibuit, deſcripta ab eo in præfatione Bibliorum à ſe editorum.

Brug. Manuſcripta Latina Biblia, duobus magnis voluminibus comprehenſa, Cathedralis Eccleſiæ D. Donatiani Brugenſis, antiquitate ſimul & integritate paucis aut nullis ſecunda, quæ à clariſſimo viro D. Iacobo Pamelio, Bibliothecæ D. Donatiani præfecto, Louanium tranſmiſſa fuerunt.

Lob. Alterum Bibliorum, duobus tomis contentum, manuſcriptum exemplar, ſimiliter vetuſtate & integritate venerandum, à R. D. Ermino Franſoys, Cœnobij Lobienſis S. Petri Abbate, commodato miſſum, ſcriptum; vt ad calcem libri diligens ſcriptor notauit; à F. Goderanno, Anno incarnationis Dominicæ 1084. indictione 7ª, concurrente 1°, Epacta 11ª, rege Henrico æquè Henrici Cæſaris filio iam trienni obſidione vrbem Romam grauiter premente, concluſo in ea Gregorio Papa, qui & Hildebrandus, Anno 9°. præſulatus Henrici Eccleſiæ Leodicenſis, 8°. autem Gerardi Cameracenſis, 6°. quoque Arnulfi Abbatis eiuſdem Lobienſis cœnobij S. Petri. Habet hoc exemplar, triplex tribus columnis diſtinctum; vt & alij quidam veteres codices; Pſalterium, Gallicum, Romanum, & Hebraicum. Gallicum, noſtra eſt vulgata editio, ab Hieronymo caſtigata, & obeliſcis atque aſteriſcis notata. Romanum, ea eſt qua Romani ante Hieronymi caſtigationem videntur vſi. Hebraicum, Hieronymi eſt ex Hebræo verſio.

Leod. Tertium his ſimile manuſcriptum, quatuor aut quinque tomis, ex Leodienſi S. Iacobi Abbatia allatum: cui hoc vnum deeſt, quòd, pleriſque locis, poſteriori alicuius præpoſtera cura, antiqua ac germana eraſa, vulgaris lectio ſubſtituta ſit.

A, B, C, D, &c. T. N. Viginti manuſcripta Bibliorum exemplaria contribuit, quem ſuum nuper Louanij diem obijſſe intelleximus, M. N. Auguſtinus Hunnæus, pie memoriæ; viginti contribuit ſignata Alphabeti litteris: ſuntq; vt iuxta præſtantiæ ordinem ea numeremus, O, Q, T, E, N, P, L, H, G, A, M, V, I, K, B, C, D, F, R, S. Cæterùm T & N, fragmenta ſunt dumtaxat; T, Acta Apoſtolorum, Epiſtolas D. Pauli, & Catholicas veteri ſcriptura continens; N. Iob, Prouerbia, & eos qui deinde ſequuntur libros vſq. ad Ezechielem; litteris miræ magnitudinis; emendatum, ante trecentos annos, ex Caroli magni Biblijs vndequaque collectis, iuſſu, vt præfatio habet, F. Iordani Magiſtri ordinis Prædicatorum, & F. Hugonis Prioris Prouincialis in Francia, à Prædicatoribus S. Dominici Fratribus, quorum & emendationum rationes, ſub libri finem leguntur, ad quas textus aureâ marginis notâ remittit. O, Q, E, lectiſſima ſunt antigrapha; ſed in Pſalmis, O, cùm Hieronymi ex Hebræo tranſlationem habeat, multùm ab aliis eiuſdem tranſlationis antigraphis diſcrepat. H in libris Regum præſtat; P in

O, Q, E. O. H. P.

Pſalmis,

Psalmis, &, in quibus excellit etiam L, Sapientis libris. I & K sæpe adnotant L.
lectionem veriorem. V quod signamus, & ipsum Q littera, à M. N. Hunnæo I.
insignitum est. Habuimus ab Hunnæo & Breuiarium peruetustum, quod quan- K.
doq. citamus; denique præter alia, id quod maximi facimus, manuscriptum V.
Bibliorum correctorium, ab incerto auctore; quem Epanorthoten aut Corre-
ctorem ferè vocamus; magna diligentia ac fide contextum, secuto, vti oportet, Epanortho-
antiquos nostræ editionis codices, eosq3, cum Hebræis, Græcis, & veterum Pa- tes.
trum commentarijs, sedulò collatos. qui liber Genes. 8. v. 7. latiùs à nobis de-
scriptus est. Hos porrò manuscriptos codices, iam à morte D. Hunnæi, opinor
Collegij Societatis Iesu esse: reliquerat enim illos Collegio, cui olim commoda-
tò miserat, nisi ante mortem repeteret.

Collegium Societatis Iesu, duo sua subministrauit manuscripta Bibliorum So. ru.
apographa, minori forma, quorum vnum Societatis rubrum, alterum appella- So. au.
uimus aureum siue Harlemense, eò quòd auro ornatum Harlemio à Plantino Harl.
donatum fuerit. Plura subministrauit Collegium Societatis fragmenta Biblio-
rum, eaq3 spectatæ antiquitatis, quæ idcirco à confractione P. Harlemius re-
demerat; vnum continens octateuchum, vnum libros Regum & eos qui subse-
quuntur vsque ad Esræ, id quod Societatis longum diximus: duo, Societatis So. lon.
album & aureum, codices sunt euangeliorum: quartum, Societatis latum, So. al.
Paulinas habet epistolas, easq3 glossematis illustratas. Christophorus Plantinus So. au.
quinque miserat manuscripta Biblia, quæ suo ære à confractione seruarat, vo- So. la.
cata à nobis Plantini medius codex, angustus, latus, paruus & longus: quæ, Pl. m.
quo ordine à nobis numerantur, eo censenda sunt. Pl. ang.
Pl. la.
Pl. par.
Pl. long.

Atrebatensis Collegij Præsidens, præclarissimus M. N. M. Cornelius Reineri Atr.
Goudanus, duo commodauerat manuscripta Biblia, quorum vnum Atrebaten- Atr. s.
se, alterum Atrebatense sericatum diximus: quibus exemplaribus, vt & eo
quod proximè sequitur, etiam Hentenius vsus fuit.

Ex maiori Theologorum Collegio habuimus exemplar quondam Bessarionis Bess.
Cardinalis, quod ille à Iuliano, Cardinali S. Angeli, Florentini concilij Præsi-
de; vt epigraphe habet; dono acceperat, id quod in libris Regum maximè, ve-
ram lectionem sæpe notat in margine.

Collegium Bustidianum seu Trilingue, etiam vnum dederat scriptum, vti Bust. siue
coronide addita adnotatum est; anno 1432, annis octo ante typographicæ artis Tril.
inuentionem.

Ex Abbatia Malmundariensi accepimus miræ vetustatis libellos, qui pleri- Mal.
que, magis eam qua veteres Patres, quàm qua nos vtimur, editionem referunt;
vnum Psalmorum, vnum Sapientiæ & Ecclesiastici, vnũ Machabæorum, vnum
Epistolarum Catholicarum & Apocalypseos, duos epistolarum D. Pauli, quo-
rum alterum maiorem, alterum minorem, à litterarum magnitudine, vocaui- Mal. ma.
mus. Minor nostræ editionis studiosus est; maior, veterem sectatur, eam quæ Mal. mi.
ante Hieronymi castigationem.

D. Pamelius commodauit nobis, quod Tornaco allatum fuit, vetustissimum
atque

Torn. *atque lectissimum cœnobij S. Martini Psalterium, anno Domini 1105. scriptum: id quod, quatuor columnis, quatuor Psalterij editiones exhibet, Gallicam, Romanam, Hebraicam, Græcam. Græca ipsa est Græca translatio, Latinis litteris scripta.*

Got. *Vsi sumus & Psalterio ex Cameraco allato, Goticis litteris scripto; in cuius lectione, Reuerendissimus D. Lindanus, repuerascendum sibi fuisse, scripsit. id quod Romani Psalterij exemplar esse deprehendimus.*

Tor. *A D. Lauino Torrentino habuimus Glossam ordinariam, in Prophetas minores, manuscriptam.*

And. *A D. Nicolao Michaëlis, Reuerendo monasterij S. Andreæ iuxta Brugas Abbate, vnum tomum manuscriptorum Bibliorum, quæ ea habet Abbatia, insignium: quo vno manuscripto, perficientes Brugis id quod à Louanensi fuga restabat, vsi sumus. Legimus atque adduximus aliquando & alia quædam manuscripta exemplaria: quibus quia continuè vsi non sumus, suis ea locis nominasse sufficiat.*

Mog. Colo. Nuren. Ven. Lugd. Quent. *Typis excusa Latina Biblia, quibus perpetuò vsi sumus, hæc sunt: Excusa Moguntiæ anno 1472, quam primam esse accepimus Bibliorum à Typographis editionem (quanquam aliam illa priorem quidam se vidisse dicant) Coloniæ anno 1479, Nurenburgi anno 1478, Venetiis anno 1497, Lugduni, cum lectionum varietate anno 1522, Coloniæ apud Quentelium anno 1529, Parisiis castigata anno 1557, &, Benedicti scholiis aucta, anno 1573.*

Enarratorum atque auctorum quibus vsi sumus, longum esset catalogum texere: ex iis quibus aliquando nominantur locis, poterunt intelligi. Cæterùm post Epistolam ad Romanos, non omnes legimus quos adhuc statueramus, præter spem Louanio exsules.

NOTA-

NOTATIONES IN GENESIN.

APITIS tertij verſu decimoquinto: *Ipſa conteret caput tuum, & tu inſidiaberis calcaneo eius.*] Latina exemplaria pleraq. *Ipſa* ſcribunt *conteret caput tuum.* S. Germani oblõgum & Sorbonicum correctorium, à Pariſienſibus notata, *Ipſe* legunt *conteret caput tuum.* Harum lectionum poſterior, Hebrẽo conformior eſt: legitur enim הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב Eadẽ lectio Græcæ tranſlationi ſimilis eſt: ſic enim habet, αὐτός σε τηρήσῃ κεφαλήν, καὶ σὺ τηρήσῃς αὐτῦ πτέρναν. Ipſe tuum conteret caput, & tu conteres eius calcaneum. ita exemplaria Complutenſe & Vaticanum. Germanicæ verò editiones, cum Aldina, αὐτός σε τηρήσῃ κεφ. καὶ σὺ τηρήσῃς αὐτῦ πτ. Ipſe tuum obſeruabit cap. & tu obſeruabis eius calc. id quod à Patribus ferè lectum eſt, atque adeò Hieronymo, qui, ſi in aliis codicibus τηρεῖν legi comperiſſet, ει nimirum primam ſyllabam formante, id proculdubiò prætuliſſet. In Hebraicis namque ſuper Geneſin quæſtionibus, producta Interpretum 72. tranſlatione, *Ipſe ſeruabit caput tuum, & tu ſeruabis eius calcaneum*, annotat. Melius habet in Hebræo, *Ipſe conteret caput tuum, & tu conteres eius calca.* quia & noſtri greſſus præpediuntur à colubro, & Dominus conteret Satanam ſub pedibus noſtris velociter. Quibus in verbis etiam conſpicitur, Hieronymum, lectioni prædictæ conformiter, *Ipſe* vertere. I.

Fortaſſis autem commodiùs neutro genere tranſferatur: Ipſum conteret caput tuum. Eſt enim Hebraicè, pronomini הוּא cum præcedente nomine זֶרַע, quod ſemen ſignificat, debita conuenientia, vt vocem quæ ſubaudiatur, aliundè accerſere, neceſſe non ſit. Hoc modo (neutro inquam genere) in Latinis quibuſdam exemplaribus haberi; inſuper, ita D. Leonem legiſſe, Aloyſius Lippomanus docere videtur. Dum enim Leonis magni in hunc locum verba Catenæ ſuæ copulaturus eſſet, præmiſit, Vel iuxta alia exemplaria: Ipſum conteret caput tuum. Tum ipſius verba ex ſermone De natiuitate Domini ſecundo ſubiunxit: Deus omnipotens & clemens, &c. ſtatim vt nos diabolica malignitas veneno ſuæ mortificauit inuidiæ, prædeſtinata mortalibus ſuæ pietatis remedia (&c.) præſignauit; denuncians ſerpenti, futurum ſemen mulieris, quod noxij capitis elationem ſua virtute contereret, Chriſtum ſcilicet in carne venturum Deum hominemque ſignans, qui natus ex Virgine, violatorem hu-

manæ propaginis incorrupta natiuitate damnaret. quibus ex verbis, à Leone, hoc modo, locum hunc lectum, vero non est absimile. Isidorus Clarius hoc ipso modo sua Biblia emẽdauit: Ipsum cont. &c.

Minimè verò contemnenda est ea Latinorum exemplarium lectio *Ipsa conteret caput tuum*, tum quòd in omnibus pænè Latinis codicibus legatur (nos certè post D. Hentenium, nullum vulgatæ editionis codicem potuimus reperire qui diuersum legeret: nam Parisiensium sunt quos pro *ipse* Hentenius adfert: neque constat de Sorbonico correctorio, qui alter est Parisiensium, an ex Hebræo, an ex Latinorum codicum auctoritate, sic legendum doceat; vt neque de Aloysij exemplaribus, an nostræ sint editionis, cuius certè Clarij Biblia, quæ *ipsum* habent, non sunt) tum quòd à Veteribus, & ijs qui vulgata ex Hebræo, &, quod magis est admirandum, (dissonãt enim Græca exemplaria) ijs qui vulgata ex Græco editione vsi sunt, agnoscatur atque exponatur. Augustinus libri secundi de Genesi contra Manichæos capite 18. Obseruat (inquit) ipse plantam mulieris, vt si quando illicita labitur delectatio, tunc illam capiat: & illa obseruat caput eius, vt eum in ipso initio malæ suasionis excludat. Similis est Gregorij lib. 1. moral. cap. 38. Eucherij, Bedæ, ac Rabani, lectio atque expositio. Neque verò hæc lectio Hebræo repugnat. In primis enim potuerit Interpres הִוא fœmininum pronomen pro הוּא masculino legisse, vt nonnulli conijciunt. Deinde, fœmininum pronomen, nonnunquam eo modo scriptum reperitur quo masculinum, הוּא, quanquam הִיא legatur. atque ita hoc loco accipiendum & legendum esse הוּא, nonnulli existimant. Hinc Guido Fabricius, Pici Mirandulani principis auctoritate nixus, in Hebraicis illis Biblijs Regio operi adiunctis, quibus Latina interpretatio inter contextus lineas inserta est, excudi curauit הִוא, quanquam errore positum sit חִוֹת. Nec reijcienda est ista lectio, quòd masculini generis verbum pronomenque sequantur, verbum יָשׁוּף, pronomen נוּ: nam & alibi phrases huiusmodi reperiuntur. Esther primo capite, וְכָל *Est. 1. d. 20* Ecclesiastæ duodecimo הַנָּשִׁים יִתֵּנוּ יְקַר לְבַעְלֵיהֶן *Eccl. 12. b. 4* וְיִשְׁחַק כָּל־בְּנוֹת הַשִּׁיר Potest autem hæc lectio, ad eum ferè sensum quo superiores exponuntur, de Christi matre intelligi, vt serpentis caput contriuisse dicatur, quia eum genuit qui contriuit, quia diabolum sua morte deuicit, & nos ex eius tyrannide in libertatem asseruit.

Locus iste à Chaldæo paraphraste ad hunc modum redditus est: Et inimicitiam ponam inter te & inter mulierem, & inter filiũ tuum & inter filium illius: ipse erit memor. exemplar Venetum: obseruans tibi quod feciſti ei à principio, & tu eris obseruans ei in fine. Atque in hac paraphrasi obseruetur & illud, quod illi Græcæ lectioni conformiter, quæ & olim & hodie multorum est codicum, τηρησ,

per π

per ה in prima syllaba, transferatur *obseruans*, ne, cùm & hæc accedat ratio, à quoquam facilè reijciatur. Porrò, etsi exemplar Venetum, priori loco יְחִי רְבִיר habeat, posteriori tamen, Complutensi & Regio cõformiter, תְּהִי נָטָר legit: atq. expositio esse videtur יְחִי רְבִיר, eius quod in Complutensi & Regio est יְהָא נָטָר.

C. 4. v. 8. *Dixitq; Cain ad Abel fratrem suum : Egrediamur foras.*] Quod in Latinis codicibus legitur, *Egrediamur foras*, in Hebræis & Chaldæis non reperitur. In Græcis habetur διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον, transeamus in campum. Hieronymi in Hebraicis quæst. hæc notatio est: Et dixit Cain ad Abel fratrem suum, subauditur, ea quæ locutus est Dominus. Superfluum ergo est quod in Samaritanorum & nostro volumine reperitur, Transeamus in campum. Hac vt videtur Hieronymi notatione motus Rabanus, prædicta verba omisit: & F. Magdalius Gaudensis, cuius extat Bibliæ correctorium anno 1508. Coloniæ excusum, scripsit, *Egrediamur foras* non est de textu, nec habetur in Hebraico. 2.

C. 8. v. 7. Magna est de loci istius lectione contentio. Hebræi namque libri habent: Et emisit coruum, & exijt egrediendo & redeundo, donec arescerent aquæ desuper terram. Græci verò codices legunt: Et emisit coruum ad videndum si cessauit aqua, & egressus non est reuersus vsque siccari aquam à facie terræ. Quæritur vtri sequendi sint, Hebræi an Græci codices? videntur enim inter se pugnare. Multi exclamare nihil dubitant, Hebræos libros qui hodie sunt, Iudæorum perfidia vitiatos esse, Græcos autem integros; ideoque, hos sequendos, illos minimè. Verùm, quid Iudæos mouisse potuerit, vt hunc peruerterent locum? vt coruum in arcam reuersum dicerent, qui reuersus non sit? An vlli Christianæ fidei mysterio sua hac corruptela illudere conati sunt? At dicet aliquis, Vt multis in locis Hebræus textus de industria corruptus est, ita contigit hoc loco corrumpi. quid? an non præferendi codices Græci, quos omnes sequuntur patres? Sed hunc vicissim interrogatum volo, an reijciendi codices Hebræi, quos nulli reijciunt patrum? Patres namque editionem 70. Interpretum, qua tunc omnes vtebantur, secuti, Hebræa, aut non consuluerunt, aut consulta non reiecerunt. Hieronymus, qui in Dialogo cõtra Luciferianos, iuxta Interpretes 70, emissum de arca coruum dicit non rediisse: in Hebraicis quæst. aliter in Hebræo de coruo dici notat. Procopius Gazæus, Græcus auctor causis cur columba redierit expositis: Sic etiam, inquit, vt habet Hebraicus textus, & coruus in arcam reuolauit. An id semper præferendum est, quod 70. transtulerunt, & translatione eorum Patres vsi legerunt? 3.

D. Melchior Canus l. 2. c. 13. multa congessit patrum loca.

Circa medi dialogi.

runt? Quòd si sic, cur SS. Synodus Tridentina, vulgatam Latinorum editionem, quæ ab illa innumeris locis discrepat, & Hebræo longè conformior est, sequendam omnibus proposuit? Sed hoc nos confodere telo existimant, quòd & Latina editio, quæ à Catholica Ecclesia recepta est, de coruo legat: *Qui egrediebatur & non reuertebatur*. Quid dicant, si huius editionis exemplaria, quæ inter se putant consonare, qui qua oportuit diligentia ea scrutati non sunt, varia esse ostendantur? Exemplaria S. Germani latum & oblongum, S. Dionysij oblongum, & Complutense cum Regio, *Qui egrediebatur & reuertebatur* sine negatione legunt. At fortè ad Hebræos codices hæc exemplaria mutata sunt. Minimè verò. Est nobis à M. N. Augustino Hunnæo, antiquum Bibliorum correctorium mutuò datum, multis annis scriptum, & pluribus fortè compositum, quod & ad hunc modum legit, & hanc antiquorum codicum lectionem esse asserit. Verba eius asscribemus: Item b. *Dimisit coruum, qui egrediebatur & reuertebatur, donec siccarentur aquæ super terram*. Certissimè tene, quòd nec Hebræi, sicut dicit Hieronymus, nec antiqui Latini (codices) habent *non*: sed est sensus, quòd ibat & redibat extra arcam circuiendo, & propter hoc vtitur Interpres præterito, non perfecto, sed imperfecto: licet Græcus habeat, puto de 70. sed sequendi sunt Hebræi & antiqui, & Hieronymus. Hæc ibi. Ad quæ quid dici possit? An quòd libro fidendum non sit? Non hoc dicet qui euoluerit. quæ namque, à nostri sæculi scriptoribus, ex manuscriptis codicibus collectæ sunt variæ lectiones, omnes propemodum in eo comperimus, & ad fontes fideliter examinatos deprehendimus. Neque dici potest eius libri auctorem, ex ijs esse, qui ad Hebræos codices Latinos mutare studeant: non semel enim, Hebræos sui temporis corruptos asserit, & sequendos Latinos antiquos docet, eosque, qui ad Hebræa, Latina mutarunt exemplaria, arguit. Hæc sit libri, qui sæpè à nobis citandus erit, descriptio. In vetustissimo codice Abbatiæ Tosanæ iuxta Brugas, legi vidimus, *& non reuertebatur*; sed recentiori manu scriptas vòculas *& non*, ita vt altera omnino omissa ab initio fuisse videatur, vel *&*, vel *non*. In margine annotatum erat, Hieronymus, Qui egrediebatur & reuertebatur. Porrò quod dicit Hunnæi correctorium, atque huius codicis margo, ab Hieronymo negationem non legi, vero simile est ex Hebraicis super Genesin quæst. sumptum: atque hinc colligere licet, locum illum aliquando absque negatione lectum, quam & ipsa Hieronymi verba reijciunt, quamuis in eis, quæ à nobis consulta sunt, Hieronymi exemplaribus, legatur. Similis est corruptela in Froben iana Iosephi Historiographi editione Latina. Nam & Iosephi verbis ibi addita est negatio: Qui (de coruo est sermo) cuncta reperiens inundantia, non regressus est ad Noë,

ad Noë. Omittendam negationem, & proximè præcedens ratio loquitur, & aliæ editiones cum Græcis exemplaribus teſtantur. Sic enim habet Ioſephus, ὁ δ' πᾶσαν εὑρὼν ἐπι λιμαζομένῳ, πρὸς νῶχν ἐπάνηλθε. Onkelos, qui paulo poſt Chriſti tempora Chaldaica paraphraſi Pentateuchum illuſtrauit, ſine negatione reddidit: Et miſit coruum, & exiuit exiens & reuertens, donec ſiccarentur aquæ deſuper terram. Atque his oſtenſum ſit, falſitatis non eſſe arguendos Hebræos codices: & inter varia Latinæ editionis exemplaria, nec ea contemnenda quæ negationem Græcis conformiter legunt, nec illa reiicienda quæ Hebræis ſimiliter tollunt. Neque verò hæc, ſi rectè intelligantur, inter ſe pugnant: coruus enim dimiſſus in arcam reuerſus non eſt, ſed ad arcæ tectum regreſſus, inde ad eſcam euolauit, eoque redijt, donec ſiccarentur aquæ ſuper terram. Fortaſſis enim auis illa dimiſſa, vidit hominum aut brutorum cadauera, præſertim cùm montium reuelata eſſent cacumina, atq. ad ea, vti eſt immunda, inuento ſibi congruo cibo, perrexit & redijt. Columba verò, cui extra arcam non fuit eſca conueniens (cadauera namque abominatur, & non niſi ſeminibus paſcitur) in arcam redire voluit, extenditque manum ſuam Noë, & apprehenſam intulit in arcam. Aliud enim de coruo, aliud de columba, Moyſis narratio inſinuat. Quod fortè Interpretes 70. conſiderantes, ad eum modum, quo dictum eſt, tranſtulerunt.

C. 11. v. 12. Hoc loco interijcit editio Interpretum 70. generationem vnam, idque ad hunc modum: Et vixit Arphaxad annos 135. & genuit Caïnam: & vixit Arphaxad, poſtquã genuit ipſe Caïnam, annos 430. (aut, vt quidam legunt, 330.) & genuit filios & filias, & mortuus eſt. Et vixit Caïnam annos 130, & genuit Sala: & vixit Caïnam, poſtquam genuit ipſe Sala, annos 330. & genuit filios ac filias, & mortuus eſt. Et vixit Sala annos 130, & genuit Heber. Hanc editionem S. Lucas, tertio Euangelij ſui capite, vbi Chriſti genealogiã ſcribit, ſequitur: Qui fuit Heber, qui fuit Sale, qui fuit Caïnam, qui fuit Arphaxad. Hæc Caïnam generatio, in Hebræis, Chaldæis, & Latinis, veteris teſtamenti codicibus, non inuenitur, ſed ab Arphaxad Sale, à Sale Heber genitus legitur: quibus Philonis & Ioſephi Iudaicæ antiquitates conſonant. Procopius Gazeus: Hebraica, inquit, veritas habet, Selam genitum eſſe ab Arphaxad: quæ enim in medio ponuntur, obeliſco ſignata viſuntur. Meritò autem exiſtimandum eſt, generationem hanc, nec ſine cauſa à LXXII. Interpretibus additam, nec ſine myſterio à Moyſe prætermiſſam; vtrumque verè, vtrumque prudenter, factum eſſe; alterum, & verè, & prudenter, Lucam ſecutum eſſe. Recenſetur conformiter ab omnibus, 4. Luc. 3. f. 35. & 36.

Geneſ. 5. v. 9. alius Caïnam, filius Enos, pater Malaleël, quem & Lucas ſuo loco numerauit. Genuit autem Arphaxad, ſecundum Hebræos, Chaldæos, & Latinos codices, anno ætatis ſuæ 35, Sale: vixitque poſt genitum Sale, 403. annis. Et Sale genuit, anno ætatis 30, Heber.

5. C. 23. v. 19. *Atque ita ſepeliuit Abraham Saram vxorem ſuam in ſpelunca agri duplici.*] Plerique Latinorum codicum legunt: *In ſpelunca agri duplici*; quidam, *In ſpelunca agri duplicis*. Priori lectioni Græca ſuffragantur, ἐν τῷ σπηλαίῳ τῷ διπλῷ. Vtraque ex Hebræo verti poteſt אל מערת שדה המכפלה Nam, ſi שְׂדֵה legas, rectiùs *duplici* trãsferas: ſi verò שְׂדֵה, vt eſt in punctatis Bibliis, potiùs *duplicis* vertendum videtur. Cùm enim שְׂדֵה, his inſignitum punctis, vocem הַמַּכְפֵּלָה regat, interpretandum eſt, In ſpelunca agri duplicitatis, id quod eſt, agri duplicis. Nec obſtat, quòd ſpelunca huius capitis verſu 9, & alibi, duplex dicatur: nam & ſpelunca duplex dici poteſt, & ager; illa, quia duplex erat (fortè, quia duæ ſpeluncæ ſibi mutuò vicinæ erant, aut quia altera intra alteram, vt Procopius exiſtimat) hic, quia ſpeluncæ duplici adiacebat, erat enim in extrema agri parte. Certè, Geneſ. 49. v. 29. & 30. iuxta Hebræa legitur: Sepelite me cum patribus, in ſpelunca quæ in agro Ephron Hetthæi, in ſpelunca quæ בִּשְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה in agro duplicitatis, ſeu duplici, qui eſt contra Mambre. Itaque, neutra illarum lectionum Latinarum reijcienda eſt, quanquam à noſtro & 72. Interpretibus, pænè ſemper duplex ſpelunca dici ſoleat, & Ioſephus libri 1. cap. 33. ſepulchrum duplex vocet: Sepulchrumque eius factum eſt duplex. Quidam Interpretum retinent Hebræam vocem Machpelah, vt proprium loci nomen.

6. C. 24. v. 24. *Filia ſum Bathuelis, filij Nachor, quem peperit ei Melcha.*] Alij legunt: *Filia ſum Bath. filij Melchæ, quem peperit Nachor.* & quamuis vtriuſque lectionis idem ſit ſenſus: hæc tamen huius loci; illa verò quadrageſimiſeptimi verſus eſſe cognoſcitur, quando, cum Hebræis, Græcis & Chaldæis, Latina exemplaria conferuntur. Thare pater Abrahæ genuit Nachor, Nachor ex Melcha vxore ſua genuit Bathuelem patrem Rebeccæ. Itaque quod dicitur, *Quem peperit Nachor*, intelligendum eſt *ipſi Nachor*, vt etiam Hebræa, Chaldæa & Græca, expreſſè habent. Quia verò id paulò obſcurius erat, quidam ad hunc modum mutarunt: *Filij Melchæ, quem peperit ex Nachor:* quidam hoc modo vitiarunt: *Filij Melchæ, quem peperit ei Nachor.*

Gen. 11. d. 27 & 29.
Gen. 24. b. 15.

7. C. 36. v. 2. Quatuordecim ex ſcriptis noſtris codicibus habent: *Eſau accepit vxores* (&c.) *Ada* (&c.) *& Oolibama filiam Anæ, filij Sebeon Heuei:*

Heuei: atque hi Regiorum Bibliorum Latino textui, Rabano, & Græcis libris, consentiunt. Alij quatuordecim, cum Parisiensium quinque, scribunt: *Filiam Anæ filiæ Sebeon Heuei.* atq. his Hebræa & Chaldæa suffragantur, quamuis vertendum potius videatur: *Filiam Anæ filiam Sebeon Heuei.* Et sanè hoc modo, accusandi inquam casu, tria manuscriptorum nostrorum legere comperimus; vnum, quod Abbas S. Iacobi Leodiensis mutuò dedit; alterum, quod Collegium Trilingue annumerauit; tertium, quod D.M.N. Augustinus Hunnæus contribuit. Et quidem primum, Leodiense, nonnullam indicat factam mutationem: secundum verò & tertium, omni exceptione maiora sunt. Est aliud manuscriptum, quod Atrebatense collegium suppeditauit, id quod illis accedens *filia* legit. Videtur autem minùs probanda ea lectio *Filiam Anæ filiæ Sebeon Heuei*, quòd sensum non habeat, nisi aut nugacem, aut falsum. Vel enim significatur, Oolibama filiam fuisse Anæ & filiæ Sebeon Heuei, id est, filij & nurus Sebeon H., quod est, Anæ & vxoris eius (in quem sensum Hunnæi R legit, *Filiam Anæ filiam filiæ Sebeon Heuei*) id quod friuolum est: vel significatur, Oolibama filiam fuisse Anæ, & Anam filiam fuisse Sebeon Heuei, quod verum non est. Fuit enim Ana (vt ex 24. huius capitis versu constat) filius Sebeon Heuei. Itaque præferenda videtur lectio ista *Filiam Anæ filiam Sebeon Heuei*, vt ad Oolibamã vtrumque referatur, quæ & Anæ fuit filia, & Sebeonis; ac Sebeonis quidem, quia ex filio Ana neptis. Fortassis autem ad hanc tollendam obscuritatem, 70. vt habet prima lectio, *Filiam Anæ filij Sebeon Heuei* transtulerunt. Eadem est versu 14. lectionis diuersitas: nouemdecim enim nostrorum manuscriptorum, cum quinque Parisiensium, legunt *filiæ Sebeon*; duodecim *filij Sebeon. Filiam*, vt loco non conuenit, ita nulla legunt: & illa quidem, Hebræis & Chaldæis; hæc autem Græcis libris consonant.

C. 48. v. 15. Regia Biblia legunt: *Benedixitq; Iacob Ioseph, & ait.* 8.
Nouem scripta ab Hentenio notata, & viginti à nobis collecta, cum Rabano habent: *Benedixitq; Ioseph filio suo, & ait:* & hanc germanam esse nostræ versionis lectionem, verosimile est. Hebraicè & Chaldaicè est: Et benedixit ipsi Ioseph, & ait. Quod autem in aliis Latinorum exemplaribus legitur: *Benedixitq; Iacob filiis* aut *filios Ioseph, & ait*, ad Græca accedit (quæ habent, & benedixit eos, & ait) & sensum exprimit. ipsi enim Ioseph in filiis benedixit.

NOTA-

NOTATIONES IN EXODVM.

9. CAP. 4. vers. 18. Pro eo quod multi codices habent: *Et reuersus est ad Iethro socerum suum*; antiquiores ferè legunt, *Et reuersus est ad Iethro cognatum suum*. Id quod, non solùm à nobis nostris in scriptis deprehensum est; verùm etiam in illo quod antè descripsimus correctorio, est annotatum, his verbis: Item d. Antiqui: *Et reuersus est ad Iethro cognatum suum*. Noui, pro *cognatum*, *socerum* posuerunt, quasi istud Hebræus non habeat. sed idem Hebræum quod est hic, sumitur pro cognato, infra xviij. a. hæc ibi. Similis est locus Exodi 3. v. 1. vbi, etsi pleraque nostrorum exemplarium legant *soceri*; vndecim, cum Rabano & Eugubino, habent *cognati*. Hebræis vtrobique est חֹתֵן, quod, Exodi 18, non solùm a, sed etiam b, c, & d, similiter legitur, & constanter ab Interprete nostro *cognatus* redditur. Sed & Num. 10. v. 29. & Iud. 4. v. 11. vbi Hobab dicitur חֹתֵן מֹשֶׁה, noster *cognatum* Moysi transtulit. Itaque Exodi cap. 3. v. 1. & cap. 4. v. 18. quibus in locis lectionis diuersitas est, illa nostri Interpretis videtur scriptura, quæ Iethro cognatum Moysis vocat. Alij transtulerunt socerum, nec solùm neoterici, sed etiam veteres. LXX II. locis proximè recitatis πενθερὸν dixerunt; aliis γαμβρὸν, si emendatioribus exemplaribus, Vaticano & Complutensi, fides habenda est. Chaldæus vbique חָמָה reddidit, quod socerum denotat. Neque hæc Hebręæ vocis significatio, Latinum latuit Interpretem: id enim vel ex capite 19. Iudicum manifestum est. si tamen idem fuerit Interpres libri Iudicum & Pentateuchi. Videri autem possit ex his, hæc eius fuisse sententia, Raguelem patrem esse Iethro & Sephoræ, ceterarumque filiarum quæ sacerdoti Madian fuisse dicuntur; & Raguelem quidem socerum Moysis, Iethro verò fratrem vxoris Moysis, quem cognatum Moysi dixerit, nisi, per cognatum, cum Ruperto, socerum intelligas, quod est insuetum. Nonnulli existimant, Raguelem fuisse patrem Iethro; Iethro autem patrem Sephoræ & ceterarum illarum puellarum; eundemque esse Hobab, qui Iethro. Aliorum sententia est, binomium fuisse Raguelem, dictum & Raguelem & Iethro; huius autem filium fuisse Hobab: quam & B. Hieronymi esse, in libro aduersus Heluidium, maximè quoad priorem partem, comperio: Discę, ait, scripturæ consuetudinem, eundem hominem diuersis nominibus nũcupari. Raguel socer Moysi, & Iethro dicitur.

Septemdecim nostrorum m. s. legunt socerum; quatuordecim cognatum: atq. ex quatuordecim, lectionis diuersitatem duo in margine indicant.

Exodi 3. a. 1.

Iud. 19. a. b.

10. C. 4. v. 26. *Et dimisit eum postquam dixerat: Sponsus sanguinum tu mihi es,*

mihi es, ob circumcisionem. Quemadmodum hac lectione totum repetitur quod præcedenti versu dictum legitur: *Sponsus sanguinum tu mihi es:* sic etiam nonnulli codices Græci, totum repetunt hoc loco, quod posuerant proximo: Stetit sanguis circũcisionis filij mei. quanquam Græcæ Germanorum editiones, cum Aldino exemplari, nihil repetant. Correctorium verò annotat, nostræ editionis veram posteriori loco esse lectionem: *Sponsus sanguinum, ob circumcisionem,* omissis videlicet illis verbis *tu mihi es.* quæ lectio, ab octo nostrorum manuscriptorum, emendatiorum ferè, probatur; & Hebræo conformis est, atque Augustinianæ lectioni consimilis. Augustinus enim, quæstione super Exodum vndecima, quanquam 72. interpretatione vtatur, nec cum Græcis Germanorum libris nihil repetit, nec cum Græcis Vaticanæ Bibliothecæ & Hispanorum exemplaribus totum resumit: sed huic Latinorum atque Hebræorum lectioni similiter, partim quod prius legerat, repetit: desiit sanguis circumcisionis.

Cùm angelus Domini Moysi diuertenti mortem intentaret, ob intermissam filij circumcisionem; vxor eius periculo exterrita, accepto cultro petrino circumcidit filium, *& sanguine circumcisionis pedes Moysis tetigit,* dixitque: Sponsus sanguinum tu mihi es. Sanguine te mihi iungo. Sanguine te mihi retinere cogor. Dimisit autem Angelus Moysen, postquam illa eum sponsum sanguinum vocauerat; dimisit, inquam, ob circumcisionem. Potest autem, eodem ferè sensu, pars illa, *ob circumcisionem,* ad proxima referri: Liberatus est mortis periculo Moyses, postquam Sephora eum, quòd filium pro eius salute circumcidere coacta esset, sponsum sanguinis dixerat, id est, postquam filium circumciderat. Chaldæus paraphrastes locum istum ad hunc modum explicuit: Tulitque Sephora petram, & circumcidit præputium filij sui, & obtulit coram angelo, & dixit: Propter sanguinem circumcisionis huius, detur sponsus mihi. Et quum quieuisset ab eo, tunc dixit: Nisi sanguis circumcisionis huius (fusus fuisset,) condemnatus erat sponsus ad mortem.

C. 9. v. 9. 10. & 11. Sextam Ægypti plagam, alij nostrorum codicum *vlcera* vocant, alij *vulnera.* Hebraicè dicitur שְׁחִין, quam vocem, hoc an illo modo, hoc loco Interpres verterit, non satis constat, cùm quòd codices varient, tum, quòd vtroque modo, aliis atque aliis locis, transtulisse legatur. Deut. 28. v. 35. *vlcus;* Isaiæ 38. v. 21. *vulnus* reddidit. Adhæc, *vlcus* transtulit Leuitici 13. v. 18. 19. 20. 23. (his enim iam commemoratis locis, quinque & triginta consultis scriptis exemplaribus, lectionis nullam reperimus diuersitatem) Secundi autem capitis Iob vers. 7. si genuina est lectio, quæ à Gre- 11.

gorio lecta est & Correctorio probata, *vulnus* interpretatus est. Itaq; vtra sit hoc Exodi loco germana Interpretis scriptura, non facilè quis dixerit. Auctor Correctorij *vulnera* legendum existimat: cuius sanè sententiam nostra scripta confirmare videntur. Nam tribus *vlcera* legentibus, septemdecim *vulnera* legunt, cum sex ab Hentenio notatis: alia vndecim, cum tribus Hentenij, vno loco hanc, alio illam habent lectionem, sed eo ferè ordine, vt primo loco *vlcera* scribant, posterioribus vulnera, id quod *vulnerum* lectionem non parum stabilire videtur. Ceterùm, Isidorus, Rabanus, & Beda, *vlcera* legunt: &, Deut. 28. v. 27. vbi hanc Ægypti plagam transgressoribus Israëlitis Moyses imprecatur, codicibus sibi consentientibus, vertit Interpres: *Percutiat te Dominus vlcere Ægypti.* Atq. huic lectioni conforme est, quod 72. interpretati sunt, ἕλκει, idque vniuersis, quæ iam recensita sunt, locis, vno Isaiæ demto, quo prætermiserunt, vt Hieronymus annotauit. Sed, cùm ex scabie, vlceribus, apostematibus (quibus ferè modis Hebræam vocem reddunt) vulnera nasci, & ex vulneribus vlcera redire soleant, etsi *vulnera* nuncupetur, eadem intelligi potest plaga, quam ad hunc Iosephus describit modum, δεινῶς αὐτοῖς ἐξηλκοῦντο τὰ σώματα τ ἐντὸς διαφθειρομένων. Chaldæus vbiq. Hebræum verbum retinuit, de cuius significatione Hieronymus, productum Isaiæ locum enarrans, ex proposito agit.

12. C. 11. v. 10. *Moyses autem & Aaron fecerunt omnia signa & ostentæ quæ scripta sunt, coram Pharaone.* Est quidem hæc lectio plerisque Græcis libris consentanea: sed correctiora exemplaria, cum Hebræis atque Chaldæis codicibus, & Græco Regiæ editionis textu, nonnihil superfluere docent. Quædã verò & *ostenta* demunt: at ea præferenda videntur, etiam Correctori, quæ *signa* & auferunt. Quanquã enim Hebræa vox מוֹפֵת *signum* denotet, atque ad eum modum huius capitis vers. 9, & 3. Regum 13. v. 3. ac 5. ab Interprete transferatur: tamen, non qualecumque signum, sed portentum propriè designat. quamobrem, Exodi 4. v. 21. *ostentum*, Ezechielis 12. v. 11. *portentum* reddidit. 72. τέρας transtulerunt. Coniunctisque duobus his verbis
Exo. 7. 4. 3. אוֹת & מוֹפֵת, illud Interpres vulgatus vertit *signum*, hoc *portentum*.
Deu. 13. 4. 1 72. similiter, σημεῖον καὶ τέρας. Chaldæus, 3. Reg. 13. & Ezech. 12. מוֹפֵת exposuit אָתָא: aliis autem locis, eas ferè retinuit dictiones, quæ in Hebræo leguntur.

13. C. 12. v. 24. *Custodi verbum istud legitimum tibi & filiis tuis vsque in æternum.* Ita plerique codicum legunt. Quatuor autem Hentenij, cum vno nostro: *Custodite verbum istud legit. vobis & filijs vestris vsque in æternum.*

æternum. Fortasse reddidit Interpres: *Custodite verbum istud legit. tibi & filijs tuis vsque in æt.* Hoc enim Chaldæo, Græco,& (quod præcipuè spectandum est) Hebræo conforme est. Sex scriptorum nostrorum exemplarium, hoc habent modo: *Custodi verbum istud. legitimum erit tibi & filijs tuis vsque in æternum.* quę distinctio, in alijs etiam exemplaribus *erit* omittentibus, conspicitur: eaq; lectioni Hebraicæ aptiùs conuenire videtur.

C. 14. v. 19. *Tollensq; se Angelus Domini, qui præcedebat castra Israël,* 14.
abijt post eos. Quatuor Hentenij manuscripta auferunt *se.* quod, Græcis quidem codicibus, similiter non additur, sed, vel legendum est, vel subaudiendum: sensus enim est, Angelum Dei, ex anteriori castrorum loco, in postremum exercitus agmen se transtulisse. Hebraicè est וַיִּסַּע מַלְאַךְ & profectus est Angelus. Fortè Interpres noster, cum 72. legit וַיִּסָּא, quod est,& sustulit. ἐξῆρε δέ. quamquam voces istæ, nec significatis absimiles sint: sicuti, quod Chaldæus reddidit, נְטַל, & leuare & proficisci significat.

C. 15. v. 19. *Ingressus est enim eques Pharao cum curribus & equitibus* 15.
eius in mare.] Sincera est (quod etiam Epanorthotes annotauit) aliorum codicum lectio, *equus Pharao.* ita enim Hebraicè est, ita Græcè סוּס פַּרְעֹה ἵππος φαραὼ. Accipitur autem *equus* collectiuè: quamobrem Chaldæus vertit: Ingressa est סוּסוֹת פַּרְעֹה multitudo equorum Pharaonis, cum curribus suis & equitibus suis in mare. F. Magdalius, in suo Bibliorum Correctorio, notat: *Equus* legi debet, non *eques*, nisi equitem pro ipso iumento cui insidetur accipere velimus. Vtrumque enim *eques* significat, vt refert Aulus Gellius libro 18. cap. 5. Hæc ille rectè. Rabanus legit, ex Græco (nam Græcam translationem quandoque intermiscet) Intrauit equitatus Pharao, cum quadrigis & ascensoribus, in mare. ἵππος enim etiam equitatum significat.

Testatur insuper Epanorthotes (Auctorem illum ἀνώνυμον intelligo, cuius Correctorium M.N. Hunnæus cõmodauit) in antiquis suis libris non legi pronomen *eius*, vt in quibusdam nostris non legitur: &, in Græco quidem id non additur: in Hebræo autem & Chaldæo, etiam geminatur. Hebraicè est: cum curru (id est, curribus) eius (vel suo) & cum equitibus eius (vel suis) in mare.

C. 16. v. 34. *Sicut præcepit Dominus Moysi.* hoc & ad præcedentia 16.
referri potest, vt sint Moysis ad Aaron loquentis verba, quomodo quæstione super Exodum 61. Augustinus se referre significat; & ad sequentia. Alij libri habent: *Sicut præceperat Dominus Moysi.* id quod ad

sequentia aptè refertur, sicut & Hebræorum codicum distinctio refert, vt sensus sit: Sicut præcepit, aut præceperat (vtrumuis enim legi & verti potest) Dominus Moysi, ita posuit illud Aaron in tabernaculo reseruandum. Phrasis est Hebræis familiaris, ad hunc modum copulatiuam coniunctionem accipere, aduerbio similitudinis præcedente.

17. C. 21. v. 16. & 17. Eo ordine multi codices Latini, cum Græcis exemplaribus, hos versus legunt, vt, eum qui parentum percussorem interficiendum præcipit, is sequatur, qui in parentes maledico mortem decernit; atque hunc, is qui plagiarium condemnat. sic nimirum illæ coniunguntur leges, quæ in eos qui iniuria parentes afficiunt, latæ sunt, quomodo Rabanus coniunxit explicandi gratia. Verùm, monet Corrector, versus hos, iuxta antiquos codices, transponendos esse, nempe, vt decimus sextus sit, qui est decimus septimus; & è contrà, decimus septimus, qui decimus sextus, vt, inter duas leges, quæ parentum contemtores iudicant, media sit quæ plagiarium damnat. Hunc ordinem, & in quibusdam nostrorum scriptorum, atque in Regiis Bibliis vidimus: eundem insinuat Rabanus: estque Hebraici textus, & Chaldaicæ paraphraseos.

18. C. 24. v. 11. *Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israël, misit manum suam, viderunt́q; Deum.*] Quidam legi mallet: *Nec super eos qui propiùs accesserant de &c.* id enim est quod significatur, Deum, nihil eos læsisse, qui ex filiis Israel, conscenso monte, ei appropinquarant, eumque viderant. Verùm, cùm Latini codices, suffragante Rabani textu, constanter legant: *Nec super eos qui procul recesserant*. (id enim quod nonnulli habent, *Nec non super eos*, error esse, etiam Correctori videtur) hanc germanam Interpretis scripturam esse, verosimillimum est. Atque huc facit, quòd Hebræa vox, quæ hoc loco legitur אֲצִילִים, principes & nobiles ideò significet, quòd à plebeïs sint seperati: ita vt videatur Interpres ipsam nominis etymologicam rationem transtulisse, cùm dixit, *eos qui procul recesserant*. simili ferè ratione 70. verterunt *electos*. Est autem is ipse sensus, qui iam dictus est, Deum Principibus, qui, conscenso monte, à filiis Israël procul recesserãt, etsi ab eis visus esset, nihil nocuisse. Clarissimè locum istum explicat Chaldæa paraphrasis וּלְכִבְרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָא חֲוָת נִזְקָא וַחֲזוֹ֫ית יְקָרָא דַיְיָ, id est, & magnatibus filiorum Israël nullum fuit nocumentum, & viderunt gloriam Domini: Verumenimuero, si Hebraica dictio אֲצִילִים ab אֵצֶל præpositione *apud* denotante, deducta, propinquos possit significare (id quod Oleaster annotauit) id priorem illam coniecturam adiuuet.

C. 33.

C. 33. v. 19. *Ego ostendam omne bonum tibi, & vocabo in nomine Domini coram te*] Legendum non esse *vocabor* docent, auctor Correctorij, & dominus Hentenius; nec sine ratione, cùm exemplaria emendatiora *vocabo* legant, suffragantibus Hebræis, Chaldæis, & Græcis codicibus. docet autem D. Augustinus, in quæstionibus super Exodum c. 154, *vocabo* genere locutionis inusitato pro *vocabor* positum, ad Dei gratiam commendandam. locum enim hunc hoc modo intelligit: Ego faciam, vt omnes gentes Dominum me vocent atque agnoscant, in conspectu (tuo, hoc est) Israelitici populi (cuius hæc audiens typum geris) dum per vniuersum terrarum orbem dispersus erit. Quidam istius loci hunc sensum reddunt: Ego, te audiente, recensebo nomina mea, ex quibus gloriam & bonitatem meam intelligere queas. 19.

NOTATIONES IN LEVITICVM.

C. 19. v. 16. *Non eris criminator & susurro in populo.*] Multi codices habent *in populis*, quomodo & Radulphus Flauiacensis legit, qui ante annos 550. mysticos in Leuiticum commentarios scripsit. Hebraicè est: Non incedes detractor in populis tuis. Vnicam vocem רָכִיל, Interpres duabus exposuit, criminatore & susurrone. Significat autem propriè negotiatorem, &, hinc ducta similitudine, detractorem, quòd hinc inde rapiat quod aliis narret. Accipitur & pro fraudulento, quamobrem 72. reddiderunt: Non ambulabis dolo in gente tua. quomodo & noster, vocem hanc interpretatus est, Prouerb. 11. v. 13. & alibi. 20.

C. 19. v. 26. *Non comedetis carnem cum sanguine.*] Vox *carnem*, ab antiquis manuscriptis (id quod etiam Epanorthotes testatur) & Bibliis Regiis non additur: in Hebræo, Chaldæo & Græco non legitur: Radulphi commentario adiunctus textus habet, sed Radulpho non lectam, ipse commentarius loquitur. Subauditur autem à quibusdam, & rectè: quanquam, non tantùm carnem cum sanguine, verumetiam cuicumque sanguis admixtus esset, comedere, Iudæis minimè licuerit. Sunt qui certum superstitionis genus hic prohibitum putent. LXXII. verterunt: Non comedetis in montibus. Quod enim Hebraicè est עַל הֶהָרִים, ipsi עַל הֶהָרִם legerunt. Intellexerunt autem idololatriam prohibitam: in montibus enim idola colebantur, & idolothyta comedebantur. Quamobrem Ezech. 18. inter prima flagitia numeratur, in montibus comedere. Comedere super mon- 21.

tes, ait Isychius in hunc scribens locum, quod 70. posuerunt, pro eò quod nostra editio habet: *Non comedetis cum sanguine*, propter eos qui
Ose.4.c.12. 13. idolorum festiuitatibus consueti sunt, prohibuit. Hoc enim & Osee, accusans populum Iudæorum, dixit: Spiritus fornicationum decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo. Super vertices montium incensum adolebant, & super colles sacrificabant.

22. C. 27. v. 27. *Quod si immundum est animal, redimet qui obtulit iuxta æstimationem suam, & addet quintam partem pretij.*] Duplex hoc loco est lectio, vna: *Iuxta æstimationem tuam.* Hæc duorum est Parisiensiũ ex-
et. Ge.l.p. emplarium, probata Petro Serrano, respondetque Hebræo textui, in quo versus iste ad hunc legitur modum: Quod si immundum est animal, redimet iuxta æstimationem tuam, addetque quintam partem eius vltra eam: si verò non redimatur, vendetur iuxta æstimationem tuam. Alloquitur sacerdotem, cui iam antè sæpius rerum deuotarum æstimationem commiserat. Altera est: *Iuxta æstimationem suam.* ista plerorumque est codicum, est & Radulphi, accedítque exemplaribus Chaldæis & Græcis, à quibus, etiã superioribus huius capitis versibus, illa, quæ in Hebræo est, ad sacerdotem allocutio, mutata est. Chaldæa sic hoc loco habent: Quòd si immundum est animal, redimet iuxta æstimationem eius, addetque quintam partem eius vltra eam: si verò non redimatur, vendetur iuxta æstimationem eius. hanc lectionem ita Radulphus intelligit, vt iuxta offerentis æstimationem redemptio fieri doceatur. Verùm, quomodo probabile sit, emptori commissam rei emendæ æstimationem? præsertim, cùm (id quod ex versibus superioribus patet) sacerdoti æsti-
Leu.27.d.27. matio committi soleat? cõferantur cum hoc, versus 11.12.13. Cumque subiungit Interpres, *Si redimere noluerit, vendetur alteri quantumcumque fuerit antè æstimatum*, satis indicat non intellexisse se, offerenti æstimationem commissam fuisse. Prouidè, ita lectio ista intelligenda videtur, vt *suam* pro *eius* positum accipiatur, hoc sensu, Redimet iuxta æstimationem Sacerdotis (quomodo Chaldæus intellexisse videtur) aut potiùs, Redimet animal illud iuxta quod fuerit æstimatum, ab eo nimirum cuius est rebus huiusmodi pretium statuere. ad quem sensum 72. verterunt: Si autem quadrupedum immũdorum, commutabit secundum pretium illius. Pia Radulphi enarratio (si fortè arrideat magis) hæc est: In superioribus, sacerdos his quæ redimuntur statuit pretium: hic autem iuxta æstimationem offerentis redemptio fit, quia & sacerdotis est audienda sententia, cùm ad redimendam immunditiam, nostræ pœnitentiæ nobis modus imponitur: & vnusquisque conuenire debet conscientiam suam, quæ sibi potissi-

potiſſimum cognita eſt, &, ſecundum æſtimationem ſuam, dignam Deo offerre ſatisfactionem.

NOTATIONES IN NVMEROS.

C. 1. v. 51. *Cùm proficiſcendum fuerit, deponent Leuitæ tabernaculum; cùm caſtra metanda, erigent.*] Quædam exemplaria legunt: *cùm caſtrametandum, erigent*. In Hebræo, Chaldæo, & Græco, proficiſci & caſtrametari, tabernaculo tribuitur: In proficiſcendo tabernaculum, depo. illud Leuitæ, & in caſtrametando tabernaculum, &c. Verùm id, cum eo quod in noſtra eſt editione, in idem redit. ſimul enim proficiſcebantur & caſtrametabantur, tabernaculum atque exercitus, nube, aut deſerente tabernaculum, aut operiente. Eſt autem loci iſtius ſenſus: Cùm tabernaculum aliò transferendum erit, Leuitæ illud in partes, ex quibus componitur, reſoluent: cùm autem conſiterit vno in loco, ijdem illud conſtruent atque erigent. quiſquis autem, qui de tribu Leui non ſit, aut ad diſſoluendum, aut ad conſtruendum, acceſſerit, iudicum ſententia interficietur. Quod nos habemus: *Quiſquis externorũ acceſſerit*, multa ſcripta legunt *exterorum*; Rabanus *extraneorum*. Annotauit autem & Rabanus, intelligi hoc loco, etiam Iſraelitas qui de tribu Leui non ſunt. 23.

Num. 10. d. Exod. 40. d 34

C. 4. v. 6. 8. 10. 11. 12. 14. 25. Frequens eſt hoc capite inter codices iſta diuerſitas, quòd pelles, rerum ſacrarum velamina, alij *ianthinas* dicant, alij *hyacinthinas*. Eademque varietas aliis multis occurrit locis: Exodi 25. v. 5., 26. v. 14., 35. v. 7. ac 23., 36. v. 19., 39. v. 33. Vtrum autem Interpres verterit, facilè dici non poteſt: tum quòd varient codices, tum quòd Hebræa vox תַּחַשׁ (quæ locis his omnibus legitur) admittat non minùs vnum quàm alterum. Attamen videri poteſt *ianthinum* ab Interprete ſcriptum: &, vel ex eo, quòd minùs trita vox minùs intelligeretur, vulgari mutata; vel ex eo, quòd 70. hyacinthinum tranſtulerunt, hoc modo etiam noſtris ſcribendum codicibus iudicatum; vel, vtraque ex cauſa *ianthinum* reiectum. Certè, cùm Hebraicè תְּכֵלֶת legitur, noſtri codices *hyacinthum* aut *hyacinthinum* conſtanter habent: cùm תַּחַשׁ quidam *ianthinum* ſcribunt. hoc cùm plurimis locis cõſpiciatur, conijci poteſt, illud *hyacinthinum*, hoc *ianthinum*, ab Interprete tranſlatum. Quod ſi obijciat quis, non mirum quòd vtraque vox ab Interprete *hyacinthinum* tranſlata ſit, cùm à 72. vtraque eo modo ſit verſa: dicat, vnde, in ordinaria gloſſa, & aliis quibuſdam vetuſtis exemplaribus, *ianthinum* legatur? Sed, 24.

Id indicãt Clarius & Hentenius. idipſum, in 25. Exodi caput, cenſet Eugubinus.

Exod. 26. v. 1. ac 31, 35. v. 6. ac 23, 36. v. 8. &c. Num. 4. v. 6. 7. 8. 11. &c.

Sed, quid opus est longiorem hac de re disputationem texere, cùm ianthinæ & hyacinthinæ pelles, eædem fortassis intelligi possint, vtpote ab eiusdem coloris floribus nuncupatæ? Testatur enim Plinius, *Lib. 21. cap. 6 & 8.* *ianthinas vestes dictas à violis, Græco nomine ἴα vocatis, quæ apricis & macris locis spontè proueniunt purpureæ. Hyacinthinas autem vestes, ab Hyacinthis dici, & purpureos esse hyacinthos (quanquam & alterius coloris inueniantur) nemo est qui nesciat. Vestes igitur pellesque coloris purpurei, & ianthinæ & hyacinthinæ dici possunt. Vel cæruleæ vestes ac pelles vtroque hoc modo rectè appellentur. Scribit enim Hieronymus in 16. Ezechielis caput, vtrumque *Ezech. 16. a. 10.* & ianthinum, & hyacinthinum, aërij & ὑακινθίνου coloris esse. Tractat illa Ezechielis verba: Calceaui te hyacintho, siue, vt apud eum legitur, ianthino: docetque vocem תחש, quæ etiam ibi legitur, ab Aquila & Symmacho *ianthina*, à 70. & Theodotione, hyacinthina translatam. Porrò recentiores Interpretes, Hebræam vocem relinquunt, thassum siue taxum scribentes: docentque nonnulli, animal esse varij coloris, Chaldæo סַמְגּוֹנָא nominatum, quia colorum suorum varietate delectetur. Nonnulli bouem esse existimant, alij aliud opinantur. Dubium autem non est, quin pelles, quæ super cetera velamina ponendæ fuerunt, eiusmodi fuerint, quæ imbribus & quibuscumque aëris iniuriis obsistere possent. Nec ambigendum est, quin sacrarum rerum tegmina, pretiosa fuerint atque ornata, ac talia, quæ, eos qui portabant, omnis reuerentiæ admonerent.

25. C. 21. v. 18. *Profectiq; sunt de solitudine, Mathana.*] Superfluit *profectiq; sunt.* in compluribus enim nostræ editionis libris, Parisiensium sex, Hentenij sex, nostris vndecim, Hebræo textu & Græco, & enarratore Ruperto, suffragantibus, nō legitur. Hebraicè est: Et è solitudine, in Mathana; Græcè: Et à puteo in Manthanaem. Superfluit autem textui, non sensui, id quod etiā Epanorthotes annotauit: describitur enim progressus itineris Israel, nimirum, à puteo solitudinis in Mathana. Chaldæus ista ad puteum retulit, & propria nomina interpretatus, hoc modo reddidit: Ex deserto datus est eis. *sequitur:* Et ex quo datus est eis, descendit cum eis ad valles: & ex vallibus ascendit cum eis ad collem; & de colle ad vallem, quæ in agris Moab vsque ad summitatem collis, quæ respicit versus Bethiesimoth. Videtur autem ad id respexisse, quod Hebræi dicunt, aquas ex petra manantes, castra, quocunque proficiscerentur, subsequutas fuisse, per canales siue ductus, quos fecerunt principes, baculis, quos in terra post se trahebant. Manuscriptorum nostrorum quinque addunt *in: In Mathana*, cum Græcis codicibus. id quod, non parum illustrat locum,

cum, tollitque erroris occasionem, eorum qui scripserunt: *Profectíque sunt in solitudinem Mathana*, & qui *Profectique sunt de solitudine Mathana in Nahaliel &c.* Huiusmodi enim corruptelas in nonnullis scriptis exemplaribus deprehendimus.

C. 21. v. 20. *Bamoth, vallis est in regione Moab, in vertice Phasga, quod respicit contra desertum.*] Epanorthotes, ex antiquis codicibus suis, addendam docet, quæ Hebraicè & Græcè additur, præpositionem *de: de Bamoth, vallis est in reg. &c.* Eadem legitur, in manuscriptis, Hentenij septem, nostris nouem, Parisiensium sex. & sensus est; vel: de Bamoth, quæ est vallis in regione Moab, venerunt in verticem Phasga, quem Oleaster probat; vel: de Bamoth, vallis est in regione Moab, ad quem venerunt, vel, quò peruenerunt. In quem sensum, Hieronymus, explicans 39. mansionem, vertit: Et de excelsis ad vallem quæ est in regione Moab. Sed, quomodo sit vallis in montis vertice? id enim sequitur: *In vertice Phasga.* Hieronymus mysticam quorundam expositionem refert. fortassis autem litteræ sensus est: *In vertice Phasga*, circa radices Phasga, qui montis Abarim vertex est. vt intelligantur, in humilioribus locis montis Abarim castrametati, ante seu contra Phasga, quod fuit nomen verticis eiusdem montis. Infra, versu 47. capitis 33, eadem mansio, alijs nominibus describi videtur: *Egressique de Helmon Deblathaïm, venerunt ad montes Abarim, contra Nabo.* 26.

Id quod deinceps sequitur: *Quod respicit contra desertum*, multi scriptorum codicum, & quidem emendatiorum plerique, legunt: *Et quod respicit contra desertum.* Sed alterum fortè redundat, aut &, aut *quod.* Hebraicè & tantùm legitur, vt in duobus Latinis scriptis; Græcè, *quod*, τὸ ἔλαττον, vt in pluribus scriptis, quorum duo q̃ habent.

C. 24. v. 7. *Fluet aqua de situla eius, & semen illius erit in aquas multas.*] Vera huius loci lectio hæc esse videtur: *Et semen illius erit in aquas multas.* hoc enim modo plerique librorum, tum calamis, tum typis, exaratorum, legunt; Rabano, Beda, & Ruperto, suffragantibus, textuque Hebræo consentiente. Quod autem habent codices quidam, *Et semen illius erit in gentes multas*, veræ lectionis expositio est. Frequenter enim, per aquas, gentes & populi significantur. vnde & in Apocalypsi Ioannem Angelus instruens: Aquæ, inquit, quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ. Itaque Interpretes 72, &, qui eos fortè sequutus est, Chaldæus, huius loci, non verba, sed sensum, transferentes, dixerunt: Exibit homo ex semine eius, seu (quæ Chaldæi sunt verba) crescet Rex qui vngetur de filijs eius, & dominabitur populis multis. 27. *Apoc. 17. d. 15.*

28. C. 33. v. 3. *Profecti igitur de Rameſſe menſe primo, 15ª. die menſis primi, fecerunt altera die Phaſe, filij Iſraël, in manu excelſa, videntibus cunctis Aegyptijs, &c.*] *Fecerunt altera die phaſe*. ſic pleraque exemplaria: nonnulla verò, tantum: *Altera die phaſe*, legunt; τὸ *fecerunt* auferunt tria Pariſienſium, Baſileenſe, Complutenſe, S. Germani paruum; ſex noſtra, vnum quidem Lugduni excuſum anno 1522, quinque autem manuſcripta, quorum quatuor D. Hunnæi ſunt, litteris A. F. M. Q. ſignata, vnum Plantini, quod latum diximus. Conformis eſt gloſſæ ordinariæ & Lyrani lectio. Exemplaria M. N. Hunnæi, D. F. K. cum Plantini medio & Beſſarionis codice, indicant *fecerunt* ſuperfluere. Atque his, his inquam codicibus, qui *fecerunt* auferunt, aut auferendum iudicant, volunt, Hebręa, Chaldæa, & Græca. Rabanus & Colonienſium Biblia anni 1529, omiſſo verbo *fecerunt*, legunt: *Altera die poſt phaſe*: quomodo etiam Iſidorus exponit, cuius commentarium in tres Moyſis libros ſcriptum, contribuit Louanienſis Bibliotheca Societatis Ieſu. Beda habet: *Altera die Paſchæ*. Itaque transfodienda videtur vox illa *fecerunt*, præſertim, cùm etiam Textus ſeries eam reijcere videatur, & legenti falſum ſenſum offerat. Non enim, quod primò intelligitur, filij Iſraël fecerunt phaſe 16° die menſis primi, nec videntibus Ægyptiis & ſepelientibus primogenitos; ſed ad decimæquartæ diei veſperã, domi, priuſquam Ægyptij, ſubita filiorum morte turbati, exire compellerent. Toſtatus quidem *fecerunt* legit, & partem iſtam, vt parentheſin, additam intelligit, hoc ſenſu, altera, id eſt, decimaquarta die, fecerant phaſe filij Iſraël: ſed, vt orationis incommodum non euitatur, ita non id Hebraicè ſignificatur. Legitur enim: Et profecti ſunt de Rameſſes, menſe primo, decimaquinta die menſis primi, מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח, à craſtino Peſach, egreſſi ſunt filij Iſraël, in manu &c. *A craſtino Peſach*, id eſt, altera die poſt peſach ſeu phaſe, poſtridie quàm immolatus fuerat agnus paſchalis. Chaldæus vertit מִבָּתַר פִּסְחָא à poſt phaſe; 72. τῇ ἐπαύριον τ̃ πάσχα poſtridie paſchæ. Præferenda igitur ea lectio videtur, quæ, omiſſo verbo *fecerunt*, habet: *Altera die phaſe*, quod eſt, die ſequente ipſum phaſe, profecti ſunt. Videri poteſt ab indocto quopiam adiectum, quòd, neque facilè iſtud intelligeret, neque prolixioris ſententiæ terminationem aduerteret. Verumenimuero, in antiquioribus & emendatioribus noſtris exemplaribus, *fecerunt* addi deprehendimus: id quod & Epanorthotes annotauit, cuius in hunc locum hæc ſunt verba: XXXIII. a. *profecti igitur de Rameſſe &c.* ſuſpenſiuè vſque *in Socoth*. Item *a. menſis primi altera die phaſe.* non video bene, quomodo ſit ibi *fecerũt* (antiqui verò interponunt quod dicitur *fecerunt*; ibi: *fecerunt altera die phaſe*) ſed & ipſe Strabus habet

habet: *Altera die post phase profecti sunt de Ramesse.* Hæc Corrector. Lyranus, suum hac de controuersia iudicium his reliquit verbis: Aliqui libri habent: *Altera die fecerunt phase:* sed li *fecerunt* non est in Hebræo, nec in libris correctis. nec mirum, quia non est de textu, sed peruertit sententiam, vel saltem obscurat eam; quia videtur sonare, quòd filij Israël fecerunt phase, post exitum de Ramesse: quod non est verum.

NOTATIONES IN DEVTERONOMIVM.

C. 2. v. 27. 28. 29. Quæ Latini libri, Rabano consentientè, fere numero multitudinis scribunt: *Transibimus per terram tuam, publica gradiemur via, non declinabimus &c.* exemplar S. Germani paruum singulari legit: *Transibo per terram tuam, publica gradiar via, non declinabo neque ad dextram neque ad sinistram. Alimenta pretio vende mihi, vt vescar: aquam pecunia tribue, & sic bibam. tantùm est, mihi concedas transitum (&c.) donec veniam ad Iordanem, & transeam ad terram, quam Dominus Deus noster daturus est nobis*; conformiter codicibus Hebraicis, & quibusdam Chaldaicis ac Græcis. Textus Regiorum Bibliorum Græcus & Chaldaicus, cùm reliqua singulari legant, ille, primum numero plurali habet †παρελεύσομεν διὰ τῆς γῆς σου transibimus per terram tuam; hic, tertium לָא* נִסְטֵי וְנוֹ' non declinabimus &c. 29. παρελεύσομαι Gq. *אָסְטֵי Ven.

C. 10. v. 20. *Dominum Deum tuum timebis, & ei seruies.*] D. Hentenio huius loci germana esse lectio visa est: *Et ei seruies.* nec sine ratione. nam, vt multorum insignium exemplarium est; ita, Hebræo, Chaldæo, & Græco consonat: quanquam Regiorum Bibliorum editio Græca, cum aliis Latinis libris, legat: *Et ei soli seruies.* Deu. 6. v. 13. eadem est eiusdem sententiæ diuersa lectio. nonnulla enim exemplaria demunt *soli*, consimiliter Rabano, codici Græco Vaticano, atque Hebræis ac Chaldæis libris: pleraq. addunt, consentaneè Gręcis textibus, Regiorum, Aldinorum, & Germanicorum Bibliorum. Epanorthotes sexto capite legendum docet *soli*; decimo tollendum: neque alia ex causa de locis his diuersimodè censere videtur, quàm ex probatiorum Latinorum exemplarium authoritate. Nam & nos inuenimus, exemplaribus nostris correctioribus, atque etiam Tostato, sexto capite addi; decimo, tolli, τὸ *soli.* vt Interpres, hic, verba transtulisse; ibi, sensum, videri possit. Sensum autem, quem Dominus reddidit, cùm Tẽtatori obiecit: *Dominum Deum tuum adorabis,* 30. *Mat. 4. b. 1. Luc. 4. b. 8.*

& illi soli seruies. Significatur enim, ita seruiendum Deo, vt non alteri. hoc est, soli ipsi diuinos honores, qui λάτρεια nuncupatur, exhibendos.

31. C. 14. v. 23. *Decimam frumenti tui (&c.) & primogenita de armentis & ouibus tuis offeres.* ita nonnulli Latinorum codicum: ac simile quid adiiciunt Græci: Eo feres decimam frumenti tui (&c.) & primog. boum & ouium tuarum. Verùm, Latini codices emendatiores, vocem *offeres* confodiunt, neque vllum verbum addunt, conformiter Rabano, & Hebræo textui, atq. Chaldæo. Subaudiendum autem ex præcedentibus relinquunt *separabis & comedes in conspectu Domini.* qui enim priùs generatim dixerat, decimam partem cunctorum quæ ex terra nascuntur separandam, & in loco, quem elegerit Dominus, comedendam: iam illa enumerat, decimam frumenti, & vini, & olei, atque adiicit, armentorum & gregum primogenita.

32. C. 21. v. 6. Latina exemplaria pleraq. omnia nobis visa, legunt: ‡ omnes. 1 MS. *Et venient, aut veniant,* ‡ *maiores natu ciuitatis illius ad interfectum, lauabúntque manus &c.* Exemplar autem, quod nobis commodatò misit colendissimus Lobiensis cœnobij Abbas, scribit: *Et maiores natu ciuitatis illius ad interfectum, lauabúntque manus &c.* non habet *venient*, seu *veniant*, nisi altera manu inter lineas scriptum. Hoc ipsum Rabanus prætermittit, ita vt ex præcedentibus sententia pendeat: *Accedéntque sacerdotes filij Leui (quos elegit Dominus &c.* quæ parentheseos notis concludantur) *& omnes maiores natu ciuitatis illius, ad interfectum: lauabúntque manus &c.* Hebraicè legitur: Et omnes seniores ciuitatis illius, propinqui ad occisum, lauabunt manus &c. ad eundem ferè modum Chaldaicè legitur, & Græcè. Rabani lectio, quod τῷ הַקְּרֹבִים *propinqui* respondeat, nihil habet. Id autem in vulgata lectione *venient* esse videtur, vt intellexerit Interpres, *propinqui* fient, id est, venient *ad occisum.* sed commodius alij intelligunt: Seniores ciuitatis, quæ propinquior est, vel qui propinquiores sunt, occiso, lauabunt &c. An autem, etiam sacerdotibus, manus super vitulum lauandæ fuerint, id quod Rabani lectione præcipi videtur, dubitari meritò potest. Quod nonnulla scripta legunt: *Et veniant maiores*, sequentibus minus congruit. Quod Ge. p. addit *omnes: Et venient omnes maiores*, Rabani textui, Hebræo, Chaldæo, & Græco conuenit.

33. C. 28. v. 22. & sequentibus. Multa, eorum, quæ Latini codices fere vt imprecantis verba hoc capite scribunt: *Percutiat te Dominus egestate, & persequatur donec pereas &c.* Rabanus, futuro tempore, vt prædicentis verba legit: *Percutiet te Dominus eg. Et persequetur donec pereas.*

pereas. Cælum, quod supra te est, æneum; & terra, quam calcas, erit ferrea. Tradet te Dominus. Per vnam viam egredieris, & per septem fugies, & dispergeris. Percutiet te Dominus vlcere Aegypti. filii tui & filiæ tradentur alteri populo. Quibusdam partibus quædam scripta consentiunt. Hebraicè, nedum hæc, verumetiam vniuersa huiusmodi, quæ hoc capite recensentur, tempore futuro, aut præterito in futurum conuertendo, leguntur: sed, & vt prædicentis, & vt optantis, verba, reddi possunt. Hinc 70, quædam hoc, quædam illo modo, transtulerunt. Neque à sanctorum mansuetudine alienum est, hoc modo optare transgressoribus quas merentur pænas (id namque in Prophetarum libris non semel occurrit) non enim, quamuis similibus fortè vtantur verbis, quibus maledicis vti consuetudo est, malè aut precantur aut volunt: sed, prædicunt, id quod certo euenturum preuident, simulque ostendunt, non displicere sibi cognitam Dei sententiam, quam fixam atque immobilem statuit. Propheta cùm dicit, inquit Augustinus, *Sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei*, videt hoc certissimè peccatoribus imminere, & placet ei quod Deus statuit, ne Deo ipse displiceat. Sermone 28° De diuersis.

C. 22. v. 30. *Quomodo persequebatur vnus mille, & duo fugarent decem milia?* Huic lectioni id incommodi est, quòd partes non aptè sibi respondeant. Antiqui codices Correctoris legunt: *Quomodo persequatur vnus mille, & duo fugent decem milia?* His nostrorum codicum vnus duntaxat, vtraque parte conformis est: plures, priori parte conueniunt; posteriori, voce discrepant, sensu consonant, nam *fugarent* legunt. Hebraicè & Chaldaicè futura leguntur, sed, quæ varijs modis reddi possint. Quidam transferunt: Quomodo persequebatur vnus mille, & duo fugabant decem milia? Alij, inter quos Septuaginta: Quomodo persequetur vnus mille: & duo fugabunt decem milia? Nonnulli: Quomodo persequatur (id est, persequi possit) vnus mille: & duo fugent (id est, fugare possint) decem milia? Intelligunt autem hunc locum, quidam, de Israëlitis inimicos expugnantibus: alii de inimicis Israëlitas superantibus. Prima autem interpretatio, accidisse significat: secunda, futurum prænunciat: tertia, anceps est, vt & factum intelligi possit & futurum. 34.

NOTATIONES IN LIBRVM IOSVE.

C. 12. v. 7. Hebraicè legitur וְעַד הָהָר הֶחָלָק הָעֹלֶה שְׂעִירָה quod est, Et vsque ad montem leuem ascendentem in Seir. Vulgatus Inter- 35.

Interpres reddidit: *Vsque ad montem cuius pars ascendit in Seir*. quod enim alij legunt חָלָק, & glabrum siue leuem interpretantur: ipse legit חֶלֶק, & partem reddidit, non hoc tantùm loco, verumetiam superioris capitis versu 17. Chaldæus exposuit, montem diuisum. LXX. ipsam vocem Hebraicam retinuerunt, ἀλὰκ, vel, vt Masij editio habet, ἀαλὰκ siue ἀλὰχ. Quod autem in alijs Latinis exemplaribus additur *Libani (Vsque ad montem Libani, cuius pars &c.)* superfluere, non sine ratione censetur. Primùm, quòd, in multis codicibus Latinis nō reperiatur, quinque Parisiensium, quinq. Hentenij, octodecim nostris. Deinde, quòd à libris Hebraicis, Græcis, & Chaldaicis, non agnoscatur: &, Tostatus legisse non videatur. Demum, quòd à manifesta veritate reijciatur. Hîc enim Chananæa in Iosue potestatem redacta narratur: & ad id demonstrandum, termini longitudinis eius (latitudine enim exigua est) describuntur. vnus, versus Aquilonem, Baal-gad, qui fuit, aut planities in campestribus seu valle Libani, aut, quod vero similius putatur, pars montis Libani: alter versus Austrum, Mons glaber ascendens in Seir (id est, qui sursum porrigitur versus Seir) qui, si & ipse ad Libanum pertinuit, id quod lectio illa significat, Libanus coniunctus aut vicinus fuit monti Seir: sed id fieri non potuit, nisi mediam vel secuerit, vel cinxerit, Chananæam. id quod verum non est. Iugulandum itaque videtur, quod alijs libris additur, τὸ *Libani*: id quod sanè, D. Hentenius, & Parisienses, Bibliorum suorum textibus expulerunt. Eadem ob causas, transfodiendum videtur, quod alij legunt *Hermon*. nam Trilinguis Collegij scriptum, habet: *Vsque ad montem Hermon, cuius pars ascen. in S*. Hermon enim pars est Libani, & quidem affinis Baal-gad, quod ex capitibus Iosue, vndecimo & decimotertio, perspicuum est. Verumenimuero, obseruatum à nobis est, in exemplaribus nostris antiquioribus & emendatioribus plerisque, addi τὸ *Libani*. id quod & Epanorthotes in suis codicibus animaduertit: Antiqui, inquit, bis habent *Libani*: Hebræus cum Græco, tantùm habet illud, quod primò positum est. In libro autem, qui correctus dicitur, scriptor vnum abstulit, & Corrector aliud de minio subtus lineauit. Hæc Epanorthotes. Sunt tamen non contemnendæ fidei & antiquitatis exemplaria, à quibus posterius istud *Libani* omittatur, inter quæ est præstantissimus Lobiensis Cœnobij codex, anno à Dominica incarnatione 1084 scriptus.

Iosue 11.d.17.
Iosue 13.a.5.

36. C. 21. v. 21. 27. 32. 36. Quod, his locis, multi codices, numero multitudinis habent: *Vrbes aut ciuitates confugij*; multi, numero singulari legunt. & quidem, versu 21, nouemdecim ex manuscriptis nostris

noſtris, *vrbs confugij Sichem* ſcribunt; viceſimoſeptimo, nouemdecim, *confugij ciuitatem Gaulum*; triceſimo-ſecundo, vigintiquinque, *ciuitatem confugij Cedes*; trigeſimoſexto, quatuor, *ciuitatem confugij Ramoth*. Omnibus his locis, Alphonſus Toſtatus, ſingularem legit numerum (quanquam adiunctus textus habeat pluralem) & quidem, verſu triceſimo-ſecundo, &, quo aptiùs conueniat, triceſimo-ſexto, nominandi caſum, *ciuitas*. atque hoc poſteriori loco, triceſimo-ſexto inquam verſu, etiam quatuor ſcripta, nominandi caſu *ciuitas* legunt. Hebræis & Chaldæis, vniuerſis his locis, numerus eſt ſingularis: Sed Græci libri variant. Nam, 27. verſu, plurali numero; 21. & 36, ſingulari; 32, Complutenſis plurali, alij legunt ſingulari. Verſibus igitur 21. & 36, necnon 32, Latinarum lectionum eæ præferendæ videntur, quibus ſingularis eſt numerus. quin & 27. verſu, lectio eadem meritò præferatur. Vna enim horum quatuor locorum ratio eſt, quòd ſingulis ſingulæ confugij ciuitates recenſeantur, nec numerus conueniat plurium, vbi ſcribatur vnica. Verſibus 13. & 37, vbi duo reliqua aſyla, Hebron & Boſor, nominantur, idem militat argumentum; ſed, priori quidem, numerus ſingularis conſtanter ab omnibus legitur: de poſteriori verò, proxima notatione dicemus. Loca autem 1. Para. 6, e. 57. & f. 67, quæ, cùm ſimillima ſint, numero leguntur plurali, & quidem Græco conſentiente, atque, poſteriori præſertim loco, Hebræo, commodè, ſi diſtinguantur, exponuntur: *Porro filijs Aaron dederunt ciuitates, ad confugiendum Hebron, & Lobna &c.* & verſu 67: *Dederunt ergo eis vrbes, ad confugiendum, Sichem, cum ſuburbanis ſuis, in monte Ephraim, & Gaſer &c.* ita vt *ciuitates*, ſeu *vrbes* ad omnes ſequentes referatur: *ad confugiendum* autem, ad proximam tantùm. Sic Toſtatus & Lyranus.

C. 21. v. 37. Magna hoc loco exemplarium, nec tantùm Latinorum, diuerſitas eſt. Quædam, verſum hunc 37. *De tribu Ruben, vltra Iordanem, contra Iericho, ciuitates refugij, Boſor in ſolitudine Miſor, & Iaſer, & Iethſon, & Mephaath, ciuitates quatuor, cum ſuburbanis ſuis*, omnino non legunt, Correctoris Latina exemplaria antiquiora; ex noſtris, Brugenſe, quod eſt Cathedralis Eccleſiæ Diui Donatiani Brugenſis; Lobienſe, quod Lobienſis eſt monaſterij; P. atque M. à Domino Hunnæo contributa (ſunt enim D. M. N. Auguſtini Hunnæi, quæ alphabeti literis inſigniuntur) & medium à Plantino tranſmiſſum. Leodienſis codex legit: ſed facilè conſpicitur ab initio omiſiſſe. H. & I, in textu quidem prætereunt: adſcribunt autem, H. in proximo margine; I. in ſupremo paginæ vertice. N & latus Plantini còdex prætermittunt, cùm hunc verſum, tum illum, qui ciuitates filiis 37.

Merari

Merari ex Gadis hereditate assignatas enumerat. & illud quidem nobis seruit: hoc autem contra omnium est fidem. In Massoreth Iudæorum, sanè vetusta, versus iste, qui vrbes à Rubenis tribu datas recenset, non agnoscitur: ex quo, in antiquissimis Bibliorum Hebraicorum exemplaribus, non extare colligitur. Bibliorum Venetorum Textus Hebraicus & Chaldaicus, non legunt: notatque Kamhius, se in antiquis exemplaribus, nisi quibusdã, non inuenisse. Tostatus, Hebræis sui temporis codicibus deesse, asserit. Verùm, quî fiat, cùm versu capitis istius septimo scriptum sit: *Et filijs Merari, per cog. suas, de tribubus Ruben & Gad & Zabulon, vrbes duodecim*, hîc, Zabulonitarum & Gaditarum vrbes recensentur; Rubenitarum verò prætermittantur? Quomodo verò filiorum Merari, duodecim sint ciuitates, & Leuitarum quadraginta octo, nisi eæ, quas Rubenitæ contulerunt, addantur? An id, fortè, hoc loco contingit, quod 1. Paralip. 6. c. 60? ibi enim, enumeratis vndecim duntaxat ciuitatibus, subiungitur: *Omnes ciuitates tredecim per cognationes suas*. An hîc, fortè, similiter, solis octo recensitis, subiungatur: *Omnes vrbes filiorum Merari per familias & cognationes suas duodecim?* & iterum: *Itaque ciuitates vniuersæ Leuitarum* (&c.) *fuerunt quadraginta-octo*? Sed, vndenam, vsque adeo & multis & diuersis libris, ciuitates Rubenitarum quatuor addantur? Græci enim libri, Chaldaici Complutenses, Syriacus A. Masij, & plurimi Hebraicorum & Latinorum, quatuor ciuitates, filijs Merari, ex Rubenis hereditate assignatas, connumerant. An addititia sint, quæ vniuersis his leguntur libris? profectò, non facilè id asserendum est: verumtamen, cùm sibi mutuo dissimilia sint, ita vt ex eadem profluxisse scaturigine non videantur, non temere omnino quis suspicetur. Quæ enim Hebraicè & Chaldaicè ponuntur, ab eis quæ Græcè & Latinè leguntur, non parum discrepant. Nulla enim Hebraicè & Chaldaicè, vel Iordanis, vel Ierichuntis, vel ciuitatis refugij, vel solitudinis Misor, mentio est, vt Græcè atque Latinè. Sed, si alicuius ciuitatis refugij non debuit mentio prætermitti: quodcunque enim asylorum hoc capite commemoratur, *ciuitas refugij* cognominatur. ex quo, etiam alijs istius capitis partibus, hæc diffórmia ostenduntur. Latinorũ codicum, qui quidẽ legunt, ea est inter se diuersitas, vt, nec loco, nec modo eodem, habeant; id quod statim declaraturi sumus. Ex his autem, adiectitia hæc esse colligas. Certè vir doctissimus Andreas Masius, quæ nunc Hebraicè leguntur, addititia existimare videtur: quæ Græcè, septuaginta-duos Interpretes, non de Hebræo transtulisse, sed de suo, explicandæ sententiæ causa, addidisse, docet: quæ Latinè, ex Græco, non ex Hebræo, expressa; id quod non obscurè apparet; asserit. Prioris li-

ris libri Paralipomenon sexto capite, vrbes quatuor, quas concessit Rubenitica tribus filijs Merari, concorditer leguntur ab omnibus, hoc modo: *Trans Iordanem quoque, ex aduerso Iericho, contra Orientem Iordanis, de tribu Ruben, Bosor in solitudine cum suburbanis suis, & Iassa cum suburbanis suis, Cademoth quoque & suburbana eius, & Mephaath cum suburbanis suis.* Hoc fortè loco adiuti fuerunt interpretes Græci, si, quæ in Iosue ediderunt, de suo addiderint. Nam, vt partes reliquæ simillimæ sunt: ita, parum diuersa sunt nomina. Eadem sunt autem, cum eis, quæ Hebræi codices, hoc Iosue loco, habent. Verumenimuero, si ista non leguntur, necesse est subaudiantur: neque enim alioqui summa confici possit. Nihil autem à nobis statuitur, nec legenda decernuntur, nec tollenda definiuntur. Corrector hac de re in hunc modum scripsit: Item F. Nota, quòd illud quod dicitur: *De tribu Ruben vltra Iordanem*, quidam antiqui & Hebræi & Latini non habent hîc, videlicet, de quatuor ciuitatibus quas tradiderunt Leuitis. Alij, noui & Hebræi & Latini, sed & satis antiqui, habent. veruntamen, quia inuenio Græcum habere, constat mihi antiquos Hebræorum hoc habere: & postea agitur de tribu Gad. Et infra, secundum Hebræum & Græcum, *fuerunt* XLVIII, quòd etsi omnes (non) nominarentur, propter illas, dico, de Ruben, vel alias, nihilominus tot fuerunt. simile, primo Paralip. vi° d. *Ciuitates tredecim*, nec nominantur nisi x. vel xi. Hæc hunc in locum Epanorthotes. 1. Par. 6. g. 78

Ea porrò exemplaria, in quibus ista leguntur: in quibus, versus iste, qui datas à Rubenitis ciuitates enumerat, habetur, multùm inter se discrepant, id quod paulò antè indicauimus. Nam, versum hunc, neque eodem loco, neque eodem modo, legunt. Plæraque Latinorum exemplarium, tertio loco habent. primùm enim ciuitates, quæ filijs Merari ex Zabulonis sorte datæ sunt, enumerant; deinde, eas quæ ex Gadis; tertiò, quæ ex Rubenis. Sed decem nostrorum manuscriptorum, Zabulonitarum ciuitatibus Rubenitarum subiungunt, ac tertiò Gaditarum vrbes ponunt, conformiter libris Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis. Eo etiam ordine Tostatus enarrat: atque hoc est, quod Epanorthotes dicit, postquã de Rubenis tribu egerat: Et postea agitur de tribu Gad. Latinum exemplar Collegij Trilinguis, scriptum anno CIↃ IIIIc XXXII, hunc, de Rubenitarum ciuitatibus, versum, tricesimo octauo versui subiecit. Nam enumeratis Zabulonitarum & Gaditarum ciuitatibus, subiungit: *Omnes vrbes fil. Merari per familias & cognationes suas, duodecim.* sequitur: *De tribu Ruben vltra Iordanem contra &c.* Fortasse, in eo, ex quo istud descriptum est, exemplari, non fuit, sed ex altero huic additus est, cùm putaret scriptor, verum alioqui non esse quod scripserat, filiis Merari vrbes

rari vrbes duodecim datas, neque quod scribendum sequebatur, Leuitarum ciuitates simul quadragintaocto esse. Tantum, de versus istius ordine: nunc, de verborum diuersa lectione.

Communis lectio ea est, quæ initio Notationis in hunc locũ producta est. Bibliorum autem Complutensium & Regiorum Latinus textus, tantùm: *De tribu Ruben ciuitates (&c.)* legit: verba hæc, *vltra Iordanem contra Iericho* prætermittit. Alphonsus Tostatus, Interpres adeò sedulus, vt vix quidquam prætereat, non attingit. Hebraicis & Chaldaicis libris omittuntur. ad hunc enim habent modum: Et de tribu Ruben, Beser & suburbana eius, & Iahasa & suburbana eius, Cedemoth & suburbana eius, & Mephaath & suburbana eius, ciuitates quatuor. Verùm, Græci libri, etsi aliter atque aliter, legunt. Germanici cũ Aldino habent, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου, κατὰ ἰεριχώ, ἐκ τῆς φυλῆς ῥουβὴν, ἔδωκε τὴν πόλιν τὸ φυγαδευτήριον τοῦ φονεύσαντος τὴν Βοσὸρ, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ μισώρ, καὶ τὰ πεισπόεια αὐτῆς, καὶ τὴν ἰαζὴρ, καὶ τὰ πεισπόεια αὐτῆς, καὶ τὴν γεδσὼν, καὶ τὰ πεισπ. αὐτῆς, καὶ τὴν μασφὰ, καὶ τὰ πεισπ. αὐτῆς, πόλεις τέσσαρες. Regia editio scribit, καὶ πόλεις τοῦ ἰορδάνου τὴν ἰεριχὼ ἐκ τῆς φυλῆς ῥουβὴν, τὴν πόλιν τὸ φυγαδ. τοῦ φον., τὴν Βοσὼρ, καὶ τὰ περ. αὐτῆς, καὶ τὴν ἰαζὴρ, καὶ τὰ περ. αὐτῆς, καὶ τὴν κεδσὼν, καὶ τὰ περ. α., καὶ τὴν μαφὰ, καὶ τὰ περ. α., τέσσ. πόλεις. Prolixiùs recitantur, vt & alia aduertantur. Masij editio, è diuersis correcta exemplaribus, legit, καὶ πέραν τοῦ ἰορδ. τῆς ἰεριχὼ, ἐκ τῆς φ. ῥουβὴν, τὴν πόλιν τοῦ φυγαδευτηρίου τοῦ φον., τὴν Βοσὸρ, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισὼρ, καὶ τὰ πεισπ. αὐτῆς, καὶ τὴν ἰασσὰ, καὶ τὰ περ. α., καὶ τὴν γεδσὼν, καὶ τὰ περ. α., καὶ τὴν μαφὰ, καὶ τὰ περ. α., π. τ. Itaque, vt in omnibus penè Latinis, sic & in Græcis libris, verba illa *vltra Iordanem contra Iericho* leguntur.

Quod sequitur *ciuitates refugij*, vndecim nostrorum scriptorum, numero singulari, *ciuitatem refugij* legunt. similiter Tostatus, sed, qui magis congruat, primo casu, *ciuitas refugij*. Suffragantur his Græci codices, & manifesta ratio, quòd vnica hîc recenseatur refugij ciuitas, Bosor, in solitudine Misor sita.

Non enim ante, sed post *Misor*, distinctio collocanda est, vt rectè quidam libri collocant. Neque enim Misor, ex ciuitatibus est, de sorte tribus Ruben filiis Merari datis: Nam sic quinque essent, cùm summa sit quatuor ciuitatũ cum suburbanis suis: sed, vt nomen, vel ipsius solitudinis, vel potius regionis in qua est solitudo, positum est. atque id ex Græco perspicuum fit, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ μισώρ, vel, vt emendatiora habent exemplaria, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισώρ. Notandum est autem, id, quod Deuter. 4. g. 43. Hebraicè de situ Bosor dicitur בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר Bammidbar beeres hammisor, sextuagintaduos vertisse, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν τῇ γῇ τῇ πεδινῇ; Latinum similiter transtulisse, *in solitu-*

in solitudine quæ sita est in terra campestri. Rursum, quod Iosue 20. c. 8. de eiusdē situ legitur, בַּמִּדְבָּר הַמִּישֹׁר Bammidbar hammisor, illos reddidisse ἐν ἐρήμῳ ἐν τῷ πεδίῳ; hunc exposuisse, *quæ sita est in campestri solitudine.* Non videntur igitur existimasse, *Misor* proprium esse nomen, aut solitudinis, aut regionis: sed appellatiuum, quod campum seu planitiem designet. Nam & aliis scripturæ locis hac significatione in vsu est. Clarissimus est locus 3. Regum 20. d. 23., vbi serui Regis Syriæ dixisse leguntur: *Dij montium sunt Dij eorum, ideo superauerunt nos: sed melius est vt pugnemus contra eos.* בַּמִּישֹׁר bammisor *in campestribus* (seu, vt 70. reddiderunt, κατ' ἐυθὺ in plano) *& obtinebimus eos.* Quòd si non existimauit Latinus interpres, proprium nomen esse *Misor*, quî factum sit, quòd, hoc loco, *Bosor in solitudine Misor* sitam, Latina versione legamus? nisi ipsi, fortè, quæ Græcè legebat, exprimere visum fuerit. Sed cùm Græcorum Interpretum eadem fuisse sententia videatur, vndenam, hoc loco, vt proprium nomen Græcè scribitur? Iosue 13. capite, vbi Rubenis hereditas describitur, Græci Hebræam vocem *Misor*, quam Latinus, nunc *campestria*, nunc *planitiem* reddit, vt nomen proprium reliquerunt. Iterum Ieremiæ 48. capite, vbi legimus nos: *Et iudicium venit ad terram campestrem, super Helon & Iasa (&c.) & super Bosra, & super omnes ciuitates terræ Moab* (quo ex loco patet, Bosra siue Bosor fuisse in campis Moabiticis) Græci transtulerunt: Et iudicium venit ad terram ipsius Misor (τῆ μισωὺ) super Chelon &c. Itaque, iam proprium, iam appellatiuum nomen, intellexisse videntur. Verùm cùm superiora loca, quæ, ex Deuteronomij quarto & Iosue 20. capite, producta sunt, & viciniora sint, & de situ Bosor expressiùs ac particulariùs agant, non omnis eximitur scrupulus, quî fiat, hîc vt proprium nomen legi? Sed, Græca Regis editio, aufert *in solitudine Misor*, id quod etiam ab Hebræis & Chaldæis libris omittitur. Vnum ex nostris Latinis antigraphis, O signatum, *Misor* duntaxat tollit, libro Paralipomenon consentaneè: atque hanc huius versus partem ita legit: *Ciuitatem confugij Bosor in solitudine, Iasa, & Cademoth*, & Masphaath. Ciuitates, quas *Iasa* & *Cademoth* appellat, Hebræo, & Chaldæo, ac libro Paralipomenon, similiter: alia exemplaria *Iaser* & *Iethson* siue Gethson nominant. Græca quomodo vocent, superius videre licuit. Pro Ιαζὴρ autem, certum est, inquit Masius, scribi debere Ιασσὰ, ex libro Paralipomenon. Nam Ιαζὴρ mox dabitur ex tribu Gad. Quam *Masphaath* nuncupat superius citatum exemplar, multi Latinorum codicum, cōsonantibus quibusdam Græcis, *Maspha* dicūt. Masius, *Mapha* Græcè scribendum docet: atque ita scribit Latina Octateuchus, eximiæ vetustatis & integritatis, quam Patres Societatis Iesu, cum multis

Iosue 13. b. 9. c. 16. 17. 21.

Iere. 48. c. 21. d. 24.

aliis manuscriptis, nuper à confractione redemerunt. Latina Louanienſium editio, conformiter Hebræo atq. Chaldæo, & Paralipomenis, *Mephaath* legit. Tres istæ posteriores ciuitates, suprà, 13ij. capitis versu 18, inter possessiones tribus Rubenis enumerantur. Tostato, diuersa planè est & mira istius partis lectio: *Bosor in solitudine, Tethson, Misor, & Ocho, ciuitates quatuor cum suburbanis suis.* Nihil mirum, quòd tres istas posteriores ciuitates ignotas dicat, nec decimotertio capite recensitas. satis patet corruptam esse lectionem, præsertim quoad medias ciuitates. hæc, de versus istius intricatissimi varijs lectionibus, notata sint.

NOTATIONES IN LIBRVM IVDICVM.

38. C. 14. v. 9. *Nec tamen voluit eis indicare, quòd mel de corpore leonis assumserat.*] ita multi scripti Latini codices, cum Hebraicis, ac Chaldaicis libris, legunt. Epanorthotes, secundum alios Latinos codices, *Quòd mel de ore leonis assumserat* legendum censet: mutationem ex Hebræo factam existimat. Sed, cur magis ex Hebræo *ore*, quàm ex versu præcedenti mutatum est corpore? imò verò id potius videtur, Interpretem hoc loco vertisse corpore; scriptorem autem substituisse, quod præcedenti versu legerat, *ore*, quòd corpus ab ore distingueret, vt fit nonnunquam, ac proinde, quòd de corpore assumserit, verum esse, non statim aduerteret; videret etiam vocum affinitatem. Sanè, manu scripta nostra, & antiquiora, & correctiora, cum plærisque impressis codicibus, superiori versu *ore*, isto *corpore* legunt. Tostatus etiam disertè annotat, libris nostris, priùs *ore*, posteriùs legi *corpore*, cùm Hebræis idem vtrobique sit nomen. Atque hac in parte, noster Interpres, fortè, Græcam translationem sequutus est. habet enim eodem penè modo; versu octauo: Et ecce examen apum in ore Leonis; versu nono: Quòd ex corpore Leonis extraxerat mel. Priori enim loco, determinatam corporis partem, quam ænigmatis verba, *De comedente exiuit cibus*, significare videntur, Interpretes indicandam censuerunt: Posteriori, corporis seu cadaueris vocabulum, quòd conueniret aptiùs, retinendum iudicarunt. Quod Epanorthotes ait, Græcè legi *ore*, de versu præcedenti verum est; sed hoc versu, non inuenimus. quæ namque consuluimus exemplaria, ἐκ τῆς ἕξεως habent, vel, quæ Vaticani codicis lectio est, ἐκ τοῦ στόματος. Porro ἕξις, pro corpore hoc loco accipitur, qua significatione apud classicos scriptores reperitur. Duas ob causas videtur Samson, quòd de corpore leonis

Eandem Iosephus corporis partem intellexit.

leonis mel ſumſerat, parentibus non indicaſſe. vna fuit, ne, mel ex cadauere ſumtum abominarentur: altera, ne Thamnatæis, mel in ore leonis, pridem filij manibus dilacerati, enatum, ſe comediſſe, narrarent, & explicandi ænigmatis, quod proponere conſtituerat, rationem darent. quam cauſam poſtea inſinuaſſe videtur, cùm vxori reſpondit: Patri meo & matri nolui dicere: & tibi indicare potero? harum cauſarum vtrauis, ſi, poſteriùs *corpore* legatur, manifeſtiùs indicatur. & prior quidem, quia corporis ſiue cadaueris mentio, continuò deteſtationem offert: poſterior autem, quia ſignificatur, non tantùm non indicaſſe, mel ex ore leonis ſumtum, ſed nec dixiſſe ex corpore acceptum. Germana igitur videtur noni verſus lectio: *Quòd mel de corpore leonis aſſumſerat.*

C. 15. v. 14. Plæraque exemplaria legunt: *Et ſicut ſolent ad odorem ignis ligna conſumi, ita vincula, quibus ligatus erat, diſſipata ſunt & ſoluta.* 39.
Duo autem Hentenij, & ex noſtris octo, cum textibus qui Gloſſæ ordinariæ & Toſtato adiecti ſunt: *Et ſicut ſolent ad ardorem ignis ligna conſumi, ita &c.* Regium: *Et ſicut ſolent ad ardorem ignis lina conſumi, ita &c.* Manuſcriptum K. notatum, habet in margine *lina*. alterum S. notatum ita in textu ſcribit, vt vna legere poſſis, ligna non poſſis. Veriſimile omnino eſt, non *ligna* ſed *lina* ſcribendum eſſe: Nam & Hebræi codices, & Græci, atque Chaldæi, ita habent. quibus nec ea eſt vocum *lina* & *ligna* ſimilitudo, ex qua error irrepſiſſe videtur. Ioſue ſecundo capite legitur וַתִּטְמְנֵם בְּפִשְׁתֵּי הָעֵץ & abſcondit eos in *Ioſue 2. a. 6.*
linis ligni. id quod Interpres noſter expoſuit: *Operuitq́ eos ſtipula lini.* Accedit, quòd ad odorem ignis ligna conſumi non ſoleant, neque ad ardorem, niſi ſenſim, id quod huius loci ſimilitudini non conuenit. Itaque probandum videtur, quod Complutenſia & Clariana Biblia legunt *lina*: ſed an *ardorem* legendum ſit, quomodo eadem Biblia cum aliis quibuſdam habent, an *odorem*, non ſatis liquet. Hebraicè legitur: Et fuerunt funes qui ſuper brachijs eius, tanquam lina quæ arſerunt in igne, & diſſoluta ſunt vincula eius de manibus eius. Noſter Interpres ſenſum eleganter reddidit. Quod autem dixit: *Sicut ſolent lina conſumi*, ei reſpondere videtur quod Hebraicè eſt כַּפִּשְׁתִּים אֲשֶׁר בָּעֲרוּ ſicut lina quę arſerũt. quod addidit: *Ad ardorem* aut *odorem ignis*, illi בָּאֵשׁ *in igne*. Itaque, quod Hebraicè dicitur *in igne*, expoſuit *ad ardorem* aut *odorem ignis*. quapropter, ex Hebræo, vera lectio colligi non poſſe videtur. Verùm, pro eo quod in Hebræo eſt כַּפִּשְׁתִּים אֲ׳ בָּ׳ בָּאֵשׁ Græcis codicibus legitur ὡσεὶ ϛυππίον aut ϛυππίȣ ἡνίκα ἂν ὀσφρανθῇ πυρὸς, ſicut ſtuppa quando olfecerit ignem. An igitur בָּעַר odorari ſignificet, vt hinc Latinis codicibus odoris ſit mẽtio? an

potius Græci codices, ex versu sequentis capitis nono, aut aliunde, corrupti sint? positionem namque בער huius significationis esse non comperi. Sanè, alter, vt minimùm, Vaticanorum codicum, ad quos iussu Illustrissimi D. Granuellani, S. R. E. Cardinalis, Græca Bibliorum editio Argentoratensis collata est, legit, ὡσεὶ ςυπίου ὃ ἐξεκαύθη ἐν πυρί, sicut linum quod incensum est in igne. Sed, quid ad Chaldæum Interpretem, qui conuertit, כְּכִיתָנָא דַאֲרַח בֵּיהּ נוּרָא sicut linum quod olfecit in se ignem? ארח enim aphel est, à ריח, quod odorari significat, deductum. Nam & proximo capite pro Hebræo הריח positum est. Verùm, aliis inflammare denotat, reddunt enim: Sicut linum quod inflammauit in eo ignis. atque etiam proximo capite similiter. Non potest igitur statui, Latinum Interpretem, propter positionem בער, *odorem* reddidisse: attamen, pleraque exemplaria nostra, & quidem præstantissima quæque, *odorem* legunt. & certè, odoris vocabulum, huius loci similitudini aptè congruit. Declaratur enim quàm facilè Samson funes nouos confregerit, nimirum, sicut ignis linum continuò deuorat, si ei vel olfaciendum offeratur: non opus habet ardoris sui flamma complectatur, atque integris vtatur viribus.

Proximo capite, eadem diuersitas est: at, eo loci, procul dubio *odorem* dixit Interpres. Nam, præterquam quòd pleraque Latina exemplaria, & quidem vniuersa nostra, sic legunt, etiam Hebræa & Græca sic habent. An, ex eo loco, hîc mutatus sit, nescio. Abulensis Episcopus vtroque loco *odorem* legit.

Iosue 16.d.9.

NOTATIONES IN PRIMVM LIBRVM REGVM.

40. C. 1. v. 24. *Et adduxit eum secum postquam ablactauerat, in vitulis tribus, & tribus modijs farinæ, & amphora vini.*] *Et tribus modijs farinæ*, hæc communis est Latinorũ codicum lectio, quam, Author quæstionum Hebr. in libros Regum, scriptorum vitio deprauatam asserit, legendumque iuxta Hebræa docet: *Et vno modio farinæ*. Sunt autem nonnulla Latina exemplaria, in quibus ita legitur, S. Germani paruum, Societatis Iesu rubrum, Sorbonicum correctorium, Textus glossæ ord. coniunctus, & Clariana Biblia. Hebraicè est: Et ephi vno farinæ. Ephi autem siue Epha, Latinus Interpres, aliquando modium, aliquando tres modios, vertit. Modium reddidit Deuter. 25. c. 14. 15. *Nec erit in domo tua modius maior & minor. Modius æqualis & verus erit tibi.* Iterum Iudicum 6. d. 19: *Coxit hœdum, & de farinæ modio*

azymos

azymos panes. Tres modios interpretatus est Ruth 2. c. 17: *Inuenit hordei quasi Ephi mensuram, id est, tres modios.* Verba ista, *id est tres modios,* explicandi gratia Interpres adiecit. Chaldęus exposuit *tria sata.* Rursus, Isaiæ 5. c. 10: *Et triginta modij sementis facient modios tres.* Hebraicè est: Et semen homer siue Cori faciet Ephi. itaque, Corum, triginta modijs; Ephi, tribus, definiuit interpres. Corus enim, teste Ezechiele, decem Ephi continet. *Ephi* igitur, nunc *tres modios*, nunc *modium*, interpretatus est. Sunt enim diuersi modij. Atticum modium vnum, continet Ephi; nam, vt Iosephus ait, Corus decem modia Attica habet: Tres verò modios valet Ephi, eorum qui Sata dicuntur: Ephi enim trium Satorum mensura est. Satum autem siue סָאָה, Interprete nostro *modius* dicitur, 4 Regum 7. a. 1. & alibi. Ergo, siue legamus, tres farinæ modios Annam apportasse, siue, vnum; vnum Ephi attulisse, vt Hebraicè est, intelligi potest. Non facilè igitur corruptelæ arguenda est lectio ista: *Et tribus modijs farinæ.* immo verò, maior librorum consensus, eam Interpretis scripturam esse, docere videtur: cùm accedat etiam, D. Gregorij, V. Bedæ, & Angelomi, authoritas. Patet autem locum non habere, quòd Hebraicarum quæstionum Author dicit: Si cum vitulis tribus, tres modios farinæ obtulit, contra præceptum legis fecit. Nam in lege præcipitur, non nisi tres decimas cum singulis vitulis offerre. Vnde datur intelligi, quòd Elcana non obtulerit tres modios farinæ cũ tribus vitulis, sed nouem decimas, quibus, secundum Hebraicam mensuram, vnus efficitur Ephi. Patet, inquam, istud locum non habere, si, Ephi, vt vnius generis vnum modium; ita, alterius generis tres modios, complecti, intelligatur. Et, quid si Anna, tres modios, hoc est, tria Ephi, attulisset, non continuò obtulisset. potuisset donare sacerdotibus, vel comedere cum familiaribus, quemadmodum, tres vitulos adduxisse, & vnum obtulisse, legitur. Authorem Hebraicarum quæstionum sequitur Rupertus. Rabanus quoque, cuius in libros Regum commentaria, vetustissima manu scripta, Abbas S. Iacobi Leodiensis nobis commodauit. Græci, retento Hebræo vocabulo, transtulerunt hunc locum; Et Ephi similæ. Chaldæus: Et Mechilta vna farinæ. Quod hîc Mechiltam vertit, alibi tria Seim siue Sata reddidit.

Ezech. 45. d. 11.

Iosephus l. 15. antiq. cap. 13.

Num. 29. a. 3. b. 9. 14.

C. 3. v. 2. Multa Hentenij scripta, multa Parisiensium, & nostra pleraque, legunt: *Heli iacebat in loco suo:* atque horum lectio, genuina videtur, cùm sit, etiam Authoris Hebraicarum quæstionum, Gregorij, Rabani, Angelomi, Eucherij, Bedæ, & Glossæ ordinariæ: eumque conformis sit, Hebræo, Græco, atque Chaldæo. Græci transtulerunt: Et Heli dormiebat in loco suo. & Interpres noster, quod hic in-

43.

hic *iacebat*, versu proximo dicit *dormiebat*. Intelligitur, autem cùm dicitur *in loco suo*, locus atrij penitior: in eo enim sacerdotes dormiebant, quippe qui tabernaculo Domini propinquior esset; in posteriori autem, Leuitæ. Lectionem prædictam, quidam emendare conati sunt. Nonnulli scripserunt: *Heli iacebat in lecto, siue, lectulo suo*. Id enim locus exigere videbatur. Fortassis autem marginis explicationem in textum retulerunt: Nam & scriptorum nostrorum vnum, in textu *loco*, in margine habet *lecto*. Alij scripserunt: *Heli iacebat in domo sua*. Id quod Tostatus edisserit, atque ex hoc, & eo qui sequitur loco *Samuel a. dorm. &c.* Samuelē tabernaculo propinquiorem fuisse, propter senium ipsius Heli, existimat.

42. C. 3. v. 3. *Nec poterat (Heli) videre lucernam Dei antequam extingueretur. Samuel autem dormiebat in templo Domini, vbi erat arca Dei.* Hæc Latinorum codicum, id quod Epanorthotes testatū reliquit, lectio est. Est & Enarratorum, Rabani ac Tostati. Exprimitur senis Heli miseria, vt, quantopere ministro indiguerit, declaretur, & Samuelis diligentia commendetur. Significatur autem Heli, vsqueadeo oculis caligasse, vt nocte ardentem in tabernaculo Domini lucernam, vix aut non videret. id enim esse videtur *antequam extingueretur*, nocte, cùm arderet. Hic & Rabani sensus esse videtur, cuius hęc sunt verba: Præ nimia enim senectute, Heli caligauerant oculi, nec poterat videre lucernam Domini cùm arderet in tabernaculo, antequam lux diurna fieret, quando eadem extinguēda erat lucerna. Eadem habet Angelomus verba: ad similem Eucherius explicat modum. Caietanus intelligit: Non poterat videre lucernam Dei cùm esset prope extinctionem. q. d. videbat quidem plenè ardentem lucentemque lucernam Domini: sed propinquam extinctioni minusque ardentem, videre non poterat. vt sit istud dictum, ad differentiam eius quod quarto capite dicendum erat, Heli oculos finiuisse, nec quidquam videre potuisse. Atque hoc modo, non tantùm Latinam lectionem, verumetiam Hebraicam intelligit, accepta *vau* coniunctione pro *etiam*: Et poterat videre etiam lucernam &c. Quod sequitur: *Samuel autem dormiebat in &c.* non est intelligendum, quòd Samuel dormierit in sancto sanctorum, vbi erat arca Dei, sed, quòd non procul inde dormierit. Author Hebraicarum quæstionū, quæ in Hieronymi operibus exstant, locum hunc legendum docet: *nec poterat videre*. vt hîc distinctio sit, & postea inferatur: *Et antequam lucerna Dei extingueretur, Samuel autem dormiebat, in templo Domini, vbi erat arca Dei*. Intelligi autem hoc modo debet, inquit: Et antequam lucerna Dei extingueretur in templo Domini vbi erat arca Dei, Samuel

1. *Regum* 4. c. 15.

muel dormiebat. Nicolaus Lyranus etiam, Latinorum codicum lectionem, aliquorum correctorum imperitia, corruptam putat, primo casu in quartum mutato, & germana distinctione sublata. Id quod suis coniecturis confirmari potest. Nam Gregorium magnum primo casu legisse: *Nec poterat videre lucerna Dei antequam extingueretur*, Commentarius loquitur. In cuius rei fidem, nonnulla verba adscribemus. Lucerna itaque Dei (habet in commentario Gregorius) videre non potest, cùm is qui pastorali dignitate præeminet, tanta spissitate sæcularis amoris premitur, vt, ad internæ claritatis intuitum, nulla gratiæ inspiratione, subleuetur. (&c.) Cùm autem antequam extingueretur videre non posse dicitur, in isto adhuc sæculo viuens prædicator reprobus, damnato iam in æternum impio in cæcitate similatur. Hæc Gregorius, inter alia multa idipsum commõstrantia. Exemplar D.M.N. Augustini Hunnæi H. litera insignitum, legit: *Nec poterat videri lucerna Dei*. ecce nominandi casum *lucerna*. sed is, cùm actiuo verbo non congruere iudicaretur, *videre* in *videri* mutatum est. Itaque, ex Gregorio, & vno manuscriptorum Bibliorum exemplari, primus casus habetur; sed, cum ea distinctione, quæ vulgò Latinorum est codicum. Verùm, longè faciliùs, pro cuiusque arbitrio, distinctio mutatur quàm casus. Lyrano igitur, germana nostræ translationis & lectio & distinctio videtur: *Et non poterat videre. Et' lucerna Dei antequam extingueretur, Samuel dormiebat &c.* Nam, quod Hebraicè legitur, vertas: nec poterat videre. Et lucerna Dei antequam extingueretur, & Samuel dormiens, in templo Domini vbi erat arca Dei. Et vocauit Dominus &c. Ad eũ modum etiam Græci transtulerunt καὶ οὐκ [a]ἐδύνατο ἐλλέπειν. καὶ ὁ λύχνος τοῦ θεοῦ πρὶν ἢ [b]κατασβεσθῆναι, καὶ σαμουὴλ ἐκάθευδεν ἐν τῷ ναῷ κυρίου, οὗ ἦν ἡ κιβωτὸς τοῦ θεοῦ. καὶ [c]ἐκάλεσε κύριος &c. Videtur autem nonnullis, inuersus ordo esse, ad hunc construendus modum: Cùm lucernæ quæ erant in templo Domini, vbi erat arca Dei, necdum extinctæ essent, & Samuel adhuc dormiret: Et, id est, tunc, vocauit &c. q. d. antequam lux diurna fieret, seu, nocturno tempore, cùm Samuel dormiret, vocauit &c. Lucernas etenim, in tabernaculo testimonij, vesperi accendi, & manè extingui, Deus iusserat, vt est Exodi 27. d. 21. & Leuitici 24. a. 3. Partem istãm, *In templo Domini vbi erat arca Dei*, Auctor Hebraicarum quæstionum, & alij, non ad Samuelem, sed ad lucernas referunt, vt sit ordo, sicut diximus, inuersus. & quidem, ad Samuelem non referendam, indicat fortè præcedens in Hebræo distinctio athnach, quæ Latinorum colo æquiualet. Chaldæus ad Domini vocem retulit: hæc enim eius paraphrasis est: Et lucerna domus sanctuarij Domini necdũ extinguebatur, & Samuel

In exemplari Leodiensi, m litera in dictione lucernã, *& vocula* autem, *erasæ, & recentiori manu restitutæ cernuntur.*

Gregorius. Vtramque lectionem Rupertus explicat.

[a] ἠδύναντο G. q.
[b] ἐπισκεδασθῆναι. Gq. cum Procopio Gazæo. Ga.
[c] καλέσῃ καὶ ἐλάλησε. Gq.

q audita est. Venet. cubans in atrio Leuitarum, & vox q Domini è templo Domini, vbi erat arca Domini. Et vocauit Dominus, &c.

43. C. 4. v. 1. Quod huius capitis initio, in multis exemplaribus legitur: *Et factum est in diebus illis, conuenerunt Philistijm in pugnam*; à multis itidem præteritur. Nam, S. Petri Lobiense, S. Germani longum, Societatis Iesu longum, Hunnæi O, &, cum Complutensi, Regium, locum hunc ita scribunt, vt post id quod in superioris capitis est fine: *Et euenit sermo Samuelis vniuerso Israëli*, continuò subiungatur: *Egressus est namque &c.* hanc antiquorum exemplarium esse lectionem, Epanorthotes testatur, &, in marginali Glossæ ordinariæ spatio, annotatur. Atque hæc antiquorum codicum lectio, D. Gregorij, & Angelomi authoritate probatur: & Hebraicorum ac Chaldaicorum librorum consensu stabilitur. Assutitium est igitur, quod alijs exemplaribus addi diximus: *Et factum est &c.* Id quod non obscurè insinuat, quam exemplaria cõstanter habent, coniunctio *namque: Egressus est namque &c.* qua probare non voluit Interpres, Philistijm in pugnam conuenisse: sed, proculdubio, quod est superioris capitis finis, quæcunque prædixerat Samuel, euenisse. quod animaduertens Gregorius scripsit: Vnde & ordinem, quo idem sermo in vniuerso Israëli venerit, latiùs exponens ait: *Egressus namque est Israël &c.* Assuta autem Latinis exemplaribus pars illa videtur, ex Græcis. in iis enim ita legitur: Et factum est in diebus illis, & conueniunt Philistijm contra Israël in pugnam. & egressus est Israël obuiam eis in prœlium &c. Sed, quàm imperitus fuerit sutor, non tantùm, ex eo quod de coniunctione diximus, patet.

Brugensi manuscripto, in margine, non in textu legitur.

44. C. 5. v. 6. hanc sexti versus partem: *Et ebullierunt villæ & agri in medio regionis illius, & nati sunt mures, & facta est confusio mortis magna in ciuitate*, multa Latinorum exemplarium transfodiunt. Cathedralis Ecclesiæ Brugensis vnum, Hentenij duo, Hunnæi duo, Parisiensium tria, cum Complutensi, ex quo Regium est expressum. Lyranus etiam, in antiquis non esse codicibus, testatum facit: idipsum Ordinariæ glossæ margo inculcat. Cardinalis Bessarionis codex, in margine, non addendam monet. Proinde Epanorthotes, inter *Et percussit in secretiori parte natium Azotum & fines eius* & *Vidētes autem viri Azoti*, nihil interponendum docet. Profectò, neque Hebræa quidquam interijciunt, vt nec Chaldæa. Græcus etiam Regiorum Bibliorum textus, nihil admittit. Sed alij codices Græci interserunt: Et per medium regionis eorum pullularunt mures, & facta est confusio mortis magna in ciuitate. Hinc fortè desumtum est illud, quod multis hodie

hodie Latinis codicibus additur: *Et ebullierunt villæ &c.* & primùm quidem, commentarij loco, margini adscriptum; postea verò, textui mistum, vt Lyranus & Tostatus existimant. Similia enim, cùm innumeris locis acciderint, hoc ipso loco meridiana luce manifestius est, de eo, quod, in exemplaris Collegii Trilinguis, & medij codicis Plantini, textibus, legitur: Percussit eos Dominus passione quam Græci 'sirinnium' vocant. & quidem Plantini codex, bis id habet; in fine quinti, & iterum in fine sexti versus. Trilinguis, posteriori dumtaxat loco.

" *sratigium.* Tr.

Proximè sequentis capitis versu quinto legitur: Facietisque similitudines anorum vestrorum, & similitudines murium qui demoliti sunt terram. huius, & eorum quæ de murium figuris hîc dicuntur, occasione, existimatum videri potest, superiùs, vbi sedis vitijs percussi Azotij commemorantur (is est, capitis quinti versus sextus) eam desiderari plagam, quæ, muribus è terra productis, terram perdidit, hoc est, gignendis frugibus ineptam fecit. Porro id quod Latinis libris additum est, non eodem ab omnibus loco legitur. Plerique, ei plagæ, quæ secretiores natium partes afflixisse narratur, subiiciunt: octo præponunt, hoc modo: *Aggrauata est autem manus Domini super Azotios, & demolitus est eos. Et ebullierunt v. & a. in med. reg. illius, & nati sunt mures, & f. est conf. mortis in ciuitate. Et percussit in secretiori parte natium Azotum & fines eius. Videntes autem viri Az. &c.* quomodo & apud Rupertum legitur. Longum autem Societatis Iesu manuscriptum, collocat ante *Aggrauata est*: ita vt vel hinc liceat coniicere, adiectitium istud esse. Primus autem ordo Græcis libris conformior est. Legunt pleraque nostra manuscripta *confusio mortis magna*, conformiter libris Græcis: Nonnulla verò, *magnæ* habent; quædam, neutrum; tantùm *confusio mortis* scribunt.

C. 9. v. 25. *Et locutus est cum Saule in solario. Cúmque manè surrexissent.* Ita legendum est. Nam, quod interijcitur, *Strauítque Saul in solario, & dormiuit*, non solùm non habent Hebræi codices & Chaldæi, sed nec Latini. D. Donatiani vnus, S. Germani duo, Hentenij duo, Hunnæi quatuor, Plantini vnus, Regius ex Complutensi, Textus adiunctus Glossæ ordinariæ. Bessarionici codicis margo prætermittendum monet. Denique, Corrector in antiquis libris non haberi testatur: & V. Beda, hunc locum edisserens, non legit. Cæterùm, Interpretes Græci, pro eo quod Latinus transtulit: *Et locutus est cum Saule in solario. Cumq; manè surrexissent*, reddiderunt: Et strauit (vel, vt habent Græca exemplaria, strauerunt) Sauli in solario & dormiuit; fortè, quòd paulo aliter legerint. Nam, verbo רבר, quod 45.

loqui significat, non est figura absimile רפד quod sternere denotat. רבץ etiam, coniugatione quinta, sternere est. Itaque, qui, quod Græcè legitur, Latinis libris addiderunt, duas eiusdem sententiæ translationes coniunxerunt. Quidam autem, acceptam dùtaxat partem, addiderunt. Nam B. & I. legunt: *Et locutus est cum Saul in solario & dormiuit.* Nisi id factum sit, quòd scriptores, inter easdem voces media, errore præterierint. D. Gregorius legit: *Strauitque Saul (sibi subaudit) & dormiuit.* Sed fortasse, cum nonnullis exemplaribus Bibliorum, *in solario* subiungendum est. De solario scribit Suniæ & Fretelæ* Hieronymus: In Palæstina & Ægypto, vbi, vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ vel solaria vel meniana vocant, id est, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur.

Circa Psal. 101.

46. C. 10. v. 2. *Cùm abieris hodie à me, inuenies duos viros, iuxta sepulchrum Rachel, in finibus Beniamin, in meridie. dicéntque tibi: Inuentæ sunt asinæ.*] *(In) meridie, dicéntque tibi,* ita legunt scripta, M. N. Hunnæi tria, Cathedralis Ecclesiæ Brugensis vnum, Societatis Iesu vnum, Cœnobii Lobiensis vnum, Atrebatensis Collegij alterum, & typis excusi libri plurimi. Eam, correctiorum exemplarium esse lectionem, Nicolaum scripsisse Tostatus refert. Sic Beda legit; atque ita legendum Epanorthotes docet. Multi autem libri addunt nonnihil: *In finibus Ben.,(in) meridie, salientes magnas foueas, dicéntque tibi.* Atque his, vult S. Gregorius; & Græca Regis editio ἐν τοῖς ὁρίοις Βενιαμὶν, μεσημβρίας, ἁλλομένους μεγάλα. καὶ ἐροῦσι σοι. Germanorum verò editiones Græcæ, cum Aldina, legunt ἐν τῷ ὄρει Βενιαμεὶν, ἐν σηλὼ, ἐν Βακαλὰθ, ἁλλομένους μεγ. καὶ ἐρ. σοι. Hebraicè est הַגְּבוּל בִּבְנְיָמִין בְּצֶלְצַח וְאָמְרוּ אֵלֶיךָ quod est, in termino Beniamin, in Selsach, & dicent ad te. eodem modo Chaldaicè legitur. Patet hinc, in primis, Græcè, non, ἐν τῷ ὄρει, sed, ἐν τοῖς ὁρίοις legendum esse. Patet deinde, ἐν σηλὼ, Germanicis editionibus superfluere. Porro, legendum ne sit ἐν Βακαλὰθ, an potiùs μεσημβρίας, non ita liquet. Fortassis, neutrum legendum est: addita fortè sunt ista interpretationi τ' ἑβδομηκονταδύο ex aliis translationibus, Græcis, Latinisve. Codex enim Vaticanus, neutrum legit; tantùm ἐν τ. ορ. Βενια., ἁλλ. μεγ. καὶ ἐρ. σοι. Itaque, quod Hebraicè est בְּצֶלְצַח, septuaginta duo reddidisse videntur, ἁλλομένους μεγάλα saltantes grandia, vel, saltantes magnopere. Nam צָלַח (id quod perquam simile ei est, quod Hebraicè legitur) saltare significat, vt & ipsi, huius capitis sexto & decimo versibus reddiderunt. μεγάλα autem, explicationis gratia, adiecerunt. Quod ergo Latinis quibusdam codicibus additur, *salientes magnas foueas*; ex Græca sumtum translatione videri potest,

Leodiensi codici conspicitur additum. K quibusdam deesse indicat.

poteſt, addita fouearum mentione, exponendæ ſententiæ cauſa. Latinus namque Interpres, quod 72. vertiſſe dixi *ſaltantes magna*, tranſtuliſſe videtur (*in*) *meridie*. ſed, qua ratione, mihi non conſtat. Attamen, ſi coniecturis vti fas eſt, dicam id quod videtur. צֵל vmbram, צַח clarum denotat. Fortaſſis igitur, voce צלצח, meridiem ſignificari intellexit Interpres, quòd, meridie, vmbra parua ſit, minusque obſcura, aut nulla, ita vt clarus ſit aër & ſplendidus, qui manè ac veſperi eſt vmbroſus. Eandem ob cauſam, meridionalem plagam intellexiſſe potuit, quòd, in plaga mundi meridionali, minores minúſque obſcuræ ſint vmbræ. Nam, mediúmne diem, an meridionalem plagam, intellexerit, non liquet ſatis. Quidam enim codices *meridie* legunt, conformiter Bedæ, & Græcæ Regis editioni, quæ habet μεσημβρίας, vt ſenſus ſit: Circa diei iſtius medium inuenies viros duos. Alij autem, ſimiliter Gregorio, *in meridie* habent, quod Hebræo ſimilius eſt. atque eius ſenſus commodus eſt: Non procul à ſepulchro Rachel, circa meridionalem partem finium Beniamin, viros duos inuenies &c. Nam ſepulchrum Rachel, erat in parte hæreditatis Iudæ aquilonari, non procul à ſortis Beniamin parte auſtrali. Porro id quod noſter Interpres *in meridie* tranſtulit, alij vt nomen proprium interpretantur, *in Selſach*. Atque huiuſmodi interpretationem Græci codices referunt, quibus ἐν βακαλὰθ legitur, corruptè, opinor.

C. 14. v. 41. *Et dixit Saul ad Dominum Deum Iſraël: Domine Deus Iſraël, da.*] Nonnulli codices omittunt Saulis nomen, ſed, minùs rectè, cùm & Hebraicis libris, & Græcis & Chaldaicis, addatur. Nonnulli prætermittunt *Deum Iſraël*. Alij transfigunt *Deum Iſraël, Domine*. Alij rurſus confodiunt *Domine Deus Iſraël*. harum lectionum poſteriores duæ, Hebræo & Chaldæo conſonant: vtrouis enim modo transferas, licet. Verumenimuero, parui refert quo iſtorum trium modorum legas; ſiue: *Et dixit Saul ad dominum: Domine Deus Iſraël da*, quo modo Corrector legit; ſiue: *Et dixit Saul ad dominum: Deus Iſraël da*, quo modo in Cardinalis Beſſarionis antigrapho legendum notatur; ſiue: *Et dixit Saul ad dominum Deum Iſraël: Da.* quæ D. Gregorij lectio eſt. Pluris referunt, quæ ſequuntur. 47.

Deinceps quidam codices habent: *Da ſanctitatem. & deprehenſus eſt Ionathas.* ſic Hentenij vnus, Pariſienſium duo, atque ea vetera exemplaria quæ Gloſſæ ordinariæ margo ſignificat. Alij: *Da iudicium* (vel *indicium*) *& deprehen. &c.* ſic, Textus Regij operis Latinus, exemplar Societatis Ieſu longum, manuſcriptum inſignis Eccleſiæ D. Donatiani Brugenſis, aliud præclaræ Abbatiæ Lobienſis, & anti-

quiores Epanorthotæ codices. Sic & Græcus Regij operis textus, si indicium, cum Lobiensi, Brugensi, & alijs multis exemplaribus, legas. habet enim: καὶ εἶπε σαούλ, κύριε ὁ θεὸς ἰσραὴλ δὸς δήλους. καὶ κατακλ. καὶ τὰ ἑξῆς. Videntur autem duæ istæ lectiones, duæ esse translationes, eius quod in Hebræo est הָבָה תָמִים וַיִּלָּ׳ וְגו׳ quod ad verbũ reddas; Da perfectionem, & depreh. &c. Sensus est: fac sortem prouenire pro rei veritate. Chaldæus reddidit: Fac venire eum in veritate. q. d. Fac vt sors, in eum qui peccauit, cadat. Sic, quod prior Latinorum codicum lectio habet, *Da sanctitatem*, significat: Ostendas quæso sorte hac qui sint innocentes; Quod posterior, *Da iudicium*, vel *indicium*: Manifestes obsecro nobis iudicium tuum, cuius iniquitate offensus, consulenti non respondendũ iudicaueris. vel: Prode eum quem iniquum iudicas: Designet sontem sententia tua, quem interficiamus. Vtra autem istarum lectionum, Latini Interpretis translatio sit, statui non facilè potest. Posteriorem (*Da iudicium, & depreh.*) Bibliorum Bessarionis margo comprobat. Eandem, Lyranus & Epanorthotes, Latini textus germanam esse lectionem, docere videntur. sed, prioris non meminerunt. Tertia est enim Latinorum codicum lectio, quam minùs probant, hæc nimirum: *Da iudicium. quid est quòd non responderis seruo tuo hodie? Si in me aut in Ionatha filio meo est iniquitas hæc, da ostensionem. Aut si hæc iniquitas est in populo tuo, da sanctitatem. Et depreh. &c.* Lectio ista (quam D. Gregorius & habet & interpretatur) ex superioribus duabus, multisque præterea verbis rem explicantibus, conflata est. Verùm, cũ in Hebraicis & Chaldaicis libris, quibusdam etiam Græcis & antiquis Latinis, non habeantur; meritò, ad Interpretis nostri textum non pertinere, iudicantur. Sumta autem, ex Græca translatione, siue septuaginta duorum senum, siue aliorum, videntur. Nam, in Græco quidem Regiæ editionis textu, non habentur: sed in alijs editionibus hoc modo leguntur: Et dixit Saul: Domine Deus Israël, quid, quòd non respondisti seruo tuo hodie? si, in me, aut in Ionathan filio meo, iniquitas, Domine Deus Israël da manifestos. Et si hæc dicas, da igitur populo tuo Israël, da igitur sanctitatem. Et depreh. &c. Notandum est autem, initio Græcæ istius lectionis, non haberi, quod in Latinis codicibus habetur: Da iudicium vel indicium, vt eo verisimilius sit, id à Latino Interprete translatum. Pars postrema productæ lectionis Græcæ, nõ parum ab ea discrepat, quæ in Latinis codicibus legitur: *Aut, si est in populo tuo, hæc iniquitas, da sanctitatem*. sed sunt Latina quædam exemplaria, quæ Græcam sententiam, sua hac lectione, redoleant: *Aut si ita est in populo tuo hæc iniquitas, da sanctitatem.*

Adiecta sunt hæc in altero latere manuscripti Brugensis.

C. 21.

C. 21. v. 7. *Doeg Idumæus, potentißimus paſtorum Saul.* ſubiiciunt libri quidam: *hic paſcebat mulas Saul.* Sed id, Alphonſo Toſtato & Nicolao Lyrano teſtibus, in libris correctis non eſt. Hentenij antigrapha quinque non legunt: Pariſienſium ſex omittunt: 14. noſtra prætereunt. Regia editio non agnoſcit: Ordinariæ Gloſſæ ſpatium marginale, aliàs non haberi teſtatum facit. V. Beda, Latinè ſe non legiſſe, etiam in commentariis indicat. Hebræus textus confodit: Chaldæus transfigit. Rectè itaque cenſuit, poſt Abulenſem Epiſcopum & noſtrum Epanorthoten, Dominus Hentenius, Latinis codicibus non addendum. Et, quomodo, mulas paſcere, potentiſſimo ſeu principi paſtorum Saul, conueniat? Legitur in Græcis libris (nam, ex eis, Latinis adiectum eſt) ſed, pro eo, quod habemus nos; *potentißimus paſtorum Saul.* quod enim, iuxta Hebraicam veritatem, Interpres noſter tranſtulit, *Potent. paſt. Saul*; Græci dixerunt νέμων τὰς ἡμιόνους σαὺλ. Itaque, duplici de cauſa arguendi ſunt, qui, quod Græcè legerunt Paſcens mulas Saul, Latinis codicibus adiecerunt. vna eſt, quòd Latinam verſionem, quæ ex Hebraico fonte hauſta eſt, ex Græca interpretatione emendare & mutare voluerint: altera, quòd, imperitè, diuerſas eiuſdem ſententiæ tranſlationes coniunxerint. huiuſcemodi autem, vt frequenter accidiſſe videmus; ita, ab initio accidiſſe, veriſimile eſt. Quæ enim, ante noſtri Interpretis ex Hebræo tranſlationem, animos omnium occupauerant Latina de Græcis expreſſa; quis dubitet, quadam præiudicata confirmataq. opinione, hominibus, qui nullum adhibere iudicium ipſi poſſent, Hebraicæ linguæ prorſus rudes, integriora & ſinceriora exiſtimata? Et, ſi non, in eorum quę Interpres noſter reddiderat, locum, paſſim ſuppoſita; aut, cùm eum ſubterfugiſſe vel deeſſe quacunque ex cauſa putarentur, addita: at certè, hîc, illic, margini adſcripta: vnde pòſt, librariorum errore, magna ſit nata ſcripturæ confuſio? Quamobrem, mirandum non eſt, ſi etiam ab antiquis Patribus, Gregorio, Rabano, Beda, & alijs, genuina noſtræ tranſlationis ſcriptura aliquando lecta non ſit. Semel admonitum ſit, quod ignorare non debet, qui germanam noſtræ verſionis lectionem velit dignoſcere. Nunc ad eam lectionis diuerſitatẽ, quam ſumſeramus examinandam, redeamus. Id quod Latinum & Græcos Interpretes, diuerſis illis modis tranſtuliſſe, diximus; hoc eſt quod Hebraicè legitur אַבִּיר הָרֹעִים אֲשֶׁר לְשָׁאוּל: *Abbir*, fortem, potentem, principem, ſignificat. itaque reddidit Interpres Latinus, & poſt eum alij, *Potentißimus paſtorum Saul.* vt ſignificetur, Doeg ijs præfectum fuiſſe, quibus pecudum greges atque armenta, quæ Rex poſſidebat, commiſſa erant. Ad eum modum & Chaldæus paraphraſtes 48.

phrastes interpretatus est: Magister, seu, præfectus, pastorum qui Sauli. Significat autem *Abbir* etiam taurum, à fortitudine sic appellatum. an, eandem ob causam, Græcis פָּרָה, id est, mulum, significarit, vt hinc interpretati sint *Pascens mulas Saul*, equidem ignoro. Sed, quàm indignum sit primario Regis ministro, aut mulas, aut pecora quæcunque, pascere? Nam, versu proximi capitis nono, primus inter Saulis seruos, Doeg fuisse dicitur. Verùm, & ibi reddiderunt Græci: ὁ κατεστηκὼς ἐπὶ τὰς ἡμιόνους αὐτοῦ, *qui constitutus erat super mulas Saul*, cùm mularum nulla Hebraicè mentio sit (non enim aliud habetur, quàm וְהוּא נִצָּב עַל-עַבְדֵי שָׁאוּל & ipse constitutus super seruos Saul) nisi quis, per seruos, aut (vt legi atque intelligi potest) seruientes, mulas intelligat, quòd ferendis oneribus seruiant. huiusmodi quid illi fortassis voluerunt, eò quòd capite præcedenti transtulissent: *Pascens mulas Saul*. hos autem Iosephus sequutus est lib. 6. antiq. cap. 13. Doech enim Syrum, & pastorem mularum Regis, vocat.

NOTATIONES IN SECVNDVM LIBRVM REGVM.

49. C. 4. v. 5. *Ingressi sunt feruente die domum Isboseth: qui dormiebat super stratum suum meridie*. subiungunt Latini libri plerique: *Et ostiaria domus, purgans triticum*, * *obdormiuit*. id quod, exemplaria, Complutense, & Regium, & S. Germani paruum, non habent. In margine Glossæ ordinariæ, obelo prænotatum est. In codice Cardinalis Bessarionis, subducta linea signatum. Annotat Episcopus Abulensis, quibusdam Biblijs additum esse. Existimat enim, interlinearem glossam fuisse, quæ, vt declararetur quomodo patuerit Baanæ & Rechab ingressus in domum Isboseth, priùs fuerit adscripta, & postea, librariorum imperitia, textui commixta. Sanè, nec in Chaldęo, nec in Hebræo textu, legitur. Sed in Græcis exemplaribus luculenter & constanter habetur. Ad hunc enim modũ exemplaria Græca legunt: Et ipse dormiebat in cubili meridiei, vel, meridie. Et ecce, ostiaria domus purgabat triticum, & dormituriuit, & dormiebat. & Rechab & Baana frater eius præterierunt, vel (vt legit, cum Vaticano codice, Regius) latuerunt. Videtur idipsum hoc loco accidisse, quod proximè præcedenti loco obseruauimus, nimirum, Latinam Hieronymi, & Græcam Septuagintaduorum, interpretationes, in Latinis libris, imperita temeritate coniunctas. Nam, quod Hieronymus reddidit: *Ingressi sunt autem domum latenter assumentes spicas tritici, &*

* & Atreba.

tici, & percusserunt eum in inguine, Rechab & Baana frater eius, & fugerunt; id Septuaginta duo transtulisse videntur: *Et ecce ostiaria domus,* & deinceps, vti iam produximus. Non aliud enim Græcè legitur, quod Hebræo versui, quem ad illum modum Latinus Interpres trāstulit, respondeat; nec aliud Hebraicè, quod Græcæ isti translationi conueniat. Videntur igitur eiusdem sententiæ diuersæ translationes esse, Latina illa, & Græca ista. sed, Latina quidem, Hebraicorum verborum significationi optimè congruit; Græca autem mirum in modum discedere videtur. Hoc enim modo Hebraicè est וְהִנֵּה בָאוּ עַד־תּוֹךְ הַבַּיִת לֹקְחֵי חִטִּים וַיַּכּוּ וַיַּכֶּב וּבַעֲנָה אֲחִיו נָמְלֹטוּ: id quod ad verbū reddas: Et ecce, ingressi sunt vsq. ad medium domus, accipientes frumenta, & percusserunt eū in quinta (costa) & Rechab & Baana frater eius euaserunt. An aliter Hebraicè legerint 72. Interpretes, nescio: veruntamen, non vsqueadeo translatio eorum dissormis est, quin vestigia seruet, quibus pateat satis, Hebræum illum versum, ab ipsis, hoc modo redditum; à Latino autem Interprete, modo altero. Vnde fit verisimile, non Latini interpretis, sed Græcorum translationem esse, quod plerisque Latinorum codicum additur: *Et ostiaria domus purgans triticum obdormiuit.*

Id quod sequitur, ab Interprete nostro translatum: *Ingressi sunt autem domum latenter assumentes spicas tritici,* vndecim ex scriptis nostris; emēdatissima quæque; inuerso ordine legunt: *Assumentes autem spicas tritici latenter ingressi sunt (domum.)* Atque hoc ordine, iuxta antiquos codices, legendum, censet Epanorthotes. quanquam enim, prior verborum series, ei quæ Hebraicè est, conformis sit: putat tamen, Interpretem, assumtas ab eis spicas maluisse dicere, antequam ingressos commemoraret, vt fraudulentam ingressus occasionem priùs insinuaret. Nam spicas tritici assumserant, vt, cùm domum ingrederentur, nihil mali meditari, sed Regi, honoris causa, benedictionem adferre, putarentur. Sed, alij intelligunt, quòd, ingressi, spicas assumserint. Hebraicè tantùm est *sumentes frumenta:* quod, subaudita similitudinis nota, Chaldæus exposuit: Vt emtores frumentorum. q. d. habitu & specie mercatorum frumenti, penitiorem domus partem ingressi sunt. Quinque ex vndecim illis exemplaribus, Societatis Iesu longum, Hunnæi O, Brugense, Lobiēse, & Leodiense, præstantissima certè, omittunt *domum,* quod & Epanorthotes confodisse videtur. quanquam, & Hebræis codicibus, & Chaldæis, nec non Græcis, domus mentio sit. Vnum antigraphum Parisiensium, & duo Hentenij, transfigunt *latenter.* nec in Hebræo expressè habetur: sed Interpres, domum fortè subticuit, & *latenter* di- 50.

xit, pro eo quod Hebraicè est: (Et) *ecce* (ingressi sunt) *vsque ad medium domus*, vt sensus sit: Obseruante nemine ingressi sunt. Certè, nostri codices, cum Tostato & Epanorthote, *latenter* non omittunt.

Locum istum, Eucherij, Angelomi, & Rabani, textus, hoc ordine modoque legunt: *meridie. Ingressi sunt autem domum, & ostiaria domus purgans triticum obdormiuit. Assumentes* spicas tritici latenter ingressi sunt, & perc. &c.* similiter, exemplar Atrebatensis Collegij sericatum, scribit. Alterum verò habet: *meridie. Ingressi sunt autem domum assumentes spicas tritici. latenter ingressi sunt, & ostiaria domus purgans triticum, & obdormiuit. & perc. &c.* Ecce, inter alia, aliis atque aliis locis collocari, illam septuagintaduorum translationem.

* *autem Atrebat.*

51. C. 6. v. 6. *Postquam autem venerunt ad aream Nachor.* Sic, cum plerisque Latinis libris, quidam Græci. Hebraicè autem est *Nachon*, quo modo Hieronymus, libro De locis Hebraicis, legit; & Rabanus, in huius loci commentariis, quanquam semel & iterum mutarit aliquis posteriorem syllabam. Angelomi commentarius, idem qui Rabani, *Nachon* habet. Inter codices scripturæ, Latinos quidem, sic legunt, S. Germani paruus, Romanum Breuiarium ex decreto SS. Concilij Tridentini restitutum, & Glossæ ordinariæ textus; Græcos, Regius ex Complutensi. Sic planè habuit in Hebræo Aquila: vertit enim, Hieronymo teste, Aream præparatam. Sic & Chaldaicæ paraphraseos author: nam exposuit עַד אֲתַר מְתִקַן vsq. ad locum paratum. Non enim נָכוֹר‡ paratum significat, sed נָכוֹן*. Est verò facilis lapsus, Latinis, ex n in r; Græcis, ex μ in ρ; non ita Hebræis, ex ר in ן. Accedit, quòd scribis notior fuerit Nachor, quàm Nachon. Itaque Alphonsus Abulensis, *Nachon* scribendum censet. Quæ autem hîc dicitur, *area Nachon*: 1. Par. 13. c. 9. dicitur *area Chidon.*

‡ *Nachor.* * *Nachon.*

52. Sequitur in S. Scripturæ textu: *Extendit Oza manum ad arcam Dei, & tenuit eam, quoniam calcitrabant boues.* quod subiungunt plerique codices, *& declinauerunt*, vel, *declinauerant eam*; nonnulli iugulant. S. Dionysij oblongus, S. Germani paruus, D. Donatiani, Regius. Leodiensis etiam codex initio omiserat: videntur &, Rabanus, Eucherius, atque Angelomus, non legisse. Et sanè, non aliud Hebraicè est, quàm כִּי שָׁמְטוּ הַבָּקָר, quod verti potest, &, *Quoniam calcitrabant boues*, &, *Quoniam declinabant boues.* Itaque, vel, altera translatio, Latini Interpretis translationi assuta est (id quod manuscriptum Collegij Trilinguis exemplar indicare videtur: nam ad hunc habet modum, *Quoniam calcitrabant boues, & tenuerũt eam, aliàs declinauerant eam*) vel, Interpres, explicationis maioris gratia, vtramque dedit, id quod Caieta-

Caietanus annotat (quanquam parum Latinè dictum sit *declinauerunt eam*, pro, inclinauerunt eam) q.d. Quoniam calcitrando deiecturi videbantur arcam in terram. Ad hunc fere modum, 1. Paral. 13. c. 9, vbi eodem planè modo legitur, vertit: Bos quippe lasciuiens paululum inclinauerat eam. 70. reddiderunt: Quoniam [a] circumflexit' eam vitulus. Targum habet: Quoniam agitabant eam boues. Targum autem, idem est Chaldæis, quod Paraphrasis Latinis.

[a] *inclinauit* 1. *Paralip.* 13.

C. 6. v. 12. *Dixítque Dauid: Ibo & reducam arcam cum benedictione in domum meam.* Sententiam istam, multi Latinorum codicum prætermittunt; nostri quatuor, Hentenij duo, Parisiensium quatuor, Epanorthotæ antiquiores & satis antiqui, vt loquitur. Margo Glossæ ordinariæ, obelo confodit. Margo codicis Bessarionis, non addendam monet. In Hebraicis & Chaldaicis libris, non legitur: in Græcis, à me non reperitur. Sed, Epanorthotes, Græcum dicit habere: Et dixit Dauid: Conuertam benedictionem in domum meam. Verùm, iuxta superiorum codicum authoritatem, nobis legendum docet: *& omnia eius propter arcam Domini. Abijt ergo Dauid*; nam, quod solet interijci, ad textum minimè pertinere. Est procul dubio additum, & quod Latinè legitur, & quod Græcè Epanorthotæ lectum est, eò quòd, huiusmodi quid, à Dauide, audito illo nũcio, dictum, vero non sit absimile; cogitatum autem, certum. 53.

C. 6. v. 12. 13. & 14. Id quod in multis exemplaribus legitur: *Et erant cum Dauid septem chori & victima vituli*, à multis itidem tollitur; duobus Hentenij, nostris quinque, quinque Parisiensium, quibus Complutense comprehenditur. K. indicat à quibusdam omitti. Lyranus dicit, in correctis libris non exstare. Margo Glossæ ordin. notat, in antiquis codicibus non reperiri. Tostatus scribit, communiter in Bibliis non haberi. neque, in Hebræo, aut Chaldæo, legitur, ad hunc modum. Quamobrem, censent Lyranus & Epanorthotes, ad Interpretis nostri textum, non pertinere. Sumtum est de Græco, inquit Epanorthotes. Græci namque codices hoc legunt modo: *Et erant cum eo, portãtes arcam Domini, septem chori, & victima vituli & agni.* Id quod, ex eo ipso fonte hausum videtur, ex quo Latinus transtulit: *Cúmque* [a] *transcendissent', qui portabant arcam Domini, sex passus,* [b] *immolabat' bouem & arietem.* Est autem hæc Latini translatio, fonti longè conformior. sic enim habet: וַיְהִי כִּי צָעֲדוּ נֹשְׂאֵי אֲרוֹן יְהוָה שִׁשָּׁה צְעָדִים וַיִּזְבַּח שׁוֹר וּמְרִיא, id est, vt verbum verbo reddamus: Et fuit, cùm incessissent, portantes arcam Domini, sex incessus, & immolauit bouem & pingue. Itaque, etiam hoc loco, Græca interpretatio, nostræ, quasi mutilæ, ab indoctis adiecta est. 54.

[a] *transissent.* 1. *MS.*

[b] *immolabant.* 17. *MS. R.*

מְרִיא quidam bubalum, quidã omne pecus pingue, significare existimant. Santes Pagninus bubalũ hoc loco interpretatus est. Chaldæus paraphrastes pinguẽ reddidit: *Et fuit cùm portassent* * *arcam Domini, sex paßibus, & mactauit bouem & (pecus) pingue*. Sic, & Latinus Interpres, aliquãdo transtulit: aliquando etiam, ouem interpretatus est. hoc loco, *arietem* dixit. nam, quod quidam addunt *& ouem (immolabat bouem & ouem & arietem)* cum Rabano, Angelomo, atque Eucherio, plurimi codices auferunt; duo Hentenij, quatuor Parisiensiũ, vnus & viginti nostri, antiqui Epanorthotæ. Septuaginta *agnum*, hoc loco reddiderunt: Et fortasse, verius nihil, quàm aries, hoc loco intelligatur. Nam, in Paralipomenis, disertè habetur: Cumque adiuuisset Deus Leuitas, qui portabant arcam fœderis Domini, immolabantur septem tauri & septem arietes. Quo ex loco, etiam id colligere licet, quod quidam annotant, hîc in libris Regum, vbi dicitur *Bouem & arietem*, singularem numerum pro plurali accipiendum.

* *portantes Ven.*
Isaiæ c. 11
Isaiæ 11. a. 6

56. Sequitur in libris multis: *Et Dauid percutiebat in organis armigatis, & saltabat totis viribus ante Dominum.* Rursus alii libri transfodiunt ista: *Percutiebat in organis armigatis, &*, legunt enim: *Et Dauid saltabat totis viribus ante Dominum.* Sic Brugense manuscriptum, Lobiense, Societatis Iesu exemplar vnum, D. Hunnæi duo, D. Hentenij duo, Parisiensium tria, antiqua Correctorij & marginis Glossæ ord. Sic etiam codex Regius, &, inter Enarratores, Tostatus. Sumtum est autem etiam istud, ex Græca tralatione, & adiectum nostræ, cùm minimè desit. Nam, quod Græci transtulerunt, Et Dauid pulsabat * in organis armigatis coram Domino: id Latinus reddidit: *Et Dauid saltabat totis viribus ante Dominum.* Chaldæus interpretatus est: Et Dauid laudabat omni fortitudine ante Dominum. Verbum כִּרְכֵּר, Chaldæus laudare, Latinus saltare, Gręci pulsare reddiderunt, etiam versu capitis istius decimosexto; interpretationibus, diuersis quidem, sed non aduersis. Simul enim, & saltauit coram Domino Dauid, & pulsauit, & laudauit: pede, manu, ore, lætitiam cordis indicans, & gloriam Domini celebrans. Sed commiscendæ non fuerunt diuersæ interpretationes. Vt autem discernantur, quæ semel & iterum, eodem hoc loco, in Latinis libris mixtæ sunt, Latini & Græcorum translationes, subiiciemus, seorsum quæ Græcorum, seorsum quæ Latini translatio sit. Græcorum igitur translatio est: *Et abijt Dauid, & reduxit arcam Domini ex domo Obed edom in ciuitatem Dauid, in lætitia. Et erant cum eo, portantes arcam Domini, septem chori, & victima vituli & agni. Et Dauid percutiebat* * *in organis* ⁘ *armigatis' coram Domino, &* ⁘ *ipse' indutus stolam eximiam.* Latini autem interpretatio est: *Abijt ergo Dauid*

* *dicens Gq.*
⁘ ἡρμοσμένοις
⁘ *Dauid Gq.*

Dauid, & adduxit arcam Dei, de domo Obed edom in ciuit. Da., cum gaudio. Cumque transcendissent, qui portabant arcam Domini, sex passus, immolabat bouem & arietem, & Dauid saltabat totis viribus ante Dominum. porro Dauid erat accinctus ephod lineo. Atque hoc planè modo, legunt, Brugense, Lobiense, & M. N. Hunnæi exemplaria H. & O. Leodiense, vix dubium est eodem legisse modo: sed, Corrector aut corruptor potiùs aliquis, vniuersam priorem huius loci scripturam erasit, &, minutioribus atq. arctioribus litteris, eam lectionē substituit, quæ in vulgaribus est codicibus. ita sustulit plerisque in locis ex hoc codice veram antiquorū codicum lectionē. Inter Latinos libros, quibus illud, de organorum pulsatione, ex Græco additum est: quidam (quatuor nostri) omittunt *armigatis*. sed, nisi cum tota sententia, omitti non debet. Respondet enim ei quod Græcè est ἡρμοσμένοις, id est, adaptatis, temperatis, cōsonis. Glossa ord. & Lyranus, *armigatis* exponunt, ad armum ligatis, portatilibus.

a *immolabant Brug. Lob. H. O.*

b *lineum. Brugense. in Lob. vtraq; lectio indicatur.*

L. P. Atr. Col.

C. 7. v. 23. *Quæ est autem, vt populus tuus Israël, gens in terra (&c.) quem redemisti tibi ex Ægypto, gentem & Deum eius?*] Hæc multorum codicum lectio est. Alij legunt: *Quem red. tibi ex Ægypto, gente & Deo eius?* Sic, vnus Plantini, duo Hentenij, quinque Hunnæi. sic antiqui Epanorthotæ. sic denique Glossa ordinaria & Alphonsus Tostatus. Duo Parisiensium exemplaria habent: *Quem red. tibi ex Ægypto, gentibus & diis eius.* Manuscriptum Hunnæi I. notatum, in textu legit *gentem & Deum eius*: in margine habet, vel, *gente & Deo eius*, vel *gentibus & diis eorum*. Itaq. vniuersas tres lectiones indicat, quanquā à tertia nōnihil discedat. Hebraicè est אֲשֶׁר פָּדִיתָ לְךָ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם וֵאלֹהָיו id quod, tribus superioribus modis, interpretis licet, quanquam, qui tertiæ lectionis est modus, Hebraicis verbis proximè accedat, maximè, propter illud *gentibus*. 57.

Si, vt prima habet lectio, transferas, pluribus modis intelligi poterit; Vno: Quem liberasti ex Ægypto, percutiens gentem siue gentes, & Deum siue Deos eius, Ægypti. Nam, & in dijs Regeque ac Principibus eorum, exercuerat vltionem. hunc sensum, in ipso scripturæ textu, Collegij Atrebatensis exemplar scriptum, exprimit. Ita habet: *Quem red. tibi ex Ægypto, percutiens gentem & domū eius.* in quo, duo vitia sunt; vnum, quòd cum textu mixtus sit commentarius: alterum, quòd *Deum* mutatum sit in *domum*, occasione; vt verisimile est; Græcæ translationis. Miris modis, locus iste, quia non est intellectus, corruptus est. Altero modo intelligas: Quem liberasti ex Ægypto, gentē Israëliticam & ducē eius Mosen, vel, in plurali numero, gentes Israëlis (erant enim plures tribus atq. familiæ) & iudices *Num. 33. a. 4.*

siue primores earum. Tertio modo explices: Gentem Israëliticam, & te Deum eius. Nam, quasi affligitur Deus, cùm, ij quos amat, affliguntur. Quarto modo exponas, subaudito eijciendi verbo, ex prioris Paralipomenon decimo septimo capite: Vt eiiceres, vel, eiiciendo gentem & Deum eius (singularia pro pluralibus, gentes terræ Chanaan & deos earum) à facie populi tui, quem redemisti ex Ægypto. Ad hunc modum 72. transtulerunt: *Vt eijceres tu, à facie populi tui quos redemisti tibi ipsi ex Ægypto, gentes & tabernacula.* Sensus esse videtur: Vt eijceres gentes terræ Chanaan, & earum tabernacula, à facie populi tui, quem red. ex Ægypto. Atque hic huius loci sensus, proximè Paralipomenis accedit, in quibus, hæc ipsa Dauidis verba, ad hunc leguntur modum: Quis autem est alius, vt populus tuus Israël, gens vna in terra, ad quam perrexit Deus, vt liberaret, & faceret populum sibi, & magnitudine sua atque terroribus eiiceret nationes, à facie eius, quem de Ægypto liberarat? 72. senes verterunt *tabernacula*, quod alij *Deos* transferunt, quia, non ואלהיו, sed, duabus transpositis litteris, ואהליו, legerunt. Intelliguntur autem eiecta Chananæorum tabernacula, non tantùm quia illa diruta sunt, sed etiam quia ipsi tabernaculis expulsi sunt. Quatuor igitur his modis, prima Latinorum codicum lectio, intelligi posse videtur.

1. Paralip. 17. d. 21.

Secundæ lectionis sensus est: Quem liberasti ex Ægypto, hoc est, ex gente, & Deo Ægypti. oppresserãt enim Dei populum Ægyptij, & Ægyptiorum Dij, Dæmones. hunc sensum, exẽplar M. N. Hunnæi, Q. notatum, apertè indicat. habet enim: *Quem red. tibi ex Ægyptia gente & Deo eius.*

Tertiæ lectionis idem ipse est sensus. Itaque, cùm lectionum istarum vnaquæque possit, & ex Hebræo transferri, & commodè intelligi, quæ ipsius sit Interpretis, non facilè dignosci potest. Ceterùm, Epanorthotes, eam Interpretis esse, quam posuimus secundam, asserit: atque id, cùm ex antiquis codicibus, tum ex Hebraicis quæstionibus, quas Interpreti nostro Hieronymo adscribit, colligere videtur; ex eo fortassis, quòd ea interpretatio ibi præferatur, cui ista Latinorum codicum lectio, quam secundam collocauimus, similior est (nam ea quam tertio loco produximus, vt rara est, ita non est agnita Epanorthotæ) Sic ibi legitur: A facie populi quem redemisti ex Ægypto gentem & Deum eius. Hebræus habet, gentibus & Dijs earum. Et est sensus: A facie populi tui quem redemisti ex Ægypto, de manu scilicet Ægyptiorum quos in mari rubro peremisti, & Dijs eorum in quibus iudicia fecisti. hæc Author Hebraicarũ quæst. cuius interpretatio, pronomen singulare, quod Hebraicè est, pro plurali

Hæc, Rabanus Maurus, in suum transtulit commentarium.

plurali capit. Eo modo etiam alij transferunt, & intelligunt: Quem saluasti ex Ægypto, & ex Gentibus, & ex Dijs earum. saluauit enim populum Iudaicum Deus, & ex Ægypto, & ex Gentibus, quæ, aut profectionem in terram Chanaan, aut habitationem, impedire conabantur. hoc sensu, & ea, quam, inter nostræ translationis lectiones, secundam posuimus, intelligatur, si singularia pro pluralibus accipiantur. Atque iste intellectus, libro Paralipoménon conformis est satis.

C. 8. v. 13. *Fecit quoque sibi Dauid nomen, cùm reuerteretur capta Syria, in valle Salinarum cæsis duodecim millibus.* Ita plurimi codices legunt: sed vera atque germana lectio est (quæ & ipsa multorum est codicum, & Rabani, atque Angelomi enarratorum) *cæsis decem & octo milibus*. hoc enim Hebræi codices habent, hoc Græci, hoc Chaldæi. Consentit Paralipomenon liber, cuius hac de re hæc sunt verba: *Abisai verò filius Saruiæ percussit Edom in valle Salinarum decem & octo milia.* Sed, ibi quidem, Abisai; hîc verò, Dauidi, victoria tribuitur. Dauidi tribuitur, vt Regi, vt supremo capiti; Abisai verò, vt istius pugnæ duci. Error autem eorum codicum, qui *cæsis duodecim milibus* legunt, ortus est ex Psalmi quinquagesimi noni titulo. Id quod etiam Author Hebraicarum quæstionum & Epanorthotes subindicant. Titulus Psalmi ad hunc modum habet: *Et conuertit Ioab, & percussit Idumæum in valle Salinarum, duodecim milia*. Vbi, & duodecim milia cæsa dicuntur, & Ioab victoria adscribitur. Nam, vt soluunt doctiores Hebræorum, primò Abisai, vicarius ipsius Ioab, cum Idumæis congressus, sex milia interfecit: deinde, superueniens Ioab, præfectus militiæ Dauidis, duodecim adhuc milia dimicando peremit. Quanquam Chaldæus, duodecim milia, quorum Psalmi titulus meminit, ad Dauidis milites referat. hæc enim eius paraphrasis est: Et post hæc reuersus est Ioab, & percussit Idumæos in planitie salis, & ceciderunt de exercitibus Dauidis & Ioab duodecim milia. 58. 1. Paralip. 18. d. 12.

C. 8. v. 13. Illi *cæsis decem & octo milibus*, subiungunt libri plurimi: *Et in Gebelem ad vigintitria milia.* Id quod quædam exemplaria prætermittunt; Brugense, Lobiense, tria Hunnæi H.O. & R, duo Hentenij Bet. & Pet., quinque Parisiensium Di. o. Ge. o. p. Compl. S. denique, Leodiense exemplar, si bene aduertas. Hebraici & Chaldaici codices non agnoscunt. porrò, Septuagintaduorum esse videtur ex Hebræo translatio; sed, omni ex parte corrupta. LXXII, quod Latinus Interpres reddidit *In valle Salinarũ cæsis decem & octo milibus*, transtulerunt relicta Hebraica voce, ἐν γεμελὲχ ἐις ὀκτωκαίδεκα χιλιάδας. sic Re- 59.

sic Regum exemplar: corruptè autem in aliis multis ἐν γεβελὲμ legitur. Et sicut in his corruptè loci nomen legitur, *in Gebelem* pro *in Gemelech*: sic, in aliis fortassis, etiam cæsorum numerus, corruptè lectus est, *vigintitria milia* pro *octodecim milibus*. Quia igitur, locus alius, Græcè significari ab indoctis putabatur, diuersúsque numerus deprehendebatur: aliud esse prœlium, quod Latinis in libris desideraretur, iudicarunt. Quemadmodum alii, hanc ipsam historiã, quam Psalmi 59. titulus repetit, inuenire non potuerunt, quòd 70., hoc secundi Regum loco, Hebræam vocem retinuerint, & in Psalmi titulo ἐν τῇ φάραγγι τ ἁλῶν verterint. Id quod testatur Hieronymus, in Psalmi quinquagesimi noni titulum scribens. Quæritur, inquit, vbi hęc historia scripta sit? In Regnorum libris, quæ hîc manifestissimè legitur. Sed, ibi, pro valle salinarum, 70. Interpretes ipsa Hebræa verba posuerunt גיא מלח gemelach. Sed quia interpretatum non est, ab his, qui Hebræi sermonis non habent notitiam, ignoratur. hæc Hieronymus. Ex huiusmodi igitur causis, Latinis libris additum est, quod supra diximus: *Et in Gebelem ad vigintitria milia*. Sanè, nec Paralipoménon liber, nec Historiographus Iosephus, prœlij in Gebelem initi, quo aduersariorum Dauidis vigintitria milia cæsa sint, meminerunt. cùm tamen, ille, decimo octauo capite prioris voluminis; hic, quinto capite libri septimi antiquitatum Iud., eorum, quæ isto capite secundi Regum commemorantur, nihil prætereant. Rectè igitur, legendum censet Epanorthotes: *In valle salinarum cæsis decem & octo milibus. Et posuit in Idumæa custodes*, nec quidquam interponendum, nec XVIII. in XII. mutandum.

60. C. 15. v. 7. Manuscripta pleraque legunt: *Post quatuor autem annos dixit Absolom ad Regem*. Quædam scribunt: *Post quadraginta autem annos dixit Absolom ad Regem*. Illis Iosephus adstipulatur. nam, libri 7. De antiquitatibus Iud. capite 9, Absolomis historiam prosequens: His itaque gestis, inquit, populo sibi placato, cùm iam deuotionem cunctorum se obtinuisse confideret, post reconciliationem patris annis quatuor iam transactis, supplicauit, vt eum pater in Hebron ire permitteret, quatenus promissa Deo sacrificia celebraret, quæ fugiens deuouisset. Sic Iosephus. his autem quæ *quadraginta* legunt, Hebræi & Chaldæi codices suffragantur. consentiunt etiam Græci, quos quidem vidi; * atque ijs, Latina pleraque Biblia, typis excusa, adeoque Regia, &, quæ prima peperit Typographia, Moguntina, conformia sunt. In hac lectionum auctoritatumque varietate, quid potius eligendum sit, diuersi diuersimodè sentiunt. Auctor quæstionum Hebraicarum: Caue, inquit, lector, plerosque mendosos codices,

* *Reg. Ald. Bas. 2. Argent. ad Vaticana collatus.*

dices, in quibus scriptum inuenitur *post quatuor* (non *post quadraginta*) *annos*. In veracioribus verò codicibus, & in Hebraica veritate, non *quatuor*, sed *quadraginta* scribuntur anni. hunc Glossæ ord. Author & Lyranus sequuti sunt: atque in horum sententiam eunt Thomas Caietanus & Dionysius Richelius. Cardinalis Bessarion, in margine Bibliorum, quæ, à Iuliano, Cardinale S. Angeli, Florentini concilij Præside, dono acceperat, notauit: Nil mutes, XL enim esse debent, non IIII. Atqui, Epanorthotes, iuxta antiquos codices & Iosephum & 70. (vt apparet, ait, tam in Græco, quàm translatione vt Latinum de Græco) *Post quatuor autem annos* legendum iudicat. Hebræos codices faciliùs corrumpi potuisse existimat, quòd, siue per numerales notas, siue per dictiones, scribatur, Latinis, inter 4. & 40. minor sit similitudo. In huius sententiam propendet Abulensis Episcopus. sed, authoritate Hieronymi, hoc est, Authoris Hebraicarum quæstionum, motus, tutiùs censet, eam sequi lectionem, quæ annos dicit quadraginta. texit hac de re disputationem longissimam. Vtra, verior sit, sententia, Lectori iudicium relinquimus. Verumenimuero, Epanorthotæ, & authoritas multò est minor quàm illorum omnium celebrium Scriptorum, & rationes non videntur omni ex parte efficaces. In primis enim, Hebræis, cur אַרְבַּע cum אַרְבָּעִים mutarent, non fuit ratio. quia, commodiùs ostendantur anni quatuor, post quos seditionem hanc Absolom excitauerit, quàm anni quadraginta. Porro, ea, Latinis fuisse potuit, mutandi ratio, mutandi, inquam, *quadraginta*; quòd quadraginta anni difficillimè commonstrentur, ita vt innumeræ & parum commodæ sententiæ sint eorum qui explicare conati sunt. Cumque videretur, ad Absolonis, vel fugam, vel reuersionem, vel perfectam reconciliationem, referendum, quidam *quadraginta* in *sex* mutarunt. Sic enim Hugo Cardinalis, in exemplaribus quibusdam legi, testatur; Quidam in *quinque*: ita namque, duo ex correctioribus nostris exemplaribus, habent; Alij in *quatuor*: quos mouisse potuit, non tantùm Absolonis aut reuersio aut reconciliatio, verùm etiam quædam vocum affinitas, & quàm maximè, Iosephi Historiographi authoritas. Quas ob causas, lectio ista, plerosque deinceps codices, & quidem emendatissimos, obtinuisse, videri potest. Sed, quod Iosephus habet *post reconciliationem patris quatuor annis iam transactis*, fortè, non ex S. Scripturæ historia dixit, sed, vt alia multa, aliunde habuit: quodque de quadraginta annis in S. Scriptura legit, quia explicatu difficilius est, prætermisit. His coniecturis, ea lectio, quæ annos quadraginta numerat, fortasse verisimilior reddatur; ac multo magis, si, cum ea, Hebræi, Chaldæi, & Græci codices, conspirare ad-

Huius verbis Rabanus & Angelomus vtuntur.

IIII. XL.
ד. מ.
4.
אַרְבַּע
quatuor.
40.
אַרְבָּעִים
quadraginta.

P. 2.

K uertan-

uertantur: quanquam, vt diximus, explicatu multo sit difficilior. Nam si anni quatuor scribantur, constat satis, initium eorum ducendum, à reconciliatione patris, vt Iosephus dicit, hoc est, ab admissione Absolonis, aut ad intrandum Ierusalem, aut (quod duobus annis posterius est) ad videndam patris faciem. At, si quadraginta, vnde sint numerandi, inueniri vix potest. Hebræi ab eo tempore numerant, quo Israëlitæ regem petierunt. Author Hebraicarum quæstionum, intelligit, ab eo tempore, quo Dauid in Nobe Achimelechem sacerdotem fefellit. Tostatus ab eo mauult, quo Dauid à Samuele Rex vnctus est. id quod fortè vero propinquius est. Plures sententias videre apud Caietanum licet.

61. C. 15. v. 20. Quod Hebraicè legitur שׁוּב וְהָשֵׁב אֶת אֲחֶיךָ עִמָּךְ חֶסֶד וֶאֱמֶת (quod est, vt verbum verbo reddatur, Reuertere & reuerti fac fratres tuos tecum misericordia & veritas) 72. transtulerunt: ἐπορεύου*, καὶ ἀνάστρεφε τοὺς ἀδελφούς σου μετὰ σοῦ, καὶ κύριος ποιήσει μετὰ σοῦ ἔλεος καὶ ἀληθείαν, Vade & reduc fratres tuos tecum, & Dominus faciet tecum misericordiam & veritatem. Latinus autem Interpres reddidit: *Reuertere & reduc tecum fratres tuos. ostendisti gratiam & fidem.* Ea est namque emendatiorum exemplarium lectio, Brugensis, Lobiensis, vnius Societatis Iesu, longi; duorum Hentenij Bet. Pet.; duorum Hunnæi H. O.; antiquorum codicum Epanorthotæ. Quod ergo à plurimis Latinis codicibus legitur: *Reuertere & ¶ reduc tecum fratres tuos, ¬ & Dominus ¶ faciet tecum misericordiam & veritatem, ¬ quia ostendisti* gratiam & fidem*, ex translationibus duabus consarcinatum est: id quod, etiam Epanorthotes, disertè annotat, & nouis codicibus adscribit. hoc etiam ex eo verisimilitudinis non parum accipit, quòd ista diuersis modis diuersi libri connectant; quidam hac coniunctione *Ostendisti enim*; alij ista *Quia ostendisti*; nonnulli absque coniunctione. ea quæ superior margo demonstrat. Animaduerterunt autem & Complutenses, aut quos illi sequuti sunt, addititiam esse partem alteram: ideoque alteram sustulerunt, sed eam, quæ verè nostri Interpretis translatio est, *Ostendisti gratiam & fidem:* quòd ista *Dominus fac. tec. miser. & veritatem* Hebræis vocibus conuenientior appareret.

* καὶ ἐπιστρέφου. Gq.
¶ ἀπόστρεψον. Gq.
¶ educ o.
¬ 1 MS.
¶ faciat MS. multa.
¬ MS. Atreb. E. I. L. P.
* enim. MS. Atreb. E. I.

62. C. 17. v. 3. *Et reducam vniuersum populum, quomodo omnis reuerti solet.* Sic, Hunnæi exemplar K. signatum, quibusdam legi notat: sic, Hentenij sex codices, legunt: denique, sic, Epanorthotes, legendum docet. atque ista lectio Hebræo conformis est. Quia verò obscurior est, ab aliis atque alijs aliter atque aliter mutata est. Nonnulli *omnis*

cum

cum *amnis* cõmutarunt: *Quomodo amnis reuerti solet.* vt sensus sit: Sicut reuerti solet amnis, posito, quod aluei altitudinem excedat, obstaculo. Ea est, Brugensis, Lobiensis, & trium Hunnæi exemplarium H. L. O., lectio. Tostatus etiam, eo modo, in antigraphis quibusdam legit. Codex Societatis Iesu longus, *annis* scribit, in margine *amnis.* Quidam *omnis* in *vnus* transmutarunt: *Quomodo vnus reuerti solet.* Sic enim Bessarionis exemplar, quod in Collegio Theologorum maiori adseruatur, habet. huic scripturæ, alij, id quod subaudiendum videbatur, addiderunt: *Quomodo vnus homo reuerti solet.* Quod, quia perspicuo est sensu, codices pleroſque inuasit. Neque, ab Hebraicæ scripturæ sensu, alienum est: nam, quod ad verbum ex Hebræo rectè vertitur, *Secundum redire omnem*, intelligi potest: Sicut vnusquisq. reuerti solet: tam facilè quàm vnus quilibet reuertitur. Verùm, prima Latinorum codicum lectio *Quomodo omnis reuerti solet*, vt, cum Hebræo, etiam voce consentit; ita, nostro Interpreti meritò adscribitur. Eam enim, & ea exemplaria, quæ *amnis* legunt, manifestè confirmant. Quidam autem plurali numero legunt: *Quomodo omnes reuerti solent.* Ita habet scriptum Collegij Atrebatensis sericatum, quanquam *quo* pro *quomodo* scribat. Author etiam Hebraicarum quæstionum; atque ex eo Rabanus & Angelomus; ad eum modum legit, additque commentarium: Scilicet, sicut reuerti solent, qui amisso in prœlio Rege reuertuntur: sic vniuersus populus Israël reuertetur ad te.

NOTATIONES IN III. LIBRVM REGVM.

C. 2. v. 2. *Ego ingredior viam vniuersæ terræ: confortare & esto vir fortis.* sic plurima exemplaria legunt: atque ad eum modum, Græcæ Germanorum editiones, cum Aldina, addunt ἡ ἰσχύσεις ἡ ἔσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον Et potens eris, & eris in virũ perfectum. Verùm, alia non pauca Latinorum exemplarium, omittunt *fortis*; Brugense, Lobiense, vnum Societatis Iesu, quatuor Parisiensium, quinque Hunnæi, multa Hentenij, quædam Bessarionis. tantùm habent: *Confortare, & esto vir:* Idque, conformiter Hebræo textui, & Græcis exemplaribus Vaticano ac Regio: consentiente etiam, inter Tractatores, Abulensi Episcopo. Non igitur veri simile est, ab Interprete additum *fortis*, cùm etiam sententiæ decorem tollat. Itaque Hentenius è textu sustulit. Videtur alicuius fuisse commentarius: quemadmodum &, quod Græcis illis exemplaribus additur, τέλειον. Chaldæus porro paraphraste; addidit: Et sis vir peccata timens. 63.

64. Sequitur in vulgata editione, versu 3: *Et obserua custodias Domini Dei tui.* omnino enim ad eum legendum est modum: plurima namque nostræ editionis exemplaria, & Enarratores plerique, sic legunt. Exemplaria, Parisiensium quinque, Hentenij octo, nostra viginti; Enarratores, Tostatus, Carensis, Richelius, & si introspiciatur, Lyranus. Atque ita Hebraicè est וְשָׁמַרְתָּ אֶת-מִשְׁמֶרֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ & Græcè φυλάξῃ τὴν φυλακὴν κυρίου τοῦ θεοῦ σου. Imperitis autem aliquibus, nonnihil desiderari visum fuit, quòd *custodias* verbum esse existimarent. Itaque, quidam scripserunt: *Et obserua* 'custodias' *mandata Domini Dei tui.* Sic enim duo librorum nostrorum. Alij: *Et obserua* 'vt' *custodias mandata Domini Dei tui.* sic enim habent ex codicibus nostris sex. Quidam, fortassis, explicandi gratia, duntaxat adscripserant *mandata*: atque id in textum postea relatum est. Nam & aliud scriptorum nostrorum habet: Et obserua custodias ceremonias & mandata D. D. tui. Aliud rursus: *Et obserua mandata & custodias D. D. tui.* Sic & Chaldæus exposuit: Et custodias custodiam verbi Domini Dei tui.

φυλάξεις Gq.

custodiens 1 MS.

& 4 MS

65. C. 2. v. 28. Et venit fama vsque ad Ioab, quia Ioab declinauerat post Adoniam, & post Absolonem non declinauerat. & fugit. Ita codices Hebræi Chaldæique legunt. Ab his, Græci & Latini libri dissentiunt. Græci scribunt: Et fama venit vsque ad Ioab filium Saruiæ, quia Ioab erat inclinatus post Adoniam, & post Salomonem non declinauerat. & fugit. Latini autem, omnes propemodum, habent: *Venit autem*, vel *ergo*, *nuncius ad Salomonem*, *quòd Ioab declinasset post Adoniam*, *& post Salomonem non declinasset. Fugit ergo.* In hac librorum diuersitate, quid potius sequendum sit, quæstio est non contemnenda.

Alphonsus Tostatus, quod aliàs rarò, Hieronymum Interpretem hoc loco arguit, quòd, Hebraicam litteram non rectè mutauerit; quòd, pro *Ioab* & pro *Absolom*, Salomonem scripserit. Quomodo enim nũcius ad Salomonem venit, quòd Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset, cùm id notorium esset, & Salomonem minimè lateret? &, quæ causa fuit fugæ Ioab, quòd ad Salomonem nuncius venerit? Non accusamus, inquit, nec excusamus Hieronymum, sed illi patenter Hebraicam veritatem præferimus. Patiatur eam, quam alijs tulit, legem: non mirum, si quandoque erret, cùm Interpres, non Propheta sit. Sensum autem Hebraicæ lectionis dat percommodum: Peruenit ad Ioab fama interfecti Adoniæ & eiecti Abiathar: & quia ipse Ioab, qui initio Absolonem sibi eximiè dilectum sequutus non fuerat, Adoniæ partes, in

maius

maius Salomonis præiudicium, sequutus erat, ideò timens fugit.

Porrò, in marginali spatio commentariorum Tostati, annotatum est, errorem illum, non Interpreti, sed Scriptoribus tribuēdum: Creditur quòd Hieronymus bene transtulit, & in littera tam clara non erraret: tamen corrupta est littera vitio scriptorum seu stampatorum, quod genus hominum ignorantissimum est; potiùs lucro quàm scripturæ veritati aduertens. Ita ibi notatur. neque hoc à vero alienum est. Fit enim non parum probabile, iudicasse scriptores, aut Lectores aliquos, ipsi Ioab suam satis notā fuisse perfidiam; itaque, non Ioab, sed Salomoni nunciatum, quòd Ioab declinasset post Adoniam. atque ideò Ioab cum Salomonis nomine commutasse. Deinde, quia Absolonis historia huc nihil spectare videbatur, præsertim, cùm laudandus sit Ioab, quòd post Absolonem non declinauerit; arguendus autem, quòd post Salomonem non declinauerit: etiam Absolonis nomen in Salomonis mutandum, censuerunt. Et quidem, posterioris huius corruptelæ, in manuscriptis, signa non reperi, nisi fortè, quòd manuscriptorum nostrorum duo, pro & *post Salomonem*, legant & *post se* (quæ, cur sit facta mutatio; an, vt conuenientior esset oratio, quanquam parum conueniat pronomen reciprocum; an, vt Absolonis nomen, quod Salomonis nomini non absimile est, certiùs excluderetur; an, vtramque ob causam, dispici potest.) Prioris autem non parua animaduersa sunt. Sunt enim quibus legatur: *Venit autem nuncius ad Ioab, quòd.* Sic exemplar S. Germani paruum, sic antiqua exemplaria quæ Ordinariæ Glossæ margo cōmemorat, sic Author Hebraicarum quęstionum. Cardinalis Bessarionis exemplar habet, *Venit autem nuncius ad Ioab, eò quòd.* sed, priùs aliter habuit, *Salomonem* haud dubiè: postea verò, priori erasō, scriptum est *Ioab eò*, atque in margine notatum, à Bessarione, vt videtur, rectè est. Est autem hæc exemplarium istorum lectio, Græcorum codicum lectioni conformis. Nam, & illi, priori loco *Ioab*, posteriori *Salomonem* scribunt. Atque huius lectionis sensum, Hebraicarum quæstionum author dat: Venit ad Ioab fama, quòd in domo Salomonis diceretur, illum sequutum non fuisse Salomonem, sed declinasse post Adoniam: vt, scilicet, antequam Adonias affectasset regnum, Salomonem non dilexisse, nec ei fauisse, sed ab eo declinasse, diceretur. quod totum rei probauit euētus. Fortassis autē, non minùs est rectus sēnsus, quem Bessarionis exemplar indicat: Perlatum est nuncium Ioab, de morte Adoniæ, & eiectione Abiathar, eò quòd & ipse Adoniam, non Salomonem, secutus fuisset. Fugit ergo &c. In hunc ferè modum Iosephus narrat: Ioab autem princeps militiæ, peremtum audiens Adoniam, valde perterritus est. erat enim eius

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA W POZNANIU

amicus potius quàm Salomonis regis: & periculum ex hoc propter illius fauorem non irrationaliter ſuſpicatus, fugit &c.

Qui communem Latinorum codicum lectionem ſequuntur, Hugo Carenſis & Dionyſius Richelius, nunciatum dicunt Salomoni, Ioab, etiam poſt inaugurationem Salomonis, Adoniæ partibus voluiſſe, & conſilium de petenda ducendaque in vxorem Abiſag Sunamitide ſuggeſſiſſe; ideoque Ioab, cùm id Salomonem reſciſſe audiret, ad tabernaculum Domini fugiſſe. Atque ad hunc modum, has diſcuſſiſſe varietates, ſufficiat nobis: iudicium relinquimus alijs.

Verùm, quod quidam Latini codices addunt, *dicens (Dicens quòd Ioab declinaſſet)* textui ſuperfluit: commentarius eſt, & quidem non omni ex parte probandus. *Nuncius* enim hoc loco, non pro eo qui nunciat, ſed pro eo quod nunciatur, accipi debet. nam, & Hebraicè eſt שְׁמֻעָה, & Græcè ἀκοὴ.

66. C. 7. v. 24. *Duo ordines ſculpturarum hiſtriatarũ erant fuſiles.*] *hiſtriatarum aut yſtriatarum* legunt plerique libri: quam, quia vox eſt ignota, multi corruptè ſcripſerunt. Quidam autem, non *hiſtriatarum*, ſed *ſtriatarum* legendum putat. atque ita habet textus, cum verſione & Notationibus Pagnini, anno 1557. excuſus: ad eundem modum legunt Biblia anno 1529. Coloniæ impreſſa, & Benedicti Biblia anno 1573. edita. Striatæ autem ſculpturæ ſunt, quæ ſtriis exornatæ ſunt. Striæ, ſunt quaſi canaliculæ, aut ſulci, per lignum aut æs aut lapidem ducti. Hiſtriatas ſculpturas, Rupertus exponit, ſculpturas proſtantes ſiue prominentes, ad ſpectandum, videlicet, inquit, apo tou hiſtorin (pro quo corruptè ſcriptum eſt apotityſtorin) quod Græcè videre vel cognoſcere dicitur. Rabanus, Eucherius, Angelomus, Toſtatus, Carenſis, Magdalius, Richelius, & ordinariæ Gloſſæ author, Hiſtriatas ſculpturas vocari dicunt, eas, quibus aliquæ exprimuntur hiſtoriæ: ita vt ſit, hiſtriatum, per ſyncopen, pro hiſtoriatum. Hinc duo manuſcriptorum noſtrorum habent *ſculptarum hiſtoriarum*. Hunnæi vnum eſt, Plantini alterum. Verùm, ex capite quarto poſterioris Paralipomenon, videntur, non hiſtoriarum, ſed boum ſculpturæ fuiſſe: *Similitudo quoque boum* (legimus ibi) *erat ſubter illud*. Id quod, non ad duodecim illos boues, ſed ad ſculpturas iſtas, ex Hebræo, referendum videtur. quanquam Interpres noſter eò retuliſſe non videatur: ſubiunxit enim, *Et decem cubitis, quædam extrinſecus celaturæ, quaſi duobus verſibus, aluum maris circumibant. Boues autem erant fuſiles*. Vt vt autem ſe habeat iſtud, hoc tertij Regum loco, pro *ſculpturarum hiſtriatarum*, Hebraicè eſt פְּקָעִים וְיָקִים. Ita enim Hebraicè ſententia iſta ſe habet: שְׁנֵי טוּרִים הַפְּקָעִים וְיָקִים בִּיצָקָתוֹ פְּקָעִים

ἱστορεῖν.

2. Paralip. 4. 3.

פקעים quod noſter *ſculpturas*, vel, *ſcalpturas*, vt legunt antiqui multi codices, generali nomine reddidit: alij cucurbitas exponunt, & intelligunt tubercula cucurbitis ſimilia. Chaldæus interpretatus eſt figuras ouorum. In his, boum formata fuiſſe capita, ex illo loco Paralipomenon, colligunt. יצקים, id quod noſter Interpres *hiſtriatas* aut *ſtriatas* vertiſſe videtur (nam פקעים hoc ipſo verſu *ſculpturam* ſimpliciter interpretatus eſt) alij cõſtanter *fuſas* vertunt. eſt enim paul, à יָצַק quod, hoc ipſo capite & loco, etiam noſtro Interpreti, fundere ſignificat. Fuſæ autem ſculpturæ, & ſtriatæ eſſe poſſunt, & hiſtriatæ: immo, ſolent hiſtriatæ, etiam eſſe ſtriatæ. ferè enim, ſculptæ aut fuſæ hiſtorię, ſtrijs concludũtur. Id quod ſequitur בְּיִצְקָתוֹ, quod ad verbum eſt *in fuſione illius*, noſter interpretatus eſt *fuſiles erant* (videtur enim intellexiſſe *in fuſione ſua* pronomine ſingulari pro plurali accepto) niſi fortè *hiſtriatarum* addiderit, atque id totum יצקים ביצקתו *fuſarum in fuſione illius*, reddiderit *fuſiles erant*, ſicut 2. Paral. 4. a. 3. nam, quod ibi Hebraicè ſimiliter eſt: יְצוּקִים בְּמֻצַקְתּוֹ reddidit *erant fuſiles*. Hebraicè igitur, ea, quam tractamus, ex tertio Regum, ſententia, ad verbum ſe habet: Duo ordines ſculpturarum (vel cucurbitarum) fuſarum in fuſione illius. ſubaudi maris. Senſus loci eſt: Sculpturæ, quæ erat in circuitu maris, duo erant ordines ſiue verſus: nec erat ſculptura ſculpta aut appoſititia, ſed ſimul cum mari fuſa atque formata.

Sequitur in verſione vulgata 25° verſu: *Et ſtabat ſuper duodecim boues. Stabat* legendum eſt, iuxta Hebræa & Chaldæa, non *ſtabant*. 67.
nec vnum dumtaxat Pariſienſium manuſcriptum *ſtabat* legit: verùm etiam octo noſtra, cum Rabano Mauro, Eucherio Lugdunenſi, & Alphonſo Abulenſi. Refertur autem ad mare (id quod Græci expreſſerunt: *Et duodecim boues ſub mari* ſicut & noſter Interpres 2. Paralip. 4: *Et idipſum mare ſuper duodecim boues impoſitum erat*. Eo enim modo, illic Hebraicè eſt, quo hoc tertij Regum loco) nam, duos illos ſculpturarum ordines, quidam in ſuperiori maris parte aut medio fuiſſe exiſtimant, non in inferiori, vt, ſuper boues ſtetiſſe, videri poſſint.

C. 7. v. 26. *Duo milia batos capiebat* (ſermo eſt de Salomonis æneo 68.
mari) *& tria milia metretas*. Vigintiſex noſtrorum manuſcriptorum, cum Epanorthote noſtro, prætereunt coniunctionem *&*: Duodecim, cum eodem Epanorthote, legunt *metretæ*. Addo, quod diſcutiendum ſuſcepi. Vnum, K. ſignatum, indicat, quibuſdam non legi *& tria milia metretas*. Alterum, ex Lobienſi Abbatia, ad marginem dumtaxat hæc adſcripta habet. Tertium, O notatũ, iſta omnino non legit. Sed & Regia Biblia tollunt: Hentenij quoq. exemplar vnum,

& Pa-

& Parisiensium duo, confodiunt. Epanorthotes ad hæc, se in quibusdam non inueniſſe, significat. Denique, Lyranus, Toſtatus, & Richelius, in libris correctis non haberi, teſtatum faciunt. Sanè, nec Eucherius, Rabanus, atque Angelomus, agnoſcunt: nec in Græco, Chaldæo, aut Hebræo, leguntur. Et quidem, in Græcis Aldi ac Germanorum editionibus, de maris capacitate nihil legitur: at, in Hiſpanorum editione, habetur δύο χιλιάδας χόες ἐχώρει duo milia batorum (ſic enim ibi vertitur) continebat; atque id tantùm, vt in Hebræo & Chaldæo. Itaque Enarratores iam commemorati, Toſtatus præſertim & Richelius, *Duo milia batorum capiebat* legendum nobis exiſtimant; quæ ſequuntur *Et tria milia metretas*, omittenda. Conijciunt alicuius fuiſſe commentarium, qui, quantum duo milia batorum continerent, exponere voluerit. nequaquam enim intelligendum eſt, mare, duo batorum milia accepiſſe, & præterea tria metretarum milia. Epanorthotes autem, ab ipſo noſtro Interprete, exponendi gratia, adiecta putat. Sed, vt Epanorthotes procul dubio fallitur, ita illorum coniectura non ſolidè omnino fundata eſt. Non enim batus metretam ſeſquialterã continet, ita vt, tantum capiant, batorum duo, quantum metretarum tria milia: ſed, metreta eadem eſt cum bato mẽſura. Id quod ROBERTI Cenalis, qui, libro De menſuris & ponderibus accuratiſſimè ſcripto, id teſtatum reliquit, authoritate probare, non neceſſe eſt: hoc ipſo loco, vt in Paralipomenis ſcriptus eſt, noſtri ac 72. Interpretũ authoritate, manifeſtè oſtenditur. Nam, quod 2. Paralip. 4. Hebraicè de maris capacitate legitur מַחֲזִיק בַּתִּים שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וָכִיל LXXII. tranſtulerunt χωροῦσα μετρητὰς τριχιλίους ἢ ἐξετέλεσεν αὐτόν; Noſter reddidit: *Capiebátque menſuræ tria milia metretas*. Non enim *menſuræ* prætermitti debet (quanquam in non paucis, impreſſis præſertim libris, prætermittatur) quod & in manuſcriptis multis legitur (noſtra viginti ſex, cum Toſtato & Carenſi Tractatoribus, habent, & quidem duo quarto caſu *menſuram*) & habet cui in Græco atque Hebræo reſpondeat. Cùm igitur Latinus & Græci Interpretes, in libro Paral., tria milia batorum, quod Hebraicè dicitur, reddiderint *tria milia metretarum:* metretam, eandem cum bato menſuram eſſe, crediderunt. Non ergo, cùm vertiſſet in tertio Regum *duo milia batorum capiebat*, addidit exponendi gratia Latinus Interpres, *tria milia metretas*. neque quiſquam alius doctus id fecerit. Porro, ex illo loco Paralipomenon, haud dubium eſt, deſumtum eſſe: &, aut, ab arcanarum litterarum ſtudioſo, conferendi gratia, in margine adſcriptum; aut, ab imperito, ſiue quacunque alia, ſiue exponendi cauſa, textui additũ. Verumenimuero, ſic vnum ſoluimus nodum, vt fortius nectamus alium. Nam, quod in tertio

2. Paralip. 4. b. 5.

Gg. n.

Regum

Regum dicitur, mare accepisse duo milia batorum; & in posteriori Paralipomenon, tria milia metretarum, conciliant supra recensiti Enarratores, quòd batus metretam vnam ac dimidiam contineat: itaque duo milia batorum, tria milia sint metretarum. Nunc autem, cùm ostenditur, batum & metretam eiusdem rationis mensuras esse, immo Hebraicè vtroque loco batum nominari, manet crescitque difficultas, quomodo duo illa Scripturæ loca conueniant? Respondetur autem, propositum fuisse authori librorum Paralipomenon, addere, quæ in libris Regum prætermissa viderentur. quod igitur de maris capacitate, in libris Regum, minus dictum animaduertit, perfectè expressit: atque hunc, vt par erat, Iosephus sequutus, mare, trium milium batorum capax fuisse, describitur. Caietanus, in libris Regum, eam aquæ quantitatem exprimi dicit, quæ, pro communi sacerdotum vsu, in mare mitti solita sit: in Paralipomenis autem, eam, cuius mare capax fuerit, si quis illud ad summum opplere voluisset. solutio, plausibilior fortè, quàm verior.

C. 19. v. 18. *Et derelinquam mihi in Israël septem milia virorum, quorum genua non sunt curuata ante Baal.* sic pleraque exemplaria: atque eo modo apud Paulum legitur, epistolæ ad Romanos 11. capite: Reliqui mihi septem milia virorum, qui non curuauerunt genua Baal. Duo S. Germani exemplaria, paruum & latum, pro *virorum*, habent *vniuersorum*. id quod Hebræo conforme est, quanquam commodius vertatur: Et derelinquam in Israël septem milia, vniuersa genua quæ non curuauerunt se ipsi Baal. sicut sequitur: *Et omne os quod non adorauit eum osculans manum*: quod Hebraicè est, Et omne os quod non osculatum est eum. Chaldaicè legitur, vt Hebraicè. Græcè autem vtrumque habetur: Et 'relinquam' 'ex' Israël septem milia (ἀνδρῶν, πάντα τὰ γόνατα ἃ οὐκ) virorum, omnia genua quæ non curuauerunt genu Baal, & omne os quod non adorauit eum. 69. *Rom. 11. a. 4.* *Admodum sunt similia uirorum & usorum* 'relinques e. 'in Gq. H. L. C.

C. 19. v. 19. *Reperit Elisæum filium Saphat, arantem in duodecim iugis boum: & ipse in duodecim iugis boum arantibus vnus erat.*] Exemplaria non pauca legunt: *Reperit &c. & ipse in duodecim arantibus vnus erat.* nempe prætermittunt *iugis boum*. sic, nonnulla Epanorthotæ, quinque Parisiensium Di. o. l. Ge. o. p. V, vnum Lobiensis Monasterij, vnum Hentenij, vnum Plantini, tria Hunnæi I. K. P, verùm, I. & K, tantùm, quibusdam sic legi, indicant. Sic etiam legunt, inter Enarratores, Eucherius & Tostatus. Hebraicè est: Et reperit Elis. fil. Saphat: & ipse arans: duodecim paria ante eum, & ipse in duodecim. atque ad eum modum verterunt 72. καὶ εὑρίσκει ἐκεῖ τὸν ἐλισαὲ υἱὸν σαφὰτ: καὶ αὐ- 70. -Gq. n. L. C.

τὸς ἦν ἀροτριῶν ἐν βουσί. * δώδεκα ζεύγη - βοῶν ἦν ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς δώδεκα. Quidam reddunt, partem puto postremam, *Et ipse in duodecimo*, id est ipse duodecimum iugum agebat. vtroque enim modo verti potest: quòd, Hebræis, post decem, ordinalis & cardinalis numerus non distinguantur. Referri autem potest, quod vertitur: *Et ipse in duodecim*, vel ad iuga boum; hoc sensu, Et ipse erat in vno duodecim iugorum, ipse è duodecim vnum agebat. quomodo Chaldæus exposuit; Vel, ad arantes. nam, si erant duodecim iuga boum, erant proculdubio duodecim à quibus agebantur. atque ita sensus est, & quidem idem: Ipse inter duodecim arantes vnus erat. quo modo Caietanus explicuit. Itaque, quod legunt quidam Latini codices: *Et ipse in duodecim iugis boum arantibus vnus erat*, eiusdem loci duo esse videntur coniuncti commentarij. Verùm, Epanorthotes, hanc antiquorum codicum esse lectionem adstruit: atque ita omnino legendum cõtendit; hac præsertim ratione, quòd, ad iuga boum duodecim, quorum mentio præcedit, referri debeat, quod in Hebræo sequitur: *Et ipse in duodecim*. Sed, Interpres noster, ad aratra ducentes viros, quorum tacita antecedit mentio, retulisse se, significare videtur, cùm addit *vnus erat*. Cæterùm, vt illa Epanorthotæ ratione, lectio ista, *Et ipse in duodecim arantibus vnus erat*, nõ refellitur: ita, hac, nostra non statuitur. Nam, & ea lectio, quam Epanorthotes probat, ad arantes, si bene intelligatur, respicit. sensus enim est: Et ipse inter duodecim, arantes iugis boum, vnus erat; vel: Et ipse inter arantes boum duodecim iugis, vnus erat. Sed altera, & clarior est lectio, & commodior: nec exiguæ vetustatis exẽplaria sunt, quæ ad eum modum, cum Tostato, habent. quamquam, nostra vetustiora pleraq. & correctiora, alteri velint. Interim, iudicium alijs relinquimus: nos enim, in partem vtramque disserimus.

* ἠροτρία. Gq.
* καὶ. Gq.
- Gq. ἡ Additum est ab interpretibus Latino & Chaldæo; sed &, paulò antè, à Græcis.

NOTATIONES IN QVARTVM LIBRVM REGVM.

71. C. 9. v. 29. Hebræi codices habent וּבִשְׁנַת אַחַת-עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְיוֹרָם בֶּן אַבְאָב מָלַךְ אֲחַזְיָה עַל יְהוּדָה: וַיָּבוֹא יֵהוּא יִזְרְעֶאלָה id est: Et in anno vndecimo, anno Ioram filij Achab, regnauit Achasias super Iudam, & venit Iehu in Iezrehel. Chaldæus exposuit: Et in anno vndecimo annorum Ioram filij Achab regis Israël, regnauit Achasias super domum Iuda, & venit Iehu in Iezrehel. Græci reddiderunt, καὶ ἐν ἔτει ἑνδεκάτῳ ἰωρὰμ βασιλέως ἰσραὴλ ἐβασίλευσεν ὀχοσίας ἐπὶ ἰούδαν, καὶ ἦλθεν ἰοὺ εἰς ἰεζραήλ. Editionis Latinæ vulgatæ Biblia, quæ Hentenius emendauit, locum hunc ita legũt: *Anno vndecimo Ioram filij Achab, regnauit*

Ochosias

Ochoſias ſuper Iudam, venítque Iehu in Iezrahël.

Tria ſcriptorum noſtrorum habent: *Anno duodecimo Ioram*; ſed contra Hebraicorum, Chaldaicorum, & Græcorum librorum fidem. Corruptelæ occaſio ex ſuperiori capite nata eſt: legitur enim ibi nec mendoſè: *Anno duodecimo Ioram filij Achab regis Iſraël regnauit Ochoſias filius Ioram regis Iudæ.* Conciliant autem loca iſta alij aliter; Toſtatus, quòd hîc, annus qui agebatur, illic annus tranſactus intelligatur. 4. Regum 8. f. 25.

Ei quod ſequitur, *Filij Achab*, ſubiungunt multa exemplaria *Regis Iſraël*, quemadmodum octauo capite legitur. & quidem etiam Chaldaico Regij operis textui, & Græcis codicibus, quos vidimus, ſimiliter additur: ſed in Hebræis non habetur.

Sequitur *Regnauit Ochoſias.* Quem typis excuſi libri fere *Ochoſiam* nominant, Græcis Interpretibus conſentaneè: manuſcriptorum plurima, etiam Epanorthote teſte, & Hebraicarum quæſtionum author, ac Rabanus & Angelomus, in libris Regũ *Achaſiam* appellant, Hebræis conformiter. ſed & in Paralipomenis, Hebraicarum quæſtionum author Achaſiã vocat, Regnauit igitur *Achaſias* ſeu *Ochoſias.*

Sed, finito Achaſiæ regno, initium repeti, abſurdum videtur. Et quidem reſpondent aliqui, id fieri, vt, eum propter ſcelera non diu regnaſſe, intelligamus: atqui, eam fortè ob cauſam, Interpres Latinus, non hoc modo tranſtulit, quo iam produximus. Videri autem id poſſit ex manuſcriptis compluribus, quæ, quod dicitur *anno vndecimo Ioram*, non tam ad Achaſiæ regnum, quàm ad Iehu in Iezrahël aduentum, referunt. ſed, diuerſimodè. Quædam habent, quæ quidem æqualiter ad vtrumque referunt, quo etiam modo præcedens lectio intelligi poſſit: *Anno vndecimo Ioram filij Achab Regis Iſraël, regnauítque Ochoſias ſuper Iudam, venítque Hieu in Iezrahël.* ſic exemplar Societatis Ieſu rubrum. cui conſimile eſt Collegij Atrebatenſis exemplar: *An. vnd. Io. fil. Ach. R. Iſ. & regnauit Och. ſup. Iud., & venit Hi. in Iez.* Nonnulla autem legunt: *An. vnd. I. f. Ahab reg. Iſraël, anno quoque Ahaſiæ ſuper Iudam primo, venit Hyeu Iez.* ſic H. & L. Doctoris Hunnæi, & Brugenſe manuſcriptum, quamquam, hoc, priùs aliter legiſſe videatur. His non abſimile eſt O: *An. vnd. Io. filij Aab regis, & Ahaſiæ ſuper Iudam primo, venit Ieu in Iez.* Alia ſcribunt: *Anno vnd. I. fil. Ach. r. Iſ. regnante Achaſia ſuper Iudam, venit Hieu in Iez.* ſic Hunnæi G. & Q., Plantini anguſtum, & Lobienſe. V Hunnæi cum A. & M, & Societatis Ieſu longus, ac Chriſtophori Plantini latus codex, legunt: *A. vn. I. fil. Achab, & regis Achaſiæ ſuper Iudam, venit Hieu in Iezrahël.* atque hanc (ſed prætermiſſa & coniunctione, quam nec Societatis Ieſu emendatiſſimus codex, nec Hebræa habent) antiquo-

* Ahab. Lob. nam, quod habet Regis, alia littera ſupra ſcriptum eſt.
* Ahaſia Lob.

rum codicum, ac proinde genuinam huius loci lectionem esse, Epanorthotes asserit. Et sanè possit ad hunc modum ex Hebræo verti, substratis dictioni מלך, quę nunc cametz & patah notatur, sex punctis. nam מֶלֶךְ quidem *regnauit* est, מֶלֶךְ verò *regem* denotat. Coniunctio porro dictionis וַיָּבוֹא *venítque*, vel, tantùm conuertendi officium habere intelligenda esset; vel, pro aduerbio temporis accipienda, Tunc venit Iehu &c. Sed fortè quempiam moueat, quòd nullus regis Achasiæ annus exprimatur. Atqui, simile est superioris capitis versu decimosexto: *Anno quinto Ioram filij Achab regis Israël, & Iosaphat regis Iuda, regnauit Ioram filius Iosaphat rex Iuda.* quanquam & ille locus hac occasione fuerit deprauatus. Sed, quomodo verum est, Iehu in Iezrahël venisse, anno vndecimo Ioram, cùm occiso Ioram, qui duodecim annis regnasse narratur, eò venerit? An, quia duodecimus annus agebatur duntaxat, dicatur, *Anno vndecimo*, transacto videlicet? An, quæ aliorum sententia est, regni Ioram anni imperfecti, primus & duodecimus, pro vno numerẽtur? hanc igitur, quam diximus, lectionem, Epanorthotes probat; cuius verba, etsi incomposita, operæpretium fuerit adscribere: Item F. Antiqui Latini & antiqui Hebræi *Anno vndecimo Ioram filij Aab, regis Ahasiæ super Iudam, venit Hyeu in Hyezrahël*. Texit chronicam, istum Hyeu inserens, post annos Regum præcedentium, quos extinxerat. q.d. illis extinctis, iste regnare incepit. hoc est, Anno x i. Ioram Regis, & anno, videlicet finali, quotuscunque fuerit, Achasiæ, venit Hyeu regnaturus. Talis autem associatio finalis conregnationis, habetur in fine capitis præcedentis. In fine enim regnorum istorum duorum Regum, hic regnare incepit. Sed sciendum, quòd mem & lamed & caph, si bis tria puncta substernantur, sonat melech, & significat rex vel regis: si duo longa puncta vel paruæ lineæ supponantur, sonat malach, & interpretatur regnauit: quod quidam tam Latini quàm Græci habent sic: Anno x i. Ioram filij Achab regnauit Ahasias super Iudam. Quid autem necesse erat, de inchoatione regni istius hîc repetere, quod iam finitum erat, cùm vtrumque sufficienter suprà viij. g. dixisset? quia tamen ibi dicitur *duodecimo*, hîc oportet glossari, *vndecimo*, id est, post vndecimum. Sunt autem & alij, qui venam istarum litterarum nescientes, vtramque simul litteram complicantes, & nomen *Israël* addiderunt, totum interponentes sic: *Regis Israël regnauit &c.* hæc Epanorthotes.

72. C. 16. v. 6. Textus vulgatæ editionis Regius, ex Complutensi expressus, legit: *Et eiecit Iudæos de Hayla, & Idumæi venerunt in Haylam.* Exemplar Domini Hunnæi, Q. notatum, habet: *Et eiecit Iudæos de Hailam, &*

Chaldæica paraphrasis Re-

lam, & Syri venerunt in Hailam. Illud exemplar Idumæos; hoc Syros, in Hailam venisse, commemorat. Videtur autem varietas ista ex Hebræo nata. Hebræi enim, hoc loco, אֲרוֹמִים scribunt, אֲרוֹמִים legunt: quorum, istud quidem Idumæos signat; illud autem Syros denotare videtur. quamquam Syrus, ארם sine vau littera, dici soleat. certè Syros Iosephus intellexit, cuius hæc est rei istius narratio: Syrorum verò Rex capiens ciuitatem Ailath, ad mare rubrum positam, & habitatores eius occidens, in ea Syros statuit: & alijs in circuitu ciuitatibus ita fecit, perimens vbique Iudæos. Sed & recentior quidam notat, Syros à רום, אֲרוֹמִים appellatos, quòd elati essent. Est autem Hebraicè locus iste ad hunc modum scriptus וַיְנַשֵּׁל אֶת־הַיְהוּדִים מֵאֵלוֹת וַאֲרוֹמִים בָּאוּ אֵילַת: Et extirpauit Iudæos de Eloth, & Aromim venerunt Elath. An autem scribarũ errore varietas ista nata sit, quam postea deprehensam in marginis spatio annotarint: an, certo authoris consilio addita, equidem ignoro. Vtut autem id se habeat, minimè dubitãdum est, cum Idumæis, Syros, ad Ailam habitandam, venisse; & quidem, Syros, vtpote victores & dominos, Idumæis præfectos. Ciuitas erat Aila, in Idumæorum regione sita, Regi Syriæ subiecta: quam, pòst, à Regibus Iudæorum occupatam, Rasin, & Syrorum ditioni, & Idumæorum mansioni restituit. hinc plerique Latinorum librorum, vtrosque ad hunc modum iungunt: *Et eiecit Iudæos de Aila,* [n] *& Idumæi & Syri venerunt in Ailam*. Sunt autem nonnulla scriptorum nostrorum, quæ primis quidem lectionibus accedant, sed tertiam hanc redoleant. h. & l. legunt: *Et eiecit Iud. de Ahila Syriæ, & Idumæi ven. in Ahilam*. Duo alia scribunt: *Et eiecit Iud. de Ahila & Idumæa, & Syri ven. in Ahilam*. Quæ autẽ trium illarum lectionum nostro Interpreti attribuenda sit (satis enim verisimile est, ipsius non esse, duarum istarum maximè posteriorem) pronunciare nolim. fortè, diuersa quæ legit, quia non est improbabile vtraque accidisse, coniunxit. Cæterùm, Dominus Hentenius, eam probauit lectionem, quæ solos nominat Idumæos: atque ea Græcæ interpretationi consonat.

giæ editionis legit אֲרוֹמָאֵי;
Venetæ אֲרַמָּאֵי.
Iosephus l. 9. antiq. Iud. c. 13, vel secundũ Græcum exemplar, C. 12.
Idumæi ואדומים
ק
[n] *Syri & Idumæi.* 1 MS.

NOTATIONES IN PARALIPOMENON PRIOREM LIBRVM.

C. 1. v. 32. Catalogo filiorum Cethuræ codices quidam filios Dadan annumerant, his verbis: *Filij autem Dadan, Assurim, & Latussim, & Laommim*. sic nimirum Genesi Paralipomena respondent. Verùm, libri plurimi, filios Dadan prætereunt; Parisiensium qua- 73. *Gen. 25. a. 3.*

tuor, Di. o. l. Ge. o. l.; Hentenij quatuor, in quibus Atrebatensis Collegij vterque credo numeratur; Hunnæi septem, E. H. I. L. M. O. Q.; Societatis Iesu vnus, ruber; Plantini duo, angustus & medius; Brugensis Ecclesiæ vnus, Abbatiæ Leodiensis S. Iacobi vnus, quamquam consueto more deprauator egerit; Collegij Buslidiani vnus; denique, post Complutensem, Regius. Sed & Abulensis Interpres prætermittit. Hebræi codices etiam, & Græci editionis Regiæ, minimè legunt. Meritò igitur notauit legendum Epanorthotes: *Saba & Dadan. Filij autem Madian*, nec interponendum quidquam. quamquam, cum Aldino, Germanorum Græca antigrapha habeant σαβὰ καὶ δαιδὰν, δύο. καὶ υἱοὶ δαιδὰν, ῥαγουὴλ, καὶ ναβδεὴλ, καὶ ἀσουελὶμ, καὶ λατωσιεὶμ, καὶ λοωμεὶμ, πάντε. καὶ υἱοὶ μαδιὰν. vbi præterea duo filij Dadan recensentur, quos, cum Hebræis, Latini non agnoscunt. nam Græcorum ijdem illi codices, etiam in Genesi addunt.

* Compl. R.

74. C. 4. v. 22. *Et qui reuersi sunt in Lahem.*] Id quod alij habent masculino genere, vt iam produximus: alij fœminino scribunt: *Et quæ reuersæ sunt.* hoc modo Hebraicarum quæstionum Author legit, & de Noëmi ac Ruth exponit: illo, Abulensis Episcopus, & de Securo atque Incendente, id est, de Mahalon & Chelion filijs Elimelech, qui, in Noëmi & Ruth, reuersi in Bethlehem dicantur, interpretatur. Correctiores nostri codices masculinum genus habent: & Hentenius ac Parisienses, hanc probatam sibi lectionem, in textum retulerunt. Ex Hebræo, vtra sit germana nostri Interpretis scriptura, minimè liquet. וְיָשָׁבִי לָחֶם habetur. ישבי, si à שוּב, quod reuerti significat, deducatur, quemadmodum noster deduxit Interpres, alij tempori non accedit propiùs, quàm futuro. In futuro autem, iod, in calce dictionis, fœmininis seruit; in capite autem, masculinis. Sed futurũ non est, nisi altero iod mutato, legas וְיָשָׁבִי, quod loco nõ conueniret; aut וְיָשְׁבוּ, quod priori suffragaretur lectioni (quamquam masculina verba quandoque fœminis tribuantur) præsertim vau in præteritum futurum conuertente. Quidam à יָשַׁב formant, vt participium sit numeri pluralis, in regimine positum, sitque sensus, habitatores Lahem. Alij, proprium viri nomen esse intelligunt, Iasubi Lahem. Ambigua certè & difficilis est verborum veterum explicatio. Abulensis, nostri Interpretis translationẽ minùs probat, quòd Mahalon & Chelion, de quibus intelligendum existimat, non de stirpe Sela, sed de progenie Phares fuisse, ex Ruth quarto capite colligi videatur. Notandũ est autem, scripta nostra vniuersa, vno demto, seruare relatiuum *qui* aut *quæ*: Abulensem verò omittere (quomodo & in Leodiensi exemplari lectũ fuisse, inspicienti vix dubium esse po-

esse potest) ita vt ad præcedentes Securum & Incendentem (non enim legendum est, vt multi legunt, *Incedens*) referatur. Sanè, neque Hebræi relatiuum exprimunt, neque Græci addunt. ἢ ἀπέστρεψεν habent εἰς λεὲμ Et reuersi sunt in Lehem, nimirum iuxta Hispanicam editionem. nam Aldi & Germanorum exemplaria legunt, quæ planè alia est translatio, ἢ ἐπέστρεψεν αὐτοὺς & reduxit eos. Illa versio, eiusdem rationis est cum Latina, masculinum seruante genus. videtur enim vtraque, ex Hebræo ad hunc modum lecto וַיָּשֻׁבוּ לָהֶם sumta: id enim transferas, & reuersi sunt Lehem. hæc autem Græca versio, ex aliter lectis Hebraicis dictionibus profluxit; lectis ad hunc וַיָּשֵׁב לָהֶם aut istum וַיָּשֻׁבִי לָהֶם aut similem modum. hæc enim interpreteris, *& reduxit eos.*

Quod nonnulli codices habent *Lahem*, quomodo addita ab Hebræis puncta sonant; tredecim scriptorum nostrorum, cum Textu Regio, Lehem scribunt. quo etiam modo 72. legerunt, si tamen Regia editio germanam & incorruptam eorum translationem seruet. Duo & viginti habent *Bethlehem*: quam genuinæ lectionis explicationem fuisse est verisimile. Nam; quod Magdalius habet, in prioris Paral. vicesimum caput; sicut quandoque dicimus *Solyma*, & quandoque *Ierosolyma*; ita & *Lehem* & *Bethlehem*.

C. 11. v. 14. Manuscriptorum plurima singulari numero legunt: *hic stetit in medio agri, & defendit eum: cúmque percussisset Philistæos, dedit Dominus salutem magnam populo suo*; Hentenij duodecim, nostra vigintinouem, conformiter libris Græcis. Impressi autem codices, secuti, vt plerumque verisimile est, primam Moguntinensium editionem, fere numero multitudinis scribunt: *hi steterunt in med. ag. & defenderunt eum, cúmque percussissent Phil.* Sic & Lyranus legit: duo quoque scripta nostra eam habent lectionem, sed, non sine prioris rasura. Est autē hæc lectio, quæ inquam pluralem habet numerum, Hebræo consentanea; intelligenda, vt videtur, si non etiam de Iesbaam & Semma, certè de Dauide & Eleazaro. quia dicitur: *Iste fuit cum Dauid in Phesdomim*: & paulò pòst sequitur: *hi steterunt &c.* Videri autem possit, pluralem numerum in singularem mutandi, occasio fuisse, quòd, cùm præcedentia de vno Eleazaro expressè loquantur, præter opinionem pluralis numerus introducatur. Verùm, nihil facilè statuendum est. 75. *K. & Leodiense Sācti Iacobi.* *2 Regum 23.*

C. 11. v. 22. Quædam exemplaria, Hentenij duo, Parisiensium duo, nostra septem, habent: *Banaias filius Ioiadæ vir robustissimus*. Pleraque autem, nostra vigintisex, legunt: *Banaias filius Ioiadæ viri robustissimi.* 76.

ſtißimi. atque hoc modo legendum eſſe, Hebræa docent. בְּנָיָה בֶן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ־חַיִל quod ad verbum interpreteris, vel, Benaiah filius Iehoiada filij viri fortitudinis; vel: Benaiah filius Iehoiada filius viri fortitudinis. Poſteriori hoc modo 72. tranſtulerunt: eodemque Latinus intellexit, atque idcirco filij nomen repetere noluit. Non enim ea eſt Latinis, quæ Hebræis, amphibologia, omiſſo filij nomi-
2 Reg. 23. c. 2 ne. Veruntamen, emphaſim addit repetitum. Secundi Regum 23. capite, eodem modo ſe habentia Hebræa, ſimiliter reddidit: *Et Banaias filius Ioadæ viri fortißimi.*

77. C. 20. v. 5. duo Pariſienſium exemplaria Di. o. & Ge. o, cum textu Gloſſæ ordinariæ, legunt: *In quo percußit Adeodatus filius Saltus Lehemitem fratrem Goliath Geth*. nimirum ſic ex Hebræo vertas, אֶת־לַחְמִי ipſum lahmi, ſiue lehemitem. אֶת enim particula, perſonam deſignat patientem. Atque eo modo 70. tranſtulerunt καὶ ἐπάταξεν ἐλεαναν υἱὸς ἰαειρ τὸν λαχμὶ ἀδελφὸν γολιάθ τοῦ γεθθαίου. Verùm, accipitur quandoque אֶת, pro præpoſitione. atque ita hoc loco accipiendum, Hebræi quidã exiſtimant, vt ſenſus ſit, אֶת־לַחְמִי de lahmi, id eſt, qui de genere erat Bethlehemitarum. Atque ea expoſitio alteri Latinorum lectioni adſtipulatur; huic, inquam, lectioni, quæ omnium penè eſt codicum & enarratorum. *In quo perc. Adeod. fil. Saltus, Bethlehemites*, ſeu potius, quod Magdalij correctoriũ probat (quanquam idem ſignificetur) *Lehemites* (vt, in Paralipomenis, Hebraicarum
2. Reg. 21. d. 19. quæſtionum Author, legi notat) *fratrem Gol. Geth*. Suffragatur huic lectioni atque interpretationi liber Regum ſecundus, cuius primo & viceſimo capite, hoc ipſum ſtratagema ad hunc modum narratur: *In quo percußit Adeodatus filius Saltus polymitarius Bethlehemites Goliath Gethæum.* Vtrobique autem interpretatus eſt propria nomina Latinus Interpres, fortè, quòd nominibus his Dauidem ſignificari exiſtimaret, vt multi noſtrorum Tractatorum, cum Hebraicarum quęſtionum Authore, intelligunt. Cæterùm, D. Alphonſus Toſtatus, multis rationibus oſtendit, non Dauidis & Goliatis monomachiam, quæ decimoſeptimo capite primi Regum deſcribitur, hoc loco intelligendam; ſed Elchanæ ſeu Adeodati, quem Ioſephus Ephan cognatum Dauidis vocat, cum Goliatis illius fratre, quem Philiſtinorum fortiſſimum appellat: ἠρίστευσεν, inquit Ioſephus, ἐφανὸς ὁ συγγενὴς αὐτῷ. μονομαχήσας γὰρ τῷ πάντων ἀνδρειοτάτῳ τῶν παλαισινῶν, ἀπέκτεινεν αὐτόν, καὶ τοὺς ἄλλους εἰς φυγὴν ἔτρεψε. Non ſic Latina Frobenij editio narrat. Iniquè autem ſuſtulerunt, ex Paralipomenis, quidam, nomen *Saltus*: *In quo p. Ad. filius Bethlehemitis fratrem G. G.* nequaquam enim prætermittendum eſt. ſed, eo addito, non incommodè legatur

Bethle-

Bethlehemitis seu *Lehemitis*: tam enim ad patrem, quàm ad filium, referri Hebræum potest. Atque hoc modo Epanorthotes legendum docet: Antiqui, inquit, & generaliter, antequam correxerunt inducentes quasdam nouitates, habent omnes Latini sic: *In quo perc. Adeodatus Hebemitis fratrem Gol. Gethæi &c.* quanquam in syllaba secunda errarit scriba: *Helemitis* enim scribendum videtur fuisse, quomodo Brugensium antiquissimum exemplar habet: sed & Hunnæi correctissimus codex O, *Helemites* legit. Verùm, inuersas esse syllabas priores, fit, ex Hebræo, verisimile. Imitati verò sunt Hebraici textus, cùm vocem, tum ambiguitatem, qui scripserunt: *In quo p. Ad. f. Saltus Lahami* fratrem G. G. sic enim habent, Biblia, & Dionysij Carthus. Commentaria, in ædibus Quentelianis excusa.

Fratrem Goliath Getthæi.] Nostrorum manuscriptorum tredecim, cum Lyrano, quarto casu, *Getthæum* legunt. Vtroque autem modo reddi Hebræa possunt: patiuntur enim, tam ad fratrem Goliatis, quàm ad ipsum Goliatem referri: atque vtrumque Getthæum fuisse scriptura testatur. Non constat tamẽ verè fratres fuisse: Frater enim dici potuit prioris posterior, duntaxat, quòd fortitudine magnitudineque similis esset: & ob hoc, fortassis, etiam ipso prioris nomine, Goliath nuncupatus est. nam, quem *fratrem Goliath Get.* Paralipomena nominant, *Goliath Getthæum* secundus Regũ liber appellat.

C. 23. v. 29. Pro eo quod quidam codices habent *Et ad torrendum*, alij habent *Et ad feruentem similam*. atque hanc lectionem, Epanorthotes, nostræ editionis genuinam esse, adstruit: eique facilè assentiar, quòd, plerorumque manuscriptorum, etiam correctissimorum & antiquissimorum, eam scripturam esse comperiam. Nostra vnum & viginti, Hentenij decem, Parisiensium quatuor, cum Abulensi Episcopo, *Et* ⁻ *ad' feruentem similam* legunt. Altera lectio complurium est typis excusorum codicum (illi enim, ferè, Moguntinæ editioni, primogenitæ artis typographicæ proli, consimiles sunt.) sed paucissimorum manuscriptorum, ex nostris, vnum duntaxat ita habet. Verùm, non pauca vtramque lectionem coniungunt; septem ad hunc modum: *Et ad feruentem similam, & ad* ⁿ *torrendum*'; quæ & Parisiensium correctio est; duo ad istum: Et ad torrendum * similam. quorum vnum Antuerpiense est, Plantini ære redemtum: alterum Leodiense, ex S. Iacobi Abbatia mutuò acceptum, in quo τὸ *feruentem*, transfossum est. Lectio autem ista *Et ad torrendum*, vt & aliæ multæ, ex Hebraicis sumta est quæstionibus, quas, quòd, Hieronymo nostræ editionis Authori, adscriberentur, nonnulli in primis sequendas existimarunt. Sunt autem earum quæstionum in

78.

⁻ MS. *nonnulla.*

G.

ⁿ *cauendum.* o.

* *feruentem* I. MS.

hunc locum verba ista: Quod verò in codicibus quibusdam habetur *ad feruentem similam*, & in quibusdam *ad feruentem* tantummodo, error inest. In Hebræo non habet in hoc loco *similam*, quia simila iam paulo superius nominata est: sed, *ad torrendum* in Hebræo ponitur, vt subaudias *spicas*. Primitiæ enim spicarum, quando deferebantur, torrebantur, & grana comedebantur. quod genus cibi vulgò graneas vocant. hæc ibi. Hebraicè est וְלַמְרְבֶּכֶת, id est, & ad frixam, siue tostam. subaudit Hebraicus Scholiastes, *similam*. Inter ea, quæ pro gratiarum actione offerenda erant, numeratur, Leuitici 7. capite סֹלֶת מְרְבֶּכֶת, id est, *simila* frixa, seu, vt nostra habet translatio, *cocta*. Simila aqua mixta, in sartagine, feruenti oleo, vsque ad indurationem, coquebatur: & postea, in minutas fracta partes, iterumque oleo conspersa, offerebatur. Erat autem aliud sacrificium, similæ in craticula tostæ; aliud rursus in clibano coctæ; denique aliud, crudæ similæ. hæc enim quatuor genera, & Leuitici secundo capite describuntur, & hoc loco Paralipomenon ferè indicantur. Atque his præfecti erant Sacerdotes & Leuitæ, suo singuli modo. Videtur igitur germana nostræ versionis lectio, nec reijcienda, *& ad feruentem similam*. veruntamen, an similæ nomẽ Interpres expresserit: an alius quispiam exponendi gratia addiderit (testatur enim Hebraicarum quæstionum author, vt in Hebræo, ita in Latinis quibusdam, non haberi) statuere nequeo. Græci transtulerunt (vt etiam alibi) καὶ εἰς τὴν πεφυραμένην, & ad fermentatam. potest, aut *similam* subaudiri, aut, Hebraico more, fœmineum genus substantiuè positum intelligi.

Leuit. 7. b. 12.

Alphonsus Abulensis.

τὰ πεφυραμένα. G.

NOTATIONES IN LIBRVM EZRÆ.

79. C. 2. v. 69. *Secundum vires suas dederunt *impensas operis, auri solidos quadraginta milia & mille.* Sic Latini codices habent; scripti, quos consuluimus, omnes; impressi penè omnes. Penè inquam, nam Complutensia Biblia & Quenteliana (quibus adde, si placet, Clariana) legunt: *Secundum vir. su. dederunt (&c.) auri solidos sexaginta milia & mille.* consentiunt, Bedæ commentarijs adiunctus textus, & D. Richelius in septimum Nehemiæ caput. Lugdunensia quoque Biblia anni 1522, aliàs sexaginta legi, in marginali spatio annotant. hæc autem lectio, cùm Hebræis, tum Græcis codicibus, consona est. in iis enim ad hunc legitur modum: Quemadmodum potestas eorum, dederunt in thesaurum operis, drachmarum auri sex myriades & mille.

** in. 7. MS. B. H. G.*

Non po-

Non potest autem, huic Hebræorum Græcorumque lectioni, prior illa Latinorum conciliari, nisi solidus drachmæ sesquialter intelligatur. Tres autem enumerantur aurei solidi species, drachmalis, didrachmalis, sextularis. Drachmalis respondet drachmæ; didrachmalis duplus est; sextularis, sesquitertius. Itaque, cùm non sit solidus drachmæ sesquialter, is intelligendus est, qui drachmæ respondet, præsertim cùm Hebraicus fons, drachmas nominet. id enim nomen etiam Hebræis vsurpatur: darcemon est hoc loco, & Nehemiæ septimo capite, vbi, etiam Interpres noster, drachmæ nomen reliquit. Videtur igitur ea Latinorum codicum vera lectio, quæ, solidorum auri, vnum & sexagintamilia numerat. Quamobrem Epanorthotes notat: Et infrà, iuxta Hebræa: Auri solidos sexaginta milia & mille. vbi, an subaudiat antiquos Latinorum codices, vt non rarò aliàs, nescio. hoc tamen scio, quòd Hebræos codices, constanter repugnantibus Latinis, sequi, non facilè soleat. Est autem Latinis, ex LX in XL. (hac enim forma in plurimis codicibus scribitur) facilis lapsus, vt videri hinc possit nata erroris occasio.

Verùm, Nehemiæ septimo capite, versu 70. & sequentibus, hoc ipsum distinctiùs enumeratum, si ad summam redigatur, duntaxat vnum & quadragintā milia drachmarum auri efficit.

Dicat aliquis, non hæc ipsa, sed alia esse, quæ eo loco referuntur. Inprimis, quia, præsente Nehemia contigit, quod ibi refertur: ipse enim, mille auri drachmas, & alia non pauca contulisse, narratur. Absente autem Nehemia, qui nondum in Iudæam venerat, accidit, quod liber Ezræ commemorat. *Primum argumentum.*

Deinde, non tantùm auri atque argenti pondus diuersum, vtroque recensetur loco: verùm etiam diuersissimus est tunicarum sacerdotalium numerus. II.

Præterea, diuersi generis hominum munera sunt quæ commemorat Nehemias; sed à solis data principibus quæ refert Ezras. III.

Adhæc, in impensas templi data sunt quæ habet Ezras: at in muri ædificationem, quæ Nehemias. IIII.

Denique, editionis vulgatæ Interpres, in Nehemia, ante istius rei narrationem, annotauit: *hucusque refertur quid in commentario scriptum fuerit: exin Nehemiæ historia texitur.* V.

Argumentis his non incommodè fortassis respondeatur. Et primo quidem, Nehemiam cum Zorobabele in Iudæam ascendisse: nam inter illustriores, qui cum Zorobabele venerant, Nehemias numeratur, Ezræ 2. v. 2. Itaque, absente eo non accidit, quod, eiusdem capitis versu 69, commemoratur. Verùm, quia incertum est, an is Nehemias eo loco intelligendus sit, quem Ierosolymam redisse de- *Primum argumentum.*

se destructis muris, liber Nehemiæ refert: responderi argumento potest, non constare, vniuersam collationem in Iudæa factam: quin potiùs, pergentibus in Iudæam, duce Zorobabele, Iudæorum plurimis, Persas multos, magisque Iudæos in Persida manentes, huc de facultatibus suis contribuisse: aut, postquam illi in Iudæam venerant, transmisisse. Cyrus enim Rex, omnes erat hortatus, vt, templi Ierosolymitani ædificationem, opibus suis promouerent. atque id fecisse narrantur Ezræ 1. versu 6°.

Ezr. 1. b. 4.

II. Ad secundum dici potest, in Nehemiæ volumine, tunicas vniuersas, quæ sacerdotibus donatæ sunt, enumerari: at in Ezræ, pretiosiores duntaxat.

III. Tertium argumentum, non parum accipit verisimilitudinis, ex ipso Ezræ textu: *Et de principibus patrum, cùm ingrederentur templũ Domini, quod est in Ierusalem, sponte obtulerunt in domum Dei, ad extruendam eam in loco suo. Secundum vires suas dederunt impensas operis auri solidos* [a] *quadraginta' milia & mille, argenti minas quinque milia, & vestes sacerdotales centum.* Id enim videtur dicere, principes patrum siue familiarum, cùm viserent locum in quo templum Domini fuerat, contulisse, pro facultatibus suis, ad restituendum templum, solidorum auri mille & quadraginta aut sexaginta milia, minarum argẽti quinque milia, & vestes sacerdotales centum. Et, ne cui fortè id mirum videatur, tertius Ezræ liber, capite quinto, mille auri minas, præter supradictum argenti pondus & sacerdotalium vestium numerum, à principibus, voto promissas, narrat. Adulterinæ namque lectiones sunt, quæ *auri minas nouem milia*, aut *vndecim milia*, aut *duodecim milia*, habent. *Et de præpositis ipsis*, habet Ezras aut quisquis est Author, *per pagos, dum venirent in templum Dei, quod erat in Ierusalem,* [b] *vouerunt' suscitare templum in loco suo, secundum suam virtutem, &* [c] *dare' in templum* [d] *thesaurarium' operum sacrum, auri minas* [e] *mille', & argenti minas quinque milia, &* [f] *stolas sacerdotales centum.* Sic enim locum, qui in multis codicibus multis modis corruptè legitur, ex emendatioribus restituimus (quanquam vitij nonnihil remanere videatur) accedente Græcorum exemplarium consensu, quæ ad hunc habent modum: καὶ ἐκ τῶν ἡγουμένων κατὰ τὰς πατριὰς, ἐν τῷ παραγίνεσθαι αὐτοὺς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, τὸ ὂν ἐν ἱερουσαλὴμ, ηὔξαντο ἐγεῖραι τὸν οἶκον ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ, κατὰ τὴν αὐτῶν δύναμιν, [g] καὶ δοῦναι εἰς τὸ ἱερὸν γαζοφυλάκιον τῶν ἔργων, χρυσίου μνᾶς χιλίας, καὶ ἀργυρίου μνᾶς τετρακισχιλίας, καὶ στολὰς ἱερατικὰς ἑκατόν. Reperimus autem exemplar Græcum tertij Ezræ, in Aldina Bibliorum editione. in ea enim primus est Ezræ, qui Latinis dicitur tertius; & secundus, qui Latinis sunt primus & secundus. Sed, in Regijs Bibliis, quibus nihil huiusmodi deesse videri poterat, tertius Ezræ Græcè non legitur: necin

[a] *sexaginta*

3. Ezræ 5. c. 44. 45.

[b] *innouare &. o.*
[c] *dari* MS.
[d] *thesaurum.*
[e] *nouem milia. o.*
[f] *vndecim milia. o.*
[g] *duodecim milia. o.*

[g] *Et dare in sacrum arariũ pro operibus, vertunt quidam.*

nec in Germanicis Græcorum Bibliorum exemplaribus Nehemiæ librum sequitur. Annotauit etiam Hebraicus Scholiastes, initio tertij Ezræ: huius libri, ne Græcum quidem codicem, nedum Hebræum, nemini (quod sciam) videre contigit: ideò, præter solam interpretationem veterem, aliud dare non potuimus. huius testimonio, & Regiorum Bibliorum integritate, atque in Germanicis consueto ordine, nixi, notauimus aliquando in marginali Bibliorum spatio, circa tertij Ezræ initium: hic, & sequens Ezræ liber, non alio exstant sermone, quàm Latino. Sed, postea, Aldinam editionem nacti, inuenimus, etiam Græco sermone, librum Ezræ tertium exstare. cõsulto etiam eo Germanicorum Bibliorum tomo, in quem illi congesti sunt libri, quos Hebræorum canon non numerat, etiam in eo tertium Ezræ Græcum reperimus: sed & in Vaticano codice exstare, diuersæ eius lectiones, conferendo deprehensæ, loquuntur. sic, curæ posteriores, absolutius semper aliquid adferunt. quartum tamen Ezræ, Græcum non vidimus. Vt autem ad id, à quo digressi sumus, reuertamur: Græca tertij Ezræ exemplaria, eam quam produximus, probant lectionem, quæ, mille auri minas, à principibus promissas, refert. Sunt autem, mille auri minæ Atticæ, drachmarum auri centum milia: mille autem Hebraicæ minæ, drachmarum ducenta & quadraginta milia. Quod si, drachmarum auri centum milia promiserint: facilè, haud dubiè, vnum & sexaginta milia dare potuerunt. Respondemus, in Ezræ libro, qui primus dicitur, eorum omnium, quæ ad templi ædificationem tunc collata fuerant, quoad aurum maximè atque argentum, summam numerari; & intelligi, tam gentium & vulgi Iudaici, quàm principum Iudaicorum dona; Sensumque esse loci, quòd familiarum principes, ad extruendam Dei domum, sponte obtulerint munera sua, nimirum, vnum & viginti milia drachmarum auri, & cętera quæ habet Nehemias: Simul autem eos, cum populo & alijs quibusdam ex regno Cyri, pro opibus suis, dedisse auri vnum & quadraginta aut sexaginta milia drachmarum. Nam, prętерquam, quòd Ezram, insignes quidam Enarratores sic intelligant: rationes, quas, ex iis quę sequentur, licebit colligere, sic intelligendum docent. Tertius autem Ezrę, non eius est authoritatis, vt extorqueat fidem: quanquam dici possit, principes, suo & populi nomine, centum milia drachmarum auri promisisse (quod satis significatur si legas *dari*) sed plura vno & sexaginta milibus corradi non potuisse. Iosephus. lib. 11. antiquitatum Iudaic. cap. 3, vel 4. secundum exemplar Græcum: Dux verò dinumeratę multitudinis, inquit, Zorobabel fuit, filius Salathiel, ex nepotibus Dauid genitus, de tribu Iuda, & Iesus filius Iosedec prin-

cipis Sacerdotum, nec non & Mardochæus & Serebæus, qui à populo principes fuerant constituti. qui & contulerunt, auri quidem minas centum, argenti autem quinque milia. ita Iosephus.

XXII. Quartum argumentum, Caietanus profert, non probat: nec, qui probari possit, video. iam enim ædificatus erat murus: & portis clausis, populoque congregato, non collata sunt hæc munera; sed, quæ nuper collata conscriptaque erant, recitata sunt. id quod manifestum ex sequentibus euadet. Addunt autem manuscripta non pauca, iis quæ Nehemias habet, vocem *Dei*: *Dederunt in opus Dei*, quod, quanquam ad textum non pertineat; tamen, quomodo intellectus sit locus, indicat.

V. Quintum argumentum, vt intelligatur, obseruandũ est, septimo Nehemiæ, penè toto, capite, eos recensèri, qui in Iudæam primùm ascenderant, ex libro quem Nehemias inuenerat. sic enim quinto capitis illius versu legitur: *Et inueni librum census, eorum qui ascenderant primùm: & inuentum est scriptum in eo: Isti filij prouinciæ &c.* Quæritur autem quis sit liber iste? & vbi sit finis eorum quæ ex hoc libro referuntur? Quidam, librum Ezræ esse, existimant, quem primum Ezræ dicere solemus. sunt enim, quæ hîc referuntur, eadem penè, cum ijs quæ in Ezra leguntur. Quidam, alium esse putant, post Ezræ librum annis aliquot scriptum: propterea quòd, cum eo, in quibusdam filiorum particularibus numeris non conueniat, quòd, temporis successu, alij aucti sint liberis, alij orbati. Certè, Nehemiæ recitatio, ante 66 versum, ab Ezræ libro octies & decies in numeris discrepat: & tamen, iuxta Hebræos, & quosdam Græcos ac Latinos codices, Dionysium etiam Carthusianum, eadem est, Ezræ atque Nehemiæ, totius summa multitudinis, quadraginta duo milia, trecenti, sexaginta, sed, quæ multò plures contineat, quàm sint antè expressè recensiti. Quibus prior placuit sententia, nimirum, Ezræ librum esse, quem citat Nehemias, censuerunt, Ezræ verba versu 69. finiri; illi nimirum, qui hanc notam versui 69. subiecerunt: *Hucusque refertur quid in commentario scriptum fuerit: exin Nehemiæ historia texitur.* hac, vt existimo, adducti ratione, quòd, quæ sequuntur, proximis tribus versibus, de impensarum contributione, magis à libro Ezræ diuersa sunt, quàm vlla præcedentia. Verùm, si alium librum fuisse dicamus, quæ altera est opinio, nihil mirum, si, paululum ab Ezræ libro discrepet: neque, cùm distinctiùs singulorum dona enumeret, mirum est, non eundem exsurgere numerum. Nam, qui distinctè enumerat, præcipuarum duntaxat personarum præcipua munera censet: qui autem omnium vnam summam profert, omnia omnium dona commiscet. quanquam, Sacerdotales tunicas, fortè, tantùm precio-

precioſiores, Ezras enumeret. Sed, ſuerit Ezræ liber, cur non potuit ex eo Nehemias, hæc paululùm mutata, explicatiùs nimirum propoſita, recitaſſe? idem namque eſt ordo, & eadem penè verba, cùm ante, tum poſt donorũ ſupputationẽ. Quocirca, ambigere fortaſſis liceat, an noſtri ſit Interpretis ſuperior illa notatio: aut, ſi eius, an eo loco collocata? Sanè, manuſcriptorum noſtrorum plurima, viginti numero, & quidem pleraque antiquiſſima, notationem illam non habent: ſed initio ſequentis capitis, pleraque eadem, cum nonnullis impreſſis codicibus, addunt: Et venerat menſis ſeptimus *ſcenopegiæ ſub Ezra & Nehemia*, quo additamẽto hîc ſequeſtrari ſignificantur Ezræ verba à Nehemiæ, vt, ipſis Ezræ verbis, ad ſuam Nehemias regrediatur hiſtoriam. nam & tunc, menſis erat ſeptimus, in quo Scenopegia celebranda erant. Verùm, multo eſt veriſimilius, etiam hæc, ad Ezræ verba pertinere: nam, additamentum illud, exemplaria, Brugenſe, & Lobienſe, antiquitate & integritate præſtantiſſima, cum multis alijs, non agnoſcunt: Hebræa etiam & Græca non legunt: Epanorthotes omittendum cenſet: denique Lyranus & Carthuſianus reijciunt. Finiri autem videtur Ezræ, ſiue, quiſquis recitati commentarij fuerit author, verba, paulo pòſt, hîc: *Filij autem Iſraël erant in ciuitatibus ſuis*; tum Nehemiæ ſequi hiſtoriam: *Congregatúſque eſt omnis populus &c.* Iſtud enim, cum eo loco, in quo ſuam Nehemias reliquerat hiſtoriam (Ezræ ſcilicet verba inſerens) optimè hæret: *Dedit autem Deus*, habet Nehemias quinto verſu ſeptimi capitis, *in corde meo, & congregaui optimates, & magiſtratus, & vulgus, vt recenſerem eos: & inueni librum cenſus eorum qui aſcenderant primùm, & inuentum eſt ſcriptum in eo: Iſti filij prouinciæ &c.* Subiecit autem recitatis illius libri verbis: *Congregatúſque eſt omnis populus, quaſi vir vnus, ad plateam quæ eſt ante portam aquarum &c.* repetens, quod prius dixerat, congregatum populum, vt alia commodè adijceret. hanc ob cauſam, vt opinor, Hebraici libri octauum caput hoc loco inchoant: *Congregatúſque eſt omnis populus &c.* quibus conformiter Latinum Lobienſis Cœnobij manuſcriptum, nouum hîc caput auſpicatur librorum Ezræ & Nehemiæ. Et fortaſſe, ante hæc verba, annotatio illa *hucuſque refertur &c.* ab Auctore collocata eſt: atqui aliter Lobienſis codex, nec huiuſmodi quid in alijs manuſcriptis deprehendi. Epanorthotes autem ſententiæ iſti omnino refragatur. nam & legendam dicit annotationem, & eo loco legendam (poſt 69. verſum) & ipſi noſtro Interpreti adſcribendam; inſerta enim hæc, ab eo, hoc loco, quemadmodum in libro Eſther, plura. Sed, interpretis licet ſit, & eo loco legenda, & vera agnoſcenda: fieri nihilominus poteſt, idem eſſe, quod Nehemias narrat, cum eo quod Ezras habet. Nam, quod

Ezras summatim scripserat, Nehemias explicatiùs recensere voluit: paulò autem pòst, cùm id causæ non subesset, rursus Ezræ verbis vti, vsque ad capitis octaui initium: *Congregatúsque est omnis populus &c.* Sanè, Lyranus, idipsum esse, quod Nehemias enumerat, cum eo quod Ezras summatim dicit, agnouisse videtur: atque id omnino Richelius sentit, septimum Nehemiæ enarrans caput. hac autem sententia, non parum stabiliri videtur, ea manuscriptorum Latinorum lectio, quæ Ezræ secundò capite vnum & quadraginta milia drachmarum auri numerat. Nam, si quę Nehemias recenset, subductis calculis colligas: tantum, nec amplius, comperis.

Sed responderi possit, plus ab Ezra quàm à Nehemia recensitum, quòd plurium dona Ezras complexus sit, nempe, eorum etiam omnium, qui ex regnò Cyri de opibus suis aliquid contulerunt: Nehemiam autem, præcipua duntaxat Iudæorum dona, enumerasse. Lectionem verò Latinorum, in plerisque Ezræ libris corruptam, tum ex causa suprà adducta, tum ex ipso Nehemiæ loco. Nam, & in quibusdam Græcis libris, Nehemias ex Ezra corruptus fuit. vt enim conueniret Ezræ Nehemias, scripserunt Græci quidam, à populo, quadraginta milia drachmarum auri, contributa, id quod Epanorthotes testatur. Sic igitur, habent aliquid lectiones singulæ, quo probabiles reddantur. atque id proferre, & alijs iudicium relinquere, propositum nobis fuit.

NOTATIO IN LIBRVM NEHEMIÆ.

80. C. 3. v. 32. *Artifices & negotiatores.* sic, plerique codices, legunt. Biblia autem Complutensia & Benedictina; addam Clariana; cum manuscripto Hunnæi D. notato, *aurifices* habent. Hebraicè est צֹרְפִים, id quod, propriè fusores significat, qui, aurum aut argentum, fundendo, probant, purgant, & conflant, quos, consentientibus inter se exemplaribus, *aurifices* vocat Interpres noster; huius ipsius capitis versibus octauo & tricesimo primo: atque eo modo etiam alij transferunt.

NOTATIONES IN LIBRVM IOB.

81. C. 3. v. 4. *Non requirat eum Deus desuper, non sit in recordatione, & non illustretur lumine.* sic manuscripta, Hentenij tredecim, nostra vigintiquin-

gintiquinque, legunt, cum Enarratoribus, Philippo Presbytero & Diuo Thoma. Impressi verò codices, secuti, vt opinor, Moguntinam editionem, partem illam mediam, *non sit in recordatione*, prætermittunt. quibus, correctiora Lyrani & Epanorthotæ manuscripta, suffragantur: atque inter nostra, codex antiquissimus S. Petri Lobiensis, & alter Leodiensis (manifestè namque huic conspicitur addita) & quatuor à D. Hunnæo connumerati, vnus O signatus, alter I. notatus, tertius litterarum magnitudine conspicuus, qui ante annos trecentos, ex Caroli magni Biblijs vndequaque collectis, iussu, vt præfatio habet, F. Iordani, Magistri ordinis Prædicatorum, & F. Hugonis Prioris prouincialis in Francia, correctus fuit; quartus, ecclesiastici breuiarij pars esse videtur. inter Latinos Tractatores, D. Hieronymus (si tamen illorum commentariorum author est) & Gregorius, partem istam non agnoscunt. Nec Hebraicis codicibus additur: à Græcis etiam & Chaldaicis omittitur. Videtur autem partis proximè præcedentis explicatio esse, primùm margini adscripta, postea textui adiecta. cui coniecturæ non parum addit momenti ista Bessarionici codicis lectio: *Non req.æ.d.,& non sit in recordatione desuper, nec ill.l.* Exposuit autem ad hunc modum Hieronymus: Non requirat, inquit, eam Deus desuper, hoc est, ne fiat eius memoria ante Deum in bonum. & prior, Origeni attributus, commentarius: Non inquirat illum Dominus desuper, non recordetur, non reputet: non enim est dignus. &c. Itaque, Philippus Presbyter: Non sit in recordatione, inquit, hoc est, non requiretur desuper, ne fiat eius memoria ante Dominum in bonum.

C. 19. v. 24. *Quis mihi det vt exarentur in libro, stylo ferreo, & plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice.*] Sedecim nostrorum manuscriptorum legunt: *Vel celte sculpantur in silice*; Tredecim, *Vel certè sculp. in sil.* Prior lectio est Richardi Pampolitani, Hugonis Carensis, & aliorum quorundam. Videtur & D. Gregorij fuisse. nam, Ecclesiæ, Iobis verba accommodans: Quæ, ait, quia forti sententia, modò per pondus auaritiæ grauibus, modò autem duris cordibus, loquitur: stylo ferreo in plumbi lamina, vel celte in silice scribit. Dicunt autem, celtem, instrumentum esse cæmentariorum, quo lapides sculpantur: quod quidem classici plerique scriptores *cælum* vocant, attamen *celtem* appellatum inuenio, in antiquo quodam epitaphio, quod ex vetusto lapide in Aldi orthographia recitatur: Nam. neque. hic. atramentum. vel. papyrus. aut membrana. vlla. adhuc. sed. malleolo. &. celte. literatus. silex. Posterior lectio est Thomæ Aquinatis. nam, quamquam *celte* impressum sit in quibusdam codicibus, *certè* 82.

legendum esse, vt Romana habet editio, adiuncta verba testantur: Vel, inquit, si & hoc parum videtur, certè sculpantur stylo ferreo in silice. Quid Hieronymus & Philippus legerint, ex commentarijs non liquet.

Ex his autem lectionibus, omnes (quos quidem ego de hoc negotio sententiam dicentes legi) posteriorem præferunt. Epanorthotes: Item e. *vel certè sculpantur.* non est ibi *celte*, pro instrumento ferreo. Biblia illa à Sancti Dominici Fratribus correcta, de quibus statim diximus, nonnullas habent sub finem notas, ad quas, signo aureo in textus margine collocato, Lector mittitur. & quidem, circa hunc locum, hoc notant modo: Quidam malè habent *celte*; id est cicello, quod est instrumentum cælandi, id est sculpendi lapides: quia antiqui habent *certè* aduerbium affirmandi, & Hebræus habet *firmè* vel *firmiter*. Magdalij correctorium habet: Legi debet: *Vel certè sculp. in s.* & hoc magis concordat cum Hebræo. Franciscus Titelmannus, *celte*, vt indoctam & barbaram lectionem reiicit, quæ, Bonauenturæ, Thomæ, Lyrano, &, qui iis superiores sunt, Enarratoribus, incognita fuerit: versum autem ab Hieronymo asserit *certè*. D. Hentenius & Parisienses, in suorum singuli Bibliorum textus, expulso *celte*, *certè* receperunt. Et sanè, etiam nostra, antiquiora & correctiora sunt exemplaria, quæ *certè* legunt. quibus accedunt, Moguntina, Quenteliana, & Complutensia Biblia Hebraicè est לָעַד בַּצּוּר יֵחָצְבוּן Dictione לעד, cælum quidē siue *celtis* aut *celtes* non significatur, *certè* autem intelligi posse videtur: sed alij, post Chaldæum, reddunt *in æternum*: eo modo etiam Græci transtulisse videntur, quanquam non sit suo loco positum εἰς τὸν αἰῶνα. Quidam productam sententiam vertit, additis duabus his dictionibus *aut certè*: Aut certè in perpetuum in saxo sculperentur.

Franciscus Raphlengius in exemplari quodam scriptū reperit: V. t. s. i. s, atque ex eo, per *t* literam, *testes* aut quid simile legendum cōiicit. nam, quod Hebraicè est לעד, in testem aut in testimoniū vertas licet. & sanè, admodum similis est vox *testes*, ei quæ vulgo legitur *celte*: sed in nullo manuscriptorum eam reperi: tantùm, in libro Annotationum in Iob, eam Augustini lectionem esse deprehendi: Aut in testimonium in petris sculpantur.

83. C. 30. v. 12. Triplicem potissimùm inuenio huius loci lectionem; vnam: *Ad dexteram orientes calamitates meæ illico surrexerunt*; alteram: *Ad dext.* "*orientis*' *calamitatis meæ il. surr.*; tertiam: *Ad dexteram* "*orientis*' *calamitates meæ ill. surr.* Primam, Franciscus Titelmannus habet & explicat: cui simile est quod in Augustini annotationibus legitur:

" *orientem* I MS.
" *morientis.* o.

Et à dex-

Et à dextris germinantes consurrexerunt. Secundam, sequuntur vndecim; Tertiam octodecim nostrorum exemplarium. Hebraicè est עַל־יָמִין פִּרְחַח יָקוּמוּ Difficultas est in voce פרחח, quæ à פָּרַח quod, oriri, germinare, florere, significat, deducta est. Doctores Hebræi ferè puerum intelligunt: Ad dexteram pueri surrexerunt. sensus est, puerorum vnusquisque mihi audet illudere. Scholiastes Hebræus reddidit: In dexteram iuuentus insurgunt. quod est, iuuenes ætate florentes in me insurgunt. atque ad hunc modum Chaldæus paraphrastes: Ad dexteram cum impudentia filij eorum surrexerunt. Græci Interpretes, פרחח, germen transtulerũt, ἐπὶ δεξιῶν ϛλαϛῦ ἐπανέϛησαν. hos Latinus Interpres fortè sequutus est: &, germinis nomine, nascentes seu orientes calamitates intellexit nam, Hebraicæ dictioni פרחח, & Græcæ ϛλαϛῦ, in nostra tralatione totum hoc *orient. calam. meæ* respondere videtur, hæc, si vera est coniectura, germana nostræ editionis agnoscenda est, vel prima, vel secunda, lectio. Eo autem secunda est probabilior, quòd, libris Græcis (quos quidem vidimus) conformior, & manuscriptis Latinis sit notior. nam, primam, in nostris scriptis non inuenimus; secundam verò, in correctissimis, & in plerisque impressis codicibus. Possit autem eius esse sensus: Statim vt orta est calamitas mea, insurrexerunt in me afflictores mei. Sed, tertia lectio *Ad dext. orientis calamitates meæ il. surr.*, vt plerorumque est manuscriptorum, ita & tractatorum; Richelij, Lyrani, Thomæ, Gregorij, Philippi, Hieronymi, aut eius, cuius ille est commentarius, qui in Hieronymi operibus exstat. Proinde, an Interpres noster, nomine פרחח, Deum qui Oriens appellatur, aut plagam mundi Orientalem, aut quid simile, intellexerit: & *calamitates meæ*, vt sequentis verbi suppositum, addiderit, quærendum est. Epanorthotes, circa huius loci varietates, non aliud habet, quàm, *ad dexteram orientis* legendum.

Brug. Lob. H. K. O. P. &c.

C. 33. v. 23. *Si fuerit pro eo angelus loquens vnus de milibus.*] Plerique codices habent *de similibus*. id quod D. Gregorius & legit & exponit: similiter Hugo Cardinalis, & Glossæ ordinariæ author, qui Gregorium sequuntur. Atqui, nonnulli legunt *de milibus*; ex nostris scriptis, quatuor, Brugense, Busslidianum, & duo ab Hunnæo commodata; ex Parisiensium, tria, Dionysij vtrumq. & Germani paruum. quibus accedunt antiqui codices Epanorthotę, & Typographicę editiones, Complutensis, Basileensis*, Colonienſis, Louanienſis, & * Parisiensis. horum exemplarium lectionem, Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, constanter concorditerque probant. Eandem tuentur Enarratores, Hieronymus, Philippus, Thomas, Lyranus & 84.

*ante annos 74. * anni 1557.

Hieronymi quidem ac Philippi (nam Thomæ & Lyrani commentaria luce sunt clariora) quibus id monstretur, hæc verba sunt, eadem vtriusque: Si fuerit quispiam sanctorum (&c.) is pro huiuscemodi, &c. poterit impetrare: si de multis operibus bonis, quæ operari debuerat, saltem vnum bonum opus eius, &c. valuerit inuenire. Eandem lectionem Epanorthotes adstruit, verbis his: Item F. *Loquens vnus de milibus.* Hebræus & Græcus & antiqui Latini habent *milibus*, & habent *vnus*. Gregorius exponit *de similibus*. tamen in Biblia, qua vsus est, vidi *de milibus*. Sed, fieri facilè potuit, quòd, exemplar illud, cùm in Iob commentaria scriberet, aut non habuerit, aut non consuluerit, aut denique consultum neglexerit.

85. C. 36. v. 27. *Qui aufert stillas pluuiæ: & effundit imbres adinstar gurgitum.*] Rursus codicis mendo deceptus Gregorius legit: *Qui aufert stellas pluuiæ.* legendum est enim, *Qui 'aufert' stillas pluuiæ.* sic antiqui codices Epanorthotæ, & F. Dominicanorum: sic plerique nostri libri, cùm typis tum calamis exarati. Sic Hieronymus, Philippus, Thomas, Lyranus: sic postremò, Hebræa, Græca, Chaldæa. Quod autem in Augustini annotationibus legitur: *Et innumerabiles stellæ & pluuiæ*, verisimile est corruptè legi (vt plurima in hoc libro, ipso Augustino teste) legendum autem, vt habent libri Græci: Et numerabiles (ei) stillæ pluuiæ. sic namque exponens subiungit: hoc enim quod homines prædicatores impleuit, euangelium, numerabile est vsque in consummationem sæculi, donec auferatur scientia, quæ ex parte est, vt veniat quod perfectum est facie ad faciem.

*affert. o.

*L. 2. retract. c. 15.

86. C. 41. v. 14. *Membra carnium eius cohærentia sibi: mittet contra eum flumina, & ad locum alium non ferentur.* Quidam codices habent: *Mittet contra eum flumina*; Alij: *Mittet contra eum fulmina**. Vtra germana sit lectio, ex Hebræo non facilè cognosci potest. non enim aliud legitur, quàm יָצוּק עָלָיו. Id quod Hebraicus Scholiastes vertit: Fortis in eo, scilicet, vnaquæque partium carnis eius, id est, caro eius firma & solida est. Septuaginta reddiderunt κατακλύει ἐπ' αὐτὸν effundit super eum: יָצַק enim & fundere & roborare significat. Græcos, priori significatione vertentes, noster secutus, interpretatus videtur: *Mittet contra eum* (nam futurum esse intellexit, quod Hebraicus Scholiastes pro participio accipit) & addidisse quod subaudiendum putauit, *fulmina*, aut *flumina*. quocirca, non facilè genuina lectio colligi ex Hebræo potest, nisi quòd, fundi, magis propriè flumini, quàm fulmini, conueniat. Sed fulmina verisimiliorem reddunt lectionem, & codices & enarratores. Nostrorum enim manuscriptorum, quatuor & viginti

* & ibum. o.

viginti ſcribunt *fulmina*; ſeptem dumtaxat, eaque minùs correcta, *flumina*. Maior quoque exemplarium noſtrorum typis impreſſorum pars, *fulmina* habet. Enarratores, quos vidi, omnes, *fulmina* legunt; D. Hieronymus, Philippus Preſbyter, (nam, qui in V. Bedæ operibus eſt, commentarius, idem eſt) Gregorius Papa, Thomas Aquinas, ordinariæ Gloſſæ author, Nicolaus Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionyſius Richelius, Franciſcus Titelmannus. Accedit, quòd fulminibus magis conuenire quàm fluminibus videatur, id quod deinceps Interpres tranſtulit: *Et ad locum alium non ferentur*. Cæterùm, Epanorthotes, legendum dicit: *Et ad locum alium non fertur*. id quod tam fluminum quàm fulminum lectionem probat. nam, vt non ſe mouet loco Leuiathan, eiaculante in eum Deo fulmina: ſic, veriſimile eſt, non moueri loco, mittente in eum Deo flumina, magno in mare impetu labentia. Sic habet Epanorthotes: *Item emittet contra eum flumina, & ad locum alium non fertur*. An ſcriptum ſit *flumina* pro *fulmina*, equidem ignoro: ſed *fertur* rectè ſcriptum, ſubiuncta teſtantur: *Iuxta Hebræum, & antiquos, ſed Gregorius feruntur*. Hebraicè eſt יָמוּט non mouebitur: ſimiliter Græcè, οὐ σαλευθήσεται. Ex noſtris Latinis manuſcriptis, duo emendatiſſima, vnum inſignis Cathedralis Eccleſiæ S. Donatiani Brugenſis, alterum D. Hunnæi O litera ſignatum, legunt, cum Epanorthote, *fertur*: ſed Enarratores recenſiti, concorditer, *feruntur* aut *ferentur* exponunt.

NOTATIONES IN LIBRVM PSALMORVM.

PSALMI ſecundi verſu ſexto: *Prædicans præceptum eius*. Sic, manuſcripta noſtra vniuerſa, vno demto, legunt, cum impreſſis codicibus, & Latinis enarratoribus, Arnobio, Auguſtino, Ruffino, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, & poſterioribus. Manuſcriptum noſtrum Goticis litteris ſcriptum, Pſalterium Romanum Tornacenſis manuſcripti, & Regius textus, legunt, *Prædicans præceptum Domini*, ſuffragantibus Græcis exemplaribus, Tornacenſi, Latinis litteris ſcripto, Regio, Nebienſi, Aldino, Cheualloniano, Antverpienſi, Baſilienſi, Argentoratenſi ad Vaticana collato, & Pariſienſi ex S. Victoris codice emendato. Sic & in Hieronymi ac Theodoriti commentariis legitur. Cæterùm conſideratis vniuerſis, illa, non hæc, noſtræ editionis lectio eſſe videtur. Eſt autem idem lectionis vtriuſque ſenſus, exprimente id vna, ad quod ſe refert altera: atque ex Hebræo, ad eundem modum lecto, vtraq. profluxiſſe videtur. Dictio namque 87.

quæ Hebraicè est אל, duobus modis legi potest. aut, eo puncto, quod Hebræis dicitur segol, אֶל, quomodo Biblia Hebræorum punctis insignita legunt: aut, eo quod seri nuncupatur, אֵל, quomodo superioribus lectionibus seruiat. atque ea ratione, etiam Hieronymus & Chaldæus paraphrastes legerunt. Verterunt namque: Annunciabo Dei præceptum. quamquam aliqua Chaldaicæ paraphraseos exemplaria omittant ראלהא, quod est *Dei*.

Psal. 5. v. 9. Latina antigrapha plurima, cum multis Græcis, legunt, *Dirige in conspectu tuo viam meam*: quomodo & Augustinus, Cassiodorus, Beda, Haymo, & qui in Græcum olim carmen Psalterium transtulit, Apollinaris, legunt. Augustinus: In conspectu, inquit, tuo dirige iter meum, id est, vbi nullus hominum videt, quibus credendum non est laudantibus aut vituperantibus. non enim vllo modo possunt de aliena conscientia iudicare, in qua iter dirigitur ad Deum. Apollinaris, ἡμετέρην ἴθυνον ἐπ' ὄμμασι σοῖσιν ἀταρπόν. Antiqui autem Latini codices Epanorthotæ, quatuor Parisiensium, vnus Hentenij, tres nostri *, habent: *Dirige in conspectu meo viam tuam.* quæ & Græcorum quorundam codicum, Theodorito teste, lectio est, ac nominatim, Græci exemplaris Vaticanæ Bibliothecæ, id quod, cùm dignitate, tum eruditione & pietate clarissimus, S. R. E. Cardinalis, D. Gulielmus Sirletus, in suis variarum lectionum in Psalmos annotationibus refert, & nostra ad Vaticana collatio notat. Est etiam Hebraicorum ac Chaldaicorum librorum scriptura: veterum quoque tractatorum, Arnobij, Chrysostomi & Hieronymi, & Carthusianorum Brunonis ac Dionysij, denique sacrarum virginum Suniæ ac Fretelæ. Et sanè videri possit lectio ista, quòd minùs intelligeretur, commutata priori. Arnobij verba sunt: Hunc deducet Dominus in sua iustitia propter inimicos, vt dirigat in conspectu eius viam suam. quare propter inimicos? quia inimici alteram viam ostendunt, quæ ducit ad mortem. Et propter ipsos hic dirigit viam quæ ducit ad vitam. Chrysostomi: Dirige in conspectu tuo viam meam (sic enim legitur) hoc est, fac mihi eam claram, apertam, notam, vt ea sit apud me certa & recta. Alius autem Interpres dixit: Complana ante me viam tuam, hoc est, redde planam ac facilem. Hieronymi in commentariis verba sunt (adiuncti enim his authoribus textus aliter legunt.) Propter inimi. meos dirige in conspectu tuo viam meam, hoc est, viam tuam rectam fac, propter inimicos meos, qui insidiantur mihi (&c.) hoc est, ne in scripturis tuis, per quas ingredi cupio in Ecclesiam tuam, corruam. Omnis enim qui malè intelligit scripturas, in via Dei corruit. Quæ Euthymius

* *Brug. Lob. Torn.*

D. Hieronymus lib. 3. aduersus Pelagianos, Remigius Antissiodorensis, Thomas Aquinas, & Ludolphus Carthusianus, vtriusque lectionis meminerunt.

thymius Græcus author in hunc locum scripsit, priori lectioni suffragantur. Propter visibiles, explanans ait, atque inuisibiles inimicos meos, qui in semitis meis scandala seminant, & laqueos tendunt, explana quæso Domine viam meã ad te. ita enim Symmachus reddidit. Sic Euthymius, sed aliud Symmacho tribuit Hieronymus. ita namque in epistola quam de Psalterij emendatione ad Suniam & Fretelam scripsit, habet: Dirige in conspectu meo viam tuam. pro quo in Græco legitur, κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου, dirige in conspectu tuo viam meam, quod nec Septuaginta habent, nec Aquila, nec Symmachus, nec Theodotio, sed sola κοινὴ editio. Denique & in Hebræo scriptum ita reperi, הַיְשַׁר לְפָנַי דַּרְכֶּךָ, quod omnes voce simili transtulerunt: *Dirige in conspectu meo viam tuam*, &c.) Postulat autem Propheta, vt via Domini, quæ per se recta est, etiam sibi recta fiat. Hactenus Hieronymus. Cæterùm, cùm via Domini nobis est recta, & via nostra Deo recta est.

Psal. 13.[9] *Sepulchrum patens est guttur eorum: linguis suis dolosè agebant: venenum aspidum sub labiis eorum.*[9] *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est: veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*[9] *Contritio & infelicitas in viis eorum: & viam pacis non cognouerunt: non est timor Dei ante oculos eorum.* Tres isti versus, an ad decimum tertiũ Psalmum pertineant, quæstio est omnimodè cõtrouersa. aiunt hi, negant alij. partis igitur vtriusque rationes atque argumenta proferemus. 89.

Ad Psalmum decimum tertium pertinere, videri ex eo in primis possint, quòd ab Apostolo in Psalmi 13[ti] exemplaribus lecti fuerint: quippe qui, tertio ad Romanos capite, eos, tanquam ex contextu vnius Psalmi, simul deinceps referat. Causati enim sumus, inquit, Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, & cætera deinceps. Deinde, in vetusto Anglicanæ Ecclesiæ Hebraico Psalterio, versus isti hoc decimitertij loco habentur. recitantur à R[mo] Domino D. Lindano, libro De optimo genere interpretandi scripturas. Adhæc, in vtraque Arabica interpretatione, Syra videlicet atque Ægyptia, omnino in 13° Psalmo leguntur. Author est Augustinus Iustinianus, Episcopus Nebiensis: atque hinc conijcit, olim Græcè lectos fuisse: illas enim interpretationes, ex Græco desumtas non dubitat. Et certè, in vetustissimo Vaticanæ Bibliothecæ Græco codice, legi, Iulius Eugubinus in Nazianzeni Apologeticum scribens scholia, testatur.

In La-

In Latinis autem codicibus, tam antiquis quàm nouis, constanter scribuntur: & à Ruffino, Augustino, & posterioribus Psalmorum Latinis Enarratoribus, agnoscuntur atque exponuntur.

Altera sententia eorum, qui, tres illos versus, non esse decimitertij Psalmi existimant, suis etiam argumentis probatur. Inprimis, quòd tres isti versus, non legantur in Psalmo 52, qui decimotertio simillimus & penè idem est. Verùm, non est id efficax argumentum, immò verò alterum potius hinc effici videatur. nam, si idem est cum 13. Psalmo, cur repetitus est? sed, est discriminis nonnihil, penultimis versibus à se mutuò discrepantibus. Fieri autem potuit, quòd, diuersis occasionibus, eosdem ferè Psalmos, Dauid decantauerit. Altera succedit ratio, quòd in nullis Hebraicis codicibus, versus isti, Psalmo 13, legantur. Nam, quæ in illo Anglicano Psalterio leguntur, fictitia & supposititia esse non dubitant, nimirum, quæ nec scitè iuxta Hebraicam Grammaticen scripta sint. Quod cùm ostendere conati sint quidam, hoc tantùm nos addemus, illud ipsum Psalterium asserere, hos versus in Hebræo non legi. Sunt enim Latinæ quædam annotationes in eius margine adscriptæ, quæ circa hunc locum hoc habent modo: *Sepulchrum*. Tres isti versus in Hebræo non habentur. Apostolus autem de Deuteronomio, Psalterio, & cæteris scripturarum locis, hoc testimonium texuit. Quid amplius desideres, quàm testimoniũ illius exemplaris, quod refragari existimabatur? Sed, ne fortè dicas, annotationes illas ab indocto quopiam adiectas, qui, quid hoc libro Hebraicè scriptũ esset aut legere non potuerit, aut non intelligere: In altero margine, Latinã is ipse scripsit explicationem, & quidem Hebraicis dictionibus qualitercunque accommodatam, vt præcedentium & subsequentium, ita & istorum versuum. Videtur igitur adeò parui exemplar illud fecisse, vt, quamuis in eo versus illos esse non ignoraret, non ideò negandum putarit, in Hebræo non haberi. Neque verò ista ex relatu dico. ipse deprehendi: exemplar namque illud commodatò nobis misit, qui eo vtitur, Franc. Raphlengius, Plantini gener. Ex quo id nequeo præterire, quòd, non vt Apostolus, habeat, *Venenum aspidum sub labiis eorum*, sed תַּחַת לְשׁוֹנָם *sub lingua eorum*: neq. *Et amaritudine plenum est*, sed וּמִרְמָה מָלֵא *& dolo plenum est*: nisi dicas fortè, LXX. duos, ex מִרְמָה πικρίαν reddidisse, Psalmi decimi versu 7. Dominus Lindanus transcripsit וּמַרַח מָלֵא. Alterũ nobis datum est, Hebraicum Psalterium, ex Societatis Iesu Bibliotheca, illo fortassis antiquius, id quod nullum horum versuum habet vestigium. Denique, ipse R^mus D. Lindanus, in antiquissimo Portugallicæ Synagogæ Psalterio, quod magnis ad se sumtibus adferendum curauit, versus istos, 13. Psalmo, non reperit.

Sunt ferè Hieronymi in commentarijs verba.

reperit. his adde, quòd, in Chaldaica paraphrasi, non legantur. Insuper, ab omnibus penè Græcis exemplaribus, prætermittuntur; nec tantùm impressis, verumetiam manuscriptis, Parisiensi S. Victoris, Tornacensi S. Martini. Nec Serenissimus Dominus Cardinalis Sirletus, in suis in Græcum Psalteriũ Annotationibus, Vaticanis codicibus legi notauit, cùm tamen id præsertim agat, vt vulgatum Græcorum Psalterium, ex Vaticanis exemplaribus, corrigat. Similiter, neq. illi quidquã annotarunt, qui illustrissimi D. Cardinalis Granuellani iussu, Græca Argentoratensium Biblia, ad Vaticana exemplaria duo, contulerunt. Postremò, tres isti decimitertij Psalmi versus, ab antiquis tractatoribus, Arnobio inter Latinos, Chrysostomo, Theodorito & Euthymio, inter Græcos, non agnoscuntur. & quidem additus Arnobio textus legit: sed Arnobij cõmentarium, ita præterit, vt nec vidisse nec nouisse videatur: In quo populo, habet, omnes declinauerunt, simul inutiles facti, deuorabant plebem Dei, velut escam panis. cætera quæ subsequuntur, iis, qui deinceps sunt, versibus, seruiunt: præcedentia præcedentibus conueniunt. Apollinaris, cùm reliqua huius Psalmi, carmine reddiderit, hæc duntaxat prætermisit. Sub finem tamen editionis Parisiensis, ἐν ταῖς διαφόροις γραφαις notatum inuenimus: Ερατίνης. μετὰ τοῦτον τὸν στίχον ἐν ἄλλῳ ἀντιγράφῳ ἐυρίσκεται ταῦτα: Λαυκανίην ἢ τὰ λοιπά. Post hunc versum Ερατίνης, in alio exemplari inueniuntur hæc: Λαυκανίην & cætera. sunt autem ea, de quibus est controuersia, simili carmine reddita. Cassiodorus Romanus Senator & Haymo Halberstattensis Episcopus, exponunt quidem ista, sed præmonent, non à Propheta esse addita. Cassiodorus: hi quinque versus, ait, vsque ad diuisionem secundam, in Hebræis exemplaribus non habentur: sed, quoniam, in vsum Ecclesiæ, consuetudine longa recepti sunt, prout concessum fuerit, singulos exponemus. Haymo: Sciendum, inquit, quòd Propheta istos tres sequentes versus in hoc Psalmo non posuit: sed, quia, Apostolus, Iudæorum fidem increpans, in epistola ad Romanos ita contexuit, Ecclesia autem eius tamquam & Dauid authoritatem attendens, eius contextionẽ non permutauit. hæc Haymo. Ad id igitur, quod de Apostoli citatione adfertur, qui tamquam ex eodem Psalmo recitat, & eum versum *Omnes declinauerunt*, & eum *Sepulchrum patens* cum duobus sequentibus, respondent, Apostolum, ex diuersis S. Scripturæ locis, collegisse, & in vnam congeriem composuisse, ea, quæ, de hominum Christi gratia non renouatorum, corruptione, scripta fuerant. itaque, non ab Apostolo ex Psalmo 13. hæc desumta, sed ex Apostolo in Psalmum 13. relata. huius autem sententiæ patronum atque authorem Hieronymum habent, qui, cùm in huius Psalmi

commentarijs, tum in proœmio libri 16. cõmentariorum in Isaiam, docet, Apostolum, ex diuersis scripturarum locis, testimonium hoc texuisse. Operæpretium autem fuerit, eius verba ex proœmio illo adscribere. Eustochij quæstio erat: Quomodo verum esset, quòd Hieronymus scripserat, Apostolos, ea tantùm de 70. interpretibus ponere testimonia, quæ cum Hebræo consonarent, si qua autem ab alijs addita sunt, omnino negligere: cùm 13. Psalmi octo versus, qui legũtur in Ecclesiis, & in Hebræo nõ habentur, Apostolus Paulus Romanis scribens vsurparit? huic quæstioni Hieronymus his tandẽ respondet verbis: Itaq. omnẽ scripturam mente perlustrans, animaduerti, sicut omnis pænè ad Romanos epistolà de veteri structa est instrumento, sic & hoc testimonium de Psalmis & Esaia esse contextum. Nam duo primi versus, *Sepulchrum patens est guttur eorum: linguis suis dolosè agebant*, quinti Psalmi sunt. Illud autem quod sequitur, *Venenum aspidum sub labiis eorum*, centesimi tricesiminoni Psalmi est. Rursumque cùm dicitur, *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est*, de nono Psalmo sumtum est. Tres autem versiculos qui sequuntur, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio & infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognouerunt*, in Esaia Prophetа reperi, quos in 16. explanationis eius libro, quem nunc dictare cupio, expositurus sum. Vltimus autem versus, id est, octauus, *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in tricesimiquinti Psalmi principio est. Nec in hoc cuiquam videatur esse diuersum, si, quod in suis locis numero dicitur singulàri, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, & in vnum sensum multa cogebat exempla. Arbitror solutam quæstionem tuam, & nostram regulam, super translatione veteris instrumenti, concussam magis esse quàm motam: Et non tam Apostolum, de Psalmo tertiodecimo sumsisse, quod in Hebraico non habetur, quàm eos qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, vbi assumtum ab eo testimonium ponerent, quod absque authoritate in scriptura positum non putabant. Denique, omnes Græciæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque prætereunt, liquidò confitentes, in Hebraico non haberi, nec esse in 70. interpretibus, sed in editione vulgata, quæ Græcè κοινὴ dicitur, & in toto orbe diuersa est. Hactenus Hieronymus, qui eandem habet sententiam, in caput Isaiæ 59. Hieronymum, præter alios, Beda sequitur, Actorum Apostolicorum primum caput edisserens. vbi & simile exemplum habet. Quia namque D. Petrus Actorum 1. capite, iunxerat locum centesimi octaui Psalmi cum altero sexagesimioctaui, vt, & Iudæ abiectionem, &

Psal. 5. c. 11

Psal. 139. a 4.

Psal. 9. b. 7.

Isaiæ 59. b. 7.

Psal. 35. a. 2.

Act. 1. d. 20.

Matthiæ

Matthiæ electionẽ, Prophetæ testimonio adstrueret: imperitus emendator, totum ex 108. Psalmo sumtum esse arbitratus, huic addidit, quod illic amplius legit: *fiat habitatio eius deserta &c.* hoc itaque se habent modo partis vtriusque rationes. Præualere autem eæ videntur quæ posterioris sunt partis, asserentis, scilicet, versus illos, non ad 13. Psalmum pertinere, sed, ex diuinarum litterarum varijs locis, ab Apostolo connexos, ac postea ex Apostolo Psalmo 13. adiectos, quòd præcedentes versus ad eum Psalmum pertinerent. Porrò, vt Hebræis & Græcis codicibus non adiiciendos esse censeo, ita Latinis libris, quibus constanter leguntur, non subtrahendos iudico. Lectionis enim antiquitas, quæ D D. Augustini & Hieronymi præcessit tempora, & perpetuus Ecclesiæ in templis vsus, suo eos loco facilè mouerì, non sinunt. Expediat autem fortassis, obeliscos eos prænotari, quemadmodum, in vetustissimis exemplaribus, vno Cathedralis Ecclesiæ Brugensis, altero insignis Abbatiæ Lobiensis, tertio Cœnobij S. Martini Tornacẽsis, & in D. Brunonis Herbipolensis Episcopi textu, notata cernuntur. & verisimile est, ex D. Hieronymi castigatione, obelum in his exemplaribus relictum. hoc autem prænotati signo, si versus isti scribantur, & lectionis antiquitati, & legentis eruditioni, satisfiet. Vnum, propter vetustatem, in Ecclesia decantandum est: alterum, propter notitiam scripturarum, ab eruditis sciendum est.

Psal. 68. c. 26.
Psal. 108. a. 8.

Psal. 15. v. 3. *Sanctis qui sunt in terra eius mirificauit.* sic nostra pleraque exemplaria legunt. Antiqui verò codices Epanorthotæ, cum Brugensi, & altero P. signato, futuro tempore *mirificabit* habent. Priori modo Græci codices scribunt, ἐθαυμάσωσεν. similiter, Arnobius, Hieronymus, Ruffinus, Cassiodorus, Theodoritus, Euthymius, Haymo, Thomas, & Richardus Pampolitanus, exponũt. ad eundem modum Augustinus epistola 59. sed addit, vel *mirificet.* In commentarijs, præterito quidem tempore, sed prima persona, *mirificaui* legit. id quod & Beda præcipuè exponit, & Bruno Carthusianus sequitur. Hebraicè est וְאַדִּירֵי. quod, non vt verbum, sed vt nomen, alij omnes transferunt. Quidam autem אַדִּירֵי pro אַדִּירִים positum esse arbitrantur. alij regimen esse existimant, subaudiendumque לֵב aut אֶרֶץ. LXX. legisse videntur וַיַּאְדֵּר in initio quidem dictionis, ו pro ו habuisse; in fine verò ו vt paragogicum aut abundans accepisse. Sequitur in libris Græcis *Mirificauit Dominus.* quod & Euthymius agnoscit: sed Vaticanus codex Græcus, consentientibus Hebraicis libris, & Latinis cùm libris tum commentarijs, præterit. *Omnes voluntates meas in eis.* Hieronymus pro *meas* habet *suas*, quo modo etiam

90. Lob.

Arnobius, Euthymius, & Græca antigrapha, legunt. sic & Augustinus epistola iam citata: sed in proprio huius loci commentario, *meas* legit, & in eadem illa epistola, paulò pòst, emendatiores & electionis authoritatis libros, *meas* habere affirmat, id quod Hebræo conforme est.

Romanum Psalterium *inter illòs* legit, Gallicum *in eis*. hæc Ruffini & nostrorum plerorumque exemplarium lectio est: illa, Gotici nostri Psalterij, textus Hieronymi enarrationibus adscripti, & Cassiodori. Vtriusque meminit Augustinus, epistola cuius iam sæpe mentio habita est: præfert autem *in eis*, primùm, quòd conuenientius videatur: tum, quòd in plerisque codicibus sit: demum, quòd ita Græcè legatur, nempe, ἐν αὐτοῖς. quamquam, sæpe, vt ait, quod habet illa lingua *in illis*, nostri interpretentur *inter illos*, vbi videtur sententiæ conuenire. Hebraicè consimiliter est, בָּם.

Reddidit autem Hieronymus versum istum ex Hebræo, hoc modo: Sanctis qui in terra sunt & magnificis, omnis voluntas mea in eis. ad similem modum Neoterici interpretantur.

91. Psal. 16. v. 3. *Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas. vt non loquatur os meum &c.*] Epanorthotes in hæc verba annotat: *Et non est inuenta.* antiqui cum Hebræo, & Hieronymus, non subiungunt *in me.* satis antiqui habent cum Græco. Ita reperio in omnibus Græcis libris καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. similiter, in nostris Latinis exemplaribus, &, apud Enarratores Latinos & Græcos, lego. nam, & Hieronymi Cheualloniana editio *in me* habet: quamquam in D. Thomæ commentarijs semel prætermittatur. Hebraicè est בל תמצא זמתי id quod reddas: Non inuenietur iniquitas mea. hoc autem, idem est ac si dicas: Non est inuenta in me iniquitas. futurum enim pro præterito positum est. Itaque, nec Hebræo deest *in me.* Simili modo neque deest Hieronymi ex Hebręo translationi: Et non inueniſti, habet, cogitationes meas non transire os meum. sic enim Regia Biblia legunt. Tria autem nostra manuscripta, 3. Iacobi Psalterium, & operum Hieronymi editio, posteriorem negationem prætermittunt: Et non inu. cog. meas trans. os meum. sed, habetur in Hebræo. Cæterùm, si prior lectio interrogando pronuncianda sit; is est sensus, quem habet posterior. Distinxit autem Hebręum Hieronymus paulò aliter quàm LXX viri, & legit, non תִּמָּצֵא, sed תְּמָצֵא. Intellexerunt autem vtrique זמתי nomen esse; LXX. quidem singulare, vt legatur זִמָּתִי; Hieronymus plurale, vt זִמֹּתַי legatur. זִמָּה, & cogitationē significat, & iniquitatem. Hebraici nostri libri, זִמֹּתַי, ita vt verbum sit, scribunt (sic verisimile est

Manuscriptũ O notatum legit: Et non inueniſti cogitationes meas. Vtinam non transiſſet os meum in opus Adam. quam lectionem & Iacobus agnoscit.

le est Epanorthoten intellexisse) longeque aliter distinguunt; עָרַפְתַּנִי בַל־תִּמְצָא זַמֹּתִי בַּל־יַעֲבָר־פִּי: id est: Conflasti me, non inuenies: cogitaui; non transibit os meum. futura pro præteritis accipiuntur, daturque sensus iste: Examinasti me, sicut igni metalla probari solent, & iniquitatem in me non inueniisti: criminantur me inimici malitiosam & fallacem, ego verò nunquam aliud, quàm quod corde senserim, ore loquutus sum. Chaldæus paraphrastes reddidit: Probasti me, & non inueniisti corruptionem: cogitaui malum, non transiuit os meum. Ven. Neb.

Psal. 16. v. 13. *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ.*] Omnes penè codices nostri *frameam tuam* legunt: quomodo etiam Græci libri ῥομφαίαν σου scribunt: & Apollinaris, φάσγανον ἄμφηκες δηΐων ἐξαίνυσο χειρός reddidit. Intelligunt autem per frameam, Ioannes de Turrecremata, Bruno, Remigius, Haymo, Beda, Cassiodorus, Augustinus, Ruffinus, & Hieronymus (istorum enim ista est lectio) Christi animam, quam assumsit æterna Dei virtus, vt per ipsam regna debellaret iniquitatis, & diuideret iustos ab impiis. Animam ergo meam, Christus loquitur, eripe ab inimicis manus tuæ. ita vt sit, sub verbis aliis, præcedentis repetitio. Nonnulli, quorum eadem est lectio, frameam exponunt potestatem impiis à Deo permissam. q. d. Potestatem quam impiis in me concessisti, iam tandem ab eis aufer, qui non pro te militare, sed potiùs tibi tuæque potentiæ resistere, proponunt. Huiusmodi ferè Iacobi de Valentia interpretatio est, qui orari intelligit, vt, sacerdotium, sceptrum, omnemque principatum, Deus, à Iudæis Christum persequentibus, auferat. Adfert vtramque expositionem D. Thomas. Romano Psalterio adscribitur lectio, quæ nec Hebræo, nec Græco, conuenit: *Frameam inimicorum de manu tua.* veruntamen Arnobij fuisse videtur. Eripe, ait, animam meam ab impio, id est, à mortis iugo, & gladium inimicorum de manu tua euelle. Alij libri, non quarto casu *frameam tuam*, sed sexto *framea tua* legunt. Sic, Correctoris antiqui codices. sic, inter nostros, Brugensis D. Donatiani. hoc modo, conciliatum Iacobi Psalterium habet: eodem, Psalterium R^mi D. Lindani industria emendatum, scribit. Atque huic lectioni, Græcus author Euthymius suffragatur. non enim ῥομφαίαν, vt nostra Græca exemplaria, sed ῥομφαίᾳ legit, quod & Interpres in margine notat, & Commentarius ipse loquitur. Tua, habet, framea, hoc est, tuo telo, libera animam meam ab impio Saul, atque eius sociis, qui electioni tuæ de me factæ tamquam inimici aduersantur. Hunc sensum & Theodoritus probat: Me autem, exponens ait, ab illorum insidiis libera, tuo 92. * Framea Lob. Torn.

gladio contra eos vtens. Sic enim Symmachus dixit: In gladio tuo. Hæc ille. Possit autem etiam intelligi lectio ista, ita vt Appositio sit, *ab impio framea tua.* Vtitur enim impiis hominibus Deus, vt armis, ad improborum scelera punienda, & piorum virtutem exercendam.

Esai. 10. a. 5. Hinc Assyriorum rex, virga furoris Dei appellatur. huc facit, quod testatur Corrector, Græcos quosdam codices genitiuo legere. ita namq. sit Appositio, ἀπὸ ἀσεβοῦς ῥομφαίας σου. Similiter, ex Hebræo, Hieronymus, & post eũ alij, vertũt: Ab impio qui est gladius tuus. Porrò anceps est Hebræum, ita vt, & Appositio intelligi possit, & ablatiuus instrumenti, & verti, quemadmodum prior habet lectio, *Frameam tuam*. Nonnulli quoque vertunt primo casu *Gladius tuus* seu *framea tua*. q. d. propheta: Eripere tuum est, tuus quoque est gladius: mors & vita in tua sunt potestate. Chaldæi paraphrasis est: Eripe animam meam ab impio, qui meretur interfici gladio tuo. Quod sequitur, *Ab inimic. m. t.* Hebræi, in sequentis versus caput, separant.

93. Psal. 16. v. 14. Quod Hebraicè est יִשְׂבְּעוּ בָנִים, vt variè ab interpretibus vertitur: ita variè in vulgatæ editionis codicibus Latinis legitur. Quidam interpretantur, *Saturati sunt filij*, ex neotericis quidem nonnulli, ex veteribus autem Symmachus, Theodorito teste. itaque nouem nostrorum Latinorum manuscriptorum habent: & sensus est: Bonis thesauri tui, ipsi implentur, filij saturantur, & nepotes, eorum quæ parentum libidini superfuerunt hæreditate, ditantur. An & ipse Theodoritus ad hunc modum Græcè legerit, quamuis ita habeat textus, dubitari non immeritò possit. Cur enim Symmachi explanationem adferat? Alij transferunt: *Saturati sunt filiis*, Hieronymus, Pratensis, & alij. quo modo pleraque vulgatæ editionis exemplaria scribunt: & Tractatores complures legunt. estque Græcorum codicum lectio ἐχορτάσθησαν υἱῶν, id quod υἱῶν scribunt quidam. Olim nonnulli Græcorum librorum υἱῶν scripserunt, qui fuit & exemplarium, quibus Euthymius vsus est, error. Hinc Apollinaris πλησθέντες σιάλων carmine vertit: & Arnobius ac Cassiodorus, *saturati sunt porcina*, legunt atque exponunt. atque ea est lectio Psalterij nostri Goticè scripti: quo ex loco, vt & aliis non paucis, conijcere licet, illud, non vulgatæ editionis, sed alterius exemplar esse. Hunc certè locum, eo legit modo, quo Romanum Psalterium: Saturati sunt porcina, & reliquerunt quæ superfuerunt paruulis suis. D. Hieronymus in commentariis, vtramque lectionem *porcina* & *filiis*, adfert & explicat: Iudæi, ait, saturati sunt, quia multiplicati sunt in procreatione filiorum & in rebus sæculi. Quando dicit *saturati sunt porcina*, hoc Iudæorum immunditiam designat. Meminit vtriusque lectionis etiam

Augu-

Augustinus, non tantùm in proprio commentario, verumetiam epistola ad Paulinum 59. quo loco lectionem *filiis* præfert; in quam sententiam etiam Euthymius propendet. dubitare autē non potest, qui Hebræa consuluerit, de sententiæ huius veritate, non υἱῶν sed υἱῶν legendum. Cæterùm, etiam ij codices qui υἱῶν seu *porcina* legerunt (ὗες enim porci suesq. dicuntur) posteriori Latinorū lectioni, *Saturati sunt filiis*, adstipulantur. Quod pro altera lectione faciat, est, antiquiores codices, vt Epanorthotes ait, *filij* legere. sed id nos in nostris codicibus obseruare, aut ex Tractatoribus colligere, non potuimus.

Psal. 17. v. 49. *Et ab insurgentibus in me exaltabis me.*] Coniunctionem & prætermittunt antiqui codices Epanorthotæ, &, inter nostros, cùm antiquitate tum integritate præstantissimus D. Donatiani codex, cum Regio textu, & Cassiodoro, atque Augustino, Romano quoque Psalterio Lobiensis & Tornacensis exemplarium. Gallicum autem Lobiensis exemplaris Psalterium, & Brunonis Herbipolensis textus, asteriscō notatam addunt. A Græcis exemplaribus præteritur. Nec immeritò, vt videtur, pendet enim ex hoc versu, præcedentis sententia, præsertim vt Latinè & Græcè legitur: *Deus qui das vind. mihi, & subdis pop. sub me, liberator meus de inimi. meis iracundis, ab insurg. in me exalt. me.* nisi intelligas: *Deus* tu es *qui das vind. mihi, &c.* tu es *liberator meus, &c. Et ab insurg. in me exalta me.* Hebraicè legitur גַּם, quod est, *etiam*: Etiam præ insurg. in me exalt. me. 94.

Psal. 18. v. 14. *Et ab alienis parce seruo tuo.*] *Alienis*, an ad dæmones, homines, vel vtrosque, an ad peccata, referendum sit, vt ex Latina voce constare non potest, ita neque ex Græca. Hebraicè est מְזֵדִים, quod Pagninus quidem *à superbis* vertit, vt sit substantiui nominis forma: Hieronymus autem *à superbis*, vt sit adiectiui nominis זֵד plu-ralis numerus. Græci vna littera discrepante legerunt מזרים. est enim earum litterarum similitudo maxima. Id autem omnino ad personas referendum videtur. quamobrem, etiam id quod reddiderunt ἀπὸ ἀλλοτρίων, seu, *ab alienis*, ad personas referendum, vt Theodoritus refert, fit verisimile. Latinus quoque Interpres eôdem se retulisse significat, dum, quod Græcè sequitur, ἐὰν μή μου καταχυριεύσωσι, transtulit, Si mei non fuerint dominati. sic enim Latini codices legunt, vt sensus sit: Custodi obsecro seruum tuum, ab his qui per superbiam à te sunt alieni, ne prauis eorum suggestionibus in vitia pertrahar. Nam etsi oppugnare me non desistant, si, custode tua gratia, non expugnauerint, ita vt iuxta eorum consilia vitiis seruiam, immaculatus, hoc est, à grauibus peccatis liber ero. Porrò, conijciunt quidam, *dominat* 95.

nata Latinè legendum esse. conijciunt autem ex veterum commentariis. Non paucos enim veterum expositorum (quamquam eorum commentariis additi textus, *dominati*, ferè legant) cùm ad peccata manifestè referant, *dominata* legisse, dubium esse vix potest. Arnobius ad hunc commentatur modum: Et ab alienis peccatis, quibus adulando fomitem exhibemus, parce seruo tuo, quia si in me per
a *dominata*, adulationem non fuerint a dominati, tunc immaculatus ero. Ruffinus: non ait, inquit, si non fuerint in me delicta: sed, si mei, inquit,
a *dominata*. non fuerint a dominati. Impossibile est enim hominẽ esse sine peccato, quamdiu mortaliter viuit, &c. Clarior est Hieronymi commentarius: Si ista peccata non fuerint mihi dominata, tunc ero immaculatus. Nec minùs clarus est Augustini: Si mei non fuerint dominata occulta mea & aliena peccata, tunc immaculatus ero. ad eundem modum, in altera Psalmi expositione, scripsit: vbi, etiam qui profertur scripturæ textus, semel & iterum *dominata* seruat. Græcus quoque enarrator Euthymius, de peccatis intelligit: Si hæc, exponens ait, peccata me non vicerint, tunc perfectionem assequar. Id enim optimè Græci textus verbà patiuntur, quæ ex se planè ambigua sunt, tam hoc, quàm præcedenti versiculo. Verùm, si Græci Interpretes, quod Hebraicè legerunt מְזֵדִים, ad personas, vt videri potest, retulerint: non solùm istud ἀπὸ ἀλλοτρίων, verumetiam quod sequitur, ἐὰν μή μου κατακυριεύσωσι, ad personas referendum erit: & Latinè transferendum, non *Si mei non fu. dominata*, sed *Si mei non fu. dominati*. Atque hoc modo, vulgatæ editionis Psalterio, conspirantia, quæ quidem vidimus exemplaria, legi volunt: quibus Beda consentiens; Relatio, inquit, hîc fit, non ad voces, sed ad significatum. Si hostes isti, id est, occulta vitia & aliena, non fuerint dominati mei, &c. Augustino autem, &, qui eum præcesserunt, Latinis Tractatoribus, non eadem fuit Psalterij editio. Sed inueni etiam posteriores quosdam, ad peccata seu delicta retulisse, neque sub affectuum, aut defectuum, aut hostium, expresso nomine. Quinimò Brunonis Carthusiani manifesta est lectio: *Si mei non fuerint dominata*. postea tamen addit: vel sic: *Si inimici mei*, id est, delicta quæ prædixi, *non fuerint dominati mei*. Petrus Lombardus, Richardus Pampolitanus, Hugo Carensis, postquam exposuerunt *dominati*, subiungunt: Vel *dominata* secundum aliam litteram, occulta, scilicet, & aliena peccata vel delicta.

96. Psal. 21. v. 20. *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum à me.* sic, in Latinis codicibus compluribus, & Romano Psalterio, legitur. similiter, in exemplaribus Græcis. σὺ δὲ κύριε μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ. ad eundem modum, in Euthymij commentarijs. Manuscripta

ſcripta autem, Pariſienſium quatuor, Hentenij 7, noſtra 6, & antiqua Epanorthotæ, transfodiunt *à me*. id quod nec legitur in Gallico Pſalterio. In commentariis Hieronymi, vt Pariſiis edita ſunt, legitur: vt autem in Franciſci de Puteo Cathena citantur, omittitur. In Auguſtini in hunc Pſalmum enarrationibus, priori additur, poſteriori tollitur. In eiuſdem epiſtola 120, cap. 16, omittitur. In Hebræo non eſt. itaq., Pariſienſibus, in Biblijs anno 1557 excuſis, omittere viſum fuit, ac ſcribere: *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum.* atque hoc modo, & Colonienſis editio anni 1479, quæ eſt in Collegij noſtri Houterle Bibliotheca, ſcripſit. Moguntina, quæ hanc annis ſeptem præceſſit, quam nobis Atrebatenſe Collegium ſubminiſtrauit, habet: *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium meum.* ſic etiam Gallicum Lobienſis codicis Pſalterium, & Brunonis Herbipolenſis Epiſcopi Textus, legunt. ea quæ, Hebræo planè conformis eſt, lectio. Fortaſſis autem, quod Interpres vertit *auxilium meum*, alij mutauerunt in *auxilium tuum*, alij in *auxilium à me* (ſic enim in Ianſenij commentariis lego) alij denique vtrumque *tuum* & *à me* coniunxerunt: *Auxilium tuum à me.* Dicitis, ſcribit Suniæ & Fretelæ Hieronymus, inueniſſe vos *meum* (recitauerat *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum*) quod, & verum eſt, & ita corrigendum. Neque enim, ſi quid ſcriptorum eſt errore mutatum, ſtulta debemus contentione defendere.

Pſal. 21. v. 32. *Et annunciabunt cæli iuſtitiam eius.* Pleriſque in Latinis codicibus vox illa *cæli* additur. ſimiliter, à pleriſque Latinis Tractatoribus, exponitur; Hieronymo, Ruffino, Auguſtino, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma, Brunone, & poſterioribus proletarijs. D. Auguſtinus, *Et annunciabunt*, habet, *cæli iuſtitiam eius.* Et annunciabunt Euangeliſtæ iuſtitiam eius. S. Hieronymus: *Annunciabunt cæli iuſtitiam eius*, hoc eſt, Apoſtoli vel Doctores. hos reliqui ſequuntur, aut ſaltem conformiter interpretantur. Porro, ſunt noſtræ editionis vetuſta quædam exemplaria, quæ τὸ *cæli* omittant, legantque duntaxat: *Et annunciabunt iuſtitiam eius.* ſic, duo ex noſtris, Brugenſe D. Donatiani, & Lobienſe S. Petri; aliquot D. Lindani; quatuor Pariſienſium; antiqua Epanorthotæ. his conſtanter volunt, Hebraici, Græci, Chaldaici, libri: Expoſitores etiam Euthymius & Theodoritus. Mirum itaque eſt, in Græco Apollinaris Pſalterio legi, ἔθνοι εὐδικίην ἀλαθῆν ἐρέουσι θεοῖο λαῷ ἀεξομένῳ. ſed additum ab eo eſſe ἔθνοι, carminis gratia, veriſimile eſt, quòd exiſtimaret id ſubaudiri poſſe, præſertim, cùm Latinis quibuſdã codicibus adderetur. Porro, vt in Latinis quibuſdam codicibus non legitur; ita à quibuſdam La- 97.

tinis enarratoribus non agnoscitur. Inter hos Arnobius est, quod eius verba clarum efficiant, non enim respondet commentario textus. Semen verò nostrum, inquit, ipsi seruiat in castificatione continentiæ, vt annunciemus Domino generationem venturam, id est, futuram sanctorum gloriam cogitemus: Et annũciemus iustitiam Dei fratribus ac filiis ætate, & omni populo qui nascetur, quem fecit Dominus Deus noster. D. Augustinus; quamquam in octaui tomi commentariis legere & exponere videatur; in secundi tomi enarratione nec legit nec exponit. nam, epistolæ 120, qua hunc Psalmum, inter alia, Honorato explicuit, capite 30: Illud autem, habet, quod sequitur: Et annunciabunt iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Dominus, superioris sensus est. Nam quod ibi dictum est: Annunciabitur Domino generatio ventura: hîc est dictum: hæc annunciabit iustitiam eius &c. Rursus capite 35. similiter recitat. Itaque R^mus D. Lindanus, in eo quod à se correctum edidit, Psalterio, & R^mus D. Iansenius, in textu, quem paraphrasi suæ adscripsit, *τὸ cæli* prætermiserunt. cuius sententiæ est & Epanorthotes noster: Item g. habet: & annunciabũt iustitiam eius. Hebræus, & antiqui, & Hieronymus, non habent *cæli* (Hieronymi intelligit ex Hebræo translationem) neque Græcus. Notandum autem, quoniam si fuisset alibi de translatione, licet superfluum, Hieronymus obelo prænotasset. & in antiquis nullum obelum inuenis. his subnectenda sunt quæ Iacobus annotat: Vltimo versu, vbi passim legitur. *Et annunc. cæli iust. eius; cæli* neque ex Græco neque ex Hebræo inuenitur: neque Gallici Psalterij particula est, vt intueri licet ex vetustis codicibus: & in Psalterio Romano Hieronymus obelo confodit. Hæc ille. Videtur autem D. Iansenio, vox illa adiecta, vt verbum *annunciabunt* haberet suppositum, cùm suppositum eius sit *generatio ventura*. Sumta videri possit ex Psalmi 49. sexto versu, qui, priore sui parte, huic persimilis est: *Et annunciabunt cæli iustitiam eius; quoniam Deus iudex est*. Psalmo item 96. legitur: *Annunciauerunt cæli iustitiam eius, & vid. om. pop. gl. eius.*

In Tornacensis scripti Gallico Psalterio, obelo prænotatur.

Psal. 96. a. 6.

98. Psal. 26. v. 4. [a] *Vt videam voluntatem Domini.* Ad hunc modum legunt vniuersa nostra Latina scripta, cum Latinis Tractatoribus, Arnobio, Hieronymo, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma Aq., Hugone de S. Victore, & alijs. Arnobius: Vnum, inquit, hoc est quod postulo Dominum, & hoc requiro, vt videã quid placeat Domino, sciam voluntatem eius, & videam protegi templum eius. Hieronymus: Vt videam voluntatem Domini, id est, [a] dilectionem Dei, vt illud, Videbimus eum sicuti est, sed hîc per speculum.

[a] *Et a.*

[a] *nisi fortè legendum sit delectationem*

Sunt verò alij quidam Latini codices, qui vna mutata littera scribant

bant, *Vt videam voluptatem Domini*; Sueſſonienſe exemplar (id quod ex Pariſienſium fide in Bibliorum margine notatum eſt) & Pſalterium R^mi D. Lindani opera caſtigatum. Adſtipulatur his Romanum Miſſale, quod iam recens Pontificis Maximi Pij quinti iuſſu eſt editum. hoc enim eius Graduale eſt, in officio ſextæ feriæ, Cineralia feſta ſequentis: Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini, vt videam voluptatem Domini †, & protegar à templo ſancto eius. huic ſcripturæ, inter Latinos Patres, S. Auguſtinus ſuffragatur. eius enim lectio eſt: vt contempler delectationem Domini; expoſitio: Ecce quod amo, ecce quare volo habitare in domo Domini per omnes dies vitæ meæ. habet ibi magnum, delectationem ipſius Domini contemplari. Similia verba Ruffinus habet.

Lectio iſta Romano & veteri Pſalterio propria eſt, ex Græco corrupto, niſi fallor, deducta.

In hac Latinorum varietate, ſi, ex Græcis & Hebraicis libris, ferenda ſententia eſt, poſterior ſcriptura probanda, prior erronea iudicanda eſt. Eſt enim Græcè τὸ θεωρεῖν με τὴν τερπνότητα* κυρίου : τερπνότης, voluptatem, delectationem, iucunditatem, non voluntatem denotat. Pſalmi 15. verſu 11. Interpres noſter *delectationes* tranſtulit. eiuſdem ſignificationis eſt τέρψις, quo Apollinaris vtitur. Hebraicè eſt לַחֲזוֹת בְּנֹעַם יְהוָה : Noam, decorem, pulchritudinem, iucunditatem, deſignat. Hinc vertit Hieronymus: Vt videam *pulchritudinem Domini; Felix, iucunditatem; Nonnulli, amœnitatem; Chaldæus בְּסִימוּתָא, hoc eſt, dulcedinem. quæ omnia, aut cum voluptate idem ſignant, aut ad voluptatem ſpectant. quinetiam, voluptatem tranſtulit quidam. Complures itaque ætatis noſtræ ſcriptores, *voluptatem*, non *voluntatem*, legendũ cenſuerunt: Pagninus*, Iaſenius, Bredembachius, Folengius, Eugubinus, Varlenius. Neque enim ea eſt Græcis & Hebræis, quæ Latinis, vocum vicinitas, ea quæ errori occaſionem dediſſe videtur, vel quòd ſcribæ, *voluptatem* pro *voluptatem*, vt ſua ſæpe perfunctoriè agunt, legerint (nam & aliis quibuſdam Scripturæ locis voces iſtæ varietatem efficiunt) vel quòd *voluptatem* emendandum iudicarint, quia id conuenientius videretur. Minimè verò, aut probandus eſt error, quia conſtans eſt; aut recipiendus, quia antiquus.

* τῆ Gq.

* delectationem 1 MS.

In Theſauro linguæ ſanctæ

Pſal. 36. v. 21. *Mutuabitur peccator & non ſoluet: iuſtus autem miſeretur & tribuet.*] Exemplaria, Regium Goticum, & S. Germani argenteum, cum Pſalterio Romano, legunt præſenti tempore *mutuatur*, conformiter Ambroſio & Caſſiodoro, necnon Auguſtino, qui, cum veteri Pſalterio, *fœneratur* habet; & conſentaneè Græco, Hebræo & Chaldæo. δανείζεται eſt Græcè, לֹוֶה Hebraicè, מוֹשֵׁךְ Chaldaicè. Ad hunc proinde modum, Pſalteria ſua emendarunt, Iaco- 99.

bus, Lindanus, & Ianſenius. Sed Bruno Carthuſiæ patriarcha, vrget, premitque, *mutuabitur* dictum, non *mutuatur*: neque ego in noſtræ editionis libris *mutuatur* inueni. nã qui iam nominati ſunt, vulgatæ editionis non ſunt: quamquam ignotus mihi ſit argenteus ille Pariſiẽſium. *Mutuatur* igitur vel *mutuabitur peccator, & non ſoluet.* Pſalteria vetus & Romanum, quodque Romani Pſalterij exemplar eſſe videtur, Goticum, ſimiliter Chaldææ paraphraſi, ſcribunt *ſoluit*, quæ & Ambroſij atque Auguſtini lectio fuiſſe videtur. ſed, futurum eſt, vt Gallico Pſalterio & pleriſque Bibliorum manuſcriptis exemplaribus; ita & Græcis atque Hebraicis libris. illis ἀποτίσει, his יְשַׁלֵּם legitur. Quamobrem, D. Ianſenio, futurum non videtur mutandum eſſe; immò verò, huius futuri occaſione, reliqua iſtius verſus verba, in futurum eſſe mutata. Nam & quod ſequitur, *Iuſtus autem miſeretur & tribuet*, præſenti tempore legi mallet *tribuit*. ſic enim; id quod teſtatur; in quibuſdam noſtris libris habetur. nos ſanè, in Gallico Lobienſis exemplaris Pſalterio inuenimus. ſic D. Ambroſius, & à Iacobo caſtigatum Pſalterium, legunt: eſtque Græcè & Hebraicè præſens tempus. Δίδωσιν, נוֹתֵן: & veteri Pſalterio ac Romano, noſtroque Goticis literis ſcripto, eodem tempore *commodat* legitur, qua lectione, Tractatores, Hieronymus, Auguſtinus & Caſſiodorus, atque Origenis Interpres, vtuntur. Chaldaicè eſt יהב, quod, &, ita vt præſentis temporis ſit, יָהֵב ſcribi poteſt, &, ita vt futuri, יְהֵב. Manuſcriptum noſtrum H ſignatum legit *retribuit*; plurima *retribuet*; ſed perperàm. Legendum eſt enim vel *tribuit*, quod & Bredembachius probat, vel *tribuet*. *Tribuet* antiquorum codicum ſcripturam eſſe, Epanorthotes affirmat.

100. Pſal. 39. v. 6. *Multiplicati ſunt ſuper numerum*. ea eſt frequentior Latinorum codicum, & quidem omnium noſtrorum manuſcriptorum, lectio. eſt & Tractatorum, Arnobij, Hieronymi, Ruffini, Auguſtini, Caſſiodori, Bedæ, Haymonis, Brunonis, Iohannis de Turre cremata, Petri Lombardi Pariſienſis Epiſcopi, Thomæ Aquinatis, & Richardi Pampolitani Eremitæ. Nobilis eſt expoſitio Auguſtini, credentes electorum numerum ſuperaſſe. Quidam libri, D. Ianſenio teſte, legunt: *Multiplicatæ ſunt* (nos id in Iſidori Clarij Biblijs vidimus) ita vt ad Dei cogitationes referatur, de quibus antecedit: *Et cogitationibus tuis non eſt qui ſimilis ſit tibi*: q. d. Propheta: Mirabiles prouidentiæ tuæ cogitationes, quas prędicare & celebrare volui, numero maiores eſſe deprehendi. D. Lindani Pſalterium legit: *Multiplicata ſunt*. id quod ad mirabilia referendum eſt, de quibus ſtatim Propheta dixerat: multa feciſti tu Domine Deus meus mirabilia tua.

tua. Eò referunt, Chryſoſtomus, Theodoritus, & Euthymius, Græci enarratores. Numerum; ait Chryſoſtomus in priori explanatione; & omnem narrationem ſuperant miracula quæ à tua potentia facta ſunt, &c. Sed & Apollinaris, ἀγγέλων καταλέξαι τάχα πλέον εἶεν ἀριθμῶν. hoc modo Latinis codicibus legendum, Lyranus & Iacobus conijciunt. Vox Græca ἐπληθύνθησαν, & Hebræa עָצְמוּ, ambiguæ ſunt, nulli generi adſtrictæ, ita vt prædictas tres lectiones ex æquo patiantur. Sed Interpretes ita ferè vertunt, vt ad Dei mirabilia referantur. Hieronymus ex Hebræo: *Plura ſunt quàm vt narrari queant.* Theodoriti interpres ex Græco: Multiplicata ſunt ſuper numerum. Quò etiam primam lectionem quidam referunt, ſubaudientes effectus mirabilium Dei, aut ſermones & libros qui ad enarranda Dei mirabilia habiti & conſcripti ſunt.

Pſal. 39. v. 9. *Et legem tuam in medio cordis mei.*] Latinorum libro- 101.
rum quidam legunt, *in medio ventris mei*; alij *in medio cordis mei* vtriuſque lectionis D. Ambroſius meminit. Prior Græcorum eſt codicum, & Græcorum Enarratorum, Chryſoſtomi, Theodoriti atq. Euthymij. Poſterior, Tractatorum, Arnobij, Hieronymi, Ruffini, Auguſtini, Caſſiodori, Haymonis, Remigij, & eorũ qui ætate ſunt inferiores. quam etiam in ſuis Latinis codicibus habuere, Sunia & Fretela, quibus ſic ſcripſit Hieronymus: *Legem tuam in medio cordis mei*, pro quo in Græco vos comperiſſe dicitis, τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου: quod in Hebræo ſcriptum eſt בְּתוֹךְ מֵעָי, ſed propter euphoniam apud Latinos *in corde* tranſlatum eſt, & tamen non debemus ſubtrahere quod verum eſt. Sic Hieronymus. Hanc proinde noſtræ editionis genuinam exiſtimem eſſe lectionem, *in medio cordis mei*: cùm etiam omnium penè ſit exemplarium, eaque ferè, in quibus altera habetur lectio, noſtræ editionis vulgatæ non ſint; nempe, Hieronymi ex Hebræo tranſlatio, Romanum Iacobi Pſalterium, Latinus Regiorum Bibliorum textus (is enim eſt ex Complutenſi expreſſus, qui, in Pſalmorum libro, inter Græci textus lineas collocatus, ei planè fuit accommodatus) quanquam non ſatis meminerim, quod ſit manuſcriptum illud, quod in Bibliis ſignatum eſt: ſed ex illorum aliquo veriſimile eſt, deſcriptum aut mutatum eſſe. Adhæc Beda, illo expoſito *in medio cordis mei:* habet, inquit, alia tranſlatio: *In medio ventris mei.* Iuxta quod, &c. Conijcit D. Ianſenius, pro κοιλίας, καρδίας ab interprete noſtro lectum. ſiue autem hoc, ſiue illo modo, ſiue *cordis*, ſiue *ventris* legas, eôdem ſenſus redit. immò Euthymius, in medio ventris mei, poſitum intelligit, pro, ex corde atq. ex tota anima mea: vt ſit ſenſus: Volui adimplere ex toto corde meo legem tuam. Cæte-

rùm, D. Hieronymi iam producta verba, *ventris* vocabulum magis Hebrææ voci respondere significãt: atq. ita ipse transtulit, cum hoc, tum aliis in locis. Pagninus autem docet ex Camhio, nomine מעי, omnia membra comprehendi, etiam cor, ideoque nonnumquam pro corde accipi. Insigniter Apollinaris hunc locum suo carmine explicuit: καὶ σὰ μεσατίῳ ἐθέμην ἐν στήθεϊ θεσμόν: Atque tuam medio ponebam in pectore legem.

102. Psal. 40. v. 7. *Vana loquebatur*. ea est Latinorum & codicum & enarratorum vulgata lectio. Exemplar autem D. Donatiani, & alterum M. N. Hunnæi P signatum, legunt, *Variè loquebatur*: quomodo & antiqui Epanorthotę codices habent. Atque his consonum est, quod Græcè legitur, ματὴν ἐλάλει. Fortè igitur ista nostræ editionis lectio est: altera ex veteri aut Romano Psalterio desumta. Vtroque autem modo Hebræam vocem שָׁוְא licèat vertere; nam & שֶׁקֶר & תֹּהוּ significat. Quod sequitur: *Cor eius*, præcedentibus iungunt, Hieronymus, Augustinus, Beda, quæ etiam non paucorum codicum distinctio est. Porrò, Ambrosius Mediolanensis, Ruffinus Aquilensis, Remigius Antissiodorensis, & alij, sequentibus nectunt, *Cor eius congreg. iniq. sibi.* Neutra distinctio reijcienda est: sed, priorem Euthymius præfert. Coacti sunt autem, Hieronymus & Augustinus, priorem amplecti, quòd numero multitudinis legant: *Et ingrediebantur vt viderent, vana locutum est cor eorum, congregauerunt iniquitatem sibi, Egrediebantur foras, & loquebantur in idipsum.* nempè cum veteri Psalterio, cui Romanum & Goticum consentiunt. Sed singulari hæc leguntur numero, Hebræis, Græcis & Latinis nostræ editionis, codicibus, quos D. Ambrosius sequitur.

* si *Hieron. L Gg. H. C. Cassiodorus similiter legit.*

103. Psal. 41. v. 7. Plerique hodie Latini codices, suffragantibus libris Græcis, & Tractatoribus, Ruffino, Beda, Haymone, Brunone, Hugone de S. Victore, & Ioanne de Turre cremata, legunt: *Salutare vultus mei & Deus meus.* Manuscripta verò, Brugense, Lobiense, & Tornacense, ac Moguntinensis editio, consentientibus Epanorthotæ codicibus, habent: *Salutare vultus mei Deus meus*: prætermissa nempè coniunctione. quæ, etiam D. Augustini, Cassiodori, & veteris Psalterij, lectio est. Illam, in Græcis; hanc, in Latinis, sui temporis codicibus, Sunia & Fretela repererunt. à quibus de varietate ista consultus Hieronymus, respondit: Sciendum est, hoc in isto Psalmo bis inueniri; & in primo positum esse, *Salutare vultus mei Deus meus.* in secundo autem, id est, in fine ipsius Psalmi, *Salutare vultus mei & Deus meus*, ita dumtaxat, vt & coniunctio, de Hebræo & Theodotione,

dotione, sub asteriſco addita ſit. Itaque, Hieronymi ſententia eſt, verſu iſtius Pſalmi ſexto, ἀσωτήριόν μου legendum, *Salutare vultus mei Deus meus.* Verumenimuerò, cùm Græcis libris coniunctio conſtanter legatur, &, *vultus mei* concorditer ſcribatur: videri poſſit, 72 viros, hoc loco Hebraicè legiſſe, vt in pſalmi fine, פָּנַי וֵאלֹהָי, hoc eſt, vultus mei & Deus meus. Hieronymus, cum Hebræis, hoc loco legit פני אלהי, in fine autem pſalmi פני ואלהי, quorum illud ſignificat *vultus eius Deus meus*; hoc, *vultus mei & Deus meus.* Illam verò prioris loci lectionem, Hebræi ita diuidunt, vt prior dictio ſit ſexti verſus finis; poſterior, ſeptimi initium. Hinc vertit Hieronymus: Quia adhuc confitebor ei ſalutaribus vultus eius. Deus meus in meipſo, &c. Alij: Quia ad conf. ei propter ſalutes faciei eius; vel, quum ſalutes ſint in conſpectu eius. Deus mi in me, &c. Sed nō minùs veriſimiliter, LXXII, ſexto hoc verſu ita legunt, diſtinguuntque, vt vltimo, τοῦ προσώπου μου καὶ ὁ θεός μου, *vultus mei & Deus meus* (quanquam, vltimo verſu, antiqui Latini codices, coniunctionem aſteriſco notent, vt Hieronymus monuit: & exemplar Græcum Bibliothecæ Vaticanæ prætermittat, vt collator ſignauit.) Vltimus enim verſus, ſexti repetitio eſt, verbis, non tantùm ſententia, omnino reſpondens, præterquam quòd מַה, id eſt, *quare*, repetat. quod tamen, contra alios codices, vnus Anglicanus, etiam ſexto verſu repetit וּמַה תֶּהֱמִי, conformiter quidem Græcis Latiniſque libris: verùm, ex Hebræo Hieronymus non reddidit, ſi emendatioribus codicibus fides habetur: &, in Latinorum Pſalterio, vt Hebræis ſuperfluum, obelo prænotauit, ſi Lobienſi exemplari creditur. Chaldæus etiam non addidit. Videtur autem Chaldæus Paraphraſtes vtrobique legiſſe פנוי אלהי. Nam, & ſexto & vltimo verſu, ſimiliter reddidit בְּפוּרְקָנָא דְמִן קֳדָמוֹהִי propter ſalutem quæ eſt à præſentia eius. addiditq. vltimo verſu אֲרוֹם הוּא אֱלָהִי quoniam ipſe Deus meus; ſexto autem, ſeruauit, quam diximus, Hebræorum diſtinctionem. In ſequenti quoque pſalmo, quem etiam iſte finit verſus; cùm omnes alij, Hebræi, Græci, Latini, legant, פני ואלהי; Chaldæus eo modo trāſtulit, quo hoc in pſalmo, בְּפוּרְקָנֵיהּ דְמִן קֳדָמוֹהִי אֲרוֹם הוּא אֱלָהִי. id quod eſſe videtur, ex פנוי אלהי.

Pſal. 43. v. 10. *Et non egredieris Deus in virtutibus noſtris.*] Vocula *Deus*, ab his legitur, ab his tollitur. Legitur à multis Latinis, multis Græcis codicibus; & Tractatoribus, Ambroſio, Auguſtino, Caſſiodoro, Lombardo, Brunone. Tollitur à tredecim Latinis exemplaribus, in Bibliorum margine annotatis, quorum quædam ſunt D. Lindani, quædam Hentenij, quædam Pariſienſium, quædam Epanorthotæ. notat enim Epanorthotes, antiquos ſuos codices non interponere *Deus.*

ייִ Ven. יָ Neb.

בְּפוּרְקָנֵיהּ Ven. יְדִי Ne'. יָךְ 104.

Deus. His addo alia non pauca antigrapha, codicem Brugenſem Cathedralis Eccleſiæ D. Donatiani, exemplar Louanienſe Societatis Ieſu, Hunnæi ſcriptum P. notatum, Remigij & Richelij commentariis adiunctos textus, Biblia Collegij noſtri Houterle anno 1479. excuſa, Latinum Nebienſis Pſalterium, adhæc Gallicum Pſalterium, ac denique Brunonis Epiſcopi textũ, à quo præfixo obelo iugulatur. Tollitur vox eadem ab emendatioribus Græcorum libris, doctiſſimo atque Illuſtriſſimo Cardinali Sirleto teſte, ac nominatim Vaticanæ Bibliothecæ exemplari, & tranſlatione Symmachi, quam Euthymius profert, atque ea, quam Chryſoſtomus recitat. Hebraicis etiam in libris minimè legitur. Ruffinus, Beda, Haymo, Enarratores, omittunt: Theodoriti, textus quidem, vt impreſſus eſt, legit: commentarius autem prætermittit. Poſtremò, Hieronymus, inter Græcos Latinoſque Suniæ ac Fretelæ codices, quorum illi habebant, hi prætermittebant, iudicium ferens, ſuperfluum eſſe τὸ *Deus* cenſet. Videri autem poſſit vocula illa, ex pſalmis quinquageſimonono & centeſimoſeptimo, qui ſunt magna ex parte ijdem, huc tranſlata: in illis enim eadem ipſa ſententia repetitur, & vox *Deus* conſtanter legitur; quinquageſimonono: *Et non egredieris Deus in virtutibus noſtris*; centeſimoſeptimo: *Et non exibis Deus in virt. noſtris*. Sed quamuis his addatur locis, non ideò 43° pſalmo adijcienda eſt. id quod etiam feciſſe deprehenditur in Hebraico Pſalterio Anglicanus ſcriptor. ſcripſit enim verſum iſtum 43ⁱ pſalmi ad hunc modum: צַף זָנַחְתָּ וַתַּכְלִימֵנוּ וְלֹא תֵצֵא אֱלֹהִים בְּצִבְאוֹתֵינוּ: ſcilicet, vt alia taceam, puncto ſeri ſignanda erat vocis אלהים capitalis litera, quamquam ita paſſim ſcribat. Verùm, deeſt vox אלהים, non tantùm nouitiis Hebræis, ſed etiam vetuſtiſſimis. manuſcriptis; vni Bibliothecæ Societatis Ieſu, in quo verſus iſte ad hunc modum ſcribitur: אַף־זָנַחְתָּ וַתַּכְלִימֵנוּ וְלֹא תֵּצֵא בְּצִבְאוֹתֵינוּ: alteri, Portugallicæ Synagogæ, quod R^mus D. Lindanus perſcrutatus eſt. præterea, in Hebraicis non eſſe libris, Epanorthotes teſtatur. quid multa? ipſum Hieronymum, ante annos mille ducentos, in Hebræo non legiſſe, epiſtola ad Suniam innuit, tranſlatio ex Hebræo loquitur: Et non egredieris in exercitibus noſtris. Chaldæus hanc dedit paraphraſin: Et non collocabis maieſtatem tuam in exercitibus noſtris. Apollinaris iſtam, ἐδὲ κορυσσομένοις μεταναίσεις ὡς πρὶν ἀρωγός: Nec priùs vt ſolitus pugnantibus egrederis dux.

Pſal. 59. v. 12. *Pſal.* 107. v. 12.

105. Pſal. 44. v. 6. *In corda inimicorum Regis.*] Antiqui Epanorthotæ codices legunt *In corde.* conſentiunt nonnulli Lindani, nonnulli noſtri. & noſtri quidem, Brugenſis D. Donatiani, Atrebatenſis Collegij alter, Brunonis Herbipolenſis Epiſcopi textus, & Quenteliana Biblia.

blia. In textu Cathenæ Franciſci de puteo, eſt *in corde*: in margine annotatur Alia littera *in corda*. Iacobi editio, Pſalterio Gallico tribuit *in corda*; Romano *in corde*. ſed contrà, Lobienſis Cœnobij præſtantiſſimus codex, anno Domini 1084. ſcriptus, Romano Pſalterio *in corda*; Gallico adſcribit *in corde*. Tornacenſis S. Martini, anno 1105. ſcriptus, vtrique *in corde* tribuit. *In corde* legunt enarratores, Richelius, Ludolphus, Bruno, Remigius, Haymo, Beda, Caſſiodorus, Auguſtinus, Ruffinus, &, quod ex eius commentariis Ianſenius colligit, Hieronymus. Atque hoc modo eſt Græcè ἐν καρδίᾳ: quæ & Baſilij, Chryſoſtomi, Theodoriti, atque Euthymij, lectio eſt. Hebraicè quoque ſingulari numero legitur בְּלֵב, ſed; quod tam *in cor*, quàm *in corde* transferri poſſit. Græcus quidam, vt Epanorthotes ait, habet *in corda*. eſt autem primis ſtandum, inquit. Itaque ipſe *in corde* legendum putat: quæ & D. Lindani caſtigatio eſt. Verumenimuero, non malè conueniat *in corda*, diſtinctioni quæ compluriũ eſt authorum, Latinorum, Hebræorum, Græcorum, includentium parentheſi, aut* *populi ſub te*, aut* *populi ſub te cadent*, ita vt ſenſus ſit: Sagittę tuæ acutæ cadent vel immittentur in corda inimicorum tuorum. ſed, quamquam conuenire poſſit, non ideò ab Interprete tranſlatum eſt, *in corda*. Portò, D. Auguſtinus, Ruffinus, & alij non pauci, ita exponunt *in corde*, vt *in corda* minùs aptè conueniat. nam parentheſin non agnoſcunt, ſed intelligunt: Populi ſub te cadent, corde, quod priùs aduerſum te inimicè erexerant, humiliter ſubmiſſo. Chaldæus paraphraſtes locum explicuit: Sagittæ tuæ eductæ ad interimendas acies, populi ſub te cadent, & filij arcuum tuorum immittentur in cor odientium regem.

* *Lyr.* * *Baſil. Chryſoſt. Theodo. Euthym.*

Pſal. 44. v. 12. Latini codices plerique, cum V. Beda & Haymone, legunt *Quoniam ipſe eſt Dominus Deus tuus*. Portò, nonnulli Lugdunenſium libri (quod in Bibliis illi anno 1522. editis notarunt) & Brugenſe ac Lobienſe vetuſtiſſima noſtra lectiſſimaque manuſcripta, demta voce *Deus*, ſcribunt *Quoniam ipſe eſt Dominus tuus*. Quibus concorditer conſtanterque, Græca, Hebraica, & Chaldaica exemplaria, volunt. ὅτι αὐτός ἐστι κύριός σου Græca; כִּי־הוּא אֲדֹנֶיךָ Hebraica; אֲרוּם הוּא מָרֵיהּ רְבוֹנָךְ Chaldaica habent. Adſtipulatur D. Hieronymi ex Hebræo verſio, vt certè eſt in Lobienſi & tribus aliis antigraphis noſtris: quibuſdam enim additur nomen *Deus*, quæ Bredembachius eſt ſecutus. Coniicit Bredembachius, ex vi nominis אֲדֹנֶיךָ, vertiſſe Hieronymum *Dominus Deus tuus*: ſed eadem forma, eodemque modo, hominibus, etiam eiuſmodi qui Deum repræſentaſſe non videntur, id tributum inuenio, Gen. 39. v. 16., Exodi 21. v. 4., & alibi. Hie-

* 1 *MS.*

רְבוֹנָךְ *Neb.*

ronymi ad Principiam explanatio, si quis rectè aduertat, tantum *Quoniam ipse est Dominus tuus* legit. Non plus legit Chrysostomus, Græcus enarrator: nec, apud Iustinum & Basilium, vt Græcè excusi sunt, quidquam amplius additur. Euthymij commentarius non agnoscit *Deus* (Desponsare illi, inquit, & adoptare ab eo. Dominus enim tuus est, veluti creator. O immensam misericordiam & benignitatem Dei) neque Apollinaris carmen, αὐτὸς γὰρ καὶ πρόσθε σέθεν κρατέεσκεν ἀνάσσων. Lobiense exemplar Romano Latinorum Psalterio adscribit *Deus*: Romanum autem ferè consonat veteri, quod secuti, D. Augustinus, & eorum commentariorum Author quæ in Hieronymi operibus sunt, exposuerunt *Deus*. Et verè hîc rex sponsusque Deus est, cui paulò antè dicitur, Sedes tua Deus in seculum seculi. Verùm, hoc loco, vulgatæ Latinorum editioni, Dei nomen non additum, Epanorthotes docet: Hebræus, antiqui (Latini) & Græcus, *Quoniam ipse Dominus tuus*; non habent *Deus*.

107. Psal. 44. v. 12. & 13. *Et adorabunt eum*. hæc Latinorum codicum atque enarratorum lectio est. est & quorundam Græcorum manuscriptorum, Illustrissimo Cardinali Gulielmo Sirleto teste, ijsque qui Argentoratensium Græca Biblia ad Vaticana contulerunt. Inter Græcos etiam Tractatores, Basilius (cuius etiam Græcum exemplar consuluimus) & Chrysostomus, ad hunc legunt modum. Iustinus quoque Philosophus, in dialogo cum Tryphone, ad eum recitat modum. Et ne putetur vulgata Latinorum versio, aut quæ ei sit similis, à Iustini interprete aut correctore, substituta, (id quod in authoribus, ex Græco in Latinum versis, sæpenumero deprehendimus) nos in Græco Iustini codice id vidimus, quod his etiam verbis annotauit Interpres Perionius: In nostris exemplaribus est καὶ προσκυνήσει, singulari numero 3ª personæ: in Iustiniano, numero multitudinis προσκυνήσουσι, quomodo etiam legimus in vulgata interpretatione. Sed dicit, in codicibus nostris esse προσκυνήσει: ego verò duntaxat προσκυνήσεις, 2ª persona, inuenio, siue in codicibus, siue in authoribus, qui quid Græcè legatur, notant. immò Chrysostomus alterius versionem esse *Et adorabis ipsum* notat, eam quam Euthymius legit exponitque. καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. ad quem modum Chaldaicè est וּת וְתִסְגְּדִין לֵהּ. Ait porrò Hieronymus, in his quæ ad Principiam scripsit: Septuaginta interpretes non dixerunt *& adorabis eum*, sed *adorabunt eum*, vt sit sensus: Iste qui te amaturus est, qui tuam pulchritudinem dilecturus, Deus est & adorandus ab omnibus. Hebraicè est וְהִשְׁתַּחֲוִי־לוֹ, id quod rectè, Aquila, Symmachus, & Theodotion, Theodorito teste, nec non Hieronymus, transtulerunt *Et adora eum*.

eum. est enim à verbo שָׁחָה, septimæ coniugationis imperatiuus, numeri singularis, generis fœminini. *Adorabunt* fortassis est ex וְהִשְׁתַּחֲוּ

Quod sequitur *Et filiæ Tyri*, præcedentibus, omissa cõiunctione, iungunt, Romanum Psalterium, & Vetus, Augustini, Hieronymi, atque Arnobij. hoc pacto: *Et adorabunt eum filiæ Tyri*; quæ & illorum Græcorum D. Sirleti manuscriptorum lectio est· προσκυνήσουσι αὐτῷ θυγατέρες τύρου. itaque septuagintaduos Interpretes transtulisse, Hieronymus ad Principiam satis indicat. nam, præter ea quæ paulo antè ab eo dicta protulimus, coniunctionem omittit, quamquam diuidat sententiæ istius partes. Theodoritus quoque: Septuaginta, inquit, docent Reginam, non ipsum esse solum Dominum sponsum, sed etiam eos qui contradicere audent, cuiusmodi sunt filiæ Tyri, dona allaturos & seruitutem ostensuros. Videtur & Apollinaris, qui Psalterium Græco carmine reddidit, hoc modo legisse. sic enim canit· καί μιν γουνάσσαντο τύρου μειλίγμασι κούραι Atque ipsum Tyriæ donis coluere puellæ. Sed inprimis Hebraicè, est coniunctio *&* (*& filiæ Tyri*) tum in impressis Græcorum exemplaribus, & Authoribus, Iustino, Basilio, Chrysostomo, atque Euthymio: denique, in nostræ editionis Latinis codicibus. quamquam, Brunoni, obelisco; Brugensi exemplari & Lobiensi, asterisco notetur. Atque ita separatur pars ista *Et fil. Tyri*, à præcedenti (quamquam, Hieronymus ad Principiam, & Cassiodorus, separent, etiam non lecta coniunctione) nisi præcedentis verbum subaudiendo repetas, aut, cum Beda, Remigio, & Brunone, *&* pro *etiam* accipias. 108.

Porrò autem, non est in Hebraicis libris, vt nec in vulgatis Græcis, quos tuentur, Iustinus, Basilius, Chrysostomus, atque Euthymius, numero multitudinis *filiæ*, sed *filia*· וּבַת־צֹר καὶ θυγάτηρ τύρου. hoc modo, qui Latinè legeret, nos quidem codicem nullum inuenimus, nam Regium textum ex Græco, vt aliàs, mutatum, margo loquitur; & Isidori Clarij Biblia, ex Hebræo variata, scholia satis indicant: sed R^mus D. Iansenius, suis plerisque codicibus, ita legi, testatum facit. quamobrem, sic habet textus, paraphrasi eius coniunctus. Cæterùm, annotat Scholiastes Hebraicus, *filia* collectiuum esse nomen pro populo, ideoque iungi verbo plurali *deprecabuntur*. quamquam, Chaldæus paraphrastes, &, cum Basilio, Chrysostomo, ac Theodorito, Euthymius, *deprecabuntur* à præcedenti separent, & ad diuites plebis referant. subaudiunt autem, Basilius, Euthymius, & Chaldæus, in priori; *erit* aut *veniet*. Et filia Tyri, hoc est, Tyrus, ait Euthymius, erit in muneribus. Basilius: Et filia Tyri veniet aliquando cum muneribus. Chaldæus interpretatus est: Et habita- 109.

Manuscriptũ S. Martini Cethigateres habet.

tores arcis Tyri cum muneribus venient, & vultum tuũ manè precabuntur ad domum sanctuarii tui diuites populorum.

110. Psal. 44. v. 14. *Omnis gloria eius filiæ regis ab intus*. hoc quidam ita intelligunt, vt *filiæ* sit nominandi aut vocandi casus. Cassiodorus: Omnis gloria eius filiæ regum ab intus. Vides quemadmodum in Ecclesiæ præconio perseuerat? Gloria est siquidem Ecclesiæ, quando filiæ principum siue iustorum conuertuntur ad Dominum, & secreta se cupiunt cordis deuotione offerre. Richardus Pampolitanus: Sed ne putetis ei placere ornatum exteriorem, videte quid concupiscat. *nam omnis gloria eius, ô filiæ regis*, ab intus, id est, in testimonio bonæ conscientię, vt interius sitis decoræ in virtute &c. fuit autem erroris occasio, pronomen *eius*, quod aliò referendum existimarunt, quàm ad id quod sequitur *filiæ regis*, quamquam Cassiodorus, deprauato eadem fortassis occasione codice, *regum* habeat, quo modo est in Romano Psalterio Tornacensis manuscripti. hinc factum est, quòd quidam, vitandæ obscuritatis ergò, *filiæ* cum *filiæ* commutauerint, *Omnis gloria eius filia regis ab intus*, id quod Augustinus Steuchus legit ac redarguit. Quia igitur *eius*, orationem & orationis sensum interturbat, omittendum esse censet Iacobus. Et sanè, in quibusdam libris tollitur, tribus nostris, vno, scilicet, ab Isidoro Clario castigato, duobus à Parisiensibus excusis, & plerisque D. Iansenij. Nec legitur Græcè, πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. Videtur D. Iansenio, ex Augustino in nostros libros irrepsisse; Richardo Cenomano, ex Romana Psalmodia, vel alijs editionibus, additum esse. Verùm, quia non tãtùm veteris, quo Augustinus est vsus, aut Romani Psalterij; verumetiam nostri, codicibus, adeò constanter legitur, vt nullum sit nostrorum manuscriptorum, à quo prætermittatur; quinetiã posteriores enarratores, qui nostro sunt vsi Psalterio, Beda, Haymo, Bruno, Lombardus, Thomas, & alij, concorditer legant: non facilè adduci possum, vt, ab interprete non versum esse, credam. & quis, obsecro, id addidisset, quod sententiam, non tantùm non illustrat, vt etiam obscuret quàm maximè? Vnum Lobiensis Abbatiæ exemplar, in Gallici Psalterij descriptione, obelo prænotat. qui, si ex Hieronymi castigatione remansit, *eius*, in 70. translatoribus, plus haberi, significat. Sed nos, neque in Græcis libris legimus (vt nec in Græcis Authoribus, Iustino, Basilio, Theodorito, Euthymio) neque in Hebraicis exemplaribus penitus desideramus. Vertit quidem ex Hebræo Hieronymus (etiam in commentariis Principiæ scriptis; vbi primùm produxerat hanc lectionem: *Omnes gloriæ eius, gloriæ filiæ regis, ab intus*) absque *eius*: Omnis gloria

gloria filiæ regis intrinsecus. sed, si, quod Hebraicè est, כבורה, legas כְּבוֹרָהּ, verborum translatio est: Omnis gloria eius filiæ regis intrinsecus. nam כָּבוֹד gloriam, כְּבוֹדָהּ gloriam eius, fœminæ videlicet, denotat. Hebraicis in libris punctatur כְּבֻרָה, id quod *inclytam* seu *gloriosam* interpretantur: Tota inclyta est filia regis intrinsecus. quidam reddunt: Omnis gloria filiæ regis intus est. Fortassis igitur ex כְּבוֹרָהּ versum est, quod plerisque Latinis codicibus legitur, pronomen *eius*. Cæterùm, etsi textui non superfluat, certè sensui superfluum est (id quod & Angelicus Doctor annotauit) ideoque commodè omittat translator. est enim sensus: *Omnis gloria eius*, nempe, *filiæ regis, ab intus*. Familiare id Hebræis est, pronomina quæ sensui superabundent addere. exempla passim obuia sunt. Psal. 73: Mons Sion in quo habitasti in eo. Psal. 104: Misit Moysen seruum suum, Aaron quem elegit ipsum. & cætera huiusmodi.

In Hebraico ex Portugallia Psalterijs, exstat כבור, *id quod D. Lindanus notauit.*

Psal. 73. a. 2. Psal. 104. c. 26.

111. Psal. 44. v. 18. *Memores erunt nominis tui.* sic scribunt multi Latini codices. sic legitur in Veteri & Romano Psalterijs. sic habetur in Arnobij, Augustini, Cassiodori, Bedæ, Pampolitani, & Hieronymo adscriptis, commentarijs. sic denique scribitur in quibusdam Græcis antigraphis, Illustrissimo Cardinali Sirleto teste, & nominatim Vaticano. Alij verò Latini libri, ijque integritate spectatiores, habent: *Memor ero nominis tui.* antiqui Epanorthotæ, 4. Parisiensium, 4. Hentenij, quinq. nostri, cum Gallorum Psalterio, & Brunonis textu. his volunt Enarratores, Basilius, Chrysostomus, Hieronymus, (nam Principiæ virgini Psalmi 44. expositionem scripsit) Ruffinus, Cassiodorus, Theodoritus, Remigius, Euthymius, Bruno, Ludolphus, Richelius, F. Pelbertus, P. Herentalensis. his adde, Apollinarem, & Iustinum martyrem cum Tryphone disserentem. Suffragantur eisdem plerique codices Græci: adstipulantur Hebraici. Haymo, Lombardus, & Iohannes de Pastura, vtrumq. exponunt. Chaldaicus textus Regiæ editionis, par est Hebraico: qui autem in editione Venetorum est, hanc habet paraphrasin: In tempore illo dicetis, Memorabimus nominis tui in omni generatione & generatione, cui consonat Nebiense Psalterium, præterquam, quòd אֵזְכֹּר habeat pro נַזְכִּיר; *memorabo* pro *memorabimus*.

* *Memorabo Heb.*

112. Quod deinceps à nonnullis subiungitur *Domine* (*Memor ero nominis tui Domine,*) emendatioribus in libris non legitur; à Tractatoribus non additur; ab Hebraicis, Chaldaicis, & Græcis exemplaribus, non agnoscitur. Existimat Epanorthotes, tum hoc, tum illud *Memores erunt*, ex cantu & versiculis Apostolorum sumtum esse. id quod,

maximè de isto *Domine* verum arbitrer: nam alterum, ex veteri primùm Psalterio profluxisse videtur. Non igitur sine ratione D. Lindanus Psalterium emendauit: *Memor ero nominis tui in omni generatione & generationem.*

113. Psal. 46. v. 5. *Speciem Iacob quem dilexit.*] Alij codices legunt *quem*, masculino genere, alij *quam* fœminino, multi ita scribunt, vt facilè vt rouis modo possis legere, ex quo, error natus videtur. Hieronymi, Bedæ, Brunonis, Pampolitani, Lyrani, Carensis, Turrecrematensis, Richelij, & Valentiani, commentaria, exponunt *quem*. ad Iacob enim referunt. Cassidori & Remigij enarrationes, probãt *quam*, nam speciem subaudiunt. Haymo & Lombardus vtrumque explicant. Hebræis & Chaldæis anceps est sermo, ita vt vtroq. hoc modo transferre liceat. Plerique nostræ ætatis Interpretes, *quem* vertunt: Hieronymus *quam* reddidit: Gloriam Iacob quam dilexit. Græci libri, *quam* constanter habent, clarissimè consentiẽte Euthymio Græco Enarratore· τὴν καλλονὴν ἰακὼβ ἣν ἠγάπησεν. Atque hanc fœminini generis lectionem, vt & nostræ editionis germanam, amplectuntur, Epanorthotes, Titelmannus, & alij nonnulli: in quorum sententiam Lindanus abiens, emendauit: *Speciem Iacob quam dilexit.* Parisienses verò, ab his dissentientes, scripserunt: *Speciem Iacob quem dilexit.*

* καλλοῦντων Rebiensis Psalt.

114. Psal. 46. v. 10. *Quoniam Dij fortes terræ vehementer eleuati sunt.*] *Dij* legunt Latini codices, exponunt Latini Tractatores, tam primæ ætatis, quàm mediæ ac postremæ. Sunt verò hodie Latinæ quædam editiones, castigatæ *Dei*, Regis nimirũ, Clarij, & Lindani. est enim Græcè θεῦ, singularis numeri secundo casu. ὅτι τῷ θεῷ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. quæ & Græcorum Enarratorum, ac Iustini contra Tryphonem disputantis, est lectio. Quin etiam Apollinaris ad eum scripsit modũ· ἀντὰ θεοῦ θώρηχθεν ὑπερέχοντες χθονὸς ἀρχοί. quod est, Contra Deum superbia armati sunt principes terræ. Coniiciunt itaq. Latinè versum *Dei*, intellectum autẽ fuisse pluralis numeri primum casum, ac proinde *Dei* mutatũ in *Dij*. Cui coniecturæ etiã Hebræa suffragantur כִּי לֵאלֹהִים מָגִנֵּי־אֶרֶץ מְאֹד נַעֲלָה. Nam, adiuncta voci אלהים (quod est, Dei nomen, vt notum est, quamquam Deos quoque, cùm pluralis sit numeri, significet) seruiens littera ל, ipsam', non primo casu accipiendam, docet. Vertunt igitur ex Hebræo: Quoniam Dei, aut Deo, scuta terræ vehementer eleuatus est. Chaldæus expositor Vat. Neb. אֲרוֹם רְיוֹי אַנּוּן הַרְכִּי וגו׳ Quoniam Domini sunt clypei terræ, & super illos omnes' vehementer eleuatus est. Nebiense Psalterium, cum Venetorum Bibliis habet: אֲרוֹם קֳדָם יְיָ תַּרְסֵי וגו׳ Quoniam co-

ram

tam Domino clypei &c. Non parum igitur verisimilitudinis, cùm ex Græcis, tum ex Hebræis, superiori coniecturæ accedit. Et certè, in Latino Psalterio, quod, in Hieronymi operibus, Græco textui adiunctum, exstat, *Dei* reperio, si, non nostra ætate facta mutatio, sed, aut ipsa translatio, aut Hieronymi emendatio est. Verùm, quid prohibeat, cur minus scribere possimus *Dei*, etiam nullo adiuti codice, cùm id plurimum probabilitatis habeat, & à germana lectione, quæ quæ illa sit, non discrepet? Cùm autem ex plerorumque Latinorum tractatorum commentarijs, *dij* eis aut lectum aut intellectum pateat: nescio quid ex Cassiodori commentario colligi possit. sic habet: Quia fortes terræ, qui erant populus Dei, nimium eleuati sunt. Hieronymi ex Hebræo translationem, è nostra editione deprauatam, verisimile est. Pleraque exemplaria legunt: Quoniam Dij [a] scuta terræ vehementer [b] eleuati sunt. Hunnæi manuscriptum, O, scribit: Quoniam Deus scuta terræ vehementer eleuata sunt. Regia editio variat: Quoniam Deo scuta terræ vehementer eleuatus est.

[a] sculpta. [b] eleuata. 1 MS.

Ps. 47. v. 3. *Montes Sion, latera Aquilonis.* Ea est antigraphorum quorundam lectio, Brugensis, P., & antiquorum Epanorthotæ: quæ Græcis codicibus consentanea est, & authores habet, Augustinum, Græcosque Commentatores, Theodoritum atque Euthymium. Plerique verò Latini codices, singulari numero *Mons Sion* scribunt, conformiter Hebraicis & Chaldaicis exemplaribus. Atque hanc lectionem sequuntur, Ambrosius, Hieronymus, Ruffinus, Arnobius; vt videtur; Cassiodorus, Beda, Haymo, Remigius, & posteriores. Admonet autem Ambrosius, Græcè legi *montes*, hoc est ὄρη. Et montem quidem, inquit Euthymius, plurali numero *montes* dicit. Gallicum Psalterium codicis Lobiensis *montis* habet. qua de re Beda: habent, inquit, quidam libri *montis Sion*, quod sic construitur, Ciuitas fundatur ab exsultatione vniuersæ terræ, montis Sion, id est, ab his qui de Iudæis conuersi exsultant &c. 115.

Ps. 48. v. 10. *Et laborauit in æternum.* Sic quidam codices legunt, præterito tempore *laborauit*; nonnulli Epanorthotæ, nonnulli Lindani, nonnulli nostri; cum Herbipolensis Psalterio. atque hoc modo est Græcè· καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα. id quod sequuntur, Basilij, Chrysostomi, Theodoriti, Hieronymi, commentaria, & Apollinaris carmina. Corruptum est autem, quod habent exemplaria quædam, *liberauit*. Alij Latini codices futuro tempore habent: *Et laborabit in æternum*. quo modo, Ruffinus, Augustinus, Beda, Haymo, Remigius, & alij Latini his posteriores, legunt. Ambrosius vtrum legerit, non 116.

satis

satis liquet. priora eius verba præteritum; posteriora, futurum adstruere videntur. Qui solus, ait de Christo, patrem reconciliauit, & laborauit vsq. in finem, quia nostrum laborem ipse suscepit, dicens &c. At paulo pòst: Ergo homo non dabit iam propitiationem suam, nec redemtionem, quia semel ablutus est à peccato per sanguinem Christi. Laborabit tamen vt seruet præcepta viuendi, & à mandatis cælestibus non recedat. Dum viuit in labore sit, & perseueret in eo, vt viuat in finem. Hebræis est quidem præteritum וְיָחַל לָעוֹלָם, sed, quod, vau littera, in futurum doceat conuertendum. quapropter transferunt, Hieronymus, & post hunc alij: Et quiescet, seu, cessabit in sæculum. Chaldæus: Et cessabit malum eius, punitio eorum, vel (vt est in Nebiensi) & punitio eius, in seculum. futuri temporis lectionem præferre videtur Epanorthotes; præteriti Lindanus.

venetum. cui, similiter Nebiensi, repetitur & coniunctio.

Non possum non mirari Euthymij in hunc locum cõmentarium, qui non exponat τὸ ἐκοπίασεν, sed nescio quid aliud adferat. Similia sunt admodum Græca verba κοπάζω & κοπάζω, quorum illud laborare, hoc quiescere denotat. Itaque, in suspicionem adducor, fortassis ἐκόπασεν aut κοπάσῃ, quomodo Hebraicè est, ab Euthymio lectum. huic enim lectioni aptius conueniant, quæ ab eo dicuntur: veruntamen, nec quietis meminit, sed vitæ. Cùm pupugerit, ait, propheta eos qui pœnitentiam non egerunt in præsenti vita, nunc ad pœnitentes conuertitur, & futurorum spe pœnitentiæ molestias consolatur. Et viuet, inquit, in seculum hoc præsens, ille, nimirum, qui pœnitentiam agit, & deinceps etiam viuet perpetuò. hoc enim significant verba illa, viuet in finem, &c. κοπάζειν, quod est, cessare, quiescere, si fortè verterint LXX, genuinam vulgatam q. verterunt vocis יָחַל significationem. Chrysostomus, Alius, inquit, Interpres dixit: Et quieuit in seculum. Alius: Sed cùm desierit huic seculo, viuet in æternum. hinc est, quòd Iacobus legendum nobis censeat, pro *laborabit, quiescet*. Ex Hebræo, inquit, non *laborabit*, sed *quiescet*, quod illi oppositum est, legendum est. id enim ad Christum redimentem respicit, & ad id quod sequitur, & viuet adhuc in finem, siue, viuet vltrà in sempiternum, conspirat. at non æquè, *laborabit*. Itaque Psalterium emendauit: *Et quiescet in æternum*. audacter nimis.

117. Ex eo quod sequitur, *Et viuet adhuc in finem*, Vetus Psalterium & Romanum tollunt *adhuc*, consentientibus primæ ætatis Scriptoribus (qui ferè veteri Psalterio, cui Romanum proximè accedit, vsi sunt) Arnobio, Ambrosio, Hieronymo, Augustino, Cassiodoro. Neque enim lectum est olim, vt nec nunc legitur, in Græcis libris. Verùm, addidit nostræ editioni Hieronymus, ex Hebræo. id quod loquitur

loquitur asteriscus, qui ipsi *adhuc* in antiquis exemplaribus præponitur, Herbipolensi, Tornacensi, Lobiensi, Brugensi. hinc omnibus nostræ editionis codicibus, quos quidem viderim, additur (Goticum enim Romani Psalterij exemplar esse, multis iam argumentis didicisse mihi videor) & à mediæ postremęque ætatis Latinis tractatoribus legitur.

Ps. 48. v. 12. *Vocauerunt nomina sua in terris suis.*] τὸ *suis*, Latinorum exemplarium quædam, D. Iansenio teste, tollunt; pleraque, nostra vniuersa, legunt. Græcorum librorum, sex nostri, cum Basilio, demunt; tres alij ex nostris, cum Theodorito & Euthymio, addunt. Latini plerique Patres agnoscunt: Hebraici & Chaldaici libri omittunt. Legunt autem nonnulli veterum, non *suis*, sed *ipsorum*. Ambrosius: "Inuocauerunt' nomina eorũ in terris ipsorum. cuiusmodi & Augustini & Cassiodori ac Romani Psalterij lectio est. Atque hoc etiam pacto verti ex Græco potest: ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Hebraicè ad verbum est: Vocauerunt in nominibus suis, aut eorum, super terras. 118.

" *Inuocabunt Aug. Cass. Rom. Got.*

Psal. 48. v. 13. *Et homo cùm in honore esset, non intellexit.*] Coniunctionem & multa Latina exemplaria omittunt, Hentenij tredecim, nostra sedecim. Sed minùs rectè, quippè quæ legatur in emendatissimis quibusque, nostris sedecim, & antiquis Epanorthotæ, suffragantibus, Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris. Hac de re scripsit Suniæ & Fretelæ Hieronymus: *homo cùm in honore esset*. pro quo in Græco vos inuenisse dicitis: *Et homo cùm in honore esset*. καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν. sed sciendum, quòd iste versiculus bis in hoc psalmo sit, & in priori additam habeat & coniunctionem; in fine non habeat. Hæc Hieronymus. In fine verò, ex nostris Latinis codicibus, vnus Goticus, cum Romano Psalterio, & vulgatis exemplaribus Græcis, addit &: verùm, contra fidem librorum nostræ editionis; Hebraicorum quoque exemplarium, nisi, coniunctionem, quæ illis in media est sententia, in initium reijcias. אָדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין. Græcus quoque Vaticanæ Bibliothecæ codex (id quod testatum facit D. Sirletus) &, inter Græcos expositores, Basilius, inter Latinos, Ruffinus, Augustinus, Beda, posteriori hoc loco coniunctionem omittunt. Sed hîc iterum occurrit Hebraicum illud ex Anglia Psalterium, legitque וְאָדָם *Et homo*, posteriori, vt priori loco. dolendum est, non fuisse illud Hieronymo visum, vt synceram potuisset Sophronio dare interpretationem, & germanam Suniæ indicare lectionem. Sed addendum est quod maioris est ponderis. Hebraicis nostris codicibus, priori loco legitur וְאָדָם בִּיקָר בַּל יָלִין, hoc 119.

est,& homo in honore non permanebit; posteriori אָדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין homo in honore & non intelliget. Illi autem Anglicano Psalterio, posteriori loco vt priori, וְאָדָם בִּיקָר בַּל יָלִין legitur. Quinetiam obseruatum est à R^mo D. Lindano, in antiquo illo Portugallicæ Synagogæ Psalterio, similiter vtroque loco בַּל יָלִין scribi. Interpretes septuagintaduos; cùm vtrobiq. ἐ συωῆκε *non intellexit* reddiderint; vtrobique יָבִין legisse, fit verisimile, nisi, fortè, versum vnum alteri similiter legendum, quòd intercalares versus conformes esse soleant, existimarint: vel, eundem vtriusque sensum esse iudicarint. Certè priori loco בַּל-יָלִין, posteriori וְלֹא יָבִין, non tantùm habent nostræ ætatis Hebraici libri, verumetiam vetustissimus quidam qui est in præclarissima Societatis Iesu Louanienſi Bibliotheca. nec hic tantùm, sed & ea exemplaria quibus olim vsi sunt Chaldæus Paraphrastes & D. Hieronymus. Ille namque priori loco vertit וּבַר נַשׁ חַיָּבָא בִּיקָרָא לָא יְבִית *'Et filius hominis' peccator in honore non permanebit* (significat enim בִּית, Chaldæis, quod Hebræis לִין, hoc est, pernoctare, permanere, &c.) posteriori בַּר נַשׁ חַיָּבָא בְּזִמָּן דְּאִיתּוֹהִי וְלָא יִתְבְּנִין 'Filius hominis' peccator, in tempore quo subsistit ipse*, & non intelliget. Hic (Hieronymum puto) priori loco transtulit: Et homo in honore non commorabitur; posteriori: homo cùm in honore esset *non intellexit. sic enim fide dignissima exemplaria octo, quæ apud nos habemus, legunt. Nonum, ex M. N. Hunnæi Bibliotheca, O signatum, priori loco habet: Vt homo in honore non commorabitur; posteriori: homo in honore non commorabitur. Similem reddidit, haud dubiè scriptor, posteriorem locum priori. nam & quod sequitur, ita scripsit posteriori, vt est priori in loco*: Assimilatus est iumentis, exęquatus est. cùm hæc, in aliis codicibus, prioris solius loci sit lectio; posterioris verò: 'Comparauit se' iumentis & 'silebitur'. Non semel aduerti, illũ Hieronymiani Psalterij scriptorem in mutando liberiorem fuisse. Non est itaq. mutandus, aut corruptelæ arguendus, Hebraicus textus, etsi non eodem modo vtroque habeat loco. Nam, neque in canticis, intercalares versus, ita sibi mutuò respondent, vt nulla vnquam voce discrepent; quinimò frequenter videmus, eos nonnihil, pro loci opportunitate, mutari. Et, si quis rectè consideret, optimè conuenit, prius יָלִין, posterius יָבִין. Cùm enim dixisset propheta, impium, famæ quæ ad posteros peruenire studio, suum terris indidisse nomen, conuenienter subiecit, eum in honore non perduraturum, quinimmò non pluris quàm bestiæ faciendum quibus se similem fecit. Huius autem causam, eadem penè repetita sentẽtia, eleganter in psalmi fine expressit: Quia, cùm

וְגַבְרָא עַסְדִּיקָא — 'Et vir. *Nebienſe Pſalt. cum Venet.* *cum iustis. *Neb. Ven.*

וְגַבְרָא וְגַבְרָא דְּאִיתּוֹהִי בִּיקָרָא — 'Vir *Ven.* 'Et vir. *Neb.* *in honore, *Neb. Ven.* * *& R.* *Hebraicè similiter vtroq. legitur loco.* 'Cõparatus est *R. Arg. Torn.* 'silebit *R.* 'similabitur *MS.*

cùm in honore propter diuitias esset, non fuit intelligens, sed pecudum vitam imitatus, sese similem illis fecit. Cæterùm, non est mutandus Latinus textus, nimirùm, qui ex LXXII Interpretibus, quos eo modo transtulisse concors sententia est, redditus sit.

Psal. 51. v. 2. *Venit Dauid in domum Abimelech.*] *Abimelech* scribunt Latina pleraque exemplaria, cum Arnobio, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma & Brunone, consentientibus nostris Græcis antigraphis, & Apollinaris Psalterio. Codicis verò Lobiensis Gallicum Psalterium & Romanum, Basileensia *, item & Quenteliana Biblia, & antiqua Epanorthotæ exemplaria, legunt *Achimelech*, cum S. Hilario inter Latinos, & Theodorito atque Euthymio inter Græcos, conspirantibus Hebraicis, Chaldaicisque libris. Primi Regum libri capite 22, vbi historia & verba Doeg, quæ psalmi titulus recitat, commemorantur, Hebraici, Chaldaici, & Latini codices, *Achimelech* concorditer legunt: atque, eo capite quod præcedit, similiter. Græci autem libri, mirum in modum variant. Aldinum exemplar & Argentoratense, vicesimo-primo capite legunt ἀβιμέλεχ; vicesimo-secundo ἀχιμέλεχ. Basileense, vtroque capite habet ἀβιμέλεχ, excepto 14° versu 22ⁱ capitis, cui est ἀχιμέλεχ. In Argentoratensi, capitis 22ⁱ primo loco, hoc est, versu nono, ex Vaticano castigatum habemus ἀβιμέλεχ, quo modo Theodoritus, in hoc Historiæ Regum loco, vbi Doëgis ad Saulem verba narrantur, esse, monet. Regium ex Complutensi constanter scribit ἀχιμέλεχ, id quod genuinum magis esse videtur. Nam & Enarratores, Hilarius, Hieronymus, Augustinus, qui Græcis aut ex Græco versis libris vsi sunt, in Regnorum libro Achimelech se legisse significant. Itaque, Psalterium R^mi D. Lindani opera castigatum, legit: *Venit Dauid in domum Achimelech.* Cæterùm, D. Augustinus, quia in Psalmorum codicibus, magis *Abimelech* quàm *Achimelech* inuenit, *Abimelech* potiùs existimat scriptum, & in mysterio mutatum à prophetico spiritu germanum sacerdotis nomen, ne tanquam res historiæ persequaris, & sacrata vela contemnas. quam ob causam etiam, in 33ⁱⁱ psalmi titulo, *Abimelech* pro *Achis* positum arbitratur. Verùm, non magis à mysterio alienum est *Achimelech* nomen quàm *Abimelech*: & quemadmodum Augustinus mysterium *Abimelech* nomine significatum prodit, ita Hilarius sacramentum *Achimelech* nomine tectum retegit. quanquam, cùm, ita vt historia habet, scribitur, non vsque adeò ad indaganda mysteria vrgeamur. Sed parum mouet, quòd plures codices *Abimelech* habeant, cùm quotidie comperiamus, meliorem numerum à maiore superari. Hæc dico, salua doctissimi iuxtà ac sanctissimi Augustini

120.

* ante annos 74. excusa.

reuerentia, qui agnoscit etiam non absurdè sentiri, propter nominis similitudinem, & vnius syllabæ differentiam, titulos variatos. Porrò, non accidit varietas, ex vicinitate Hebraicarum litterarum ב & כ, id quod Hieronymo adscriptus commentarius notat: *Venit*, habet, *Dauid in domum Abimelech*. In Regnorum libro, & in ipso Hebraico Psalterio, *Achimelech* (hoc enim modo legendum esse, etiam ordinaria Glossa, in qua hæc referuntur, & Petri Lombardi collectanea, comprobent) scriptum est: sed quoniam beth ב & caph כ apud Hebræos litteræ modico apice distinguuntur, ideò error faciliùs obrepsit. Crassus sanè hoc loco, eius, qui errorem redarguit, error, quem non facilè Hieronymo adscripserim. Non enim per כ, sed per ח, Achimelech scribitur. Existimant autem, Theodoritus, Euthymius, atque Epanorthotes, binominem hunc fuisse, dictum & Abimelech & Achimelech. Theodoritus quidem, quia in 51. Psalmo vocetur Achimelech: in Regũ verò prima historia, Doim, apud Saulem, Abimelech accusasse legatur. Epanorthotes autem, quia, vt inquit, iuxta Hebræum & Hieronymum, 1. Paralip. XVIII. g. *Abimelech* iste dicitur, id est, pater meus rex, qui II. Regum VIII, *Achimelech*, id est, frater meus rex, appellatur. Atqui, non fuit iste Achimelech, ille cuius meminit Psalmi titulus. Is enim cuius meminit titulus, regnante Saule Sacerdos maximus fuit, atque à Doege Saulis iussu interfectus est, antequam consequeretur regnum Dauid: ille autem cuius mentio est 2. Regum 8. & 1. Paral. 18, istius fuit nepos, ex filio Abiathare, & pontifex adepto regnum Dauide. Hieronymus, siue quisquis Author est quæstionum Hebraicarum in libros Paralipomenon, non aliud dicit, quàm, eum qui in Regum dicitur Achimelech, in Paralipomenon vocari Abimelech. Sed quemadmodum, nepos, & Abimelech dictus est & Achimelech: sic potuit & auus vtroque nomine vocatus fuisse. Verùm, ad hoc non cogunt nos Hebraici libri, constanter enim Achimelechem vocant, nisi 33. Psalmi titulus, vbi *Abimelech* legitur, de hoc, non de Achis Gethæorum rege, intelligendus sit, vt interpretantur nonnulli.

אֲחִימֶלֶךְ *Euthymius in Psal. 33.*

1. Paral. 18. v. 16.

2. Reg. 8. v. 17

121. Psal. 53. v. 7. *Auerte mala inimicis meis.* Sic, cum Enarratoribus, Cassiodoro, Beda, Haymone, Remigio, & Brunone, multa manuscripta. Sed correctiora, suffragantibus Hilario & Augustino (non enim textus sequendi, sed commentaria introspicienda sunt) *Auertet* habent. Brugense, Lobiense, & antiqua Epanorthotæ. Atq. hæc Græcorum codicum lectio est ἀποστρέψει τὰ κακὰ τοῖς ἐχθροῖς μοῦ. quam exponens Euthymius, ait: Illa nimirum mala, quæ illi aduersum me meditabantur, in eos cõuertet. Apollinaris traduxit κήδεα δυσμενέεσσιν

ἀποστρέ-

ἀποστρέψεις ἐμοῖσιν. Hebraicè similiter est, ישוב הרע וגו׳, id est, reuertetur malum ad inimicos meos. vel, vt legunt (nam illo modo scribunt) יָשִׁיב הָרָע לְשֹׁרְרָי reddet, aut, conuertet malum in inimicos meos. *Reddet*, non *redde*, Hieronymus vertit, si Epanorthotæ & castigatioribus exemplaribus fides habetur. ad eundem modum Chaldaicè est יְתֵיב בִּישָׁא לְמָעִיקַי conuertet malum in eos qui affligunt me. vel, vt in Veneta editione est, יְתוּב בִּישָׁא reuertetur malum, &c. Græca Regis editio, cum Complutensi, pro ἀποστρέψει, habet ἀποστρέψῃ, id quod transferunt *auertes*: sed rectiùs transferatur *auertat*, tam si Græcum quàm si Hebraicum attendatur. Verisimilior igitur Latinorum codicum lectio est *auertet*. *Auertet* autem *mala inimicis meis*, hoc est, detorquebit mala in inimicos meos. Existimarim *auertet* in *auerte* mutatum, quòd sequatur: *In veritate tua disperde illos*. Sed non est infrequens Psalmographo subita personæ mutatio. Hilarius, exposito illo *Conuertet mala inimicis meis*: dehinc, ait, rursum fit ad personam Dei, ad quem primùm deprecatio erat cœpta, conuersio: *In veritate tua disperde illos*. Qua in parte, non est addenda & coniunctio, quam Epanorthotes, cùm ex fontibus, tum ex verioribus exemplaribus, omittendam admonet: nec, cum Augustino, legendum est *virtute*, haud dubiè enim codicis mendo falsus est: nec denique, quæ quorundam fuisse videtur lectio, scribendum est *disperge*. Hebræa namque vox צָמַת, & Græca ἐξολοθρεύω, disperdere significant.

Ps. 54. v. 4. *Quoniam declinauerunt in me iniquitates.*] Multi Latini codices, cum Beda & Remigio, plurali numero legunt *iniquitates*, quibus Græci quidam adstipulantur. Epanorthotes: Græcus, inquit, habet *iniquitates*. Psalterium Græcum manuscriptũ Tornacensis exemplaris; item id quod Parisiis excusum est, atque ex S. Victoris codice emendatum; illud etiam quod est in Hieronymi operibus ex Cheuallonij editione; denique id quod separatum excudit Stelsius anno 43, plurali numero primoque casu legunt ἀνομίαι. ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαι. quam lectionem & Euthymius agnouit. Quædam, ait, exemplaria *iniquitates* habent, in recto casu, & tunc expone, quòd iniquitates, hoc est, iniqui homines moti sunt contra me. Alij Latini libri, numero singulari scribũt *iniquitatem*. antiqui Epanorthotæ, duo Parisiensium, vnus Hentenij, vnus noster, cum Gallico Psalterio ex Iacobi editione. hoc modo, ex commentarijs, legisse coniicias, Hilarium, Hieronymum, & Cassiodorum. huic lectioni conformiter, habent complura exemplaria Græca ἀνομίαν. quæ & Euthymij prior est lectio. huic cõsonat quod Hebraicè est כִּי יָמִיטוּ עָלַי עָוֶן quoniam voluent (futurum pro præsenti aut præterito) super

122.

Haymo vtriusque meminit lectionis. Vet. Su. Ge. ar. Brug.

ſuper me iniquitatem. item quod Chaldaicè: Quoniam teſtificabuntur contra me שִׁקְרָא mendacium. Non malè igitur D. Lindanus Pſalterium correxit: *Quoniam declinauerunt in me iniquitatem.* Sed etſi *iniquitates* legendum eſſet: exiſtimarem, cum D. Ianſenio, non primo caſu intelligendum; quin potiùs Græcos codices, quibus ἀνομίαι legitur, deprauatos ex ἀνομίαν. ſunt enim ι & ν Græcæ litteræ figura admodum ſimiles, præſertim, ſi, ipſius iota, inferior pars, nonnihil, vt fit, eleuetur. Apollinaris carmine reddidit· ὅυνεκεν ἀμπλακίας μοι ἐπικλίνεσκον ἀνιγράς.

123. Pſ. 54. v. 17. *Ego autem ad Deum clamaui, & Dominus ſaluabit me.*] Alij codices habent: *Et Dominus ſaluauit me*, ita vt præteritum præterito reſpondeat. antiqui Epanorthotæ, quatuor Pariſienſium, ſex Hentenij, nouendecim noſtri. Atque hoc modo, Haymo Alberſtattenſis, & Remigius Antiſſiodorenſis, legunt. Græcis etiam duplex eſt aoriſtus ἐγὼ πρὸς τὸν θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ κύριος ἔσωσέ με. ſic enim Vaticanum exemplar ſcribit. alia, Apollinari & Euthymio ſuffragantibus, habent καὶ ὁ κύριος εἰσήκουσέ μου. hinc veteris Latinorum Pſalterij tranſlatio fuit: Et Dominus exaudiuit me, quam, Arnobius, Hilarius, Auguſtinus, Caſſiodorus, & Romanum Pſalterium, ſequuntur. Sed, quid Arnobium, vt cæteris antiquiorē, ſtudiosè præpono, cùm non conſtet ſatis, illius eſſe Arnobij commentaria, qui Lactantii præceptor fuit! nam in Pſalmi 109. commentario, Photinum nominatim confutat. Altera Græcorum lectio, ex qua fortaſſis noſtra fluxit verſio, Hebraicis & Chaldaicis conſonat libris: quibus tamen duplex eſt futurum, ſed, quæ rectè pro præteritis accipiantur, vt etiam Hebraicus Scholiaſtes indicat.

[a] Epicuſen. Torn.

124. Pſ. 55. v. 4. *Ab altitudine diei timebo.* hæc Latinorum codicum noſtræ editionis conſtans ſcriptura eſt. hoc tantum inuenio varietatis, quòd affirmando quidam, quidam interrogando ſcribant. hac inter veteres Ruffinus vſus eſt, & vt interrogationem interpretatus eſt. Eſt & Latinorum Tractatorum mediæ poſtremęque ętatis, eorum nempe, qui noſtræ editionis Pſalterio vſi ſunt, lectio. Græci autem plerique libri, cum Euthymio Græco Tractatore, τὸ *ab altitudine*, iungunt ſuperiori verſiculo· ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμοῦντές με ἀπὸ ὕψους· quoniam multi bellantes aduerſum me ab altitudine. Tum, ei quod ſequitur, negationem addunt· ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι, hoc eſt, dies, vel, die non timebo. & quidem in omnibus Græcis libris quos vidimus negatio legitur, conſentientibus Græcis authoribus, Euthymio, Theodorito, & Apollinari. De quo, ad Suniam Hieronymus: *Quoniam multi*

multi bellantes aduersum me, ab altitudine diei timebo. Et dicitis in Græco vos inuenisse ὅτι πολλοὶ πολεμοῦντές με, ἀπὸ ὕψους ἡμέρας ἐ φοβηθήσομαι, id est, non timebo. quod additum est. Et est ordo: Quoniam multi dimicant aduersum me, idcirco ego ab altitudine diei timebo: hoc est, non bellantes aduersum me, sed tuum excelsum timebo lumen. Quibus verbis, Hieronymus, & reiicit negationē, & vulgatam nostram exponit distinctionem, ea quæ, etiam quorundam est Græcorum librorum, atq. Enarratoris Theodoriti. Hebraicis libris, vt non est negatio, Latinis codicibus conformiter: ista est distinctio, quam Euthymij & plerorumque exemplarium Gręcorum esse diximus. sed facilè distinctio variatur. Clarissimè atque integerrimè locum hunc ex Hebræo Hieronymus reddidit: Multi enim qui pugnant contra me altissime. Quacunque die territus fuero, ego in te confidam. Simili modo Chaldæus: Quia multi pugnant contra me Deus altissime, cuius sedes in excelso. Die quo timuero, ego super te confidam. Quod Hieronymus & Chaldęus legerunt מרום, vt punctati sunt nostri libri, LXXII. מָרוֹם legerunt. illud, *altum*; hoc, *ab altitudine* significat.

Veteris Latinorum Psalterij lectionem, fortasse non inutile fuerit addere, quāquam, cùm à nostra Latina editione & vulgatis Græcis exemplaribus, tum ab Hebræo fonte, longè recedat. à seipsa etiam non parum dissentiat: aliter enim Hilarius legit, aliter Augustinus, aliter Hieronymus, si tamen Hieronymi in Psalmos commentarius est: Hilarius legit: Conculcauerunt me (hîc enim paulò altiùs repetere cogimur Psalmi verba) inimici mei tota die. Ab altitudine dierū non timebo. Quia multi qui debellant me timebunt: ego verò in te sperabo. Hieronymus: Concul. me ini. mei tota die: ab altitudine diei timebo. Quoniam multi bellantes aduersum me ad altitudine diei timebunt: ego verò in te sperabo. Augustinus: Conculc. me ini. mei to. die ab altitudine diei. Quoniam multi qui debellant me timebunt: ego verò in te 'sperauī' Domine. Quomodo etiam habent, vetus Iacobi Psalterium (sed id ex Augustino desumtum suspicor) Cassiodorus Senator, & Romani Psalterij, quæ habemus, exemplaria, Goticum, Lobiense, Tornacense, Stapulense. Testatur Illustrissimus Dominus Sirletus, non deesse Græcum codicem qui habeat ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμοῦντές με, φοβηθήσονται. ἐγὼ δὲ ἐπί σοι ἐλπιῶ. hinc illa fortasse veteris Psalterij lectio, quam integriorem habuisse videtur Augustinus. sed nimis à prototypo dissonat.

' sperabo *Cass. Rom. G. H.*

Psal. 55. v. 13. *In me sunt Deus vota tua, quæ reddam, laudationes tibi.*] *Tua* in Græco non est, vt neque in Romano Psalterio: sed ex Hebræo additum 125.

additum est, ab Hieronymo nostræ editionis castigatore. id quod indicat asteriscus, qui est in antiquis libris, Brugensi, Lobiensi, Tornacensi, Herbipolensi. *Quæ* legitur Græcè, sed non est Hebraicè: ideoque ei obelum præfigit Brunonis Herbipolensis Episcopi textus. Hebraicè, versus iste, ad hunc legitur modũ: In me Deus vota tua, reddam laudes tibi. Græcè ad istum: In me Deus vota, quæ reddam, laudis tuæ. Latina nostra lectio, ex vtroque accipit aliquid, ex quo facta est obscurior. hinc etiam est; quod fit verisimile; Latinorum codicum ea diuersitas, quòd alij *laudationes*, alij *laudationis* habeant, cuius, Haymo, Lombardus, & Glossa interlinearis, meminerũt. Sex Hentenij & ipse Bibliorum Parisiensium textus, scribunt *laudationis*: vniuersi nostri editionis vulgatæ, *laudationes*, cum V. Beda, Remigio Antissiodorensi Episcopo, Brunone Carthusianorum patriarcha, Iacobo Christopolitano Antistite, & Iohanne prælule Sabinensi. Addo autem, editionis vulgatæ. Nam Romana nostra Psalteria, Goticum, Lobiense, Tornacense, Stapulense, *laudationis* habent: quo modo & Hilarius, qui veteri Psalterio vsus est, legisse videri potest: Non extra se sunt, inquit, ista quæ sperat, nec laudationis vota quæ reddenda sunt extrinsecus capessenda &c. Similia Cassiodorus quoque: Dicit enim, inquit, in se esse vota laudationis, Dei tamen munere contributa, quæ in illa perpetuitate reddenda sunt, quando iam sancti indefessis vocibus persoluent laudis obsequium. Existimarim igitur, Veteris aut saltem Romani Psalterij lectionem esse *laudationis*: nostram verò editionem, emendatam *laudationes*, cùm adderet Castigator *tua*, & transfigeret *quæ*. Sanè, Iacobi editio, & antiquissima Lobiense & Tornacense manuscripta, concorditer, Romano Psalterio *laudationis*, Gallico *laudationes* attribuunt. Sed, cùm variè hac de re doctores iudicent, nihil ego decerno. D. Lindanus correxit *laudationis*: D. Hentenius & Parisienses *laudationes*. Et quidem Hentenius. nam, cùm Parisiensium Biblia, in textu *laudationis*; in margine, cum annotatis 4. exemplaribus, legerent *laudationes*: ipse, hoc in textum retulit; illud verò, cum 6. antigraphis, in margine locauit. Parisienses autem, posterioris editionis textum, ex prioris margine, vt aliàs penè semper, mutarunt.

126. Psal. 56. v. 8. *Cantabo & psalmum dicam Domino*. sic, quidam libri, cum Cassiodoro Romano Senatore, & Remigio Antissiodorensi Episcopo. ad quem modum apud Hilarium legitur: *Cant. & psal. dicam tibi*. Alij verò libri, nec *Domino*, nec *tibi* agnoscunt; dum taxat *Cantabo & psalmum dicam* legunt. tres Parisiensium, viginti octo nostri: quibus, Ruffinus, Augustinus, Haymo, Bruno, Lombardus, Ludol-

Ludolphus, Pelbartus, Pastura, suffragantur. Suffragantur & Hebraici ac Chaldaici libri. Denique, etiam Græci, cum Græco enarratore Euthymio. sed aliud quiddam (quod ipsum aut simile, etiam Apollinaris & Theodoritus legerunt, &, quod mirum est, inter Latinos, Richardus Pampolitanus) adijciunt· ἄσομαι καὶ ψαλῶ ἐν τῇ δόξῃ μου, cantabo & psalmum dicam in gloria mea. id quod, rectè, à Vaticano exemplari omittitur. est enim ex 107. Psalmo huic adiectum: quemadmodum ἐξεγείρθητι ἡ δόξα μου, exurge gloria mea, ex hoc illi adiectum, nobis, post D. Hieronymum, videtur, quanquam, in Hebraico ex Anglia Psalterio, vtroque Psalmo legatur. Itaque, &, quod plerisque Græcorum libris additur ἐν τῇ δόξῃ μου, transfodiendum est: &, quod quibusdam Latinorum codicibus legitur *Domino*, iugulandum est. Sanè, à Dominis Hentenio & Lindano reiectum est: &, Lobiense, Tornacense, manuscripta, ac Iacobi editio, concorditer, Romanæ Psalmodiæ *Domino* addunt; Gallicanæ, quæ nostræ est editionis, demunt. *Hieron. ad Suniam.*

Psal. 57. v. 7. *Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum: molas leonum confringet Dominus.*] Antiqua Epanorthotæ exemplaria scribunt: *Molas leonum confregit Dominus*, quæ & Brugensis manuscripti lectio est, quanquam alteram quoque annotatam habeat. Lugdunensia etiam Biblia anni 1522, & Glossa ordinaria anni 1540, in margine, aliâs *confregit* legi notant. Atque hæc Tractatoris Cassiodori dilucida est lectio. Videtur & Remigij Antissiodorensis fuisse: *Et molas leonum*, inquit, id est, violentas & apertas damnationes, vt, Crucifige, Crucifige, *Confringet Dominus* quando resurrexit, & mors illi vltrà non dominata est. similis est Richelij commentarius. est autem hæc lectio, Græcis libris consentanea: iis enim, priori versus parte, futurum συντρίψει; posteriori, aoristus συνέθλασεν, legitur. quibus, Euthymius, Græcus author, consentiens, scribit: Illud etiam considera, quomodo aliquando Propheta, in futuro tempore dicat *conteret*: & aliquando in præterito *confregit*. huiusmodi enim est Prophetarum mos, vt sæpius diximus. Arnobius, Hieronymus, & Beda, duplex habent futurum. Hilarius & Augustinus, duplex præteritum. Hebraicè vtrumque imperandi modo legitur: Deus "excute" dentes eorum "ex' ore eorum: molares "leonum" confringe Domine. quæ Hieronymi & aliorum interpretatio est. Nota autem, Anglicano codici, pro נְתוֹץ scriptum נְטֹשׁ. 127.

" contere
" in
" catulorum leonum

Psal. 61. v. 5. *Cucurri in siti*, constanter scribunt Latini codices, vnanimiter exponunt Latini tractatores. hoc igitur modo Latinus 128.

ª διψή. Gq. Interpres reddidit. Est autem Græcè ἐδίψησαν ª διψή. id quod totidem verbis in carmen transtulit Apollinaris. Id verò, tam *cucurrerunt in siti*, quod textus consequentia exigere videtur, quàm *cucurri in siti*, verti potest (quod etiam Ambrosius annotauit) est enim, aoristi secundi tertia pluralis, par primæ singulari. Itaque, Græci Enarratores, Basilius, Theodoritus, atque Euthymius, *cucurrerunt in siti*, intelligunt atque exponunt. Atque hoc modo intelligenda vertendaque Græca, Hebræa, ex quibus illa reddita sunt, docent. neq. enim ambiguum est וַיְרֻצוּ כָזָב. Id autem alij interpretantur: Placuerunt sibi in mendacio (quod Symmachi; Ambrosio teste; atque Hieronymi est) vel, diligunt, seu, volunt mendacium. Nam רָצָה plerumque, velle, placere, significat; aliquando, ambulare, currere. Aut fortasse legerunt LXX II. וַיָּרֻצוּ à themate רוּץ, quod propriè denotat currere. כָּזָב veritatis defectum, id est, mendacium, signat: LXX. verò ad potus defectum, id est, sitim transtulerunt, subaudita beth, præpositione *in*.

129. Psal. 61. v. 9. *Deus adiutor noster in æternum.*] Romana Psalteria omittunt τὸ *in æternum*. ⁻ *quia*, habent, *Deus adiutor noster* ⁻ *est*; Goticum, Lobiense, Tornacense, Stapulense (Goticum est manuscriptum, quod in Bibliorum margine notatum est) idque conformiter Psalterio veteri, quo, Cassiodorus, Augustinus, Hilarius, & Arnobius, vsi sunt (quanquam, Veterine, an Romano Psalterio, Cassiodorus sit vsus, multum ambigam) & consentaneè Græcis codicibus, quibus ferè non aliud legitur, quàm ⁻ ὅτι ὁ θεὸς βοηθὸς ª ἡμῶν. Nostræ editionis Psalteria, addunt quidem *in æternum* (quemadmodũ & apud Ruffinum ac medię postremæq. ætatis Latinos tractatores reperitur) sed obelo confodiunt, quæ notis huiusmodi signantur, Iacobo teste. nos, id, in vno Herbipolensis Episcopi Psalterio, vidimus. Est autem obelus præfixus, ex Hieronymi sententia, qui ad Suniam & Fretelam scripsit: In 61: *Quia Deus adiutor noster in æternum*. pro quo in Græco sit ὁ θεὸς βοηθὸς ἡμῶν, id est, quia Deus adiutor noster. ergo *in æternum* obelus est, hæc Hieronymus. Videtur autem ex eo additum, quòd Hebraice sit *sela*. אֱלֹהִים מַחְסֶה לָנוּ סֶלָה Deus spes nostra, Sela. *Sela* quidam interpretantur *in æternum*. ex quibus Chaldęus paraphrastes est (*Deus*, habet hoc loco, *spes nostra in æternum*) Alij, quod idem vnum est, reddunt *semper*. ex quibus sunt, Aquila & Hieronymus. vt significetur, sempiterna esse quæ dicta sunt. LXX. διάψαλμα transferunt. vnde, Græca antigrapha, Vaticanum & Nebiense, & Latina exemplaria, Brugense, Lobiense, Tornacense, Herbipolense, huic loco *Diapsalma* adiiciunt, quod & Hilarius ac Cassiodorus agnoue-

⁻ Gallic. Aug. Gq. H. C.
⁻ Gallic. Aug. G. H. C.
⁻ Gq. ª ὑμῶν. g.

nouerunt. Græca Tornacensis manuscripti editio addit *is ton eona*, quod est, *in æternum*.

Psal. 63. v. 7. *Defecerunt scrutantes scrutinio.* Hæc communior est lectio. Quædam verò exemplaria legunt: *Defecerunt scrutantes scrutinia*: vnum Parisiensium, Moguntinum; tria Hentenij, tria nostra, Lobiensis codicis Gallicum Psalterium, Cathenæ Francisci de puteo adiunctus textus, & Psalmi R^mi D. Lindani; consentientibus Enarratoribus, Beda, Remigio, Ludolpho, Richelio, & Pastura. his accedit Romanũ Psalterium, quod, cum Cassiodoro Senatore, singularis numeri quarto casu, habet: *Defecerunt scrutantes scrutinium*. quo modo & latum Plantini antigraphum legit. Suffragatur eisdem, D. Augustini lectio: Defecerunt scrutãtes scrutationes. consonant Gręci libri· ἐξέλιπον ἐξερευνῶντες ἐξερευνήσεις. quibus Euthymius monachus adhæret, qui exponens ait: hoc est, Defatigati sunt quærentes dolosas artes. Apollinaris carmine in hunc modum reddidit· οἱ δ' ὀλιγηπελέεσκον ἀπείριτα μαστεύοντες, Sed defecerunt intermina perquirentes. Hebraicè est תַּמְנוּ חֵפֶשׂ מְחֻפָּשׂ. quod Felix interpretatus est: Perfecerunt scrutinium inuestigatum. Alius: Exequuntur quod scrutando excogitatum est. Hieronymus, vt LXXII, transtulit: *Defecerunt scrutantes* ^a *scrutinio*^. nam תָּמַם, à quo deducunt תַּמְנוּ, quandoque deficere significat. Putant autẽ, Nun, aut loco alterius mem *, aut loco dagesch, quod ipsi mem infigendum erat *, positum, quemadmodum & in Numeris, capitis 17. versu 13. Hebraica nostra manuscripta Psalteria, Anglicanum, & alterum Societatis Iesu, scribunt· ח׳ מ׳ טָמְנוּ (quamquam, illud Societatis, videatur ת supra scriptum habere) quod est, occultauerunt scrutinium inuestigatum, præsertim si per cametz legas טָמְנוּ. sed, punctum cametz, Anglicanus codex non agnoscit. Atque hanc *tamenou*, per ט litteram, scriptionem, videtur & Felix Pratensis obseruasse, cuius altera ad marginem versio est: Absconderunt scrutinium inuestigatum. Immo, D. Bredembachius, hanc pro Hebraica lectione recitat atque interpretatur. Porrò, vt ad Latinorum codicum varietatem redeamus, eôdem ferè recidit, vtriusq. lectionis, *scrutinio*, *scrutinia*, sensus. Significatur enim vtraque, diligentissima perscrutatio, perinde ac si diceretur, quod sæpe aliàs occurrere solet, defecerũt scrutando scrutantes. Si verò referre placeat *scrutinio*, nõ tam ad *scrutantes*, quàm ad *defecerunt*, etiam hoc ex altera satis intelligitur lectione. Defecerunt enim scrutantes scrutinia, in scrutinijs vtique. Defecerunt autem in scrutinijs, vel quia consilium commodum inuenire non potuerint: vel quia inuentum commodè perficere non quiuerint.

130.

Vtramque lectionem P. Lombardus agnoscit.

^a scrutinium R.
^a scrutationes o.
* תָּמְמוּ
* תַּמּוּ

131. Psal. 63. v. 7. *Accedet homo ad cor altum.* ea frequentior est Latinorum codicum scriptura: quæ & eorum commentariorum esse videtur, quæ Hieronymo adscribuntur. Si, habent, cum sapientia Dei ad alti cordis intellectum quis accedens, ista discriminet, id est, veritatem ac falsitatem discernat, tunc Deus exaltabitur. huic similis est ea littera, cuius Hugo Cardinalis meminit: *Ad cognitionem altam.* Altera est non paucorum exemplarium scriptura: *Accedet homo & cor altum.* Sic enim antiqua Epanorthotæ; quatuor Parisiensium, Vet. Di. o. M. Ge. L. ar; Duo Hentenij, quorum alterum, haud dubito, Atrebatensis Collegij est; tria aut quatuor nostra, Brugense, Gallicum codicum Tornacensis & Stapulensis, Romanum Lobiensis. Sic Lugdunensia Biblia, aliàs legi, in margine notant. sic denique, in quibusdam Benedictinorum Psalteriis, D. Iansenius reperit. hæc esse videtur, commentariorum Arnobio attributorum, lectio. Videntes, habent, se defecisse, & hominem accedere ad superiorē gradum iustitiæ, faciunt ei cor altum, vt per elationem cordis eius exaltet se Deus ab eo. hanc secuti sunt Bruno & Richelius: vtramque exponunt Petrus Lombardus, Haymo, & Remigius. D. Augustinus quid legerit difficulter statui posset. *ad* constanter in commentarijs eius repetitur: *&* autem legendum, ex ipsa commentariorum enarratione, R^mus D. Iansenius, ostendere adnititur. Certè, V. Beda, dum eam, quæ ex Augustino sumta esse videtur, explicationem, profert, disertè *& cor altum* legit atq. exponit, subiungitque: habet nostra translatio: *Ad cor altum*, quod satis congruè legi potest sic &c. Theodoritus atque Euthymius Græci Tractatores, *& cor altum* legunt. Sic & Græci codices habent· προσελεύσεται ἄνθρωπος καὶ καρδία βαθεῖα. Notatum habemus, Vaticano exemplari καρδίᾳ legi. id quod conuenire non videtur, nisi legas προσελεύσεται ἄνθρωπος καρδίᾳ βαθείᾳ; aut προσελ. ἄνθ. καὶ καρδίᾳ βαθείᾳ. s. προσελεύσεται. quibus modis, lectioni, *ad cor altum*, suffragetur. Græcum Apollinaris carmen est νειόθεν ἴδμονα μῆτιν ἔχων προσελεύσεται ἀνὴρ. cuius sensus est: Accedet vir prudenti consilio ex imo (petito) instructus. Hebraici codices habent וקרב, איש ולב עמק, quod est: Et accedet homo & cor altum. LXXII. legerunt וְקָרַב quod est *& accedet*, vel יִקְרַב quod est, *accedet*. Nostra Biblia וְקֶרֶב punctata sunt. itaque transfert Felix: Et interius viri & cor profundum. subaudi ex præcedentibus, *perfecerunt.* Alius: Etiam intimum cuiusque & cor profundum. s. exquirunt. Sensus est: Inquisierunt vel inquirunt quidquid humano ingenio humanaque diligentia inueniri potest. Ad similem modum & Hieronymus interpretatus est: *[a] Cogitationibus' singulorum & corde profundo. s. defecerunt. in peruestigandis, scilicet, varijs profundis-

* & 2. [a] cogitatione 1.

fundisque consilijs, defecerunt. Inter hæc autem, Hebræis coniunctio constanter legitur (*& cor*) non præpositio. quamobrem, castigatores, D. Lindanus, Iacobus, Parisienses, Psalterium emendarunt: *Accedet homo & cor altum.* Cuius sensus, Euthymio authore, est: Ad praua istos peruersa huiusmodi consilia inuestigantes, accedet homo aliquis, illorum prauitati inseruiturus: accedet, inquam, homo, qui sit cor altum, hoc est, magni & profundi consilij. Beda, codicum, quos consuluit, deprauatione falsus, vt videtur, nostræ translationi, *ad cor altum*, tribuit. Porrò, non absimiliter ea lectio intelligi possit. *Accedet homo ad cor altum*, vtetur alto profundoque consilio. Id quod eodem planè modo, priori lectione significabitur, si verbum *accedet* subaudiendo repetas.

Psal. 64. v. 1. Tanta est in huius psalmi titulo codicum varietas, quanta vix alibi. In Latinis Louanienſium Bibliis, ad hunc modum se titulus habet: *In finem, psalmus Dauid, Canticum Aggæi, Ieremiæ, & Ezechiæ, populo transmigrationis, quando incipiebant proficisci.* Quidquid igitur ab hoc titulo, variè legi deprehenderimus, ex ordine proferemus. Latinum manuscriptum sericatum Collegij Atrebatensis omittit *In finem*: quod tamen Græcè, Hebraicè, & Chaldaicè, & aliis plerisque Latinis exemplaribus, Latinisque & Græcis Tractatoribus, constanter legitur. 131.

Psalmus Dauid. In Græcis quibusdam exemplaribus est ψαλμὸς ᾠδῆς τῷ Δαυίδ psalmus cantici Dauid: sed, vt existimo, aut istud ᾠδῆς superfluit (certè à S. Victoris Græco codice & aliis quibusdam tollitur) aut illud ᾠδή quod statim sequitur. Nam, tam Hebraicè quàm Latinè, semel dumtaxat legitur. *Canticum*, omittit exemplar Hunnæi C., sed, cùm ab aliis plerisque non omittitur, tum Græcè, Hebraicè, & Chaldaicè, legitur.

Aggæum prætermittunt, Lobiensis & Tornacensis cœnobiorum manuscripta, Atrebatensis Collegij sericatum exemplar, & Herbipolensis Psalterium, conformiter Græcis libris, similiterque Hieronymo, Augustino, Cassiodoro, Apollinari, & Theodorito.

Alterum Atrebatensis Collegij exemplar, pro *Ieremia* nominat *Zachariam*, ab aliis omnibus dissentiens, nisi quòd Ruffinus varietatem hanc insinuasse videatur. Sericato rursus, & quidem soli, additur *Ieremiæ prophetæ*. Quædam & *Zachariam* & *Ieremiam* nominant, Iacobo de Valentia teste: sed, *Zachariæ*, neque ab antiquis Tractatoribus, neque à Græcis codicibus, agnoscitur; posset tamen, quod Richelius sentit, tam Zacharias addi, quàm Aggæus & Ieremias.

Brugense manuscriptum, R. G. & F. Hunnæi, & latum Plantini,

suffragantibus, vt apparet, Arnobio, Remigio Antissiodorensi, & Brunone, *Ezechielem* prætermittunt, cuius prætermissionem alia complura significare videntur manuscripta, quę disiunctiua coniunctione scribunt vel *Ezechielis*. qui tamen, à D. Hieronymo, Augustino, Apollinari, Theodorito, & Græcis codicibus, concorditer additur. Ruffinus variam agnouit lectionem: Quidam, inquit, tituli, loco Aggæi, ponunt Ezechiel. similiter Beda: Quidam libri, non Aggæum habent, sed Ezechiel. corruptè autem, pro *Ezechiele*, *Ezechiam* quidam nominant.

Populo transmigrationis. sic & Lobiensis codex. Græcè est secundo casu, τῦ λαοῦ τῆς παροικίας. nonnulla autem Græca antigrapha præponunt coniunctionem· ἢ τῦ λαοῦ τ παρ. quomodo in Hieronymi commentariis legitur: Et populi de captiuitate. Græca Basileensium editio * habet ὡσὲρ τῆς τοῦ λαοῦ παροικίας. ad quem modum Herbipolense Psalterium legit: *de populi transmigratione*. Alij quidam Latini codices, cum Cassiodoro, habent: *de populo transmigrationis*. Alij verò non pauci, cum V. Beda, Remigio Antissiodorensi, & Brunone Carthusiano, scribunt: *De verbo peregrinationis*. Vtriusque lectionis Richelius meminit, & longè ante Richelium Ruffinus: Vbi, inquit, hic dicitur *de verbo peregrinationis*, quidam dicunt *ex populo transmigrationis*, vbi, etsi verba discrepant, sententia non discordat. Plurimi autem libri, cum Ordinaria Glossa & Hugone Cardinali, vtramque iungunt, & ferè disiunctiua coniunctione: *De verbo peregrinationis, vel de populo transmigrationis*. Videtur autem illud *de verbo peregrinationis*, altera esse ex Græco translatio, ex eo originem habens, quòd sit Græcè, pro λαοῦ, lectum λόγου. ὡσὲρ τ λόγου τ παροικίας, hoc est, pro, aut, de verbo, seu, negotio peregrinationis. Coniuncta est autem, vt videtur, vtraq. translatio, altera quæ in margine aut inter lineas notata erat, in textum assumta. Vtra verò assumta sit, dici non facilè potest: sed hoc certum est, pleroscque eorum librorum, qui vtramque connectunt, Haymone suffragante, priorem habere *de verbo peregrin.* posteriorem cum disiunctiua coniunctione, *de populo transmigrationis*; ita vt hæc videatur, quemadmodum ad marginem notata erat, in textum relata. Brugense etiam manuscriptum, omnium facilè accuratissimum, cum reliquis quæ Ezechielem prætermittunt, & Beda, Remigius, ac Bruno, id solum *de verbo peregrinationis* agnoscunt. non id tamen præferendum asserо.

*anni 1550.

Ex *Aug. Torn.*

transmigrationis. 1 *MS.*

& de populi transmigratione. *Lind.*

murmurationis o.

Quando incipiebant proficisci. Alij libri, *cùm inciperent proficiscі*. Tornacensis codex cum Augustino, *cùm inciperent exire*. Græcè est, ὅτι ἔμελλον ἐκπορεύεσθαι, quando erant exituri.

incipieret 2. *MS. Hier.*

Porrò hæc in Hebraicis & Chaldaicis codicibus non leguntur.

Non

Non aliud namque in titulo habent, quàm: *In finem, psalmus Dauid, canticum.* Theodoritus Græcus author: In nonnullis, inquit, exemplaribus adiungitur: canticum Ieremiæ, & Ezechielis, & populi peregrinantis, cùm profecturi essent. hæc non leguntur, neque in Hebraico, neque in aliis Interpretibus, neque apud LXX in sextuplici. Testatur Card. Sirletus, Vaticanæ Bibliothecæ Græco codici, non aliud legi, quàm εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ. Quæ vltrà adduntur, D. Hilarius Latinus enarrator non agnoscit. Nos ea, obelis confossa, in Latinis Psalteriis Lobiensi & Herbipolensi, vidimus. Videntur autem Nicolaus de Lyra & Iacobus de Valentia significare, hæc, Latinis quibusdam exemplaribus deesse. immò, Iansenius, Latinorum, ac Græcorum, pleriſque codicibus omitti, asserit: ac proinde addita ab expositoribus aliquibus putat, qui, ex quorum persona psalmus intelligendus esset, indicare voluerint. quæ & Lyrani ac Richelij Bredembachijque sententia est. Nonnulli ex eo opinantur hæc addita, quòd ij qui hîc nominantur, hoc Dauidis psalmo sint vsi, hoc Dauidis canticum & ipsi decantarint. cuius sententiæ Arnobius esse videtur: In Heb. inquit, non habet, nec Ieremiam, nec Aggæum, nisi solùm Dauid. Sed Esdra habens charitatem eorum, voluit eos memorare, asserens, istum psalmum Dauid, cecinisse eos, in prophetationis suæ initio, &c.

Psal. 67. v. 23. Multorum librorum, & Ruffini ac posteriorum 133.
Tractatorum, lectio est, *Conuertam in profundum maris.* quam, vt recitauit D. Augustinus, subiungit: *Si conuertam*, quare *in profundum maris?* In seipsum quippe conuertit Dominus, cùm salubriter conuertit, & non est vtique ipse in profundo maris. An fallit fortè Latina locutio, & pro eo positum est *in profundum*, quod est *in profundo?* Sic S. Augustinus. fortasse autem fallit Latina lectio. Nonnulla manuscripta antigrapha, cum Epanorthotæ libro, scribunt in profund'. id quod rectè *in profundis* legas. Codex Cathedralis Ecclesiæ Brugensis, cùm antiquitate tum integritate præstantissimus, disertè scribit: *In profundis maris.* quo modo Græcus quidã S. Augustini liber (quod ipse paulò pòst adfert) ἐν βυθοῖς legit, atque omnes nostri, cum Euthymio Græco Enarratore, similiter· ἐπιστρέψω ἐν βυθοῖς θαλάσσης. Interlinearis glossa, quibusdam *in profundo* legi annotat, id quod disertè in Haymone reperio, atque idem vnum est. Beda: Conuertam, habet, in profundo siue in profundum maris. fuit olim librorum quorundam, alterius fortè editionis, lectio, *Conuertar in profundum maris*: quam, D. Hilarius secutus est, & Romanum Psalterium retinuit. quam etiam Augustinus agnoscit atque exponit. huic bellè con-

lè conuenit *in profundum*. huius itaque occasione, mutatum est fortasse *in profundis* seu *in profundo*, quod alterius erat editionis, in *in profundum*. hoc autem, *Conuertam in profundis*, seu, *in profundo maris*, intelligit Augustinus: Conuertam eos qui sunt in profundo maris, qui in huius seculi profundo iacent, demersi pondere peccatorum. Euthymius Monachus docet, *in profundis* exponi posse, pro ex profundis; vt sit præpositio pro præpositione. hoc modo exponunt Arnobius & Hieronymus. quanquam quid legerint non constet; *in profundo* an *de profundo*. nam, *in profundum*, etsi sic adscriptum sit, non videntur legisse. Sub finem commentariorum in Michæam, *de profundo* legit Hieronymus. Cassiodorus, vt omnem euitaret quæstionem, Hieronymi translationem, vtpote dilucidiorem, secutum se fatetur: *Conuertam de profundis maris*. sic enim est Hebraicè, & quidem ad verbum: Conuertam, vel, reducam de profundis maris. Chal-
- *Venet. Neb.* dæi paraphrasis est: Reducam iustos qui sunt submersi, & quos deuorarunt pisces in profundis maris. ad resurrectionem respexisse videtur.

134. Psal. 71. v. 15. Alia exemplaria legunt: *Et adorabunt de ipso semper.* alia: *Et orabunt de ipso semper.* Priori modo quæ legant, vt sunt pleraque, ita passim obuia: posteriori autem modo, Brugense manuscriptum habet. Neque id tantùm, sed & antiqui Epanorthotæ codices, quantum quidem à me colligi potest; nam erratum est à scriba nonnihil. Lugdunensia quoque Biblia in margine annotant: Aliàs *orabunt*. Romanum Iacobi Psalterium, ad eundem modum *orabunt* legit: sed manuscripta nostra Romani Psalterij antigrapha, Lobiense, Tornacense, & Goticum, priori lectioni conformitet, *adorabunt* habent. D. Augustinus *orabunt* sine controuersia legit. Remigius Antissiodorēsis sic exponit ac si *orabunt* legisset, Bruno Carthusianorum patriarcha vtrumque explicat. Græcè est, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ διαπαντός. Προσεύχεσθαι, si Græcam velis compositionem reddere, adorare transferas: sed rectiùs fortassis adprecari. nam, adorare, Latinis ferè venerari denotat: προσεύχεσθαι verò Græcis, aut simpliciter, aut cum quadam assiduitate orare significat. Atque ita Euthymius Græcus author, in huius loci commentarijs, exponit. Hebraicæ quoq. dictionis יִתְפַּלֶּל & Chaldaicæ צְלָא, orare, significatio est. Latinè igitur, *orabunt*, vel legendum vel intelligendum est. Quod autem habet Græcus περὶ αὐτοῦ, aliqui, Augustinus ait, interpretati sunt *de ipso*; aliqui *pro ipso* vel *pro eo*. *Pro ipso* exponit Euthymius. Et Hebraicũ בַּעֲדוֹ *pro ipso* fere transferunt Latini Interpretes. וְיִתְפַּלֶּל בַּעֲדוֹ תָּמִיד & orabit pro eo semper (LXXII. senes, singularem numerum plurali com-

rali commutarunt) quamquam Hieronymi pleraque exemplaria, *de eo* legant; vnicum ex nostris, *pro eo*. Eisdem verbis, legimus Geneseos 20. capite, Abimelechi, qui vxorem Abrahæ acceperat, dixisse Dominum וְיִתְפַּלֵּל בַּעֲדֶךָ quod procul dubio est, vt noster reddidit, *& orabit pro te:* atque id in Græcum, similiter atq. hoc Psalmo, translatum est καὶ προσεύξεται περὶ σοῦ. *Gen. 20. l. 7*

Psal. 71. v. 16. *Erit firmamentum in terra in summis montium.*] Non est præmittenda & coniunctio, quæ, vt ab omnibus penè manuscriptis nostris tollitur, ita, nec Græcè nec Hebraicè nec Chaldaicè legitur. Est autem Hebraicè יְהִי פִּסַּת-בַּר בָּאָרֶץ בְּרֹאשׁ הָרִים. id quod Hieronymus transtulit: Erit [a] memorabile' triticum in terra in capite montium. Alij quidam: Erit multiplicatio, seu, abundantia frumenti in terra in vertice montium. Alij iterum: Erit particula, aut vola, seu palma, frumenti in terra in capite montium. Alij rursus: Erit placenta frumenti in t. in c. m. Itaque, conijcit Nicolaus à Lyra, & post eum alij nonnulli, corruptè in vulgata Latinorum editione scriptum esse *firmamentum*; scribendum verò *frumentum*. nempe, vocum similitudinem, erroris dedisse occasionem. Verùm, cùm Græcè *firmamentum*, non *frumentum* legatur: non est doctis plerisque scriptoribus, ea coniectura verisimilis: Non enim ex Hebræo, sed ex Græco proximè educta est, Latina nostra translatio. Igitur, cùm constanter στήγμα Græcè scribatur, consentientibus Euthymio, Theodorito & Iustino*, non est *frumentum* Latinè mutandum. Vt autem Græci tractatores Græciq́ue codices στήγμα constanter legunt: ita Latini Enarratores Latiniq́ue codices, *firmamentum* concorditer habent. Tractatores, Arnobius, Hieronymus, Ruffinus, Augustinus, Cassiodorus, Beda, Haymo, Remigius, & posteriores. Codices, quos nos vidimus, post alios, omnes, vno demto, quem ex Trilingui collegio mutuò habemus, qui, manifestè legit: *Erit frumentum in t. in s. m.* Verùm, cùm primùm is anno Domini 1432. scriptus sit, vt, in libri fine signatum est: vix dubium esse potest, ex Lyrani sententia factam mutationem. Verterunt autem 72. στήγμα, seu firmamẽtum, quòd vocem פִּסַּת, à פֶּס, vt videtur, deduxerint; id quod Chaldæis, inter reliqua, certum reddere, firmare, & fulcire, significat. hinc & Chaldæus paraphrastes (Iosephum Cæcum, vt aliàs semper, intelligo, seu R. Akilam, nam alij huic, alij illi, eam quæ exstat Chaldaicam Psalterij paraphrasim, tribuunt) transtulit יְהֵי סְעִיד לְחִמָּא בְּאַרְעָא בְּרֵישׁ טוּרַיָּא Erit fulciens, seu confortans, panis in terra in capite montium. quod alii vertunt: Erit substantificus panis &c. Cæterùm, nec incommodè, nec præter modum loquendi diuinæ scripturæ, *firmamen-*

[a] memoriabile 1 *MS.* [a] memoriale 1 *MS.*

135.

* *Dial. con. Try.*

mamentum, quod habent 72, pro frumento, quo nimirum sustentatur hominis vita, & roborantur ac firmantur vires, accipiatur. Sic enim legimus 104. Psalmo· πᾶν ˝στήριγμα ἄρτου συνέτριψεν Omne˝ firmamentum' panis contriuit. Rursus Isaiæ tertio: Omne˝ robur' panis & omne˝ robur' aquæ· ˝ἰσχὺν ἄρτου καὶ ˝ἰσχὺν ὕδατος. Non est igitur ab arcanis litteris aliena interpretatio, si firmamentum exponatur pro frumento seu pane. præsertim, cùm sit Hebraicè פסת-בר firmamentum frumenti. hoc autem modo, Neotericorum complures exponunt: & ad Eucharistiæ ter maximum sacramentum referunt; non sine magna verisimilitudine. Nam & Iudæorum antiqui Doctores, de placenta, quam Messias daturus, eiusque sacerdotes oblaturi essent, hunc interpretati sunt locum. Sanè manifesta est admodum in hanc sententiam, alterius Chaldæi paraphrastæ, Ionathæ filij Vzielis, trãslatio· יְהֵי קָרְבַּן דְּעִבּוּרָא בְּאַרְעָא בְּרֵישׁ טוּרַיָּא בִּשְׁכִינְתָּא Erit sacrificium frumenti in terra in capite montium in Ecclesia. Cùm hæc huius, tum alia aliorum, inter Hebræos veterum Magistrorum, verba, Petrus Galatinus, lib. 10. De arcanis Catholicæ veritatis capitibus 4. & 5, recitat. Veteres Christianorum Tractatores, qui sola ferè LXX duorum tralatione vsi sunt, non mirum, nihil hîc de sacris mysterijs annotasse.

Psal. 104. b. 16. ˝מַטֵּה *Isai. 3. a. 1.* ˝מִשְׁעַן

136. Psal. 73. v. 19. *Ne tradas bestijs animas confitentes tibi.*] Exẽplarium nostrorum octodecim, legunt, cum Romano Psalterio & Ioanne de Turre-cremata, *animas confitentes*. Quatuor, cum Romano Breuiario & ordinaria Glossa ac Brunone, *animas confitentium*. Duo, cum Remigio Antissiodorensi, vt apparet, *animam confitentium*. Septem, cum Gallico Psalterio, *animam confitentem*. his septem consentiunt nonnulli Lugdunensium codices, quatuor Parisiensium, quinque Hentenij, & antiqui Epanorthotæ. Suffragantur istis Græci libri· μὴ παραδῶς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι. Adstipulantur Tractatores; Latini, Arnobius, Ruffinus, Augustinus, Richardus Pampolitanus, Hugo Cardinalis, & Dionysius Carthusianus; Græcus, Euthymius. Volũt Hebraica antigrapha אַל תִּתֵּן לְחַיַּת נֶפֶשׁ תּוֹרֶךָ. Vertunt autem Recentiores: Ne tradas bestiæ, aut cœtui (hostium,) animam turturis tuæ. תּוֹר enim turturem significat, sicut Leuitici 12. capite & aliis in locis. & planè ab hac Hebraica, Latina vox *Turtur*, per congeminationem, deducta videtur. Chaldæus paraphrastes transtulit: Ne tradas populis, qui similes sunt bestiæ syluestri, animã discentium legem tuam. Similiter Hieronymus: Ne tradas bestijs animam eruditam ־ in' lege tua. תּוֹרָה namque, quod notum est, legem significat. itaque תּוֹרֶךָ pro תּוֹרָתֶךָ acceperunt. Græci תּוֹרֶךָ legerunt, daleth litteram

Tor.

8 MS.

teram pro resch. Est autem תּוֹדֶךָ, futurum quintæ coniugationis, à themate יָדָה, quod confiteri, gratias agere, laudare, denotat. תּוֹדֶךָ, id est, confitebitur tibi. אֶלֹהִים תּוֹדֶךָ, subaudito relatiuo, Ne tra. best. animam quæ confitebitur tibi. accepto autē futuro pro præsenti, vt aliàs fit non rarò, est *animam confitentem tibi.* faciunt itaque & Hebræa, vt diximus, pro quarta lectione. quamquam idem sit omnium illarum lectionum sensus: singularia enim pro pluralibus posita sunt.

Psal. 75. v. 12. *Omnes qui in circuitu eius affertis munera.*] Latinorum codicum plerique *affertis* legunt. cui simile est, quod nonnulli, cum Cassiodoro, habent *offertis.* Alij quidam *afferent* scribunt, antiqui Epanorthotæ, & Brugensis ex nostris, cum exemplarium Lobiensis & Stapulensis Gallico Psalterio. Gallicum Tornacensis & Brunonis Herbipolensis textus *offerent* habent. Glossa interlinearis, aliàs *afferent* vel *offerent* legi notat. D. Haymo: Alia, inquit, littera habet: Qui in circuitu eius sunt, munera afferent. Augustinus legit *offerent*; Beda, Remigius, & Bruno *afferent*. Græcè est πάντες οἱ κύκλῳ αὐτοῦ οἴσουσι δῶρα· Omnes qui in circuitu eius, ferent munera. quæ & Euthymij est lectio, & Theodoriti, si commentarius discutiatur. Hebraicè similiter est: Omnes circuitus eius יוֹבִילוּ adducent munus. quin & Chaldaicè: Omnes qui habitant circum circa sanctuarium eius יַיְתוֹן venire facient, seu, adducent sacrificium. videtur itaque germana lectio, *afferent* vel *offerent*. Mutant quidem nonnulli ex Hebræo Interpretes personam tertiam cum secunda; sed, imperatiui, non indicatiui modi, vt sit posterior versus istius pars priori consimilis: Vouete & reddite Domino Deo vestro: omnes qui in circuitu eius estis, afferte munus. Sententia est expositorum quorundam, ex Romano Psalterio, hanc accidisse corruptelam, personam nempe futuri tertiam in secundam præsentis transmutatam. & certè, exemplaria, Lobiense, Tornacense, Stapulense, concorditer, Romano Psalterio secundam præsentis, Gallico tertiam futuri attribuunt. Vtrum autem, offerendi an afferendi vocabulum legamus, parum quidem interest: veruntamen, afferendi vocabulum præponendum videtur: tum, quòd eo plerique omnes codices vtantur: tum, quòd voces, Græca atque Hebræa, hoc magis ex se denotent, quanquam non malè, nec præter loci commoditatem, offerre transferantur. Patebit autem huius, quæ probanda videtur, lectionis, *Omnes qui in circuitu eius afferent munera*, sensus, si fiat, post *eius*, commatis distinctio. subaudiendum est enim verbum *sunt*, id quod Antistitum Hipponensis & Herbipolensis lectio exprimit: *Omnes qui in circ. eius sunt, offerent mun.* Sed & Goticum manuscriptum id exprimit: verùm, quod tolerandum non est, cum secunda persona *offertis.* 137.

138. Psal. 88. v. 40. *Auertisti testamentum serui tui.*] Multorum codicum lectio est *Auertisti*: cui Cassiodorus auxiliatur: Auertisti, inquit, testamentum, id est, in aliam partem transtulisti, vt, quod Iudæis fuerat promissum, ad vtilitatem gentium vtique perueniret. Alij, *Euertisti* legunt quinque Hentenij, 3. Parisiensium, 4. nostri huic, Augustinus, Beda, Haymo, Remigius, & Bruno, volunt. Vbi est enim, inquit Augustinus, testamentum vetus Iudæorum? vbi est terra illa promissionis, in qua habitantes peccauerunt, qua deleta migrauerunt? Regnum Iudæorum quæris? non est: altare Iudæorum quæris? non est (&c.) Euertisti testamentum serui tui. Græcè est· κατέσρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δέλου σου. κατασρέφειν, finem rei imponere, & vastare ac subuertere, denotat. hinc Euthymius exponit locum: Irritasti promissionem quam ei feciſti Theodoritus explicat: Euertisti autem huius regnum. nam testamentum regnum vocat. Sanè captiui abducti fuerunt bini Dauidis posteri Iechonias & Sedechias: in his verò Dauidis regnum desiit. hæc ille. Alia est vox paulò pòst,

v. 44. Ἀπέσρεψας

vbi legitur: *Auertisti adiutorium gladij eius*. Hebraicam vocem נְאַרְתָּה Symmachus vertit Execratus es; S. Hieronymus Attenuasti; Felix Deuastasti; Quidam Aboleuisti; Alius Abiecisti. sequitur בְּרִית עַבְדֶּךָ pactum serui tui. Chaldæus transtulit אַשְׁנֵיתָא mutasti pactum quod (habebas) cum seruo tuo. In Onomastico docet ex Camhio Pagninus, vocem נָאַר, significare, à corde proijcere. vbi & locum hunc interpretatur: Proiecisti à corde pactum serui tui. id autem priori lectioni seruire possit: *Auertisti* ab oculis, à corde, *testamentum serui tui*. Sed, D. Lindanus & D. Ianssenius emendandum iudicarunt: *Euertisti testamentum serui tui.*

נארת a MS.

139. Psal. 93. v. 15. *Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium*. sic nostra legunt Latina manuscripta, cum Græcis codicibus, & Græcis Latinisque Tractatoribus. Græci codices ad hunc habent modum· ἕως ἂν δικαιοσύνη ὀπισρέψει εἰς κρίσιν. Antiqua verò Correctoris Latina exemplaria, scribunt: *Quoadusque in iustitiam conuertatur iudicium*. Quo modo & Lugdunensia Biblia quibusdam legi signant. Atque istam Hebræis libris conformem iudicat Epanorthotes lectionem. est enim Hebraicè· כִּי־עַד־צֶדֶק יָשׁוּב מִשְׁפָּט. quod est: Quia vsque ad iustitiam conuerterur iudicium. ad eundem modum Chaldaicè legitur· אֲרוּם עַד צְדָקְתָא יְתוּב דִּינָא. Sed videri possit, LXX. duos, כִּי עַד pro ἕως οὗ seu *quoadusque* accepisse: & in voce מִשְׁפָּט quæ *iudicium* denotat, præpositionem subaudiuisse.

ὀπισρέψῃ

Quod sequitur, *Et qui iuxta illam, omnes qui recto sunt corde*, rursus notat Epanorthotes, ex antiquis codicibus, *Et qui iuxta illa* legendum.

dum. Iterum Lugdunenses, sic aliàs legi indicant. *Illa* autem, videlicet (Corrector ait) iustitiam & iudicium. Porrò, vt in Latinis nostris antigraphis, dumtaxat, *illam* inuenimus: ita in Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris, Latinisque ac Græcis Enarratoribus, non nisi singularis numeri pronomem legimus. Arnobius legit: *Et qui tenent eam, omnes qui recto sunt corde.* quæ & Cassiodori ac nostrorum Romani Psalterii exemplariũ lectio est. Augustinus habet: *Et qui habent eam, omnes recto sunt corde.* In Græcis libris est· ᾧ ἐχόμενοι αὐτῆς, πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ· Et propinqui eius (siue iudicij, siue iustitiæ, nam vtrumque Græcis feminei est generis) omnes recti corde. In Hebraicis וַאֲחֲרָיו כָּל יִשְׁרֵי לֵב quod est: Et post ipsum (vel ipsam) omnes recti corde. quæ & Aquilæ ac Theodotionis, Theodorito teste, translatio est. In Chaldaicis וּבָתְרוֹי יִתְפָּרְקוּן כָּל דִּרְעֵי לִבָּא Et post ipsum redimentur omnes recti corde. Ex illis autem fontium lectionibus, liquet, quę Latinè leguntur, potius absque interrogatione legenda intelligendaque, quo modo in manuscriptis plerisq. scribuntur. vnum verò, B. notatum habet: *Et qui iuxta illam, omnes recti corde.* at clarius multò, vtroque *qui* omisso, legatur: *Et iuxta illam, omnes recti corde.*

Versum istum, Psalmi 93. decimumquintum, Hieronymus ex Hebræo ad hunc modum transtulit: Quoniam vsque' ad iustitiam reuertetur iudicium: & sequentur illud omnes recti corde. huius hanc dedit Iohannes Campensis paraphrasim: futurum est enim, vt iustitia coniũgatur cum iudicio, & iudices quod iustum est iudicent, sequanturque illud vniuersi qui integro sunt animo. Latinæ Græcæque lectionis istã D. Iansenius paraphrasim scripsit: Quousque tandem id eueniat, quod certò futurum est, nempe, vt iustitia Dei, post aliquam dissimulationem, procedat ad iudicandum pro populo suo, eumque liberet impijs condemnatis: ac tum quidem, omnes qui recto sunt corde, propinqui erunt iustitiæ diuinæ, eamque sequentur, approbantes atque amplexantes eam: cùm è contrario, impij, Dei iustitiam auersabuntur & execrabuntur. 6 MSS.

Psal. 93. v. 20. *Qui fingis laborem in præcepto.*] Duplex est, hac vicesimi versus parte, varietas. prior, quòd quidam *fingit* legant, quod alij *fingis* scribunt: posterior, quòd alij codices *laborem*, alij *dolorem* habeant. *fingis* legunt plerique libri; *fingit* verò habent, manuscriptum Societatis Iesu rubrum, & D. Hieronymo adscriptus commẽtarius. S. Augustinus, cum posterioribus Enarratoribus, *fingis* legit: Arnobius autem *fingit* exponit. Græcis & Hebræis sunt participia, πλάσσων, יֹצֵר (fingens seu formans) quæ exponi possunt vtroque modo, & *qui fingis* & *qui fingit*. Græci authores, Apollinaris, Theodoritus, atque 140.

Euthymius, *qui fingit* intellexere. Hebraicus quidam Scholiastes, *vt fingas* transtulit: plerique verò *qui fingit* intelligunt. Chaldaica paraphrasis est· בְּרִית לֵיעוּתָךְ הִתְעַתַּד עֲבֵי קְיָם sic enim in Nebiensi editione scripta est, versaque Latinè: *Qui creasti laborem in præcepto*. id quod alij secuti sunt. Sed vbi quæso τὸ הִתְעַתַּד remansit, vt Latinè non sit redditum? longè integriùs, cùm scripta tum versa est, Chaldaica paraphrasis, in Regia editione: בְּרִית לֵיעוּת הֵיתְעַתַּד עֲבֵי קְיָם Figmentum prauitatis num stabit in statuto? Hieronymi versio, sicut fons ipse, ambigua est: Nunquid particeps erit tui thronus insidiarum, fingens "laborem' in præcepto? Videtur autem potiùs persona tertia intelligenda, ita vt ad sedem seu thronum iniquitatis referatur. Verùm, *qui* masculini generis relatiuum, non facilè patitur, *fingit* in editione nostra legi, nisi, iniquum iudicem, qui per iniquitatis sedem designatur, subaudias. In scripto quodam textu inuenimus, & *qui fingit*, addita ad huius incommodi euitationem coniunctione. Apud Haymonem deprauatè legi existimo *figis* pro *fingis*. *Laborem* legunt complures libri; 22 ex nostris. *Dolorem* non pauci, nouem nostri, quatuor Hentenij, tres Parisiensium, & antiqui Epanorthotæ. Hebræa vox עָמָל, magis *laborem* denotat: attamen vtroque modo vertitur. D. Hieronymus, psalmi 24 versu 18 *laborem*; psalmi 54 versu 11 *dolorem* reddidit. hoc autem loco, etiam ipsius exemplaria variant. LXX 11, hoc loco κόπον; psalmi 7ⁱ versibus 15 & 17 (quibus Latinè doloris vocabulum est) interpretati sunt πόνον. Πόνος & laborem & dolorem significat: κόπος verò, laborem quidem magis propriè designat; sed tamen, facilè vtrumque admittit. Quamobrem, ad statuendam huius loci germanam lectionem, attendenda non postremo est loco, probatiorum exemplarium Latinorum fides. De ea verò, ex nostris exemplaribus, id præsertim comperi, Brugensem & antiquos Epanorthotæ codices, quos maximi facio, *dolorem* legere. Parisienses ex suis manuscriptis Ge. l. ar. & Di. o., *dolorem* emendarunt. Verùm, exemplaria nostra, Lobiense, Tornacense & Stapulense, *dolorem* Romano; *laborem* Gallico Psalterio attribuunt. Arnobij commentarius, vtrumque agnoscit. Augustini *dolorem* legit, & de labore nõ pauca differit. Fortè, quòd hæc coniuncta sint admodum. Hieronymus & Remigius, *laborem* dumtaxat habent. quæ & posteriorum ferè Enarratorum est lectio, quamquam Richardus Pampolitanus *dolorem* potiùs legisse videatur.

" dolorem 2 MS.

Vtriusque meminit P. Lombardus, & Bruno, ac Ludolphus Carthusiani.

141. Psal. 95. v. 10. *Etenim correxit orbem terræ.*] Quidam codices *orbem terræ*, quidam *orbem* dumtaxat legunt. Hebræis est תֵּבֵל, Græcis οἰκουμένη, ea quæ, vel *orbem* vel *orbem terræ*, pro arbitrio, Interpretes trans-

transferunt: quanquam addatur eis nonnumquam vox *terræ*. Quapropter, non tam ex prototypis, quàm ex ipsius tralationis nostræ exemplaribus, genuina lectio colligenda est. Et quidem plura sunt exemplaria, quæ *orbem terræ* scribant: sed antiquiora & emendatiora tantummodo *orbem* habent. Brugense, Malmundariense, P., nonnulla Lugdunensium, & antiqua Epanorthotæ. Lobiense & Tornacense castigatissima manuscripta, in quorum illo triplex, hoc quadruplex, distinctum est Psalterium, Gallico demunt, Romano addunt *terræ*. Fortè igitur ex Romano, aut veteri Psalterio, cui Romanum est cõforme plerumq; mutuatũ est. A veteribus enim Tractatoribus ferè legitur, Arnobio, Hieronymo, Augustino, Cassiodoro.

Psal. 101. v. 10. *Et potum meum cum fletu miscebam.*] Latinorum 142.
manuscriptorum alia *potum*, alia *poculum* habent. 22. nostra, illo; quatuor, cum multis impressis libris, hoc scribunt modo. D. Augustinus, *potum*; S. Hieronymus, *poculum*, legit. Hebraicis codicibus est שקוי, id quod potum constanter interpretantur. Græcis libris, ex quibus nostra ducta est versio, est πόμα. id quod, ad *poculum* & *potum*, ambiguum est. Vtro igitur modo Interpres noster verterit, ex versionis eius quærendum est exemplaribus. Superant autem numero, quæ *potum* legunt; verùm, an & integritate, est cur dubitem. Nam, & Brunonis Herbipolensis Episcopi Psalterium; & Wilhelmi Ruræmondensis, *poculum* habent. Insuper, Brugense antigraphum *populum* legit, quod haud dubiè *poculum* est. subrepsit diligentissimo & fidelissimo scriptori, quædam, vt fit, inconsideratio. Adhæc, exemplaria. Lobiense, Tornacense, & Stapulense, quibus columnis pluribus diuersa distincta sunt Psalteria, Romano *potum*, Gallico, quod nostræ est editionis, *poculum* adscribunt. Denique posteriores inter Latinos Enarratores, qui nostram secuti sunt editionem, ferè *poculum* legunt: Gregorius, Haymo, Remigius, Bruno, Ludolphus, Lyranus, Carensis, Pelbartus, Richelius, Pastura. Et quidem, siue *potum* legamus siue *poculum*, idem vnum significatur: sed, quærenda est, ipsa nostri Interpretis scriptura.

Psal. 101. v. 19. *Scribantur hæc in generatione altera.*] Epanorthotæ 143.
antiqui codices singulari numero *scribatur* legunt. id quod, Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris, consentaneum est. hoc autem, Chaldæa paraphrasis, vt in Venetiana & Nebiensi est editione, ad orationem, de qua antecedit: *Respexit in orationem humilium, & non spreuit precem eorum*, refert. sic enim habet Venetiana editio: תִּתְכְּתִיב לְהָתָא דְּרָא לְדָר בַּהֲרָאי: id quod minùs rectè in Nebiensi scriptum est תִּתְכְּתֵב אַלוּתְהוֹן

צְלוֹתְהוֹן דֵּין בְּדַ׳ בַּתְרָאֵי Scribatur oratio (eorum) hæc in generationem vltimorum. In Regiæ editionis Chaldaico textu nulla orationis est mentio · תִּתְכְּתֵב דָּא לְדָר בָּתְרָאי Scribatur hæc in generationem nouissimam. Eôdem, ad orationem inquam, Euthymius Græcus author, retulit. Existimarim ego cum aliis, Hebraicè, atque ex Hebræo Græcè & Latinè, *Scribatur hæc* legi, pro *Scribatur hoc*. Solent enim Hebræi & Chaldæi, feminino genere ad substantiuandum vti, vt Græci & Latini neutro. Itaque, *Scribatur hæc*, nihil aut parum differt à *Scribantur hæc*, quæ, Latinorum codicum & Enarratorum quos vidimus nos, lectio est (quamquam, quid ex assiodoro atque Haymone colligi debeat, ignorem) Eam verò aliam esse litteram Epanorthotes affirmat.

Rursus Epanorthotę codices quarto casu, *generationem alteram* scribunt· quibus conformes sunt duo nostri, vnus ex D. Donatiani Brugensi Bibliotheca, alter ex D. Petri Lobiensi Abbatia. consonant duo Parisiensium antigrapha, nonnulla Lugdunensium, & D. Lindani Psalterium. Ad eundem modum, inter Tractatores, manifestè S. Augustinus & V. Beda habent. Est autem hæc horum lectio Græcæ lectioni consimilis εἰς γενεὰν ἑτέραν: & Hebraicæ bellè conueniens לְדֹר אַחֲרוֹן id quod vertunt *Generationi nouissimæ*, aut *In generationem nouissimam*. Huiusmodi & Hieronymi translatio est, si emendatiora sequamur manuscripta: Scribatur hoc in generationē nouissimam. Quanquam alteram lectionem *in generatione altera*, non tam Hebraica verba, quàm eorum sensus, quem præsens exigere videtur locus, improbet. Porrò, & eam, eodem nonnulli sensu interpretantur, vt sit, pro casu casus positus, aut *in* pro *ad* vel *pro*.

Ge. ar. Di. o.

144. Psal. 103. v. 15. *Vt' èducas panem de terra.*] Plerique codices scribunt secunda persona *educas*; quidam tertia, *educat*, vnus Parisiensium, vnus Hentenij. Ex Hebræo & Græco vtrumque legi potest. לְהוֹצִיא, τοῦ ἐξαγαγεῖν, ad verbum reddas *ad educendum*. Ex Latinis verò codicibus & Tractatoribus, genuina nostræ editionis lectio colligi haud difficulter potest. Romani namque Psalterij nostra exemplaria *educat* vnanimiter scribunt, & præcedentia ferè, quæ Græcè atque Hebraicè ambigua sunt, si non ambiguè, tertia similiter persona efferunt. Vulgatæ verò editionis, quotquot habemus antigrapha, *educas* vno consensu legunt: & quæ præcedunt, vel ambiguè, vel ad eundem modum, in secunda persona (vno dumtaxat atque altero, vno in loco, discrepante) ponunt. Priores inter Latinos Tractatores, *educat*, & cætera in eadem explicant persona; Arnobius, Augustinus, Prosper, Cassiodorus. Posteriores, *educas*, & alia ferè ad fi-

Et o.

Vet. Ge. ar.

ad similem modum. Videtur igitur nostræ editionis germana lectio *educas*; Altera verò Romani aut Veteris Psalterij scriptura. De hac varietate ad Suniam & Fretelam Hieronymus: *Vt educas pa. d. t.* Pro quo inuenisse vos dicitis *vt educat*. Sed non potest, aliud ad ipsum, aliud ad alium de 'seipso' dici. Aut omnia quasi ad Deum loquebatur propheta, aut omnia ad alium de eo referebat. Cùm autem pleraque ad ipsum dirigantur, & ea quæ ambigua sunt, ad ipsius personam dirigenda sunt. Hæc Hieronymus. Mirum itaque est ab eodem ipso *educat* ex Hebræo versum. vniuersa namque quæ habemus, cùm scripta tùm excusa Hieronymianæ interpretationis exemplaria, *educat* legunt. Et vnum quidem, quod ab alijs libenter dissentit, cùm hunc, tum præcedētia loca, tertia scribit persona: reliqua verò, præcedentia, secunda persona efferunt; hunc vnum, tertia. Alium fortasse, cùm vertendis ex Hebræo Psalmis occuparetur, vidit huius loci Hieronymus sensum, qui tertiam exigeret personam. Atque ita nonnulli nostræ ætatis Interpretes transtulerunt, nimirum, cætera antecedentia secunda persona, hoc, tertia: *Vt educat panem de terra.* Non enim ad Deum, sed ad hominem istud referunt, de quo antecedit: Et herbam seruituti hominis. Flaminij versio est: Tu producis gramen iumentis, & herbam homine cultum adhibente, vt educat panem è terra, & vinum (quod) lætificat cor hominis. Sed & alij plerique, qui, etiam ea quæ antecedunt persona tertia interpretati sunt, eódem retulisse videntur, quòd hanc partem fere præcedenti adiungant versui. Nihil autem mirum, Interpretes ad hunc modum in ambiguis variare, cùm, in ijs quæ certa sunt, frequens sit personę mutatio. Versu quarto dicitur, 'faciens' Angelos suos spiritus, ministros suos ignem vrentem. post paululum autem[a]: Ab increpatione tua fugient: à voce tonitrui tui formidabunt. Rursus, eodem versu[b]: Rigans montes de superioribus suis (vbi pro *suis* nonnulli corruptè scripserunt *tuis*) de fructu operum tuorum satiabitur terra. Iterum postea[c]: Fecit Lunam in tempora, Sol cognouit occasum suum. Posuisti tenebras, & facta est nox.

'ipso 1 *MS.*

'Qui facit. *Sic ex Latinis nostræ editionis exemplaribus tria legunt (quod in hoc versu est peculiare) & consequenter eorum duo, suos non tuos; quod quidem, Hieronymo, in his quæ ad Suniā scripsit, parum placet.*

a *V.* 7.
b *V.* 13.
c *V.* 19. 20.

Psal. 103. v. 25. *Hoc mare magnum & spatiosum manibus.*] Nonnulli Latini codices, Græcis similiter, omittunt *manibus*: sed ij, ferè editionis nostræ non sunt. Goticus, & Regius, qui in Bibliorum margine notati sunt. Goticus Romani Psalterij exemplar est, ac proinde aliis eiusdem Psalterij exemplaribus, & Cassiodoro, qui Romano Psalterio videtur vsus, conforme. Regius, Græco textui accommodatus est. Ex Gotico, D. Lindani Psalterium, verisimile est, mutatum. Vt autem aliàs plerumque, ita & nunc, veteri, Prosperi, Augustini, Hilarij atque Arnobij, Psalterio, Romanum consonat. *Hilar. in Ps. 51.* 145.

Huiusce generis haud dubium est fuisse exemplaria, quæ Varlenius vidit. Nostræ enim editionis, quotquot habemus libri, cum posterioribus Enarratoribus quos hac vsos constat editione, *manibus* addunt. & quatuor quidem antiqui libri asteriſco *manibus* notant, qui, indicio est, hanc vocem, ab Hieronymo ex Hebræo additam. Atque hoc ipse testatur Hieronymus ad Suniam hunc in modum scribens: Dicitis in Græco *manibus* non haberi, & ego noui αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος, id est, hoc mare magnum & spatiosum. Sed ex Hebraica & Theodotionis editione, in 70 sub asteriſco additum est. Deniq. & in Hebræo ita scriptum est· זֶה הַיָּם גָּדוֹל וּרְחַב יָדָיִם Quod Aquila sic interpretatus est, εὐρύχωρος χερσὶν, & omnes interpretes. Hactenus Hieronymus. Quod est Hebraicè רְחַב יָדָיִם, Hieronymus transtulit *latum manibus*, Chaldæus *latum terminis*, nonnulli *latum spatiis*, alij *latum locis*. Hæc enim vniuersa ידים significat. LXXII senes transtulerunt εὐρύχωρος, quæ vox per se sola plenè videtur exprimere, quod duabus Hebraicè significatur. est enim vnum nomẽ è duobus, ex εὐρὺς, quod latum, & χώρα, quod regionem & locum denotat. itaque εὐρύχωρος, quasi εὐρὺς χώρα latus loco. Atque ita, etiam Latinè, non addito manuum vocabulo, plenè exprimitur, quod est Hebraicè. *spatioſum* enim est, amplum spatiis, seu latum locis. Sed Hieronymus, qui τὸ *manibus*, quod Hebræa vox ידים propriè significat, Latinæ editioni addidit; & Aquila, qui εὐρύχωρος χερσὶν interpretatus est, Hebraicam quandam proprietatem, poëticæ fictioni similem, amplius hoc loco intellexere. nempe, mari manus attributas, eò quòd, quasi expansas manus habeat, & in se cuncta suscipiat. Corruptè autem, quod & Pelbartus annotauit, quidam, pro *manibus*, *nauibus* legunt.

146. Psal 104. v. 18. *Ferrum pertranſiit animam eius.* sic multi libri, cum multis Tractatoribus. Alij verò non pauci libri scribunt: *ferrum pertranſiit anima eius.* nouem nostri, ijque ferè emendatiores, cum duobus Romani Psalterij antigraphis; nonnulli Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ. Atque hæc Hieronymi fuisse videtur lectio, quantum quidem ex commentariis colligi potest. Ferrum, inquit, ipsum dicit peccatum, quod occidit animam. Vtique autem, non peccatum Ioſephi animam, sed, Ioſephi anima peccatum pertransiuit. Superauit enim heræ, sæpius ad concubitum inuitantis, blanditias. Cassiodorus, hoc, (id quod textus habet) an illud legerit, colligere non satis possum. Vtriusque, P. Lombardus, Hugo Cardinalis, & Ordinaria Gloſſa, meminerunt. Est autem posterior, Græcis codicibus consentanea. σίδηρος, habent, διῆλθεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, quæ & Euthymij

fuit

fuit lectio. Hebraicè est בַּרְזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ, id quod vtroque modo interpretatum inuenio. Chaldæa paraphrasis, vt in Regia est editione, est, בְּשִׁיר דְּפַרְזְלָא עֲלַת בְּנַפְשֵׁהּ In catenā ferream intrauit anima eius. Vt autem in Veneta & Nebiensi, שִׁיר דְּפַרְזֶל עֲלַת בְּנַפְשֵׁיהּ Catena ferrea intrauit in animam eius. Felix Pratensis, pro textu interpretatus est: In ferrum ingressa est anima eius; ad marginem autem posuit: Ferrum ingressum est in corpore, vel, in anima eius. Symmachus, Theodorito teste, dixit: In ferrum pertransijt anima eius. Simili modo D. Hieronymus, & post eum, Vatablus & Flaminius, transtulerunt*: In ferrum venit anima eius (additur *in* præpositio). Alij, inter quos Pagninus: ferrum ingressum est animam eius. Nam, Pagninus ait, anima affligitur afflicto corpore. & hæc quidem interpretatio verborum situi conueniens est: sed, feminei generis verbum baah, nephesch potiùs, id est, *anima*, optare videtur suppositum, quàm barzel, quod est *ferrum*. Nephesch enim feminei generis esse constat: barzel verò, masculino genere, non feminino, extra præsentem locum, inuenio. Atque hac, quod verisimile est, ratione, moti, LXXII, Hieronymus & alij, verterunt: *ferrum pertransiit anima eius*, aut similem ad modum, cuius sensus est: Ipse in ferrea vincula coniectus est. vel: Vitam egit in vinculis ferreis.

* *Ita vertit Hieronymus, si octo nostris exemplaribus, & Epanorthotæ, ac plerisq. nostræ ætatis scriptoribus, creditur. Vnum recentius manuscriptum, Hunnæi O, legit, Ferrū venit in animam eius. familiare huic exemplari est, in Psalmis ab alijs omnibus discrepare.*

147.

Psal. 104. v. 30. M. N. Augustini Hunnæi duo manuscripta, G, & R, cum nonnullis aliorum libris, legunt: *Et dedit terram eorum ranas.* ea quæ D. Augustini est lectio: Et dedit terram eorum ranas in pen. re. ipsorum. tanquam diceret, inquit, Terram eorum conuertit in ranas. tanta enim erat ranarum multitudo, vt hoc per ὑπερβολὴν conuenienter diceretur. Augustinum Prosper secutus est. Alia nostra complura manuscripta, cum Hentenij 13, habent: *Et dedit terra eorum ranas*. Rursus alia non pauca, eaque integritate spectatiora, cum Iohanne de Pastura: *Edidit terra eorum ranas*. Atque hæc, Græcis & Hebraicis libris, conueniunt. Non enim Græcè & Hebraicè (idem est de Chaldæo iudicium) coniunctio legitur: sed à verbo inchoatur oratio, eoque huiusmodi, quod *edidit, ebulliuit*, vel *produxit*, constanter interpretantur: ἐξεῖσεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχους. שָׁרַץ אַרְצָם צְפַרְדְּעִים ἐξέρπειν, non tantùm edere, sed reptilia edere significat, id quod, reptili ranarum naturæ apprimè conuenit. שָׁרַץ in multitudine gignere vel producere denotat. quod & ipsum loco aptissimè congruit. Hæc igitur postrema manuscripta, meritò sequenda sunt. Eandem lectionem, clarissimi nostri Belgij Scriptores, Titelmannus, Lindanus, & Iansenius, probant. eiusdem sententiæ est Epanorthotes: Non est ibi, ait, *& dedit*, sed *edidit*, secundum Hebræum, & antiquos.

& Hieronymum, & Græcum. Postremò, Hieronymus, rem vniuersam conficiens, in epistola de Psalmorum correctione, testatur, hanc fuisse antiquam interpretationem, eamque à se relictam. *Edidit terra eorum ranas.* Pro quo in Græco ἐξέρρυψεν ἡ γῆ αὐτῶν βάτραχους vos legisse dicitis, quod potest ita interpretari: Ebulliuit terra eorum ranas. Sed & in hoc nulla est in sensu mutatio, & nos antiquam interpretationem sequentes, quod non nocebat, mutare noluimus.

ἐξέρρυψεν, nostra exemplaria cum Euthymio.

148. Psal. 105. v. 38. Latinorum codicum quidam habent: *Et infecta est terra in sanguinibus.* Alij: *Et interfecta est terra in sanguinibus.* Inter Expositores, Nicolaus Lyranus & Petrus Herentalensis, *infecta* legunt: Arnobius, Prosper, & Cassiodorus *interfecta*; Augustinus: Putaremus, inquit, hic scriptoris errorem esse, atque eum diceremus, pro eo quod est *infecta*, fecisse *interfecta*, nisi haberemus beneficium Dei, qui scripturas suas in multis linguis esse voluit, atque ita esse scriptum, *Interfecta est terra in sanguinibus*, inspectis Græcis codicibus videremus. Sic S. Doctor Augustinus. ἐφονοκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι est Græcè. φονοκτονεῖν interficere denotat, quamobrem verisimile est, *interfecta* Interpretem transtulisse. Neque id videtur ab Hieronymo veteris editionis castigatore, in *infecta* mutatum, cùm, vt plerique, ita & integerrimi quique, eorum librorum, quos ex Hieronymi emendatione habemus, *interfecta* legant. Nos id sanè, in nostris exẽplaribus, animaduertimus. Sed, & Epanorthotes, & R^mus Lindanus, hoc ipsum in suis codicibus obseruasse videntur. hic enim legit, ille legendum docet, *interfecta.* Complures etiam posteriorum Enarratorum, ad hunc legunt modum, Haymo, Beda, Remigius, Turre-cremata, Ludolphus, Bruno, Pampolitanus, Carensis, Richelius, Pastura. Intelligunt autem istud, post Augustinum, per metonymiam, de terræ habitatoribus, qui interfecernnt trucidaruntque animas suas, effundendo idolisque offerendo sanguinem filiorum & filiarum suarum. Cæterùm, & de terra ipsa, non malè intelligatur. fit enim, populi peccatis, terra sterilis, & quasi est mortua, quæ non parit, quos solita est, fructus. hæc igitur nostræ editionis germana videtur lectio: *Et interfecta est terra in sanguinibus.*

Porrò, vox Græca ἐφονοκτονήθη, non minùs rectè transferatur *infecta.* nam, quanquam φονοκτονεῖν interficere denotet, nonnunquam tamen pro inficere, idque cæde præsertim, ponitur. Exemplum est Numerorum 35. capite· καὶ οὐ μὴ φονοκτονήσητε τὴν γῆν, ἐφ' ἧς ὑμεῖς κατοικεῖτε ἐπ' αὐτῆς. τὸ γὰρ αἷμα τοῦτο φονοκτονεῖ τὴν γῆν: Et ne polluatis terram in qua habitatis. hic enim sanguis terram polluit. Multi itaque ex Græco Interpretes vertunt: *Et infecta est terra in sanguinibus.* Quin &

Num. 35. d. 33.

Euthy-

Euthymius Græcus Enarrator, id notare videtur, ἐφονοκτονήθη, hoc in loco, idem esse, quod, cæde infecta. videtur, inquam; nam, ambigere nonnihil, facit versio. Denique, Græcus Poëta Apollinaris, hoc istud modo accepisse videtur. sic namque canit· ἅιμαπ δ' ὁλυμένων ἐρυθρήνετο πάντοθεν αἶα, Sanguine cæsorum rubefacta est vndique terra. Ex Hebræo, nostræ ætatis Interpretes, *infecta* seu *polluta* constanter transferunt. Chaldæus paraphrastes similiter· וְאִסְתְּאַב אַרְעָא בְּחוֹבִין דִּקְטוֹל quod est: Et maculata est terra peccatis homicidij. D. Hieronymi, quædam exemplaria, legunt: Et *polluta est terra *sanguinibus; quædam: Et adulterata est terra per sanguinem. illo, nostra pleraque; hoc modo, cum Epanorthote, Lobiensis cœnobij antigraphum, tametsi & alteram annotet lectionem. *Adulterata* autem, potiùs ex תנאף esse videtur, quàm ex eo quod nos habemus תחנף. quanquam, חנף etiam impiè agere significet: vnde, in Lexico Pagninus, Et impiè egit terra in sanguinibus, exponit. Illo Numerorum loco, eadem est vox חָנֵף, quam eo loci Latinus Interpres polluere & maculare transtulit: *Ne polluatis terram habitationis vestræ, quæ insontium cruore maculatur*. sed & alibi similiter interpretatus est. Rectè igitur, & iuxta Græcos, & iuxta Hebraicos libros, legatur: *Et infecta est terra in sanguinibus*; quomodo, tria Romani Psalterij antigrapha, concorditer legunt: Verùm, vti diximus, videtur (saluo iudicio meliori: nam diuersas legimus hac de re diuersorum sententias) nostræ editionis genuina lectio, *Et interfecta est terra in sanguinibus*. Porrò, vt Græca vox ἐφονοκτονήθη, pro *cædibus infecta* potest accipi: sic & Latina, quæ ex ea translata est, pro *interfectionibus maculata* accipi possit.

*contaminata. o.
*in. 1 MS. R

Num. 35. d. 33.

Isaiæ 24, capite, eadem est, in nostra editione, lectionis varietas. Quidam typis excusorum codicum, habent: *Et terra infecta est ab habitatoribus suis*. Quidam, cum plerisque omnibus manuscriptis nostris· *Et terra interfecta est ab hab. suis*. atque est Hebraicè vox eadem חָנֵף, quam eo loci Chaldæus & LXXII. reddiderunt *peccauit* seu *impiè egit*.

Isa. 24 a. 5.

Psal. 106. v. 8. 15. 21. 31. Quater hoc Psalmo repetitur εὐχαριστικὸν istud carmen: *Confiteantur Domino misericordiæ eius, & mirabilia eius filiis hominum*. &, hoc quidem modo, à plerisque nostris codicibus scribitur: sed, antiquis Epanorthotæ, *Confiteantur* est *Domino misericordia eius*. similiter, nonnulla Lugdunensium antigrapha legunt: &, ex nostris, Brugense manuscriptum, in quo, posterioribus locis, monophthongus in diphthongũ mutata conspicitur, a in æ. D. Haymoni, hæc primo semel loco lectio adscribitur, commentario non refragante. Monent autem Lugdunenses atque Epanorthotes, sexti casus esse

149.

Lobiensis cœnobij codex misericordia legit in Romano Psalterio; Bessarionis, in Hieronymi tralatione.

ſus eſſe *miſericordia*, vt nimirum ſenſus ſit: Laudes dicant & gratias Domino, in, ſeu, de miſericordia eius. Et fortaſſe, quia exiſtimatum eſt, *miſericordia*, primi caſus eſſe, mutatum eſt in *miſericordiæ*, vt ſuppoſitum appoſito reſponderet. Certè, Hebraicè eſt ſingulari numero, chaſdo. יודו ליהוה חסדו id quod interpretari liceat, vel ſexto caſu *miſericordia*, Gratias agant Domino (de) miſericordia eius: vel quarto *miſericordiam*, Celebrent Domino miſericordiam eius. Quidam, vt clarior ſit ſenſus, præpoſitione addita, vertunt: Confiteantur Domino propter miſericordiam eius. Anglicanum Pſalterium, primo & tertio locis, pro יודו, habet הודו, pro *confiteantur*, *confitemini*. ſed id diſſonat, non tantùm ab aliis, quæ habemus, Hebraicis exemplaribus, verùm etiam ab Interpretibus, tam primis, quàm poſtremis. Sic ergo Hebraicè: ſed Græcè, quod pro altera faciat lectione, multitudinis eſt numero τὰ ἐλέη αὐτοῦ. ἐξομολογησάσθωσαν τῷ κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ. hoc autem, transferre poſſimus, & primo caſu, *Confiteantur Domino miſericordiæ eius*: & quarto, *Confiteantur Domino miſericordias eius*. Quarto caſu, Euthymius Zygabonus intellexit, & quidam ex Græco Interpretes tranſtulerunt: atque is meliùs fortaſſe conueniat, quæ Ianſenij eſt ſententia: ſed, primum lego, vt in pleriſque Latinis codicibus, ita & in pleriſque Latinis tractatoribus. Quin etiam, Auguſtinus, in ambigua lectione, primum amplexus eſt caſum: Confiteantur Domino miſerationes eius: Vbique, ait, omnino, vbique confiteantur Domino, non merita noſtra, non vires noſtræ, non ſapientia noſtra, ſed miſerationes eius. Sed & Apollinaris, expreſſit carmine caſum primum· οἰκτιρμοὶ βασιλῆος ἑὴν ἀναμέλψατ' ἐρωὴν.

150. In altera huius verſus parte, manuſcriptum Hunnæi, L, littera ſignatũ, habet, primo præſertim loco, *filij*: *Et mirabilia eius filij hominum*. Et placere ſanè facilè poſſit, ijs qui fontes negligunt, ea lectio: ſed, *filijs* legendum eſſe, vt Latini plerique cùm codices, tum tractatores legunt, & Græca & Hebræa loquuntur. Subaudiendum eſt autem, vel *exhibita*, vel *prædicent*, vel vtrumque. Portugallicæ Synagogæ Pſalterio, deeſt tertio loco (quod obſeruauit D. Lindanus) לִבְנֵי אָדָם *filijs hominum*; nimirum, id, ex præcedentibus legendum reliquit ſcriptor. ad quem modũ, quibuſdam Latinis ſcriptis, initiales dumtaxat dictionum litteræ, poſterioribus locis habentur. Totius huius verſiculi, inſigniter expreſſit Chaldæa paraphraſis, ſenſum: Confiteantur coram Domino propter miſericordiam eius: & narrent mirabilia eius filijs hominum.

151. Pſal. 117 v. 1. 2. 3. 4. Priores quatuor huius Pſalmi verſus, finit hoc idem Dei encomium, *Quoniam in ſeculum miſericordia eius*. atque

ante

ante hoc legitur, quod omnis Dei in nos misericordiæ origo est, *Quoniam bonus*. sed id, ab aliis quidem, vniuersis his quatuor versibus additur; ab alijs, tribus dumtaxat; ab aliis, solummodo duobus; denique ab alijs, vnico. hac de varietate, iam nobis differendum est.

Quatuor igitur simul his versibus, addunt *Quoniam bonus*, plerique omnes nostri Græci codices, cum Græcis authoribus, Chrysostomo, Apollinari, Theodorito, atque Euthymio. his consonant Latina Romani Psalterij exemplaria, cum Cassiodoro Romano Senatore. sed & nonnulla Gallici, hoc est, vulgatæ nostræ editionis, Atrebatensis Collegij vnum, Hunnæi alterum, cum tractatoribus, Remigio Antissiodorensi, & Ioanne Sabinensi. B.

Tribus versibus, primo, secundo, tertio, addunt, & quarto omittunt, *quoniam bonus*, alij quidam Latinorum nostræ versionis codicum, vnus Atrebatensis Collegij, manuscriptus, & nonnulli typis excusi, Venetijs primus *, Basileæ alius, alius Antverpiæ, is, qui ex D. Lindani est emendatione. Atque inter expositores, his conformiter legunt, Richardus Pampolitanus Eremita, & Iacobus de Valentia Christopolitanus Episcopus. * Anno 1497.

Duobus dumtaxat versibus, primo & secundo, habent *quoniam bonus*, plerique Latinorum vulgatæ editionis librorum, tam eorum qui calamis, quàm eorum qui typis, scripti sunt, cum enarratoribus, Haymone, Ludolpho, Pastura, & Richelio. Et ij quidem scriptorum librorum, qui asteriscis & obeliscis insigniti sunt, obelo id configunt, quod in secundo est versu. Nam Hebraicis in libris, vnico eoque primo versu, legitur *quoniam bonus*. Hebraicis autem libris, Chaldaici sunt conformes.

In hac codicum & exemplarium diuersitate, genuinam quærimus vulgatæ Latinorum versionis scripturam: & pensitatis singulis, ea nobis (meliori salua sententia) esse videtur, quæ primo versu legit, secundo cum obelo addit, tertio & quarto omittit, *quoniam bonus*. Nam, vt ad hunc modum legunt libri huius editionis plerique, ita & probatissimi quique. alios autem nonnullos, verosimillimum est deprauatos, aut ex Græca lectione, aut ex Romana psalmodia, aut denique ex ipsorum inter se versiculorum similitudine, ea quæ omnis hac in parte varietatis primam proculdubiò causam dedit. Quod autem, secundo potiùs versu, quàm vel tertio vel quarto, Latini codices *quoniam bonus* adijciant: ex eo fortassis est, quòd Græcus Interpretis liber, hoc habuerit modo: & certè, Græca Tornacensis exemplaris editio, ita habet, tametsi ad quarti versus marginem scriptum sit *oti agatos*. Porrò, subaudiendum videtur posterioribus locis, *quoniam bonus*, quamuis non addatur.

152. Psal. 117. v. 10, 11, & 12. eadem terminantur sententia: *Et in nomine Domini quia vltus sum in eos.* in qua negotij nonnihil facessit, *quia* coniunctio, quam Græci codices tollunt, Hebraici & Chaldaici addunt. sublata, claram; addita, obscuram reddit orationem. Latini veteris editionis libri, cum Græcis, sustulerunt; id enim, ex Arnobij, Augustini, & Cassiodori commentariis, Romanisque Psalteriis, patet: posteriori verò editioni, ex Hebraicis addita est. Cõstanter enim, in huius editionis exemplaribus, legitur; & in antiquis quidem, cum asterisci nota. Atque hoc, Hieronymus, ipse editionis istius emendator, comprobat: Dicitis, scribit Suniæ & Fretelæ, *quia* in Græcis codicibus nõ inueniri· ὅτι τῷ ὀνόματι κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς, id est, in nomine Domini vltus sum eos. sed in Latinis sub asterisco legendum est. Quamobrem, posteriores inter Latinos enarratores, legunt; vtq. explicent, laborant. Nullo igitur pacto, è vulgata nostra editione coniunctio hæc omittenda est: nec (in quo Varlenius falsus est) in sua ad Hebraicam veritatem versione Hieronymus prætermisit, si probatioribus exemplaribus* fides habetur: quibusdam enim, prioribus locis deest, tertio tantùm legitur; vni etiam, posterioribus locis legitur, primo tantùm deest, cùm Hebræo, tribus locis, perinde legant. Existimant autem nonnulli, coniunctionem hanc superfluere, cuius sententiæ & LXX fuisse videntur. Quidam verò, pro *vtique* aut *certè* accipiunt. Alij plerique, eclipticam volunt orationem esse, subauditis quibusdam perficiendam. Richelius: In nomine Domini factum est, quòd me vltus sum de eis. Chaldæus: In nomine verbi Domini confisus sum, quòd perdam eos. Est enim Chaldæis & Hebræis futurum: nec est *in* præpositio, vt neque Græcis: sed, quòd eam Latinus sermo postularet, videtur addita. in exemplaribus Lobiensi & Herbipolensi obelo iugulatur.

* *Lob. Cheual. Reg.*

153. Psal. 117. v. 23. *Et est mirabile in oculis nostris.* Sic nonnulla Latina Psalteria, cum Psalteriis Græcis & Euangeliis Matthæi & Marci, legunt. Epanorthotæ verò probata lectio est: *hoc est mirabile in oc. nostris.* Ad hunc modum, ex nostris, P, Stapulense, Tornacense, Lobiense, & Brugense, emendatissima exemplaria, scribunt. Atque hæc scriptura, Hebræo conformior est· הִיא נִפְלָאת בְּעֵינֵינוּ ad verbũ reddas: Hoc mirabile in oculis nostris (nam feminina, Hebræis substantiuè ponuntur, vt neutra Græcis & Latinis, suo loquentibus idiomate. quandoq. enim Hebraicum idioma retinent, vt, hoc ipso loco Græci· παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν) Lobiense manuscriptum, *hoc* asterisco notat, tamquam quod ex Hebræo, à Psalterij castigatore, sumtum sit: & hanc quidem lectionem *Hoc est*

Matth. 21. d. 42. Mar. 12. d. 10.

mir. in

mir. in ocul. nostr. Gallico Psalterio attribuit; alteram verò, *Et est*, Romano. cui, Tornacensis & Stapulensis editiones, consentiunt. Nullius hæc momenti sunt, iis, qui, dum sensus est integer, de vera nostræ editionis lectione, nihil soliciti sunt. Quod sequitur substantiuum verbum *est*, Brunonis Herbipolensis Episcopi Psalterium, veru signat, tamquam quod ex Græco legatur, Hebraicè verò non exprimatur.

Psal. 117. v. 25. *O Domine saluum me fac.*] Pronomen *me*, à Latinis quibusdã manuscriptis omittitur, Brugẽsi & Lobiensi: quibus, Iacobi & Lindani editiones, consentiunt: & Bedæ cõmentarius suffragatur. Nec legitur hoc pronomẽ Græcè ὦ κύριε σῶσον δή, ô Domine salua nunc. nec habetur Hebraicè אָנָּא יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא anna adonai hosianna. obsecro Domine salua nunc. neque additur Chaldaicè בְּבָעוּ מִנָּךְ יְיָ פְּרוֹק* obsecro te Domine serua*. Euthymius, in huius loci commentario, populum tuum subaudit; Chrysostomus, eos qui Christi beneficiis fruuntur. Iacobus itaque, Titelmannus, & Varlenius, *me* superesse iudicant: Iansenius, etiam sensui obesse pronunciat. intelligit enim populi esse vocem, à Deo, Regi suo, salutem faustaque omnia precantis. 154.

*כְּרוּן אָמְרוּ אַרְדִּיכְלַיָּא

* *nunc, dixerunt architecti. Neb.*

Sequitur: *O Domine bene prosperare.*] *Bene* ab antiquis codicibus tolli, Epanorthotes testatum reliquit: nosque id vidimus in nostris exemplaribus, Brugensi, Lobiensi, Stapulensi. Neque est, aut Hebraicè, aut Græcè. sufficienter enim, & Hebraicã vocem הַצְלִיחָה, & Græcam εὐόδωσον, exprimat Latina *prosperare*. atque adeò, vt &, sicut illæ, ambiguè intelligi possit, vel prosperè age, vel prosperitatem da. minimè verò arbitror, *bene*, aut Græco δὴ, aut Hebraico נָא, respondere (est enim Hebraicè הַצְלִיחָה נָּא, Græcè εὐόδωσον δή) quin potiùs hæc, cùm præcedenti, tum hoc versiculo, ab Interprete nostro σχετλιαστικῶς accepta, quorum interpretationem Latinus sermo non exprimat. 155.

In eo qui sequitur, versiculo: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, antiqua Epanorthotæ antigrapha, pro *qui venit*, *qui venturus est* legunt, quibus Tornacense manuscriptum & quædam Lugdunensium exemplaria suffragantur, ac V. Bedæ commentarius adstipulatur. Herbipolensis Episcopi Psalterium habet *qui venturus es*, quo modo, Antissiodorensis Antistes & Pelbartus monachus, aut legerunt aut exposuerunt. Exemplaria nostra iam antè commemorata, Brug. Lob. Stap. *qui venturus* scribunt, nec quidquam amplius addunt, non *es*, non *est*. Hebraicè est הַבָּא, quod est, qui venit, aut qui veniens. Græcè legitur ὁ ἐρχόμενος, id quod, & *qui venturus*, & *qui venit*, transferri 156.

 potest.

Mat.11.a.9. *Mar.11.b.9.* *Luc.19.f.38.* *Ioh.12.b.13.* poteſt. In Euangeliis tranſlatum eſt *qui venit*, id enim rei geſtæ conuenit: futurum autem, prophetiæ non incongruum eſt. Reijcit in Pſalmorum commentariis, futurum, Titelmannus. & quidem faciliùs aſſentiar, de *qui venturus es*, id quod exprimit: at non æquè, de *qui venturus*, aut *qui venturus eſt*. ſunt enim hæ, ſpectatiſſimæ fidei exemplarium lectiones: concorditerque, Lobienſe ac Tornacenſe manuſcripta, & Stapulenſis editio, Pſalterio Gallico, *qui venturus*; Romano, *qui venit*, adſcribunt. Non inquirimus quæ melior ſit verſio; ſed quæ ſit verior vulgatæ editionis lectio. Romano Pſalterio, vetus, & Caſſiodori commentarius, vt plerumque aliàs, conſonant. Bruno, Carthuſiæ Patriarcha, expoſito illo: *Ben. qui venturus eſt in n. D.* addidit: In aliis trãſlatoribus habetur: *Benedictus qui venit in nomine Domini.*

157. *Daleth.* Pſal. 118. v. 28. *Dormitauit anima mea præ tædio.* Sic Latini codices habent, cum Latinis Enarratoribus, Arnobio, Hilario, Hieronymo, Auguſtino, Proſpero, Caſſiodoro, & poſterioribus. Sic habent & noſtri Græci codices· ἐνύσταξεν ἡ ψυχή μου ἀπὸ ἀκηδίας, cum Græcis tractatoribus Euthymio & Theodorito. Sacer autem Ambroſius, qui magna ſemper cura genuinam ſcripturæ lectionem inueſtigat, pro *dormitauit*, *ſtillauit* legit: &, Aliqui, inquit, codices habent *dormitauit*, quia ἐνύσταξεν & ἔσταξεν duabus litteris diſſonant. Potuit Interpres, vel antiquarius ſcriptor, hîc falli. νυστάζειν dormire eſt, στάζειν ſtillare, &c. Qui facilioribus igitur laborum vtuntur compendiis, *dormitauit* accipiunt: ſed Origenes, qui multorum interpretationes diligenti diſcuſſit indagine, *ſtillauit* ſecutus eſt Hactenus Ambroſius. Collegit autem Origenes, ἔσταξεν potiùs quàm ἐνύσταξεν legendum, ex Hebraico fonte· דָּלְפָה נַפְשִׁי קְהוּנָה· Dalaph, omnium ſententia, στάζειν ſeu ſtillare ſignificat. Hinc legimus Prouerbiorum 27. capite *Prou.27.c.15* דֶּלֶף טוֹרַד בְּיוֹם סַגְרִיר וְנָוֹ Stillatio aſſidua in die pluuiæ, & litigioſa mulier comparantur. Itaque ex Hebræo Hieronymus vertit: diſtillauit anima mea præ ſtultitia, vel (vt tria ex noſtris manuſcriptis, vnum Beſſarionis, alterum Hunnæi, Plantini tertium, legunt, & alij transferunt) præ triſtitia. Leguntur & LXXII, hanc ipſam Hebraicam dictionem *Dalaph*, ad hunc modum interpretati. Iob decimo-

דָּלַף

Iob 16.d.21. ſexto capite, quod Hebraicè eſt דָּלְפָה עֵינִי. & Latinus reddidit *ſtillat oculus meus*, illi tranſtulerunt στάξει μου ὁ ὀφθαλμός. Rurſus quod eſt Eccleſiaſtæ decimo capite *Eccleſ.10.d.18.* יִדְלֹף הַבַּיִת, Latinus *perſtillabit domus*, LXX. ad eundem modum, στάξει ἡ οἰκία interpretati ſunt. Videri igitur poſſint, & hoc Pſalterij loco, ex דָּלְפָה, ἔσταξεν reddidiſſe. niſi fortè dicat quis, hos ſeptuaginta duos Interpretes, operas diuiſiſſe: nec ab eis Iob atque Eccleſiaſten tranſlatos, à quibus pſalmi conuerſi ſunt. quæ

ſenten-

sententia quibusdam hodie viris doctis probatur. Sed, sit vera ea opinio, non potest tamen non probabile videri, ἔσαξεν hoc loco scriptum esse. νυσάξῃ & νυσάξει legimus vicesimo & centesimo psalmo: sed, ex נוּם, non ex דָּלַף iterum, νυσταγμὸν, primo tricesimo & centesimo: sed, ex תנומה, non ex דָּלַף. Vtut autem sit, siue ἔσαξεν, siue ἐνύσαξεν, LXX reddiderint: noster Latinus Interpres ἐνύσαξεν legit, vertitque *Dormitauit anima mea præ tædio*. quod tamen, non adeò ab ἔσαξεν seu *stillauit* discrepat. Nam quæ stillat anima, hoc est, cuius vires tanquam per assiduam stillationem defluunt, quasi dormitat: vt præteream, non absimilem esse stillationi, dormitantium nictationem. Psal. 118. a. 3. 4. Psal. 131. a. 4.

Psal 118. v. 59. *Et conuerti pedes meos in testimonia tua.*] Pleraque exemplaria, *conuerti* scribunt: nonnulla *auerti* (quod est, reuocaui) Epanorthotæ quædam, Lugdunensium quædam, atque ex nostris Brugense. Epanorthotæ verba sunt: Et infra *Et auerti pedes meos*, id est, ab aliis verti *in testimonia tua*: aliàs *conuerti*: Vtramque lectionem admittunt, & Hebraïca vox אָשִׁיבָה, & Græca ἐπέστρεψα, quamquam ex ἀπέστρεψα fortasse sit *auerti*. Inter Latinos Enarratores, Ambrosius, *auerti* legit, id quod ex ipsa eius enarratione fit verisimile: similiter Augustinus & Prosper, quorum explicatio est: Auerti, scilicet à viis meis, quæ displicuerunt mihi, vt irent in testimonia tua, atque ibi haberet viam. Cassiodorus autem, & ex posterioribus multi, *conuerti* legerunt. Hieronymus ad Suniam & Fretelam: In eodem. Et conuerti pedes meos *in testimonia tua*. In Græco legisse vos dicitis ἀπέστρεψα, id est, *& auerti*. Sed & hoc superfluum est. Nescio an depraua tus sit hic Hieronymi locus. verumenimuero, magis depraua tum reor, in manuscriptis, quæ vidimus, duobus, in quibus *conuertisti* seu *auertisti* probatur, *auerti* superfluum iudicatur: cùm non tantùm Græcis, sed & Hebræis atque Chaldæis, prima legatur persona, nec alia reperiatur in Hieronymianæ translationis antigraphis. constanter enim habent: Et conuerti pedes meos ad testimonia tua. vno Tornacensi excepto, in quo cõuertisti est. Meminit lectionis huius *Et auertisti pedes meos* Augustinus: sed, non existimasse se genuinam esse, satis insinuat. 158. conuertisti 1 MS. auertisti 1 MS.

Psal. 118. v. 118. *Spreuisti omnes discedentes à iudicijs tuis.*] Quinque Hentenij manuscripta, duo Parisiensium, & antiqua Epanorthotæ, pro *iudicijs*, *iustitijs* habent, quibus septem ex nostris exemplaribus, eaque emendatiora, consentiunt. sed & alia tria, in quæ diuersarum editionum congesta sunt Psalteria, Lobiense, Tornacense, ac Stapulense, suffragantur. Bedæ, Brunonis, Richelij, Pelbarti, Pasturæ, 159. Samech.

& Titelmanni, posteriorum enarratorum, eadem est lectio. Veterum, Arnobij, Hilarij, & Hieronymi, commentarijs inserti textus, ad eundem modum *iustitijs* legunt: sed, ipsa Hilarij commentaria, *iustificationes* nominant. Hebraicè est חֻקִּים Hukkim seu Hukkoth, Latini ex Hebræo Interpretes, præcepta vel statuta transtulerunt: Græci LXX. δικαιώματα conuerterunt, cùm hoc, tum plerisque huius Psalmi locis. δικαιώματα autem, Latinus noster ex Græco interpres, eodē hoc Psalmo, centies, si fieri potest, interpretatus est *iustificationes*. Atque & hoc loco, à *iustificationibus* disertè legunt, Ambrosius, Augustinus, Prosper, & Cassiodorus. quibus conforme est Romanū Psalterium. Gallici igitur Psalterij potior lectio est *iustitijs*, quippe quæ, & Patrum lectioni vicinior, & consuetæ translationi similior, & castigatioribus exemplaribus sit conformior. atque in hanc, R^mus D. Lindanus & Parisienses abeuntes sententiam, *iustitijs* emendarunt. δικαιώματα iustitias ab Interprete conuersa, & in 17° Psalmo reperio, versu 23. vbi & Hebraicè est חֻקּוֹת. *Iudicia*, κρίματα Græcè, Hebraicè מִשְׁפָּטִים dici solent, quamquam diuersis his nominibus, eadem Dei lex significetur; *iudicijs*, quòd eam Dei sententia obseruandam decreuerit; *iustitijs* vel *iustificationibus*, quòd iustitiæ conformis sit, veram præscribat iustitiam, iustosque, qui obseruant, faciat.

160. *Koph.* Psal. 118. v. 147. *Præueni in maturitate.*] Græcè est προέφθασα ἐν ὡρίᾳ, quod est, *Præueni in immaturitate*, siue, vt S. Ambrosius interpretatur, ante horam, ante tempus. Mirum itaque est, Latinis codicibus, quorum est ex Græco versio, legi: *Præueni in maturitate.* sic enim legunt quotquot habemus manuscripta, nisi quòd quædam ita scribant vt à *immaturitate* seu *inmaturitate* legendum sit, meritò dubites. Innumera alia R^mus D. Lindanus consuluit, nec inuenire potuit quod *in immaturitate*, sicut Græcus habet, legeret, nisi tandem, in Ecclesia Barlo, iuxta Venloniam sita, vnum, id quod nos ex probatissimi Antistitis fide in Bibliorum margine annotauimus. Legit quidem & Regiorum Bibliorum Latinus textus *in immaturitate*: sed is, Græco textui accommodatus est, occasione quam diximus aliquando. Istud ipsum de sui temporis codicibus questus est Augustinus, cuius, 29. concione, hæc sunt in hunc locum verba: Quod sequitur, habet aliquid obscuritatis, quod aliquanto diutius exponendum est. *Præueni intempesta nocte & clamaui.* Plures codices non habent *intempesta nocte*, sed *immaturitate.* vix autem vnus inuentus est, qui haberet geminatam præpositionem, id est, in *immaturitate*. Immaturitas itaque in hoc loco nocturnū tempus est, quod non est maturum, id est, opportunum, vt agatur aliquid vigilando, quod etiam vulgò dici solet, hora

hora importuna. Nox quoq. intempesta, id est, media, quando quiescendum est, hinc proculdubio nuncupata est, quia importuna est actionibus vigilantium (&c.) Quod ergo Græcè dictum est ἐν ἀωρίᾳ, non vno verbo, sed duobus, id est, præpositione & nomine, hoc, interpretes nostri quidam, dixerunt *intempesta nocte*. Plures *immaturitate*, non duobus verbis, sed vno, cuius vocabuli nominatiuus est *immaturitas*. Nonnulli verò in duobus verbis, sicut Græcus posuit, *in immaturitate*. ἀωρία quippe immaturitas est, ἐν ἀωρίᾳ in immaturitate. hæc D. Augustinus, in quibus, præterquam quòd conqueratur vix in vllis codicibus inueniri potuisse *in immaturitate*, id obseruandum est, non eum agnouisse, eam lectionem, quæ nostrorum hodie est codicum, *in maturitate*; sed has dumtaxat tres, *intempesta nocte*, *immaturitate*, *in immaturitate*. *In maturitate* si legisset, probaturus non fuisse videtur, vt pote, à cæteris interpretationibus & Græco textu alienum. fortassis etiam legit atq. ob hanc causam nihili fecit. Si autem earum, quarum meminit Augustinus, aliqua, nostri interpretis versio est, aut *immaturitate* est, aut *in immaturitate*. Nam *intempesta nocte*, quam Prosper secutus est, nostrorum codicum scripturæ dissimilior est. D. Bruno Herbipolensis Antistes, *immaturitate* Psalterium castigauit: atque hoc certè modo non pauci scriptorum codicum legi patiuntur. quin & Ludolphus ad hunc legit modum, & subaudiendam monuit *in* præpositionem, id est, *in immaturitate*. Hieronymus Varlenius, *in immaturitate* Interpretem reliquisse opinatur. Opinionis eiusdem & Ruræmundensis Episcopus est, qui, secutus; vix dubium; illud, quod iuxta Venloniam reperit antigraphum, ad hunc modum Psalterium emendauit: *Præueni in immaturitate*. similiter Argentoratenses, in eo, quē cum translationibus 4. & paraphrasibus duabus ediderunt, Psalmorum libro: *Præueni in immaturitate*. Atq. hanc, aut eam certè, quæ Herbipolensis Episcopi est, castigationem, comprobat Remigij Antissiodorensis expositio, ea quæ huiusmodi est: Et meritò debes, me clamantem, & honesta petentem exaudire, quia ego alios præueni in maturitate, id est, in adolescentia, quæ ætas est immatura & indomita ad custodienda mandata tua (&c.) Cùm ergo adhuc ætate viderer immaturus ad talia, tamen ad te clamaui, & præueni alios bene viuendo. Adstipulatur Haymonis Alberstattensis commentarius: Et non tantùm clamaui; sed etiam præueni alios in maturitate, quia cùm alij in perfecta & matura ætate ad te venire soleant, ego puer & immaturus ad te festinaui. vel præueni in maturitate, id est, ante aduentum tuum, scilicet ante tempus plenitudinis & gratiæ, ad te promerendū. Suffragatur D. Ambrosij enarratio, ex qua interlinearis Glossa desumta est: Præcurrit, Ambrosius

ait, ætatis maturitatem, quisquis in adolescentia positus senilem grauitatem induit, & iuueniles annos veterana quadam continentia regit, feruoremq. virentis corporis, in cana morum maturitate componit. Quibus ex verbis patet, Ambrosium, non vt textus habet, *Anticipaui in maturitate* legisse; sed, *Anticipaui maturitatem*, vel *Anticipaui*, seu, *præueni in immaturitate*, aut, quod ad eundem modum intelligo, *immaturitate*. Hilariana commentaria de Hilario id ipsum loquuntur. Sic habent: Addidit adhuc & meritum obtinendæ salutis, dicens: Præueni in maturitate & clamaui, in verba tua semper speraui. Non exspectauit infirmam à vitiis senectutem, neque, deferuescentibus longo vsu luxuriæ æstibus, frigidæ ætatis tempus elegit: sed maturitatem omnem fide & religione præuenit, vincens per continentiam lasciuientes annos, & senectutis maturitatem, modestæ & castæ adolescentiæ tranquillitate, præueniens. Videntur Hilarius & Ambrosius *præueni maturitatem* legisse: sed, facilè habuisse potuerunt, *Præueni immaturitate* aut *in immaturitate*, & exposuisse id quod hinc sequitur atque idem vnum est, *Præueni maturitatem*, (Nam & in Augustino id licet obseruare;) vtique enim, qui præuenit in immaturitate, præuenit maturitatem. Est autem ex his operæpretium animaduertere, ad quem modum scripturæ textum, Patrum commentariis interiectum; qua fuerunt indoctissimi scribæ audacia; ad vulgatam legendi rationem immutarint, cùm ipsa commentaria subiecta reclament. Id & aliàs non rarò notauimus. Nonnunquam etiam ipsa Patrum verba, ei legendi modo quem substituerant, accommodasse deprehendimus. In promtu est exemplum, hoc ipso loco commentariorum Hilarij: sequitur enim post paululum, recitato versu proximo, Præuenerunt oculi mei diluculum, vt me. el. tua: Qui in maturitate clamorem præuenerat, nunc ipsos dies meditationibus præuenit. Quomodo hic posteriori prius respondeat, aut quid hoc esse possit, nisi legas: Qui maturitatem clamore præuenerat? Sic namque restituendus videtur locus. Quemadmodum autem in Patrum enarrationibus, genuina lectio, in eam, quæ vulgi errore recepta est, mutata conspicitur: sic proculdubio & in ipsis sacrorum Bibliorum accidit libris. Emendatum licet exemplar describentibus propositum esset, errare id censuerunt, si in peruulgatum errorem non conspiraret. ita tandem factum est, vt germana lectio oppressa extinctaque sit, nec inueniri possit à posteris, qui magna sedulitate inuestigant, quam olim extitisse, argumentis certis colligunt. Primus autem error, sæpenumero ex re non intellecta commissus est. quod non intelligebant, perperàm scriptum iudicabant; itaque, corrigendum, ad similem quempiam modum, quo posset, & facilè intelligi, & ab authore

Theodorito in Latinum versa data est vulgaris nostræ editionis scriptura in maturitate, sed commentarius ἐν ἀωρίᾳ exponit.

thore ſcriptum videri. Sic, hoc opinor in loco, cùm eius quod ſcriptum erat *Præueni immaturitate* aut *in maturitate*, ſenſum non viderent, errorem eſſe iudicarunt, emendandum, in duas vna voce diſtracta, *Præueni in maturitate*. Rurſus, cùm in aliis legerent exemplatibus *Præueni in immaturitate*, quod ſcirent immaturè nihil aut dicendum aut gerendum, ſcribendum potius exiſtimarunt ad eundem modum *Præueni in maturitate*; errorem, dum corrigere vellent, facientes. Aut fortaſſe mouit, quòd, *in immaturitate* ſignificare arbitrati ſunt, poſt maturum tempus; itaque quandam verborum inter ſe repugnantiam eſſe, *præueni, in immaturitate*. eum enim qui præueniſſet, maturè veniſſe dicerent. Porro, citra omnem, aut corruptelam aut ambiguitatem, in Brunonis Carthuſiani elucidationibus, hanc explicatam inuenio lectionem: *Præueni in immaturitate*. ſic ibi legitur: Et iuſtum eſt vt me ſaluum facias & exaudias, propter hæc merita mea, quia ego adhuc poſitus in immaturitate, id eſt, immatura ætate, ſcilicet in iuuentute, quæ eſt ætas immatura, feruens, & prona ad omnia vitia magis quàm ſenectus, præueni in bonis operibus, id eſt, anteueni cæteros fideles, qui tandem in ſenectute, quæ matura ætas eſt, cœperunt bene operari (&c.) Matura ætas ſenectus dicitur, eò quòd in ſenectute ex natura maturiores mores homines habeant. Immatura verò ætas dicitur iuuentus, eò quòd in iuuẽtute contingat ex natura mores habere immaturiores. &c. In Gloſſa Ioannis de Turre-cremata, hoc, & quidem ſolum, lego: Ex magno orandi affectu præueni horam opportunam in qua ſolet fieri oratio. præoccupaui faciem tuam, vt lætus & vigilans tibi occurrerem. Multum igitur veriſimilis eſt huius loci, aut hæc *Præueni immaturitate*, aut iſta lectio *Præueni in immaturitate*. Cæterùm, nolo ego pronunciare adulterinam eſſe *Præueni in maturitate*, præſertim cùm eſſe videatur, non tantùm recentiorum Enarratorum, Lyrani, Richelij; verumetiam veterum quorundam. id quod, ex commentariis Arnobio & Hieronymo adſcriptis, intelligi poſſit. In Arnobij commentario ad hunc habes modum, Præueni in maturitate & exclamaui. Fui puer, poſtea adoleſcens, itemque iuuenis, nunc ecce iam ſenui, & vitæ meæ finem attendens, in hac maturitate poſitus clamo, & præueniunt oculi mei, &c. In Hieronymi: Vetera vitia pudicitia iuuenili præuenit, qui per maturitatem viuacis animi ſpem ſuam nunquã à verbis Dei remouit. V. Beda vtrumque inſigniter exponit, *Præueni in mat. & Præueni immaturitate*. Hoc itaque modo, cùm ad Græcorum codices, tum ad Latinorum enarrationes, collatæ ſint propoſitæ varietates: reſtat nunc vt eaſdem ad Hebraicum fontem diſcutiamus. Hebraicè eſt קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף id quod quidam *præueni in crepuſculo*; quidam *Præueni crepuſcu-*

crepuſculum, vertunt. Prior interpretatio, ei lectioni non malè conueniat, quæ habet: Præueni in maturitate. Eſt enim crepuſculum maturum orationi tempus, ſicut aurora, quæ continuò ſuccedit crepuſculo, ſtudiis eſt amica. Poſterior verò tranſlatio alterā lectionem: *Præueni in immaturitate* tutatur, atque eò ampliùs, quòd ſeptuagintaduorum verſioni ſimilis ſit. quod enim crepuſculum antecedit tempus, ἔστιν ἡ τοῦ νυκτὸς ὠωρία. In eandem ſententiam vertunt, alij. *Præueni diluculum*; alij *Præueni in nocte*. Hieronymus, *Surgebam adhuc in tenebris*, qui, & aliis non paucis ſcripturæ locis, cum Græcis tranſlatoribus, נֶשֶׁף tenebras interpretatus eſt.

161. Pſal. 120. v. 5. *Dominus cuſtodit te*. Sic, cum D. D. Auguſtino & Haymone, pleriq. codices. At Ruræmundenſis Epiſcopi Pſalterium, cum S. Hilario, futuro tempore, *cuſtodiet* habet: atque hoc modo Chaldæa paraphraſis יִנְטַר, & Græci plerique codices, conſentientibus Chryſoſtomo atque Euthymio Græcis Enarratoribus, φυλάξει legunt. Græcæ verò, Regij operis, & Nebienſis Pſalterij, editiones, φυλάξοι, quod eſt *cuſtodiat*, ſcribunt. ad ſimilem modum Pariſienſis anni 59 editio, φυλάξαι. Hebraicè eſt יְהוָה שֹׁמְרֶךָ, id eſt, Dominus cuſtodiēs te, vel, formaliter accepto Benoni; Dominus cuſtos tuus. id quod aptè cōuenit ei quod ſequitur: *Dominus vmbra* ſeu *protectio tua*.

162. Verſu ſeptimo, eiuſdem vocis eadem eſt varietas. Nam, quod plerique codices præſenti tempore cum D. Haymone legunt, *Dominus cuſtodit te ab omni malo*: Hunnæi manuſcriptum P notatum, & Pariſienſium Biblia anno 59 excuſa, futuro *cuſtodiet* ſcribunt. Eſt autem hoc loco, tam Hebraicis libris, quàm Chaldæis & Græcis pleriſque, futurum, adſtipulantibus, non tantùm Hilario atque Euthymio, verumetiam Auguſtino. atque hoc bellè congruit ei quod præceſſit: *Per diem Sol non vret te, neque Luna per noctem*.

163. Sequitur ſeptimo verſu, *Cuſtodiet animam tuam Dominus*: & ſubiungitur octauo, *Dominus cuſtodiat introitū tuum & exitum tuum*. Quibus locis iterum cuſtodiendi vox diuerſimodè ſcribitur. Priori, R^mj D. Lindani Pſalterium *cuſtodiet* habet: poſteriori, apud Hilarium ſimiliter *cuſtodiet* legitur. Græcis pleriſque & Chaldaicis in libris, Euthymio ſuffragante, vt præcedētibus locis, ita & his, futurum ſcribitur. Eſt & Hebraicis codicibus futurum, יִשְׁמֹר, ſed, quod, tam optantis quàm prædicentis ſenſu, tam *cuſtodiat* quàm *cuſtodiet*, reddi poſſit. Græcæ editiones Complutenſis & Nebienſis, φυλάξαι habent, Pariſienſis φυλάξαι, non ſolùm primo, ſed & ſecundo & ſequentibus duobus locis, quibus conformiter Goticum manuſcriptum, vniuerſis his

Haymonis hæc aperte lectio eſt.

φυλάξῃ. יִנְטַר

Duobus his locis, & Chryſoſtomi textus ſuus legit, nec commentarius diſſentit.

sis his quatuor locis, *custodiat* refert. Sed videtur, Latinis nostræ editionis codicibus, nec semper *custodiet*, nec semper *custodiat* scribendum: immò verò hinc ortam inter eos varietatem, quòd alio atque alio modo custodiendi vocabulũ Interpres verterit. Primo loco, bene quadrat *custodit*: secundo & tertio, non malè cõuenit *custodiet*: quarto, scribendum videtur *custodiat*. Quod prędixerat, precatur & optat, ne, non velle, ad quod à Spiritu actus fuerit, putaretur. hunc legendi, his locis, modum, Franciſci Titelmanni elucidatio, ſecuta videtur.

Pſal. 124. v. 5. *Declinantes autem in obligationes.*] In nonnullis exemplaribus vetuſtioribus, Titelmannus ait, repertum eſt haberi, pro *obligationes*, *obliquationes*. nos noſtris in manuſcriptis, nequaquam id reperire potuimus: tantùm, in Bibliis à Pariſienſibus emendatis atque excuſis, ad hunc inuenimus modum: *Declinantes autem in obliquationes*. Sed, iis in Bibliis, quæ, cum emendationum ſuarum comprobatione, ediderunt, nullum, cuius hæc lectio eſſet, exemplar ſignatum vidimus. Nec, antiquus noſter Epanorthotes, aliquorum codicum, qui *obliquationes* legant, meminit; dumtaxat, multitudinis numero *obligationes* legendum eſſe, non *obligationem*, monet. Fuit itaque noſtra hæc opinio, non ex codicibus, ſed quorundam coniectura, *obligationes*, cum *obliquationes*, mutatum eſſe. Græcè eſt τὰς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλίας. Στραγγαλία Auguſtini verſio *ſtrangulationem* transfert, nam στραγγαλᾶν ſuffocare & ſtrangulare ſignificat. Græca onomaſtica *obligationem* exponunt, & στραγγαλίδες, nodos nexuſque intricatos: eundem ad modum Hieronymus explicat, in 58 Iſaiæ caput, enarrans illud verſionis Septuaginta-duorum διάλυε στραγγαλίας βιαίων συναλλαγμάτων. Author eius verſionis, quæ, in Græco Pariſienſium Pſalterio, ex S. Victoris codice emendato, exſtat, *obliquationem* tranſtulit. Similiter, is, qui Græcis Bibliis, Baſileæ anno 1550 impreſſis, Latinam addidit interpretationem. στραγγαλιώδης enim, obliquum & tortuoſum denotat. Eundem ad modum Euthymij Interpres tortuoſitatem reddidit; ipſum ſequutus Euthymium, qui, εἰς τὰς στραγγαλίας, in peruerſa atque obliqua interpretatur. Hac autem potiùs ratione, transferendum hoc loco videtur, primùm, quòd declinandi vocabulo aptiùs obliquatio ſeu obliquitas vel tortuoſitas congruat: tum, quòd rectis corde, in obliquitatem declinantes, à Propheta oppoſiti videantur: deniq., quòd Hebraica vox עֲקַלְקַלּוֹת non ſtrangulationes neque obligationes, ſed obliquitates, tortuoſitates, & peruerſitates, denotet. Itaque, Latinis noſtris codicibus, pro *obligationes*, *obliquationes* ſcribendum eſſe, nonnulli, haud vanis ducti argumentis, exiſtimarunt. Verùm, cùm legant conſtanter *obligationes*, & Lati-

164.

Aquila ſimultates *explanauit*; obliquitates *Symmachus*, *& Theodotion* peruerſa. *author eſt Theodoritus.*

Arnobius, Hilarius, Hieronymus, cùm in proprio loci cõmentario, tum manifestius in 58. Isaiæ cap. Prosper, Cassiodorus, Haymo, Remigius, &c.

& Latina manuscripta, quæ quidem nos vidimus, omnia, & Latini tractatores, primæ, mediæ, postremæq. ætatis: videtur ad eum modum Interpres ex Græco transtulisse. Neque hoc longè ab Hebræo recedit. Nam prauitates peruersitatesque; quibus ferè modis, Hebræam hoc loco vocem interpretantur; obligationum nomine meritò designentur, quòd in deplorandam seruitutem authores suos redigant, neque facilè exsoluendo debito obnoxios reddant.

165. Psal. 125. v. 6. *Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua.*] Quod plerique hodie codices legunt, *Mittentes semina sua*: scribunt, antiqui Epanorthotæ, & Brugensis ex nostris, cum emendatis à Parisiensibus Bibliis, *Portantes semina sua*. Priori lectioni Græca antigrapha volunt· βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν: alteri, Hebraica suffragantur· נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ זָרַע quod est: Portans canistrũ seminis, vt quidam; vel: Portans pretiosum semen, vt alij interpretantur. Eadem est vox, quæ proximo versu, quo Græci habent αἴροντες τὰ δράγματα αὐτῶν, Latini: Portantes manipulos suos. Itaque pulchrè sibi respondent sententiæ partes: Tristes portabant semina, læti manipulos portabunt. Doctor Hentenius, ex *portantes*, *mittentes* castigauit, tamquam ea sit editionis nostræ lectio. Porrò, aliud Epanorthotes iudicauit: Nostra, inquit, translatio non habet *mittentes*, sed habet *portantes*, iuxta Hieronymum & Hebræum, qui habent portantes, & respondet ei quod infrà dicitur *Portantes manipulos suos*. Antiquitate & integritate præstantissima monasteriorũ Lobiensis & Tornacensis manuscripta, & Iacobi editio, vnanimiter, Gallico Psalterio *portantes*, Romano *mittentes*, attribuunt. annotatq. Iacobus: *Mittentes semina sua*, ex translatione Romana id mutuamus. Nam trãslatio nostra habet: *Portantes semina sua*, paulo viciniùs ad Hebraicam, &c. Est quidẽ & nostra editio, quam Gallicum Psalterium vocant, ex Græco deducta (nam Græco conuenit, vti diximus, quod in Romana est editione *mittentes*) sed, ex Hebræo multis mutata est locis. Cæterùm, parum sensu discriminis est, siue *portantes* sit, siue *mittentes*; immò verò, hoc illius explicatio est. Nam portasse intelliguntur semina, quæ in terram aut mittebant aut missuri iam iam erant. Conati hoc loco videntur LXXII senes, non tam verba reddere, quàm sensum. Hinc enim etiam singularis numeri verba in pluralia commutarunt (nam de pluribus intelligendum est, quod de vno pronunciatur) & נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ, quod alij canistrum, alij pretiosum vertunt, interpretando prætermiserunt. Nisi fortè, non מֶשֶׁךְ sed מִשֵּׂא, aut ad alium similem modum, legerint, ita vt esset· נֹשֵׂא מִשֵּׂא זָרַע *Portans trahens semen*, id quod exposuerint: *Mittens* seu *mittentes semina sua*. quo ferè modo Latinus Interpres, Amos nono cap. מֹשֵׁךְ זָרַע exposuit *mittentem semen*.

Amos 9. d. 13

Psal.

Psal. 126. v. 2. Frequentior hoc loco Latinorum codicum scriptura est: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis*, quam Græci plerique codices, cum Apollinaris Psalterio, probant: εἰς μάτην ὑμῖν ἐστὶ τὸ ὀρθρίζειν, ἐγείρεσθε μετὰ τὸ καθῆσθαι. & multi veterum Patrum explicant, Hilarius, Hieronymus *, Augustinus, Prosper, Cassiodorus, Gregorius *, Haymo, Remigius, Bruno. quanquam simplex illa, quam Hieronymi commentarius addit, huius loci intelligentia, *surgite* nō agnoscat. Sunt quidam editionis nostrę codices, qui, pro *surgite*, *surgere* repetant: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*. ex nostris, Brugensis, Lobiensis, Stapulensis; ex Lugdunensium, quidam; & antiqui Epanorthotæ, cuius hunc in locum hæc notatio est: Antiqui iuxta Hebræum: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*. Hieronymus: Frustra vobis est de mane surgere postquam sederitis. Secūdum hoc, non videtur huic sensui conuenire littera, quæ habet, *surgite*, quam habet Græcus minùs correctus. Nam correctores habent secundo loco *surgere*. Vnde dicit glossa Theodorii: Nō imperatiuo, sed infinitiuo est ibi *surgere*. hactenus Corrector, qui quod dicit, correctiores Græcorum codices habere secundo loco *surgere*. (sic enim videntur legenda intelligendaque eius verba) nos à vero non alienum esse obseruauisse videmur. nam, Græcum Vaticanæ Bibliothecæ codicem, ἐγείρεσθαι, non ἐγείρεσθε, legere comperimus. Euthymium etiam Græcum Enarratorem ad eundem modum ἐγείρεσθαι legisse, cùm ex Interpretis in margine annotatione, tum ex ipsis authoris commentariis, animaduertimus. Denique & Theodoritum, Euthymio longè antiquiorem notasse inuenimus: *Surgere* & non *surgite* legendum est, vt infinitus sit modus, & non imperandi. Insuper quod habet Corrector, Hebręo consonam esse hanc antiquorū codicum lectionem, verum id nobis esse videtur. Non est enim Hebraicè קומו, quod est *surgite*, sed שָׁוְא לָכֶם קוּם מַשְׁכִּימֵי קוֹם מְאַחֲרֵי שֶׁבֶת id quod vertunt Neoterici Interpretes: Vanum vobis est maturantibus, seu diluculo præuenientibus, surgere, tardantibus sedere. quin & Chrysostomus attestatur, alium transtulisse *tardantibus ad sedendum*, alium *differentibus sedere*. LXXII paulò aliter distinxerunt. Priorem sententiæ istius partem, hanc intellexerunt שוא לכם משכימי vanum est vobis maturantibus, quā per infinitiuum explicuerunt εἰς μάτην ὑμῖν ἐστὶ τὸ ὀρθρίζειν. In *vanum vobis est* maturare, seu, vt circumlocutus Interpres transtulit, *ante lucem surgere*. Neque enim est Latinis vox vna, quæ Græcæ ὀρθρίζω, aut Hebraicæ הַשְׁכִּים perfectè respōdeat, nisi velis fortè manicare dicere, id quod Lucæ 21. in Latinis plerisque codicibus legitur. Pro altera sententiæ parte, acceperunt LXX. quod sequitur קום מאחרי שבת, verùm, non

166.

* *In Psalmorum commentarijs. Lib. 8. Moralium cap. 33.*

Luc. 21. g. 38.

מְאָחֳרֵי, quod est tertiæ coniugationis participium, sed מֵאַחֲרֵי legerunt, quod est, *à post* siue *post*. itaque ad verbum conuerterunt ἐγείρεσθαι μετὰ τὸ καθῆσθαι *Surgere post sedere*, nec conuertisse potuerunt ἐγείρεσθε *surgite*: est enim קוּם infinitiuus, non imperatiuus numeri pluralis. Ecce igitur ex Hebræo, *surgere*, pro *surgite*. id quod comprobat D. Hieronymi ad Marcellam explicatio, quæ huiusmodi est: Propheticè populus arguitur ad tẽplum diluculo frustra surgere, & post quietem ad sanctuarium festinare, cùm idola Dei honore venerentur. Notant autem posterius *surgere*, Lobiensis codex, Tornacensis, & Herbipolensis, obelo, tanquam, quod Hebraicè non legatur. id quod occasionem accepisse existimo ex D. Hieronymi translatione, qua surgendi vocabulum non repetitur: Fruſtra vobis est de mane [a] surgere' postquam sederitis. hinc Iacobus annotauit: *Vanum est vo. a. l. sur., surgite po. s.* hoc *surgite* ex translatione Romana mutuatũ est, quòd etiam habeatur Græcè. At Gallica habet: *Vanum ẽst v. a. l. s., surgere p. s.* Sed & illud *surgite*, & secundo loco *surgere*, superfluum ex Hebræo videtur, vnde habetur: fruſtrà vobis est de mane surgere postquam sederitis. Hucusque ille. Iunxit Hieronymus קוּם cum מְשַׁכִּימֵי, vt nostri; legit מְאָחֳרֵי, vt LXXII Interpretes, totumque vnam intellexit sententiam. Illud autẽ מַשְׁכִּימֵי קוּם, quod ad verbum vertas, *de mane surgentibus surgere*, eodem sensu transtulit *de mane surgere*, omisso *surgentibus*, pro Latinæ linguæ decoro. Quamobrem, non videtur ex Hebræo superfluum esse, aut obelo confodiendum, *surgere*, multoque minùs posterius quàm prius: posterius enim expressè, priùs implicitè legitur, tum Græcè, tum Hebraicè. Brugensi manuscripto nulla est obeli figura. Verumenimuero, potuit Hieronymus, vocem מַשְׁכִּימֵי vt nomen, non vt participium, accepisse. מַשְׁכִּים, enim nomen designat manè vel matutinum. In Hoseæ Prophetia, quòd semel atque iterum legitur, כַּטַּל מַשְׁכִּים הוֹלֵךְ, Hieronymus ipse sexto capite, *Quasi ros manè pertrãsiens*; decimotertio, *Sicut ros matutinus prætereiens*, interpretatus est. facilè igitur, quod hoc loco est, מַשְׁכִּימֵי קוּם, potuit conuertisse, *De mane surgere* vel *consurgere*, nec aliud quidquam intellexisse comprehensum. hoc autem modo Hebraicis dictionibus acceptis, prius inde *surgere* non habetur, verùm, aliter videntur intellexisse LXXII viri, à quibus duo verba translata sunt ὀρθρίζειν, quod exponat מַשְׁכִּימֵי, ἐγείρεσθαι quod respondeat קוּם. huius autem lectionis, quæ duobus infiniti modi verbis vtitur: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*, sensus commodus est: fruſtra bene manè surgitis, fruſtra interdiu, modica refocillatione contenti, ad acceleranda negotia vestra reditis, subaudi, nisi Dominus vestris conatibus adspiret, vestra studia secundet.

[a] consurgere. 6. MS.

Hoseæ 6. b. 4.
Hoseæ 13. a. 3.

Psal.

Psal. 130. v. 2. *Sicut ablactatus est super matre sua.*] Quod plerique codices masculino genere habent *Sicut ablactatus*; id nonnulli neutro scribunt *Sicut ablactatum*, Hunnæi duo, D, P, &, qui Louanij excusus est, Prosperi textus. atque ad hunc modum Græcè est· ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον. Ex Hebræo גְּמוּל vtrumque translatum reperi: Lobiense exemplar, Tornacense, & Stapulense, *ablactatum* Gallico; *ablactatus* Romano Psalterio, adscribunt. D. Hilarius legit *Sicut ablactato*; iungitque, cum eo quod in altera sententiæ parte habet, *ita retribues*. Malè Atrebatensis Collegij manuscripta legunt, vnum *ablatum*, alterum *ablatus*. & quidem hoc habet Augustini lectio, at subnectit *à lacte*. 167.

Quod sequitur, substantiuum verbū *est*, à multis manuscriptis tollitur, viginti nostris. neque Hebraicè legitur, aut Græcè additur. Hieronymi lectio addit, relatiuo antecedente: *Sicut qui ablactatus est*; similiter Augustini, *Quemadmodum qui ablatus est à lacte*. Quòd si verò absque relatiuo addatur, commodè referri potest ad id quod sequitur *super matre sua*, vel, vt habent alii multi libri, *super matrem suam*.

Psal. 138, v. 16. *Dies formabuntur.*] *Dies* legunt plerique hodie codices, id quod exposuerunt Enarratores, Cassiodorus, Haymo, Remigius, & alii ex posterioribus. Huic legendi modo Græca Regis editio, quæ habet ἡμέραι πλασθήσονται, suffragatur. Nec refragatur, quæ aliorum Græcorum exemplarium lectio est, ἡμέρας πλ.; potest enim *dies* quartus casus ex numero plurali esse, vt ἡμέρας, cui subaudiatur *per* præpositio, vt huic χρ. ad quem modum DD. Augustinus & Prosper legunt *per diem*: *Per diem errabunt*. Cæterùm, potest ἡμέρας secundo casu numeri singularis intelligi, quod Latinè vertas *die*. Atq. hoc pacto, Latini quidē codices scribunt: *Die formabuntur*. Brugēsis, Buscoducensis, atque ex his D. Lindani Psalterium. Lobiense exemplar, in Gallici Psalterij descriptione, *Dies* vel *die* legi notat. Goticum Romani Psalterii antigraphum *Die firmabuntur* habet. Inter veteres Tractatores, D. Hilarius *Die replebuntur* legit. idem ipse, &, post eum, Prosper, *Die formabuntur*, in quibusdā codicibus inuenerunt. S. Hieronymi commentarius, Tu omnes in die formas, tu cunctos vis esse filios dei exponit. Est autem de Brugensi codice notandum, ita in eo *die* scribi, vt non satis queas discernere, an ex *dij* factum sit, adiecto retractoque semicirculo, *die*; an è contrà, ex *die*, raso semicirculo, dij. Fortasse Scriba; quod non est vero absimile; vocem ex industria sic pinxit, vt dubiam lectionem ostenderet. certè enim Epanorthotes, antiquioribus quibusdam exemplaribus, *dij* legi annotauit, atque ea est exemplaris nostri P, notati aperta lectio. Verùm ea, 168. dici.

nullam habet, aut ex Græcis, aut ex Hebraicis libris, authoritatem. Hebraici libri habent יָמִים · יָצְרוּ · ימים *dies* significat plurali numero, non *deos*. Verti autem potest, & ἡμέραι seu *dies* primo casu, & ἡμέρας seu *dies* quarto casu. Redditur etiam aptè *diebus*, id quod vicinum est τῷ ἡμέρας secundo casu accepto, & ei, quæ huic respondet, Latinæ lectioni, *die*. Vox altera יוצרו, vel præteritum est ex quarta coniugatione, vel futurum ex sexta, à themate יצר, quod facere, fingere, formare, significat. Patet igitur *formabuntur* Latinè legendum esse; non *firmabuntur*, vt habent, cum Cassiodoro, quædam Romani Psalterij exemplaria. Manifestum etiam est, πλασθήσονται Græcè scribendum esse, non πλησθήσονται, vt mutant nonnulla Græca antigrapha. Denique, clarum est, πλασθήσονται à πλάττομαι deducendum esse, non à πλάζομαι, vt S. Augustini Interpres, qui vertit *Per diem errabunt*, deduxisse videtur. D. Hilarij Interpres, ex ἡμέρας πλησθήσονται, reddidit *Die replebuntur*. Euthymius Zygabonus, Græcanicus scholiastes, ἡμέρας πλασθήσονται legit, atque vt à πλάττομαι deductum exponit.

יוצרו 2 MS.

169. Psal. 144. v. 7. Quædam manuscripta legunt *Et iustitiam tuam exsultabunt*, Parisiensium Ge. ar. & V., cum Haymone, & Brunone Carthusianorum institutore. quo modo, & in Hilarij commentariis, & in textu Prosperi expositionibus addito, legitur, & est sensus: Iustitiam tuam exsultando celebrabunt, sicut & in 50. Psalmo dicitur: *Exsultabit lingua mea iustitiam tuam*. Pleraque verò exemplaria, cùm scripta, tum excusa, cum Ludolpho & aliis, scribunt, *Et iustitia tua exsultabunt*, id quod Augustinianæ enarrationi consentaneum, & Græcæ lectioni conforme est· καὶ τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀγαλλιάσονται habent Græci codices. Sensus, præpositione addita, patet: In iustitia tua exsultabunt. quam præpositionem, Latinum Hunnæi exemplar, V notatum, & Græcum Apollinaris Psalteriũ, expressere. Ex Hebræo vtrouis licet modo transferre· רנן · וְצִדְקָתְךָ יְרַנֵּנוּ & exsultare, & laudare, cantare, atque clamare, significat. habent nonnulli libri: *Et iudicia tua exsultabunt*, sed id mendum esse vix esse dubium potest. certè, in adiuncto Euthymij commentariis textu, vitium est manifestum. Quidam Coloniæ impressus codex, *Et iustitia tua eructabunt*, scribit, verbo proximè antecedenti repetito; qui error est apertus. Goticum manuscriptum legit *Et iustitiam tuam exaltabunt*. Verùm, Græca vox ἀγαλλιάομαι, *exsulto*, non *exalto*, propriè denotat. facilè scriptor mutandum iudicauit *exultabunt* cum *exaltabunt*, tum quòd sibi inuicem simillimæ sint voces, tum quòd nonnullum sit orationis incommodum.

170. Psal. 149. v. 9. Septimus, octauus, & nonus, huius Psalmi versus,

sus, qui de exercenda in Dei aduersarios vindicta loquuntur, ambiguè, cùm in Hebræo, tum in Græco, scripti sunt, ita vt, & singulari, & plurali numero, verti possint, vt vel ad Deum, vel ad sanctos Dei ministros, referantur· לַעֲשׂוֹת נְקָמָה τῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν. לַאְסֹר מַלְכֵיהֶם τῦ δῆσαι τὰς βασιλεῖς αὐτῶν. לַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט τῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα. Chaldæus Paraphrastes eadem vbique ambiguitate transtulit. Latinus noster Interpres, priores duos versus, dubio similiter sermone reddidit: *Ad faciendã vindictam. Ad alligandos reges eorum.* Tertium verò, non ipse quidẽ dubiè interpretatus est, sed dubiè codices legunt. Quidam enim *vt faciat in eis iudicium*; alij *vt faciant in eis iudicium* scribunt. Nos quidem nullum inuenire potuimus codicem, qui, *Vt faciat* scriberet: sed R^mum Dominum Lindanum verisimile est reperisse. neque enim, contra vnanimem exemplarium consensum, Psalterium correxisset: *Vt faciat in eis iudicium*. hoc autem modo, numero inquam singulari, Euthymius Græcus Enarrator, tum istud, tum præcedentia, intelligit. sic ferè, & Græcus poëta Apollinaris, reddit carmine. Latini verò Tractatores, quotquot videre licuit, priora quidem exponunt, tertium autem planiùs & legunt & exponunt, plurali numero Arnobius, Hieronymus, Augustinus, Prosper, Haymo, Remigius, & cæteri, quibus, inter Græcos, Chrysostomus, & Theodoritus, adstipulari videntur. Plerique etiam Latini ex Hebræo interpretes, eodem multitudinis numero, transtulere· Hieronymus, Pratensis, Campensis, Flaminius, & alij. Pagninus, dubia dubiè interpretatus est. Cæterùm, eôdem redit, siue hoc, siue illo, transferatur modo. Deus enim, per sanctos hoc exercere iudicium intelligitur: & sancti, non nisi operante Deo, cuius exaltationes in gutture eorum, has referre victorias, intelligendi sunt. Quòd si, ea in translatione, quæ singularem habet numerum, gladium placeat subaudire (est enim Hebraicè, Et gladius anceps in m. eorum) nec illud aliter intelligendum erit, quàm quòd per gladium hæc patraturi sint sancti. Græci & Latini, multitudinis numero, legunt: Et gladij ancipites in m. eorum. Itaque eorum, in sequentibus versibus, pluralis quidem numerus, ad gladios referri potest; singularis verò non commodè. sed, quocunque fiat modo, eôdem sententia redit. Miratus sum Cassiodori commentarium, exponentem, quòd bis acutus gladius, reges compedibus liget, & vincula ferrea nobilibus injiciat. An, *Et gl. anc. in m. e.*, singulari numero legerit; an, ex plurali, singularem subaudiendo repetiuerit; an quid aliud adsit, non satis colligere possim. hoc saltem, quod maximè ad nos spectat, patet, *Vt faciant in eis iudicium*, ab ipso lectum.

NOTA-

NOTATIONES IN LIB. PROVERBIORVM.

171. Capitis tertij versu decimotertio. *Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia.*] Quatuor vetera exemplaria Ge. o. l. Di. o. l., legere à Parisiensibus deprehensa sunt, accusandi casu *prudentiam*: quibus, nos, vnum Ecclesiæ D. Donatiani, & alterum Cardinalis Bessarionis, obseruauimus esse conformia, quamquam, litera *m*, in illo rasa conspiciatur, in hoc superflua iudicetur. Hinc sumpta est coniectura, scriptores corruptè *affluit* per a primam vocalem, pro effluit per e secundam, scripsisse. nullo enim sensu dici potest *affluit prudentiam* (nisi fortè subaudias, quod sæpe Græci, *secundum*) sed suum, qui tolerari possit, & loco conueniat, habet *effluit prudentiam*. Atque ex hac coniectura profluxisse existimo, quod, ad vulgatæ interpretationis marginem, in Hebraicis Scholiis annotatur: Legitur &, effluit prudentiam. Post Parisienses, Louanienſis Doctor Hentenius, quinque codices *effluit prudentiam* legere signauit, id quod in prima & posterioribus editionibus conspicere licet. An autem hos omnes ipse repererit, & quidem *effluit prudentiam* scribentes: an verò quatuor illis Parisiensium, vnum, qui similiter legeret, adiecerit, ea, quam diximus, probata coniectura, ignoro. hoc scio, nulli, ex nostris, duobus & triginta manuscriptis, *effluit* legi. Porrò, in ipso, quod à D. Hentenio impressioni paratum fuit, prototypo, inuenio lectionem hanc absque omni codicum numero scriptam. Vnde, dubitari fortasse possit, vtrùm, ab alio quinarius ille numerus adiectus sit, ab ipso autem sine numero scriptum, vt ostenderet, aut adulterinam, aut non tam ex codicibus quàm ex codicum corruptelis probabilem esse lectionem, *Effluit sapientiam*. Sed, quidquid Hentenius inuenerit, scripserit, aut voluerit, dubium esse vix potest, deprauatam illorum codicum esse scripturam, qui *affluit sapientiam* habent. Verùntamen, cùm emendatissima sint exemplaria, non facilè sunt reijcienda: quin potius inuestigandum est, reseruarintne germanæ scripturæ, quæ vulgo ignota sit, vestigium. Non parum autem verisimilitudinis, ex Hebraico fonte, accipere possit, τὸ *effluit prudentiam*. Nam יַפִּיק רְבוּנָה quod ibi legitur, Latini interpretes *educit* seu *profert intelligentiam* ferè transferunt. quibus Chaldæus consentiens, מַבְּיַע בִּינְתָא *eructat* siue *profert intelligentiam* interpretatus est. Cæterùm transferunt nonnulli, *haurit intelligentiam*; id quod, non parum auxilietur vulgatæ lectioni, quæ plerorumque & codicum & enarratorum est, *affluit prudentia*. Haurire namque prudentiam, est, prudentiam

tiam abunde assequi. Atque ad hunc modum, Hebraicam illam vocem יפיק, & noster Interpres vertit, octauo huius libri capite: *Et hauriet salutem à Domino.* Potuit igitur & hoc loco haurire intellexisse, eiusque sensum expressisse, affluere prudentia. Quod eò fiat verisimilius, quòd subiunxerit: *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti.* Hinc enim, intellexisse videtur, hominem hoc loco beatum prædicari, ex eo dumtaxat, quòd sapientiam assecutus sit. Nam si ex vtroque intellexisset beatum prædicari, quòd sapientiam, & sibi sit assecutus, & aliis effundat (id quod significari videtur, si legas *effluit prudentiam*) vertisset quod ad vtrumque congrueret: *Melior est negotiatio eius negotiatione argenti.* eadem enim vox סחר Hebraicè repetitur, quæ, sicut negotiationis vocabulum, & vendenti competit & ementi. Græca translatio huic nostræ accedit: Beatus homo qui inuenit sapientiam, & mortalis qui nouit prudentiam. Melius enim est eam mercari, quàm auri aut argenti thesauros.

Prou. 8. d. 35.

D. Bernardus, sermone quem in hunc locum scripsit: Sic inuenies corde sapientiã, inquit, ere affluesprudentia: sed affluere, non effluere vel euomere, cura.

Capitis 3. versum 14. quædam exemplaria ad hunc modum legunt: *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auro primo fructus eius:* quædam ad istum, *Mel. est acq. eius neg. argenti, & auri primi & purissimi fructus eius.* Illo modo habent, cum vno Parisiensium, quinque Hentenij, Regisque & Clarij editio; isto, quatuordecim nostra. Ex Hebræo, vtroq. modo transferre liceat: כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר כֶּסֶף וּמֵחָרוּץ id est, Quia bona negotiatio eius præ negotiatione argenti, & præ auro fructus eius. vel, & præ (negotiatione) auri fructus eius. Noster interpres, vocem חָרוּץ hoc loco, non simpliciter *aurum*, sed *primum aurum*, vel *primum & purissimum aurum*, interpretatus est, quemadmodũ Chaldæus Paraphrastes דַּהֲבָא סְגִיאָא id est, aurum purgatum, reddidit. Potuitque transtulisse, vel, vt prior habet lectio, *Et auro primo fructus eius* (s. melior est) vel vt posterior, *Et auri primi & purissimi fructus eius.* Vtra eius germana sit versio, nolim ego definire: sed hoc habeo, priorem in nostris manuscriptis non inueniri, posteriorem verò in emendatissimis quibusque esse, vt etiam in V. Bedæ commentario. Atqui, malè nonnullis ita distinguitur, *vt primi & purissimi* ad *fructus* referatur, quasi *fructus* sit numeri pluralis primus casus, eiusque attributa sint *primi & purissimi*, quæ & Richelij, Carensis, ac Lyrani, nec non Bedæ, expositio est. Singularis enim numeri est *fructus*, & ad genitiuum *auri* referenda sunt adiectiua *primi & purissimi*, subaudiendumque *negotiatione melior est*; hac nempe ratione: *Et auri primi & purissimi* negotiatione, melior est *fructus eius.* Nec enim *fructus* cum eo quod sequitur iungendum est: *fructus eius pretiosior est cunctis opibus*, quæ quorundam exem-

172.

יסגיקא o.

plarium distinctio est: præcedentibus enim nectunt, cùm Hebraici & Chaldaici codices, tum Latini enarratores. Buslidiani Collegij antigraphum scribit: *Mel. est acq. eius negotiatiõe argento*ⁱ, *& auro*ⁱ *primo*ⁱ *& purissimo*ⁱ *fructus eius*. quod, corruptè quidem scribit *argento*, sed, quod deinceps, *auro primo & purissimo fruc. eius*, habet, contemnẽdum non est. immò syncerius fortassis eo est, quod in quibusdam codicibus haberi diximus: *Auro primo fruc. eius*. Nam, neque in nostris manuscriptis libris, neque ab ijs, quos consulere licuit, superioris ætatis Tractatoribus, *puriss.* prætermissum vidi. Indicat autem Buslidianum antigraphum, i literæ figuris, o superpositis, eam lectionem, quam, cum secundo casu antè protulimus, quæ inter omnes fit verosimillima. Illa enim proculdubio notha est, quam in plerisque codicibus, tum scriptis, tum impressis, inuenimus: *Mel. est acq. eius nego. auri & argenti primi & purissimi fructus eius*. Refert enim *primi & purissimi*, aut ad *fructus*, aut ad *argenti*, quò Interpres non retulit: turbatque gradationis ordinem, qua Sapiens hîc paulatim à preciosis ad preciosiora progreditur. Stabilit autem eam scripturam, quæ nobis probabilior est, *Mel. est acq. eius nego. argenti, & auri primi & purissimi fructus eius*.

173. C. 3. v. 25. *Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi potentias impiorum.*] Quinque scripta *timore* habent: sed magis placet, quod pleraque seruant, *terrore*. Est autem hîc *à* præpositio subaudienda, quæ Hebræis & Chaldæis exprimitur, *A repentino terrore*: vel subaudiendum participium *oborto*, aut simile. Buslidiani Collegij liber repentinum terrorem habet: ad similem modum, emendatum est D. Hunnæi exemplar, I notatum, adiectis *S* literæ figuris, ita vt sit *repentinos terrores*. Atque hoc modo conformis sit prior huius versus pars posteriori *Et irruentes tibi potentias impiorum*, quæ & Hebraicè consimiliter scribuntur: ne paueas, vel, non pauebis à terrore repentino, & à desolatione impiorum cùm venerit.

174. Hac posteriori versus parte, manuscriptum O, prętermittit & coniunctionem, quasi sit totius versus vna sententia: Ne facilè terrearis ob irruentes in te potentias impiorum. Atqui, non est ad hunc modum legendus locus: est enim & coniunctio, cùm in plerisque omnibus Latinis libris, tum in Hebraicis, Chaldaicis, & Græcis. Rursus, Buslidianum exemplar, contra alia omnia *irrumpentes* scribit, pro *irruentes*, minùs rectè, vt opinor. Certum porrò est, adulterinum esse, quod habet M, *intuentes*. error ex eo admissus est, quòd codices antiquiores *inruentes* scribant, vt in plerisque compositis verbis integras præpositiones. Nonnulli typis excusi codices legunt *Et irruentes tibi*

ruinas

ruinas impiorum. Complutensis, atque, ex eo, Regius, & Parisiensis anni 1551. *ruinas* habent pro *potentias*, contra manuscripta exemplaria vniuersa, quæ, post Hentenium & Parisienses, nos consuluimus, contraque Enarratores, Bedam, Carensem, Richelium. Hebraica vox est שֹׁאָה, quæ desolationem, deuastationem, tumultum significat. LXX. transtulerunt ὄψεμαν, id est, impetum: Et non timebis terrorem superuenientem, neque impetus impiorum irruentes. *Potentias* generalius id est: *ruinas*, ad desolationem, deuastationem, atque impetum, propiùs accedit.

C. 4. v. 16. *Non enim dormiunt nisi malefecerint: & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint.*] Manuscriptorum nostrorũ quindecim, & quidem antiquiora atque emendatiora, cum Hugone Cardinali, absque negatione legunt: *Et rapitur somnus ab eis*. id quod Græco textui consonat· ἁρπάζει δ' ὕπνος ἀπ' αὐτῶν, tollitur somnus ab eis. Consonat & Chaldaico· וּפְרִיעָה שְׁנָתְהוֹן & diuiditur somnus eorum. Denique conforme est Hebraico וְנִגְנַבָה שְׁנָתָם, quod est ad verbum: Et rapitur somnus eorum. Quidam interpretantur; Et fugit somnus ab eis. Hoc itaque modo, absque negatione inquam, *Et rapitur somnus ab eis*, legendum censet Epanorthotes, cuius iudicium propterea semper facimus magni, quòd comperiamus, eum, antiquos, vt solet appellare, eosque integerrimos, codices secutum. Porrò, quia existimatum est, istud *Et rapitur somnus ab eis*, priori versus istius parti *Non enim dormiunt*, repugnare: iudicatum est à mendo vindicandum addita negatione, *Et non rapitur somnus ab eis* (cuius meminit Cardinalis) quod quidam scripserunt: *Nec rapitur somnus ab eis*, quæ Richelij est lectio. Quia verò incommoda visa est hæc sententia, quòd inusitata appareat loquendi forma, somnum rapere: mutatum est *rapitur* cum *capitur*. id enim legunt nonnulli tum scripti tum impressi libri. Ita errorem traxit error. Verumenimuerò, etsi erroris meritò arguenda videatur, ista in vulgata editione scriptura *Et non rapitur somnus ab eis*: tamen Hebraico textui non refragatur. immò verò quidam ex Hebræo interpretes, & nominatim Santes Pagninus, hoc ipso modo transtulerunt (*Nec rapitur somnus eorum*, Pagninus habet:) Negationem enim, quæ est in priori versus parte, in posteriori subaudiuerunt, quod Hebræis non rarum est. Similis est huic locus, 30 capite istius libri: *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum*. vbi etiam, & codicum vulgatæ editionis, & interpretum, quidam cum negatione posteriorem partem scribunt, quidam sine negatione: id quod ibi annotatum est in margine Bibliorum. Sensus verò istius: *Et non rapitur somnus eorum*, seu *ab eis*, is est, qui præcedentis partis *Et non*

175. * ὁ Gg.

Prou. 30. a. 3.

dormiunt, mutato enim dicendi genere, idem dicitur iterum. Amplius tamẽ aliquid hac repetitione ſignificatur, nimirum, quòd, cùm etiam proſtrauerint aut circumuenerint aliquem impij, ſomnum non tam capiant quàm rapiant. Rapiunt verò ſomnum, quia, aut interdiu dormiunt, noctu inſontibus perniciem machinati; aut breuem & quaſi furtiuum dormiunt ſomnum, vt quamprimum ad ſua negotia redire poſſint. Non enim ſibi ſomno vacandum putant, quibus ea ſunt aſſidua ſtudia, quæ & dies facilè deſiderent & noctes, dies vt conſilia capiantur, noctes vt capta conſilia perficiantur. Porrò, quando ſine negatione legitur *Et rapitur ſomnus ab eis*, non tam ſignificari videtur, quòd ipſi ſomnũ rapiant (nam id fortaſſe ſignificari poſſit) quàm quòd ſomnus ipſis violenter abripiatur, præ eo quo feruent malè agendi deſiderio. Etſi autẽ iſta lectio *Et non rapitur ſomnus ab eis*, cõmodè poſſit, & intelligi, & ex Hebræo transferri: non ideò tamen in vulgatæ editionis textum recipienda eſt, quippè quæ; quod fide digniores loquũtur codices; nõ vulgati interpretis ſcriptura ſit. Sed, ſi cui omnino ea placeat, poterit iſtam, quæ germana eſt; noſtra ſententia; vulgati Interpretis ſcriptura *Et rapitur ſomnus ab eis*, Hebraica phraſi intelligere, ſubaudiendo in poſteriori parte prioris negationem. Et idcirco fortaſſis, Hebræo cõformiter Interpres tranſtulit, vt, ſicuti ipſum pluribus poteſt modis intelligi, ita poſſet & tranſlatio.

176. C. 10. Poſt verſum huius capitis quartum, multi Latini libri hoc prouerbium habent: *Qui* *"*nititur' mendaciis, hic paſcit* "*ventos'*: *idem autem ipſe* "*ſequitur' aues volantes*. Id quod prætermittunt, antiqui codices Hugonis Cardinalis; antiqui Epanorthotæ; antiqui F. Dominicanorum, qui, ante annos 300, ex codicibus Caroli Magni iuſſu conſcriptis, Biblia, aut Bibliorum partem, in Francia emendarunt; quidam Lugdunenſium; quidam Pariſienſium; octo Hentenij; & nouem noſtri. Richelius cum Lyrano exponit: Beda preſbyter; cuius eſſe, nos, cum multis doctis viris, exiſtimamus, eum commẽtarium, qui in D. Hieronymi operibus exſtat; non agnoſcit. Hugo Cardinalis, aliis huius loci parabolis ſimilem non eſſe iudicat. Græca pleraque antigrapha ſcribunt, non quidem hoc, ſed ſuperiori capite: Hebraica verò & Chaldaica & Græca Regiæ editionis, neque hoc, neque illo capite legunt. Habent autem Græca illa pleraque antigrapha hunc ad modum· ὃς ἐρείδεται ἐπὶ ψεύδεσιν, οὗτος ποιμανέμους, ὁδ' αὐτὸς διώξεται ὄρνεα πετόμενα. vnde patet, Latinè, non legendum eſſe *ſpargit*; quo modo exemplar quoddam habuit, ſed *paſcit*; nec ſcribẽdum eſſe *id eſt*, quæ quorundam ſcriptura eſt; ſed *idem*, vt quidam; vel *idem ipſe*, vt alij; vel *idem autem ipſe*, vt denique alij habent. Decimo capite, le-

* *autem* 6 *MS.*
" innititur 3 *MS.*
" ventum 1 *MS.*
" perſequitur 1 *MS.*

te, legunt Græci libri, istius sententiæ loco, aliam (decimo enim capite, constanter legitur: nono autem, ab emendatoribus, Vaticano & Complutensi, omittitur) quæ huiusmodi est· υἱὸς πεπαιδευμένος σοφὸς ἔσται, τῷ δ' ἄφρονι διακόνῳ χρήσεται: quam, Hebraica, Chaldaica, & Latina exemplaria, concorditer constanterque, cùm nono tum decimo capite, prætereunt. Porrò, D. Augustinus, qui ex Græco versa editione est vsus, & hanc, & priorem illam, citat; hanc libri 5. in Iulianum cap. 10, & lib. 16. De ciuitate Dei cap. 2: filius eruditus sapiens erit: imprudente autem ministro vtetur; illam, libri 3 contra Cresconium cap. 9. Qui fidit in falsis, hic pascit ventos.

C. 11. v. 13. *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.*] Quidam codices *amici*, quidam *animi* legunt. illud, qui legant, passim obuij sunt: hoc, habent, antiqui Epanorthotæ, atque antiqui nostri, Brugensis, Lobiensis, Leodiensis (in hoc enim, quæ est posteriorum syllabarum mutatio, recens est) duoque præterea non contemnendæ antiquitatis integritatisque litteris P & L notati. Manuscriptus liber, quem præceptori ac domino meo colendissimo D. Iohanni Harlemio Christophorus Plantinus donauit; & alter ipsius Plantini quem medium appellamus, ac tertius Buslidiani Collegij, varietatem testantur. Dominicani illi ex Francia, in calce libri, hunc in modum adnotarunt: Quidam dicunt *Celat animi commissum*; Alij *Celat amici commissum*. Hebræus neutrum habet, sed simpliciter *celat commissum*. Hæc ibi. Vtramque lectionem nonnulli hoc modo cõiunxerunt: *Qui autem fidelis est animi, celat amici commissum*. sic enim, in Bibliis, & Dionysij Carthusiani commentariis, Coloniæ excusis, legitur. Et quidem, satis arbitror esse certum, non vtrumque legendum esse: sed vtrum, iam nobis est declarandum. Non obscurè autem ostendit, correctissimorum illorum exemplarium consensus, *animi* legendum, non *amici*: verùm, ex prototypis commonstrandum id est. Hebraici codices habent וְנֶאֱמַן רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר· quod est: Et fidelis spiritu celat verbum. Chaldaici scribunt וְדִמְהֵימַן בְּרוּחֵהּ מְכַסִּי מִלְּתָא· hoc est: Et qui fidelis est in spiritu suo celat verbum. Græci legunt· πιστὸς δ' πνοῇ κρύπτει πράγματα, id est: Fidelis autem spiritu celat res. Quænam hîc est amici mentio, & quæ non animi concors commemoratio? Sed, in eo recedere videtur hæc Latinorum lectio, quòd τὸ *animi* ad *commissum* referat (*Qui autem fidelis est, celat animi commissum*) quò, nec Hebræa, nec Chaldæa, nec Græca referunt (eis enim, vel ad *fidelis*, vel ad *celat*, respicit *spiritu*) nisi præter Grammatices regulas Hebræa intelligantur, id quod antiquis Interpretibus non infrequens fuit, dum rectam vocem re-

177.

genti intellexerunt præpositam. Cæterùm, huic incommodo facilè occurras, si, dictionibus transpositis, eo ordine legas, quo Hebræi, Græci, & Chaldæi: *Qui autem fidelis est animi celat commissum.* sic enim *animi* ad *fidelis* referri possit, ita vt idem sit, quod *Qui fidelis est spiritu.* Ac sanè, hoc ordine, nonnulli Latini codices legunt. A. & Q: Qui a. f. est amici c. c.; Lobiensis Abbatiæ antigraphum, atque alterum D. Hunnæi, L littera insignitum: *Qui a. f. est animi c. c.*, quamquam Lobiense ita distinguat, vt *animi* ad sequentia referendum ostendat, quo modo intelligi possit.

178. C. 12. v. 11. Sententiam istam, *Qui suauis est viuit in moderationibus, in suis monitionibus relinquit contumeliam*, quam, vulgares Latinorum codices, post versum huius capitis vndecimum, habent: emendatiores, aut transfigunt, aut penitus tollunt, tredecim nostri, octo Hentenij, quatuor Parisiensium, quidam Lugdunensium, antiqui Dominicanorum, & antiqui Epanorthotæ. Nec mirum, namque, quam in Hebræo non habuit, Interpres nō dedit. Quamobrem, nec Chaldæus sua paraphrasi illustrauit. Est autem ex Græcis libris sumta, quibus multæ huiusce modi γνώμαι leguntur, quæ, nec in Hebraicis, nec in Chaldaicis, nec in Latinis, syncerioribus præsertim, reperiuntur. Ea verò, de qua nunc agimus, quibus in reperitur Latinorum libris, tam est pleriſque omnibus deprauatè scripta, quàm quæ deprauatissimè. Quam ob causam, operæpretium erit Græca verba in medium proferre, vt, quæ ex Latinis codicibus paucioribus colligi potest germana lectio, Græci fontis testimonio firmetur. Habent igitur Græca hunc in modum · ὃς ὄζιν ἥδιὺς ἐν οἴνῳ διατελεῖ, ἐν τοῖς ἑαυτῦ ὀχυρώμασι καταλείπει ἀτιμίαν. Hinc manifestum euadit, *viuit in*, corrigendum esse, vt habent tria ex nostris scriptis, & sex ex impressis exemplaribus, *in vini*. Dein, clarum fit, pro *moderationibus*, scribendum esse, transpositis prioribus syllabis, *demorationibus*, id quod habent Quenteliana Biblia. Postremò, elucet, *monitionibus* cum *munitionibus* mutandum, quod in vno scripto, tribusque impressis, inuenimus. Mirum est, in tanta mendorum frequentia, nihil, à Lyrano, Carensi, aut Richelio, animaduersum. Est igitur, sublato omni mendo, integra sententia: *Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam.* cuius sensus est: Quem delectat in vini potatione versari, is familiæ suæ pro hæreditate ignominiam relinquit.

179. C. 12. v. 12. Hebraicè legitur חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים· quod neoterici Interpretes ferè transferunt: Desiderauit impius rete malorum, hoc est, rete, quod in iustorum exitium extendere solent mali, artes nempè

nempe, quibus circumuenire ſolent iuſtos, vt venatores feras, & aucupes aues. Noſter Interpres vertit: *Deſiderium impij munimentum eſt peßimorum.* ſic enim R^mus D. Ianſenius legendum exiſtimat, *munimentum* pro *monimentum*. מָעוֹר enim munitionem ſeu munimentum denotat, ſi ע vt radicalis ſeu eſſentialis littera accipiatur. Nam, ſi à עוּר, quod venari eſt, deducatur, rete deſignat. Cæterùm, non reperimus nos, in manuſcriptis noſtræ editionis exẽplaribus, *munimentum*; dumtaxat *monimentum*, vel quod idem eſt, ſed, cùm emendatius, tum frequẽtius, *monumentum*. Neq. aliud Hentenius, Pariſienſes, Lugdunenſes, aut S. Dominici fratres, annotarunt. Epanorthotes habet: *Deſiderium impij monumẽtum eſt peßimorum*, vel, ſecundũ eundem Bedam, *monumentum*, vel, ſecundum Hebræum *munimentum*. ſimile Iſaiæ 33. *Munimenta ſaxorum.* hæc Epanorthotes, in quibus, primo loco legendum opinor *monimentum*. Aduertit Corrector diligentiſſimus, *munimentum* ex Hebræo legendũ eſſe, ſed non ſe dicit id in aliquibus Latinis codicibus reperiſſe. Porrò ſunt hodie impreſſi quidã libri, vnus à Quentelio anno 29, alter; quod Ianſenius habet; ab Euchario anno 30, qui *munimentum* diſertè habeant; quorum ſi ex ſynceris codicibus ſumta eſt lectio, omnino eſt amplectenda: ſi verò, eorum qui correctioni præfuerunt arbitrio, eſt ſubſtituta, nihilominus magni eſt facienda. fit enim vero ſimillimũ, ab Interprete quidem hoc modo conuerſum, à ſcribis autem affine nomen affini commutatum. Non enim vox Hebræa *monimentum*, ſed *munimentum* verè ſignificat. atque hoc eam modo, tum aliis locis, tum Eccleſiaſtę nono capite, Interpres tranſtulit: Extruxitque *munitiones per gyrum*. Græci ad eundem modum, hoc Prouerbiorum loco, ἀχύρωμα reddiderunt: id quod Dominus Ianſenius doctè animaduertit. Chaldæus Hebraicæ ſimilem vocem dedit, מְעוֹרְתָא, ſimilem, non litteris tantùm, ſed etiam ſignificatione, quæ poſſit & munimentum & rete exponi. Non poteſt igitur non eſſe probabile, Interpretis genuinam ſcripturam eſſe: *Deſiderium impij munimentum eſt peßimorum*. cuius ſenſus non obſcurus eſt: Deſiderat impius, vt, quos habet in impietate ſocios, muniti ſint ac tuti, ita vt prævalere nequeant eis iuſti, ſed iuſtis ipſi prævaleant. Verùm enimuero, Beda, & poſteriores vulgatæ editionis expoſitores, Lyranus, Carenſis, Richelius, *Deſiderium impij monumentum eſt peßimorum*, manifeſtè legunt. Id autem non procul abſcedat ab ea quam primùm adduximus Neotericorum ex Hebræo interpretatione, ſi ea intelligantur anteceſſorum monumenta, quibus ſuæ malitiæ artes tradiderunt.

חֶמֶר nomen eſt, vt חֲמַר verbum.

Iſai. 33. c. 18.

Eccleſ. 9. d. 14.

C. 14. v. 16. *Sapiens timet & declinat à malo: ſtultus tranſilit & confidit.* 180.

dit.] Conijcit D. Ianſenius, *tranſit*, vel *tranſiuit*, pro *tranſilit*, legendum eſſe, quòd Hebraica vox tranſire ſignificare poſſit, non tranſilire. עָבַר in prima coniugatione, extra omnem controuerſiam, tranſire ſignificat: in poſtrema, Hebræorũ ſententia, iraſci denotat. hunc itaque locum, quia participium poſtremæ coniugationis מִתְעַבֵּר legitur, vertunt: Stultus iraſcitur (bene monentibus) & confidit. Sed noſter Interpres, ea ſignificatione, quam in prima coniugatione radix habet, interpretatus eſt: *Stultus tranſit & confidit.* ſic enim Doctoris Hunnæi manuſcriptum, M notatum, ſcribit: ad eundem modum, Rodolphus Baynus, inſignis Enarrator, legit. *Tranſibit*, quod eſt in exemplari Societatis Ieſu rubro, ac Dionyſij Carthuſiani commentarijs, & *tranſiuit* quod in Lexico Pagninus habet, minus congruunt cùm Hebraicæ dictioni, tum ijs quæ in hac ſententia præcedunt & ſequuntur. Cæterùm, à pleriſque omnibus codicibus, etiam emendatiſſimis, & Beda tractatore, *tranſilit* legitur. id quod à *tranſit* parum diſcrepat: tranſilire enim eſt ſaliendo tranſire, quod verè ſtulti eſt, in re præſertim periculo plena.

181. C. 14. v. 33. *In corde prudentis requieſcit ſapientia, & indoctos quoſque erudiet.*] Alij codices legunt: *Et indoctos quoque erudiet.* Vtra germana ſit lectio, colligi haud facile poteſt: parum namque ex Hebræo patet, & eſt, etiam inter correctiſſima exemplaria, varietas. Cæterùm, ex eo veriſimilior fit prior, quòd Hebraicam ſententiam pleniùs explicare videatur. Ad verbum Hebraicè eſt: Et in medio ſtultorum cognoſcetur, illud *in medio ſtultorum* expoſuiſſe Interpres videtur *indoctos quoſque.* quod ſi *quoque* legas, non eſt quod reſpondeat illi *in medio ſtult.* Porrò, Pariſienſes ex ſuis codicibus correxerunt *quoque*, id quod ſignificat, ita in prudentis corde ſapientiam requieſcere, vt eam opportunitate oblata ad indoctiorum inſtructionem effundat. Chaldaica paraphraſis eſt: Et in medio ſtultorum ſtultitia cognoſcetur.

182. C. 15. v. 28. *Mens iuſti* [a] *meditabitur obedientiam.*] Pro *meditabitur*, manuſcripta noſtra emendatiora, cum duobus Pariſienſium præſtantiſſimis exemplaribus, & Dionyſii Richelij commentariis, præſenti tempore *meditatur* legunt. Atque id congruit alteri huius ſententiæ parti: *Os impiorum* [b] *redundat malis.* futuri temporis verba, quæ Hebraicè leguntur, per præſens tempus, aptiſſimè Interpres expoſuit.

[a] meditatur 12 *MS.*

[b] redundabit 8 *MS.*

Eſt altera hoc loco varietas, qua *ſapientiam* alij ſcribunt, quod alij *obedientiam* legunt. Septem Hentenij manuſcripta, & quatuordecim noſtra, cum Regis & Quentelij editionibus, & Carenſis enarratione, *ſapientiam* habent: antiqui Epanorthotæ codices, &, ex noſtris, 14, *obedien-*

obedientiam ſcribunt. Vtramque lectionis varietatem, alia quinque ex noſtris antigraphis indicant. Hebraicè eſt לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת quod pleriq. hodie interpretātur: Cor iuſti meditabitur ad reſpondēdum. Cum hac interpretatione non malè conuenit iſti lectioni: *Mens iuſti med. ſapientiam*. Iuſtus enim interrogatus, meditatur quo modo ſapienter reſpondeat. hinc Pariſienſes, ex Complutenſi editione, *ſapientiam* emendarunt. Porrò autem, non eam, quæ Hebraicè eſt, vocem, interpretatus eſt; ſed id ſolum quod ſubauditur, Interpres reddidit, ſi eius hæc germana eſt verſio. Verùm, aliud loquuntur ſpectatiora manuſcripta. ea enim conſtanter ſcribunt: *mens iuſti medi. obedientiam*. Atque hoc, ipſi Hebraicè voci reſpondet. עָנָה namque, vt reſpondere ſignificat, ita & humiliari, atque hinc, obedire. vnde illud: *Pecuniæ obediunt omnia*. לַעֲנוֹת igitur, quod ad verbum eſſet, ad obediendum, dilucidiùs expoſuit Interpres *obedientiam*, quæ & Lyrani, Richelij, atque Arborei, eſt lectio. Nam ex Beda nihil liquet. Eſt igitur loci incorrupta & genuina ſcriptura: *Mens iuſti meditatur obedientiam*. Deprauationem contigiſſe exiſtimauerim, ex illo huic ſimillimo Pſalmi 36[1] verſiculo: *Os iuſti meditabitur ſapientiam*. qui, eò ſcriptoribus notior fuit, quòd in diuino Catholicæ Eccleſiæ officio, inter Sanctorum encomia, frequentetur. Vnum ex D. Hunnæi manuſcriptis, G. appellatū, legit: *Mens iuſti meditabitur iuſtitiam*, nempe id ſcriba conuenientius eſſe iudicauit. Cæterùm, non longè à Græca interpretatione recedit, quæ huiuſmodi eſt· *καρδία δικαίων μελετήσει πίστιν*. Cor iuſtorū meditabitur fidem, vel, vt in Regia eſt editione, *καρδίαι δικαίων μελετῶσι πίστις*: Similis eſt Chaldaica paraphraſis לִבָּא דְצַדִּיקָא יֶאֱנֵא בְּהֵימְנוּתָא Cor iuſti meditabitur in fide.

Eccleſ. 10. d. 19.

Pſ. 36. d. 30.

Baſil. anni. ho. *καρδίαι. Vat. Ald. Arg. *μελετῶσι Vat.

*דָאֲנֵי

C. 16. v. 11. *Pondus & ſtatera iudicia Domini ſunt, - & opera eius * omnes lapides ſeculi.*] *Seculi*, legunt, cum V. Beda & D. Salonio, omnes propemodum codices, quos, cùm nos, tum plerique alij ante nos videre. Porrò, Pariſienſes, tres adferunt, qui *ſacculi* habeant. hanc enim lectionem, omnes deſiderant, Lyranus, Epanorthotes, Dominicani, & alii complures: ſed nulla ſunt ab eis reperta exemplaria quibus illam conprobent. Illa autem Pariſienſium exemplaria, ſunt, S. Germani oblongum, S. Dionyſii oblongum, & Complutenſe. Additur & Sorbonicum correctorium, ſed eius ſola fortaſſis eſt coniectura, vt noſtrorum correctoriorum. Complutenſi editioni reſpondet Regia, vt aliàs ſemper. Ex Chriſtophori Plantini manuſcriptis, vnum, quod latum diximus, *ſacculi* habet, verùm recentiori ſcriptura. Ex D. Hunnæi libris, qui K. vocatus eſt, in margine annotat, vel *ſacculi*. tantum nos inuenimus. Cæterùm, manuſcriptorum exem-

183.

- MS. H.

* & o.

plarium pars maxima, contractè scribit ICII, quod quidem, ex communi scribendi, qui nunc est, vsu, est *seculi*, sed ex vi litterarum, non minùs possit *sacculi* esse. Et fortasse, priscis, *sacculi* ad hunc modum scribi potuit, scriptumque hoc loco est; quod, posteriores, suæ ætatis more (vt frequenter tempus huiuscemodi immutat) *seculi* legerunt, &, vel *seculi* descripserunt, vel ICII ad eum modum, sed pro *seculi*, transsumserunt. *Sacculi* autē scripsisse Interpretem, verisimillimum, immò verò certum, ex Hebræo fit. Nam, quæ Hebraicè est vox, כִּיס, sacculum, marsupium, crumenam, nullo verò pacto *seculum*, denotat. Sacculum, consentientibus sibi codicibus, Interpres vertit, Deuteronomij 25. c. 13: *Non habebis in sacculo diuersa pondera, maius & minus.* quod in Hebræo ad verbum est: Non erit tibi in sacculo tuo lapis & lapis, magnus & paruus. Similiter Interpres vertit Isaiæ 26. b. 6. Saccellum dixit Michææ 6. c. 11: *Numquid iustificabo stateram impiam, & sacelli pondera dolosa?* Marsupium interpretatus est huius ipsius libri primo capite: *Marsupium vnum sit omnium nostrum.* Quomodo igitur, qui aliis omnibus locis, sacculum, saccellum, vel marsupium, transtulit; hîc seculum potuit transtulisse? (nam, quantum indicant Hebraicæ Concordantiæ, non aliis locis vox ista legitur) Quomodo non magis probabile fiat, etiam si nulli suffragarentur codices, *seculum* à Latinis pro *sacculo* scriptum! Seculum Hebraicè עולם dicitur, cui cum כיס ne litterula quidem communis est, vt nequis fortè existimet, Hebræis, ex dictionum similitudine, varietatem accidere potuisse. Quanta sit autem Latinarum dictionum similitudo atque affinitas, nemo est qui non videat. Ex hac igitur, dubium esse non potest, quin in Latinos codices error irrepserit. Vel enim, quod ante diximus, *sacculi* contractè scriptum est ICII, ac postea lectum *seculi*: vel, quod F. Dominicani annotarunt, in *sacculi* integrè scripto, prius *c* pro *e* est lectum, ita vt putaretur *saeculi* cum diphthongo esse (ea est enim antiquis libris scribendi consuetudo, vocales nimirum, ex quibus diphthongus cōflatur, separare, ad quem modum Brugense manuscriptum hoc loco habet *saeculi*) vel denique inconsideratè, quia vicinæ sunt dictiones, pro *sacculi* lectum est *seculi*, præsertim, cùm quidam vnico *c*, *saculi* scribant. Potuit &, quod sua probabilitate non caret, ex scribarum aut lectorū imperita temeritate, deprauatio contigisse, quòd nescirent qui essent *lapides sacculi*, & cur dicerentur *opera Domini*. Sunt autem *lapides sacculi*, lapides ad ponderandum assumti, & sacculo cōseruati. Lapidibus enim ponderum genera prisci Iudæi distinguebant, eosque in sacculis reponebant, *Lapides sacculi sunt opera Domini*, quia suum eis Dominus, siue per se, siue per Reipubl. gubernatores, statuit pondus, quod mutari non vult. Sensum Græci &

Opus eius omnes lapides sacculi *est Hebraicè.*

Pro. 1. b. 14.

Chal-

Chaldæus reddidere; illi: Opera autem eius pondera iusta; hic: Et opera eius omnia pondera veritatis.

C. 17. v. 16. Sententiam istam: *Qui altam facit domum suam, quærit ruinam: & qui euitat* [n] *discere* [n] *incidet in mala*; quam complures codices, decimo sexto huius capitis versui subiiciunt, multi prætermittunt, nouem nostri, nouem Hentenij, septem Parisiensium, quidam Lugdunensium, antiqui Dominicanorum, & antiqui Epanorthotæ. A Beda tractatore præteritur: in Hebraicis libris non legitur: Chaldaicis postremò exemplaribus non additur. Est autem ex Græcis antigraphis sumta, quibus ad hũc legitur modum· ὃς ὑψηλὸν ποιεῖ τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, ζητεῖ συντριβήν: ὁ δὲ σκολιάζων τοῦ μαθεῖν, ἐμπεσεῖται εἰς κακά. Constat hinc, non *ducem*, nec *discedere*, Latinè legendum, quæ exemplarium quorundam est lectio, sed *discere*. Videtur autem versus iste, ex aliis huius capitis locis, huc coactus. Prior enim pars *Qui altam facit domum suam, quærit ruinam*, paulò pòst, 19. versu habetur, cùm dicitur: *Et qui exaltat ostium suum, quærit ruinam* (sic enim legitur in Regiæ editionis textibus, vt Hebræo & Chaldæo, ita & Latino) id quod eo loci plerique Græcorũ codices (Complutensis, atque ex eo Regius, Aldinus, Argentoratensis, Basileensis) tanquam prius lectum, prætermittunt: Sed Vaticanus his verbis habet· ὑψῶν θύραν ἑαυτοῦ, ζητεῖ συντριβήν, quanquam, vt nobis signatum est, eius loco, quod est in exemplaribus, Aldino, Argent., & Basil., ἐπὶ δὲ τῶν ἑαυτοῦ χελέων πῦρ θησαυρίζει, hoc est, ante istud φιλαμαρτήμων χαίρει μάχαις· Qui meditatur discordias, diligit rixas, cui, in Hebræo, Chaldæo, & Latino, subiungitur. An autem primam illam Græcorum librorum sententiam (ὃς ὑψηλὸν ποιεῖ· καὶ τὰ ἑξῆς) Vaticanus omittat, ignoro: hoc indicatum habemus, quòd ζητεῖ demat, id quod quî solum demi possit, non facilè video. Posteriorem partem *Et qui euitat discere, incidet in mala*, non inuenio ipsam quidẽ alio huius capitis loco; verùm, non absimilem, versu 20: *Et qui vertit linguam, incidet in malum.* quanquam ea suo loco Græcis libris constanter legatur, hoc pacto· ἀνὴρ εὐμετάβολος γλώσσῃ ἐμπεσεῖται εἰς κακά.

184.
[n] ducem. o.
[n] discedere. o
[n] incidit 12 *MS.*

C. 20. v. 25. Multiplex hoc loco varietas est, quam nobis indocta scribarum lectorumque audacia peperit. Vna est: *Ruina est* [n] *homini deuocare sanctos.* Ita namq. ex scriptis nostris habent duo. Altera: *Ruina est* [n] *homini denotare sanctos*, sic tria nostrorum manuscriptorum. Tertia est: *Ruina est* [n] *homini deuotare sanctos*, quæ complurium est librorum, tum scriptorum, tum impressorum. Huc referenda est Buslidiani codicis lectio: *Ruina est hominum deuouere sanctis.* Quarta varietas est:

185.
[n] hominis 1 *MS.*
[n] hominis 2 *MS.*
[n] hominis 8 *MS.*

[a] hominis [a] MS.

tas est: *Ruina est* [a] *homini deuorare sanctos*, quæ reperta est in exemplaribus, nostris tredecim, Parisiensium quinque, & antiquis Epanorthotæ. Huic eam adiicimus, quam quidam codices, Pagnino referente, habent, *deuorare sancta*. Quadruplici isti varietati, Latinarum vocum affinitas occasionē dedit, vnica enim littera à se mutuo discernuntur, *deuocare*, *denotare*, & *deuorare*: duabus litterulis ab his differt *denotare*. eam itaque vocem substituit quisque, quæ sibi loco conuenientior videbatur. *Deuocare sanctos* intellexisse videntur, sanctos in cælo regnantes in auxilium orationibus & promissionibus vocare; id enim ruina est homini, si promissa non soluat, quod habet altera versus pars. *Denotare sanctos* exponunt, sanctos vitijs & contumeliis aspergere. *Deuotare sanctos*, Bedæ & Salonio est (hæc enim eorum videtur lectio) obstringere se voto ad persequendos sanctos; Lyrano verò & Carensi, sanctis vota nuncupare, Richelius addit, frequenter. hoc enim laqueus est ei, quem poltea votorum pœnitet. *Deuorare sanctos* non incommodè accipias, pro, sanctos iustosque viros bonis exuere, aut vita spoliare. quòd si *sancta* scribas, significat, rebus deo consecratis abuti. Ex variis quæ propositæ sunt lectionibus, restat, vt, eam, quæ Interpretis genuina est scriptura, inquiramus. Prima, *deuocare sanctos*, nihil accipit, aut ex multis, aut ex emendatis codicibus, probabilitatis: proinde, vt obscura est, ita, quæ obscura maneat, digna. Secunda *denotare sanctos*, non absimilis est, ideoque meritò à R^mo D. Iansenio deprauationis insimulata. Tertia *deuotare sanctos*, multis codibus nota est, habetque ex quorundam de Hebræo translationibus verisimilitudinis nonnihil. Vertunt enim quidam: Laqueus est homini cùm locutus fuerit (נדר enim etiam loqui significat) sanctificationem, vel, sanctificatio est: quod est, cùm vouerit quippiam. ad quem modum disertè interpretatus est paraphrastes Chaldæus: Laqueus est viro qui vouit sanctitatem, vel, vt nonnulli exponunt, sanctuario. Eôdem spectat Græcorum translatio: Laqueus est viro celeriter quippiam suorum consecrare. De voto versiones istæ loquuntur, ac proinde aliquid conferre videntur tertiæ, de qua agimus, lectioni. Verùm, non ea est eius, quæ versionum illarum, sententia: ac planè barbarum est, & sine sensu, *deuotare sanctos*. Dubium esse vix potest, quin ex alio eoque simili mutatum sit, quia putabatur, ex altera versus parte, de votis hîc esse sermonem. Quòd si sumas *deuouere sanctis*, quod vnus Buslidianus codex scribit, quis id non videat ad euitandam barbariem substitutum, quod, ab ea, quæ illarum lectionum est inter se, affinitate, recedit? Repudiatis igitur aliis, quarta quæ restat lectio, *deuorare sanctos*, verisimillima esse probanda est. Est in exemplaribus non paucis, iisque sanè antiquioribus

ribus & emendatioribus, id quod vel solùm sufficere possit. In multis fuisse conspicitur, sed recentiori scriptura mutata, *t* ex *r* formato. erroris, scioli, quod non intellexerunt, condemnarunt. Porrò, Hebraicæ veritatis fons, disertè hanc adstruit scripturam. לוּעַ enim, à quo est quod hîc legitur futurum יְלַע, absorbere, deglutire, & deuorare, significat. Vnde vertunt plerique: Laqueus est homini deuorare aut deglutire sanctificatum. Sanctificatum autem dicunt siue sanctum, neutro genere, quia קֹדֶשׁ, quod Hebraicè scribitur, sanctitatem, & rem sanctam Deoque dicatam, denotat. Atque in hunc modum, Latinis quibusdam codicibus, *deuorare sancta* legi, in לוּעַ Pagninus dicit: sed nos, *sancta* reperire minimè potuimus, dumtaxat *sanctos*, aut, quod in vno est, ſctis deprehendimus. Videtur itaque Interpres noster קְדֹשׁ legisse, quod est, sanctus, & singularem numerum plurali exposuisse. hoc ergo modo, quem inter huius loci varietates quartum collocauimus, *Ruina est homini deuorare sanctos*, Epanorthotes legendum pronunciat. Hanc, vt germanam nostræ editionis scripturã, in textum Parisienses receperant. Hentenius quoq. in textum transtulit, quod in eis, quæ manu propria correxit, Bibliis, licet videre, quamuis in editionum, neque textu, neque margine, conspiciatur. Eandem ipsam, vt genuinam Interpretis versionem, doctissimus Gandauensium Antistes probat.

Asseruantur Louanij in Collegio Patrum Societatis Iesu.

Altera versus istius pars *Et post vota tractare*, corruptorum euadere non potuit manus. Cùm enim hic, de votorum agi rescissione existimarent, potius *retractare*, quàm *tractare*, congruere iudicarunt. Sed bene est, quòd integriores pleroſque libros, quos, post Epanorthotem, nos vidimus, temerare non potuerint. Quamuis enim ei, quem ipsi viderunt, sensui, non malè conueniat *retractare*; aliis, qui fortasse præferendi sunt, parum congruit. Hebraicè non aliud est, quàm: Et post vota quærere, seu, tractare: quod non absurdè intelligatur, ruinam etiam esse homini, si, post vota, tractet, quomodo à votis expediri queat (quod est, vota retractare) aut, vtrum quæ vouit reddere possit: sed videtur Interpres noster ita accepisse, vt pendeat omnino ex priori parte, in hunc aut similem sensum: Grauissimæ ruinæ sibi est occasio, qui postquam ad se rapuit, sanctorum iustorumque bona, & deuorauit innocuam Dei plebem, velut escam panis, ad vota conuertitur. Sic enim solent sub mortem, fœneratores, & alij Rerumpub. deuoratores, promittere atque assignare largam eleëmosynam, quæ, aut pauperibus distribuatur, aut monachorum familiis diuidatur, aut in alios pios vsus vertatur. quibus in huiusmodi votis fiducia, perpetuæ frequenter ruinæ causam dat. Chal- 186.

dæus, hanc, ita vt priori parti respondeat, transtulit; Et postea tangit eum anima ipsius. Similiter Græci: Nam pòst vouisse pœnitere contingit.

187. C. 23. v. 29. Quod legunt plerique codices *Cui suffossio oculorum*, non pauci, plerique verò emendati, *Cui suffusio oculorum* scribunt. vndecim nostri, quinque Parisiensium, & antiqui F. Dominicanorum, cum tractatore Beda. Atque hoc, propiùs accedit ei, quod, iuxta Hebræorum Doctores, ex Hebræo transferunt, Cui rubor oculorum? לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם. Itaque, Cui suffusio oculorum, S. Dominici fratres, & Parisienses correctores, legendum censuere. quibus assentiuntur, Iansenius, Hentenius, & Epanorthotes. Suffunduntur ebriosorum oculi nasusque rubore, quem humorum ex vino ortorum calor efficit. Efficit quoque humorum vis, oculorum aciem obtundi, & suffundi oculos caligine, quæ videndi imminuat facultatem. Trilinguis Collegij manuscriptum confusio habet, quod similiter, vel ad ruborem est relatum, habent enim potatores ruborem perpetuum, quem verecundi temporarium, vel ad humorem, quo perditorum visus offunditur. Est autem apertum mendum, quod habet Nurenbergensis editio*, *confessio*, quãuis prodant & confiteantur oculi ebrietatis studiũ. Chaldaica Paraphrasis, in Regia editione Latinè versa, est: Et cui extrema oculorũ prominent? id quod pro suffossionis lectione facere possit. nam, quæ suffodiuntur, prominent, sicut prominet terra, quam talpa suffodit. Sed non satis scio, quid designet Paraphrasis, an oculos prominentes, an prominentes genas, quæ in rugas ebriosis contrahuntur, an quid aliud. Porrò, subministrat continuè, multus frequensq. vini potus, calorem, qui oculorum humorem paulatim exhauriat, & videndi facultatẽ debilitet, tandemque, arefactis organis, extinguat, quod suffossione oculorum significari possit. nisi fortè respectum sit, ab iis, inquam, qui, pro *suffusio*, *suffossio* substituere (verisimillima est enim *suffusio* nostri Interpretis scriptura) ad potatorum pugnas, qui dum in prœlia inermes traduntur, fortasse, quod mulieribus est consuetudo, manibus sibi inuicem exarant genas, oculosque suffodiunt. huc, ad pugnam dico, haud dubiè respexerunt Græci, cùm transtulerunt τίνος πελιδνοί οἱ ὀφθαλμοί; cuius liuidi oculi? Solent enim pugnis aut poculis cędere, & liuidos mutuò sibi oculos dare. Cæterùm, grauiora his non rarò, & designant & perpetiuntur; eoque deueniunt, vt in crucem agantur, vbi eorum oculos suffodiant corui de torrentibus, & comedant filij aquilæ.

* anni 1478.

188. C. 25. vicesimo versui plerique hodie Latini codices hunc subnectunt:

ctunt: *Sicut tinea vestimento, & vermis ligno; ita tristitia viri nocet cordi.* quem tollunt, antiqui Epanorthotæ, antiqui Dominicanorum, quidam Lugdunensium, nonnulli Parisiensium, septem Hentenij, tres nostri. Quibus adstipulantur enarratores, Beda & Richelius: ille namque, ignotum præterit; hic, agnitum textu pellit. Suffragantur eisdem Hebraici libri, neque ij tantùm qui nobis sunt visi, verumetiam, qui ante nos, Lyrano, Epanorthotæ, Dominicanis, ijsque, qui ætate nostra scripsere, Authoribus. Porrò Græci codices, ad eum modum quo Latinè scribitur, constanter legunt· ὥσπερ σὴς * ἱματίῳ καὶ σκώληξ ξύλῳ, οὕτως λύπη ἀνδρὸς βλάπτει καρδίαν. Augustinus quoque, libri 21. De ciuitate Dei capite 9, profert hunc in modum: Sicut tinea vestimentum, & vermis lignum, sic mæror excruciat cor viri. erat enim tunc in vsu Græcorum translatio. Chaldaici postremò libri; id quod demiror; habent, quanquam parum mutata sententia, omissaque tineæ ac vestimenti comparatione· וְאֵיךְ י מַלְטִיתָא בְּקִיסָא חֵיכָנָא בְּרִיוּתָא מַחֲרָה לִבָּה דְּגַבְרָא Et sicut putredo, aut vermis, in ligno, sic stoliditas incitat cor viri.

Brug. Leod. P. aly tres ex nostris H. I. K. significant superesse.

* ἐν Gq.

יבולטיתא

C. 29. v. 20. *Vidisti hominem velocem ad loquendum? Stultitia magis speranda est, quàm illius correptio.*] Manuscripta, Brugense, Lobiense, & alia pleraque nostra insignia, cum iis quæ Parisienses annotarunt, Dionysij oblongo, lato, Germani oblongo, lato, *correptio*, non *correctio*, legunt, id quod, sicut produximus, in textum Hentenius transtulit, cuius possit sensus esse: Ab homine ad loquendum veloci, potius exspectandum, vt aduletur, quàm corripiat, exasperet quàm emendet, delinquentes. Sed Hebraicè est תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ spes stulto præ illo. quod exponunt: Spes est de stulto magis quàm de illo. Subaudiri autem possit, vel, quòd delinquentes salutariter corripiet, vel, quòd se ipse corriget. illud, ei, de qua diximus, Latinorum codicum lectioni, conueniat (isto sensu, Plus efficiat in corripiendo stultitia quàm loquacitas, hoc est, stultus quàm loquax) hoc, alteri *Stultitia magis speranda est quàm illius correctio*, quæ, cùm plerorumque librorum est, tum enarratorum, Bedæ, Carensis, Lyrani, ac Richelij. Intelligentiam Beda hanc dedisse videtur: Maiorem de se correctionis spem stultitia præbeat quàm loquacitas. Graue quidem, inquit, vitium stultitiæ, sed non leuius est verbositatis. Nam sæpe contingit, vt, idiota aliquis, & ipsarum quoque nescius litterarum, citiùs verba salutiferę correctionis accipiat, quàm is, qui affluentia pręditus sermonis, magis sua quæ nouit, vel, quæ se nosse autumat, iactanter proferre, quàm dicta sapientium audire contendit. Hæc Beda, qui, anne fortè *stulti* aut *stultitiæ*, pro *stultitia*, legerit, dispici possit. 189.

Hæc

Hæc sanè, & commentarius eius, & scripturæ textus, commodiùs admitterent. Nam, citra omnem coactionem, patêret sensus, Hebræo maximè consentaneus. Hinc Isidorus Clarius, hunc ad modũ emendauit: Stulti magis speranda est, quàm illius correctio. facilè certè potuit, à scribis, *stulti* aut *stultitiæ* cum *stultitia* mutari, maximè, cùm id, dimidius lectus locus, exigere videretur. Vicesimo-sexto huius libri capite, eadem similis sententiæ verba, Interpres reddidit: *Magis illo spem habebit insipiens*, quod, quid aliud est, quàm, stulti magis speranda est, quàm illius correctio, aut correptio? Cæterùm, nolo ego quidquã pronunciare: tantùm suam do coniecturæ probabilitatem.

Prou. 26. b. 12.

190. C. 30. v. 19. Plerique omnes Latini codices habent: *Et viam viri in adolescentia*, quibus, Enarratores, Beda & Richelius consentiunt, & Græca antigrapha adstipulantur· ὁδὸς ἀνδρὸς ἐν νεότητι est Græcè. Porrò Hebraicè est וְדֶרֶךְ גֶּבֶר בָּעַלְמָה quod est, & viam viri in adolescentula· עַלְמוּת namq. & עֲלוּמִים adolescentiam significant; עַלְמָה verò adolescentulam. Hinc ex Hebræo vertunt nostræ ætatis Interpretes: & viam, aut vestigium, viri in virgine, puella, vel adolescentula. Ea enim est vox, quæ septimo Isaiæ capite legitur, versu 14, vbi concorditer omnes transferunt: *Ecce virgo* aut adolescentula *concipiet*. quem locum Hieronymus enarrans, Hebraicæ istius vocis significationem, contra Iudæorum commentum, tractat. Itaque existimant complures, *adolescentula* hoc loco, non *adolescentia*, in Latina nostra editione, legendum. Lyranus hanc veram litteram esse pronunciat, *Et viam viri in adolescentula*: Magdalius hunc ad modum legi debere affirmat: Parisienses hac ratione legendum notant: Iansenius hanc probabiliorem esse lectionem iudicat. Cæterùm, pauci aut nulli sunt codices, quibus lectio ista stabiliatur. Epanorthotes: Antiqui, inquit, & noui, & Græci, viam viri in *adolescentia*: Hebræus *adolescentula*. Ex nostris Latinis libris, vnus ex Parisiensium castigatione editus, *adolescentula* legit, sed, coniectura est mutatus, non codicum authoritate (idem opinor iudicium esse de Clarij Bibliis) vnus manuscriptus K signatus similiter *adolescentula* scribit; sed manifesta est eius quod prius fuit rasura. Plantini parũs, vt impressa Lugdunensium Biblia, in margine, vel *adolescentula*, habet. Hunnæi H, inter textus lineas, idem ipsum indicat. Tertium D. Hunnæi scriptum, quod olim S. Dominici fratres in Francia emendarunt, *adolescentula* disertè legit: at sub finem notat, Bedæ *adolescentia*, Hebræis adolescẽtula legi, nulla Latinorum codicum facta mentione. Ita, nihil certi ex codicibus liquet: iuuatur tamen his non parum verosimillima authorum coniectura, quam & illud firmare possit,

possit, quod scriptorum librorum quidam non postremæ integritatis habent: *In adolescentia sua.* Hugo Cardinalis, libros correctos habere dicit, *in adolescentula*, id quod de iis fortasse intelligit qui ex industria mutati sunt. Quid si vero similiter conijciatur, pro νεότητι Græcè νεοτίδι scriptũ fuisse? νεότης enim adolescentulam, vt νεότης adolescentiam significat. De sensu huius loci doctè doctissimus Gandauensium Antistes Iansenius scripsit.

C. 30. v. 30. & 31. Quatuor hoc loco recensẽt Sapiens, quæ bene feliciterque incedant: & tria quidem in editione nostra manifestè leguntur, quartum verò obscurè aut non conspicitur. D. Gregorius, libri 30. Moralium capite quinto, quartum esse existimat, eum, qui stultus apparuit, postquam in sublime eleuatus est (de quo in 32 versu) per quem Antichristum intelligit, qui feliciter incedere dictus fuerit, non vt tres præcedentes, (Christus nimirum, sancti Prædicatores, sanctique Sacerdotes) bene. Atqui, non aliud est Sapienti, feliciter quàm bene incedere. eodẽ enim verbo מיטיבי vtrumque dixit: &, quod quarto tribuitur, congruit etiam tribus; sicut, quod tribus adscribitur, quarto conuenit. Illud verò *Et qui stultus apparuit*, omnino à præcedentibus est separatum, Hebræis, Græcis, & Chaldæis, id quod proximè sequens notatio clarum faciet. Conspicuè autem, in Hebraico fonte, hoc quartũ scribitur, וּמֶלֶךְ אַלְקוֹם עִמּוֹ quod quidem alij aliter vertunt; nonnulli: Et rex Alcum cum eo; complures: Et rex cui non est qui resistat; Græci: Et rex concionans populo; Chaldæus: Et rex qui stat & loquitur in domo populi sui. Interpretationum diuersitas præcipuè ex voce אַלְקוֹם orta est. Primi illi, quorum attulimus versionem, proprium esse nomen intelligunt. Ij quos secundo posuimus loco, compositam esse vocem existimant, ex אַל quod est non, & קוֹם quod est surgere aut surgens, ita vt ad verbum sit: Et rex, non est surgere, aut surgens, cum eo. Græci, &, qui Græcos secutus videtur, Chaldæus paraphrastes, intellexisse videntur, אַל non negationem esse, sed pronomen relatiuum, aut pro relatiuo antecedens. Arabes, quorum vicina est lingua Hebraicæ, syllabam hanc אַל, eo habent loco, quo ה litteram Hebræi, & א Chaldæi, videlicet, ad emphasim exprimendam, demonstratiui pronominis loco. hinc אַלְפוּרְקָן id est, ipsa salus, Mahumetici Pseudangelij titulus est. קוֹם, quod surgere & stare significat, Græci concionari exposuerunt; Chaldæus, qui verbi significatione expositionem iunxit, similiter: quodque sequitur עִמּוֹ, non עָמוֹ legerunt, quod est, cum eo; quomodo nobis punctata sunt Biblia; sed עָמוֹ quod populum suum denotat. Sic igitur, quod Hebraicè est, alij ab aliis diuersimodè trans-

191. *Gregorium Beda, Salonius, aliíque secuti sunt.*

dè transferunt: sed ita concorditer omnes, vt quartum esse, eorum quæ optimi sunt incessus, intelligi debeat. Quamobrem, verisimile est, & in nostra vulgata versione, quartum illud his verbis contineri: *Nec est rex qui resistat ei.* Verùm, quia verba ista, nullum per se animal designãt, sed ei quod proximè antecedit, iungi volunt (quapropter, cum ariete, quod tertium proximè antecedit animal, Gregorius iungit) deprauatata esse, Cornelius Iansenius opinatur: quippe, quæ, ab aliorum omnium interpretationibus, aliena sint. Itaque, Nicolaum Lyranum secutus, restituendum docet locum, transpositis dictionibus, *Et rex, nec est qui resistat ei*, quæ & Clarij emendatio est. atque ita, nostræ editionis lectio, ei conformis sit interpretationi, quæ secunda suprà collocata est, atque inter omnes est probata maximè. Hoc autem modo Dionysius Richelius legit atque exponit, sed, quod ex ipsis eius verbis conijcio, Lyrani ex Hebræo correctionem secutus. In manuscriptis codicibus variè corruptum esse locum deprehendimus. vnus habet: *Nec est rex, qui resistat eis*; alij quidam: *Nec est res quæ resistat ei*; alij non pauci: *Nec est qui resistat ei*; Vnus: *Qui resistat ei*. Sicut autem ad has deuentum est corruptelas, ex eo quòd arieti non rectè attribui videretur, non esse regem qui resistere ei possit: ita fortè illa introducta est corruptela, *Nec est rex qui resistat ei*, quòd leoni, gallo, & arieti, brutis animalibus, rex non aptè annumerari putaretur. qui idcircò potiùs adiunctus est, vt ei, quæ in illis rationis expertibus animalibus eximiæ sunt qualitates, imitandæ proponerentur. Cæterùm, possit hæc lectio *Nec est rex qui resistat ei*; quæ, earum, quæ in Latinis exemplaribus reperiuntur, synceriſſima est; ita intelligi, vt ad arietem de quo præcedit, non pertineat, sed, quem Sapiens proposuerat, quaternarium numerum absoluat. Nempe, si τὸ *Rex*, à casu absolutum (quo modo suis vtuntur nominibus Hebræi) pro datiuo *regi* positum accipiatur. Nam, *Nec est regi qui resistat ei*; quæ Hebraica est phrasis, passim in sacris Bibliis obuia; idem fuerit ac si dixeris: *Et rex, nec est qui resistat ei.*

192. C. 30. v. 32. *Et qui stultus apparuit, postquam eleuatus est in sublime: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.*] Hunc locum corrigendum docet Iansenius Episcopus, ad modum, vel hunc: *Qui stultus apparuit, po. el. est in sublime, si intelli. &c.* vel istum: *Est qui st. apparuit post. el. est in subl. si enim intell. &c.* Verisimillimum est enim, corruptum ab ijs esse locum, qui arbitrabantur, quartum, quod feliciter incedere Sapiens dixerat, hac parte contineri: ideoque, vel addidisse & atque *enim* coniunctiones, vel, pro *est* & substituisse. *Est* in Leodiensi codice fuisse, videri possit. corruptor enim nefarias iniecit ma-

cit manus: eo quod priùs fuerat erato, *Et* substituit. Porrò, non erat pars ista præcedētibus copulanda; quod & Lyranus adnotauit; vtpote, quæ separata omnino sententia sit. id quod, Hebræi, Chaldæi, Græcique codices, loquuntur. Hebræi habent: Si stultè egisti, dum eleuatus esses, & si cogitasti, manum ad os; Chaldæi: Non eleuaberis, qui non stultè ages, neque extendes manum tuam ad os tuum; Græci: Si immiseris te in lætitiam, & extenderis manū tuam cum pugna, inhonoraberis. Sunt in manuscriptis nostris Latinis codicibus aliæ hoc loco varietatulæ: quidam legunt *& qui stultus apparuit*, plerique *& qui stultus apparuerit*: prius, Iansenij, Hentenij, & Parisiensium, censuris, probatum est. Quinque *elatus* legunt, quod cęteri scribunt *eleuatus*. Quinque emendatissimi, tollunt *suo*, Hebræo conformiter; quod alij addunt, Chaldæo similiter.

NOTATIONES IN ECCLESIASTEN.

C. 10. v. 1. *Pretiosior est &c.*] huius loci plurimis modis deprauati germana lectio est: *Pretiosior est sapientia & gloria, parua ad tempus stultitia*, in quam abeunt sententiam, Hentenius, Titelmannus, Parisienses, Epanorthotes, & Lyranus. Hæc enim, & emendatiorū est codicum, & Hebraicæ conformis veritati: יָקָר מֵחֲכָמָה מִכָּבוֹד סִכְלוּת מְעָט. Huic cōsimilis & cōsentanea est ea, quæ in quibusdam libris est, scriptura: *Pretiosior est sapientia gloriáque, parua ad tempus stultitia*. Sunt autem, quod ex Hebræo patet, *sapientia* & *gloria*, sexti casus; *stultitia* primi: & adiectiuum *parua*, non ad *sapientia* aut *gloria*, sed ad *stultitia* referendum est. Quamobrem, spuria est eorum librorum scriptura, qui τὸ *parua*, aut distinctionis signo, aut verborum transpositione, ad *gloria* referūt. Multi enim codices (quos Richelius secutus est) hunc habent ordinem: *Pretiosior est sapientia paruáque gloria ad tempus stultitia*. Quædam typis excusa exemplaria legunt: *Pretiosior est auro sapientia, paruáque gloria ad tempus stultitia*, id quod Gerardus Moringus primum adfert, in quo duplex peccatum est, quòd & rectus verborum situs mutatus sit, &, quòd incorrupta lectio non agnoscit, *auro* sit additum. Duo manuscripta habent: *Pretiosior est sapientia gloria parua, & gloria parua ad tempus stultitia*. ita obscurus locus vt intelligi posset, modis omnibus est adulteratus. Alio etiam modo Buslidiani Collegij manuscriptum scribit: *Pretiosior est sapientia gloria parua ad tempus stultitiæ*. Similis est, cuius Titelmannus meminit, varietas: *Melior est sapientia paruáque, gloria ad tempus stultitiæ*. Et quidem accedunt hæc ad 193.

Græcam editionem (Pretiosum paucum sapientiæ, est Græcè, super gloriam stultitiæ *magnæ') sed nostræ editionis intemeratæ non sunt. *Ad tempus*, quod omnes libri concorditer legunt, Interpres explicandi gratia addidisse videtur. Quidam ita ex Hebræo vertunt, vt hanc sententiam præcedenti aptissimè copulent: *Sicut muscæ* mortis fœtere faciunt & exhalare fœtorem vnguentum aromatarij: *sic hominem* pretiosum ob sapientiam & gloriam, stultitia parua fœtere facit.

*magnam 91.

194. C. 12. v. 14. *Et' cuncta quæ fient*, adducet Deus' in iudicium, pro omni errato' siue bonum, siue malum sit.*] Pro *errato*, sex codices legunt *erratu*; duo *reatu:* Regius, ex Complutensi, cum Sorbonico Correctorio, *pro* omni *abscondito* scribit. D. Hieronymus, in proprio huius loci commentario, posuisse se dicit *de omni abscondito*, pro eo quod Symmachus & LXX. interpretati sunt, de omni cõtemtu, vel certè de omni ignoratu. sic enim habet Parisiensis editio. manuscriptus, quem ex Collegio Trilingui habemus, Hieronymi commentarius, vel certè de omni ignorato, legit. Mirum itaque est, plerisque omnibus Latinis libris, *errato* legi vel *erratu* (*reatu* enim ex *erratu*, quod posteriora secula non admittunt, formatum videtur) nisi fortè non sit, vulgatæ versionis huius libri, Hieronymus author, vel corruptè *errato* pro *celato* legatur. Hebraicè est נֶעְלָם, participium passiuum ab עָלַם, quod, latere, abscondere, atque occultare, significat. Quocirca, Chaldæus, & Latini nostræ ætatis Interpretes, cum D. Hieronymo, absconditum, siue occultum, transtulere. *Errato*, quod non facilè ex nostra editione auferendum est, non omnino alienum est, ab hac verbi significatione. non enim est error, nisi circa occulta aut abscondita: propiùs verò ad id accedit, quod LXXII. verterunt, ἐν πάντι παρεωραμένῳ, in omni neglecto, contemto, vel ignorato, quo modo & Psalmo 54, ὑπεριδεῖν LXXII, despicere Hieronymus, ex hoc ipso verbo reddidere. Cæterùm, difficultas est, quomodo bonum esse possit, quod erratum est? id enim sequitur *Siue bonum siue malum sit*. Respondent quidam, bonum & malum ex suo genere intelligi; quidam, ad caput referri sententiæ, quod in calce est positum.

- o.
* sub Sole o.
- o.
* creato o.

Psal. 54. a. 2.

NOTATIONES IN CANTICVM CANTICORVM.

195. C. 2. v. 13. *Surge amica mea, speciosa' mea, & veni.*] Multa exemplaria, cum Hugone Cardinali, addunt *propera*, quod nonnulla peruersè scribunt *prospera: Surge, propera, am. mea, sp. mea, & veni.* ad quem modum

* sponsa o.

modum Græcè legitur, ἀνάστα, ἐλθὲ, ἡ πλησίον μοῦ, καλή μου, περιστερά μου· δεῦρο, καὶ ἐλθὲ σύ. Nam, quod Hebraicè est לכי, verbum esse intellexerunt Græci, in principio, vt in fine sententiæ· קוּמִי לְכִי רַעְיָתִי יָפָתִי וּלְכִי-לָךְ Surge, veni, amica mea, pulchra mea, & veni tibi. Sic potuit & noster Interpres intellexisse, & pro *veni*, *propera* transtulisse, vt versu decimo præcedenti, vbi eadem omnino verba Hebraicè repetuntur, præterquam, quòd ibi, in initio sententiæ, לך scribatur, quod hîc לכי scribitur. propter quod, hîc potius quàm ibi, *propera* vertisse potuit. Nam לֵךְ masculinus, לְכִי femininus est imperatiuus. Atqui, non esse hoc loco, vt superiori, ab Interprete, aut versum, aut additum, *propera*, antiquissimi & emendatissimi quique codices, probatum faciunt. quos secuti, Correctores, Hentenius & Parisienses, è 13ii. versus textu, *propera* pepulere: quorum correctioni Gregorius, Iustus, Beda, Bernardus, Thomas, Richelius, Enarratores, adstipulantur. Porrò, illud, לכי accepisse Interpres videtur, pro redundante pronomine, quemadmodum postremam sententiæ voculam לָךְ, proculdubio accepit. Nam, quod ad verbum esset, *Et veni tibi*, reddidit *Et veni*. Similiter accepisse potuit prius לך in versu decimo (nam, de posteriori, non est dubium) nempe, non vt verbum, sed vt pronomen Latinis superfluum, & addidisse, non ex alio transtulisse, τὸ *propera*. docent Hebræi, pronomen esse, cùm לך versus decimi, tum לכי decimitertij, seruili littera præposita: & scribunt quidam 13° versu לכי, sed legunt ילך, signantque ו superesse. Ad húc modum accepit & Chaldæus Paraphrastes, קוּמִי לָךְ Surge tibi congregatio Israël, dilecta mea, & formosa mea, vade hinc in terram quam statui patribus tuis. Annotandum obiter est hoc loco, malè, quibusdam libris, & Tractatoribus, Bedæ, Bernardo, Thomæ, ac Richelio, hoc versu, *sponsa* pro *speciosa* legi. erroris occasio sumta ex eo videtur, quòd contractam scripturam *spōsa*, *sponsa* scriptores legerint. quæ *speciosa* legenda erat. Addendum & hoc vno verbo, τὸ *columba mea*, postponendum esse τῷ *& veni: Surge* ami. m., sp. m., & veni, columba mea in foraminibus pet. quædam namque exemplaria, cum Hugone Carensi, iniquo ordine præponunt: *Sur. am. m., sp. m., columba mea, & veni in foram. p.* Græci codices, & præponunt, & postponunt, contra Hebræorum Latinorumque fidem.

R. Vat.
Sol Vat.

iuraui

C. 7. v. 5. *Et comæ capitis tui, sicut purpura regis vincta canalibus.*] Latinorum librorum, quidam *vincta* habent; quidam iuncta; quidam sic, vt nescias, *vinctáne* legendum sit, an *iuncta*; ex quo varietas nata esse videtur. *Vincta*, ex antiquis suis codicibus, Epanorthotes probat. quibus, noster, ex Brugensis Dominici Bibliotheca præstantissimus 196.

codex, manifestè consentit, atque etiam Di. o. l. & Ge. l. Parisiensium exemplaria, quę illi secuti *iuncta* cum *vincta* commutarunt. Hentenius quoque *vincta* in textum transtulit, *iuncta* vt spurium in marginem reiecit. Horum correctioni, Hebræa suffragantur, quod & ipsi, haud dubiè, animaduerterunt. אָסַר enim vincire & ligare propriè significat, quanquam iungere, quod generale est, facilè etiam possit admittere. Simile est iudicium de Græca voce δέω, & Chaldaica כְּפַת. Franci Dominicani, antiquis Latinorum libris & Hebraicis adscribunt *iuncta*, nisi, quod mihi fit vero simile, error, à descriptore, aut posteriori emendatore, commissus sit. Porrò, אָסוּר quod Interpres noster ad purpuram retulit, Græci ad regem retulere: Et coma capitis tui vt purpura· Βασιλεὺς δὲ σεσιμένῳ ἐν πυρὰ δρομαῖς· Rex ligatus in transcursibus. Vtrumque enim Hebraica ex se verba patiuntur: verùm, vt nunc distincta sunt, talem translationem exigunt, qualis Græcorum est· אַרְגָּמָן, quod purpuram denotat, accentu athnaæ, qui distinguendi vim habet cuiusmodi apud nos colon, notatum est: quare purpura à Rege separatur; regisque vocabulum, à purpurę, non regi, ostenditur. Itaque Hebræi doctores, &, qui eos sequuntur, nostri seculi translatores, plerique, vertunt, alij Rex ligatus in canalibus; alij Rex ligatus in tignis. præcedit: Et coma capitis tui sicut purpura. Legat de hoc loco, qui velit, Pagninum in רחט.

In D. Thomæ commentario, tincta legitur, vincta exponitur.

Philonis Interpres vertit Rex tremendus; *Theodoriti*, Rex indutus, *nempe quòd, pro* δεδεμένος, *alias similes legerint voces, sed quæ ab Hebraicæ Latinæq. lectionis veritate recedant. Et exponit quidē Theodoritus* indutus; *at tres patres*, ligatus. *Philo episcopus, &* tremendus, *&* ligatus, *vtrumq; agnouisse atque exposuisse videtur.*

197. C. 8. v. 2. *Apprehendam te, & ducam* in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ. ibi me docebis.*] τὸ *& in cubiculum genitricis meæ*, tollunt, tres nostri codices, tres Parisiensium, quidam Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ. D. Gregorius, Iustus, Beda, & Lyranus, enarratores, non videntur legisse. Hebraici & Chaldaici libri minimè agnoscunt. Hentenius castigator è textu in marginem transtulit. Epanorthotes, huc, ex tertio capite, adiectum existimauit. Legitur enim ibi, in hunc modum, similis omnino sententia: *Tenui eum, nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ.* Porrò, vt multis Latinis, ita Græcis exemplaribus, octauo etiam capite additur *Et in cub. gen. m.* Sed, potest, & Græcis libris, octauum caput, ex tertio auctum esse, præsertim, cùm eadem vtroque loco verba legantur, ἢγάγε εἰς ταμεῖον τῆς συλλαβούσης με, & in cubiculum eius quæ concepit me. Atqui, obstare videtur, quòd Græca antigrapha emendatiora, nihil, si non istud, habeant, quod respondeat huic הוֹרִיתָנִי docebis me. Nam, Aldina quidem, &, quæ Aldinis ferè consentiunt, Germanica Biblia, illi ἢγάγε εἰς ταμεῖον τῆς συλ. με, subiungunt δίδαξεις με: at, id nequaquam habent Vaticana, nec, cum Complutensibus, Regia, suffragantibus Græcis Enarratoribus, Philone,

Cant. 3. b. 4.

* ταμεῖον *Gg.*

* te. 4 *MS. H. C. G.*

lone, Theodorito, aliiſq. tribus Græcis Patribus, ex quibus collectam paraphraſim legere in Theodorito licet: quanquam addatur textui, Theodoriti cõmentariis adiuncto. Quamobrem, videri poſſit illud διδάξεις με, Septuaginta duorum tranſlationi, aut ex Hebræo, aut Symmachi, Theodotionis, vel alterius, verſione, additum eſſe: hoc autem ἐν εἰς ταμ. τ̃ συλ. με, à LXXII tranſlatum, eius loco, quod alij conuerterunt, διδάξεις με, Latinus, *Ibi me docebis*. Nam, למר, quod docere ſignificat, non diſſimile eſt à ילד, quod eſt, párere, vt hinc, eiuſmodi quid legerint aut efformauerint, propter quod totum repetendum iudicarint, quod tertio capite verterant, ἐν εἰς ταμ. τ̃ συλλ. με. nihil ſtatuo: tantùm, quæ ſagax lector indaget, propono.

C. 8. v. 12. *Mille tui pacifici, & ducenti his, qui custodiunt fructus eius.*] Pro eo quod habemus nos *Mille tui pacifici*; Hebræi legunt הָאֶלֶף לְךָ שְׁלֹמֹה quod eſt: Mille tibi Salomon. eundem ad modum Græci, ὁι χίλιοι τῳ̃ σολομῶν. Regis editio habet ὁι χίλιοι σλομῶντι: in Vaticano autem codice integerrimè eſt ὁι χίλιοί σοι σολομῶν, Mille tibi Salomon. Itaque exiſtimant nonnulli, peruersè, in Latinis libris, legi *pacifici*, pro *pacifice*. voluit enim Interpres, proprij nominis interpretationem, quippe ſpirituali ſenſui accommodam, dare. Atque his, Complutenſis editio ſuffragatur, cuius in Latino textu aperta eſt lectio: *Mille tui pacifice*. Verùm, nullum alium codicem, qui *pacifice* legat, inuenere Pariſienſes, nullum alium Hentenius; nullum verò penitus, qui diu ante hos hæc inueſtigauit, Epanorthotes; nullũ etiam omnino, qui ante 300. annos huic negotio operam dedere, Franci Dominicani. Inter noſtros quoque libros, nullus eſt qui *pacifice* legat. Duo ſunt tamen. manuſcripta, quæ aliquid habeant, quod eò facere videatur. Vnum legit *pacifices*; id enim potius eſt quàm *pacificos*; alterum *pacificis*, aut, quod veriſimilius apparet, *e* littera poſt *i* poſita eſt, ad indicãdam aliam lectionẽ, *pacifice*. Hic D. Hunnæi*; ille Atrebatẽſis Collegij eſt liber. Quod in Bibliorum margine eſt 1 MS, pro Complutenſi codice poſitum eſt. Non enim erat operæpretium, nouam fingere notam, ad deſignãdos impreſſos codices, qui paucis in locis ſoli ſine manuſcriptis notandi fuerint. Nec poterat hoc loco R poni pro Complutenſi, id quod aliàs obſeruauimus: quòd Complutenſis ſcriptura in Regiam editionem mendosè transfuſa ſit, cum diphthongo, *pacificæ*. Alij igitur, eorum qui quid Hebraicè eſſet, didicerant, quia in Latinis Bibliorum exemplaribus, non aliud inuenire potuerunt, quàm M. *tui pacifici*, annotarunt, voces *tui pacifici*, ſecundo caſu ſingularis numeri intelligendas eſſe, quas Hebraicæ veritatis ignari, primo pluralis numeri caſu, exponunt. Et ſanè, id omnino videtur,

198. o. ℣ - o. - o. ℣ fructum 1 MS. H. G.

* K.

detur, gignendi casu intelligendas esse voces *tui pacifici*, si non vocandi casu legendum sit *pacifice*. vix enim dubium esse potest, quin horum alterum voluerit Interpres, ei qui interpretationis fontem consideret. Quòd si seruasset proprium Salomonis nomen, vt secundo capite, semel, iterum, & tertio, ea non fuisset corrumpendi aut prauè intelligendi occasio. Sed, maluit hoc capite proprij nominis interpretationem conuertere, cùm hoc, tum præcedenti versu, vt sensui mystico seu spirituali facilior daretur locus, pateret via.

NOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIÆ.

199. C. 1. v. 15. & 16. *Iustitia enim perpetua est & immortalis.*] Coniunctionem *enim* prætermittunt octo ex nostris manuscriptis, & quidem pleraque insignia, Brugense, Lobiense &c. quanquam Græcè legatur· δικαιοσύνη γὰρ ἀθάνατός ἐστι: pro quo in Complutensi est, δικ. δὲ ἀθ. ἐ., quomodo & longus Plantini codex Latinè legit: *Iust. autem perp. est & im.* Confirmare Sapiens his verbis videtur, quod dixerat, Deum non esse mortis authorem, nec fuisse in hominibus primùm à Deo creatis medicamentum exterminij, hoc est, venenum siue malum quod eis exitium seu mortem inferre posset. Iustitia enim; in qua creati fuerunt; non sinit possessorem suum sub mortis venire imperium, sed est ei perpetuæ vitæ causa. Quod subiungitur multis in libris ᵃ *Iniustitia autem mortis est acquisitio*, antiquiores atque emendatiores non habent; ex nostris, septem; ex Parisiensium, tres: quibus Græca antigrapha cõstanter volunt. quocirca Hentenius in margine è textu reiecit; meritò sanè, nec enim conuenit loco: nam, quam exprimit cum præcedenti sententia antithesin, eam, sequenti versu, si rectè intelligatur, suæ orationi accõmodè, Sapiens significauit. Cùm enim dixisset, in hominibus à Deo creatis, nullam fuisse mortis necessariam causam, immò verò immortalitatis operatricem iustitiam, declarauit deinde, quod quæri potuisset, vnde mortem homines incurrerint! Ex eo videlicet, quòd voluntate sua, à iustitia in qua creati fuerant, ad iniustitiam abscesserint. *Impij autem* inquit ᵇ *manibus & verbis accersierunt illam &c.* Quod quidam habent, *pedibus*, pro *verbus*, nothum est; vtpote, à veris Latinorum codicibus, Græcorum exemplaribus, denique ab hominum consuetudine, alienum. quis enim pedibus accersire quenquam solet? *Illam* supple *mortem*. Quidam iniustitiam subaudiunt, quippe qui id legant: *Iniustitia a. m. e. acq.* Et videri certè possit, ab expositore aliquo hoc adiectum, qui, cùm non videret,

ᵃ iustitia o. 4 *MS. R.*

ᵇ in manibus o.

videret, quò referendum esset pronomen *illam* (mortis enim vocabulum longè dissitum est) desiderati existimarit versu præcedenti membrum alterum (cuiusmodi, frequentes, hoc etiam in libro, superioribus sententiis subiiciuntur, quæ idem à contrario doceant, clausulæ) *Iniust. à m. e. acq.*, ad quod, quæ sequuntur, referenda essent. Sed, vti diximus, ad mortem respiciunt. non enim quod Græcè est, pronomen ἀυτὸν, δικαιοσύνην, id quod antecedit, aut ἀδικίαν, id quod nec legitur, refert; sed θάνατον mortem; hoc sensu: Dum autem se impietati dederunt homines, mortem, longè à se positam, aduocarunt. non enim eam, præter omnem exspectationem, incurrerunt: sed, qui diuinum audierant decretum: *In quocunque die comederis ex eo, morte morieris*, dum transgredi præceptum voluerunt, quid nisi mortem accersiuerunt? *Et æstimantes illam amicam defluxerunt*. Vnus ex libris nostris *existimantes* habet. Arbitrati sunt non nocituram sibi aduocatam mortem, id enim promiserat serpens: *Nequaquam morte moriemini*: verùm aliter accidit. continuò namque, mortis stimulo puncti, tabescere, atque in modum labentis vndæ ad mortem properare, cœperunt. Vel, *defluxerunt*, id est, ad fluxam instabilemque iniustitiam à iustitiæ stabilitate transierunt, Dei mandatum transgressi sunt. *Et sponsiones posuerunt ad illam*. Veriùs alij libri, Græco conformiter, *sponsionem* legunt. Sponsionem ad mortem posuerunt, qui, vt essent sicut dij, scirentque bonum & malum, à Deo recesserunt, mortique, vt confœderati, se adiunxerunt. *Quoniam digni sunt* ~ *qui sunt' ex* ⁿ *parte' illius*. Pro posteriori *sunt*, *sint* loquendum videtur: quæ in Pagnini Bibliis emendatio est, editis anno 1542. In Græca namque editione legitur ὅτι ἄξιοί εἰσι τῆς ἐκείνου μερίδος εἶναι. Quoniam digni sunt partis illius esse. Atque ita scribunt manuscripta multa, vt facilè possit, tam *sint* legi, quàm *sunt*, ꝭ: & quædam quidem, prius *sunt* expressè, posterius contractè scribunt, ꝭ. Sic sexto versu superiori, multa manuscripta maledcm̃ pingunt, quod, ex vi literarum, non minus *maledicum*, quomodo Græcè legitur, quàm maledictum esse possit. Cùm autem vtrumq. indicatiuo modo *sunt* legeretur, existimatum est imperfectam esse sententiam, cui ad integritatem deesset aliquid. vnde compluribus, cùm scriptis, tum impressis libris, legitur: *Quoniam morte digni sunt qui sunt ex parte illius*, quod etiã Lyranus, Carensis, ac Richelius, exponunt; Morte scilicet æterna dignos esse, qui iniustitię seruiunt. exponit & Robertus Holkot: sed aliter. Atqui, vt nullis Græcis libris additur *morte*, ita in syncerioribus Latinis non inuenitur. quamobrē à correctore Hentenio repudiatū est. Est itaq. incorruptæ lectionis sensus: Qui mortē ad se accersierunt, & cum ea fœdus inierunt, digni sunt certè, qui illius sint participes, qui mortē moriantur.

Gen. 2. c. 17.

Gen. 3. c. 4.

ⁿ o. ⁿ patre o.

200. C. 2. v. 2. *Quoniam fumus & flatus est in* ' *naribus' nostris.*] Hæc multorum licet codicum, atque enarratorum, authoris Glossæ ordinariæ, Roberti Holkot, & Hugonis Cardinalis, adulterina est scriptura: germana est, *Quoniam fumus flatus est in naribus nostris*, vel potiùs, quod emendatissima loquuntur scripta, suffragante Dionysio Richelio, *Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris.* cuius sensus est: afflatus siue spiritus, qui est in naribus nostris, est veluti fumus. non enim participiũ est *afflatus*, quomodo Richelius intelligit, sed, quod ex Græcis patet, nomen. *Et sermo scintillæ ad commouendum cor nostrum.* Græcè est, καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν, Et sermo scintilla in motione cordis nostri. Vnde conijciunt quidam, *scintilla*, pro *scintillæ*, Latinè legendum esse. Posset in eundem sensum, *scintillæ*, primo casu singularis numeri intelligi, nisi id quod sequitur, obstaret. Videtur, quod significatur, hoc esse: Et sermo oris nostri, est quasi scintilla, ex moto corde excitata.

' naribus o.

201. V. 3. *Quia extinctus cinis erit cor nostrum.* Hæc vna est huius partis deprauatio, eaque fœdissima. Alia est: *Quia extinctus cinis erit post corpus nostrum.* Rursus alia: *Quia extinctum cinis erit corpus nostrum.* Est & quarta, cæteris frequentior: *Quia extinctus cinis erit corpus nostrũ.* Quatuor Hentenij exemplaria, tria Parisiensium, & tria nostra, habent: *Quia extincta cinis erit corpus* ¯ *nostrum*'. quæ & ipsa, emẽdatissimorum cæteroqui codicum lectio, spuria est: eiusmodi tamen, quæ proximè ad genuinam accedat. Expuncto enim *i* vocis *quia*, intemerata est loci scriptura: Qua extincta cinis erit corpus ¯ nostrum'. quam indicarunt nobis Franci Dominicani, cùm in Bibliis à se correctis, tum in additis notationibus. Rabanus; notãt; & antiqui *qua extincta*, .s. scintilla, calore videlicet naturali. Ex nostris manuscriptis, vnum, quod ex Malmundario accepimus, hanc indicat lectionẽ, quam & Lyranus secutus videtur. Suffragantur huic legendi modo diserte Græca ἐσβεσθέντος λέγει ἀποβήσεται τὸ σῶμα*, Quo extincto cinis euadet corpus,* quod, eodem seruato genere, est, *Quo extincto*, referri potest, vel ad sermonem, vel ad scintillam: vtrumque enim Græcis masculei est generis, tam σπινθὴρ quàm λόγος. Interpres ad scintillam retulit, ideoque fœmineo genere interpretatus est: *Qua extincta cinis erit corpus nostrum.* quod est: Erepta nobis loquendi facultate, in cinerem redigendum est corpus nostrum. Græcus Vaticanæ Bibliothecæ liber, pro ὁ λόγος, quod & nostro Interpreti lectum est, ὁ λίγος habet· καὶ ὁ λίγος σπινθὴρ, καὶ τὰ ἑξῆς. Et exigua scintilla in motu cordis nostri. Cuius lectionis sensus esse videtur: Id, quo mouetur ac viuit cor nostrum, est veluti exigua scintilla: qua extincta, vt facilè potest igniculus opprimi,

Multi adulterarunt locum: quidam è medio sustulit. ¯ 1 MS.

¯ 1 MS.G.

* ἡμῶν Gq. * nostrum Gq.

primi, in cinerem redigetur corpus. Malmundariense exemplar antiquissimum sanè, non legit initio pronomen *nostrum*, conformiter exemplaribus Græcis, quæ vidimus nos: nam, quidam, cum hoc pronomine, Græcè citat. Sunt autem hæc impiorum verba, ex vitæ fugacitate, animæque cum corpore interitu, se adhortantium ad voluptatum fruitionem: similia illis quæ Paulus refert, prioris ad Corinthios 15: manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Breuiter Apostolus complexus est impiorum sententiam, quæ hîc latè describitur. 1. *Cor.* 15. *d.* 32.

C. 4. v. 3. *Et spuria vitulamina non dabunt radices altas.*] Duodecim nostra exemplaria, *spuria vitulamina* legunt. Alia duodecim, cum expositoribus, Lyrano, Carensi, & Richelio, illius loco *adulterinæ plantationes* habent. Tredecim vtramque lectionem signant. Græcè est, ἡ ἐκ νόθων μοσχευμάτων οὐ δώσει ῥίζαν εἰς βάθος μοσχεύματα. Græcis dicuntur stolones, viuiradices, plantæ teneræ, & nouelli rami. Satis igitur Græcam exprimit vocem, ea lectio quæ *plantationes* habet: sed ea quæ *vitulamina* nominat, obscurum est quid velit, nisi quòd *vitulamen* vox ficta videatur à *vitulus*, sicut μόσχευμα à μόσχος. Hanc tamen germanam nostri Interpretis versionem esse, *Spuria vitulamina*, antiquiores atque integriores codices probant. Vnde colligitur, alterius esse interpretationem, quod in recentioribus est codicibus, *adulterinæ plantationes*: atque iis in libris, quibus vtrumque legitur, duas translationes coniunctas. Vtra verò præferenda sit translatio diui Augustini habemus sententiam, lib. 2. De doct. Christiana cap. 12. Quia μόσχος Græcè vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque, adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientiùs dicitur, quàm vitulamina, quæ pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt. hactenus Augustinus. Non intellexisse verò Interpretem nostrum, μοσχεύματα plantationes esse, qui Græcus magè fuerit quàm Latinus, asserere nolim. quid, si, à stolida vituli vitulatione, stolidas plantas, quæ Latinè stolones dicuntur, *vitulamina* ad Græcæ vocis similitudinem appellauerit? Aliud quid adferunt S. Dominici fratres, quorum annotationem pretium operæ fuerit subnectere. est huiusmodi: Rabanus & antiqui habent, *Et spuria vitulamina non dabunt &c.* Augustinus in libro De doctrina Christiana, dicit se nescire, quid sit quod quidam libri habent, *Et spuria vitulamina*: 202. 0. palpationes. *Non hoc; quin potius contrarium, Augustinus dicit.*

C. 2.

tulamina: vnde dicit, quòd meliùs diceretur, *adulterinæ plantationes*: ſed Ambroſius in quadam epiſtola dicit quibuſdam: Vos eſtis nobilia vitulamina, id eſt, nobiles plantationes, & dicuntur à vite, quæ eſt generoſa plantatio. tamen iſta littera dimittitur, propter authoritatem Auguſtini. Hæc illi. A vite potiùs vitulamen diceretur, ſicut vitiligo. Significant verò μόχος & μόχευμα, quædam etiam ad vitem pertinentia, malleolos in primis, hoc eſt, nouos vitis palmites, priores anni flagello enatos, ſi ad eos fortè Interpres reſpexerit.

203. C. 6. v. 8. *Non enim ſubtrahet perſonam cuiuſquam Dominus'.*] Multi codices *Dominus* legunt; quidam *Deus*; plerique, cum Roberto Alemano, *Dominus* vel *Deus qui eſt omnium dominator*. Prima lectio vera eſt Interpretis ſcriptura, id enim ex lectiſſimis exemplaribus liquet: quibus Lyranus Enarrator, & Græcus fons adſtipulantur. Secunda erronea eſt, vt frequens eſt in his nominibus *Deus* & *Dñs* error, cùm quòd contracta ſibi mutuò vicina ſint, tum quòd facilè vnum pro altero Deo attribuatur. Tertia lectio mixta eſt, vel ex textu & gloſſa, quòd Dominicam ſenſerunt (Rabanus, inquiunt, & antiqui non habent *Qui eſt dominator omnium*: quia gloſſa eſt huius dictionis *Dominus*) vel ex duabus tralationibus, vel vtrimque. Fortè enim, diuerſa tranſlatio, Gloſſæ occaſionem dedit, tandemque in textum gloſſa recepta eſt. Græca ſic habẽt· ἐ γὰρ ὑποστελεῖται πρόσωπον ὁ πάντων δεσπότης. Vulgatus Interpres vertit: *Non enim ſubtrahet perſonam cuiuſquam dominus*. Alius tranſtulit: Non enim ſubtrahet perſonã omnium dominator. Hic, πάντων, quod eſt omniũ, ad δεσπότης dominus retulit: quò cogit referre articulus ὁ præpoſitus. Ille articulũ videtur, aut non legiſſe, aut poſtpoſitum reperiſſe; itaq. πάντων ad πρόσωπον *perſonam* retu-
Pſal. 142. a. 2. liſſe, eo loquẽdi modo, cuius iſte eſt in Pſalm. 142. *Non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens*: qui ſacris litteris, ex Hebraico idiomate, non eſt infrequẽs. Niſi fortè *cuiuſquam*, quod ſenſus requirit, his vt proximis verbis, addiderit, & pro ὁ πάντων δεσπότης, Dominus dumtaxat dixerit. Porrò, *Non ſubtrahet perſonam cuiuſquam*, id eſt, non excipiet, nõ
a reuerebitur parcet cuiquam, aut cedet, ob gratiam, aut aliam quamcumque cau-
b Deus. Malm. ſam: *nec*, id quod ſequitur, b *verebitur magnitudinem cuiuſquam* *. Duo
Q. manuſcripta *reuerebitur* legunt: eadem addunt *Deus*, quod, vt pleriſq. Latinis, ita Græcis antigraphis, non legitur.

204. C. 6. v. 11. *Qui enim cuſtodierint iuſtitiam, iuſtè iudicabuntur.*] Sic, multi codices, & expoſitores, Richelius, Holkotius, & Carenſis, legunt. Cæterùm, antiquitate atque integritate præſtantes libri, pro *iudicabuntur*, *iuſtificabuntur* habent; nouem noſtri; quod Græco conforme

forme est· οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσον γ· Qui enim custodierint sanctè sancta sanctificabuntur, id est, sancti iudicabuntur. Vnde etiam manifestum euadit, distinguendam Latinæ editionis scripturam, non post *iustitiam*, sed post *iustè*, quæ, manuscripti L littera signati, distinctio est. Atque hæc Clarij calculis cõprobata est emendatio: *Qui enim custodierint iustitiam, iustè iustificabuntur*. Porrò, addunt, L & alia nonnulla manuscripta, cum Roberto Holkotio, pronomen *eius*: *Qui e.c. iustitiam* * *eius*, nempe sapientiæ, quod, vt Græca non habent, ita nec emendatissima Latina exemplaria. Explicationis ergo adscriptum existimarim. * via 1 MS.

C. 7 v. 17. *Ipse enim dedit mihi horum quæ sunt scientiam veram.*] 205.
Ipse enim Deus *dedit mihi horum quæ sunt*, id est, eorum quæ sunt in natura, *scientiam veram*, cognitionem à mendacio atque errore remotam. *Vt sciam dispositionem orbis terrarum.* Σύστασιν κόσμου constitutionem mundi. minus rectè legunt quidã multitudinis numero *dispositiones*. *Et virtutes elementorum.* Græcis est, καὶ ἐνεργείαν στοιχείων, quomodo & in multis Latinorum exemplaribus: *Et virtutem elem.* scriptum est: Verùm non fuit opus ea mutatione; quandoquidem pluralem, qui per singularem numerum Græcè significatur, Interpres reddiderit. id quod spectatiora manuscripta volunt.

V. 18. *Initium, & 'consummationem', & medietatem temporum.* ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μέσοτητα χρόνων. Continuatam obseruauit totius temporis seriem, à primordijs vsque ad finem: vidit etiam, temporalium rerum, initia, progressus, atque exitus. 206. 'consummationes.

V. 19. 'Vicissitudinum permutationes', & *consummationes temporum, morum mutationes, & diuisiones temporum.*] Pro his legunt Græci libri 'τρόπων' ἀλλαγὰς καὶ μεταβολὰς καιρῶν, nec aliud addunt quibus, Origenes, homilia in Lucam vicesima prima, suffragatur. hinc mihi fit verisimile, duas horum Græcorum verborum interpretationes, in ea, quam produxi, Latinorum codicum vulgari lectione, coniunctas esse. Vna interpretatio videtur: *Vicissitudinum permutationes, & consummationes temporum*; altera: *Morum mutationes, & diuisiones temporum.* Nam τρόπων & *vicissitudinum* & *morum* verti potest: vel enim à τροπὴ deduci potest, quod versionem denotat; vel à τρόπος, quod morem significat. quanquam & τρόπος versionem siue mutationem designare possit. Quidam de solstitijs intelligunt, quæ ἡλίου τροπαί Solis versiones, Græcè nominantur. μεταβολὰς deinde, & *consummationes*, & *diuisiones*, transferri possit, quanquam magis propriè *mutationes* aut *varietates*: ad quem modum, pro *consummationes*, duo codices *commuta-* 207. 'Vicissitudinem per mutationes o. 'τροπῶν qq.

tiones legunt, Hunnæi vnus, Atrebatensis Collegij alter; sed, hic, in textu; ille, in margine dumtaxat. Itaque, id omnino nobis videtur, Interpretis translationi, alteram, in vulgaribus Latinorum libris annexam. Atque hanc nostram sententiam, sex nostrorum manuscriptorum confirmant; quorum quatuor hoc planè omittunt: *Morum mutationes & diuisiones temporum*; quintum in margine tantùm habet; sextum ab aliquibus tolli signat. Confirmant etiam, textus Glossæ ordinariæ coniunctus, & Nicolai Lyrani ac Hugonis Carensis commentaria. similiter enim id non legunt: *Mo. mut. & diui. temp.* his adstipulari videtur Brugensis D. Donatiani codex, quo nõ facilè alium emendatiorem inuenias, sed deprauatus hoc loco est præpostera alicuius diligentia, ita tamen vt facilè aduerti possit, infartum aliquid esse, post *viciß. permut. & consumm. temporum*. Nam, post hæc verba, erasa sunt quæ sequebantur non pauca, eademque cum eo *Mor. mut. & diuiſ. temporum*, minori coactioríque charactere, substituta. Ex his ergo colligimus, id solum ab Interprete nostro translatum: *Vicißitudinum permutationes & [a]consummationes* aut *commutationes temporum*; quod autem sequitur multis in libris, *Morum mutationes & diuisiones temporum*, ex altera interpretatione additum, eo quòd, aliud esse videretur, ab ijs quæ in nostris erant libris, ideoq. desiderari. At postquam additum est, visum est aliis, eadem aut similia sæpius hîc repeti; itaque aut auferendum, aut commutandum aliquid: vnde, multæ secutæ sunt varietates. Quidam scripserunt: *Vicißitudinum permutationes, & commutationes hominum, morum mutationes, & diuisiones temporum*, quomodo fericatum Atrebatensis Collegij exemplar legit; Alij: *Viciß. permut. & [b]mutationem omnium morum, mutationes & diuisiones temp.*, sic duo Parisiensium codices, & tres nostri; Nonnulli: *Viciß. omnium permut. & mutationes omnium morum, mutationes & consummationes temporum*, sic, H. Doctoris Hunnæi. Malmundarij manuscriptum habet: *Et meditationem omnium morum, mutationes & diuiſ. temp.* Quia verò morum mentio, iis quæ hoc loco cum præcedunt tum sequuntur, dissimilis esse videbatur; vt certè minus conuenit ea versio; mutarunt quidã *morum* in *horum*: *Et mutationes omnium horum*, vel *horum mutationes*: hoc Hunnæi, illud Plantini habet liber. Cardinalis Bessarionis exemplar, omnia ferè, quæ diuersis in libris leguntur addita, coacernauit: *Viciß. permut. & consumm. temp. mor. mutationes, & meditationem omnium eorum, & diuisiones temp.* Sic, multas deprauationes, vna peperit.

Pl. Ion. V. Atr. G. Pl. Ia. I.

[a] consummationes 1 *MS.*

[b] mutationes 1 *MS.* [a] munitionem o.

B *Pl. M.*

208. C. 8. v. 17. *Quoniam immortalis est in cogitatione sapientiæ.*] Multi codices, cum Roberto Holkot, legunt: *Quoniam immortalis est in cogitatione*

gitatione sapientia; non bene, quod existimo. Nec illi quidem bene, qui, *Quoniam immortalis est in cogitatione sapientiæ*, scribunt: propiùs tamen ad incorruptam accedunt lectionem. Pro *immortalis*, tria Parisiensium exemplaria, quatuor Hentenij, & vndecim nostra, *immortalitas* habent: quibus volunt tractatores, Hugo Cardinalis, & Dionysius Richelius. Consentiunt Græca antigrapha, quorum ista est lectio, ὅτι ἀθανασία ἐστὶν ἐν συγγενείᾳ σοφίας, Quòd immortalitas est in cognatione sapientiæ. Vnde, non tantùm, *immortalitas* Latinè legendum, patet; verumetiam coniectura suggeritur, erroneè *cogitatione* pro *cognatione* scriptum esse. certè enim συγγένεια, non cogitationem, sed cognationem & affinitatem denotat. Atque hanc coniecturam promouent nonnulla Latina manuscripta. quædam enim scribunt: *Quoniam immortalitas est in cognitione sapientiæ*; quinq. ex nostris; quod, pro *cognatione*, vt parùm ab eo differt, substitutum videtur: quædam ita pingunt, vt discerni vix possit, *cogitationéne* sit an *cognatione*. Citatur locus iste à B. Fulgentio libri tertij ad Monimum capite sexto: sed, cogitatione, vt ibi scriptũ est, an cognatione legerit, ex eius verbis non liquet. Clario & Parisiensibus castigatoribus, certa res visa fuit, *cognatione* scribendum legendumque esse: ad eum namq. modum emendarunt. in quorum sententiam qui iuerit, non, opinor, errauerit. Est autem sensus correctionis huius: *Quoniam immortalitas est in cognatione sapientiæ*, immortalitatem, cùm gloriosæ famæ, tum beatæ vitæ, eum consequi, qui cum sapientia commoratur, eamque vt consanguineam diligit, sibi familiarem seruat, consulitque ac sequitur in omnibus quæ agenda fuerint. In hoc, cætera quæ sequuntur, conspirant.

ἐστὶ ἀθανασία, Gq.

Lob. A. L. M. Q.

C. 10. v. 1. & 2. *Hæc illum qui primus formatus est, &c.* Hæc, nempe sapientia, de qua dixerat in superioris capitis fine, *Nam per sapientiam sanati*, vel *saluati sunt*, *quicunque placuerunt tibi Domine à principio*. quæ sententia, in antiquis scriptis, caput hoc inchoat; quod est in antiquioribus vicesimumprimum; eo quòd ipsa exemplis hîc declaretur. Verùm, quod secundũ Græcam editionem legitur, præcedenti capiti omnino iungendum est: non enim aliud Græcè legitur, quàm καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν. cui conformiter, antiquum Malmundarij manuscriptum, non aliud habet, quàm, *Et per sapientiam saluati sint. Illum qui primus formatus est.* Græcis, vna dictio est, *protoplastum*. αὕτη πρωτόπλαστον πατέρα κόσμου μόνον κτισθέντα διεφύλαξε. Lobiensis codex scribit *fictus* pro *formatus*: similiter Malmundariensis habet *finctus*, quo modo legendum arbitror, quod in D. Hunnæi manuscripto, A notato, additum est, *fructus*. In D. Augustini 99. epistola, qua hic locus

209.

primum, 1 MS.

fornicatus o.

locus profertur, *factus* legitur. Iidem codices, cum B. Augustino, & Græcis exemplaribus, tollunt, quod in plerisque omnibus Latinis libris sequitur, A [a] *Deo*, quod & in A trãsfossum est. exponentis additio fuisse videtur. *Pater orbis terrarum.* Græcè accusandi casu legitur, πατέρα κόσμου, quo modo & Malmundarij exemplar, atq. Hunnæi O, *patrem orbis terrarum* habent. quanquã Malmundariense, nominandi etiam casu legi, ostẽdat. Sermo magis exigat accusandi quàm nominandi casum, nisi *pater* ad *formatus* referre velis, quod fons Græcus nõ patitur. Tria scripta auferendi casu legunt *patre*: *A Deo patre orbis terrarum*: sed, vt pleriq. omnes Latini codices, ita Græci ad Adamum, de quo hîc sermo est, referunt, qui primus fuit humani generis, quod orbem terrarum incolit, parens. Porrò, scripturam *patrem*, stabiliat *patre*. *Cùm solus esset creatus* *, μόνον κτισθέντα solũ creatum. Nam, nõ simul cum eo creata, sed, postea, ex costa eius ædificata est, mulier. *Custodiuit*, in rectitudine continuit, à lapsu præseruauit. Non enim ad iustitiam retinendam, sufficiebat primo homini liberum arbitrium, nisi, participatione immutabilis boni, diuinum adiutorium præberetur. Homo in paradiso, ad se occidendum, relinquendo iustitiam, idoneus erat per voluntatem: vt autem ab eo teneretur vita iustitiæ, parum erat velle, nisi ille qui eum fecerat adiuuaret. D. Augustini sunt verba, sexto & centesimo Enchiridij capite.

[a] Domino *MS.*

[a] à Domino o.

210. *Et eduxit illum* [a] *à delicto suo.* Quidam Græcorum codicum habent, καὶ [a] ἐξέτεινεν αὐτὸν ἐκ παραπτώματος ἰδίου, & extendit eum è lapsu, vel, delicto proprio. Regius & Vaticanus, pro ἐξέτεινε, legunt ἐξείλατο, extraxit, extulit: quæ Interpretis lectio fuisse videtur. Sapientia, primum parentem, ante Euæ productionem, in iustitia seruauit: post Euæ productionem, cùm deliquisset, à lapsu asseruit: vtrumque enim diuinæ gratiæ est munus, & in iustitia conseruari, & ab iniustitia vindicari. Hoc scripturæ loco, Tatianus Encratitarum princeps, qui primi hominis saluti contradixit, refelli potest. De illo primo homine; inquit Augustinus epistola suprà citata; patre generis humani, quòd eum ibidem (in inferno Christus) soluerit, Ecclesia ferè tota consentit: quod eam non inaniter credidisse credendum est, vndecumq. hoc traditum sit, etiamsi canonicarum scripturarum hinc expressa non proferatur authoritas. quanquam illud quod in libro Sapientiæ scriptum est: Hæc illum qui primus factus est, patrem orbis terrarum, cùm solus esset creatus, custodiuit, & eduxit illum à delicto suo, & dedit ei virtutem continendi omnia, magis pro hac sententia, quàm pro vllo alio intellectu, facere videatur. Hæc B. Augustinus ad Euodium.

[a] de t *MS.* [a] ἐξέτεινα o.

Et

Et eduxit de limo terræ, id enim sequitur plerisque in libris, quod, quia loco congruere non videtur, per hysteron proteron postpositum esse, S. Dominici fratres annotarunt: quod etiam, Lyranus, Carensis, Holkot, & Richelius, exponunt. Atqui, non pauci Latini codices, hoc, cum D. Augustino, non legunt; tres Parisiensium, octo nostri; sicut nec in Græcis exemplaribus legitur. Existimo, pro illo, *Et eduxit illum* [a] *à delicto suo*, hoc *Et eduxit illum de limo terræ*, primùm substitutum fuisse, ab eo, qui illud, hunc ad modum, emendandum putarit, cum *delicto* & *de limo* litteris multùm conueniant. Quidam namque libri, id solum legunt, *Et ed. illum de limo terræ*; alterum, *Et ed. illum à delicto suo*, prætermittunt, vel in margine dumtaxat addunt, contra veriorum codicum Græcorumque antigraphorum fidem. Pòst, ab aliquibus, vtrumque in textum relatum copulatumque est, quod plerique dein secuti sunt. Cæterùm, Correctores, Hentenius, Clarius, Parisienses, textu expulerunt istud, *Et eduxit illum de limo terræ*, solo altero retento.

[a] de 1 MS.

P. long. G. H.

Sequitur, *Et dedit illi virtutem continendi omnia* ἰσχὺν κρατῆσαι ἁπάντων, fortitudinem, siue, vim tenendi omnia, vel dominandi omnibus. Non voluit Dominus, creaturam omnem continuò in lapsum hominem insurgere, eique ministerium & sui vsum negare: sed, qua est misericordia, adhuc ei dedit in omnia quale quale dominium, à quo, suo merito, iam planè deciderat. Vel potius: Primo parenti è delicto educto, eam dedit Deus fortitudinem, qua continere posset omnes naturæ suæ vires, ac superare omnia malorum irritamenta, quibus iterum peccato subiici, atque à salute præpediri potuisset.

C. 10. v. 3. *Ab hac* [a] *vt receßit iniuſtus in ira ſua.*] *Ab* non *ad*, *hac* non *hoc*, *vt* vel *cùm* non *non*, *receßit* non *præceßit*, legendum est. sunt enim hæ librorum quorundam corruptelæ. Hugo Cardinalis exponit, quod quidam legunt, *Ab hac non receßit*: sed veriorem fatetur esse litteram, *Ab hac vt receßit*. verè sic est in verioribus libris: quibus Græca consonant, ἀπὸ ταύτης ἵνα ἀπῆλθεν ἐν ὀργῇ αὐτοῦ· Ab hac, sapientia videlicet, *vt receßit* seu defecit, *iniuſtus* impius Cain, *in ira ſua*, per iram; iratus est enim vehementer, & concidit vultus eius, quòd sua munera Dominus non respexisset, qui fratris munera respexerat. *Per iram homicidij fraternitas* [a] *deperijt*. Plerique libri, cum expositoribus, Lyrano, Holkot, Carensi, & Richelio, nominandi casu *fraternitas* legunt: quidam verò, gignendi casu, *fraternitatis* habent, duo Parisiensium, duo Hentenij, octo nostri. Commodissimè *fraterni* legeretur: verùm, si id non potest, *fraternitatis* amplectendum, & pro fraterni exponendum est. Loci sensum euertit *fraternitas*: non enim significare voluit

211.

[a] cùm 2 MS.

Gen. 4. a. 5.

[a] deperit o.

Sapiens, quod pænè ridiculum est, sublatam inter Cain & Abel fraternitatis relationem; nec fraternam amicitiam interemptam; nec denique Abelem perijsse; sed, Cain periisse, quòd fratrem occiderit. Sic enim habent disertè Græca, ἀδελφοκτόνῳ συναπώλετο θυμοῖς, Simul cum fratricidis perijt iris. Eius igitur quod nos habemus, *Per iram homicidij fraternitatis deperijt*, sensus est, Per iram, qua ad occidendum fratrem impulsus est, perijt. Mira est huius versus in Buslidiano manuscripto depravatio: *Abel iustus, cùm receßit iniustus in ira ſua, per iram odij fraternitatis deperijt.* liquidus est sensus, liquidaq. corruptio.

212. C. 10. v. 4. *Propter quod cùm aqua deleret terram.*] Latinorum librorum, multi habent *propter quod*, multi *propter quem*. Eadem est in Græcis libris diuersitas: quidam enim δι' ὁ legunt, quidam δι' ὃν: ex illis, est Vaticanus; ex his, Regius. Græcè quidam δι' ὃν legi mauult: id quod, Interpretem nostrum legisse, integriores plerique Latini codices, quandoquidem *propter quem* legant, affirmarè videntur. Quare, præferendum videtur *propter quem*: id quod ad iniustum respicit. Commodè autem collectiuè accipiatur numerus singularis, pro plurali: *propter quem iniustum*, pro *propter iniustos*. Quod si cui magis placeat *propter quod* legi, quæ Lyrani, Carensis, Holcotij, & Richelij est lectio, ad flagitium id referat (superiori enim versu narratum fuit flagitium Cain) & similiter collectiuè accipiat. *Cùm* a *aqua deleret terram*. Non, *Cùm aquam deleret de terra*, vt quidam scripsit; sed, *Cùm aqua deleret terram. terram*, id est, terræ incolas, homines nimirum atque eas bestias quæ in terra & in aëre terræ proximo versantur. Videns enim Deus multam hominũ malitiam esse in terra, omnemque carnem corrupisse viam suam, diluuio in vniuersam terram inuecto, deleuit omnem substantiam quæ erat super terram, ab homine vsque ad pecus, tam reptile quàm volucres cæli. quod legitur sexto & septimo Geneseos capitibus, *Sanauit iterum ſapientia*, subaudi *terram*, id enim ex Græco patet, in quo legitur, δι' ὃν κατακλυζομένην γῆν πάλιν ἔσωσε σοφία, Propter quem demersam terram iterum seruauit sapientia. ad quem modum Latinum Malmũdarij manuscriptum habet: *Pr. qu. aqua deletam terram iterum ſalu. ſapientia.* exemplar est miræ vetustatis, sed videtur ad Græca olim emendatum, cùm ex hoc, tum ex aliis, quæ obseruauimus, locis. Pro *ſanauit*, Leodiensis codex & Atrebatensis *ſaluauit* habent. magis credo Brugensi codici, Lobiensi, & aliis plerisque, *ſanauit* Interpretem transtulisse, vt superioris capitis vltimo versu. Græcus fuisse videtur, Latini sermonis parum peritus. Modum, quo sapientia conseruauit, & pristino statui restituerit terram; subdidit: * *Per contemtibile lignum iuſtum gubernans*; sic enim

a aliqui deleret o.

o διέσωσεν Gg.

* Et o.

ſic enim legendum eſt, non, quomodo in longo codice ſcriptum eſt, *Et contemtibile lignum iuſtus gubernans*. *Gubernans iuſtum*, id eſt, pium Dei cultorem Noë, cum familia, brutisque animalibus quæ ſecum intro duxerat, ab aquarum inundatione præſeruans, idque per *contemtibile lignum*, δι' εὐτελοῦς ξύλου, per vile ſimplexque lignum. quo, ſapientiæ potentia declarata eſt. Quidam putant *contemtibile lignum* vocari, quòd contemtus atque irriſus fuerit Noë cùm arcam ædificaret.

C. 10. v. 5. *Hæc & in conſenſu ſuperbiæ.*] Multi codices, iique emendatiores, *hæc & in conſenſu nequitiæ* habent: id quod Græco conforme eſt· αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας. *Superbiæ* exiſtimo explicationem fuiſſe τοῦ *nequitiæ*: intelligunt enim plerique locum, de ſuperbis poſt diluuium hominibus, qui, vt nominis celebritatem ſibi compararent, ciuitatem & turrem, cuius culmen ad cælum pertingeret, ædificare voluerunt. *Cùm ſe nationes* [a] *extuliſſent*[a]. Qui *ſuperbiæ* emendarant, [b] *extuliſſent*[b] ſubiunxerunt, quod ſynceriores libri *contuliſſent* ſcribunt. Quid ſi verò *confudiſſent* ſcribendũ eſſet? eſt enim Gręcè ἐθνῶν συγχυθέντων, nationibus confuſis. Sed id, ita intelligi poteſt, nationibus congregatis coniunctisque, quod eſt, *Cùm ſe nationes contuliſſent*. *Sciuit iuſtum*. Quædam Græcorum exemplarium legunt εὗρε τὸν δίκαιον, inuenit iuſtum; quædam ἔγνω τὸν δίκαιον, nouit iuſtum. poſterior, Regię editionis, Vaticani codicis, noſtrique Interpretis, lectio eſt: ſed eundem in ſenſum redit vtraque. *Et conſeruauit ſine querela Deo*. Lobienſe manuſcriptum *ſeruauit* habet. De Abrahamo intelligendus videtur locus, qui, conſpirantibus, ad coquendos lateres, ædificandam turrim, nomenque celebrandum, cæteris pleriſque, diſſenſit, atque eam ob cauſam in ſuccenſum caminum iniectus eſt, vnde eum liberauit Deus illæſumque eduxit. id quod, Philo refert, eo qui de antiquitatibus biblicis inſcribitur libro. Porrò, hunc Sapientiæ locum enarrans Robertus Alemanus: Non eſt, inquit, imaginandum, quòd Abraham fuit tempore diuiſionis linguarum, quæ quidem diuiſio facta fuit tempore Phaleg, qui fuit ſextus ante Abraham. hæc ille. Geneſeos 10. & 1. Paralip. 1. legitur: Natique ſunt Heber filij duo: nomen vni Phaleg, quia in diebus eius diuiſa eſt terra, & nomen fratris eius Iectan. Si Phaleg nomen acceperit à terrarum diuiſione quæ ipſo naſcente acciderit: nõ potuit, dubio procul, Abraham, cuius tritaui pater Phaleg fuit, diuiſionis illius tempore fuiſſe. Si verò; quod Hebræorũ nonnulli ſentiunt; Heber prophetans, nomen filio indiderit, à re, quæ eius tempore euentura erat: potuit Abraham, eo, quo diuiſio facta eſt, tempore, vixiſſe; & quidem, ſi ſub finem vitæ Phalegis diuiſio contigerit, octauum aut nonum ſupra quadrageſimum an-

213.

[a] excluſiſſent o.
[b] tuliſſent o.

Gen. 10. d. 25.
1. Par. 1. b. 19.

Gen. 11.d.26. num egisse. Nam, primo nonagesimo & centesimo anno, à Phalegis
Gen. 11.c.18. 19. ortu, natus est, quem Thare anno ætatis suæ 70. genuit: & Phaleg ducentis trigintanouem annis vixit. quanquam intelligant quidam, non septuagesimo ætatis Thare anno Abraham genitum. Est verò illi, quam ex Philone protulimus, similis historia, quæ hanc secum difficultatem non adfert, quam D. Hieronymus, in Hebraicis super Genesim quæstionibus, ex Hebræorum traditione, narrat, & primùm quidem fabulam nuncupat, pòst autem veram affirmat, quam & Burgensis, in additionibus super Genesim, verosimilem probat; Abrahamum, in ignem missum fuisse, quia ignem adorare noluerit quem Chaldæi colebant, & Dei auxilio liberatum de idololatrię igne profugisse. Ad hæc potiùs, aut quid simile, hoc Sapientiæ loco, respectum existimarim, quàm ad id, quod, Gen. 14, de quatuor Regibus narratur, à quibus superatis, Abraham, nepotem Lot cum præda recuperauit. Hæc igitur esse possit loci paraphrasis: Cùm homines nequam, idolorum non Dei cultores, inter se conspirassent, vnanimiterque in scelus ædificandæ turris consensissent (propter quod postea, eorum linguas, vt merebantur, confudit Deus: vel, quod accidit, cùm, ab Oriente profecti, in campum terræ Sennaar confluxissent consedissentque) Sapientiam, in magnam impiorum multitudine, non latuit iustus, neque eius protectione destitutus est, sed custoditus, ne, intentata licet morte, impiis ausis consensum præberet, custoditus inculpatus Deo, qui ipsum sibi seruum elegerat. Ad similem modum, facilè accommodari possint verba, alteri huic simili historiæ, si tamen altera est.

214. *Et in filijs misericordiam fortem custodiuit.*] Alterum in Abrahamo præclarum sapientiæ opus: sed id intelligi ex nostra versione non potest, nisi sublatis, quæ omnes pæne codices occuparunt, mendis. Omnes, quos quidem viderim, codices legunt *filijs*, plerique omnes *misericordiam*; nonnulli *misericordiæ*. hæ sunt mendæ, à quibus vindicanda est Latina editio. Non enim *filiis* scribendum est, sed *filij*: nam Græcis non est pluralis numeri tertius casus, sed singularis secundus· τέκνα. Rursus, non est Græcè *misericordiam* aut *misericordiæ*, sed, ᾗ δὲ τέκνα σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξεν, Et in filij visceribus fortè custodiuit. Vnde patet, *misericordia* sexto casu Latinè legendum: itaque legunt duo ex veteribus Parisiensium exemplaribus Di. l. & Ge. l. Est igitur incorrupta lectio: *Et in filij misericordia fortem custodiuit.* cuius sensus est: Sapientia Abrahamo dedit, cum amore erga filium Isaac, animi fortitudinem, vt, quem vnicè diligebat, iubente Deo non cunctaretur occidere. Paternus amor in Abrahamo, non superauit fortitudinem,

tudinem, qua implendum erat quod Deus iusserat: nec fortitudo vicit amorem. id quod, sapientia effecit. Quorundam sententia, non aliud significetur, quàm: Et, eo affectu, quo solet parens filium protegere, inuictum custodiuit. Lyranus, &, qui post eum, Carensis, Holcotius, & Richelius, vulgarem secuti sunt lectionem, intelligunt, Sapientiam, Abrahami posteris hostes fortiter expugnasse, & stabilem misericordiam exhibuisse.

C. 10. v. 6. & 7. *hæc iustum à pereuntibus* [a] *impijs liberauit.*] Ineptum est quod quidam legunt *parentibus* pro *pereuntibus*. De Lot sermo est, quem, à pereuntibus impijs Sodomæ habitatoribus, Sapientia, ne cum eis periret, seruauit. Porrò non est Græcè *à pereuntibus impijs*, sed dumtaxat *pereuntibus impijs*, ἐξαπολλυμένων ἀσεβῶν· nisi fortè diuisim legerit Interpres noster ἐξ ἀπολλυμένων. *Fugientem descendente igne in pentapolim*. Græcè est, φυγόντα [b] καταβάσιον πῦρ [c] πενταπόλεως, cùm fugisset descendentem ignem pentapolis. Interpres rectè exposuit *in pentapolim*, seu, vt antiqua quædam exemplaria scribunt, *in pentapoli*. huiusmodi namque constructio, non rarò, in antiquis nostræ editionis libris, conspicitur. Pentapolis, regio dicitur, quinque ciuitatibus celebris. quatuor huius regionis ciuitates, Deuteron. 29. d. 23. nominantur, *Sodoma*, *Gomorrha*, *Adama*, *Seboim*, quibus quintam, *Segor* dictam, Moses non addidit, quòd ad preces Lot seruata fuerit. Verumtamen, quia ampliores celebrioresque ciuitates, cum omni circa regione, incendio perierint; solaque Segor vrbs paruula Loti precibus euaserit, in pentapolim ignis descendisse hîc dicitur. Porrò, sentiunt quidam, etiam Segor, egresso Loto, euersam esse: qua de re nolumus disputationem hîc texere. *Quibus in testimonium nequitiæ &c.* Septem nostrorum manuscriptorum *cuius* habent pro *quibus*. id quod Græco conforme est· ἧς ἔτι μαρτύριον τῆς πονηρίας, cuius adhuc testimonium nequitiæ. *cuius*. s. pentapolis. *fumigabunda* [d] *constat deserta terra*. Brugense manuscriptum, cum aliis duobus nostris, & quibusdam Dominicanorum, omittit *deserta*; nec legitur Græcè nisi implicitè. χέρσος enim, quæ huius loci vox est, si propriam significationem discutias, incultam terram, vastam, desertamque, significat. Lobiensis Cœnobij exemplar *terra deserta* scribit, transpositis vocibus. H. Hunnæi, media coniunctione, *terra & deserta* habet. quæ videri possint nonnulla additionis signa. Verè tamen deserta facta est pentapoleos terra: vixque dubium, quin, hoc, author, voce χέρσος, indicare voluerit. Tria hic profert, nequitiei pentapoleos, quæ permanserint, testimonia: quæ quidem primò diuinam testantur vltionem; deinde verò, quam vlcisci solet Deus, nequitiam. Primum

215. [a] filiis o.

[b] πῦρ κατα Gq.

[c] πενταπόλεος Gq.

Gen. 14. a. 2. simul omnes suis nominibus recensentur. Gen. 19. e. 21.

[d] cùm stat.

mum testimonium est, terra deserta fumigans. fumum emittens terra, iudicij Dei in se acti index est. Secundum, sunt, *incerto tempore fructus habentes arbores.* Non *in certo*, vt quidam libri, sed *incerto* vna voce, cum expositoribus, Richelio, Holcotio, & Carensi scribendum est. est enim Græcè ἀτελέσιν. καὶ ἀτελέσιν ὥρεσι καρποφοροῦντα φυλά· quod est, imperfectis horis fructus ferentes plantæ. ὧραι ἀτελεῖς dicuntur, tempora frugum inchoata, nunquam perfecta. Plantæ terræ pentapoleos, ita se semper habent ac si nunquam esset certum tempestiuumque maturis frugibus tempus, id est, ferunt fructus qui nunquam ad maturitatem perueniunt. terra enim à Deo maledicta, maturandi vim non habet. Tertium testimonium est, *incredibilis animæ memoria stans figmentum salis.* Plerique Græci libri non addunt copulantem coniunctionem: sed Vaticanus, cum Latinis, habet καὶ &. *Incredibilis* scribendum est, non *incredibiles:* estque secundi casus *incredibilis*, non primi: *animæ* deinde minimè prætermittendum est: denique *figmentum* non *figmenta* legendum est. sunt enim hæc, codicum quorundam vitia. *figmentum*, id est, statua, *salis*, *memoria*, hoc est, memoriale seu monumentum, animæ incredibilis pro incredulæ. Corpus vxoris Lot, in salis statuam conuersum est, quòd ipsa Angelis non crediderit, sed præceptum eorum præuaricans, ad ignem respexerit, quem in pentapolim eiaculabatur Deus, vel de sui protectione diffisa, vel ciuitatis suæ habens curam. Hoc monumentum, scribit in itinerario suo Beniaminus Tudelensis, quod nobis iam pridem ex Hebræo Latinum dedit vir vndequaque doctissimus B. Arias Montanus, suo adhuc tempore constitisse: A mari, inquit, Sodomitico, ad cumulum salis, in quem Loti vxor conuersa est, duæ leucæ sunt. Constat enim adhuc cumulus ille, qui à gregibus aliquando lambendo imminutus, denuò ad pristinā crescit molem. Hæc Benjaminus scripsit, ante annos dumtaxat quadringentos, circa 4930 annum ab orbe condito, ita vt nihil mirum sit, authoris libri Sapientiæ, & Iosephi historiographi temporibus, statuam siue cumulum hunc perstitisse. quod enim nos *statuam*, alij cumulum siue acerum ex Hebræo interpretantur.

ἀπιθέσης τὴν χεῖρ μνημεῖον ἀσυνέτου ψυχῆς στήλη ἁλός.

Gen. 19. c. 26. d. 17.

Iosephus l. 1. antiq. Iud. c. 29.

216. C. 10. v. 15. *Hæc populum iustum & semen sine querela, &c.*] Quidam *sanctum* scripserunt pro *semen*, similitudine opinor abbreuiatarū vocum falsi. Græcè est καὶ σπέρμα ἄμεμπτον, & semen irreprehensibile, seu inculpatū. Israëliticus populus, populus iustus siue sanctus, & semen sine querela, hoc est, irreprehensibile, hîc dicitur, in primis, quia erant in eo populo, qui non facilè in alio, sanctæ & inculpatæ vitæ homines, tum quia præ ceteris populis iste ad Dei cultum & conuersationis

ſationis integritatem electus vocatuſque erat; tertiò, quia Deum colentium piorumque maiorum erat propago. ſi enim delibatio ſancta eſt, & maſſa; & ſi radix ſancta, & rami. *Liberauit à nationibus quæ illum deprimebant*. Quidam codices *deprimebant* ſcribunt, quidam *comprimebant*, quidam *opprimebant*. Duo poſteriores ſcribendi modi inter ſe certant. Nam primus, à ſpectatæ integritatis codicibus, vix habet authoritatem: videturque decimiquarti verſus occaſione, vbi ſimiliter legitur, *qui eum deprimebant*, huc aſſumtus. Præualere autem illi libri, cùm antiquitate, tum integritate, videntur, qui *cõprimebant* habent. cæterùm, huius ſenſus, id eſt, quod alij legunt, *opprimebant*, Græca vtrumque patiuntur· ἐξ ἔθνοις θλιβόντων. Significatur, Iſraëliticum populum, ab Ægyptiaca ſeruitute, quæ duris eum luti & lateris operibus affligebat, ſapientiæ opera liberatum. *Rom. 11. b. 16*

C. 10. v. 17. *Et fuit illis in velamento diei.*] Quod plerique omnes codices legunt *diei*, nonnulli *die* ſcribunt; ex impreſſis, Moguntinenſis; ex ſcriptis, R, &, qui eo modo correctus eſt *i* littera eraſa, Malmundarienſis. Ex Græco vtroque licet modo transferre. videtur autem Interpres noſter genitiuum, qui eſt Græcè ἡμέρας, retinuiſſe, hoc eſt, *diei* conuertiſſe. id enim volunt, cum pleriſque codicibus, emendatiores. Quare *diei* ſeruandum exiſtimo, in vulgati Interpretis verſione. Cæterùm, non id neceſſe eſt, *diei* ad *velamentum* referri; vt dies pro æſtu diei poſita intelligatur: ſed poteſt, more Græco, accipi genitiuus, pro, eo qui Latinis eſſet, ablatiuo, *diei* pro *die*, quod congruit ſequenti parti: *Et in luce ſtellarum per noctem*. vbi, octo aut nouem manuſcripta noſtra, *nocte* ſcribunt: Verùm, alia, quibus magis fido, *per noctem* legunt, atque hoc Græco conformius eſt, quod Interpres ad verbum ferè ſecutus videtur· τὴν νύκτα. Miror autẽ cur non etiam verterit, *in velamentum, in lucem*: cùm ſit ita Græcè, εἰς σκέπην, εἰς φλόγα. Significatur, Sapientiam, iuſto Iſraëlitarũ generi, Ægyptum egredienti, terramque promiſſam petenti, & interdiu & noctu, vt commodè iter ageret, ſubueniſſe. Interdiu fuit eis integumenti loco: noctu pro ſplendore ſtellarum. hoc eſt: Interdiu dedit eis nubem, quæ vmbraculum præberet aduerſus æſtus; noctu columnam ignis quæ iter facientibus præluceret. 217. *Exemplar G notatum in lucem habet.* *Exo. 13. d. 21. 22.*

C. 11. v. 5. & 6. *Per quæ* ⁻*enim*⁺ *pœnas paſſi ſunt inimici illorum à defectione potus ſui*, ⁻*&*⁺ *cùm* **abundarent filij Iſraël lætati ſunt**: *per hæc*, ⁺*cùm illis deeſſent*⁺, *bene cum illis actum eſt*. In hac Latinorum codicum atque expoſitorum lectione, vero ſimile fit, Interpretis tranſlationi, multa, quæ ab eo tranſlata non ſint, admixta eſſe. Græcè namque hæc tantùm le- 218.

⁻ o. ⁻ *MS.*
* in eis. *MS.*
* in eis. 1 *MS.*
⁺ cùm his deeſſet. *Malmundar.*

tùm leguntur· δι' ὧν γὰρ ἐκολάσθησαν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, διὰ τούτων αὐτοὶ ἀπορούντες εὐεργετήθησαν. Ea quæ Interpres hunc ad modum conuertisse videtur: *Per quæ enim pœnas paßi sunt inimici illorum: per hæc,* ‘*cùm illis deessent*’, *bene cum illis actum est.* quæ interpretatio plenè explicat Græcorum codicum lectionem. Cetera, quæ Latinis libris leguntur addita, *A defectione potus sui,* ‾ *&* ‘ * *cùm abundarent filij Israël lætati sunt**, superfluere non immeritò censeantur: nam & eadem sunt cum illis, nec scitè illis cohærent. Videntur omnino, ex ea, quæ inter lineas aut ad marginem collocata fuerit glossa, in textum relata. sunt enim textus expositio: *Per quæ en. p. p. s. in illorum*, scilicet à defectione potus sui: *per hæc*, id est, in eis, *cùm illis deessent*, scilicet, & cùm abundarent filij Israël (nam ad Ægyptios referũt glossatores multi, τὸ *cùm illis deessent*) *bene cum illis actum est* lætati sunt. Videri autẽ possint adiectionis nonnulla indicia, quòd quidam codices omittant, quidam legant coniunctionem: *Et cùm abundarent*. Rursus, quòd alij libri demant, alij addant *in eis*: *In eis cùm abundarent*, vel, *Et in eis cùm abund.*; atque inter illos qui addunt, *hi in* ‘*eis*’, illi *in eo* habeant. neque nihil huc facit, quod hoc ordine vnus legat, *In eis & cùm habund*. Sensus intemerati loci est non obscurus: Per aquam enim, per quam pœnas dederunt Ægyptij, beneficium acceperunt, cùm inopia laborarent, Israëlitæ. Afflicti fuerunt Ægyptij, flumine in sanguinem verso: refecti Israëlitæ, aqua de petra egressa. Illi rursus aquis maris fuerunt obruti; hi, à petra refocillati.

‘cùm his deesset. *Malm.*

‾ *MS.*
* in eis *MS.*
* in eis 1 *MS.*

‘eos 1 *MS.*

219. C. 11. v. 15. *Non similiter iustis faciens.*] Multæ sunt hac in parte varietates. tres nostri codices legunt, *Similiter iniustis faciens*; decem, *Non similiter iniustis faciens*; duo, *Similiter non iustis faciens*; duo & viginti, cum expositoribus, Lyrano, Carensi, & Richelio, *Non* *‘ *similiter*’ *iustis faciens*; vnus, *Non similiter iustis facientem*. Nullam harum veram esse existimo lectionem: sed scribendum opinor, vt est Græcè: *Non similiter iustis sitientes*. Clarius arbitratur, Interpretem non διψήσαντες *sitientes*, sed ποιήσαντες, quod est, *facientes*, Græcè legisse: ac proinde, *Non similiter iustis facientes*, transtulisse. Et quidem propiùs accedat istud ad ea quæ in hac versus parte à Latinis libris leguntur: verùm, vt, id quod nobis probatur, haud procul abscedit, ita, ex eo, quod, in proximè præcedenti parte, quibusdam Latinis exemplaribus additur, roboris sumit plurimum. Octo enim ex nostris manuscriptis, mediam versus partem hoc legunt modo, ‾ *Isti*’ *sitientes in finem euentus mirati sunt*. subduntque: *Non* **similiter* ‘ *iustis*’ *faciens*. Libri isti in medio versus, *sitientes* habent. vnde, quæso, nisi ex postrema versus parte? ibi enim Græcis antigraphis constanter legitur. Ex fine ad medium

*enim 3 *MS.*
‘similia *Quentel. Bibl. ann. 29.*

‾ 2 *MS.*
* enim 3 *MS.*
‘iniustis 1 *MS.*

dium videntur id scriptores transtulisse, quòd nõ intelligerent, quid sibi vellet, impios non similiter iustis sitiuisse. in fine autem substituerunt, quam, vel in aliis codicibus legerant, vel ipsi confinxerant, corruptelam. Nos igitur ea corruptela sublata, in eius aut suum potius locum, ex versus medio, referamus *sitientes*, vt veram habeamus Interpretis ipsiusque Sapientis scripturam. - *In finem* ^ *euentus* ^ *mirati sunt, non similiter iustis sitientes.* Quia verò locum, quòd non intelligeretur, corruptus fuit; necessarium est intelligentiam eius subijciamus, quæ vt pateat clariùs, versum ab initio repetemus. *Quem enim in* ^ *expositione* - *praua* - * *proiectum* ^ *deriserunt*. Mosen Sapiens significat, quem, quod verisimile est, cùm ad Pharaonem accederet, & populum dimitti peteret, irriserunt Ægyptij, quòd à parentibus in aquas periturus olim proiectus, & Ægyptiæ mulieris miseratione extractus, atque in viuis seruatus fuisset, deplorati hominis postulationibus cedendum non arbitrãtes, nec quidquam eum Ægyptijs nocere posse, qui non nisi Ægyptiorum munere viueret. *In finem euentus mirati sunt.* ἐπὶ τέλει τῶν ἐκβάσεων, in fine euentuum, in exitu atque euentu rerum. *Non similiter iustis sitientes*, id est, dum laborarent siti quam restinguere nõ poterant. Iusti enim, cùm siti laborarent, aqua è petra accepta sitim leuauerunt: Hi verò, dum, in sanguinem verso flumine, aquam sedandæ siti perquirerent, nec in riuis, nec in lacubus, nec in paludibus, nec in vasis siue ligneis siue saxeis, quidquam præter sanguinem quem bibere non poterant inuenere: cùm etiam tunc nulla iustis esset inopia. Hactenus, à quarto capitis versu, inter se contulit Sapiens, beneficium quod in aquis à Deo acceperunt Israëlitæ, & pœnam quam per aquas Deo dederunt Ægyptij, quæ prima fuit Ægyptij plaga. Sequentibus proximè versibus, de ea agit afflictione, quam, immissis à Deo bestiis, Ægyptij passi sunt, cuiusmodi fuerunt quatuor Ægypti plagæ, secunda, tertia, quarta, & octaua: secũda, ranarum fuit; tertia, ciniphum; quarta, muscarum; octaua, locustarum.

- o.
^ aduentus o.
^ euntes o.
^ expectatione o.
- G.
* olim 2 MS. G.
- o.
^ deserunt o.
^ abnegarunt deridentes G.
Exod. 17. b.
Exod. 7. c. d.

C. 11. v. 16. *Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorum.*] Ita legunt plerique codices, *iniquitates* primo casu pluralis numeri: & vnus quidem, vt sententia pateat, addit *prodeunt*, *Iniquitates illorum prodeunt*; alter *secutæ sunt*, *Secutæ sunt iniquitates illorum*. illud subaudit interlinearis Glossa; hoc Hugo Cardinalis. Cæterùm, non *iniquitates*, sed *iniquitatis*, secundo casu singularis numeri, legendum videtur. Pendet enim ex sequentibus sententia: id quod ex Græcis libris manifestum est, quibus ad hunc legitur modum: Pro cogitationibus autem stultis ἀδικίας αὐτῶν iniquitatis ipsorum, in quibus errantes co- 220.

lebant muta reptilia & bestias viles, immisisti in eos multitudinem mutorum animalium ad vindictam. Porrò, non tantùm Græca antigrapha legunt secundo casu *iniquitatis*, verumetiam quinque ex nostris Latinis manuscriptis. *Iniquitatis* itaque, non *iniquitates*, Latinis in libris scribendum videtur: & dilucidus erit huius lectionis sensus, si media versus verba parentheseos notis, aut ex punctis pendentibus semicirculis, includantur: Pro cogitationibus autem insensatis iniquitatis illorum; quòd [a] quidam' errantes, colebant [b] mutos' serpentes, & bestias superuacuas; immisisti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam.

[a] quidem 8 *MS.*
[b] multos o.

221. C. 12. v. 2. *Ideóque' eos' qui [a] exerrant' [*] partibus corripis.*] Nonnulli codices legunt: *Ideóque eos qui errant ex partibus, corripis*: nempe, transposita est *ex* præpositio, vt certior atque apertior esset loci sensus, eos qui extra limites à Deo constitutos errant, iudicio diuino corripi. Quem etiam sensum vt indicarent, quidam *tuis* addiderunt (*hos qui exerrant partibus [a] tuis'*) quidam post *partibus* distinxerunt. Atqui, non est hic loci sensus. *partibus* enim, non cum *exerrant*, sed cum *corripis*, iungendum est, *Ideóque, eos qui exerrant, partibus corripis*: sensusque est, delinquentes paulatim siue sensim coarguis, leuiter ac moderatè punis, vt ad pœnitentiam inuitentur. Eò enim spectant, quæ hîc dicuntur: vnde & decimo postea versu legimus: *Sed partibus iudicans dabas locum pœnitentiæ*. decimo versu, Græcè, pro *partibus*, legitur κατὰ βραχὺ seu κατὰ βραχύ; secundo, κατ' ὀλίγον: quæ, idem vnum significant, *paulatim*, *sensim*. quare, & Interpres, eodem vtrobique modo conuertit. Ea autem quam probauimus, interpungendi, secundo versu, ratio, quorundam etiam manuscriptorum est. est & Enarratorum, Lyrani, Carensis, ac Richelij; quinetiam Holcotij, etsi error in editione admissus sit. Sunt, hoc versu, alij quidam, & quidem in exemplaribus haud vulgaribus, crassissimi errores. In margine ordinariæ Glossæ annotatur, pro *partibus* aliàs *patribus* legi, id quod & Carensis exponit. O, M. N. Hunnæi, cum aliis nonnullis manuscriptis, & Holcotij textu, pro *corripis*, *corporis* habent (*[-] hos' qui [a] exerrant' partibus corporis*) quanquam addita sit emendatio. Ita, pro scriptorum lectorumque arbitrio, mutata & corrupta sunt omnia.

[a] Propter quod 2 *MS.*
[b] hos *MS.*
[c] oberrant o.
[d] excitant o.
[e] exercuerant o.
[*] à o.
[f] suis 1 *MS.*

In Quentelianis Bibliis, Hos qui errant ex parte corr. *mutatum est.*

[-] 1 *MS.*
[a] exeunt 1 *MS.*

222. C. 12. v. 5. τὸ *A medio sacramento tuo*, multi codices sexto demum versu habent [a] *Perdere [b] voluisti' à medio sacramento tuo:* sed, correctiores, Græcis exemplaribus conformiter, quinto versu legunt: *Et deuoratores sanguinis à medio sacramento tuo.* Relatum est è quinto versu in sextum, quod, non aliò pertinere existimaretur, quàm ad *perdere voluisti*,

[a] voluisti perdere. 6 *MS. G.*
[b] noluisti o.

Iuisti, quò, Lyranus, Carensis, Holcotius, & Richelius, immutatos secuti codices, concorditer referunt. Verùm, alij nonnulli, qui in quinto id versu retinent, exponunt, In sacrificio quod tibi debitum est, vel quod se tibi offerre putabant: vt significetur, antiquos terræ sanctæ inhabitatores, Chananæos nempe, de quibus sermo est, solitos esse, in sacrificiis suis, filios necare, & necatorum viscera carnemque cum sanguine vorare, vt solent offerentes oblationis suæ participes esse. quod dilucidiùs significatur Malmundariensis codicis lectione: *In medio sacrificiorum*. Porrò Græca antigrapha, etsi vnanimiter priori istud loco legant; maximè tamen variè scribunt. Basileensis anni 50. editio habet, θύναν, ϗ αἵματος ἐκ μύσους, μυσάστε θεάσμῶ. id quod ibi conuersum est: dapes (præcedit ἀνθρωπίνων σαρκῶν, humanarum carnium) & sanguinis ex fastidio, & fanaticos Sacerdotes. ἐκ μύσους, quod est, ex fastidio, vel ex scelere, ad θύναν dapes respicit: signanturque abominabiles dapes, quæ fastidiũ & nauseam hominibus moueant, vel sceleſtæ. θεασμὸς, diuinũ denotat furorem, furiosam inspirationem, qua qui occupantur, fanatici appellantur. Vaticanum exemplar legit, θυ. ϗ αἵμ. ἐκ μυ. μυσάστε θιάσου, Sacerdotesque thiasi. Thiasus conuiuium designat, in Dei alicuius honorem celebratum; saltationem item, & pompam, Deo exhibitam, Baccho propriè. Virgilius: Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho. Veneta impressio habet, θυ. ϗ αἵμ. ἐκ μύσου μυσάστε θείας σου, Sacerdotesque diuini (sacrificij) tui. Complutensis codex scribit, ϗ θύναν αἵματος ἐκ μέσου μύσας θείας σου. id quod ibi translatum est: Et deuoratorem (dapes, siue epulum, magis propriè) sanguinis de medio sacramenti diuini tui. Prima, inter has Græcorum exemplarium lectiones, Pagnino probatur. legit tamen, ϗ θύναν & ἐκ μύσου. Secunda, quo ad postremam sui partem, Nannio videtur vera. Quarta, vulgati Interpretis est, vel proximè ad eius lectionem accedit. *Ecloga 5.*

C. 12. v. 17. *Et horum qui te nesciunt audaciam traducis.*] Variè nimis locum hunc exemplaria legunt. Alia scribunt *& hos*, alia *& horum*; quædam *qui sciunt*, quædam *qui nesciunt*; pleraque, cum Lyr. Car. & Rich., *qui te nesciunt*; multa *audaciam*, multa, cum eisdem glossematicis, *in audaciam*, vel, *'in audacia'*; nonnulla *traduces*, cætera *traducis*. Ex singulis diuersitatibus, eam seligemus, quæ verior videbitur: itaque, ex veris partibus, hinc inde collectis, veram condemus lectionem. neque enim vnum est exemplar, quod omni ex parte incorruptè scribat. Ex prima varietate, probatur nobis *& horum*; ex secunda, *qui sciunt*; ex tertia, *audaciam*; ex quarta, *traducis*. Quare, vera nobis videtur lectio: *Et horum qui sciunt audaciam traducis.* Vnus Cœno- 223. *mandata o.*

bij Malmundarij codex, alter Regij S. Theologiæ Professoris Augustini Hunnæi, tertius Regij Architypographi Christophori Plantini, ad hunc planè legunt modum, præterquam quòd *hos* habeant pro *horum*. Ex quo in suspicionem adducor, *in hus* fortassè scribendum esse, *o* in *i* mutato, atque huc relata *in* præpositione, quam ante *audaciam* multi collocant: quanquam id nihil sensu differat. D. Augustinus, qui eadem penè nobiscum editione videtur vsus, quæstione 53 inter 83, legit: *Sed in his qui sciunt audaciam traducis.* Quo modo & Græca antigrapha habent· ἀλλ' ἐν τοῖς εἰδόσι τὸ ϑράσος ἐξελέγχεις· & in scientibus audaciam redarguis. Quasi dicat Sapiens: Iis, qui non credunt omnipotentem te esse, commonstras: & eos qui id sciunt, nec curant, sed cultum tui mandataque tua contemnunt, redarguis. Nannio videtur Interpres ἀλλ' ἐν μὴ εἰδόσιν legisse, quòd transtulerit: *Et hos qui te nesciunt in audacia traducis.* ita sæpius, vulgarium nostræ editionis codicum deceptus mendis, affinxit Interpreti Græcam lectionem, quam ille nec agnouerit.

Pl. ang.

ϑόρσος *Compl. R.*

224. C. 12. v. 27. *In his enim* 'quæ' *patiebantur molestè* 'ferebant': *in quibus patientes indignabantur.* Harum sententiarum altera proculdubio redundat: est namque hîc duplex iuncta translatio eorundem Græcorum verborum· ἐφ' οἷς γὰρ αὐτοὶ πάσχοντες ἠγανάκτουν. Iungitur tamen vtraque, in omnibus, quæ quidem vidi, scriptis atque impressis, editionis nostræ exemplaribus; quin etiam in Expositorum nostrorum glossis: tantùm, in margine Ordinariæ Glossæ, Lugduni anno 1545 excusæ, obelo hæc iugulantur, *Quæ patiebantur molestè ferebant.* Atque hæc certè, hoc est, priorem sententiam, auferendam putarem, si altera; id quod nobis videtur; auferenda sit: posterior enim, verior est, & meliùs iis quæ sequuntur congruit. Verisimile autem fit deletam, ab iis qui vtramque translationem imperitè iunxerunt, in posteriori, *enim* coniunctionem. Germanam itaque existimauerim, quæ & Clarij emendatio est, huius loci lectionem: *In quibus enim* 'patientes' *indignabantur*, priori omissa sententia. Sequitur posthæc: *Per hæc* 'quos' *putabant deos, in ipsis cùm exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant* 'se' 'nosse' 'verum Deum' *agnouerunt.* Locus est multum inuolutus, qui hunc ad modum explicari posse videtur: Cùm enim se viderent, per ea exterminari ac perdi, quæ pro diis coluerant (à quibus cùm paterentur, indignabantur, quòd ab eis affligerentur & perderentur, quibus honorem atque obsequium omne detulerant) illum, verum esse Deum agnouerunt, quem ante se nosse negauerant, nec tamen (quod subaudiendum est) ad eius cultum conuersi sunt, neque sicut Deum glorificauerunt. Sensui superfluit τὸ *in ipsis*, quod præcedit

cùm

qui *Quæ*[1] ferebantur o.

impatientes o.

quæ *MS q.*

esse o.

posse o.

Deum verum *MS.*

cùm exterminarentur: niſi, cum quibuſdam præcedentibus, adiungas.

C. 13. v. 4. *Aut ſi virtutem & opera eorum mirati ſunt.*] *virtutem*, id est, agendi vim: est enim Græcè δύναμις. D. Cyprianus, libri De exhortatione martyrij primo capite, & tertij libri ad Quirinum quinquageſimonono, *virtutes* legit. *Et opera*, id est, effectus. Græcè est ἐνέργεια, quod efficacitatem atque operationem propriè denotat. *Eorum* id, vt Græcis codicibus non legitur; ita neque Latino scripto, P littera notato. Cæterùm, si non legendum, subaudiendum est: sermo est enim de eorum vi atque operatione, quæ priùs enumerata sunt, ignis, venti, luminum cæli, &c. *Intelligant ab illis.* Non *intelligunt, intelligebant,* aut *intelligent,* legendum est, quæ sunt quorundam codicum vitia: sed *intelligant*, siue, quomodo antiqui codices scribunt, *intellegant* · νοησάτωσαν. Sensus est: Ex horum consideratione colligere atque intelligere debuerunt. *Quoniam qui hæc fecit fortior est illis.* Malmundariense exemplar habet *quanto* pro *quoniam*: cæteraque pleraque omnia nostra manuscripta, scribunt qm̃, quod, & *quantum* legi possit, & *quoniam*, *quantum* vel *quanto* Græca exigunt. *Qui hæc fecit.* Septendecim nostra exemplaria & quidem antiquiora atque emendatiora, cum D. Cypriano & D. Richelio, habent, *Qui hæc constituit:* quod Græcanicæ dictioni aptè conuenit, ὁ κατασκεύσας αὐτὰ. Malmundarij codex addit: *Qui hæc constituit fortia*, quod & Cyprianus vtroque suprà citatorum locorum legit. Atqui, nec ab aliis Latinis libris, nec à Græcis antigraphis quæ vidimus nos, agnoscitur. Videtur explicationis gratia additum aut adscriptum fuisse: nam sensus est: Qui illis, eam quam habent, virtutem atque efficacitatem dedit. ab eo enim à quo condita seu constituta sunt, quidquid habent virium, acceperunt. *Fortior est illis* · δυνατώτερός ἐστι, potentior est, maiori vi operandi præditus. Conuenit hic locus, cum eo Apostoli, primo ad Romanos capite: Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. 225. *Rom. 1. c. 20.*

C. 13. v. 11. *Diligenter fabricet vas vtile in* ª*conuersationem* vitæ.] Multi codices legunt *vas vtile*, plures *vas inutile*. Hanc lectionem, posteriorem dico, correctis codicibus Lyranus tribuit. & quidem etiam nostra exemplaria, quibus adhiberi fides possit, *inutile* legunt: sed non omnia. Lobiense (tametsi alterum indicetur) Malmundariense, P, lectissima exemplaria, *vtile* legunt: quod & de Leodiensi haud dubium mihi est. nam corruptor antiquum obtinuit. Græcè est · εὐπρεπῶς κατασκάσαι χρήσιμον σκεῦος εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, concinnè parauit 226. ª conuersatione. 6 *MS.*

vtile vas in ministerium vitæ · σκεῦος χρήσιμον, extra omnem controuersiam, signat vas vtile, quod, pro opere vsui accommodato, accipitur: quomodo igitur vas inutile transtulisse Interpres potuit? An fortè *inutile* intellexerit *vtile*? Sic sanè exponunt Glossatores, *inutile* pro valdè vtili. Ac certè, si *inutile* legendum est, hunc, aut similem ad modum, exponendum est: id enim, cùm Græca editio, tum locus ipse volunt. At, quis facilè credat, Interpretem, voce notissima, in contraria planè significatione vsum, qua, nec doctis litterarum, nec indoctis, vsitata sit? Quamobrem, non satis illud Lyrano placet: addit autem ipse, aliter dici posse, duas ibi dictiones esse, *in vtile* (quo modo manuscriptum vnum; ex eius fortè sententia; legit) quod sit, factum ad vtilitatem humanam. quod, aliquanto minùs, absurdum est. Richelius, distractam vocem per præpositionis transpositionem exponit, *in vas vtile*. id quod, paulò quidem dexterius, sed similis farinæ est. Fit igitur vero simillimum, Interpretem, *vas vtile* voce, vt aptissima, ita celeberrima, conuertisse: *vtile* autē cum *inutile* mutatum primò fuisse, quòd, de idolo, de quo hoc capite disputatio instituitur, sermo esse putaretur, cuiusmodi etiam interpretationē dat Carensis.

Richelius, alio etiā modo inutile *interpretatur, nimirū, intus vtile, puta, inquit, ad vsus domesticos.*

227. C. 13. v. 17. 18 & 19. "*Non' erubescit loqui cum illo* "*qui' sine anima est:* "*& pro sanitate quidem* "*infirmum' deprecatur.*] Ea quæ idolis Sapiens hîc exprobrat, quidam Latinorum codicum, masculino genere legunt; quidam, partim masculino, partim neutro. Vnus ex nostris, *quod sine anima est* scribit; alter, *inutile inuocat*; vndecim, *quod ambulare non potest.* Cæterùm, antiquissima & castigatissima quæque sunt exemplaria, quæ masculino vniuersa genere exprimunt (quamquam ambigua ex se maneant *infirmum* & "*mortuum'*) *Qui sine anima est;* "*inutilem'*; *qui ambulare non potest*; *qui in omnibus est inutilis*. quare, sic nobis legendum videtur. Porrò Græci libri, omnes quos habeo ego, variè legunt, hæc neutro, hæc masculino genere. Facilis enim est error ex τὸ in τὸν, & è conuerso, vocibus quæ subsequuntur vtrumque admittentibus. Videntur autem, neutrum genus, Græci libri, vbique desiderare. Nam, id quod ambiguum esse non potest, omnes concorditer τὸ ἀδυνὲς scribunt. Rursus, quod ambiguum est, μὴ δὲ ἑάσει χεῖσθαι δυνάμενον, omnes conformiter τὸ μὴ ℌ β. χ. δυνάμενον habent. Insuper, Regia, ex Complutensi, emendatissima editio, omnia neutro legit genere, vno, quod postremum est, demto, τὸν ἀδρανέσατον. Verùm, etiam illud, Vaticanum antigraphum, τὸ ἀδρανέσατον scribit: atque omnia, non dubium est, eodem genere, sed in vno τὸν νεκρὸν notatum non habemus. Videtur itaque, Græcè, neutro omnia genere, legenda, quanquam ex se anceps maneat, primùm, τῷ ἀψύχῳ; Latinum

a Si o. b quia o. c o. d firmum o.

e mortuorum o. f o.

Græca quæ in Pagnini commentarijs proferuntur, & Nannij versio, neutrum vbiq. habent genus.

tinum verò Interpretem, in masculinum genus vniuersa quæ neutro legerat mutasse. perinde namque est, siue hoc, siue illo genere, hæc proferantur: tametsi neutrum genus, ad erubescentiam faciliùs idololatriæ deditos mouere possit.

C. 14. v. 26. Inter mala, ex idolorum cultura profluentia, quæ Sapiens hîc enumerat, vnum est χάριτος ἀμνησία, seu, vt alij codices habent, ἀμνησία, quod est, gratiæ obliuio. Ingratitudo significatur, quæ accepta beneficia obliuione delet. Interpres vertit, *Doni immemoratio*: nam *doni* legendum esse, non *Domini* aut *Dei*, vt vulgo legitur, Græca manifestè docent. Pleraque manuscripta *dñi* scribunt, quod quidem, quantum ex litterarum vi, *doni* legi possit: sed, probabilius arbitror, vel *dī* primùm scriptum fuisse, quod, ab alijs *Domini*, ab alijs *Dei*, sit lectum; nam *Dei* typis excusi codices habent: vel, *doni* disertè positum fuisse, atque existimatum ab indoctis scribis, lineam, quæ, supra dictionem iacens, *Domini* legendum indicaret, desiderari. itaque *Dñi*; qui frequentior est compendiosè scribendi modus; transscriptum, atque à quibusdam mutatum *Dei*. Infrà, decimo octauo capite, iterum occurrit χάριν: vbi, quidam Latini libri, rectè scribunt *donum*: at plerique simili mendo *te Deum*. Lyranus, Carensis & Richelius, *Dei immemoratio* legunt: tamen, non omnino à vera huius partis sententia abscedunt: adiungunt enim; quemadmodum & Robertus Holcot; *Bonorum Dei immemoratio*. quo etiam modo, manuscriptorum, quædam distinguunt; quædam, coniunctione addita, referunt, *Et bonorum Dñi immemoratio*. Atqui, nec *bonorum* huc referendum est. ad id quod præcedit pertinet, *Tumultus bonorum*· θόρυβος ἀγαθῶν, hoc est, perturbatio bonorum, vel, tumultus in bonos excitatus. Est igitur vera, apteq́. distincta, lectio: *Tumultus bonorum, doni immemoratio*. Nannium, qui Latinos secutus codices, vertit: *Tumultibus gratiæ bonorúmque Dei obliuione* (.s. tenentur omnia) putarim, non Interpretis translationem, sed scribarum deprauationem secutum. Sequitur, *Animarum inquinatio, natiuitatis immutatio*, γενέσεως [a]ἐναλλαγὴ, natiuitatis vel generationis immutatio. Quidam id de concubitu intelligũt, eo ex quo proles nasci non potest, qui alijs fit membris, quàm à natura generationi statuta sint: quidam accipiunt, de prolis adulteratione siue suppositione, *generatione* pro re genita, seu *natiuitate* accepta pro re nata.

228.

Sap. 18. a. 2.

[a] ἐν ἀλλαγή.

Subsequitur: *Nuptiarum* [a]*inconstantia*, *inordinatio mœchiæ &* [a]*impudicitiæ*.] Codices, Plantini duo, & Hunnæi vnus, legunt: *Nuptiarum inconstantia, mœchia & impudicitia*, multo, meo quidem iudicio, veriùs;

229.

[a] instantia o.
[a] pudicitiæ o.
Pl. ang. Pl. m. E.

rius; videtur enim τὸ *inordinatio*, vulgatæ, ex altera translatione, additum, quæ, in antiquissimo Malmundarij manuscripto exstet, hunc ad modum: *Nuptiarum inordinatio, mœchia & impudicitia.* Quod Græcè est γάμων ἀταξία, vulgatus Interpres *nuptiarum inconstantia*; Alius *nuptiarum inordinatio*, transtulit. Itaque, ad illustrandum locum, verisimile est, scriptum primò fuisse, *inordinatio*, quod in altera erat versione, supra *incōstantia*, & id simul postea in textum assumtum (nam & quidam codices legunt: *Nuptiarum inconstantia, inordinatio, mœchia & impudicitia*, duo Hentenij, duo Parisiensium, &, quæ ex his duobus à Parisiensibus emendata est, anni 1557. editio) tandemque mutatis nominandi casibus in gignendi, *mœchiæ & impudicitiæ* adiunctum. Restituenda est igitur in plerisque exemplaribus vulgata versio, vt tria illa Plantini atque Hunnæi scripta, habent: *Nuptiarum inconstantia, mœchia & impudicitia.* Nam Malmundarij liber, qui, pro *inconstantia, inordinatio* scribit, videtur hîc à vulgata editione recedere, vt aliàs nonnunquam, id quod in Clarij Biblijs creberrimū est. Sic ergo Græcæ editioni Latina consonat: habet enim Græca editio γάμων ἀταξία, μοιχεία, καὶ ἀσέλγεια. Tria hîc superioribus postrema subiunguntur mala, quorum primum, connubiorum confusionem, mutuamque vxorum communicationem, significat; secundum, adulterium; tertium, omne impudicitiæ & lasciuiæ genus.

230. ponunt 1. MS. C. 15. v. 6. *Malorum amatores, digni sunt qui spem 'habent' in talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt.*] Decem è nostris manuscriptis, & quidem emendata pleraque, prętermittunt, Græcis codicibus consentaneè, substantiuum verbum *sunt*: leguntque hoc ordine, *Digni qui spem in talibus hab.* Lobiense, addit *sunt*, sed alio loco: *Sunt digni qui in talibus spem habent*. Reliqua nostra exemplaria, & *sunt* adijciunt, & *morte: Digni sunt morte qui &c.* expositoribus, Lyrano, Holcotio, Carensi, & Richelio, conformiter. At, vtrumque, dubio procul, superfluit. mirum est, Glossematicos illos, de ijs, quos sequendos sibi proponerent, codicibus, nō magis fuisse sollicitos. Verbum *habent* complura manuscripta scribunt *hñt.* id quod, huic conuenientiùs loco, *habeant* legatur quàm *habent*. Malmundariense antigraphum absque compendio *habeant* scribit. Græcè est ἄξιοί τε τοιούτων ἐλπίδων, dignique talibus spebus, id est, digni qui tales spes habeant. Crassus hîc in Leodiensi scripto est error, *tabulis* pro *talibus*, tametsi eiusmodi sit, qui à loci sententia non omnino recedat. Non absimilis est error in Græca Argentoratensium editione, quæ, pro ποθοῦντες, quod noster vertit *qui diligunt*, ποιοῦντες habet. erroris occasio sumta est ex Aldino, quem Argentoratenses secuti sunt, codice, in

quo

quo aduerterunt vitiosè ποτῶντες scriptum esse. Est & alius in hoc versu, licet minor, quorundam Latinorum codicum error, qui postremum *qui* omittunt: *Et colunt.* Citra errorem igitur hæc est loci scriptura: *Malorum amatores, digni qui spem in talibus habeant, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt.* Cuius sensus est: Malitiæ omnis vberrimum fontem amant, & ij qui faciunt idola, & ij qui fieri colique desiderant, & ij qui colunt: ac proinde digni sunt qui vanas atque inanes spes in illis habeant. vel hic sensus esse potest: Idolorum amatores, digni sunt qui in idolis inanibus inanes spes collocent, & ij qui idola faciunt, nempe, & ij qui &c. cui sensui, τε coniunctio, quæ Græcè additur, παρέλκει.

C. 16. v. 11. *In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, & &c.*] Legi non potest, quod Carensis & Richelius arbitrantur, vnica voce *Immemoria*: nam, Græcè, duæ sunt sine controuersia dictiones (εἰς ὑπόμνησιν in enim memoriam) sicut & in Latinis ferè libris. Accusandi casu, inter Latinos, Malmundarij liber vtitur: *In memoriam enim. Sermonum tuorum.* quidam codices *seruorum tuorum* legunt, quod & Carensis exponit: sed *sermonum*, quod habent veriores codices, scribendum legendumque esse, Græca loquuntur. τ λογίων σου. *Examinabantur.* Complura exemplaria, cum Glossematicis, Lyrano, Car., & Rich., scribunt *exterminabantur*: at, meliùs, emendatiora pleraque, *examinabantur*, quod & Hentenius ac Parisienses, in huius loci castigatione, secuti sunt. Quid si verò *extimulabantur* legendum esset? id enim ἐνεκεντρίζοντο, quæ Græci fontis vox est, significat: nam ἐκκεντίζειν & ἐκκενσλίζειν exstimulare denotant. *Et velociter saluabantur.* Quidam fide digni codices *velociter* omittunt: alij, cum Græcis exemplaribus, addunt. Similis est, in ea, quæ sequitur voce, varietatis ratio. correctiorum namque codicum, nonnulli *sanabantur*, nonnulli *saluabantur* habent: sed, hi, vt numero superant, ita Græcæ editioni consonant. διεσώζοντο enim, hoc est, *saluabantur*, cuius hoc loco, expositio est *sanabantur*. Correctores Hentenius & Parisienses *saluabantur* in textum retulere. *Ne, in altam incidentes obliuionem, non possent tuo vti adiutorio.* Perperàm, libri quidam, *alteram* legunt, vel *aliam*, pro *altam*. Vitiosè Nurenburgensis editio, cum vno ex nostris manuscripris, *incedentes* habet pro *incidentes*. Malè, exemplar medium, *non non possunt* scribit, pro *ne non possent*. adeò, vix vna est vox, quam nõ aliqui mendosè scripserunt: id quod, non inutile est scire, licet, non vtile semper fuerit, singulos singulorũ errores inculcare & refutare. Explicatio huius loci esse possit huiusmodi: Vt enim præceptorum & promissorum tuorũ memores essent, serpentũ aculeis, quasi stimu- 231.

lis, admouebantur, & probabantur: ne autem, afflictionis vehementia, in desperationem profundamque tui obliuionem delapsi, tuis non possent retrahi beneficiis, celeriter sanitati restituebantur. Sermo est de Israelitis, serpentum morsu, in eremo, afflictis.

Num. 21. b. 6

232. C. 16. v. 19. *Et quodam tempore, in aqua, supra virtutem ignis exardescebat vndique, vt &c.*] Græcè est ποτὲ ἢ καὶ μεταξὺ ὕδατος, quod est, Aliquãdo autem & inter aquam. Grando & ignis mista pariter ferebantur, vt est nono Exodi capite: de qua Ægypti plaga, locum hunc Enarratores intelligunt. *Super* aut *Supra virtutem ignis* · ὑπὲρ τὴν πυρὸς δύναμιν. *Exardescebat*, s. flamma, vel, ignis, de quo, versu præcedenti. Impressi aliquot codices, *exardescebat* legunt; scripti, *exardebat* pleriq.; *ardebat*, spectatiores nõnulli, sex numero, neq. aliud est Græcè quàm simplex φλέγει, ardet, vrit, præsens pro præterito. *Vndique*. id, sex manuscripta tollunt, Græcis antigraphis similiter. *Vt iniquæ terræ nationem exterminaret*. Multi libri *iniquam* scribunt: sed correctiores, Græcæ lectioni consentaneè, *iniquæ* habent, quare id Hentenius & Parisienses probauere. Lobiensis monasterij exemplar *nationes* multitudinis numero legit, quo modo & Græcè est γενήματα, id quod, quidã germina siue genimina vel prouentus interpretantur, quidam progeniem. Manifestum ex Exodo est, tempestate illa, & homines perditos, & iumenta, & arbores, atque herbas. Sericatus Atrebatensis Collegij codex *exterminares* habet: at *exterminaret*, quod in aliis est libris, Græco conuenit. διαφθείρῃ, corrumperet, vastaret.

Exod. 9. e. 24.

ἵνα ἀδίκου γῆς

Exod. 9.

233. C. 16. v. 23. *Hoc autem iterum, vt nutrirentur iusti, ignis etiam suæ virtutis oblitus est.*] τὸ *ignis* sex & viginti nostrorum manuscriptorum addunt: decem, cum antiquis Dominicanorum, nonnullis Lugdunensium, & quatuor Parisiensium, tollunt. His, quippe probatioribus, fides potiùs adhibenda est: cùm etiam, Græci fontis exemplaribus, consentiant. Accertè, in iis, quibus legitur, manuscriptis, nonnulla aduertere licet adiectionis indicia: quædam enim post *virtutis*, nonnulla post *etiam*, alia ante *etiam* scribunt. Hentenius itaque & Parisienses textu pepulere. Porrò, & si non legendum, subaudiendum, ex superiori versu, est: vnde factum existimo, vt, ex glossa inter lineas addita, in textum irrepserit. Subaudienda est autem, aut ipsa vox *ignis*, aut, quæ ei Græcè respondet, *pyr*; Si *pyr*, scribendum videtur: *Hoc autem iterum (&c.) oblitum est*; si *ignis*: *Hic autem iterum (&c.) oblitus est*. Hæc enim, vt suppositum & appositum, iungenda sunt. Posteriori modo, duo scripti codices habent, G & Malmundarienſis: sed, rasura, in vtroque appareret. Verùm alij non pauci, sic pronomen scribunt, vt nescias, vtro

modo

modo legere debeas, *hic* an *hoc*: vtrumque scriptura patitur, b. Quare, vt Græcis libris, ipsique loci sententiæ, optimè conuenit, ita à Latinis codicibus haud aliena est ista lectio: *hic autem iterum* (&c) oblitus est. Cæterùm, si vulgò recepta *hoc autem iterum* (&c) *oblitus est*, retinenda est, quia in plerisque bonis codicibus diserte legatur: similem ad modum intelligenda est, *hoc* ad *pyr*, *oblitus* ad *ignis*, relatis. commoda incommodæ versionis expositio est. Significare enim vult author, ignem, qui, grandine pluuiaque non obstantibus, impiorum Ægyptiorum fructus absumserat; contrà, vt nutrirentur iusti, virium suarum quasi oblitum, nihil obfuisse, siue frugibus pecoribusque Israelitarum in Ægypto, siue mannæ in eremo. Pro *nutrirentur*, vulgares Græcorum codices, σεσῳῶσιν *verterentur* legunt: sed vera est lectio, quæ in Regio est & Vaticano, τραφῶσιν vel τραφῶσι, quam secutus Interpres, *nutrirentur* transtulit. ὀπλέλησται. quidam, ita vt infiniti modi sit, scribunt ὀπλελῆσθαι, oblitum esse; quidam, ita vt indicatiui, ὀπλέλησται, oblitus vel oblitum est. Hæc, de Græca lectione, obiter adiecta sint.

τοῦτο δ' (πῦρ) πάλιν (&c.) ἐπιλέλησται.

C. 16. v. 25. *'Propter hoc' & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebant.* Scriptura hæc in multis bonis codicibus reperitur, atque in plerisque eorum quos habemus integriores. Vulgares, cæteris haud mutatis, ferè *in* præpositionem omittunt, Carensi & Richelio adstipulantibus. Aliquot, quos non postremo ducimus loco, Pl. long. A, M, &, quod præstantissimum est exemplar, Q, legunt *in*, cæteraque ad eundem, quo primi illi, modum: sed, *deseruiebant* in *deseruiebat*, pluralem numerum in singularem, mutant. quo modo & Franci Dominicani, quibusdam legi, indicarunt. Idem, tres isti legendi modi significant, si in primo *creata*, vel quid simile, subaudias: sed tertius cæteris præferendus videtur. In primis enim, aptissimè, ei quæ præcedit sententiæ, cohæret. Docet præcedens versus, creaturam creatori subseruire. Hic subditur: *Propter hoc & tunc in omnia transfigurata* (nempe *creatura*) *omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat*. Deinde, Augustinianæ lectioni consonat, quam primo capite tertij De trinitate, huiusmodi inuenimus: Propter hoc & tunc in omnia se transfigurans, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat. Eodem planè modo Malmundarij codex scribit, ita vt videri possit veteris editionis exemplar esse. Nuper Cypriano consensit, nunc Augustino. quanquam, parùm, vetus editio, à nostra, discrepasse videatur, vt & istud exemplar parùm discrepat. Postremò, tertia illa manuscriptorum lectio, vt Augustini, ita Græcis consentit antigraphis, quorum hæc verba sunt: διὰ τοῦτο τότε εἰς πάντα μεταλλαττομένη

234. h Propterea 2 MS.

C. 13. v. 4.

(transformata, immutata) τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ ὑπηρε
non sine ratione illam amplectamur: quam & Clarius, v
sed citra Latinorum codicum authoritatem; substituit.

235. Sequitur: "*Ad voluntatem*' "*eorum*' "*qui*' *à te desiderati sun*
"à voluntate 1 *MS.* *à te* legunt; Dominicanorum scriptum *ad te*. Collegij Bu
"horum *MS* emplar, supra lineas tantùm habet *à*. Græcè est πρὸς τὴν
"quia o. θέλησιν· ad egentium voluntatem, vel precantium, aut des
hæc enim omnia δέομαι significat. Interpres quid intel
satis scio; An, Ad vol. eorum quos desiderasti, quos in
tibi populum eligere voluisti; an, Ad vol. eorum qui à
uerunt, à te rogauerunt, vt deponentis more vsus sit, des
Sap. 15. *b.* 9. aliâs *concertari*. D. Augustinus legit: Ad vol. horum qui
bant. Malmundariense exemplar paulò aliter: Ad vol
à te (vel *ad te*, nam erasum est *d*) desiderabant.

236. C. 16. v. 28. *Vt notum omnibus esset, quoniam oportet* "*p*
"præire o. *lem ad benedictionem tuam.*] Ideò, inquit, voluisti Domine
lis radiis calefactum, liquefieri & consumi, vt discerent
anteuertendum Solem, ad laudandum atque inuocand
munera cõsequenda. "*Et*' *ad orientem* "*lucis*' "*te adorare*'. C
"o. tinorum exemplarium *orientem* legunt, quædam *ortum*
"Solis o. tria & viginti, hoc modo; quatuordecim, illo. Græcè es
"adorare te *Lob. G.* τολὴν φωτὸς ἐντυγχάνειν σοί. ἀνατολὴ vtrumque significat, &
ortum, propriè Solis. Hoc loco, pro *ortu* accipienda vide
do & transferunt pleriq. omnes. Significatur enim, no
tem Deum adorandum esse; id quod Iudæis idololatr
cium; sed; quod ea quæ antecedunt loquuntur; ad ortu
est, vt lux oritur, primo crepusculo, Deum adeundum,
atque adorandum. opportunũ orandi tempus designatu
tis situs præscribitur. Videtur itaque, *ortum* legendum
Enarratorum, Rabani, Lyrani, Holcotij, Carensis, ac R
est; & Dominicanorũ ac Parisiensium castigatio. Verù
res atque emendatiores nostrorum codicum, *orientem* f
Brugensis, Leodiensis, Lobiensis, Malmundariensis,
nonnulli: quin & Parisienses, pro *ortum*, non aliud adf
plar, quàm vnum Basileæ excusum, quod etiam solur
annotauit. Quare, si *orientem* legendum est: eundem t
sum exponendum videtur. *ad orientem lucis*, pro *ad orient*
simili ratione. Nihil enim hîc, de adorandi agitur mod
nimè, qui diuinæ pro Iudæis ordinationi, contrarius era
Richelius docet. Porrò, huc respexisse videntur, qui

scriptura *te* sustulerunt; rursus, qui *ibi* addiderunt. *Et ad orientem lucis adorare*, tria habent manuscripta; *Et ad orientem lucis* *te ibi ᵇadorare*, duo. Atqui, non ad orientem tantùm manna iacuit, sed per castrorum circuitum: non ergo ad orientem magis orādum docuit, quàm ad quamcumque aliam mundi plagam. Neque, quia ante ortum Solis colligendum fuit, cuius solius Sapiens hoc loco meminit, versa ad orientem facie orandum significauit.

* oportet
ᵇ adorari
1 MS. alterum duorum. Exod. 16. 13. 14.

C. 17. v. 11. *Cùm sit enim timida nequitia, data est in omnium condemnationem.*] Plerique nostri codices legunt: *Data est in omnium condemnationem*, vel *condemnatione*; duo: *dat testimonium condemnationis*; Quatuor: *dat testimonium condemnationi*, quibus quintus accedit: *Data testimonium condemnationi est*; Sex, cum duobus Hentenij & duobus Parisiensium: *Dat testimonium condemnata.* Prima harum lectionum, etsi in quibusdam sit spectatæ integritatis codicibus, spuria, meraq. esse videtur corruptela, in qua, vox vna, in tres aut quatuor distracta, cæteraque variatæ sint; Secunda ad veram propiùs accedere; Tertia & Quarta, de veritate contendere. Tertia, est in O & Q emaculatissimis manuscriptis, atq. in Moguntinensi & Colonienſi primis editionibus; illa, anni 1472; hac, anni 1479. cuius &, post primam lectionem, Robertus Holcotius meminit. Insuper, in D. Gregorij moralibus exstat, tum duodecimi libri capite vicesimo, tum vicesimi-septimi decimooctauo. atque hoc modo, apud Gregorium, etiam Franci Dominicani, ante trecentos annos, legerunt: ad idem enim negotium, in suis ad Biblia notis, priorem Gregorij locum citarunt. Porrò, ijdem, quartam lectionem, antiquis codicibus & Rabano, attribuunt. Rabani verba, cùm ea quæ ipsi proferunt, tum ea quæ in Glossa ordinaria sunt, satis id loquuntur. Est, in antiquis Parisiēsium antigraphis, Germani Iato & Dionysij Iato, atque in eo, quod ex Malmundario habemus, vetustissimo scripto, aliisque nonnullis exemplaribus. hanc & primam, lectiones, Richelius, Carensis, & interlinearis glossæ Author, proferunt. Est & Græcorum librorum varia hoc loco scriptura, duplex potissimùm; vna δειλὸν γὰρ ἰδίᾳ πονηρία μάρτυρει καταδικαζομένη, Timida enim res malitia (proprio, aut) se teste condemnata, vel condemnatur; Nannius vertit: Pauida quippe res malitia, idque seipsa teste comprobatur; altera δειλὸν γὰρ ἰδίως πονηρία ᵃμαρτυρεῖ καταδικαζομένη, Timida enim propriè res malitia dat testimonium condemnata, id est, cùm condemnatur, cùm accusatur, cùm arguitur. Priori Græcorum scripturæ, probè congruit tertia Latinorum lectio: hoc est enim *dat testimonium condemnationi*, quod, *Se teste condemnatur.* Posteriori, quarta consentanea est, præterquā quòd

237.

ᵃδιαμαρτυρεῖ Vatic.

τὸ ἰδίως in ea expreſſum non videatur, vt nec in illa ἰδίῳ. Videri Interpres noſter poſſit, poſteriori potiùs modo quàm priori Græcè legiſſe, quòd *dat teſtimonium* verterit, id quod eſt ex μαρτυρεῖ vel διαμαρτυρεῖ, non ex μάρτυες; ac proinde etiam *condemnata* trāſtuliſſe: niſi dicas, ſenſum ab eo tranſlatū prioris ſcripturæ, hoc modo: *Dat teſtimonium condemnationi.* Verumenimuerò, cùm ſit idem penè ſenſus, Græcæ vtriuſque, & Latinæ vtriuſque, lectionis: potuit & hæc, *Dat teſt. condemnationi*, ex poſteriori Græcorū; & illa, *Dat teſt. condemnata*, ex priori, conuerſa fuiſſe. quare, ex codicibus Græcis, certi parum liquere poteſt. Ex Latinis verò, Dominicani *condemnata* ſcribendū collegerunt: ſed video, *condemnationi*, ſuffragari, cùm eos codices, quorum eſt ſecunda, tum eos omnes, quorum prima eſt lectio. Cæterùm, nolo ego quidquam hac in re iudicare, ne me aliis iudicandum præbeam.

238. Sequitur: *Semper enim præſumit ſæua.* cuius ſenſus eſt: Ideo timida eſt malitia, quia ſemper præſagit, ſemper imminere metuit, pœnas, quas promerita eſt. Græcè eſt ἀεὶ γὰρ προσείληφε τὰ χαλεπὰ, ſemper autem aſſumit, vel ſuſpicatur, grauia, ſiue mala. Videri poſſit Interpres προσείληφε legiſſe, à προλαμβάνειν, quod præſumere, ſeu, anticipata opinione duci, ſignificat. *Perturbata conſcientia.* Emendatiores codices legunt *turbata*, aut, quod in pluribus eſt, *conturbata*. Nequaquam verò, *conturbata* cum *conſcientia* iungendum eſt, vt appoſitum cum ſuppoſito: eſt enim *conturbata* primi, *conſcientia* ſexti caſus; ac ſi dicas, *conturbata propter* aut *per conſcientiam*; nequitia nempe, hoc eſt, homo nequam, ſiue malus. Ex Græco autem manifeſtum illud eſt· συνεχομένη τῇ συνειδήσει, quod eſt, cohærens conſcientiæ, vel implicata conſcientia. quidam legunt συναγχομένη, id eſt, coacta, conſtricta. compreſſa à conſcientia, reddit quidam. Nannius legit, vt eſt in Argentoratenſi editione, συνεχχμένη, ſed ſubſcripto datiui caſus iota: vertitque, Semper enim præſagiendo anticipat mala, quæ ipſius conſcientię congruunt. Hanc ſententiam, quam tranſtulit Interpres vulgatus, *Semper enim præſumit ſæua conturbata conſcientia*; alius, aut vertit, aut expoſuit, *frequenter enim præoccupant peßima redarguente conſcientia.* Coactum eſt autem ſimul iſtud in vulgati Interpretis textum, compluribus in libris, ante illud, *Cùm ſit enim timida.* Porrò, decem Henenij codices, ſeptem noſtri, & quatuor Pariſienſium, omittunt. In Malmundarienſi antigrapho confoſſum eſt: in P., margini duntaxat adſcriptum. Alia non pauca exemplaria, variè id legunt. vnum habet· *freq. en. præoccupans*; aliud: *freq. en. præoccupabant*; tertium, *frequenter præoccupabant*; quartum cum quinto, *frequenter præoccupabantur.* rurſus, vnum, *redarguent*; alterum, *arguebant*. hæc itaque ſententia, vt adiecti-

adiectitia, repudianda est, nec in textum admittenda. Duo nostra manuscripta, eam solam habent; alteram *Semper enim præsumit &c.* omittunt: sed illa, vt parua fide digna sunt, ita errare hoc in loco apparent. nam, cùm & hanc sententiam, *Cùm sit enim timida &c.* prætermittant, videntur scribæ, inter easdem voces, *cōscīa* & *conscientia*, media, transilijsse.

C. 17. v. 13. *Et dum ab intus minor est exspectatio.*] *Ab intus*. quidam codices tollunt ab; rectè, si sermonem spectes: sed emendatiores addunt, & *ab*[n] *intro'* plerique eorum scribunt. Leodiense manuscriptum, post *expectatio*, addere videtur, quod est in Malmundariensi, *eius*. id quod, expositionis causa adiectum putarim: nam, nec Græcis legitur, nec Latinis plerisque libris. Dum in animo, inquit Sapiens, minor residet auxilij spes, oppressa nimirum per desperationem fiducia, *Maiorem computat scientiam eius causæ de qua tormentum præstat.* Veriorum librorum quidam *computat* legunt, quidam *putat*. In Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho est ἀναλογίζεται; in nostris, λογίζεται. Pro *scientiam*, duo manuscripta *conscientiam*, habent; duodecim, cum multis impressis libris, *potentiam*, Carensi & Richelio adstipulantibus. Holcot *pœnam* legit, id quod nos alibi non reperimus. Meminit Carensis, & *audaciam* legi. quod, in vno quidem manuscripto substitutum deprehendimus, in aliquot verò typis excusorum codicum ad marginem notatum vidimus. Atqui, integerrimi quique, cùm impressi tum scripti codices, *scientiam*, cuius etiam Holcotius meminit, seruant: quamobrem illorum nulli commutandum id censeo. Porrò, Græca hodie exemplaria, concorditer, id quod contrarium est, ἄγνοιαν *ignorantiam* legunt: quod, ex Græco textu, in Latinum vulgatæ editionis, quidam, vt genuinum, transtulit, *Maiorem computat ignorantiam:* sed alij, Interpretem, & Græcè legisse, & Latinè vertisse, *scientiam*, arbitrantur. Vtut illud sit, in eundē mihi sensum videntur posse accipi, *scientiæ* & *ignorantiæ* lectiones. Nam, siue dixeris: Scientiam, quæ haberi potest ea de re, cuius consideratio ei afflictionem parit, maiorem existimat, ea scientia vel opinione quam sibi ipse formauerat; siue, Ignorantiam, quam habeat ea de re, cuius consideratio ei afflictionem parit, maiorem existimat ea opinione, quam sibi formauerat; idem vnum dixeris. idem enim est, quod ignoratur, & quod sciri potest. Significatur, mentem malè sibi consciam, dum auxilio se videt destitutam, ea, quæ in se ventura sunt, mala, longè, quàm existimauerat priùs, deteriora ominari. Petrus Nannius, quòd in eos inciderit libros, qui *potentiam* Latinè legūt, existimat, Veterem Interpretem, pro ἄγνοιαν Græcè δύναμιν, aut quid simile

239.

[n] vtroque o.

πλείοναλογίζεται τὴν ἄγνοιαν.

mile legisse: atque hoc ipse secutus, transtulit: Ea deterior rerum expectatio, quum intus animum obsederit, omnia in maius accipit, grauioráque (quàm reuera sunt) suspicatur, de vicibus eius causæ, quæ cruciatum suppeditat. quod quidem eundem clariùs adfert sensum: sed non illa idcirco genuina est lectio. Regius textus, ex Complutensi, *eius causa* scribit: sed aliis libris, vt Græcis antigraphis, genitiuus est, *causæ*. Cæterùm, qui Græcè sunt genitiui, τῆς παρεχόσης τὴν βάσανον αἰτίας, *præbentis tormentum causæ*, ab aliis nonnullis absolutè positi intelliguntur, vertunturque per absolutè positos ablatiuos: Præbente tormentum causa.

240. *Undecim nostra, & quatuor Parisiensium MS. hæc legunt modo.*

C. 17. v. 14. *Illi autem qui impotentem verè noctem, &c.*] Hæc genuina est, huius partis lectio: *I. a. q. impotentem verè noctem*. eam enim habent, vt emendatiores Latinorum, ita omnes Græcorum codices: eam etiam, Hentenius ac Parisienses castigatores, in textum transtulere· οἱ δὲ τὴν ἀδυνάτον ὄντως νύκτα Græcè est, Illi autem (vel, quod Pagninus vertit, ergo) impotentem verè noctem. Porrò, quia obscurum istud est, ijsque quæ sequuntur obscurè iungitur, multis mutatum deprauatumque est modis. Nonnulli scripserunt: *Qui impotentem in verè noctem*; nonnulli: *Qui potentem verè noctem*; quidam: *Qui in potenti illa nocte*; quidam: *Qui impotentes venere noctem*; alij: *Qui in potentem venere noctem*; alij denique aliter. penè enim, quot codices sunt, tot corruptelæ. Est autem, inter eos, quos recensuimus, errores, celebris maximè, postremus, quem, etiam Glossematici, Lyranus, Holcot, & Richelius, secuti sunt. Carensis eodem modo, sed *impotentem*, vna voce, legit: sicut & manuscripta quædam. Proximè verò ad veritatem accedere possint secundus error & tertius: nam & *inuincibilem* ἀδύνατον significat: sicque *inexpugnabilem* hoc loco Nannius transfert. Annotatur in quorundam excusorum librorum marginibus, pro *impotentem*, aliàs *horrendam* haberi, quod in manuscriptis non inueni.

a nocte r *MS.*

Sequitur: *Et ab infimis & ab altissimis inferis superuenientem.* s. noctem. Priorem & coniunctionem, vnum scriptum extra textus seriem habet; alterum, E signatum, omnino non habet. Atqui, cùm in plerisque omnibus sit libris, quinetiam Græcis addatur antigraphis, putarim legendum: sed, eo, quo Græcè legitur, modo; non, vt posteriori & respondeat; accipiendum. Ineptè deinceps, pro *infimis*, quidam *infirmis* scripsere. Idem est autem *ab altissimis*, quod *ab infimis*; ad profundissima inferni penetralia significanda repetitum. Glossematicorum vulgus, *ab infimis* ad inferiora, *ab altissimis* ad superiora mundi principia ferè refert. omittit enim *inferis*, vt complures libri; octodecim

decim nostri; sed, iniustè: nam integerrimi quique codices addunt, minimeque prætereunt: Græcè quoque hunc ad modum legitur, καὶ ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθοῦσαν, & ex impotentis inferni speluncis (vel recessibus) superuenientem. Eleganter dixit author, impotentem noctem ex impotenti inferno profectam; quod, mirum, ab Interprete mutatum esse. Videtur, impotentem infernum, profundissimum exposuisse; itaque, ex inferni profundissimo, egressam intellexisse, noctem profundissimam, in qua, nemo visu aliquid percipere, nemo operis quid facere poterat.

Eundem somnum dormientes. τὸν αὐτὸν ὕπνον κοιμώμενοι. Longè clarior Latinis esset locus, si abesset, quod Græcis abest, *qui*, in versus principio; hoc pacto: *Illi autem, impotentem verè noctem* (*per* præpositionem subaudi) *& ab infimis & ab altißimis inferis superuenientem, eundem somnum dormientes.* Lecto autem *qui* (quod nostrorum codicum nulli deest) subaudiendum est participio *dormientes*, substantiuum verbum *erant*. duo scripta, vnum Abbatiæ Lobiensis, alterum Doctoris Hunnæi, L notatum, quorum ea est lectio, quam suprà protulimus, *Qui in potenti illa nocte*; pro *dormientes*, *dormiebant* legunt. id quod, aptissimè, nostræ editioni, cui *qui* additum est congruat. Verùm, videntur exemplaria illa, etsi magnam fidem mereantur, mutata hoc loco esse, vt locus obscurus commodè posset intelligi; in primis, quòd, ab aliis exemplaribus, Græco conformibus, variè scribant, *in potenti nocte dormiebant*: deinde, quòd pro *verè* substituant *illa*, contra Græcos cæterosque nostræ editionis Latinos libros: denique, quòd accusatiuum *superuenientem* retineant, qui, in ablatiuum, simili ratione, mutandus erat. non enim ad *somnum*; quod est ex Græco liquidum; referri potest. Multùm verò ad Malmundariensis codicis, qui veterum lectionem referre solet, horum codicum accedit scriptura. sic enim est in Malmundarij manuscripto: *Nam cùm omnes impotenti illa nocte ab infimis & ab altißimis inferis superueniente eodem somno conquiescerent.* Huius versus sententia proximo complectetur versu: *Aliquando monstrorum exagitabantur timore, &c.*

C. 18. v. 2. *Et quia non* ¯ *& ipsi per eadem paßi erant, &c.*] Quædam manuscripta tollunt *per*: sed plerique, & castigatiora inter ea, addunt: qua ex causa, Hentenius textui adiecit. Græcè, nec est *per*, nec *eadem*, tantùm πεπόνθασιν passi sunt, quod, Regio & Vaticano, est ἐπεπόνθεισαν, passi erant. *Magnificabant te.* Græcè est ἐμακάριζον, quod est, beatificabant: neque additur *te*, quod & emendatiora ferè Latinorum exemplaria reijciunt. *Et* ¹ *qui' antè' læsi erant.* προηδικημένοι, id est, antè iniuria affecti. *Quia*, vel fidelius, Qm̃ *non lædebantur.* 241. ¯ o. ¹ quia o. ¹ quia non o.

Græcis antigraphis est: *Quia non lædebant*, ὅτι οὐ βλάπτουσι. *Gratias agebant*. Complures *tibi* adijciunt; non rectè: neque enim, aut à Græcis libris, aut à verioribus plerisque Latinis, agnoscitur Meritò Hentenius & Parisienses sustulerunt. Atrebatensis Collegij manuscriptum *cuique* addit: de quo eadem ferenda censura est. *Et vt esset differentia donum petebant*. Codices nostri plerique *donum* in *te Deum* mutant: verùm, tres ex impressis, & quatuor ex scriptis, *donum* seruant. inter scriptos, est Brugensis, antiquissimus ille vt integerrimus; O deinde & E præstantissima exemplaria: inter excusos Moguntinus & Coloniensis, ex ipsa typographiæ infantia editi. Eadem, in nonnullis libris, lectio, expuncta videtur; & quidem in lectissimis, Leodiensi, eoque qui P signatur: in nonnullis margini est addita. Græci scribunt: καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο*. Nulla hic *Dei* est mentio: sed χάριν, quod legitur, pro nomine acceptum, gratiam donumque significat. *Donum* & aliis huius libri locis Interpres transtulit, bis eodem tertio capite. Verisimile est, hoc loco, quod & suprà in simili alterius loci varietate notauimus, Dm̃ scriptum fuisse, atque id ab aliis *Deum* lectum transcriptumque, ac postea huic, vt superioribus partibus, *te* pronomen additum. errores plurimi, ab iis ortum habent, qui notis scripsere. Quidam, aduerbium esse intelligunt χάριν; Complutenses, qui vertunt, *Et differendi gratia orabant*: sed Interpres noster, illud, pro nomine accepisse videtur, aduerbium autem subaudiisse. Sed, cur dici non possit, χάριν pro aduerbio habuisse, *Deum* verò vel *te Deum*, aut explicandi caussa addidisse, aut ex suo Græco codice transtulisse? Nam Parisienses adnotarunt, Vet. Gr. (quod legendum videtur, Vetus Græcum) Basileense exemplar *Te Deum* legere. Non, quia taceo, assentior.

Brug. O. E. C.

Multi id trãsferunt: & inimicitiarum, vel odij, veniam precabantur. *Sap. 3. b. 9. c. 14. C. 14. v. 26.* Te dm̃ *manuscripta multa scribunt*; *duo* te dnm̃.

Quæstio hîc est controuersa, de quibus locus iste intelligendus sit, an de Hebræis, an de Ægyptijs; An significetur, Hebræos, quòd non similiter Ægyptijs affligerẽtur, Deum laudauisse &c. An Ægyptios, Hebræorum, quòd eiusmodi plagas haud sustinerent, felicitatẽ prædicasse, &c. De Hebræis Tractatores nostri exponũt, Lyranus, Holcotius, Carensis, Richelius, ijque quoque, qui passim secundæ personæ pronomen adiecerunt, de eisdem acceperunt. De Ægyptiis intelligunt Neoterici ex Græco Interpretes. Atque id nobis videtur, Latinos codices de Ægyptijs; Græcos de Israëlitis, non facilè posse interpretari; illos autem de his, & hos de illis, citra eius, quæ in Exodo est, historiæ, offensionem, explicari.

242. C. 18. v. 13. *De omnibus enim* ⁻ *non* * *credentes propter beneficia.*] *Beneficia* scribunt Latina pleraque exemplaria: quod exponunt Lyra. & Richel

⁻ o.
* non o.

Richel. de beneficiis, quæ, ablatis per Moysi preces plagis, Ægyptij acceperunt. Porrò, duo manuscripta, Lobiense vnum, L. alterum, *veneficia* disertè, ea *u* figura, quæ ad *n* litteram accedat, legunt: tria, *beneficia* in *veneficia* emendando mutant: quædam, ita habent, vt satis nescias, *beneficia* ne sit an *veneficia*; atque hinc orta varietas est. quædam enim *v* litteræ figura figuræ *b* persimilis est: idem character, si erectus stet aut propendeat, *b*; si supinus vel paululum iaceat, *v* efficit. Græci codices habent πάντα γὰρ ἀπρεπῶς διὰ τὰς φαρμακείας. φαρμακεία, non beneficium, sed venenum & veneficium signat: quare, dubium esse non potest, *veneficia* veram esse Interpretis scripturam, ea quæ & Clarij fuit, ac Parisiensium sententia: nisi dixeris *beneficia* eum pro *medicamenta* conuertisse, quòd, & medicamentum seu medelam φαρμακεία denotet. Quidam Latini libri *sua* addunt, *Veneficia sua*: quod, cum Græca editione, alij tollunt. *Tunc cùm primum fuit exterminium primogenitorum.* Quatuor Parisiensium codices, & tres nostri, transfodiunt, *primum*, quibus suffragantur Græca exemplaria, quæ hoc tantùm habẽt, ὅτι τῶν πρωτοτόκων ὀλέθρῳ, in primogenitorum clade. Additum fuit *primùm* expositionis gratia: *Tunc primùm cùm &c. Spoponderunt*, vel, vt habent vetusta quędam manuscripta, *Sponderunt populum Dei se esse.* Pars ista, omnino, aut deprauata est agnoscenda, aut contra Latinę Grammatices regulas intelligẽda: neque enim primogenitorum morte territi Ægyptij, cultum Hebræorum Deo; quod hîc propriè significatur; promiserant: dimittere Dei populum, iubente cogenteque Deo, non id est Dei populum esse. Græcè legitur, ὡμολόγησαν θεοῦ υἱὸν λαὸν εἶναι, Confessi sunt Dei filium populum esse. Latinè itaque, aut substituendum est *filium* pro *se*, aut omittendum tantummodo est *se*; aut scribendum *nosse* pro *esse*; aut denique, cum Lyrano & alijs quibusdam, accipiendum *se*, pro *illos*. Secundæ coniecturæ, vnum manuscriptum, G notatum, adstipulatur: habet enim, *Spoponderunt populum Dei esse*, subaudi, Hebræos. Sensus loci est: Qui multis signis plagisque adducti nequaquam fuerant, vt fidem Dei operibus adhiberent, nempe magicis incantationibus dementati; primogenitorum exanimati strage, Dei pro dilecto sibi populo pugnantis potentiam agnouerunt. De Ægyptiorum hoc maximè principibus intelligendum est: neque enim dubium, quin plebeij, prioribus plagis moti, Dei vltricẽ manum agnouerint. hinc, prędicta septima grandinis plaga: Qui timuit, inquit Moses, verbum Domini de seruis Pharaonis, fecit confugere seruos suos & iumenta in domos.

Hæc manuscripta nondum videramus, cùm, eas quæ in margine Bibliorum sunt, notas scriberemus: ideò veneficia, in priori editione, minoribus typis excusum fuit.

Exo. 12. v. 31. 32. 33.

Exo. 9. v. 20.

C. 19. v. 2. *Quoniam cùm ipsi permisissent, vt se educerent &c.*] Octo nostri codices habẽt: *Quoniam* " *cùm ipsi permisissent, vt.* Alij octo illius

243. " ipsi cùm

ipsi cùm loco: *Quoniam cùm ipsi reuersi essent*, vt; Sedecim: *Quoniam cùm ipsi reuersi essent, & permisissent, vt.* hi, coniunxerunt, quæ in alijs atque aliis reperta sunt; & quidem numero prioribus præualent, sed antiquitate atque integritate non item. vetustiores & emendatiores sunt libri, qui alterum solummodo legunt, aut *reuersi essent* tantum, aut *permisissent* tantùm. hæc autem varietas, in Latinos codices, ex Græcis permanauit: Græcorum enim exemplarium, quædam, ὅτι ἀυτοὶ ἐπιστρέψαντες; quædam, vnica dempta littera, ὅτι ἀυτοὶ ὑπιστρέψαντες scribunt: ex illo translatum est, *Quoniam cùm ipsi reuersi essent*; ex hoc, *Quoniam cùm ipsi permisissent.* Quare, sciri difficulter potest, vtra Interpretis sit versio, cùm, & Latinorum inter se librorum, & Græcorum, eadem vna diuersitas sit; quodque his amplius est, nec sinceriores Latini codices sibi mutuò consentiant, sed alij quidem *reuersi essent*, alij verò *permisissent* legant, quasi æquali vtrimque authoritatis pondere. Cæterùm, plus aliquid iis tribuendum puto, qui *permisissent* habent, quibus accedunt, cum Lyrani enarratione, tria Parisiensium lectissima exemplaria, Di. o. Ge. o. l. quæ, cum aliis; verisimile est; nonnullis, Hentenius secutus, emendauit: *Quoniam cùm ipsi permisissent vt.* Et sanè, hæc, in præstantioribus est codicibus Græcis, lectio, Vaticano, Complutensi, Regio (ὑπερέψαντες namque habent) quibus plerumque, cùm Græcorum exemplarium varia est scriptura, versionem nostram respondere, obseruasse mihi videor. Melius insuper loco cõuenit *permisissent* seu ὑπερέψαντες, quàm *reuersi essent* siue ὑπερέψαντες: aptius tamen est quod est Græcè ὑπερέψαντες, quã quod Latinè *reuersi essent*: potuisset enim, & rectius, ὑπερέψαντες transferri *conuersi essent*; quinetiam verti posset *permisissent.* Itaque, *permisissent* potius legendum videtur: *Quoniam cùm ipsi permisissent.* cui continuò subiungitur: *Vt se educerent*, quod, quædam antigrapha *Vt se ducerent*, quædam *Vt seducerent*, legunt. *Seducerent*, quanquam à Carensi & Holcotio exponatur, adulterinum est: vel *se educerent*, vel, quod frequentius est in manuscriptis, *se ducerent*, scribendum est. Græcè est, τῦ ἀπέναι seu ἀπεῖναι, vt abirent. *Et cum magna solicitudine præmisissent illos.* A duobus scriptis omittuntur ista (quanquam in marginibus sint scripta) *Vt se duc., & cum mag. sol. præmisissent*, scribarum, quibus vocum *permisissent* & *præmisissent* similitudo imposuit, proculdubio errore. *Consequebantur illos pœnitentiæ actus.* Quatuor exemplaria, cum Richelio, *consequebatur* habent: sed seruandus est pluralis numerus, qui in plerisque & castigatioribus est. Videri autem possit legendum *Consequentur*, vel, *Consequerentur illos pœnitentia acti*: quòd Græcè sit διώξωσι μεταμεληθέντες, Persequentur pœnitentes. Huic coniecturæ, duo manuscripta, quo ad posteriorem partem, suffragantur; vnum

Collegij

Collegij Atrebatensis, quod habet,* *Consequebatur illos pœnitentiæ acti;* alterũ Cœnobij Malmundariensis, *Consequebantur illos pœnitentia acti*, quod, etsi nonnunquam à nostra editione euariet, frequentiùs tamen conuenit; vt in reliquis huius loci partibus. Tres ex vulgaribus codicibus, Græcis libris conformiter, omittunt *illos*: *Consequebatur pœnitentiæ acti*. Loci sensus est: Præsciebat Deus peruicacem Ægyptiorũ malitiam, quòd, postquã Hebræis, abire permisissent, immò festinanter egredi compulissent; pœnitentia ducti, reuocaturi persequerentur. * Et o.

C. 19. v. 14. *Et non solum hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat.*] Exemplaria nostra, conplura, & correctiora, cum Roberto, Holcotio, & Dionysio Richelio, legunt, *Et non solùm hoc*: quædam ita scribunt, vt non satis scias, an *hoc* sit, an *hæc*, ϐ. Græcè, nec *hoc* est; nec *hæc*; tantùm ϗ ἑ μόνον, & non solùm. *Sed & alius.* Pleraq. emẽdatiorum antigraphorũ iugulant *&*, Græcis codicibus consentientibus: nam, ἀλλ' ἤπις, aut ἀλλ' ἤ τις, vel ἀλλ' ἤ τὶς, habent, quos ego quidẽ vidi, Græci libri: porrò, Pagninus, ἀλλὰ ϗ ἤπις citat. *Alius quidem.* Codices antiquissimi, Brugensis & Leodiensis, pro *quidem*, legũt *quis*, quanquam in Leodiensi recens additum videatur *S*: duo alij vtrumque iungunt, *quidem quis*: C habet *qui*; O *quisque*: multi scribunt *quid*, id quod legi posset *quidam*. Videtur, aut *quidam*, aut *quis*, corrigendum. Lobiensis monasterij liber horum nihil habet, omnino omittit *qu*. Græcè est ἀλλ' ἤπις (sic enim scribendum videtur) quod vertunt, Sed *quædam* siue *quidam*. *Respectus illorum erat*. Decem fide digniſſima manuscripta, pro *erat*, *erit* legunt; & sex quidem hoc ordine, *Respectus erit illorum*. id quod Græcæ editioni consonat· ὄπισκοπὴ ἔσαι ὡτῶν, Respectus, aut, visitatio erit illorum. Vulgarium expositorum, ea est, quæ vulgarium codicum, lectio. Petrus Nannius hanc sententiam, hunc ad modum, interpretatus est: Verùm, si vlla vnquam inquisitio in scelera fiet, ea aduersus hos ipsos futura est. 244. Malmundariense exemplar, adhuc legit, *pro* quidem. * Et o.

C. 19. v. 17. *Vnde æstimari ex ipso 'visu' certò potest.*] Tria manuscripta, Hunnæi E, Plantini angustum, & Atrebatensis Collegij sericatum, habent: *Vnde est æstimare ex ipso certo visu.* quod Græcæ scripturæ conformius est· ὅπερ ὄξιν εἰκάσαι ἐκ τ γεγονότων ὄψεως ἀκειϐῶς, Quod est æstimare ex eorum quæ facta sunt visu perfectè. hanc lectionem, & alia pleraque digniora manuscripta, immutata nonnihil, referunt. vnum habet: *Inde est æstimare & ex ipso certo visu*; Alterum: *Vnde est æstimari & ex ipso certo visu*; Tertium: *Vnde æstimari & ex ipso certo visu*; Tria alia: *Vnde est æstimari* *ex ipso certo visu potest*. Quatuor ab illis diuersa: *Vnde & æstimari ex ipso certo visu potest. Et* ex *est*, mutatum 245. 'visu o. * &. vnũ MS illorũ trium.

tum videtur; *æstimari & potest*, ex ea lectione desumta, quam initiò protulimus, ea quæ, sensum habet, illius, quam Interpretis germanam esse scripturam, fit nobis verisimile. Pagnini translatio est: Quod licet ex animaduersione rerum actarum exactè conijcere. Notandum hic insuper vno verbo est, manuscriptis nostris codicibus, non, vt excusis, *ex ipso visu certo*; sed, *ex ipso certo visu* legi; cæterum, vtrouis *certo* sit loco, non nomen, sed aduerbium esse, respondens aduerbio quod Græcè est ἀκριβῶς: nisi dixeris, Interpretem, factorum visum, certum visum interpretatum.

NOTATIONES IN ECCLESIASTICVM.

246. C. 3. v. 28. *Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & prauus corde in illis scandaliz abitur.*] Tres scripti codices quos facio plurimi, Brugensis, O, & P, pro *successus*, *requiem* legunt; quibus alij duo accedunt, A. & M. litteris notati. Porrò, cæteri *successus* retinent, suffragantibus Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, Richelio. Vnum Atrebatensis Collegij exemplar, vtrumque in textu coniungit *successus vel requiem*: aliquot typis excusa, in textu illud; hoc, *requiem* dico, in margine scribunt. Ex Græcis libris, de lectionis varietate statui nihil potest, quòd in eis sententia ista haud inueniatur. In altera sententiæ parte, pro *prauus corde*, quidam *prauum cor*, quidam *praui cor*, quidam *prauicors*, plerique *praui cordis* vel *prauicordis* habent. Brugense exemplar cum H & G, & impressis nonnullis, *prauicordius* scribit, quod & Lobiensis codex asscripsit, & glossematicus Carensis exposuit. atque id verum esse, videri possit, tum quòd in emendatis sit libris, tum quòd eius, quippe inusitatioris & alienioris, occasione, varietas videatur nata: cui sanè proximè accedit, quod habent plerique boni etiam libri, *prauicordis*, id quod, in exemplari A signato, correctum est *prauicordius*.

247. C. 6. v. 12. *Si humiliauerit se contra te &c.*] Tria scripta exemplaria, *contra* in *coram* mutant, *Si hum. se coram te*: Verùm, vt pleraque, ita & emendatiora, *contra* seruant. Interlinearem expositionem fuisse verisimile est *coram* (sic enim exponunt hoc loco glossematicorum multi, *contra* pro *coram*) atque ea postea occasione huic illud commutatum. Græcè est *contra te*, sed aliter præcedentia· ἐὰν ταπεινωθῇς, ἔσει κατά σε, quod est, *si humiliatus fueris, erit contra te.* ad quem planè modum, & Latinus Malmundariensis Abbatiæ liber, quem veterũ sæpe lectioni con-

ni conformem, in Sapientiæ libro animaduertimus, legit.

Et à facie tua abſconderit ſe. Sic plerique Latini libri. Græca exemplaria, καὶ ἀπὸ προσώπου σου κρυβήσεται, Et à facie tua abſcondetur, habent; quomodo, Malmundarij ſcriptum, & alterum, Hunnæi, L ſignatum, Latinè legunt, *Et à facie tua abſcondet ſe.* L, id eſſe exemplar puto, cuius R^mus Dominus Ianſenius meminit: eiſdem enim vtimur, quibus ſe in ſuarum enarrationum præfatione vſum teſtatur, Doctoris Hunnæi manuſcriptis. Similiter legitur apud Hugonem Cardinalem. Vetuſtus Lobienſis monaſterij codex, & is qui à S. Dominici fratribus olim in Francia correctus eſt, Rabano adſtipulante, ſcribunt: *A facie tua abſcondet ſe*, prætermiſſa, quam prætermittendam omnino Dominicani notant, & coniunctione, ita vt hac parte ſententia compleatur (*Si humiliauerit ſe contra te, à facie tua abſcondet ſe*) actum, quod, per ſe ſenſum faciat, ſequatur: *Vnanimem habebis amicitiam bonam* quam lectionem, ei quæ vulgò recepta eſt, *Si humiliauerit ſe contra te, & à facie tua abſconderit ſe, vnanimem habebis amicitiam bonam*: Ianſenius enarrator præfert, *Vnanimem habebis amicitiam bonam*. Iſtud Græci codices non habent; Latini verò, cum Latinis expoſitoribus, omnes, quos quidem viderim, etiam Malmundarienſis. Cæterùm, quatuor tertia perſona *habebit* legunt, *Vnan. habebit amic. bon.* at, imbecilliores illi, quàm vt cæteris queant præualere.

Malmundarij ſcriptum videtur omnino abſcondit habuiſſe.

C. 6. v. 31. *Et vincula illius* (Sapientiæ) *alligatura ſalutaris.*] Quidam codices, impreſſi maximè, *ſalutis* legunt, pro *ſalutaris*: ſed calamo exarati ferè *ſalutaris* habent, id quod Hentenius & Pariſienſes in textum tranſtulere. Græcè eſt, καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς κλῶσμα ὑακίνθινον, quod vertunt, Et vincula illius nexus hyacinthinus. Latina exemplaria, Hunnæi tria, Q, M, A, atque alia tria antiquitate ſimul & integritate præſtantia, Lobienſe, Leodienſe & Malmundarienſe, habent: *Et vincula illius fila iacinthina, alligatura ſalutaris.* quanquam Malmundarienſe, pro *alligatura, natura* ſcribat, quod eſſe opinor, id quod Rabanus habet, *nectura*. Hinc D. Ianſenio fit veriſimile, vertiſſe Interpretem iuxta Græcum, *Et vincula illius fila hyacinthina*; atque huic adiectum poſtea commentarium, *alligatura* ſeu *nectura ſalutaris*, qui deinceps pro genuino textu ſubſtitutus ſit· κλῶσμα ὑακίνθινον, Num. 15. d. 38., *vittam hyacinthinam* interpretantur: eſt ex Hebræo פְּתִיל תְּכֵלֶת quod alij filum hyacinthinum, alij vittam hyacinthinam, reddunt. 248. · iactantia e.

C. 10. v. 27. *Magnus eſt iudex, & potens eſt in honore: & non eſt maior illo qui timet Deum.*] Locum deprauatum eſſe, codicum varietas loquitur. Vnus legit: *Magnus eſt dies iudex & potens in honore*; duo: *Magnus eſt* 249.

gnus est diues & iudex & potens in honore; vnus: *Magnus est iudex & potens in honore eius*; alius: *Magnus est iudex, potens est in honore*; tres: *Magnus est iudex & potens in honore*; quatuor: *Magnus est iudex & potens est honore*; viginti: *Magnus est iudex & potens est in honore.* D. Ianſenius, Gandauenſis Antiſtes præclariſſimus, legendum arbitratur: *Magnus & iudex & potens eſt in honore* (quod, ab ea, quæ frequentior eſt, codicum lectione, vnius dumtaxat litteræ extritione differt) vt *magnus & potens*, ſicut *iudex*, ſubſtantiuè accipiantur: quod, quia plerique non intellexerunt, variè locum corruptum exiſtimat. Græcorum librorum plerique legunt, μεγισᾶν καὶ κριτὴς καὶ δυνάστης δοξασθήσεται, Megiſtan & iudex & dynaſta honorabitur: cui ſanè, probè conuenit, illa, D. Ianſenio probata, lectio: ſed ea melius feliciuſque, quam illuſtriſſimus S. R. E. Cardinalis D. Sirletus, in eruditiſſimis ſuis in Eccleſiaſticum notationibus (quarum, Regius Architypographus, cui, excudendæ magna ex parte tranſmiſſæ ſunt, nobis copiam fecit) dextera coniectatione aſſecutus eſt: *Magnas & iudex & potens eſt in honore.* Vox enim μεγισᾶν magnatem, ſiue primatem, propriè denotat, atque Interpres, cùm frequentiſſimè hoc in libro occurrat, plurali præſertim numero, ferè *magnatem*, ſeu, quod ei familiarius videtur, *magnatum* interpretatur.

honorate 1 MS.

μεγισᾶνες καὶ κριτὴς καὶ δυνάστης δοξασθήσεται R.

250. C. 11. v. 9. *De ea re quæ te non moleſtat, ne certeris.*] Manuſcriptorum noſtrorum exemplarium ſeptem, cum impreſſis pleriſq. *ne certeris* legunt; tria, *ne certes*; vnum & viginti, *ne certaueris.* Dominus Ianſenius, *certes* aut *certaueris* legendum putat: Dominicani *certeris* legendum notant; quibus noſtra pleraq. emendatiora ſunt, quæ ſuffragantur exemplaria. Exiſtimarim igitur, Interpretem, certandi vocabulo, deponenti genere vſum, vt triceſimooctauo huius libri capite, & decimoquinto Sapientiæ, concertandi: *Et in calore fornacis concertatur*: *Sed concertatur aurificibus & argentariis.* Imò verò, quarto huius libri capite, quo legitur, *Et vſque ad mortem certa pro iuſtitia*, tres ex antiquis noſtris atque emendatis libris, *certare pro iuſtitia* habent. Nihil igitur mirum, ſi, *ne certeris*, hoc loco legatur. Latinè haud dubiè dixiſſet Interpres, quod præſumſerunt Latini authores, *ne certaueris*, *ne certaris*, aut *ne certes*; ſed condonandum eſt ei, qui Latinus non fuerit. Græcè eſt, περὶ πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι μὴ ἔριζε, de re quæ non intereſt tua, ne contendas.

— o.
— o.
immoleſtat 1 MS.
conteris o.

Eccle. 38. c. 29
Sap. 15. b. 9.
Eccleſ. 4. d. 33

δὲ Gq.
χρεία Gq.

251. C. 11. v. 15. & 16. *Sapientia & diſciplina & ſcientia legis apud Deum: dilectio & viæ bonorum apud ipſum. Error & tenebræ peccatoribus concreata ſunt: qui autem exſultant in malis, conſeneſcunt in malo.* Verſus iſtos duos, multa Latina manuſcripta legunt, multa tollunt. Inter tractatores, Carenſis

Carensis exponit; Rabanus, Lyranus, & Richelius, non agnoscunt. Ex Græcis libris, Vaticanus posteriorem habet· πλανὴ καὶ σκότος, Error & tenebræ &c.; Complutẽsis vtrumque; Basileensis, Argentoratensis, & Venetus, neutrum. Quid igitur, addendi ne sunt versus isti, an tollendi? Græcis libris, an addendi, an auferendi sint, nolim ego decernere: sed, Latinum Interpretem, Græco codice, cui defuerint, vsum fuisse, ac proinde nec transtulisse, aduertisse mihi videor. Nostra enim lectissima manuscripta, & quæcunque vel mediocriter excellunt, quindecim simul numero, minimè legunt: quibus accedunt alia duo, in quorum vno confodiuntur, in altero vacare notantur. his, D. Sirleto teste, vetustissima monasterij Cassinensis exemplaria, & tria Vaticanæ Bibliothecæ, suffragantur. Adstipulantur tredecim Hentenij codices, & quos suprà recensuimus Tractatores. Denique, neque in antiquis libris, neque in Rabano, versus istos haberi, ac proinde nec legendos esse, olim S. Dominici fratres in Francia annotarunt. Ex his igitur, nobis verisimile fit, non esse hos versus ab Interprete additos. D. Iansenius existimat, studio sublatos ab aliquibus esse, quòd posterior patrocinari videretur errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, asserentium, Deum authorem esse malorum animi æquè vt bonorum. Sed, cur prior sententia, quæ huiusmodi nihil habet, relicta non est? neque enim sic altera alteri cohæret, vt commodè separari nequeant. Rursus, cur posterior, in qua vis omnis ponitur, Græco Vaticanæ bibliothecæ codici sola legitur? fuerint tamen Græcis è libris sublatæ siue hac siue alia quacunque de causa (id quod non facilè reijciendum est) aliud porrò de se Latina exemplaria videntur loqui. Addendum hîc est, ea Latina manuscripta, à quibus leguntur hi versus, postremam partem, ferè, *Qui autem exsultant in malum, consenescunt in mala*, legere. hæc lectio codici Græco Vaticano conformior est: Eis autem, qui exsultant in malitia, consenescunt mala: altera, quæ impressorum ferè librorum est, *Qui autem exsultant in malis, consenescunt in malo*, Græcæ Hispanorum editioni similior: Eis autem, qui exsultant in malis, consenescit malitia.

Malmundarienſi antigrapho, huius loci pagina excisa est.

C. 11. v. 20. *Et nescit quod tempus prætereat.*] Malè plerisque in libris excusum est, *quòd*, accentus grauis forma notatum: quandoquidem, non coniunctio, sed adiectiuum nomen sit. quod, ex Græcis euadit clarum· καὶ οὐκ οἶδε τίς καιρὸς παρελεύσεται. Ex quibus etiam conijci fortasse possit, *prætenet* Latinè legendum; futurum scilicet indicatiui, cuiusmodi frequenter veteres vtuntur interpretes, in præsens subiunctiui, quia *quod* coniunctio esse existimata est, mutatum. 252.

Subiungit codex Regius cum Vaticano, αὐτόν, quod, in Veneto & Germanicis non habetur: similiter, Latinis antigraphis, quibusdam additur, *Et nescit q. t. p. illum*; quibusdam tollitur. Cæterùm, in plerisque nostris integrioribus manuscriptis, Latinè haud legitur, quibus, Vaticanæ Bibliothecæ & Monasterij Cassinensis Latina exemplaria, adstipulantur. Franci Dominicani prætereundũ esse signant.

Sequitur multis in libris *Et mors appropinquet* vel *appropinquat*, id quod in Rabano & multis codicibus non haberi, verè Dominicani annotarunt. Octo ex nostris scriptis, eaque emendatiora, haud agnoscunt. In vetustissimo exemplari Basilicæ S. Pauli, & alijs plurimis Monasterij Cassinensis, Sereniſſimus Cardinalis Sirletus non inuenit. In Græcis antigraphis nullis legitur. Quare, illo prætermisso, legatur deinceps:

[b] moriatur o *Et relinquat omnia alijs, & morietur*: sed, pro *relinquat*, substituatur, quod habent meliores libri, *relinquet*: id quod Græco conforme est καὶ καταλείψει ἄυτὰ ἑτέροις καὶ ἀποθανεῖται. Porrò, quatuor ex nostris syncerioribus manuscriptis, Lobiense, P, L, & mediũ Plantini, omittunt *& morietur*; tantùm *& relinquet omnia* [*] *aliis* habent. Brugense, legit quidem *& morietur*, sed coloris alterius ac minori coactioríque littera, tum illud, tum aliquot proximè sequentes voces, ita vt facilè postea additum appareat. Ex Leodiensi & Malmundariensi apographis nihil quoad hanc lectionem colligi potest, quòd huic huius loci folium desit; illi, iam inde à 14° versu immutata sint ab adulteratore omnia. Dominicani notarunt, in Rabano & multis, vt non illud *Et mors appropinquet*, sic nec istud *Et moriatur*, haberi. id quod ita etiam in Rabano comperi. habeo quoque vnde suspicer Richelium non legisse. Hac igitur de re quid sentiendum sit, vtrùm legendum sit *& morietur*, nec ne, pronunciare non ausim. Illorum enim exemplarium integritas, & Rabani authoritas, minimè vili pendenda est: plerosque verò, qui illud addunt, Latinos codices, tuẽtur Græci. ita, dubius hæreo. Cæterùm, videtur illud, *& morietur*, incommodè satis positum, post *& relinquet omnia* alijs: prius enim homo moritur, quàm omnia aliis relinquat; priùs certè, si non tempore, natura. Atque hinc factum existimarim, quòd in Cardinalis Bessarionis codice negatio sit addita, *& non morietur*, vt ad animam respiciatur. Deinde, ad sententiam id, *Et morietur*, minimè requiritur: satis enim significatur per hoc, *& relinq. omnia aliis*, immò elegantiùs gratiusque ex eo intelligendum relinquitur. Fortassis igitur Interpres noster, id Græcè non habuit καὶ ἀποθανεῖ: nihil verò asseuerare velim. Porrò, huius versus, de cuius emendatione hactenus scripsimus, sensum, ex præclarissimorum Præsulum, Cardinalis Sirleti, & Episcopi Ianse-

[*] solus o.

nij,

nij, enarrationibus, petendum relinquimus: cùm enim hi felicissimè id præstiterint, nos, hoc in libro, parum laboramus, vt locorum, quæ castiganda docuerimus, sensum adferamus. id quod in compluribus aliorum librorum locis conati sumus.

C. 12. v. 4. *Et impiis & peccatoribus reddet vindictam.*] Non *redde* legendum est, sed, quod habent plerique codices, cum expositoribus, *reddet*. manifestè enim ad Deum referendum esse, id quod sequitur docet: *Custodiens eos in diem*, vel, vt multa vetera exemplaria habent, *in die vindictæ*. 253.

C. 13. v. 14. & 15. Quædam ex nostris correctioribus scriptis legunt: *Et subridens interrogabit te. De absconditis tuis* * *immittis* * *animo illius* - *&* ¹ *conseruabit' verba tua*. quædam verò, ex correctioribus itidem: *Et subridens interrogabit te de absconditis tuis. Immitis animus illius* * ¹ *conseruabit' verba tua*. Priorem lectionem, alia nonnulla inferiora manuscripta referunt: posteriorem complura, cum excusorum librorum plerisque, disertè habent. quorum pars maior, & coniunctionem præmittit τῷ *conseruabit*, quæ &, apud Lyranum, Carensem, ac Richelium, legitur. Franci Dominicani, Rabani textum secuti, priorem legendi modum approbauerunt: nobis, posterior germanus videtur. Cùm enim hîc, ex vocum *immittis* & *immitis* affinitate, varietas sit: non aliunde certiùs dignosci vera lectio potest, quàm ex Græco fonte, in quo hæc verborum affinitas non occurrit. Legit autem Vaticanæ Bibliothecæ Græcus codex, id quod D. Sirletus testatum facit, καὶ ὡς προσγελῶν ἐξετάσει τὰ κρυπτά σου. ἀνελεημόνως δὲ συντηρήσει λόγους σου· Et quasi arridens exquiret occulta tua. immiti autem animo conseruabit verba tua. id quod, posteriorem statuit, cum lectione, distinctionem. Alia Græca antigrapha, aliter quidem legunt: sed nihil, quod priori suffragetur lectioni, habent. omnia posteriori auxiliantur: cæterùm, eo, quo Vaticanum legit modo, aut simili planè, Interpres vetus legisse videtur. Scribit vnus ex Latinis nostris codicibus: *Immitis animus illius non seruabit verba tua*, id quod ei accedit quod Hispanorum Germanorumque Græcæ editiones habent ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους. *Immitis*, seu, *Immisericors est dicta non seruans*: sed proculdubio, vt est mendosissimus, *con* in *non*, errore mutauit; nisi aliunde monstrare quis possit, vertisse Interpretem, *Immitis animus illius non seruabit verba*, quod ex nostris codicibus non inuenimus. Quædam exemplaria, posteriorem quam diximus lectionem, ea ratione distinguunt, qua priorem plerique: *De absconditis tuis* ¹ *immitis' animus illius conseruabit verba tua*: verùm, in emendatioribus, altera est distinctio, quam Græca scriptura probat. 254.

* si 1 MS.
* in 1 MS.
- 2 MS.
¹ cõseruauit 1 MS.
* & 13 MS.
¹ considerabit o.
¹ inimicis o

255. C. 14. v. 10. Prior versus istius pars hunc ad modum Græcè legitur, ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ, Oculus malignus, inuidus in pane. Latini plerique libri, cum Rabano Tractatore, habent: *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane.* Porrò, Cardinalis Sirleti codices aliquot vetusti, & antiquum exemplar Basilicæ S. Pauli in vrbe, scribunt: *Oculus nequam & inuidus non satiabitur pane.* quibus, quod ex Malmundario accepimus antigraphum, conforme est. hæc lectio, vt cõmodior est, ita ad Græca propiùs manifestiusque accedit, sed, ab eo quod nostræ editionis codicibus ferè legitur, longius recedit. & solet, quod etiam aliàs annotauimus, Malmundariense exemplar à nostra editione nonnunquam discrepare. Quare, videri illa possit non esse germana editionis nostræ scriptura, vt neque altera germanam incorruptè seruare. Quid si igitur diuinatione agamus, atque hanc conijciamus veram nostræ versionis lectionem esse: *Oculus malus non satiabitur pane?* Illud enim *ad mala*, eius quod præcedit expositio fuisse videri possit (*oculus malus*, oculus ad mala. s. respiciens) itaque ex glossa in textum relatum. Id autem est *non satiabitur pane*, quod, *inuidus in pane*, quomodo est Græcè. auarus namque oculus, qui non se satiat pane, hoc est, non concedit naturæ quantum satis sit cibi, panem siue cibum sibi inuidet. Nonnulli, quòd animaduerterint imperfectam esse, vt se habet, vulgarem lectionem, *erigendi* vocabulum adiecerunt. hinc vnus codex habet: *Oculus malus ad mala erigitur, & non sati. pa.*; duo, maiori cum mutatione: *Oculos malus ad mala erigit, & non satia. pa.*

256. Altera huius sententiæ pars Græcè est, καὶ ἐλλιπὴς ὅπι τῆς βρώσεως αὐτοῦ. Et indigus in mensa sua. Latini plerique libri habent: * *Indigens & in tristitia erit super mensam suam.* In hac Latinorum codicum scriptura, videtur Episcopo Ianseno, iunctę interpretationes duæ, ex Græca lectione diuersa profectæ. Nam ἐλλιπὴς, quod exemplaria legunt, *indigentem*; ἐν λύπῃ, quod vicinum est, *in tristitia* significat. hanc coniecturam, Rabanus Latinus Enarrator, & scripta nonnulla Latina, confirmant. Rabanus enim non aliud habet, quàm, *Et indigens erit super mensam suam.* cui accedere possit Bessarionis codex. Malmundariense verò, Lobiense, & medium Plantini scriptum, legunt dumtaxat: *Et in tristitia erit super mensam suam.* quanquam, Lobiensi, & medio Plantini, altera manu sit additum *indigens.* Videtur igitur in vulgari Latinorum lectione superfluere, vel *indigens*, vel *in tristitia:* sed, vtrum superfluat, non facilè dixerim. Quod, cum prioris partis verbo *saturabitur*, iunximus, *pane*, quidam libri, cum Carensi & Richelio expositoribus, ad *indigens* distinguendo referunt: id quod Græca scriptura

* Et 2. MS. — 1 MS.

scriptura non admittit, sicut nec Latinæ Rabani & Lobiensis antigraphi lectiones.

C. 14. v. 12. *Memor esto quoniam mors non tardat.*] Librorum, alij *tardat*, alij *tardabit*, legunt. Græcè est futuro tempore χρονιεῖ, *tardabit*: sed Latini multi vetusti codices, quos Cardinalis, vt editionis vulgatæ testes probatissimos, sequitur, *tardat* præsenti tempore scribunt, quibus sanè antiquissimi quique atque emendatissimi nostri consentiunt. 257.

Sequitur: *Et testamentum inferorum* [a] *quia demonstratum est tibi.* Quod quidam legunt, *Mors & testamentum infer.*; ex glossemate, textui additum suspicor. Est enim testamentum inferorum, mors. Pro *quia*, multa exemplaria scribunt *quod*; vnum *iam*: sed vetustiora veriora- que, *quia* retinent; Brugense, Lobiense, Leodiense, Malmundariense, &c. Græca antigrapha *non* habent· καὶ διαθήκη ᾅδου οὐ ὑποδείχθη σοι, Et testamentum inferni non ostensum est tibi. [a] quoniam 1 MS. 1 MS.

Subiungitur Latinis in libris, *Testamẽtum enim huius* [a] *mundi*, [b] *morte morietur*. Libri nonnulli, τὸ *morte morietur*, huic *mortem operatur*, mutant, contra castigatiorũ codicum, expositorum item, & Græcorum exemplarium, fidem. Mutationi faciliorem fortasse locum dedit, quòd lectum fuerit *morte moriatur*, quo modo vnum ex Hunnæi manuscriptis habet. Porrò, Græca exemplaria, sententiam hanc, non hoc loco legunt, sed infrà decimooctauo versu, continuò post illud, *Omnis caro sicut vestimentum*, seu, quod nos habemus, *sicut fœnum veterascit*: ἡ γὰρ διαθήκη ἡ ἀπ' αἰῶνος, θανάτῳ ἀποθανῇ, quod est, Testamentum enim quod à sæculo, morte morieris. alij transferunt, morte morietur; potiùs vox exigat, moriatur. Eodem, quo Græci codices, loco, D. Augustinus sententiã hanc habuit, id quod ex 27. cap. libri 16. De ciuitate Dei, & duodecimo sexti in Iulianum, amplissimus Cardinalis Sirletus, qua est industria, obseruauit. [a] modi o. [b] o. o. Gg.

C. 15. v. 1. *Qui timet Deum, faciet bona.* Sic Latina manuscripta, cum impressis codicibus, nõ pauca legunt. Porrò, quatuor Parisiensium, duodecim nostra, & quatuordecim Hentenij exemplaria, *Qui timet Deum, faciet illud*, habent. Similis est in Græcis libris varietas. Basileensis anni 1550, & Argentoratensis anni 1526, ποιήσει ἀγαθὸν, *faciet bonum*, scribunt; Vaticanus & Aldinus, ποιήσει αὐτὸ, *faciet illud* (Argentoratensem, ab Aldino, ex quo, vt existimo, expressus est, discrepare demiror) Complutensis, & ex eo Regius, ποιήσει αὐτὰ, *faciet illa*. Cæterùm, hoc perspicuum est, quæ integritate præcellunt Græca antigrapha, posteriori suffragari lectioni, *Qui t. D. faciet illud.* cui etiam 258.

Rabanus eodē legit eiusdem capitis loco.

volunt præstantiora pleraque omnia quæ habemus, Latina vulgatæ editionis scripta; quorum, quæ antiquissima sunt, non hinc caput inchoant, quinimo in medio id legunt, capitis, quod 42^m^ numerant. Eidem lectioni tractatores adstipulantur, Rabanus, Lyranus, Carensis, Richelius, quanquam Carensis & alterius meminerit. Illam præterea Dominicani probant, quorum sunt hæc in notationibus verba: Rabanus & antiqui *faciet illud*, subauditur, quod dixi superiùs, & sic adhæret præcedentibus. Sed quia in Ecclesia hîc incipit lectio pro epistola, mutatur verbum, & dicitur, *faciet bona*. sed, propter vsum Ecclesiæ, non est mutandus textus Bibliæ. Hactenus Dominicani, quorum sententiæ haud ægrè subscripserim.

Epistola in festo die S. Iohannis Euangelistæ initium est: Qui timet Deum faciet bona.

259. C. 15. v. 9. *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quia non est à Domino missus, quoniam à Deo profecta est sapientia.*] Mediam versus partem *quia non est à Domino missus*, multa scripta exemplaria, cum Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, & Richelio, legunt. Multi verò impressi codices, atque inter eos Moguntinus anno 1472, & Colonienſis anno 1479. excusus, cum S. Augustini speculo, demunt. his autem, non vniuersa refragantur manuscripta, quinimo lectissima, Parisiensium quatuor, atque octo nostra, cum aliis duobus minùs accuratis, eundem ad modum tollunt; dumtaxat, *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam à Deo profecta est sapientia*, scribunt. Græcorum antigraphorum lectio est, οὐχ ὡραία αἴνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ, ὅτι οὐ παρὰ κυρίου ἀπεστάλη*. vnde non obscurè colligitur, Latinis libris alterum horum superfluere, vel, *Quia non est à Domino missus*, vel *Quoniam à Deo profecta est sapientia*. Videntur enim hæc, duæ posterioris partis interpretationes esse. & quidem, si Græca spectes, vt nunc leguntur, verba, id potiùs redundare censeas, *Quoniam à Deo profecta est sapientia*: est enim illorum interpretatio, Non speciosa laus in ore peccatoris, quia non à Domino missus est, aut missa est. Verùm, si Latina respicias exemplaria, alterum iudices transfodiendum *Quia non est à Domino missus*. hinc Hentenius & Parisienses textu id pepulere, quibus certè emendatiora nostra manuscripta adstipulantur. Verisimile est igitur Interpretem Græcè paulò aliter legisse: Fortassis, negatione demta, habuit ὅτι παρὰ κυρίου ἀπεστάλη, & sapientiam subaudiuit; cuius celebratio & prædicatio, laudis nomine intelligitur.

^q missa *habēt exemplaria quadam. Card. Sirleto teste.*

In exemplari A notato trāsfixum est.

* αὐτοῦ R.

260. C. 15. v. 16. *Si volueris mandata seruare, conseruabunt te.*] Plerique, atque inter eos emendatiores codices, Rabani textu suffragante, *seruare*, scribunt, præpositione addita, *conseruare*. cui, nonnulli subiungunt *&* (*& conseruabunt te*) quod quidem pro *etiam* sumtum nō malè

conue-

conuenit, sed in castigatioribus non exstat. In Malmundarij scripto & S. Augustini speculo, *conseruare* prorsus tollitur, hunc in modum: *Si volueris mandata conseruabunt te.* Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho legitur; prout notatum habemus; ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολάς. Si volueris conseruare mandata. Alijs Græcis exemplaribus est ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολάς, Si volueris cõseruabis mandata. ad quem modum D. Augustinus citat, libri De gratia & libero arbitrio, capitibus, secundo, decimoquinto, & decimosexto.

Sequitur: *Et in perpetuum fidem placitam facere.* Complura exemplaria, tum scripta tum impressa, cum Hugone Carensi, *fidem placitam seruare*, habent: sed *facere* legendum esse, Augustini speculum, Rabani textus, & veriora manuscripta, docent. Parisienses quatuor; nos, quatuordecim obseruauimus. Consentiũt his Græci libri, quorum lectio est· καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας, Et fidem facere beneplaciti. Rectè igitur Franci Dominicani, & Doctor Hentenius, etiam ipse S. Dominici, cuius hodie solennis agitur dies, frater, *facere*, germanam Interpretis scripturam esse censuerunt. hinc verò perspicuum euadit, errasse eos, qui, aut *fidem placitam seruabunt*, aut *fidem placitam facient*, correxerunt. D. Augustinus, libri De gratia & libero arbitrio secundo capite, non aliud legit, quàm *& fidem bonam placiti.*

Ex proximi versus initio, obiter id notandum, perperàm nonnullis legi: *Apposui tibi aquam & ignem*, prima videlicet præteriti persona: cùm probatissimi quique codices, Enarratoribns Græcisque antigraphis conspirantibus, tertia constanter persona scribant: Apposuit tibi 'aquam & ignem'. 261.

'ignem & aquam 1 MS. G.

C. 17. v. 26. *Non demoreris in errore impiorum.*] Id quod sequitur *Ante mortem confitere*, duo Hentenij & duo Parisiensium manuscripta, tollunt; ex nostris quoque duo, Malmundariense & Plantini medium, similiter auferunt: cætera autem vniuersa addunt. Rabanus an agnouerit, dubitare possit, qui commentarium eius consideret: continuò namque, ab eo, *Non demoreris in errore impiorum*, transit ad id, *A mortuo quasi nihil, &c.* Porrò Dionysius, Hugo, & Nicolaus, inferiores tractatores, enarrant manifestè. Græci libri his verbis non legunt: habent verò quiddam quod sententia conueniat, nempe, ὕψιστον, vel, vt est in Regio & Aldino, ὑψίστῳ τίς αἰνέσῃ ἐν ᾅδου; Altissimum quis laudabit in inferno? Subiungitur, ἀντὶ ζώντων καὶ διδόντων ἐξομολόγησιν: id quod nos versu proximè præcedenti habuimus, *In partes vade seculi sancti, Cum viuis & dantibus confessionem 'Deo'.* Multum, hoc loco, Latini codices, à Græcis, discrepant. 262.

Di. l. G. l.

2 MS.

Sequi-

263. Sequitur in 26. versu: *A mortuo* ⁻*quasi' nihil* ⁺*perit'* ⁺*confessio'*. *Confessionis* vocabulum, complura exemplaria, expositoribus Carensi & Richelio conformiter, addunt. Addunt & Græci codices · ἀπὸ νεκροῦ ὡς μὴ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις, A mortuo tanquam non existente perit confessio. Addit denique S. Augustinus, qui frequenter hunc locum his verbis citat: A mortuo ⁺quasi' qui non sit perit cõfessio. Cæterùm, tria Parisiensium Latina antigrapha, nouem Hentenij, & vndecim nostra, *confessio* omittunt: tantùm, *A mortuo* legunt, *quasi nihil perit*. & ex nostris quidem, quod verè dicere possumus, antiquitate atque integritate spectatiora. His Rabanus adstipulari videtur: nam & si textus, quem ex Colinæi editione habemus, adijciat; aliud commentarius docere videtur. subaudit enim imperfectæ sententiæ; quantum intelligo; humanæ gloriæ pompam: morari in errore impiorum certa est perditio hominum: quia post finem præsentis vitæ in nihilum deputabitur omnis pompa humanæ gloriæ. Franci Dominicani, & Rabani simul & antiquorum codicum fide, eam de qua agimus *confessionis* vocem sustulerunt. id enim in suis ad calcem notationibus testatum reliquerunt, verbis his: *Quasi nihil perit* intelligi debet *confessio*, sed non est de textu, quia Rabanus & antiqui non habent: & subauditur ex verbo præcedenti, *Ante mortem confitere*, vel sequenti, *Confiteberis viuens*. Hæc Dominicani, quorum est sententia, non quidem legendum, sed subaudiendum esse, *confessio*. Subaudit id etiam Lyranus: *A mortuo quasi nihil perit*, scilicet, *confessio*, inquit.

⁻ o.
⁺ perijt 1 *MS.*
⁺ confiteri 2 *MS.*
⁺ tanquam
⁺ velut.
In Psal. 113. *rursum in Ps.* 138. *& aliis in locis.*
Di.l. G. o.l.

264. C. 18. v. 14. *Misereatur excipiens doctrinam miserationis, & qui* ⁺*festinant' in iudiciis* ⁺*eius'*.] Græcè versus iste longè aliter legitur· τοὺς ἐκδεχομένους παιδείαν ἐλεεῖ, καὶ τοὺς καταπεύδοντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ, quod est, excipientes disciplinam miseratur (Deus) & festinantes ad iudicia sua. Videri itaque possit Latinè scribendum, vel, *Miseratur excipientes doctrinam miserationis, & qui festinant in iudiciis eius*, vel *miseretur excipientis doct. mis., & qui festinat in iudic. eius*. Priori modo suffragantur tria manuscripta Latina, cum impressis tribus, quæ *miserator*; atque alia tria, quæ *miseratur*, habent. Pro posteriori facit *miseretur*, quod in exemplaribus quatuor, & *festinat*, quod in multis bonis codicibus, inuenimus. Immò verò in Isidori Clarij Bibliis, absque mutati textus nota, ad eum planè modum reperimus: Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudiciis ⁺eius'. Quinetiam Rabani textus, & quædam D. Iansenij scripta, eo ipso legunt modo. Cæterùm, an ita Rabanus legerit, meritò ambigat, qui commentarium eius consuluerit. Hortatur, ait, eos, qui doctrinam Euangelicam, in qua gratia prædicatur, accipiunt, vt ipsi misericordiam proximis

⁺ festinat 19. *MS. R.*
⁺ suis 2 *MS.*
⁺ cuis o.
⁺ suis *Rabani textus.*

ximis suis impendant, & festinent iudicij diem misericordiæ operibus præuenire. ea quæ ei potiùs conueniunt lectioni quam ab initio produximus, *Misereatur excipiens do. mi.*, ⁻ *&' qui festinant*, vel *festinat, in iud. eius*. quam, vtpote vulgarem, etiam inferiores, Lyranus, Carensis, & Richelius, exponunt. ⁻ *Richelius.*

C. 21. v. 5. *Obiurgatio & iniuriæ* ˢ *annullabunt' substantiam*. Hunc ad modum habent nostra pleraque vulgatæ editionis exemplaria, cum expositoribus, Lyrano, Carensi, & Richelio. Cæterùm, Malmundariense, Lobiense, & Plantini medium, legunt: *Cataplectatio & iniuriæ* ˢ *adnullabunt' substantiam*; pro *obiurgatio, cataplectatio* habent, Rabano similiter. In alia editione, inquit Rabanus, legitur *Obiurgatio & iniuriæ adnullabunt substantiam*. Interlinearis glossæ author: Alia, dicit, translatio, *cataplectatio*, id est, conuitium. Sed alij ex codicibus nostris vtrumque scribunt; quatuor, hac ratione: ⁻ ˢ Cataplectatio' & iniuriæ obiurgatio annul. subst. . duo meliùs ista *Cataplectatio, obiurgatio, & iniuriæ, ann. subst.* Vtrumque verò iungendum non esse, satis est manifestum: sed vtrum germanum nostræ versionis esse censendum sit, mihi obscurius est. Adferam quæ Dominicani annotarunt, tametsi non absque erroribus scripta esse existimem. Rabanus, aiunt, & antiqui, *Cataplectatio & iniuriæ obiurgatio annullabunt substantiam*: & dicit Rabanus, quòd *cataplectatio* interpretatur conuitium, sicut est inter lineas librorum glossatorum: sed, propter negligentiam legentium, expositio pro littera remansit in textu. hæc illi, vt in nostro ea sunt codice. Verùm, non iungit vtrumque Rabanus, *Cataplectatio & obiurgatio*, quod luce meridiana clarius est: nec iungunt vtrumque anquiores nostri libri; vt neque illorum textus, qui, supra *obiurgatio*, vel *cataplectatio* notat. Adhæc, pro *cataplectatio*, in nullis exemplaribus *conuitium* legi: quanquam facilè crediderim, Rabanum ita esse interpretatum, & malè, in Parisiensi editione, iunctum esse, *id est conuitium*, superioris versus commẽtario. Videntur itaque id Dominicani significare voluisse, Rabanum & antiquos codices *cataplectatio* legere; fuisse autem, inter lineas, expositionis gratia, *obiurgatio* scriptum, atque ita tandem pro *cataplectatio* substitutum. Inter Lobiensis codicis lineas est, vel *obiurgatio*. Porrò rectè expositum fuit *cataplectatio*, siue nostræ siue alterius sit editionis, *obiurgatio*: id enim vox, à qua formatum fuit, καταπληγμὸς, quæ est Græcè, significat, tametsi malint quidam concertationem reddere.

265. ˢ adnihilabunt *MSq.*

ˢ adnihilabunt *Pl. m.*

⁻ 1 *MS.* ˢ Complectatio o.

266. * victus o. ⁻ o. ˢ nimiè *MS. antiquiora.* ˢ minimè o. ˢ locuplex. ˢ multiplex. ˢ superbi *Quentel.* ⁻ o. * sua o. ˢ superbiæ o.

Sequitur *Et domus* * *quæ* ⁻ *nimis'* ˢ *locuples' est, annullabitur* ˢ *superbia'* *, *sic substantia* ˢ *superbi' eradicabitur*. Græcè, horum loco non aliud est,

quàm, οὕτως οἶκος ὑπερηφάνου ἐρημωθήσεται, Sic domus 'superbi' desolabitur. Quare, D. Iansenio probabile est, duas partes, quæ sunt in illa Latinorum codicum lectione, ex versionibus diuersis connexas, id quod & nobis, non ex Græcis tantùm libris, fit verisimile. Rabani textus ordine inuerso legit: *Sic substantia superbiæ eradicabitur, & domus quæ nimis locuples est adnullabitur superbia.* quo etiam ordine legendum, in codice A littera insignito, notatum est. Rabani commentarius, hoc tantùm explicare videtur, *Et domus quæ nimiè locuples est, annullabitur superbia.* Iuxta historiam, habet, facilis est sensus, quia, vbi contentiones & iniuriæ excrescunt, ibi minuetur & decrescet substantia, & tota domus possessio adnullata deficiet, discordantium superbia. Inter superbos enim semper iurgia sunt; vbi autem præualet hominum dissensio, ibi continuò sequetur rerum suarum defectio. Malmundarij liber id solum habet: *Sic substantia superbiæ eradicabitur.* Altera quidem pars in margine annotata est, sed alio charactere, atque ita, vt illi parti subijcienda signetur, quæ textum occupat. Ex his verisimile nobis fit, alterum dumtaxat ab Interprete scriptum, vel, *Et domus quæ nimiè locuples est annullabitur superbia*; vel, *Sic substantia superbi eradicabitur.* Vtra verò eius sit translatio, difficulter dixerim. Illa tamen, *& domus quæ &c.*, eo potiùs eius esse videtur, quòd plerisque in libris priorem occupet locum, quodque Græcam vocem ἐρημοῦν annullare reddat, alteri versus parti *Obiurg. & in. annullabunt substantiam*, conformiter. nam & ibi est ἐρημώσουσι.

267. C. 22. v. 9. *Cum dormiente loquitur qui 'enarrat' stulto sapientiam, & in fine narrationis 'dicit': Quis est hic?*] Tria Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o., Tria nostra Brug. Leod. O, sexque Hentenij, legunt tantummodo hoc: *Qui enumerat stulto, & in fine dicit, quis est hic?* Græci codices habent, διηγεῖται νυστάζοντι ὁ διηγούμενος μωρῷ, καὶ ἐπὶ συντελείᾳ ἐρεῖ, τί ἐστιν; Narrat dormitanti qui narrat stulto, & in fine 'dicet', Quid est? Prior itaque lectio, prima sui parte, Græco conformis est: addit enim, quod additur Græcè, *Cum dormiente loquitur*. Posterior verò, in cæteris similior: omittit enim, quæ omittuntur Græcè, *sapientiam & narrationis*, ea quæ eiusmodi sunt, vt ex commentario in textum irrepsisse videri possint. In plerisque Latinis libris est prior legendi modus; in quibusdam integritate præstantibus, posterior. priorem secuti sunt, Lyranus, Carensis, & Richelius: posteriorem, his longè antiquior, Rabanus. hæc, posterior inquam, si vera est scriptura; id quod Græcè est *Cum dormiente loquitur*, aut simile aliquid, videtur ex superiori versu subaudiendum, aut, hic versus, superiori coniungendus. habet superior versus, octauus numero, hunc in modum: *Qui enarrat*

ὑπερηφάνων R.
superborum R.
narrat 4 MS.
enumerat 2 MS.
dicet 5 MS.
διηγούμενος Gq.
dicit fuerit, mutato accētu, ἐρεῖ.

narrat verbum non [a] *audienti*, *quasi qui excitat dormientem de graui somno*; cuius prior pars, Græcè non legitur, nisi fortè his verbis, quæ iam antè protulimus, eo quo, in Græcis codicibus sunt, loco, διηγούμενος νυστάζοντι. Videri certè Interpres possit, verba ista, quæ ab alio translata sint *Cum dormiente loquitur*, ipse vertisse *Qui narrat verbum non attendenti*, vel, *non audienti* (per νυστάζοντα namque seu dormitantem, haud malè *non attendens* intelligatur) atque eo ea loco habuisse, quo nos id legimus *Qui narrat ver. n. a.* hoc est, ante [b] ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέος ὕπνου [c] Excitans dormientem è graui somno: id quod Græci hodie codices septimo subiungunt versui, ordine, nescio an aptissimo· συγκολλῶν ὅστρακον ὁ διδάσκων μωρὸν, ἐξεγείρων, vel, ὁ ἐξεγείρει καθ. ἐκ βα. ὕπ. sequitur διηγούμενος, vel, διηγεῖται νυστάζοντι ὁ διηγούμενος, & cætera vt superiùs citata sunt. Non mirum itaque fuerit, nihil aliud nono versu dedisse Interpretem, quàm *Qui enumerat stulto, & in fine dicit, Quis est hic?* qui nihil præterea habuerit.

[a] attendenti 7 MS. Rab.

[b] ὁ ἐξεγείρει καθεύδοντας R.

[c] & excitat dormientes R.

C. 22. v. 10. [a] *Supra' mortuum plora*, [b] *defecit' enim lux* [c] *eius': & [d] supra' fatuum plora*, [e] *deficit' enim sensu.*] Emendatiores codices legunt, non, vna versus parte *defecit*, altera *deficit*; sed, aut vtraque *deficit*, aut vtraque *defecit*. Exemplaria, Brugense, Leodiense, Lobiense, O, & P, quæ sunt inter nostra præcipua, vt robique, cum Augustini Speculo & Rabani textu, *deficit* habent. Græca verò antigrapha *defecit*, scribunt. ἐξέλιπε γὰρ φῶς. ἐξέλιπε γὰρ [f] σύνεσις.

Altera hoc loco varietas est, quòd quidam codices *sensu*, quidam *sensus*, quidam *sensus eius* habeant. *Sensu* habent manuscripta Brugense & P; *sensus* Leodiense & H; *sensus' eius'*, cum Rabani textu, Lobiense & O. Græcæ editiones Aldi & Germanorum scribunt σύνεσιν, id quod, κατ' subaudito, primæ adstipulatur lectioni; Hispanorum σύνεσις, quod secundæ consonat. Tertiæ non est quæ consentiat Græca lectio: Græcis enim, vt priori versus parte non est pronomen *eius*, ita nec posteriori. Hentenius & Parisienses tertiam lectionem primæ commutarunt: ego quoq. etiam secundæ primam, quòd in pluribus sit bonis libris, libenter prætulerim.

268. [a] Super 4 MS. [b] deficit Veneta Biblia. [c] ei Augustini speculum. [d] super 7 MS. [e] defecit Venet. [f] σύνεσιν Gg.

269. [a] ei Augustini speculi.

C. 22. v. 19. [a] *Loramentum' ligneum colligatum fundamento ædificij non* [b] *dissoluetur'.*] Rectè confodit Hentenius aduerbium, quod multis libris additum est, *sicut: Sicut loramentum*. nam legendum non esse, etsi subaudiendum sit, castigatissimi codices, exemplaribus Græcis consspirantibus, docent. Porrò, *loramentum ligneum*, id est, *ingamenti ni ligneum* seu colligatio lignorum. Græcè est [c] ἱμάντωσις ξυλίνη. Ei quod sequitur, quidam correctiorum librorum addunt *in* præpositionem,

270. [a] ornamentum o. [b] ienamentum o. [b] dissoluitur 8 MS. [c] ἱμάρτωσις Φ

Colligatum in fundamento ædificij; quidam, quibus magis fido, demunt. Sensus idem esse possit, siue adiecta, siue subtracta fuerit, *Colligatum in fundamento æd.*, supra fundamentum æd. *Colligatum fundamento æd.*, iunctum fundamento, vt basi, cui superstructum innitatur. Græcè est ἐνδεδεμένη εἰς οἰκοδομὴν, ἐν συσσεισμῷ οὐ διαλυθήσεται, Illigatũ in ædificium, in concussione non dissoluetur. Altera comparationis pars *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilij*, totidem verbis Græcè legitur, οὕτως καρδία ἐστηριγμένη ἐπὶ διανοήματος βουλῆς. Porrò sequitur Græcè, ἐν ¯παντὶ καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει, In ¯omni' tempore metu non formidabit id quod nos proximo versu, duabus vocibus interiectis, hunc ad modum legimus: * "*Cogitatus*' ¯*sensati*' *in omni tempore vel* "*metu*' *non deprauabitur*. Quidam libri *vel* coniunctionem, Græco conformiter, omittunt: verùm eam in lectissimis quibusque exemplaribus reperi, quam Glossematici, Lyranus & Carensis, non malè pro *etiam* exposuerunt. Duas illas, quas Latini interijciunt, voces, Græci deinceps legunt, hoc modo atq. hac sententia, καρδία ἡδρασμένη ἐπὶ "διανοίᾳ' συνέσεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ¯ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ, Cor firmatum in cogitatu sensato, sicut ornatus arenosus "in pariete polito'. sic enim distinguunt Græci codices emendatiores. Quidam sic interpungunt, vt posteriorem partem ad sequentia referant, quod fit Latinis in libris. Porrò, quidam Latinorum librorum, cum Nicolao Lyrano, posteriorem illam partem, è Græco ad verbum translatum, scribunt, continuò post *deprauabitur*, ita vt vicesimum primum versum inchoet, hunc in modum: *Sicut ornatus arenosus in pariete lympido, & sicut paleæ in excelsis & cœmenta siue impensa &c.* quidam, cum Carensi & Richelio, vicesimosecundo versui subiungunt, hoc pacto: *Sicut orn. ar. in par. lympido, sic & cor trepidum*. quidam, omnino non legunt. Sunt verò ij qui omnino non legunt, inter nostros & Parisiensium codices, integerrimi. Brug. Leod. O. P. Pl. M. Di. o. l. Ge. o. l. Mirum autem videri non debet, verba ista, quæ Græcis exemplaribus constanter adduntur, emendatissimis codicibus haud legi: Interpres enim, quod fit verisimile, non hæc ex Græco reddidit: sed, quod verterunt alij *Sicut ornatus arenosus in pariete lympido*; ipse transtulit, sensum quem intellexit, potiùs quàm verba secutus, *Sicut cœmenta siue impensa*. Id, quia non intellexerunt quidam, libris nostris deesse existimarunt, quod Græcè legitur ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ. Itaque addiderunt, quod verba illa Græca sonant, *Sicut or. ar. in par. lympido*. Cæterùm, Doctor Hentenius, cùm Parisiensium, tum suis, haud dubiè, nixus veteribus exemplaribus, ex textu id in marginem, superfluum iudicans, expulit. Parisienses, nec margine quidem dignati sunt. Horum igitur verosimillima sententia, omittendum id est vicesimo primo versu,

¯ Gq.

* V. 20. "cogitatio 2 MS ¯ o.

"motu o.

"διανοίας Gq.

¯ Gq.

"parietis politi. Gq.

versu, nec addendum vicesimo tertio. Incipit ergo 21. versus: *Sicut paleæ in* ¶ *excelsis', & cœmenta siue impensa*. Clarius & Parisienses *paleæ* mutarunt in *pali*, & Parisienses quidem ex antiquis codicibus, Dionysij lato, Germani oblongo & lato. Inter nostra manuscripta, Plantini medium hoc modo legit: Lobiense legisse videtur. Cui legendi modo Græca suffragantur χάρακες ἐπὶ μετεώρου· χάρακες, palos, non paleas significat. cannas vertit quidam. *Et cœmenta siue impensa*. constructio arenacea. perperàm legunt, vnus codex *cœmenta impensa*; alter *cœmenta immensa*. Obseruandum etiam hîc est, Interpretem, alio id loco, aut legisse, aut posuisse, ὡς κόσμος ψάμμωτος, quàm Græci codices habeant.

¶ excelso MS. G.

Sequitur: *Posita contra faciem venti non permanebunt*. Scriptoris negligētia omissum est in Leodiēsi scripto *venti* nomen. Subiungitur in duobus codicibus, Hunnæi vno, Plantini altero, *Et* ⁻ *cor' confirmatum in cogitationibus sensus non turbabitur*: id quod non est huius loci. altera est eius quod præcessit versio. Mirum in modum locus iste aliarum versionum admistione corruptus est. Illo itaque prætermisso, legatur: * *Sic' & cor* ¶ *timidum' in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet*, vel, quod est in emendatis quibusdam codicibus, *resistit*. Addunt hîc codices illi duo Hunnæi & Plantini, cum aliis aliquot, *in omni tempore*. id quod omiserant, ex ea quam superius adiecerant, versione.

A. ⁻ Pl. ang.

* V. 22. ¶ timidi o.

Subsequitur continuò Græcis in libris: *Pungens oculum &c*. In Latinis autem versus vnus interponitur, qui hunc habet ad modum *: ¶ *Sicut' cor* ¶ *trepidum' in cogitatione fatui, omni tempore non metuet: sic & qui in præceptis Dei permanet semper*. his præponunt exemplaria quædam, quod antè notauimus, erratica illa verba *Sicut ornatus arenosus in pariete lympido*. Atque hoc primùm loco, quo, & à Rabano leguntur, & minùs versionem nostram turbant, existimarim fuisse addita; postea verò in alterum, quem diximus, locum translata, quòd ibi in Græcis scribantur libris. Atqui, emendatioribus, quos habemus, Græcorum libris, conformiùs, illi iuncta fuissent *cogitatus sensati: Cogitatus sensati, sicut or. aren. in par. lympido*. Porrò, vt ex altera translatione nostræ ea adiecta sunt: ita & quæ sequuntur vicesimo tertio versu, quo primùm editioni nostræ adscripta fuisse arbitror, ex altera videntur versione sumta. Illud enim in primis, *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*, idem vnum cum eo est, quod nobis præcessit: *Sic & cor timidum in cogitatione stulti*. Doleo, Malmundariensi codici, qui nos, vix dubito, plurimum hoc in loco iuuisset, huius & aliquot sequentium capitum quaternionem deesse. Cæterùm, in sericato Atre-

271.

* V. 23. ¶ Sic & MS. pleraque, R. ¶ Sic 1 MS. ¶ tepidum o.

batensis Collegij libro, id inuenio non legi, quod adiectitium esse arbitror, *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*. Probabile est, id, simul cum eo *Sicut orna. aren. in par. lym.*, vt ei responderet, adiectum fuisse. Quod subnectitur *Omni tempore* ⁻ *non' metuet*, id est quod antecessit: *In omni tempore vel metu non deprauabitur*; sed hoc quidem, ex ea videtur Græca lectione translatum, quæ in Hispanicis Biblijs est, ἐν παντὶ καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει; illud autem ex ea quæ in Germanicis, ἐν καιρῷ οὐ δειλιάσει. Quod postremò additur: *Sic &* ⁿ *qui' in præceptis Dei permanet semper*, quid aliud est, quàm illius expositio, *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilij*, vel huius *Cor firmatum in cogitatu sensato*? Itaque videntur hæc meritò iugulari & præteriri posse, vt pote præcedentium, ex translationibus aliis aut explicationibus, repetitiones, quæ nec aptè quidem cohæreant. Istud enim *omni tempore non metuet*, si ei iunxeris quod præcedit, sententiam habebis, illi quod proximè antecedit, quodque solidæ est lectionis, planè contrarium; aut, si, quod nonnulli codices, negationem demseris, omnino eandem. Ei verò quod sequitur, non commodè hæret, propter τὸ *Sic &*, quod quidam legunt *Sed &*. poterit tamẽ qualiter qualiter iungi, si & omiseris, quod nonnulli codices prætermittunt, *Sic*, vel, *Sed qui in præcept. &c*. Sunt verò exemplaria nonnulla, quæ interpungendo referendum eò notent, tametsi *sic &* legant; clarissimè, Bessarionis, Brugense, F. Sericatus Atrebatensis Collegij liber, qui omittit id *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*, habet quod sequitur: *Et in omni tempore non metuet, qui in præceptis Dei permanet semper*. hunc librũ liceat sequi, si non, omnia prætermittenda videantur. Rabanus legit, *Sed qui in præceptis Dei permanet semper, pungens oculum &c*. illud, sequentibus copulat, vt & post eum scripta quædam: præcedentia autem sibi mutuò, cui hac in parte Lyra, Caro, & Richel consentiunt, nectit.

⁻ 2 MS. meminit Carẽsis.

ⁿ si 1 MS.
ⁿ si non 1 MS.

272. C. 24. v. 40. & 41. *Ego sapientia effudi flumina. ego quasi trames aquæ* ⁿ *immensæ' de fluuio. ego quasi* ⁻ *fluuius' Dorix*. Horum, quæ Latinis libris leguntur, loco, Græci hoc solum habent ⁿ ἐγὼ' ⁻ ἡ σοφία' ὡς διώρυξ ἀπὸ ποταμοῦ ⁿ Ego' ⁻ sapientia' quasi Dioryx de fluuio. Cuius sententiæ, videntur, in illa Latinorum codicum lectione, duæ interpretationes connexæ. vna, *Ego quasi trames aquæ immensæ de fluuio*. non enim scribendum est, quod quidam *in mense*; nec, quod alij, *defluo*. *Dioryx* appellatiuum Græcis nomen est, quod fossam, alueum, & riuum denotat: vnde, *trames aquæ* hîc redditum est. Altera interpretatio: *Ego quasi fluuius Doryx*, vel quomodo legendum fortassis est, *Dioryx*. In hac, *Dioryx* pro proprio nomine acceptum est, ideoque vox Græca relicta. perperàm enim *vorax* habent quidam, vnus Parisiensium & duo

ⁿ in mensæ MS. antiqua.
ⁿ vniuersæ o.
⁻ 1 MS.
ⁿ κἀγὼ Gq.
⁻ Gq.
ⁿ Et ego Gq.

duo noſtri codices Ge. l. Pl. m. E. Lobienſe exemplar *Dorax* ſcribit: hinc veriſimile eſt factum *vorax*. Conieciſſe videntur quidam, legendum *ego quaſi dioryx à fluuio*: verùm probabile eſt, eum qui proprium nomen eſſe *Dioryx* intellexit, vertiſſe, vt habent libri, *Ego quaſi fluuius doryx* vel *Dioryx*: Itaque duæ hîc iunctæ ſunt eiuſdem Græcæ ſententiæ tranſlationes, quas, non eſt vero ſimile ab eodem noſtro interprete ſimul profectas; ſed alteram ex alterius verſione additam. Exiſtimarim autem prioris, quæ melior eſt, potiùs quàm poſterioris, Interpretem noſtrum authorem eſſe: nam, 43 verſu proximo, vocem διώρυξ *tramitem* reddit, vt hoc loco eſt reddita: *Et ecce factus eſt mihi trames abundans*, quod eſt Græcè, καὶ ἰδὲ ἐγένετό μοι ἡ διώρυξ εἰς ποταμὸν, Et ecce facta eſt mihi Dioryx, ſiue foſſa, in fluuium. Notandum hîc obiter duximus, ſententias aliquot, quas, in huius capitis margine, ſignauimus Græcè non legi, vix dubium, quin Græca Interpretis exemplaria habuerint. Ex quarum numero eáne cenſenda ſit, quæ quadrageſimo verſu ſcribitur, *Ego ſapientia effudi flumina*, alijs iudicandum relinquimus.

C. 27. v. 7. *Sicut ruſticatio de* [a]*ligno* [b]*oſtendit* [c]*fructum* [d]*illius*; *ſic verbum ex cogitatu cordis hominis*.] Prius ſimilitudinis membrum legunt Græci libri hunc in modum: *Sicut ruſticationem de ligno oſtendit fructus illius*. γεώργιον [e]ξύλε ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτῆς, quod clariùs vertit quidam: Cultum arboris indicat fructus eius. Noſtram lectionem Carenſis κατ' ὑπαλλαγὴν intelligit. 273. [a] lignis o. [b] fructus [c] *MS.* [d] illis o. [e] ξύλου Gq.

In altero membro, Latinorum exemplarium alia *cordis* habent, alia *cor*. Græcè eſt, ὕτως [a]λόγῳ & ἐνθυμήματι [b]καρδίας ἀνδρώπε. καρδίας, & ſecundi caſus eſſe poteſt, & quarti; ſed huius quidem, plurali; illius autem, ſingulari numero. Secundo caſu intellexiſſe Interpretem, veriores codices, adſtipulantibus Nicolao Lyrano & Dionyſio Richelio, credi volunt: quanquam dilucidior eſſet, quem Carenſis explicat, quartus caſus. Leodienſe manuſcriptum habuiſſe videtur: *Sic verbum excogitatus cordis hominis*. id quod, vt Interprete non indignum eſt, ita, Græcis verbis cõformius. poſſit certè in ſcriptis haud paucis, vt eſt multorum arcta ſcriptura, verbo vnico *excogitatu* legi, quomodo in Moguntina & Colonienſi * editionibus, excuſum eſt. Rabani textus legit: *Sic verbum excogitatum hominis cor*, neſcio, an ſyncerè, æquè, vt clarè. [a] λογισμὲ R. [b] ἐν καρδία R. *Ita animum hominis meditatus ſermo declarat.* **Anni* 1479.

C. 31. v. 10. *Quis probatus eſt in illo, & perfectus* [a]*eſt, & erit illi gloria æterna*.] Quod multi codices legunt, *Qui probatus eſt*, meritò correxit Hentenius, *Quis probatus eſt*. ſic enim ſcribunt complura venerandæ integritatis atque antiquitatis exemplaria, cum Auguſtini ſpeculo, Rabani 274. [a] *Rab.*

Rabani textu, & Græcis libris · τὶς ἐδοκιμάσθη ἐν αὐτῷ; Ei quod sequitur, *Et perfectus est*, codices haud pauci *inuentus* addunt: *Et perfectus inuentus est.* Id quod Hentenius eisdem de causis, textu rectè pepulit. Septem nostra spectatissimæ fidei Latina scripta, cum Augustini speculo & textu Rabani, omittunt. Græca exemplaria id tantùm habent · καὶ ἐτελειώθη, quod est, vt Latinè habemus, *& perfectus est.* Porrò, vt Græcis verbum est, non nomen, ἐτελειώθη; sic & Latinis, *perfectus est.* id autem per nomen commodè exponatur, *perfectus inuentus est.* Postremæ parti, *Et erit illi gloria æterna*, manuscripta lectissima, Brugense, Leodiense, & P, cum aliis quatuor vulgaribus, & primis Chalcographorum editionibus Moguntina & Colonienſi, *in* præpositionem adijciunt, hoc pacto: *Et erit illi in gloria æterna.* id quod, Malmundarij exemplar, cum aliis duobus ætate inferioribus, legit: *Et erit illi in gloriam æternam.* Græca Aldi & Germanorum Biblia habent, καὶ ἔσται εἰς καύχημαν. Et sit in gloriam, seu gloriationem; Hispanorum, καὶ ἔσαι εἰς καύχημα, Et erit in glo.; Vaticanæ bibliothecæ, καὶ ἔσαι αὐτῷ εἰς καύχ. Et erit illi in glo. Græci itaque libri, etsi variè nonnihil scribant, concorditer tamē *in* præpositionē legunt, quam proinde & Latinis libris, qui careant, adscribendā arbitror, siue subsequente sexto casu *gloria æterna*, siue, qui saltem intelligendus videtur, quarto, *gloriam æternam.*

275. C. 31. v. 15. *Ideò ab omni facie sua lachrymabitur.*] Pronomen *sua*, quod ferè addunt Latini codices, Græci haud legunt, διὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς προσώπου δακρύει. Ideò ab omni facie lachrymatur. Vnum ex nostris Latinis scriptis, P littera notatum, in solo margine habet; alterum Atrebatensis Collegij sericatum, omnino non habet. Hugo Cardinalis semel atque iterum non legit, vnumque adfert sensum qui ne patitur quidem: *Ab omni facie*, id est, coram omnibus, *lachrymabitur* in die iudicij. D. Iansenius, lectum, vero sensui obesse pronunciat, nisi cum *tua*, quod vno in libro reperit, commutetur.

Quod subsequitur *cùm viderit*, Latina pleraque exemplaria, cum enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi. & Richelio, his verbis iungunt, *Ideò ab omni facie sua lachrymabitur.* Quædam verò hinc separant, sed ita dubiè, vt nescias, an ad sequentia referri velint. Porrò, mediū Plantini manuscriptū & Malmundariense, clarissimè sequentibus annectunt, proximam capitali littera hinc exordientes sententiam: *Cùm viderit ne extendas manū tuam prior*, quæ distinctio Græcorū est codicum, præclarissimo enarratori Cornelio Iansenio probata.

276. C. 32. v. 4. & 5. *Loquere maior natu, decet enim te primum verbum*
p. 0. *diligenti scientiam.*] Quidam ex Græco corrigendum existimauit: *Loquere*

quere maiori natu: ſic enim habet Græca Complutenſis editio, λάλησον πρεσβυτέρῳ. Atqui, alij Græci codices, ſcribunt, λάλησον πρεσβύτερε, *Loquere maior natu*, quo modo Interpretem legiſſe ac vertiſſe, Latini codices & tractatores, vnanimiter teſtantur. vnum, gloſſæ ordinariæ adiunctum textum, vidi *maiori* ſcribere; ſed reclamantibus, interlineari gloſſa, & Lyrani commentario. ordinaria enim gloſſa nihil hac de re habet. Longè ad hæc melius loco conuenit *maior* quàm *maiori*: hîc enim Siracides ſeniores inſtruit; vt paulò pòſt iuniores; quo modo in conuiuio ſe gerere debeant. *Loquere*, ait, *maior natu, decet enim te*. addidit Interpres, explicandæ ſententiæ gratia, *primum verbum*. Sequitur, *diligenti ſcientiam*. Multi codices, cum Lyrano, Carenſi, & Richelio, gignendi caſu, legunt, *diligentis ſcientiam*: verùm, integerrimi quique, cum Rabani textu, *diligenti* ſcribunt, id quod Dominicani propterea in textum ſe recepiſſe indicarunt. Eſt autem *diligenti* nomen non participium, id quod, ex Græco, luce meridiana clarius eſt. Hiſpanorum Græca Biblia habent, ἐν ἀκριβείᾳ δ' ἐπιστήμης, In diligentia autem ſcientiæ; Aldi & Germanorum, quæ noſtræ tranſlationi hoc in loco ſimiliora ſunt, ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ· In diligenti, ſeu, exquiſita ſcientia. ἀκριβεία diligentiam ſignificat, non dilectionem; ἀκριβὴς diligentem, hoc eſt, exactum, non amantem. Quare dubium eſſe vix poteſt, quin verterit Interpres, non *diligenti ſcientiam*, ſed, adiectiuo & ſubſtantiuo in eodem conuenientibus caſu, *diligenti ſcientia*. *Loquere maior natu (decet enim te primum verbum) diligenti ſcientia*. Eos autem, qui *diligenti* participium eſſe ſunt arbitrati (quomodo interpretantur Lyra. Car. & Richel. *diligentis*) ablatiuum *ſcientia*, in accuſatiuum quem participium regit, mutauiſſe, vero propinquiſſimum eſt. Porrò, inter varias huius loci diſtinctiones, illa nobis probatur maximè, quæ *primum verbum* iungit, ei quod proximè antecedit *decet enim te*, quam vno in ſcripto obſeruauimus.

C. 32. v. 15. *Præcurre autem* ‑*prior' in domum tuam, & illic* ‖*auocare'*.] 277.
Non eſt legendum, quod multi codices, *& illic aduoca te*, neque quod plures, *& illic aduocare*, ſed, quod plerique emendatiores, cum Rabano enarratore, *& illic auocare*. Græcè eſt, ἀπότρεχε εἰς οἶκον, καὶ μὴ ῥαθύμει, Decurre domum, ac ne deſideas. *ne deſideas*, ſcilicet, in domo conuiuij: ne pigriteris conuiuij domum exire. Itaque ſenſum tranſtulit Interpres, dum vertit, *& illic auocare*, quod eſt, illinc auoca te, ſepara te, vel illuc, ſcilicet in domum tuam, te auoca.

‑ 1 MS. G.
‖ vocare o.

C. 34. v. 10. & 11. *Qui non eſt expertus, pauca recognoſcit*.] Melius *recognoſcit* legitur, quàm, quod nõnulli, *recognoſcet*. ὃς οὐκ ἐπειράσθη, eſt Græcè, ‖ὀλίγα οἶδεν' Qui non eſt expertus, pauca nouit. *Qui autem in* 278.

‖ οἶδεν ὀλίγα R.

multis factus est, multiplicat malitiam. Multi codices, cum Hugone Cardinali, pro *factus*, *fatuus* legunt: *Qui autem in multis fatuus est.* vtriusq. lectionis, Lyranus & Carthusianus meminerunt. Cæterùm, emendatiora pleraque omnia exemplaria, *factus* scribunt, quibus Rabanus adstipulatur, quem secuti Dominicani, in textum id retulere. Græca autem antigrapha habent, ὁ δὲ πεπλανημένος, *qui autem errauit*: id quod exponi potest, &, *Qui autem errore deceptus est*, quod pro *fatuus* facit; &, *Qui autem vagatus est*, id est in multis regionibus rebusq. versatus est, quod pro *factus*: nam qui vagatus est, in multis factus est. Hæc autem, posterior inquam expositio, meliùs loco conuenit: ergo & ea lectio quæ consonat illi, *Qui autem in multis factus est.* quare retinenda ea est. Sequitur, [a] *Multiplicat' malitiam.* Castigatioribus manuscriptis est futuro tempore *multiplicabit*, tametsi *recognoscit* plerisque præcesserit. Græci libri habent, quidam πληθύνει πανουργίαν, quidam πληθυνεῖ παν. illud, præsentis est temporis, *multiplicat*; hoc futuri, *multiplicabit*. Porrò, *malitia*, pro calliditate accipienda est: id enim potiùs hoc in loco significat Græca vox πανουργία. Quædam Latinorum, cum Rabani textu, exemplarium, addunt pronomen *suam*: *Multiplicabit malitiam suam*; id quod alia, Græco similiter, demunt, nominatim Brugense & P.

[a] multiplicauit o.

279. Versum, qui plerisque in libris subiungitur: *Qui tentatus non est, qualia scit?* [*] *qui implanatus est'*, [a] *abundabit' nequitia*, tria Hentenij, [b] & quatuor Parisiensium, vetera exemplaria, non legunt: in vno Iansenij scripto expunctus est: vni nostro, Leodiensi, additus. Rabani enarratoris, nec commentarius, nec textus, agnoscunt. Mirum autem videri id non debet, cùm eadem omnino sit, huius, quæ præcedentis versus sententia, cui neque aliud Græcè respondeat, quàm quod illi respondet. Dubium esse non potest, quin altera sit ex Græco versio, nostræ, quòd dissimilis nonnihil sit, adiecta. ὃς οὐκ ἐπειράσθη ὀλίγα οἶδεν, quod nobis trãslatum est, *Qui non est expertus pauca recognoscit*; hic redditum est, *Qui non est tentatus, qualia, aut quid scit?* Rursus, alterum membrum, ὁ δὲ πεπλανημένος πληθυνεῖ πανουργίαν, quod noster interpretatus est, *Qui autem in multis factus est, multiplicabit malitiam*; ille conuertit: *Et qui implanatus est, abundabit nequitia*. Notandum est autem, circa priorem adiecticiæ istius translationis partem, iterum eam, huius capitis nono versu, ad hunc modum legi: *Qui non est tentatus*, vel, *Qui non tentatus est, quid scit?* vbi nihil habet, quod Græcè respondeat. Videri possit adscripta illic fuisse; in margine fortassis primùm; cùm sequentibus addita esset, vt, per oppositum, id clarum euaderet: *Vir in multis expertus, cogitabit multa.* In posteriori parte, est ficta, à Græca voce,

* Et *MS.*
[a] 1 *MS.* abundat. 2 *MS.* abundauit 4 *MS.*

voce, Latina, *implanatus*, quam plerique codices, cum gloſſematicis, Lyrano, Carenſi, & Richelio, perperàm *implantatus* ſiue *inplantatus* ſcribunt. legitur vox eadem, huius libri 15. capite: Non dicas, Ille me implanauit. quod eſt Græcè ἐπλάνησεν.

C. 35. v. 1. *Qui conſeruat legem, multiplicat orationem.*] Duodecim Hentenij, & totidem noſtra, ſcripta exemplaria, cum Dionyſio Richelio, pro *legem, verbum* habent: *Qui conſeruat verbum multi. or.* Nomos, quod Græcè legitur, *legem* quidem ſignificat, ſed vertit nonnunquam Interpres *verbum*, vt ſuperioris capitis octauo verſu, *Sine mendacio conſummabitur verbum*. tametſi legant ibi quidam *verbum legis*, quæ expoſitio eſt, non interpretis verſio. habent & hoc loco quidam *verbum legis*, at, vel *verbum* ſolùm legendum eſt, vel *legem*, quorum modorum altero veriores codices ſcribunt. Brugenſis, Leodienſis, L, & P, habent *verbum*: quod, pro *legem*, non facilè crediderim ſubſtitutum. Faciliùs *legem* pro *verbum* poſitum mihi perſuadeam. Quærimus autem, non tam quid clarius, aut Græcis conformius ſit, quàm quid Interpres verterit. 280.

C. 35. v. 12. *Da altiſſimo ſecundum datum* ‘*eius.*’] Codices haud pauci, pro *datum*, *donatum* legunt: verùm, correctiſſimi quique, cum Rabani textu, *datum* ſeruant. *Et in bono oculo adinuentionẽ* ‘*facito*’ *manuum tuarum.* Græcè eſt, καὶ ἐν ἀγαθῷ ὀφθαλμῷ καθεύρεμα χειρὸς, Et in bono oculo adinuentionem manus. ſubauditur, ex eo quod præceſſit, δὸς *da*. Exiſtimat D. Ianſenius, non vnica dictione, vt codices habent, καθεύρεμα ſcribendum, ſed duabus καθ' ἕυρεμα: καθ' ἕυρεμα χειρὸς ſecundum inuentum manus; quod reſpondeat ei, quod eſt in primo membro, κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, ſecundum donum eius. Similiter, Latinè, vna voce in duas diuiſa, *ad inuentionem* legendum arbitratur, quod ſit, ſecundum inuentionem. Quid enim, inquit, eſt alioqui: *facito adinuentionem manuum.* niſi *facito* accipiatur pro offeras. Latini libri complures ita ſcribunt, vt facilè diuiſim legi patiantur; immo verò nonnulli diſertè ſatis *ad inuentionem* habent, Q, qui in Bibliorum margine ſignatus eſt, I, Plantini latus. 281. ‘ſuum 1 MS Rab. ‘fac 4 MS.

C. 36. v. 17. *Et ſuſcita precationes quas locuti ſunt in nomine tuo Prophetæ* **priores.*] Latini codices *precationes* habent, id quod exponunt gloſſematici, Lyranus, Carenſis, & Richelius, de deprecatoriis prophetarum prædictionibus. Græci plerique libri, quod conuenientius videtur, *prophetias* legunt· καὶ ἔγειρον προφητείας ἐπ' ὀνόματί σου, Et ſuſcita prophetias in nomine tuo (cætera quæ Latinè leguntur, explicationis 282. *tui o.

ergô Interpres reddidit) vnde Reuerendissimo Iansenio fit verisimile, vertisse Interpretem, non *precationes*, sed *prædicationes* vel *prædictiones* Ex nostris manuscriptis, vnum quod à Malmundariensi Archimandrita commodatò accepimus, legit *præ cationes*, mediam habuit syllabam inter *præ* (nam diphthongo scribit) & *ca*, sed ea erasa est, ita vt legi nequeat; attamen, quantum potui spectans respectansque colligere, *di* fuit, *prædicationes*. Rabanus enarrator exponit *promissiones*: Hoc enim, inquit, precatur sapientia, vt promissiones, quas de vocatione gentium ad fidem Christi Prophetæ priores locuti sunt, per aduentum Christi impleantur. Græca Complutensis editio *prophetas* scribit, καὶ ἔγειρον προφήτας ἐπ' ὀνόματί σου Et suscita prophetas in nomine tuo. quam scripturam, non videtur Interpres secutus: nisi fortè, prophetas suscitare, explicuerit, suscitare precationes vel prædicationes, quas Prophetæ priores locuti sunt.

283. C. 37. v. 7. *Noli* ^a *consiliari' cum* ^a *socero' tuo, & à zelantibus* ~ *te' absconde consilium.*] Versum hunc, quem septimum codices omnes legunt, hoc est, continuò post illud, *Et non immemor sis illius in* ^a *operibus' tuis*; multi postea repetunt. vnus vndecimo versu, statim post illud, *Et stet e contrario videre quid tibi eueniat*; octo duodecimo, post hoc, *Et cum iniusto, de iustitia*; quatuor decimo quarto, post illud, *Non attendas his in omni consilio*. Repetunt autem, non eisdem planè verbis, sed hunc ad modũ: *Noli consiliari cum eo qui* ^a *suspectum' te habet, & ab æmulantibus* ~ *tibi' absconde consilium.* Vnde non obscurè colligitur, alteram hanc esse eiusdem sententiæ versionem, nostræ editioni adiectam. Sed dicat aliquis, Interpreti eandẽ sententiam bis in Græco lectam, vt in Græcis Hispanorum Biblijs bis legitur, septimo & vndecimo versibus; & priori quidem loco translatam *Noli cons. cum socero tuo, & à zelantibus te absconde consilium*; posteriori verò *Noli cons. cum eo qui suspectum te habet, & ab æmul. tibi abscon. cons.* Atqui, illa loci inconstantia, quòd, repetitam sententiam, quidam vndecimo, quidam duodecimo, quidam decimoquarto versu legant, ostendit satis, additam eam esse. id quod clarius ex eo euadit, quòd, K littera notatum exemplar, continuò eam alteri subijciat. Instet fortasse quispiam, eam quę posterius legitur, minimè addititiam iudicandam; imprimis, quòd Græcis libris, Aldi & Germanorum, semel dumtaxat sententia ista, atque id posteriùs, scribatur, vndecimo nimirum versu, post illud *Et stet è contrario videre quid tibi eueniat*: Deinde, quòd Græco conformior sit posterior ista translatio; quia, non *cum socero tuo*, sed μετὰ τοῦ ὑποβλεπομένου σε, quod est, *cum eo qui suspectum te habet*, legatur. Respondeo, non satis constare, quid Interpres secutus, verterit, *cum socero*

tuo

^a consolari o.
^a socio o.
~ o.
^a opibus
^a respectum 1 MS.
^a spretum 1 MS.
~ o.

tuo; an, pro eo quod generale est, exemplum particulare posuerit, an quid aliud Græcè habuerit: sed, liquidum id esse, hanc eius interpretationem esse *cum socero tuo*, ex codicibus, qui vnanimiter omnes septimo eam versu legunt; patere etiam, septimo sententiam hanc versu ab Interprete Græcè lectam, nec postea vel aliis vel eisdem verbis repetitam, primùm quòd integriora manuscripta* vno septimo versu scribant; tum, quòd impressi omnes libri, quos viderim quidem, eo tantùm loco habeant; denique, quòd Enarratores* ibi non alibi agnoscant. Malmundarij scriptum his adstipulatur, sed paulò aliam adfert translationem: Noli consiliari cum eo qui tibi insidiatur, & à zelantibus te absconde consilium.

Pagnini ex Græco versio, septimo tātum versu habet.
* *Brug. Leod. E. O. P. Dom. Pl. m.*
* *Rab. Lyr. Car. Rich.*

C. 37. v. 9. *Et ipse enim animo suo cogitabit.*] Ex codicibus nostris, octo legunt, *Et quid ipse animo tuo cogitabit*; Decem, *Et* ' *quid' ipse in animo suo* ' *cogitabit'*; sed, integritate inferiores illi. Ex emendatioribus, tres, Lobiensis, Malmundariensis, L, cum Rabani textu, scribunt, ' *Et' quid ipse animo suo cogitet*; septem, Brugensis, Leodiensis, E, O, P, Q, Pl. m. cum Moguntina, Colonienſi, & Louaniensi editionibus, *Et ipse* ' *enim' animo suo cogitabit*. Postrema hæc scriptura, Græcis propinquissima est· ἡ γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ ' συμβουλεύσει' Etenim ipse sibi ipsi consulet. quam, suo probatam calculo, Ianseniꝰ, in eum quem Græca referunt sensum, interpretatur. Porrò, propinquior paulò est Græcis, manuscripti M littera signati lectio: *Et enim ipse animo suo cogitabit.*

284.
' quam o.
' cogitauit o
' Aut *Rab.*
' in o.
' συμβουλεύσει *R.*

C. 37. v. 12. *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum* * *iniusto de iustitia,* ~ *&' cum muliere de.* Hæc frequentior est codicum, cùm typis tum calamis exaratorum, lectio, quam Glossematici, Lyranus, Carensis, & Richelius, κατ' εἰρωνείαν interpretantur, ex eo, quòd, enumeratione finita, subiungatur: Non attendas his in omni consilio. Quidam ita exponunt, vt coram irreligioso doceamur laudibus euehere sanctitatem, coram iniusto iustitiam, coram muliere maritum &c. Rabani Mauri textus legit *Cum viro religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia noli consiliari, & cum muliere de.* cui, commentarius adstipulatur. Notant Franci Dominicani, etiam antiquis quibusdam exemplaribus, addi τὸ *noli consiliari*. Nos, in nostris antigraphis, haud inuenimus, nisi cum hac sententia: *Noli consiliari cum eo qui suspectum te habet, & ab æmulantibus tibi absconde consilium*, quam nec modò, nec loco hoc, ab Interprete translatam, superiùs paulò docuimus. Porrò, octo scribunt: *Cum viro* * *religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto*, vel, vt duo, *& cum iusto de* ' *iustitia'*. quorum tria, subiungunt sententiam quam diximus, *Noli consiliari cum eo &c.* quinque verò reliqua, eaque illis meliora, subnectunt immediatè, *Et cum muliere, de.* Manuscripti

285.
* viro o.
~ 5 *MS. G.*
* enim
' iniustitia'

Malmundariensis lectio est ista: *Cum viro inreligioso de sanctitate, & cum iniusto de iustitia, & cum muliere de.* Hunc ad modum se habent variæ Latinorum codicum lectiones. Græcis verò exemplaribus, quæ quidem nos vidimus, vna est scriptura, μετ' γυναικὸς περὶ. Non legitur illud, *Cum viro irreligioso de sanctitate, & cum iniusto de iustitia*: non additur *tracta*, nec adscribitur *noli consiliari*; tantùm *cum muliere de*. præmittitur tamen sententia illa: Noli consiliari cum eo cui tu suspectus es, & eis qui tibi inuident consilium absconde. Ex Latinis lectionibus, ea quæ Malmundariensis est codicis, Græcæ scripturæ persimilis, & rationi maximè est consentanea. Græcæ scripturæ eo similis est, quòd, nec *tracta* legat, nec *noli consiliari* addat; sed, quod locus exigit, subaudiendum relinquat. Rationi maximè consentanea est, quia id in primis parum verisimile est, quæ est primæ lectionis communior expositio, ironicῶς præcipere authorem, tractandum cum irreligioso de sanctitate, cum iniusto de iustitia &c. Dein, proposito non conuenit, quæ altera est eiusdem lectionis expositio, intelligere, coram irreligioso laudandam sanctitatem, coram iniusto iustitiam, &c. id, vel eo probari potest, quòd subnectitur, *Non attendas his in omni consilio.* Tertiò, quod ad alteram lectionem, quæ potissimùm est Rabani, spectat, congruere non videtur, vt primum membrum, dissimile sit sequentibus omnibus, & illi quidem addatur *tracta*, sequentibus autem *Noli consiliari.* cùm, id Sapiens manifestè velit, priùs docere cum quibus consilium capiendum non sit, postea verò tandem cum quibus capiendum sit. Videri autem possit, τὸ *noli consiliari*, acceptum ex hac sententia, *Noli consiliari cum eo qui te suspectum habet, &c.* quam eodem quidam legunt loco, vt paulò antè ostendimus. Est igitur rationi magis consentanea ea lectio, in qua illorum nihil offendit, *Cum viro irreligioso de sanctitate, & cum iniusto de iustitia, & cum muliere de.* quæ, non ideò existimanda est Interpretis non esse versio, quòd in eo reperta sit codice, qui à vulgata editione nonnumquam discrepet; nam, plerisque locis conuenit, & hoc quidem loco, addit, vulgatæ editioni conformiter, quod in Græco non reperitur, *Cum viro irrel. de sanct., & cum iniusto de iustitia.* atque omnino sic coniecerim vertisse Interpretem, si nullus ita legeret codex. Subaudiendum autem existimarim hac in lectione (siue placeat eam pro germana Interpretis accipere, siue non. nihil enim statuere velim) tum primo, tum subsequentibus membris, quod Rabanus secundo addit, *Noli consiliari*; id quod Græcis in libris facilè subauditur, ex eo quod eis antecedit: Noli consiliari cum eo cui tu suspectus es, & eis qui tibi inuident consilium absconde.

286. C. 38. v. 17. *Propter delaturam autem amarum fer luctum illius vno die.*]

differt o.

die.] Coniunctionem *autem* omittunt, cum S. Augustini speculo & Rabani textu, septem nostra manuscripta, quam & Græci codices tollunt, & Dominicani ac Iansenius castigatores reijciunt.

C. 38. v. 25. *Quia sapientia replebitur.*] Illis, quæ clarissimus Antistes Gandauensis, Iansenius, de horum verborum genuina, tum copulatione, tum lectione, optimè ac diligentissimè scribit, quod addam non habeo, nisi, quòd in quibusdam incerti authoris annotationibus legi dicit, habere libros quosdam: *Qua sapientia replebitur*, in Dominicanorum ex Francia annotationibus me reperisse, his verbis: Quidam libri habent, *Qua sapientia replebitur, &c.* & tunc est interrogatio vsque *taurorum.* q. d. Qui sunt in otio siue occupatione percipiunt sapientiam: sed qua sapientia potest repleri rusticus, qui semper occupatur circa opera agriculturæ, & carpentarius, & faber, & figulus, qui &c. 287.

C. 38. v. 39. *Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altissimi.*] Vltimam hanc huius capitis partem, manuscripta exemplaria duo, Brugense & B, capitali exordiuntur littera, tamquam periodum nouam: id quod congruit quàm aptissimè, quandoquidem, à sententia mox præcedente, separanda omnino, vt Episcopus Iansenius ostendit, videatur. Vnum scriptum codicem Iansenius reperit, qui secundo singularis numeri casu, *Accommodantis animam suam* legerit: nos duos inuenimus; ex Hunnæi Alphabeto M & Q; quorum alter vix dubium, is est quem Iansenius vidit. Hinc conijci possit, scripsisse Interpretem: *Accommodantis animam suam, & conquirentis in lege altissimi.* Certè, Græcis libris hoc casu legitur, atque hoc numero, verùm, præposito, quod eum casum regit, aduerbio· πλὴν τοῦ ὀπισδίδοντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου. quod est, Præter applicantem animum suum, & meditantē in lege altissimi. Porrò non est legendum, quod quidam, multitudinis numero, *animas suas*, cùm plerique, atque inter eos emendatiores, codices, Græco conformiter, singularem habeant numerum. Legantur in hunc locum Iansenij enarrationes. 288. ὑποδόντος Gq.

C. 39. v. 17. *In voce dicit.*] S. Augustini speculum legit *dicito* pro *dicit*; Doctoris Hunnæi I. littera insignitum exemplar, *dicet*; alterum L signatum, *dixit*; Malmundariensis cœnobij liber, *dicens*; Atrebatensis Collegij sericatus codex, *dicam*, quomodo & in margine codicis Hunnæi A notati, correctum est. Rabani textus nec *dicit* scribit, quod plerique, nec *dicito*, nec *dicet*, nec *dixit*, nec *dicens*, nec *dicam*, denique nec aliud horum loco, tantùm *in voce* habet, id quod iis quæ præce- 289.

præcedunt copulat: *Vt furore enim repletus sum in voce.* Lobiensis Monasterij manuscriptum, non tantum, vt Rabani textus, è medio aufert *dicit*, verùm etiam totum *In voce dicit*, quamquam in margine scriptum sit, *In voce dicit*, minori videlicet viuidioriq́ue littera. Ex his lectionibus, eam Græci codices probant, quæ Lobiensis est manuscripti; id enim omnino non legunt *In voce di.*, vt certè parum loco conuenit. Videri possit, inter lineas primùm, explicationis gratia scriptum fuisse; in hunc sensum: Igitur plura meditatus, eloquitur; scilicet Sapiens: *Obaudite me &c*; vel istum: Itaque voce magna clamat: *Obaudite me &c.* D. Iansenius, ex eis quas agnouit, Rabani lectionem prætulit. neque enim Lobiẽsis exemplaris lectionem agnouit. Inter eas verò quæ *dicendi* verbum addunt, tolerabiliorem censuit, *In voce dicam*: non tamen harum meminit, *dicens & dicet.* Carensis & Richelius, *dicit* legunt, subaudiuntq́ue *spiritus sanctus*. Lyrano *dixit* adscribitur, qui *spiritus meus interior* subaudit. *Et* coniunctionem, quam codices multi præmittunt, *Et in voce di.*, correctissimi quique omittunt.

290. * & o. ᵇ aquam o. ᶜ siccitate z *MS.*

C. 39. v. 29. * *Quo modo conuertit ᵇ aquas ᶜ in ᶜ siccitatem, & siccata est terra.*] Duo nostra vetera exemplaria, Malmundariense & Lobiense; duo Parisiensium, Dionysij latum & Germani latum; triaq́ue Hentenij, auferunt *τὸ in siccitatem*: quibus, Rabani textus, & emendatio codicis A signati, suffragantur. Videtur certè alterum superfluere, vel *in siccitatem*, vel *& siccata est terra*, quod & reddunt Græci codices verisimile, quorum lectio est ὡς μετέστρεψεν ὕδατα εἰς ἅλμην· Sicut conuertit aquas in salsuginem. ἅλμη salsuginem significat. significat & steriliorem terram (cuiusmodi est terra arida) quòd, quasi perfusa salsugine, non edat fructus.

291. ᵇ Substantia *Mogunt.* ᶜ iniquorum z *MS. Rab.* ᵇ iustorum o ᶜ exsiccabunt ᵉ *MS.*

C. 40. v. 13. ᵇ *Substantiæ* ᶜ *iniustorum sicut fluuius* ᶜ *siccabuntur.*] Atrebatensis Collegij alterum manuscriptum, cum quorundam excusorum codicum marginibus, *siccabitur* pro *siccabuntur* habet: cui hac in parte, manuscripta lectissima, Brugense, Leodiense, & P, adstipulantur. Verùm ea, etiam singulari numero *substantia* legunt, quem legendi modum, Dominicani indicarunt. Græcè est χεύματα ἀδίκων ὡς ποταμὸς ξηρανθήσεται. verbum ξηρανθήσεται singularis est numeri: potest autem, vel ad ποταμὸς *fluuius* referri, itaque vertendum est *siccabitur*; vel ad χεύματα *substantiæ* (nam pluralis numeri est) sicq́ue transferendum est *siccabuntur*, non enim ea est Latinis, quæ Græcis, consuetudo. In altero sententiæ membro *Et sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt*, similis est librorum varietas. Tres ex primis chalcographorum

phorum editionibus, Moguntina anni 1472, Nurenburgensis anni 1478, Colonienſis anni 1479, ſcribunt *perſonabit*: quod, poſteriores editiones, & noſtra manuſcripta exemplaria, multitudinis numero, *perſonabunt* legunt. Et eſt ſimile ex Græco iudicium· ᾗ ὡς βροντὴ μεγάλη ἐν ὑετῷ ἐξηχήσει. verbum ἐξηχήσει, & ad βροντὴ *tonitru* referri poteſt, vertique *perſonabit*; & ad χρήματα *ſubſtantiæ*, transferríque *perſonabunt*. Obſeruandum eſt autem, illas chalcographorum editiones, etſi *perſonabit* legant; tamen *ſiccabuntur* habere (ad quem modum Pagninus ex Græco interpretatus eſt) & rurſus, illa quæ nominauimus manuſcripta, quamuis *ſiccabitur* ſcribant, nihilominus *perſonabunt* retinere (quod, ſi *ſubſtantia* legas, quo modo conueniat, niſi ad iniuſtos referas, haud video) nullos verò codices, quos quidem ego viderim, vtrobique ſingularem habere numerum, quemadmodum pars maior pluralem vtrobique habet. Cæterùm, Dominus Ianſenius id probat, ſingularem vtroque loco numerum legi: *Subſtantiæ iniu. ſi. flu. ſiccabitur*, & *ſi. to. mag. in plu. perſonabit*. hinc inde licet ſumere quod verum eſt: ſed, vtrùm vera hæc Interpretis ſit ſcriptura, nequeo ego diſcernere. Eis enim quę iam indicauimus, accedit, quòd Rabani textus, & quinque antigrapha, certè non infima, Hunnæi A & E, Plantini medium atque anguſtum, ac Malmundarienſe, *Et ſicut to. mag. in plu. manabunt* legant, quanquam *manebunt* pleraque eorum corruptè habeant. Itaque, an manandi, an perſonandi vocabulum, verterit Interpres, dubito. Eſt autem *manabunt*, ex altera Græcorum lectione tranſlatum: quidam enim, quod Pagninus refert, ἐκχήσει effundet, pro ἐξηχήσῃ, legunt. ὑετοῖς R.

C. 42. v. 5. **De corruptione emtionis.*] Decem noſtri codices *de correptione* ſcribunt; ſex & viginti *de corruptione*. ab vtraque parte ſunt antiquitatis atque integritatis venerandæ exemplaria; ab illa, Leodienſe, Lobienſe, E, L, Plantini medium, cum Dionyſij lato & Germani lato, quæ apud Pariſienſes; ab hac, Brugenſe, Malmundarienſe, O, P, cum Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carenſi, ac Richelio. Epiſcopus Ianſenius, illam lectionem *de correptione*, loco commodiorem; hanc, *de corruptione*, veriſimiliorem iudicat, ad quem, quia diligenter id proſecutus eſt, lectorem remittimus. Legit Interpres noſter περὶ διαφθορᾶς πράσεως, quod ille conijcit: aut, περὶ διαφόρου πράσεως, quod alij reddunt, *de differente venditione*, interpretatus eſt *de corruptione emtionis*. Nam, differentem venditionem, ferè emtionis corruptio, ſiue emtoris deceptio, comitatur. 292. *& o.

C. 42. v. 9. *Ne fortè in adoleſcentia ſua adultera efficiatur.*] Quod 293.

legunt Latini, cùm codices tum tractatores, *adultera*; Ianſenius, *adulta* ab Interprete ſcriptum arbitratur, quòd vox Græca ἐξαμυάζειν, non adulterum, ſed adultum effici, ætatis florem excedere, ſignificet: quodque, quæ nupta non ſit, adultera non ſatis aptè dicatur. * ἐν νεότητι ἀνδρὸς, eſt Græcè, μήποτε ἐξαμυάσῃ, quod eſt, * In iuuentute eius (ſcilicet, ſolicitus eſt pater) ne fortè ætatis florem prætereat. Porrò autem transferunt quidam, & in iuuentute eius, ne fortè abutatur flore ætatis: quæ verſio, Græcis Complutenſium & Baſileenſium Bibliis iuncta, pro conſtanti Latinorum lectione, ſi ſpecies pro genere, *adultera* pro *fornicaria* accipiatur, facere poſſit.

* καὶ R.
* Et R.

294. C. 43. v. 18. *Vox tonitrui eius* ᵃ*verberabit' terram.*] Manuſcripta, Malmundarienſe, G, & Plantini medium, pro *verberabit*, cum Rabano *exprobrabit* legunt: *Vox tonit. eius* * *exprobrabit terram.* Orta eſt varietas, ex varia Græcorum codicum ſcriptura. quidam enim Græcorum codicum, Regius nominatim & Vaticanus, ὠδύνησε ſeu ὠδώνησεν; quidam, Aldinus & Germanici, ὠνείδισεν ſcribunt. ex illo, tranſlata eſt verberandi vox, niſi fortè ex ζωώσεισεν, quod & ipſum in Vaticano exemplari extat; ex hoc, exprobrandi. Porrò, vt ὠδύνησε loco melius congruere videtur, quàm ὠνείδισε; ita verberandi vox aptiùs conuenire, quàm exprobrandi. Rurſus, vt in emendatioribus exemplaribus Græcis ὠδώνησεν eſt; ita, in pleriſque omnibus Latinis libris, verberandi vocabulum. Denique, vt Græca antigrapha præteritum tempus habent, non futurum; ita, ex electioribus Latinis, plura *verberauit*, quàm *verberabit*, ſcribunt.

ᵃ percuſſit *Richel.*
* & *Malmūd. Sericatus Atrebatenſis Collegij codex vtrumq. legit.*

295. C. 43. v. 21. *Gelu ſicut ſalem* ᵃ*effundet' ſuper terram.*] Per gelu rectè pruinam intelligamus: pruinam enim ſignificat Græca vox, πάχνη. ᾗ πάχνῃ ὡς ἅλας ὅτι χιὼν χέει Græcè eſt· *Et dum* ᵇ*gelauerit, fiet' tamquam cacumina tribuli.* Multi codices, cum enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carenſi, & Richelio, pro *gelauerit, flauerit* legũt: *Et dũm flauerit, fiet, &c.* Verùm, nõ pauciores, atq. optimi ferè quique, *gelauerit* ſeruant, quibus Græci libri ſuffragãtur· ᾗ παγεῖσα, id eſt, & cõcreta, ſeu congelata. Altera hoc loco varietas eſt: pro eo quod pleraq. omnia exemplaria, & gloſſematici Lyranus ac Richelius ſcribunt, *cacumina*; Lobienſe, Q & Dionyſij latum, cum Rabano tractatore, *acumina* habent: *Fiet tanquã acumina tribuli.* id quod, Dominicani, ſecuti Rabanũ; Pariſienſes, ſecuti ſodaliũ S. Dionyſij exemplar, in textum retulere. Atqui, Græca lectio potiùs *cacumina* probat· ᾗ παγεῖσα γίγεται σκολόπων ἄκρα, hoc eſt, & conglaciata fit tribulorum ſummitates. Vox σκόλοψ inter reliqua, & *acumen* denotat: verùm, eam vertit Interpres *tribulum*. Proximæ voci ἄκρα, *acumina* reſpondeat oportet, ſi verſum eſt: at illi, *cacumi-*

ᵃ effundit
ᵇ *MS. G.*
ᵃ ἅλας *Gq.*
ᵃ χιὼν *Gq.*
ᵇ gelauerint, fient. *Malmund.*

cacumina potiùs cõuenire, claro clarius est. Significat enim ἄκρον summum rei. Obijcias, rem, non verbum, Interpretem reddidisse; quia tribulorum summa acuta sunt; id quod hoc loco spectatur; *acumina* pro *cacumina* conuertisse. Fateor, id quidem facilè fieri potuisse: sed factum, non mihi persuadeo. non enim, pro *acumina*, verisimile est *cacumina* substitutum, cùm prima fronte aptiùs congruere videatur *acumina*: immò, quia non solet rebus adeò exilibus cacumen tribui, quod montibus propriè conuenit, crediderim *acumina* emendatum. Porrò, significatur, pruinam rebus adhærentem, dum fuerit congelata, asperam instar summitatis tribuli, effici. Interpres σκόλοπα tribulum vertit, & similitudinis aduerbium subaudiuit: alij palum vertunt, nec quidquam subaudiunt: *Et congelata fiunt palorum summa.* quo significatur; quod hyeme videre licet; pruinam congelatam summis palis adhærere, eisque quasi apicem imponere.

C. 43. v. 32. *Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, superualebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*] Postrema versus istius pars, *Et admirabilis magnificentia eius*, Græcis codicibus, non hoc, tantùm præcedenti versu legitur, hunc ad modum, καὶ θαυμασὴ ἡ δυναστεία αὐτοῦ. vbi, nobis repetitur, his verbis: *Et mirabilis potentia ipsius*. Nam δυναστεία, & potentiam, & magnificentiam, signat. Quapropter existimarim, duas eiusdem Græcæ pericopes, in Latinis vulgatæ editionis libris, legi versiones, quarum altera, ex altera editione sit addita. Hoc manifestè doceat antiquissimum Malmundarij manuscriptum, quod, eam quæ 31° versu legitur, omittit; alteram, quæ 32°, solam scribit. Existimarim autem, additam nostræ editioni, eam quam 32us versus complectitur. Illa enim quæ 31° est versu, Græcanicis exemplaribus conformiter, eo legitur loco, Latinis nostræ editionis codicibus, quos quidem viderim, similiter omnibus. Nam Malmundarij codex, quod obseruauimus atque annotauimus frequenter, ab editione nostra sæpenumero discrepat. Porrò, dissimiliter legunt nostri libri eam quam 32us versus habet, *Et* ¶ *admirabilis magnificentia eius:* Vnus F littera notatus, cum Rabani textu, aufert &; alter, O insignitus, tollit *& admirabilis.* quæ adiectionis indicia esse possint. Eo autem faciliùs putarim editioni nostræ additam, quòd, ab altera, non verbis tantùm, verùm etiam loco dissederit: sic enim Malmundariensi codici, 32°, non 31° versu, legitur: *Terribilis Dominus, & magnus vehementer*, glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, superualebit & adhuc admirabilis magnificentia eius.* Aduerte insuper, & coniunctionem, alio loco positam: quo etiam Græcè legitur. Hæc enim Græcorum librorum est lectio·

297.

¶ mirabilis 1 MS.

*Hic, in nostris Græcisq. libris, subiicitur, Et mirabilis potentia ipsius.

ᵃ ἂν δύνησθε Gq. δοξάζοντες κύριον ὑψώσατε, καθόσον ᵃδύνασθε, ὑπερέξει γὰρ καὶ ἔτι· Glorificantes Dominum exaltate, quantum potestis, excedet enim & adhuc. Huic Græcæ sentētiæ duæ, in Latinis Ecclesiasticæ editionis libris, respondent, diuersæ verbis, eædem re. Vna, ea est quam initio protulimus: *Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, superualebit adhuc*; Altera, quæ tricesimo tertio versu sequitur: *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum potestis, maior enim est omni laude.* Duæ sunt, quod liquidè patet, eiusdem illius Græcæ sententiæ versiones, quas non est verisimile simul ab Interprete datas. Probabilius est, ex ea editione, ex qua sumtum est illud *Et admirabilis magnificentia eius*, simul & istud sumtum, cui illud adhæret: *Glorificantes Dominum* ᵃ*quantumcumque* ᵃ*potueritis' superualebit* ⁻*adhuc'*. Sunt enim non exigua adiectionis signa. in primis, quòd detractum sit verbum *exaltate*, fortassis, quia proximè expressum fuerat: dein, quòd Rabani textus & Lobiense manuscriptum, prætermittant τὸ *Glorificantes Dominum*. Porrò, alterum *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum potestis*, * *maior* ⁻*est' enim* ᵃ*omni' laude*; habet, quod Græci libri, *exaltate*: & integrè ac similiter ab omnibus legitur. Quare, dubitandum non videtur, quin germana Interpretis nostri sit versio: quamquam & in Malmundariensi codice legatur.

ᵃ in quātum 1 MS.
ᵃ potueris 1 MS.
⁻ 1 MS.
* & 1 MS.
⁻ 1 MS.
ᵃ in 1 MS.

297. C. 44. v. 3. *Nuntiantes in prophetis dignitatem* * *Prophetarum.*] Manuscripta duo, O & Malmundariense, cū Rabani textu, omittunt *in Prophetis*: *Nuntiantes dignitatem prophetarum* legunt. Alia manuscripta tria, A, M, & Q, tollunt, non tantùm *in Prophetis*, sed etiam *nuntiantes*: scribuntque quod reliquum est. *In dignitate prophetarum*. Harum lectionum altera, videtur, vulgari, quæ in notationis huius capite collocata est, præferenda: ex Græcis enim docemur satis, alterum superfluere, vel *dignitatem prophetarum*, vel *in Prophetis*. ἀπηγγελκότες, habent codices Græci, ἐν προφητείαις, qui annunciarunt in prophetijs. quod est, qui prophetias, diuina oracula, annunciarunt. Vtra autem præferenda sit, non facilè dixero: prior *Nuntiantes dignitatem prophetarum*, Græco conformior est; posterior *In dignitate prophetarum*, ab alterius editionis suspicione alienior, cui si subaudias constituti, vel quid simile, id significatur, quod author velle videtur, Prophetico spiritu excellentes. Possit in eundem sensum prior lectio accipi, si, per dignitatem prophetarum, intelligas prophetias, ob quas Prophetæ sunt in honore.

* personarum & o.

298. C. 44. v. 11. 12. & 13. *Cum semine eorum* ᵃ*permanent' bona; hæreditas sancta* ᵃ*nepotes' eorum, &c.*] Exemplaria manuscripta, in primis coniunctio-

ᵃ perseuerāt Rab.
ᵃ nepotum

iunctionem præfigunt: *Et cum ſemine eorum.* Dein pro *permanent, perſeuerauit* pleraque, *perſeuerat* correctiora, ſcribũt Adhæc, adiectiuum *ſancta*, quotquot vidimus, omittunt, & *bona* cum *hæreditas* iungunt. Itaque, ex manuſcriptorum fide, legendum eſt, vt Hugo Cardinalis legit, *Et cum ſemine ipſorum* ‖ *perſeuerat' bona hæreditas.* quæ lectio, Græcorum ſcripturæ, coniunctione excepta, per omnia conformis eſt· μετὰ τὸ σπέρμα αὐτῶν ‖ διαμένει ἀγαθὴ κληρονομία.

‖ permanet. *Lugdunenſia Biblia. Lyra.* ‖ διαμενεῖ *Gq.*

Quod ſequitur, *nepotes eorum*, rurſus manuſcripta ab impreſſis ferè antigraphis diſcrepantia, concorditer gignendi caſu legunt *nepotum illorum.* quod, quædam quidem præcedentibus iungunt; maior verò pars, cum Hugone Cardinali, quod veriſimilius eſt, ſequentibus, hoc modo: ¯ *Et' nepotum illorum ſemen in teſtamento ſtetit.* Græcè eſt, ἔκγονα αὐτῶν ἐν ταῖς διαθήκαις * ‖ ἔστη σπέρμα αὐτῶν, nepotes eorum in teſtamentis * ‖ ſtetit' ſemen eorum. hanc enim lectionem, Interpres ſecutus videtur, atque intellexiſſe iuxta Hebraicam phraſim, cuiuſmodi eſt illud Pſalmi, κύριος ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ, *Dominus in cælo ſedes eius.* Eſt autem potius *in teſtamentis* quàm *in teſtamento* ſcribendum, quæ Ianſenij eſt ſententia, quòd, multitudinis numerus, vt in ſpectatis quibuſdam Latinis, ita in omnibus Græcis codicibus, legatur. Quod ſubiungitur in compluribus excuſis libris, *Et filij eorum propter illos*, quædam ſcripta, eundem ad modum legunt: ſed pleraque, *Et filiorum ipſorum propter illos.* prior legendi modus, Græcæ ſcripturæ conſonat· κὴ τέκνα αὐτῶν ‖ δι' αὐτούς. Sequitur, ἕως αἰῶνος ‖ μένει. quod, ſi præcedentibus iunxeris, vertendum erit, *Vſque in æternum manent*, quæ ferè eorum codicum eſt ſcriptura, qui *& filij eorum* habent: *Et filij eorum* ¯ *propter illos' vſque in æternum* ‖ *manent'.* Porrò, Græci codices, ſequentibus id copulant, ἕως αἰῶνος μένει σπέρμα αὐτῶν, quod eſt, *Vſque in æternum* ‖ *manet' ſemen eorum*, quæ & Latini exemplaris, Q littera inſigniti, atque alterius quod ex Dominicanorum correctione habemus, lectio & diſtinctio eſt manifeſta. Eſt & exemplaris P notati, & aliorum aliquot, ac Richelij enarratoris: Verùm illud, P notatum exemplar, hinc ſententiam inchoat: *Propter illos vſque in æternum manet ſemen eorum.* Multi libri diſtinguũt hunc ad modum: *Et filiorum ipſorum propter illos vſque in æternum manet* (deinceps ſequitur ‖ *Semen' eorum & gloria eorum non derelinquetur*) Atque hæc quia imperfecta ſententia eſt, addiderunt, nonnulli, quod Carenſis legit, *ſemen*; complures, quod Lyranus ſubaudit, *hæreditas: Et filiorum ipſorum* ‖ *hæreditas' propter il. vſ. in æter. manet.* Verùm, iugulanda ſunt hæc, locuſque aliter, id quod nobis videtur, diſtinguendus· hæc totius loci commodior videtur diſtinctio, & verior lectio: *Et cum ſemine ipſorum perſeuerat bona hæreditas: & nepotum illorum ſemen in teſtamentis ſtetit, & filiorum*

Quæ præcedentibus iungunt manuſcripta, legũt deinceps, vt impreſſi ferè libri: Et in teſt. ſte. ſe. eorum.

¯ 1 *MS.*
* ἐν διαθήκαις *R.*
‖ ἔστη τὸ *R.*
* in teſtamentis *R.*
‖ eſt *R.*
Pſal. 10. b. 4.

‖ μετ' αὐτὸς *R.*
‖ poſt eos *R.*
‖ μενεῖ *Gq.*
¯ o.
‖ permanent
1 *MS. Rab.*
‖ manet
1 *MS.*
‖ permanet o

‖ generatio
1 *MS. Brugenſis D. Donatiani codex, hoc modo diſtinguit*: Et filiorũ ipſorum propter illos vſq. in æternum manet ſemen eorũ. & gloria eorũ non derelinquetur.
‖ ſemen, *Biblia Lugd. anni 1522. Colon. anni 1529.*

ipsorum propter illos. Vsque in æternum manet semen eorum: & gloria eorum non derelinquetur.

299. C. 44. v. 22. *Ideò iureiurando dedit* ‾ *illi* (*Abrahæ*) *gloriam* ‘*in*’ *gente sua, crescere illum quasi &c.*] Pro eo quod legunt plerique codices *gloriam*; tres Parisiensium, quatuor Hentenij, ac nouem nostri, cum Rabano & Richelio enarratoribus, *semen* scribunt: *Ideò iureiu. de. illi semen in gente sua*. Quædam ex nostris emendatioribus exemplaribus hanc; quædam illam tuentur lectionem. Lobiense, Malmundariense, E, & O, *semen*; Brugense, Leodiense, L, & P, *gloriam* habēt. Porrò hæc, ab extraneæ editionis admistione, magis putarim aliena. Parisienses, ex Di. l. Ge. l. & o., correxerunt *semen*; Iansenius *gloriam* præfert. Græcè legitur: Ideò in iuramento statuit ei, ‘‘benedici’ gentes in semine eius.

‾ o.
‘ de 1 *MS.*
‘‘ benedicere *R.*

300. C. 45. v. 5. *Audiuit enim eum & vocem ipsius.*] Rabanus Maurus legit: *Auditam fecit illi vocem suam*, quæ lectio Græco consentit. ἠκούτισεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, id est, audire fecit illum vocem suam. Nam ἀκουτίζειν audire facere significat. Ex Latinis nostris codicibus, nullus est, qui ita vt Rabanus legat, præter vnum, quem olim Dominicani, Rabanum sæpe secuti, emendarunt, cuius hoc loco & Iansenius meminit. Quamobrem, nō facilè existimarim, nostræ editionis lectionem esse, tametsi Dominicani in editionis nostræ textum retulerint. Annotarunt, in Ecclesia aliter dici, propter aliam translationem. Credo, propter aliam translationem, vulgatam nempe, à qua Rabani editio non semel discrepat. id quod, quanquam non facilè pronunciandum duxerim, iam diu obseruasse mihi videor. Scribunt autem ferè exemplaria nostra, vt initiò proposuimus: *Audiuit enim eum & vocem ipsius.* cui, si vulgatæ editionis verba seruare nolimus, meritò præferatur Rabani lectio. Porrò, omittunt manuscripta, Hentenij vnum, Parisiensium duo, nostra tria, quæ loco non satis congruere videtur, coniunctionem *enim*, Rabani textui & Græcæ scripturæ conformiter. Missale Romanum, Pij quinti pontificis iussu editum, legit: *Audiuit enim vocem ipsius*, omittit *eum &*. similiter, scriptum M. N. Hunnæi, C notatum, nisi quòd *eum* suprà in spacio scribat. Videri hinc possit, editionis nostræ lectionem, ad Græca (& si haud longè abscedat) propiùs accessisse, quàm nunc comperiamus.

De Mose est sermo.
Di. l. Ge. l. Malm. M. Q.
In communi Confess. non Pont. epistola pro Abbatibus

301. C. 47. v. 14. *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum*. Ita ferè nostri codices legunt. Vnus R littera insignitus, ex M. N. Hunnæi Bibliotheca, & Rabani Mauri textus, illius loco habent: *Et propter illum requieuit in latitudine*; Salomon, propter Dauid. quibus, quod

quod Ianſenius comperit, duo Tongerlenſis Monaſterij exemplaria conſonant, quanquam priorem lectionem in margine addant, vt impreſſi aliquot libri hanc poſteriorem. Quatuor ſcripta, litteris A, F, M, & Q, notata, vtrumque in textu iungunt, hoc modo: *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum, & requieuit in latitudine.* Sunt dubio procul duæ ex Græco verſiones. καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ. quod Græcè eſt, vertere poſſis, *Et propter illum habitauit in latitudine*; poſſis etiam, *Et propter illum deſtruxit in latitudine.* Nam καταλύειν, vtrumque, deſtruere atque habitare, ſignificat. Porrò huius ad verbum verſionis *Et propter illum deſtruxit in latitudine*, ſenſus redditus eſt, *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum.* Non igitur in noſtræ editionis textum referenda eſt vtraque lectio, vt in quatuor illis ſcriptis factum eſt, niſi tranſlationes duæ cõmiſcendæ ſint. Vtra autem, vt editionis noſtræ germana verſio, amplectenda retinendaq. ſit, patet non obſcurè. Plerique enim libri hanc ſolam habent *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum*; nec vulgares tantùm, verùm etiam antiquitate atque integritate præſtantiſſimi; quinetiam, à Dominicanis caſtigatum exemplar, & Gloſſematici, Lyranus, Carenſis, ac Richelius. Videntur & Dominicani, cùm ex hoc, tum ex aliis quibuſdam locis, ſenſiſſe, Rabani textum, à noſtra editione, diſcrepare quandoque, niſi fortè, non ita vt nos, apud Rabanum legerint.

a requiem o. b altitudine o

C. 47. v. 15. & 16. *Quemadmodum eruditus eſt in iuuentute ſua.* Partem hanc, quidam codices, cum Lyrano & Richelio enarratoribus, præcedentibus nectunt: *Et pararet ſanctitatem in ſempiternum, quemadmodum eruditus eſt in iuuentute ſua.* Quidam, decem ex ſcriptis noſtris, hinc inchoant nouam ſententiam, qua admiretur Siracides datam Salomoni ſapientiam: *Quemadmodum eruditus eſt in iuuentute ſua, & impletus eſt quaſi flumen ſapientiæ!* id quod Ianſenio placet. Græca Regiæ editionis lectio vtrumque, vt Latina illa, admittit· ὡς ἐσοφίσθη ἐν νεότητι αὐτοῦ, id eſt, Sicut inſtructus fuit, vel, Quia ſapiens fuit, in iuuentute ſua; & Quàm ſapiens factus eſt in iuuentute ſua! Porrò Aldinæ & Germanicarum editionum ſcriptura, iis quæ præcedunt copulari non poteſt. apoſtrophe eſt ad ipſum Salomonem ὡς ἐσοφίσθης ἐν νεότητί σου Quàm ſapiens in iuuentute tua factus es! Sequitur, καὶ ἐνεπλήσθης ὡς ποταμὸς συνέσεως Et repletus es inſtar fluminis intelligentia? quod etiam, vt Græca Regis editio, & Latini ferè libri, tertia perſona legunt: *Et impletus eſt quaſi flumen ſapientia?* Cæterùm, duo ex decem illis Latinis qui nouam à *quemadmodum* exordiuntur ſententiam, vnus Lobienſis Abbatiæ anno Domini 1084. ſcriptus, alter Magiſtri noſtri Hunnæi, L. ſignatus, vt Græca Aldi & Germa-

302.

a ἐνεπλήσθη R. b eſt R. c flumine o. d aquis 1 MS. Subaudiendum id eſt, non addendum. e iuſtitia o. f ſapientiæ Quentel.

Germanorum antigrapha, secunda persona legunt: *Quemadmodum eruditus es in iuuentute tua, & impletus es quasi flumen sapientia*: quem legendi modum Iansenius præfert. habet certè maiorem gratiam hîc incepta ad Salomonem apostrophe, quæ subsequentibus verbis continuatur: sed eam Interpretis esse scripturam, non ausim asseuerare.

Quod sequitur proximè, Græci omnes libri, vt Salomonem alloquentis sermonē concorditer scribunt· γῆν ἐπεκάλυψεν ἡ ψυχή σου* Terram operuit anima tua*. quibus Latini multi, Parisiensium duo, Hentenij tres, nostri decem (his, L. & Lobiensis sunt annumerati) consentiunt (*Et terram*, scribunt, *retexit anima tua*) sed non omnes. Maior enim pars, cum glossematicis, Lyrano, Carensi, & Richelio, habet: *Et terram* ᵘ *retexit' anima sua*. Porrò quod proximum est, & quæ sequuntur deinceps, tam Latini codices, quàm Græci, vt ipsi Salomoni dicta, vnanimiter legunt. habet quidem (id quod proximum est) Græca Regis editio, ex Complutensi, καὶ ἐνέπλησε *& repleuit*, pro eo quod aliæ, cum Latinis exemplaribus, καὶ ἀνέπλησας *& replesti*: Verùm id, eodem sensu, ad id quod præcessit, ἡ ψυχή σου *anima tua*, referri debet.

* πᾶσαν R.
* omnem R.
ᵘ respexit o.

303. C. 47. v. 19. *Et in nomine Domini Dei* ᵘ *cui' est cognomen* *-ᵘ *Deus' Israël.* hanc partem, multi codices atque enarratores præcedentibus iungunt, vt subaudiatur *miratæ sunt terræ*, vel, quod Carensi placet, *dilectus es*. Quidam, ijs quæ sequuntur copulant, ita vt sit nouæ sententiæ initium: *Et in nomine Domini* ⁻ *Dei' cui* ⁻ *est' cognomen Deus Israël, collegisti quasi aurichalcum aurum &c.* sic Rabani textus manifestè, & exemplaria, Lobiense, atque id quod Q littera insignitum est. Vtrumque distinguendi modum, vt Latina, Græca lectio patitur: priorem porrò, exactissimus Iansenius probat. Obiter hîc annotandum est, multis, atque emendatioribus ferè manuscriptis, legi, *Et in nomine Domini, cui*; omitti *Dei*, tametsi Græcè addatur· ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ θεοῦ τοῦ ἐπικεκλημένου θεοῦ ἰσραὴλ scribunt Aldina & Germanica Biblia, nostræ versioni proxima. Regia paulò aliter, ἐν ὀνό. κυρίου τοῦ θεοῦ πάσης τῆς γῆς, τοῦ ἐπικαλεσαμένου σου θεοῦ ἰσραήλ.

ᵘ cuius o.
* nomen o.
ᵘ Dei *Malm.*
ᵘ in o. ⁻ o.
⁻ *Lob.*
⁻ *Q.*

304. C. 47. v. 22. *Et in* ᵘ *cæteris'* * *stultitiam tuam.* Ita ferè Latini codices atque enarratores legunt. Atqui, longè aliter Græci· καὶ ᵘ κατανυγῆναι' ἐπὶ τῇ ᵘ ἀφροσύνῃ' σου, *Et* ᵘ *compungi' in* ᵘ *stultitia' tua.* Quamobrem, videtur deprauatus nobis locus: nihil enim simile est τῷ *in cæteris* cum verbo κατανυγῆναι. Episcopus Iansenius, diligens veræ lectionis inuestigator, vnum reperit codicem, Magistri nostri Augustini Hunnæi B. notatum, qui habet: *Et in cæteris incitari stultitiam tuam*, ex quo legendum colligit: *Et incitari stultitiam tuam*; quòd, bene conueniat Græco verbo

ᵘ tertis o.
* tuis o.
ᵘ κατενύγην *Gq.*
ᵘ εὐφροσύνῃ *Gq.*
ᵘ compunctus fui *Gq.*
ᵘ lætitia *Gq.*

verbo καταυυγῆναι *incitari*. Existimat, *incitari*, à non intelligentibus in *in cæteris* fuisse mutatum (*Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæteris stultitiam tuam*) ac postea lectionem vtramque hoc in libro coniunctam. Quam eius coniecturam, verisimiliorem reddit Lobiense manuscriptum, quod *Et in citharis stultitiam tuam* scribit (*in citharis*, quod certum est corruptelam esse, affine est admodum verbo *incitari*) certam verò facit, Malmundariense exemplar, quod disertè *Et incitari stultitiam tuam* legit, neque aliud addit.

C. 48. v. 10. *Qui inscriptus* - *es'* - *in' iudicijs temporum'* ¶ *lenire' iracundiam Domini.*] Quinq. exemplaria nostra, Rabani textu suffragante, legunt *scriptus*, pro *inscriptus*; F, O, R, Malmũdariense, & Plantini medium: Sed pleraque, cum emendatissimis nostræq. editionis studiosissimis, Brugensi, Leodiensi, P, Lobiensi, L. & Q, *inscriptus* seruant. Iansenius *scriptus* præfert, quod Græcanicæ voci καταγεγραμμένος, quæ est, cõscriptus, vel descriptus, magis cõueniat. atqui, parum hinc *inscriptus* discrepet. Eadem illa quinque exemplaria, quæ *scriptus* legunt, *iudicijs*, cum aliis multis, habent, adstipulantibus Glossematicis, Lyrano & Carensi. Cæterùm, his rursus Brug. Leod. P. Lob. L. & Q. aduersantia, *iudicijs* retinent, id quod Doctor Hentenius, Parisiensium sucsque secutus veteres codices, in textum retulit. Iansenius *iudicijs* probat, quòd id Græca dictio ἐλεγμοῖς requirat magis, quam septimo versu superiori ita Interpres transtulit. Significat ἐλέγχειν, corripere, reprehendere, redarguere. quæ, quia ad iudicium spectant, transtulit Interpres versu 7°, ἔλεγμὸν iudicium, *Qui audis in Sina iudicium*: verùm denotat ἐλέγχειν & conuincere, probare, ostendere. quare, hoc loco, ἔλεγμὸν pro ostensione potuit accepisse, atque iudicium vertisse, hoc sensu: Qui propheticis in libris scriptus es, Domini iracundiam, in nouissimorum temporum ostensione, leniturus; vel, Qui adscriptus, qui destinatus es, ad leniendum, cùm manifestabuntur nouissimi temporis signa, iracundiam Domini. De Elia est sermo.

305. - 1 *MS.* - 2 *MS.* - *Rabani textus.* ¶ linire o.

Di. o. l. Ge. o. b.

C. 49. v. 1. *Memoria* ¶ *Iosiæ' in* ¶ *compositione odoris facta' opus* ¶ *pigmentarij'.*] Multi codices addunt substantiuũ verbum *est* (*facta est*) quod, Græco conformiter, emendatissimi quiq. tollunt. Solùm namq., aut *facta* legunt, vt, Leodiensis, Malmũdariensis, E, Q, Plantini medius, atque is qui à Dominicanis est castigatus; aut *factam*, vt, Brugensis, atq. A; aut *factum*, vt, L, O, & P, aut deniq. *facti*, vt Lobiensis, & Rabani textus. his enim modis, hanc vnam vocem, correctiores libri, variant, quorum, quæ germana sit scriptura, dictu difficile est. *facta*,

306. ¶ Iosue o. ¶ completionem odoriferam 1 *MS. notatum M.* ¶ pigmentariis o.

qui primus est modus, isq. celeberrimus, respicit, vel ablatiuũ *compositione*, vel nominatiuum *memoria. factam*, aut ad memoriam referendum est (sic enim, *memoriam* 4° casu, quinq. exemplaria, Malmundariense, A, B, M, & O, scribunt) aut ad *compositionem*, quomodo habent, O, Rabani textus, & Græca. *Factum*, cum *opus* iungendum est; *facti* cum *odoris. facti* Græcè legendum, conijcit Pagninus. μνημόσυνον ἰωσίȣ εἰς σύνθεσιν θυμιάματος ἐσκευασμένȣ ἔργῳ μυρέψȣ, Memoria Iosiæ in compositionem odoramenti confecti opere vnguentarij: cui coniecturæ suffragari possit Latina versio, Græcæ Basileensium editioni * adiuncta, non heri illa nata. *Fabricati*, habet, *opere vnguentarij*. Græca Complutensis editio legit ἐσκευασμένῳ confecto, id quod ad ἔργῳ respicit, vt Latinè *factum* ad *opus*. Aldi & Germanorum editiones, habent ἐσκευασμένον (nam corruptè scriptum arbitror ἐκσκευασμένον) id quod ad μνημόσυνον refertur. verti autem potest, & nominandi casu *memoria facta*, subaudito *est*; & accusandi *memoriam factam*, subintellecto verbo *celebremus*. Porrò, quocunque modo legendum sit, id est quod Author vult significare, Iosiæ regis memoriam, similem esse mixturæ odoramentorum, vnguentarij artificio confectæ, hoc est, suauissimum gratissimumque posteris spirare odorem.

Anni 1550.

307. C. 49. v. 7. *Dederunt enim regnum suum alijs.*] Cardinalis Bessarionis scriptus codex, quem ex maiori Louaniensium Theologorum collegio, in quo adseruatur, commodatò accepimus, omittit coniunctionem *enim: Dederunt reg. su. alijs.* cui Græca Hispanorum editio suffragatur· ἔδωκε τὸ κέρας αὐτῶν ἑτέροις, Dedit cornu eorum aliis. Porrò, cætera quibus vtimur Latina exemplaria, constanter addunt, adstipulantibus Græcis Venetorum & Germanorum Biblijs, quæ, eo sunt editioni nostræ propinquiora, quòd ἔδωκαν *dederunt* legant· ἔδωκαν γὰρ τὸ κέ. αὐ. ἑτέροις, Dederunt enim cornu suum alijs. D. Iansenius tollendam iudicat, quòd non aptè præcedentia probet: atqui, non necesse est probandi vim habeat, sæpe Græcis abundat. possit tamen, in Græcis præsertim libris, id probare quod antecedit, *Reges Iuda defecerunt.*

308. C. 49. v. 11. *Benefacere illis qui ostenderunt rectas vias.*] Sex manuscripta, Malmundariense, Q, H, A, M, R, cum Rabano enarratore, præfigunt copulatiuam *Et: Et benefacere il. q. ost. rec. vias.* quam addendam Iansenius censet, vt Græcis additur. καὶ ἀγαθῶσαι τȣ̀ς εὐθύνοντας ὁδȣ́ς Et "benefacere' (subaudi ex præcedentibus, ἐμνήσθη *commemoratus est*, seu, *meminit*) rectas facientibus, vel, corrigentibus vias. Verumenimuerò, notatum nobis est, Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho, deesse &: quod certè, & Latinis plerisque, ac qui-

* καθώρθωσε *R. Basileens.*
" direxit *R. Basileens.*

ac quidem editionis noſtræ ſyncerissimis exemplaribus, ſuffragantibus Carenſi & Richelio tractatoribus, deeſt. Subaudiri, ſi non legatur, poteſt.

C. 51. v. 25. *Manus meas extendi in altum, & in ſapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.* hæc vulgarium codicum ferè eſt lectio, cuius poſtremam partem *Et ignorantias meas illuminauit*, præſtantiorum plerique iugulant, non agnoſcunt Brugenſis, Malmundarienſis, P. (quanquam in margine is legat) O, E, Plantini medius, cum alijs aliquot, A, M, Atrebatenſis Collegij ſericato. In exemplari V ſignato, notatur ſuperfluere. Franci Dominicani legendam non eſſe indicant: quibus planè aſſentior. Eſt enim eiuſdem Græcæ pericopes altera verſio, noſtræ adiecta· καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπενόησα, quod eſt ad verbum, *Et ignorantias eius* (animę meæ) *animaduerti*, verſum eſt ſecundum ſenſum, *Et ignorantias meas illuminauit*, id eſt, agnoſcere me fecit, ſapientia. Porrò, id noſter Interpres tranſtulit: *Et in ſapientia eius luxit anima mea*; verùm, ſublatis mendis, erronea enim eſt, hæc plerorumque ſcriptura. Duo manuſcripta, Q, & A, legunt: *Et inſipientiam eius luxit anima mea*; duo, P, & M: *Et inſipientia eius luxit anima mea*; duo tertiò, Brugenſe & O: *Et in inſipientia eius luxit anima mea*; duo poſtremò, Lobienſe & L: *Et inſipientiam eius luxi*. L tamen, ante *inſipientiam*, addit *in* præpoſitionem. Harum lectionum poſtrema, Græcæ ſcripturæ conuenit maximè. primùm, quòd habeat prima perſona *luxi*, vt eſt Græcè eadem perſona, vel ἐπενόησα (ſic enim in correctioribus libris ſcribitur, pro eo quod in quibuſdam eſt, ἀπενοήθησα) animaduerti ſeu intellexi, vel (quod eſt in Vaticano codice) ἐπένθησα luxi ſeu defleui. tum, quòd, non *anima mea* habeat, ſed tantùm ſequentibus coniunctum *animam meam: Et inſipientiam eius luxi. Animam meam direxi ad illam.* ſic enim & Græcè legitur· καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπένθησα. τὴν ψυχήν μου κατεύθυνα εἰς αὐτήν. Cæterùm, magis illis fido codicibus, qui legunt: *Et in inſipientia eius luxit anima mea*. Nam & ſunt hoc in loco alijs pleriſque conformiores. Videtur ex hac lectione, primùm, errore omiſſum alterum *in*, *Et inſipientia eius luxit anima mea*: dein, à nonnullis quidem, mutatum *inſipientia* in *inſipientiam*, *Et inſipientiam eius luxit anima mea*; à pleriſque verò, vox vna *inſipientia*, in duas diſtracta, *Et in ſapientia eius luxit anima mea*. Cùm enim arbitrarentur, pronomen *eius*, ad ſapientiam, aut Deum, reſpicere: iudicabant, inſipientiam haud conuenire. Acceſſit, quòd *luxit* à lucere præteritum eſſe exiſtimarent, quomodo interpretantur Lyranus & Richelius. Atqui, à *lugeo* deductum eſt *luxit*, quemadmodum Hugo Cardinalis exponit: & ad animam referen-

309. luxit o.

Leodienſis codex, poſteriorē capitu partem, à 11. verſu, haud agnoſcit.

Lyranus annotare videtur, anima mea & ignorantias meas illuminauit, non eſſe in libris correctis.

dum est pronomen *eius*, positum pro reciproco: Et in insipientia sua luxit anima mea. Porrò, *animam meam*, quod, ante *direxi* ferè legitur: *Animam meam direxi ad illam*; manuscripta, quorum, eam quæ nobis probatur, esse diximus lectionem, omittunt. quibus P. suffragatur. Verisimile est, ex ea versione sumtum, ex qua, *Et ignorantias meas illuminauit*: sed, quia magis requiri visum fuerit, constantiùs retentum. Hæc igitur, salua sententia meliori, genuina vulgatæ editionis videtur scriptura: *Manus meas extendi in altum, & in insipientia eius luxit anima mea. Direxi ad illam.* Itaque, Interpres, Græcè, hoc modo habuerit, καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐφωτίσθησεν ἡ ψυχή μου. κατεύθυνα εἰς αὐτήν.

NOTATIONES IN ISAIÆ PROPHETIAM.

310. C. 1. v. 11. *Plenus sum. holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum & agnorum & hircorum nolui.*] Ita plerique codices legunt: porrò, Parisiensium duo*, Hentenij duo, nostercq. vnus*, cum textu Hieronymi Commentariis adiuncto, habent: *Plenus sum holocausto arietum & adipe pinguium, & sanguinem vit. & ag & hirc. nolui.* Alter ex nostris, E littera insignitus, scribit: *Pl. sum holocaustis ar., & adipem ping. & sanguinem vit. & ag. & hirc. nolui.* Alius M. notatus: *Pl. sum holocausto ar. & adipe ping. & sanguine vit. & ag. & hircorum nolui.* Quatuor his modis, vt Latinè legitur, sic verti ex Hebræo potest. quarto modo Chaldæus paraphrastes transtulit: tertio Græci sunt interpretati: secundo Latinorum neotericorum nonnulli, Hebræorum distinctionem secuti, reddiderunt: primo alij Latinorum neotericorum conuertere, &, quod opinor, vetus noster Interpres. Neq. enim plerique tantùm codices, verùm etiam castigatissimi ferè quique, ad eum scribunt modum. quibus adstipulantur tractatores, Richelius, Carensis, Lyranus, Thomas, Haymo, atque adeò, quem nostræ versionis authorem crediderim, Hieronymus. Etsi enim textus commentario adiunctus, sicut antè notauimus, legat: commentarius tamen, τὸ *plenus sum*, vt per se positum, exponit, nulla re indigeo.

* *Ge. p. o.* * *Tril.*

Holocaust. *Hebræis, Græcis & Chaldæis, multitudinis numero legitur Pagninus. Forerius.*

311. C. 1. v. 12. *Cùm veniretis ante conspectum meum.*] Quædam exemplaria, Parisiensium duo*, Hentenij tria, nostra nouem, *veneritis* pro *veniretis* legunt. Hebræa vtramque lectionem patiuntur (quanquam sit ad verbum, cùm venietis) cæterùm, vt pleraque, ita & integriora nostra*, vulgatæ editionis manuscripta, cum Haymone enarratore, *veniretis* probant. Hieronymi commentariis iunctus textus *veneritis* legit,

* *Vet. Ge. p. Compl.*

Brug. Leod. Lob. P, O, L.

legit, nectitque partem istam ijs quæ præcedunt: *Nolui, cùm veneritis ante conspectum meum*; cui distinctioni melius *veniretis* conueniat. indicat tamen suo scribendi modo alteram distinctionem, eam, quæ sequentibus hanc partem copulat, ita vt sit duodecimi versus initium, quæ celebrior est.

C. 5. v. 9. *In auribus meis sunt hæc, 'dicit' Dominus exercituum.*] Hebraicè non est verbũ *dicit*; tantùm בְּאָזְנָי יְהוָה צְבָאוֹת In auribus meis Adonai Sabaoth. Quidam subaudiunt *dicit*: sic enim Pagninus vertit, In auribus meis sunt, dicit Dominus exercituum. Porrò Hieronymus transtulit, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*. Pro eo, inquit, quod nos iuxta Hebraicum vertimus, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*, id est, verba quæ locutus est Dominus adhuc resonant in auribus meis: LXX transtulerunt ἠκούσθη γὰρ εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ ταῦτα, id est, Audita sunt hæc in auribus Domini Sabaoth. Non quòd Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint, quæ propheta dicturus est: cùm consequentius sit intelligere, audisse prophetam quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quòd, post captiuitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ, desertæ futuræ sint, non habentes habitationem. Hæc Hieronymus, quibus, suam ipse indicat, explanat, probatque, interpretationem. Hoc autem quo Hieronymus interpretatus est, modo, *In auribus 'meis sunt hæc Domini exercituum'*, legunt antiqui Epanorthotæ codices. Habent similiter antiqui & probati nostri, Brugensis, Leodiensis, Lobiensis, P, O, L, cum aliis octo. quibus volunt expositores, Haymo Halberstattensis, & Hugo Carensis. Parisienses, ex suis veteribus exemplaribus Di. o. l. Ge. o. l. v. p. hunc ad modum correxerunt. Ante hos, eundem ad modum Dominicani in Francia castigarunt. Quare dubium esse non potest, quin vera ea sit nostræ editionis lectio.

312. 'ait 1 *MS.*

- *Hieronymus non transfert.*

Posset, de Iudæorum quæ præcedunt iniquis studijs intelligi, 72 trãslatio, quo modo Cyrillus intelligit.

' Domini exercituum *Hæc sunt Pl. m.*

C. 6. v. 1. *Et plena - erat' domus à maiestate eius, & ea quæ sub 'ipso' erant 'replebant' templum.*] Priorem partem, *Et plena erat domus à maiestate eius*, spectatiora exemplaria, Hieronymi & Haymonis commentariis suffragantibus, auferunt decem nostra, quinque Parisiensium, correcta Lyrani, antiqua Dominicanorum. Lugdunenses & complures alij quibusdam haud legi notant. Nec mirum: est enim altera ex Hebræo interpretatio, nostræ adiecta. Quod est Hebraicè וְשׁוּלָיו מְרֵאִים אֶת־הַהֵיכָל, Hieronymus quidem Interpres noster, Theodotioni & Symmacho similiter, transtulit, *Et ea quæ sub eo erant implebant templum*; LXX verò interpretati sunt, καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ, &

313. - 10 *MS. G.* ' eo *MS.* ' implebant *MS. antiquiora. Hieron.*

plena domus gloria, ſeu maieſtate, eius. Meritò igitur prætermittendam Dominicani atque Epanorthotes docent: recteque Hentenius textu expulit. Neque enim commiſcendæ ſunt variæ interpretationes. Quidam codices, eorum qui vtramque lectionem iungunt, legunt, *& plena erat terra*, ſeu, *omnis terra maieſtate eius*, id quod acceptum crediderim, ex Reſponſorio, quod Eccleſia primum canit, in officio matutino Dominicæ primæ Nouembris, & ſolennitatis omnibus Sanctis ſacræ. Ionathæ Chaldei paraphraſis, perſimilis eſt ſeptuaginta duorum verſioni, וּמִזִּיו יְקָרֵהּ אִתְמְלִי הֵיכְלָא & de ſplendore gloriæ eius replebatur templum. Alij pleriq. reddunt: Et fimbriæ eius, vel, inferiores veſtis partes, replebant templum.

314. C. 7. v. 14. *Et vocabitur nomen eius Emmanuel.*] ſic plerique codices legunt. Tres Pariſienſium, ſex Hentenij, & tres noſtri, ſcribunt *vocabitis*. Rurſus, ſeptem Hentenij, & quatuor noſtri, habent *vocabis*. Hebraicè eſt קראת, quod, ſi legas, vt in punctatis ferè eſt libris, קָרָאת eſt, vel vocabis (nam præcedens coniunctio præteritum conuertit in futurum) feminino genere, vel, accepto ת loco ה, vocabit, eodem genere. Si קָרָאתָ legas, quod ſcribunt quidam in emendatioribus Hebræorum libris legi, eſt *vocabis* maſculino genere. *Vocabis* igitur, inter illas Latinorum codicum lectiones, Hebræo conformior eſt. Hieronymus, poſt Interpretes LXXII, & Aquilam, Symmachum, ac Theodotionem, *vocabis* reddidit. Quodque ſequitur; habet in commentariis, *Et vocabis nomen eius Emmanuel*, & LXX & tres
Mat. 1. d. 23. reliqui ſimiliter tranſtulerunt: pro quo in Matthæo ſcriptum eſt, *vocabunt*, quod in Hebræo non habetur. Ergo, iſte puer, qui naſcetur ex virgine, ô domus Dauid, nunc à te appelletur Emmanuel, id eſt, nobiſcum Deus, quia rebus ipſis probabis, à duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præſentem: & qui poſtea vocabitur Ieſus, id eſt, Saluator, eò quòd hominum vniuerſum genus ſaluaturus ſit, nunc à te Emanuelis appelletur vocabulo: Verbum קראת, quod omnes interpretati ſunt *vocabis*, poteſt intelligi & *vocabit*, quòd ipſa ſcilicet virgo, quæ concipiet & pariet, hoc Chriſtum appellatura ſit nomine. In multis teſtimonijs, quæ Euangeliſtæ, vel Apoſtoli, de libris veteribus aſſumſerunt, curioſiùs attendendum eſt, non eos verborum ordinem ſecutos eſſe, ſed ſenſum. Vnde & in præſenti loco, pro *concipiet in vtero*, Matthæus poſuit *in vtero habebit*; & pro *vocabis*, *vocabunt*. hæc Hieronymus, cuius hodie encomijs Catholicorum per orbem ſacræ ædes reſonant. Hieronymus vt vertit, ſic, ex præſtantiſſimis noſtris manuſcriptis exemplaribus, Brugenſe, Lobienſe, & O, legunt: quibus antiqua Epanorthotæ,

northotæ, & antiqua Dominicanorum, consonant. Itaque, genuina est procul dubio nostræ editionis scriptura, *Et vocabis nomen eius Emmanuel*; non *vocabitis*, non *vocabitur*; nec, quod Carensis legit, *vocabit*. Verisimile est, quia dicit Hieronymus, vocabit ex Hebræo intelligi posse, fuisse id in aliquorum primùm librorum marginibus annotatum, ac tandem in aliquorum textum relatum. Cætero-qui, ego nullis in libris inueni, nisi in impressis duobus, quorum vnum Parisiensis typographus, alterum Clarius, suo sæpe pro arbitrio, emendarunt. Notant quoque Dominicani, & Interlinearis glossa, Aliàs *vocabit*: verùm, an ex Latinis exemplaribus, an ex ambiguo Hebræo, addubito: attamen, certum est, non esse versionis vulgatæ. Porrò, Hebræorum doctores, Pagnino teste, Abraham, Dauid, & Selomoh, *vocabit* intelligunt: subaudiuntque *puella* (id enim, qua sunt impietate, malunt intelligere, quàm virgo) vel spiritus sanctus. Nam & spiritus sancti nomen Hebræis est femininum. Posset fidelium congregatio subaudiri, in quem fortè sensum Euangelista accepit. Chaldæus paraphrastes transtulit תִּקְרֵי, quod quidem *vocabit* redditur, sed anceps est, ad tertiam femininã & secundam masculinã personam.

Santes Pagninus Paraphrasticõs transtulit: Et vocabis tu mater nomen eius Himmanuel

In thesauro linguæ sanctæ.

C. 9. v. 14. * *Incuruantem & refrenantem.*] Non pauci codices *deprauantem* legunt, pro *refrenantem*, quibus D. Hieronymi commentarius adstipulatur: cæterùm, vetustissimi atque emendatissimi quique, *refrenantem* habent, nec nostri tantùm, verùm & Parisiensium atque Epanorthotæ. Duo, E. & Pl. m., vtrumque connectunt: " *Incuruantem & deprauantem & refrenantem.* Notat Epanorthotes, quosdam, pro *refrenantem*, *deprauantem* posuisse, propter Hieronymi retractationem; sicut infrà, 19. capitis versu 17, in *pauorem* pro in *festiuitatem*. Hieronymus, hoc caput enarrans, non meminit huius *refrenantem*: solummodo legit atque exponit *deprauantem*. Cæterùm, in 19. scribens caput, vbi id ipsum legitur decimo quinto versu, annotat hunc in modum: In eo quoque quod nos transtulimus *Incuruantem & refrenantem*, possumus dicere Incuruum & lasciuientem; vt intelligamus, senem & puerum. Nos autem, verbum Hebraicum אַגְמוֹן, dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, " refrenantem' diximus, quod significantius Aquila transtulit στρεβλόντα, id est, qui nihil rectè agit, sed omne peruersum, vt puerum significaret. Videtur igitur, in commentarijs 9. capitis, quod ibi similiter verterat, *refrenantem*, latenter correxisse, aut mutauisse in *deprauantem*. Veruntamen, quod diximus, optimi quique libri, *refrenantem* seruarunt; ac decimonono capite, non optimi tantùm, sed etiam plerique omnes. nullum ibi nos inuenimus librum, qui legat aliter; tantùm, ab Epa-

315.
* Et o.

" Non curuãtem *Pl. m.*

L. 5. commentariorum.

" referentem o.

ab Epanorthote notatum, Propter quod quidam ponunt ibi *incuruantem & deprauantem*. similiter & suprà 9. Eodem 19. capite, quod reddiderat Hieronymus *in festiuitatem*, correxit dum commentaria scriberet *in pauorem*: & multi quidem codices ita legunt, sed antiquiores & castigatiores *in festiuitatem* retinuerunt. Postea igitur, dum in Hieronymi commentarijs lecta hæc atque obseruata fuere, facta mutatio est, *refrenantem* in *deprauantem*, *festiuitatem* in *pauorem*: quam si sequi voluerimus, quæ à se versa editionis nostræ author castiganda duxit, immutabimus. כִּפָּה וְאַגְמוֹן, quod est Hebraicè pro *incuruantem & deprauantem*, plerique hodie, quoad verba ipsa, reddunt, ramum & iuncum. Chaldæus interpretatus est שִׁלְטוֹן וְאִטְרוֹן dominatorem & principem; LXX, nono quidem capite, μέγαν καὶ μικρὸν magnum & paruum; 19. verò ἀρχὴν καὶ τέλος principium & finem. quos posteriori loco Symmachus est secutus, teste Hieronymo in 7. commentariorum libro. Pro principio, ait, & fine, quod Symmachus & LXX. transtulerunt (ἀρχὴν καὶ τέλος) Theodotio more suo ipsa verba Hebraica posuit כפה ואגמון, quod Aquila interpretatus est incuruum atque peruersum.

316. C.17.v.11. *In die*plantationis*tuæ labrusca.*] Quædam exemplaria *labrusca*, quędā *labruscas* legunt. Hebraicè est תשגשגי, id quod verbum esse Hebræi docent. LXX. interpretes πλανηθήσῃ errabis transtulere; Neoterici cresces, vel crescere facies. nam שגה si punctū dextro cornu litteræ ש insideat, errare, ignorare; si sinistro, crescere, multiplicare, significat: est autem illud, verbum à שגה duplicatum. Nonnulli itaq. existimant, corruptam esse nostræ editionis lectionem, ac pro *labrusca* aliud quid legendum. Franciscus Raphelengius legendum conijciebat *labasces*; certè dexterè: id enim, vt voci *labruscas*, ita significationi dictionis שָׁגָה, perquam propinquum est, multumque cum 72. interpretatione conueniat. Atqui, dum Hieronymi commentarium lego, tum quinto, tum septimo libro, non aliud queo colligere, quàm labruscam ab eo translatam. Suspicatus primùm fui, dumtaxat explicationis ergô labruscæ eum fecisse mentionem: sed non id ausim asserere. fortè igitur sensum volens, non verbum ipsum, reddere, Labruscam vertit. nam si, cum 72, verbum ipsum *errabis* transtulisset, sensus fuisset, Vitis tua optima in labruscam degenerabit; labruscam non vuam quam expectaueras vindemiabis. Porrò, si labruscæ nomen transtulerit, ambiguum, ob emendatiorum librorum varietatem, est, primóne singularis numeri casu *labrusca*, an quarto pluralis *labruscas* dixerit. Epanorthotes, antiquis suis vulgatæ editionis codicibus *labruscas* attribuit. quibus, ex integrioribus nostris,

* illo o.
* suæ o.
* Lambrus. o.

nostris, Brugensis D. Donatiani, & O Hunnæi, consentiunt: sed plures, cum D. Hieronymi textu, & Haymone atque Hugone, *labrusca* scribunt. Cæterùm, sensus idem est, vtrouis legas modo: si *labrusca*, subaudi nascetur; si *labruscas*, supple plantabis.

C. 18. v. 5. *Ante messem enim* ˋ*totus' effloruit.*] Bibliorum editiones Moguntinensis & Coloniensis*, futuro tempore *efflorebit* legunt: cæteri autem nostri libri, & impressi & scripti, *effloruit* retinent. quibus Hebræa suffragantur: nam פרח, si, vt verbum accipias, præteritum est, non futurum. 317. ˋortus o. *Anni 1479*

Quod sequitur, *Et immatura perfectio germinabit*; non pauci codices, præterito tempore *germinauit* scribunt, ita vt ei quod præcedit tempore respondeat. Verùm, emendatiores, Brugensis, Leodiensis, Lobiensis, O, P, L, & antiqui Epanorthotæ, *germinabit* habent. id quod Hebræo consonat· יהיה נצח erit erumpens. Quomodo nostra huius loci versio, Hebraicæ scripturæ conueniat, ostendit Franciscus Forerius.

C. 18. v. 2. ˉ *Ad' gentem exspectantem &* ˋ*conculcatam.*] manuscripta Parisiensium quatuor*, Hentenij quatuor, nostra octo*, repetunt *exspectantem*: *Gentem exspectantem* * *exspectantem & conculcatam.* qua in re eis Hieronymi & Haymonis commentaria adstipulantur. Adstipulantur & Hebraica: iterum enim eandem vocem legunt (גּוֹי קַו־קָו וּמְבוּסָה) quam plerique quidem hodie lineam, noster verò Interpres *exspectantem* reddidit, quòd קָוָה, à quo deriuatur, sperare, exspectare significet. LXX. transtulerunt ἔθνος ἀνέλπιστον καὶ καταπεπατημένον gentem sine spe (desperatam) & conculcatam. videntur intellexisse, Sperantem, sperantem, nec consequentem; multùm diuque exspectantem, nec accipientem. 318. ˉ 25 *MS. H, G, C.* ˋconculcantem o. *Di. o l. Ge. o l. ˋBrug. Leod. O, P, Q &c.* * & o.

Versu 7, quo eadem penè leguntur quæ secundo, plura exemplaria repetunt *exspectante*: *A gente exspectante, exspectante, &* ˋ *conculcata'* & quidem eadem omnia nostra quæ priori loco *exspectantem* repetunt, vno P. excepto. Suffragantur hîc similiter, Hebræa, Haymo, & Hieronymus. Septuaginta, inquit Hieronymus, pro eo quod nos diximus *exspectante exspectante*, & in Hebraico scriptum est קו קו sperante sperantę, è contrario interpretati sunt ἀνέλπιστον, id est, non sperantem. Nostri hodie Græci libri, Græco authore Cyrillo adstipulante, priori solum loco ἀνέλπιστον legunt: posteriori, ἐλπίζον *sperans*, idque semel dumtaxat, scribunt. Porrò, nobis iterandum esse participium *exspectans*, & posteriori, & priori loco, existimo ea quæ attu- 319. ˋconculcante o.

li comprobare: atque id censuit Adamus Sasbout, olimque in Francia Dominicani iudicarunt.

320. C. 20. v. 4. *Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Ægypti, & transmigrationem Æthiopiæ, iuuenem & senem, nudam & discalceatam.*] Perperam scripserunt quidam *Babyloniæ* pro *Æthiopiæ*. Porrò, quod sequitur, rectius id nonnulli *iuuenum & senum* scripsere, quàm, vt plerique, *iuuenem & senem*. Primùm enim, sunt concorditer, Hebręis, Græcis, & Chaldæis, pluralis numeri nomina. Tum, veriora Latinorum exemplaria, *iuuenum & senum* legunt, pluralis numeri secundo casu: id quod, Epanorthotes quidem ex suis, nos ex nostris codicibus*, animaduertimus, quibus adstipulatur Hieronymi commentarijs & quinti & septimi libri iunctus textus. Quia verò illud in *iuuenem & senem* mutatum fuit; hac occasione & quod subsequitur *nudam & discalceatam*, cum *nudum & discalceatum* est mutatum. sic enim, masculino inquam genere, habent, vnus Hentenij, duo nostri*, & quatuor* Parisiensium codices. Cæterùm, pleraque antigrapha, & quidem quæcunque *iuuenum & senum* scribunt, *nudam & discalceatam*, feminino genere, retinent, quod ad *transmigrationem* & *captiuitatem* referendum est. Atqui, videntur eò Hebræa referri non posse. Nam עָרוֹם וְיָחֵף masculini sunt generis; גָּלוּת verò, quod proximè antecedit, feminini. hinc vertunt plerique hodie, quod per se ponatur, *nudum & discalceatum*. Verùm, non per se id posuisse Propheta videtur, quasi significarit, inter eos qui ex Ægypto atque Æthiopia captiui ducendi essent, nudos quosdam & discalceatos fore: sed, toti Ægyptiorum atque Æthiopum captæ multitudini attribuisse, nudam & discalceatam ab Assyrijs abduci. Porrò autem, adiectiuum & substantiuum, non semper Hebræis genere conueniunt. Cæterùm, etsi גָּלוּת quod transmigrationem denotat, feminei generis sit, שְׁבִי quod captiuitatem significat, masculei est. quare Hebraicus scholiastes *nudam & discalceatam* vertit, & refert, inquit, captiuitatem. Chaldæus & Græci interpretes, sensum magis quàm verba secuti, transtulerunt, Iuuenes & senes nudos & discalceatos.

Brug. Lced. Lob. O, P, A.

* Q. V.
* Vet. Dial. Ge. o. p. V.

321. C. 22. v. 8. *Et' videbitis in die illa' armamẽtarium' domus saltus.*] Moguntina, &, post eam, aliæ haud paucæ typographorum editiones, cum Haymone enarratore, *videbitis* habent. Porrò, manuscripta pleraque omnia, cum Richelio, Carensi, Lyrano, &, quod ex 7. commentariorum libro perspicuum est, Hieronymo, singularis numeri lectionem, *videbis*, probant. Eandem Hebraica probant: legunt enim וַהֲבָט quod est, & videbis, vel, & vidisti, masculino genere. Eam ipsam

- o.
* armentarium o.

ipsam lectionem probarunt & castigatores, Dominicani, Parisienses, Hentenius.

C. 27. v. 6. *Qui ingrediuntur* impetu ad Iacob.*] Exemplarium, quædam *ingrediuntur*, quædam *ingredientur*, quædam *egrediuntur*, quædam *egredientur*, legunt. Rursus, quædam *ad Iacob*, quædam *ab Iacob*, quædam *à Iacob*, scribunt. Genuina lectio discerni haud facilè potest, quòd præstantiora etiam exemplaria varient. Cæterùm, tempus præsens, in plerisque omnibus præstantibus exemplaribus lego: & quidem *egrediuntur*, cùm in quinque præstantibus exemplaribus, tum in textu Hieronymi commentariis iuncto, reperio: atque apud Hebræos, præsentis temporis participium בָּאִים, quod est, venientes, inuenio. Deinde, in quinque emendatis codicibus *ab Iacob* deprehendo, vt in Hieronymi textu *de*. Videri itaque possit vera esse lectio, *Qui egrediuntur impetu ab Iacob*, quam habent, eo vndequaque modo, lectissima manuscripta, E, Brugense, & Plantini medium. fortè, primùm *ab* in *ad*; postea, etiam *egrèdiuntur* in *ingrediuntur*, mutatum fuit. Verùm, vndenam τὸ *impetu* legitur, cùm Hieronymi textus habeat *radice: Qui egrediuntur de radice Iacob?* sic enim & Hieronymum scripsisse, satis loquitur commentarius: Qui in excelsis, vel, vt Sasbout legendum putat, Qui egredientes fuerint de semine Iacob, & in apostolicam peruenerint dignitatem. An fortè, vt & aliàs nonnunquam, alio atque alio modo Hieronymus est interpretatus? primùm *impetu*; postea, dum scriberet commentaria, *radice*? Sed, vnde *impetu* verti potuit? שֹׁרֶשׁ enim, vnde est verbum יִשְׁרֹשׁ, quod Hebraicè legitur, *radicem*; minimè verò *impetum* significat. Forerius existimat ירש in secunda coniugatione acceptum, in qua eradicare denotat; ac, pro *Egredientes eradicabitur Iacob*, dictum: *Qui egredientur impetu à Iacob*. Hebræa sic habent הַבָּאִים יִשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב, idquod ad verbum reddas, Venientes radicabit Iacob. LXX. transtulerunt οἱ ἐρχόμενοι τέκνα ἰακώβ, Venientes filij Iacob.

322. * in o.

Richelius vtrumq. & legit & exponit: vni codici, in impetu, *cum* de radice, *mutatum fuit.*

C. 27. v. 8. *In mensura contra mensuram, cùm *abiecta* fuerit*, iudicabis eam.*] Multum hoc loco fallitur Adamus Sasbout, qui, quod legitur *cùm abiecta fuerit*, non esse in Hebræo notat, & dubium, an aliquis studiosus, ex cõmentarijs Hieronymi, textui adiecerit. Nam, quod est Hebraicè בְּשַׁלְחָהּ. atque ad verbum vertas *in dimittendo eam*, reddidit Interpres noster Hieronymus, *Cùm abiecta fuerit*, quod omnes enarratores agnoscunt, & codices omnes legunt. Existimauit vir bonus, quod Hieronymus vertit *Contra mensuram*, ei respondere in Hebræo, quod alij vertunt *in emissione eius*: cùm hoc quidem, ex eo translatum sit, ex quo Hieronymus transtulit, *cùm abiecta fuerit*, nimirum

323. * adiecta o. * vinea mea o.

ex בשלחה; illud verò cum eo quod præcedit, *In mensura contra mensuram*, ex hoc בסאסאה, quod, alij, tantùm *In mensura* interpretantur. hinc error. Hieronymus dixit *In mensura contra mensuram*, vel quòd vox סְאָה quæ mensuram significat, in illo verbo duplicetur, quasi esset In mensura mēsuræ, vel, quòd sensum, non verba, solùm transferre voluerit. Pro *iudicabis*, multi libri, cum Hugone Carensi, *iudicabit* legunt. Lobiense manuscriptum, cum Haymone Halberstattensi, *iudicabunt* habet. Antiqui verò Epanorthotæ codices, atque ex nostris, Brugensis, Leodiensis, P, & Q, cum alijs aliquot, *iudicabis* retinent: quibus Hieronymi textum adstipulari, etiam Epanorthotes annotauit. Adstipulatur & Hebraicus textus: nam תריב secundæ personæ est, non tertiæ, nisi feminino genere, quod, cùm ad Deum respiciatur, loco non conuenit. Existimarim, *iudicabis* in *iudicabit* versum, cùm quòd compendiò scripta fuerit vltima syllaba, tum quòd mutata persona sequatur, *Meditatus est in* spiritu suo &c.

בְּסַאסְאָה בְּשַׁלְּחָהּ תְּרִיבֶנָּה

324. C. 35. v. 4. *Dicite pusillanimis, Confortamini & nolite timere.*] Manuscripta exemplaria pleraque, etiam integritate veneranda, *pusillanimes* legunt: & quædam quidem ei quod sequitur iungunt, *Dicite, Pusillanimes confortamini*: ea quæ Richelius & Carensis secuti sunt, ad quem modum Græca translatio habet; *Pusillanimes mente sitis robusti*, sine *dicite*: quædam ei quod præcedit copulant, *Dicite pusillanimes*, aut, quod in multis est, errore manifesto, *Discite pusillamines, Confortamini*. Hentenius & Parisienses *Pusillanimis* correxere: sic enim Hieronymus transtulit, dandi casu, nō vocandi, *Dicite pusillanimis* (siue meticulosis) *Confortamini*. quo modo Hebraicè est אִמְרוּ לִנְמְהַרֵי-לֵב חִזְקוּ ea enim Hebræorum distinctio est, atque is primùm obuius sensus: possit tamen, vt altera habet lectio, verti, *Dicite, O pusillanimes confortamini*. Porrò, vt Hieronymus transtulit, *pusillanimis*, legunt codices, manuscripti, S. Germani paruus & Lobiensis, insignes illi; impressi, Moguntinus, Nurenburgensis, Colonienſis, Quentelianus, Complutensis, atque, ex hoc, Regius. Inter enarratores, legit hunc ad modum Haymo. Carensis, Andreas, inquit, dicit *pusillanimis*. Credidcrim *pusillanimis* in *pusillanimes* mutatum, quòd primus singularis numeri casus esse putaretur, itaque non conuenire, aut ei quod præit *dicite*, aut ei quod sequitur *confortamini*. Coniunctionem *&* quæ subiungitur, *& nolite timere*, decem nostri, quinque Hentenij, quatuor Parisiensium, & antiqui Epanorthotæ codices, Hebræo Græcoque conformiter, tollunt: qua omissa, plus certè habet efficacitatis isthæc pusillanimorum confortatio.

325. Quod subsequitur *Ecce Deus vester*, ac paulò pòst, *Et saluabit vos*, multi

multi codices prima persona legunt *Ecce deus noster, Et saluabit nos.* Vtramque lectionem exponit Hieronymus, maximè quoad posteriorem partem: sed, hanc quidem, primæ, inquam, personæ, 72. tribuit, quæ & hodie Græcorum est antigraphorum, ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ σώσει ἡμᾶς, quomodo & apud Iustinum legitur, dialogo cum Tryphone: illam verò, *vester*, *vos*, ipse ex Hebræo conuertit (sic enim Hebraici, nec non Chaldaici, codices, habent) quam retinent antiqui Epanorthotæ libri, vetustiores nostri, &, inter posteriores tractatores, Haymo. Eam à se probatam Hentenius & Parisienses in textum recepere.

C. 38. v. 14. *Domine vim patior, responde pro me.*] Duo Parisiensium codices, Vet. Ge.p. & Compl., legunt *spondе* pro *responde*. Ad eum modum, ex nostris codicibus, nonnulli emendati sunt, nonnulli in margine scribunt. Ad eundem modū Lyranus, in correctis esse libris, docet. vitiosè enim excusum *responde* pro *spondе*, circumstantia testantur. In glossa interlineari scriptū est, Vel *spondе*. idem est. Annotant Dominicani & Epanorthotes, secundum Haymonem & Hieronymum, legendum *spondе*. Haymo vtramque lectionem explicat: exposito primùm *spondе*, subnectit, vel ita, vt quidem codices habent: Si quid erraui, vt conuertar ad melius, tu *responde pro me*, id est, sis mihi quasi fidei iussor, & accipe me in fide & protectione tua. Apud Hieronymum non inuenio *spondе*: tam in commentarijs, quàm in textu, est *responde*: & vsque adeò non euincit Hieronymi commentarius, *spondе* legendum esse, vt Haymo alteram explicaturus lectionem *responde*, Hieronymi commentario sit vsus, qui hoc habet modo: Sed & si quid erraui, conuertar ad melius, tu responde pro me. Plerique omnes libri, tum scripti tum impressi, *responde* habent. Hebraicè est verbum עָרַב, quod, fide iubere seu spondere significat. Quare, si retinendum est τὸ *responde*, pro simplici *spondе* accipiendum est. id quod Epanorthotæ probatur, cuius hæc animaduersio est: *Sponde* secundum Hebræum, & Hieronymum, & Haymonem: sed secundum antiquos *responde pro me*, quæ est littera communis. & videtur *responde* accipi pro *spondе* iuxta vsum. Eo autem verisimilius fit versum esse *responde*, quòd, huc respectans; probabile est; deinceps verterit Interpres, *Aut quid respondebit mihi cùm ipse fecerit?* quanquam non sit idem vtrobique in Hebræo verbum. 326.

C. 38. v. 15. *Quid dicam, aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerit?*] Christophori Plantini manuscriptum, quod angustum nominamus, *Aut respondebit mihi* habet: omittit, tametsi in margine sit notatum, 327.

posterius *quid*: quod Hebraicè quidem non legitur; sed, cùm in plerisque omnibus sit nostræ editionis exemplaribus, puto esse ab Interprete, vt clarior esset sententia, repetitum: Nonnulli scripsere, *Aut quis resp. mihi*, quod Interpretis non est: corrigens enim, Interpretis sententia, Ezechias, quod Deo dixerat *Responde pro me*, ait, Quid respondebit pro me Deus, qui ipse fecit? Codex vnus habet, *Aut quis respondebit tibi*, duplici mendo. Complura exemplaria, *fecerim* pro *fecerit* legunt, *cùm ipse fecerim*. 18. Hentenij, viginti octo nostra: quibus vult D. Bernardus sermone in Cant. 81. Porrò, antiqua Dominicanorum antigrapha, antiqua Epanorthotæ, & nostra aliquot, *fecerit* tertia persona seruant: quibus S. Hieronymus adstipulatur, Rursumque, ait, in se reuertitur: Quid dicam, quídue causabor, contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit, qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quæcunque decreuerit. Consonant posteriores enarratores, Haymo, Glossæ ordinariæ Author, Thomas, Lyranus, Richelius. Carensis vtrumque exponit. Suffragantur Hebraici libri, quibus legitur וְהוּא עָשָׂה & ipse fecit: & Chaldaica paraphrasis וְהוּא אַסְגִּי וגו' & ipse multiplicauit beneficia ad conferendum in me. Consentit LXXII translatio, quæ, in Hieronymi quidem Latinè; in Bibliorum autem Complutensi & Regia editione Græcè & Latinè, habet καὶ αὐτὸς ἐποίησε, & ipse fecit. Vaticanus codex, vt nobis quidem signatum est, scribit καὶ αὐτὸς ἐποίησας, & ipse fecisti. In Aldino, Argentoratensi, & Basileensi, exemplaribus, pars ista desideratur.

וְהוּא & ecce R.

328. C. 38. v. 15. *Recogitabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.*] Exemplar M. N. Hunnæi, L. littera notatũ, habet, *reputabo*, quę Hieronymi commentantis scriptura est. Haymo ad eundem modum exponit τὸ *Recogitabo*. Plurimi codices addunt pronomen *tibi*, *Recogitabo tibi omnes &c.* quod quidem etiam Haymo legit: sed Hieronymus haud agnoscit. Antiqui Epanorthotæ libri, sex Stephani, & sedecim nostri, iugulant: quibus Hebræa patrocinantur. Quare, castigatores, Dominicani, Hentenius, & Parisienses, meritò textu expulere.

329. C. 38. v. 16. *Domine si sic viuitur.* ita codices plerique legunt. Porrò, quidam omittunt *si*, habent *Domine sic viuitur*, antiqui Epanorthotæ, duo Hentenij, tres Parisiensium Vet. Ge. o. l. m., duo nostri Pl. m. Leod. In patrum Hieronymi & Haymonis enarrationibus legitur *si sic*: verùm nisi *si* tollatur, non satis aptè constant. hæc Hieronymi enarratio est: Et quia iam securus est, nec patitur quæ refert, de humano statu philosophatur, & dicit: Domine (si) sic viuitur, & tali

sumus

sumus conditione generati: corripuisti me, sed viuificasti me. Ista Haymonis: Nihil tamen nouum, nihil accidit mihi contra naturam humanæ fragilitatis: quia (si) sic viuitur, id est, tam fragilis & caduca est humana fragilitas. *Et in talibus est vita spiritus mei*, id est, tali sum ego, atque omnes homines, conditione generatus: Et per tuam gratiam, delinquentem *corripies me*; quia, quis est filius, quem non corripit pater? & per gratiam eandem *viuificabis me*, reddendo vitam cum sanitate. Videtur & Dionysius Richelius, quanquam recentior, solummodo *sic* legisse. Carensis huius lectionis meminit. Hebraicè est עֲלֵיהֶם יִחְיוּ אֲדֹנָי quod hodie ferè vertunt *Domine vltra hos* (scilicet annos) *viuent*. Noster Interpres intellexisse videtur, *Domine in his*, vel *cum his, viuent* (sic enim vertas licet) id est, In huiusmodi afflictionibus & miserijs hominis vita agitur. id quod sit, non *Domine si sic viuitur*, sed *Domine sic viuitur*, quem legendi modum probant, Forerius, Iansenius, Parisienses, & Epanorthotes. Secundum Hebræum, notat Epanorthotes, & antiquos, *Domine sic viuitur*: non est ibi *sic sic* vel *si sic*. *Domine sic sic viuitur*, cuius insuper lectionis Epanorthotes meminit, legunt, 4. ex nostris codicibus, sed minimè præstantes illi.

C. 40. v. 2. *Quoniam completa est malitia eius.*] Pro *malitia* Hebraicè est צְבָא, quod militiam significat. ea vox est, ex qua, Iob septimo capite legimus, *Militia est vita hominis super terram*; rursus, ex qua, tot, quot numerari vix possint, locis, translatum est *Dominus exercituum*. Quare existimant scriptores ætatis huius multi, *militia* nobis, non *malitia*, legendum esse, Santes Pagninus *, Isidorus Clarius, Leo Castrensis. Hector Pintus addit, ita nonnullos correctiores codices habere. Adamus Sasbout vnum esse apud Latinos exemplar dicit, quod pro *malitia*, *militia* habeat. Nos, ex nostris exemplaribus, nullum, quod *militia* legat, inuenimus; tantùm, in vno, Cardinalis Bessarionis quondam, *malitia* in *militia* mutatum, atque in margine (Rectè est militia) scriptum, obseruauimus. Ex Hieronymi commentarijs nihil liquet. Posteriores glossemarici, Haymo, glossæ ordinariæ Author, Thomas, Lyranus, Carensis, Richelius, *malitia* legerunt. Videri possit *militia*, scribarum audacia, cum *malitia* mutatum fuisse, propter ea quę sequuntur, *dimissa est iniquitas illius, susceptus* * *de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis*. LXXII viri transtulerunt, ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπείνωσις αὐτῆς, Quoniam repleta, vel, completa, est humilitas, seu humiliatio, eius: sic enim est, cùm in Græcis antigraphis, tum apud Patres, qui hunc, ex LXXII editione, locum, citant, Iustinum martyrem Dialogo cum Tryphone, Ambrosium in Psalmum 118 sermonibus 10 & 18, Hieronymum, Cyrillum. Porrò ταπείνωσις humilia-

330.

Iob 7. a. 1.

* *In voce* צְבָא

* enim 3 MS. H, C, G. * Israelo.

humiliatio, id est, abiectio, afflictio. Quid si igitur, septuaginta duos Interpres secutus, *malitiam* pro afflictione, vt nonnulli exponunt, verterit?

331. C. 40. v. 9. *Qui euangelizas Sion*: & iterum, *Qui euangelizas Ierusalem*. Ita legunt pleriq. nostri codices, & expositores, Lyranus, Carensis, ac Richelius, *qui* genere masculino: quo modo & in Græcis LXX duorum exemplaribus legitur, ὁ εὐαγγελιζόμενος σιὼν, ὁ εὐαγγελιζόμενος ἱερουσαλὴμ: ad quem etiam modum apud veteres, qui LXXII interpretationem proferũt, legitur, Iustinum dialogo cum Tryphone, Tertullianum libro quinto contra Marcionem, Hieronymum textu qui ex editione septuaginta commentariis adiunctus est, Cyrillum in propria loci enarratione. Porrò, Latini Epanorthotæ antiqui libri, Dominicanorũ nonnulli, & nostri duo, Lobiensis, ac Leodiensis, atque impressi aliquot, feminino genere scribunt, *Quæ euangelizas Sion*, *Quæ euangelizas Ierusalem*: quibus Hebræa volunt, quæ, non tantùm hoc *quæ euangelizas*, sed etiam omnia verba quæ hoc nono versu vel præcedunt vel sequuntur, genere feminino habent. Nam, quod peritis notum est, etiam verbis Hebræorum, sunt genera, masculinũ & femininum. Adstipulatur Hieronymus, cuius & textus *quæ* legit, & commentarius dicit: Porrò Hebraicum & cæteri Interpretes (LXX videtur excipere) ponunt genere feminino, vt dicant, *Quæ euangelizas Sion*, *Quæ euangelizas Ierusalem*. Cõsentit Haymo, qui expositio *quæ*, subnectit: Quidam codices habent *qui euangelizas*, genere masculino: sed falsum est, secundum B. Hieronymum. Conspirat Andreas, cuius commentarium Carensis recitat. Ergo, *qui euangelizas*, Græcæ septuagintaduorum; *quæ euangelizas*, Latinæ Hieronymi editionis, esse videtur.

332. C. 40. v. 24. *Equidem, neque plantatus, neque satus, neque radicatus in terra truncus eorum.*] Plura exemplaria *& quidem*; præstantissima *equidem* scribunt. In ijs quæ sequuntur, triplex est codicum varietas. Vna, ea est quam proposuimus, *Neque plantatus, neque satus, neque radicatus in terra truncus eorum:* quam in tredecim nostris manuscriptis inuenimus. Altera est, *Neque plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum:* quam in 17 manuscriptis nos, in 8 Hentenius competit. Tertia, *Neque plantatos, neque satos, neque radicato in terra trunco eorum:* quæ in duobus est manuscriptis, vno Parisiensium, Ge. p. notato, altero nostro. E signato, cohærens, vt & superior, ijs quæ sequuntur: *Repentè flauit in eos, & aruerunt*. Prima, Haymonis & Hieronymiani textus lectio est; secunda, Authoris glossæ interlinearis, Carensis, & Richelij: tertia obscurior est. Tertiam prætulit quidam, indubiè

indubiè quòd Hebræo vicinior ſit. Sic enim Hebraicè eſt ad verbum, Etiam non plantati ſunt, etiam non ſati ſunt, etiam non radicans in terra truncus eorum: ad quẽ modum Hieronymi commentarius explicat, Qui principes & iudices terræ (ſiue, vt alij ſuſpicantur, cæli) nec ſati ſunt, nec plantati, nec firma radice ſolidati: Secundam, quæ vulgarior eſt, textu donarunt Dominicani. Primam Epanorthotes probauit, vtpote, Hieronymi, quod notat, & antiquorum codicum authoritate fulcitam: quam etiam nos in vetuſtiſſimis atque integerrimis antigraphis, Brugenſi, Lobienſi, Leodienſi, atque alijs quibuſdam, & in primis Typographorum editionibus, Moguntina, Nurenburgenſi, Colonienſi, ante annum 1480 impreſſis, reperimus.

C. 44. v. 16. *Et de medio eius carnes comedit: coxit pulmentum, & ſaturatus eſt.*] Coniunctionem, quæ in huius partis capite eſt, auferunt antiqui libri: quam etiam Hebræa Chaldæaque transfodiunt. Complures codices, cum Hugone Carenſi, addunt *coxit &* : *de medio eius carnes coxit & comedit*: * *coxit pulment. &c.* Quidam, vnus calamo, tres typis exarati, tranſponunt, *coxit* quod præponitur pulmento, & *comedit* quod poſtponitur carnibus, hoc modo: *de medio eius carnes coxit, comedit pulmentum.* Hinc autem facta eſt, & illa additio, & hæc tranſpoſitio, quòd abſurdè dici videretur, quenquã de ligno carnes comedere; rectè autem, de ligno carnes coquere. Atqui, emendatiora exemplaria, cùm noſtra, tum Hentenij, Pariſienſium, Epanorthotæ & Dominicanorum, ſcribunt: *De medio eius carnes comedit: coxit pulmentum, &c.* quibus Hieronymi textus, Richelij commentarius, & Hebraici ac Chaldaici libri, ſuffragantur. Richelij commentarius hunc ad modum habet: Et de medio eius carnes comedit, id eſt, carnes coctas per ignem conſtructum ex media parte ligni. Vel, de medio cuius carnes comedit, id eſt, vnam partẽ ligni vendidit, & cum pecunia illa carnes emit, & comedit. Porrò illud *coxit &*, quod multis codicibus additur, ſumtum eſt ex verſu huius capitis 19. quo, eis quæ hoc verſu, ſimilia leguntur, inter quæ ſunt hæc: Et coxi ſuper carbones eius panes: coxi carnes & comedi. Quo ex loco, longè plura Græcis antigraphis, 16. verſu, adiecta ſunt: ſic enim habent pleraque, 16. verſu, καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσους αὐτοῦ - "ἔπεψεν ἐν τοῖς ἄνθραξιν ἄρτους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ κρέας "ἔφαγε ὀπτήσας, ὤπτησεν "ὀπτὸν, καὶ ἐνεπλήσθη· Et ſuper medio eius - coxit in carbonibus panes, & ſuper illo' carnem "comedit poſtquam coxit', coxit coctum, & repletus eſt. Adiectum eſt inde, in primis illud ἔπεψεν ἐν τοῖς ἄνθραξιν ἄρτους, additumque eſt καὶ ἐπ' αὐτοῦ: ea quæ, Complutenſis & Regia editiones, tollunt. Tum adiectum eſt inde

333.

* & o.

" ἔπεμψεν o. - R.
" ὀπτήσας ἔφαγε Vatic.
" ἐπτὸν R. - R.
" poſtquam coxit, comedit. Vatic.

ὀπτήσας, quod in Vaticano quidem codice ante ἔφαγε scribitur, vt 19. versu; in aliis, pòst. Complutensi & Regiæ editionibus ἐψήσας legitur, pro ὀπτήσας: vtrumque significat coquere, sed, in particulari, illud quidem lixare; hoc autem, assare. Quare quod sequitur ὤπτησεν ὀπτὸν, rectè vertas assauit assatum: quo modo recentiores ex Hebræo vertunt, pro eo quod noster dixit *coxit pulmentum*.

334. C. 49. v. 10. ⁻ *Et' ad fontes aquarum* ˙ *potabit' eos.*] Frequentior codicum scriptura est *potabit*, quam sequuntur Glossematici, Lyra, Caro, & Richel. Porrò quidam codices *portabit* habent, duo Parisiensium, S. Germani paruus & Complutensis; tres nostri, Hunnęi M, Plantini angustus, atq. is quem cœnobij S. Iacobi Leodij Abbas commodauit, ex quo erasa quidem est littera *r* (vt sunt pleraque omnia in eo; cætero-qui integerrimo; recentiori deprauatoris manu immutata) sed satis etiamnum apparet. In Card. Bessarionis libro addita est *r* littera, notatumq. in margine rectè est *portabit*. Hebraicè est יְנַחֲלֵם, id quod LXXII senes reddidere ἄξει αὐτοὺς; S. Ioannes, Apocalypseos 7. capite, ὁδηγήσει αὐτοὺς; similiter, plerique hodie Interpretes, ducet vel deducet eos; Chaldæus paraphrastes יַשְׁרִינוּן habitare faciet vel collocabit eos. quæ omnia *portabit* adstruunt. Adhæc, Interpres noster, vocem illam, portare, conuertit, Exodi 15, & Isaiæ 40. capite. Videri igitur possit, & hoc loco, ad eum modum conuertisse: quibusdam tamē locis sustentare atque enutrire interpretatus est. Commentarius *potabit* habet: verùm ita, vt non liqueat, an ab eo scriptum, an verò ex *portabit* mutatum sit. Et deducet, ait, ad fontes aquarum, siue, potabit illos ad fontes, de quibus scriptum est: Benedicite Domino de fontibus Israël: & in alio loco, haurite aquas de fontibus saluatoris. Hi fontes in veteri testamento & nouo sunt. Haymo, qui eius ferè commentarium sequitur, *portabit* legit: Et cùm per se nihil possint, *& ad fontes aquarum portabit eos.* Ad illos vtique fontes, de quibus canitur, haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris: quibus, aut sacra scriptura, aut spiritus sancti gratia, intelligitur.

⁻ o.
˙ potabis o.
Apoc. 7. d. 17.
Exo. 15. b. 13.
Isa. 40. c. 11.
Gen. 47. d. 17.
Psal. 22. a. 2.

335. C. 53. v. 11. *Iustificabit ipse iustus seruus meus multos.* hanc huius loci veram esse existimo lectionem. Non enim legendum esse præterito tempore *iustificauit*, emendatissimi quique libri & fons Hebraicus docent: quos Hentenius & Parisienses secuti *iustificabit* emendarunt. Rursus non esse legendum *iustos*, quod in duobus manuscriptis inuenimus; plerique omnes codices, Hebræo conformiter, *iustus* scribentes, probant. Chaldaica paraphrasis, יְזַכֵּא זַכָּאִין, quod est, iustifica-

ſtificabit iuſtos, habet: verùm, non ex Chaldæo noſtra profluxit editio. Tertiò, non legendum eſſe *ſeruos meos*, quod in antigraphis eſt haud paucis, ſed, quod ex alijs Hentenius & Pariſienſes in textum retulere, *ſeruus meus*; Hebraica diiudicant exemplaria יַצְדִּיק צַדִּיק עַבְדִּי לָרַבִּים, id eſt, iuſtificabit iuſtus ſeruus meus multos. Scio punctis mutatis eſſe poſſe *ſeruos meos*, hoc eſt עֲבָרַי: verùm, cùm proximè ſequentem vocem לָרַבִּים, Interpres verterit *multos*, puto eum non עֲבָרַי legiſſe, non *ſeruos meos* tranſtuliſſe. Nam, miniſtra littera Lamed, præfixa ſequenti voci רבים, non præcedenti עברי, alio eam modo accipiendam ſignificat, quàm accipienda eſt præcedens, nempe, non vt reſpõdens adiectiuum ſubſtantiuo pręcedenti coniungendam. Ergo, quod diximus, vera eſt huius loci lectio, quæ in 19. manuſcriptis exemplaribus à nobis reperta eſt, *Iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruus meus multos*: quam, vt ne vllus ſuperſit ſcrupulus, omni ex parte Hieronymi commentarius probat: In ſcientia ſua, id eſt, in doctrina, ipſe iuſtus, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus eſt in ore eius, & ſeruus patris qui formam ſerui acceperat & Domini ſeruierat voluntati, multos iuſtificabit de toto orbe credentes. Non opus eſt addere conſonantes Hugonis & Haymonis Enarrationes.

C. 65. v. 22. & 23. *Et opera manuum eorum inueterabunt electi mei. Non laborabunt fruſtra.*] Octo manuſcripti codices, &, poſt Moguntinam editionem, impreſſi plerique, cum Dionyſio Richelio, diſtinguunt hunc ad modum: *Et opera manuum eo. inueterabunt. Electi mei non labo. fruſtra*: quam diſtinctionem Græcus author Cyrillus ſequitur, & Græca antigrapha, ea quæ nos vidimus, exigunt. ſic enim habent: Opera enim laborum ſuorum vetera facient. Electi autem mei non laborabunt in vacuum. Porrò alteram diſtinctionem *Et opera ma. eorum inue. electi mei. Non labo. fruſtra*, quæ D. Hentenio probata fuit, ſeruant noſtra decem manuſcripta: quam & Hebraici libri, quos ego viderim, referunt; & tranſlatio ſeptuaginta-duorum vt eſt in Hieronymi commentarijs: Opera laborum ſuorum inueteraſcere facient electi mei: non labo. in vac. Sunt alia noſtra manuſcripta 13, quæ eundem ad modum diſtinguunt, ſed paulò aliter legunt: *Et opera ma. eo. inueterabunt electis meis. Non labo. fruſt.* quibus comprehenſa ſunt antiquiora atque integriora noſtra, Brug. Leod. Lob. Pl. m. E. O. Q. His ſuffragantur vetera Pariſienſium Di. o. l. Ge. o. l. p., & antiqua Epanorthotæ. Hugo Cardinalis de hac iſtorum lectione: Hanc litteram, inquit, habet Hieronymus, & libri correcti. Habet eam diſertè Hieronymi cõmentario adiunctus textus (quanquam, pro *inueterabunt*, *veteraſcent* legat) nec parum vult ei ipſe Hieronymi com- 336.

- R. manuum ſuarum R.

mentarius, si diligenter discutiatur. Atque hoc etiam indicet transtulisse eum *electus meus*, potiùs quàm *electi mei*, quòd *eorum*, non *suarum*, dixerit: *Et opera manuum eorum*. satis enim commentaria docent, & veriores codices, non eum sequentibus copulasse, το electe. me. Haymo vtramque lectionem explicat, *electi mei & electus meis*, eadem distinctione; Lyranus, hanc *electis meis*: cuius ad litteram sensus est, Opera populi Dei ad eius vsum vetera fient, ita vt, interim dum noua & recentia sunt, nec pereant, nec per mortem auferantur, nec ab hoste diripiantur. id quod Hebraicè & Chaldaicè ad verbum est, Et opus manuum suarum ad vetustatem perducent electi mei.

337. C. 66. v. 17. *Qui sanctificabantur & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.*] Quidam codices, pro *post ianuam*, legunt *post vnam*, Hentenij septem, Parisiensium quinque, Di. o. l. Ge. o. l. p., correcti Lyrani, antiqui Dominicanorum. Epanorthotes dicit, antiquiores habere *post ianuam*, satis antiquos *post vnam*. id quod omnino se ita habere, ex nostris deprehendimus exemplaribus. Vetustissima namque, Brugense, Leodiense, Lobiense (his enim non existimo alia ex nostris esse vetustiora) *post ianuam* scribunt: nonnulla verò, vetustate his inferiora, Plantini medium, Hunnæi L. M. & G., atque vnicum Bessarionis, *post vnam* legũt. quibus adde alia duo, quæ vtrumque indicant modum. Dominicani Hieronymo atttribuunt lectionem *post vnam*: verùm, non id liquet ex Hieronymi commentario, neque id habet textus commentario nunc additus. Haymonis enarrationibus adscriptum est *ianuam*; Glossæ ordinariæ *vnam*. id quod Richelius manifestè interpretatur. Lyranus & Carensis vtrumque exponunt. Hebraicè est, sanctificantes se & purificantes se in hortis post אַחַר in medio. אַחַר quod scribunt Hebræi, *vnum*; אַחַת quod legunt, *vnam* significat; nullo autem modo *ianuam*. itaq. vertunt complures, Post vnam, vel, post peculiarem. Pagninus explicationis ergô nonnulla addidit: Post piscinam peculiarem quæ est in medio horti. Forerius reddidit: Alienus vnus in medio. *alienus* reddidit, quod alij *post*, punctis vocis אחר mutatis. Chaldæus paraphrastes transtulit קִיעָא בָּתַר קִיעָא quod est, cœtus post cœtum, seu, societas post societatem, quo modo & R. Salomon, si N. Lyrano credas, exponit. non fit verisimilis; mihi quidem; Forerij annotatio, quæ in Chaldæo mendosè arbitratur legi, pro, סִיפָא (quod angulum & limen significat) סִיעָא; repetitur enim סִי׳ב׳סִי. Similẽ esse puto Chaldæi metaphrasin Symmachi & Theodotionis versioni, qui, D. Hieronymo teste, interpretati sunt, *Alter post alterum*. quod sequitur בְּתָוֵךְ in medio, sequentibus hi coniunxere, *Inter eos qui comedunt &c.* in Chal-

a immundos o.

אחת קן

in Chaldaico, vel omissum est, vel in eo quod attulimus comprehensum. Potuit enim Chaldæus, hoc *post vnam in medio*, intellexisse, primæ media succedente, atque id, vnam societatem altera sequente. Subaudierunt Interpretes Theodotio & Symmachus, ac fortasse etiã Chaldæus, alterum אחר, neque enim eis bis אחר lectum, necesse est dicere. Horum autem omnium interpretationes, ei suffragantur lectioni, quæ *post vnam* habet: quam existimant nonnulli amplectendam, Nicolaus à Lyra, Adamus Sasbout. Castigatores Parisienses & Dominicani in textum eam recepere. Et certè videri possit, quia obscurior est, scribarum lectorúmue temeritate, mutata. Faciliùs enim adduci possim vt credam, *post vnam* variatum fuisse in *post ianuam*, quàm è conuerso *post ianuam* in *post vnam*. Verumenimuerò, putat Forerius, *post ianuam* Hieronymum transtulisse, secutum 72 senes, quorum versio est: Qui sanctificantur & purificantur in hortis· καὶ ἐν τοῖς προθύροις, id est, & in liminibus, vel, & in vestibulis. Leo Castrensis arbitratur, Hieronymum, Hebraicæ lectioni *post vnam*, subaudiisse *ianuam*, sicque conuertisse *post ianuam*. Sed, neuter horum meminit variæ Latinorum codicum scripturæ: quam, etsi varia sit, Lyranus & Epanorthotes, in eundem sensum interpretantur, eum quem Castrensis Hieronymo transferenti attribuit, Post vnam, inquit Lyranus, scilicet portam vel clausuram; & ideò aliqui libri habent post ianuam.

NOTATIONES IN PROPHETIAM IEREMIÆ.

C. 4. v. 12. *Et nunc ego, sed loquar iudicia mea cum eis.*] *Sed* coniunctionem prætermittunt Complutensis editio & textus Hieronymi ac Rabani commentarijs adscripti. In Hebræo expressè non habetur: sic enim ad verbum est, Nunc etiam ego loquar iudicia cum eis. Hentenius, & Parisienses, illa omissa, emendarunt: *Et nunc ego loquar iudicia mea cum eis.* Atqui, plerique omnes libri, tum scripti, tum impressi, addunt coniunctionem illam *sed*: ex vniuersis nostris, præter Regium, qui ex Complutensi expressus est, nullus, qui omittat, est; dumtaxat tres sunt, ijque infimi ordinis, manuscripti, qui pro ea *ecce* legant. Agnoscunt etiam eam expositores, Richelius, Carensis, Lyranus, Thomas, Glossæ ordinariæ author: his adde Dominicanos, &, ne istorum consensum parui quis faciat, Hieronymum. Vt enim illi notant aposiopesin hoc loco esse, ac subaudiendum aliquid; ita & Hieronymus, quem secuti haud dubiè sunt. Aposiopesis, in- 338.

quit, est, iuxta illud Virgilianum: Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. Dicturus itaque prospera, retinet se, & tristibus iungit tristia. Hæc enim sunt iudicia, quæ cum populo suo quondam loquitur Deus, vt sciant se iustè sustinere quæ sustinent. quæ totidem verbis in suum commentarium Rabanus transtulit. Retinenda est igitur *sed* coniunctio, quòd Interpres sic locum intellexisse videatur, vt eam, aut addiderit, aut pro גַּם, quod est *etiam*, explicando posuerit. Vnus certè scriptus codex, Atrebatensis collegij sericatus, eo loco legit *sed*, quo Hebraicè legitur, גַּם *Et nunc, sed ego loquar iud. m. c. e.* atque eodem loco, tres illi libri, quos paulò antè citauimus, habent *ecce*. verùm, non sunt ex præstantissimis codicibus, quatuor hi.

339. C. 4. v. 16. *Concitate gentes*, scribunt, Abbate Ioachim, Thoma, Carensi, & Richelio, adstipulantibus, exemplaria manuscripta quotquot habemus: *Dicite gentibus*, legunt, sine commentarijs excusa Biblia quotquot vidimus, ijs exceptis, quæ Parisiensium cura & Hentenij diligentia emendata sunt. Hebraicè est הַזְכִּירוּ לַגּוֹיִם, quod est, Commemorate, vel, narrate gentibus, aut, in gentibus. Huic manifestiùs consonat quod impressi codices legunt *Dicite gentibus*: verùm, quod est in manuscriptis, ad similem, eumque significantiorem, intelligendum est modum, eum quem Hieronymi commentarius insinuat: Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam, & flagellata Ierusalem cunctos recipere disciplinam. Textus huic Hieronymi commentario iunctus, habet *Dicite gentibus*: sed, non eam lectionem, commentarius ipse exigit. Hentenius, Parisienses, *Concitate gentes* castigarunt: similiter Dominicani, hunc receperunt, alterum legendi modum reiecere, quem Richelius alij transflationi tribuit: Concitate gentes, vt Dei, inquit, æquitatem in punitione Iudæorum aduertant. Vnde alia translatio continet, Dicite in gentibus. Verisimile fit mihi, primùm explicationis ergò adscriptum fuisse, postea pro nostræ editionis lectione substitutum, in manuscriptis codicibus; ex quorum vno, in Moguntinum, atque ex hoc, in sequentes plerosque Chalcographorum fœtus, transierit.

340. C. 5. v. 8. *Equi amatores in feminas & emissarij facti sunt.* Sic nostri codices plerique omnes legunt: eodem apud enarratores legitur modo. Quinque autem Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o. l. p., atque ex nostris tria Leod. Tril. V, auferunt ת *in feminas*. id quod nec Hebræa habet: סוסים מזנים משכים חיו מזנים ת, quod ab alijs pasti seu saturati, ab alijs armati vel habenis phalerati, translatũ est, deductum à יזן, aut à זון; noster *amatores* vertit, à זנה quod fornicari denotat.

*Et qui o. *effecti a *MS.*

מיזנים ק

denotat. Cæterùm, an addiderit, pro ſententiæ perſpicuitate, *in feminas*, ſum dubius. Hentenius & Pariſienſes transfodiendum id cenſuerunt: verùm, ſuis Hieronymus commentarijs, videri poſſit agnoſcere. Equi amatores in feminas facti ſunt, ita in commentarijs habet. Potuit 72. viros ſecutus fuiſſe, qui huiuſmodi interpretati ſunt voce, quæ feminarum amatores ſignificat: θηλυμανεῖς enim dicuntur, quaſi, feminarum amore inſani. Hæc, quamuis non euincant, addidiſſe Interpretem Hieronymum, *in feminas*, tamen cur dubitem, faciunt, accedente vetuſtiſſimorum exemplarium ſuffragio. Sequitur in Hieronymi commentario: Pro emiſſarijs, in Hebraico ſcriptum eſt משכים, quod omnes voce conſona ἕλκοντες, id eſt, trahentes, tranſtulerunt, vt oſtendatur magnitudo genitalium. Si omnes, voce conſona, ex משכים, ἕλκοντες tranſtulerunt: mirum eſt, nihil aliud, in 72. libris, quàm ἵπποι θηλυμανεῖς γεγενῆθαι legi, Equi feminarum amatores facti ſunt. Porrò, qui ἕλκοντες reddidere, non מְשָׁכִים legerunt, vt in Hieronymi commentario ex punctatis Biblijs ſcriptum eſt, ſed מִשָּׁכִים· hoc, trahentes ſignificat: illud, manè, iuxta Hebræos, Pagninus interpretatur, *Vt* equi ſaturati *ſingulo* manè erant. Hieronymus, illos qui *trahentes* dixere ſecutus, *emiſſarij* tranſtulit. Vir quidam doctus legendum arbitratur *admiſſarij*: & quidem aptius ſic dicatur, ſed dicuntur, vulgari vſu, & emiſſarij, qui admiſſarij, equi præſertim, gregumque & armentorum mariti. atque ita, *emiſſarij* inquam, nec aliter, in vetuſtis editionis noſtrę manuſcriptis exẽplaribus, lego.

Hieronymus, enarrans caput nonum prophetæ Zachariæ, & contra Heluidium diſputans, citat locũ hũc in modum, nimirum iuxta 70. Equi inſanientes in feminas facti ſunt -mihi'. Citat ſimiliter in calce ſecundi aduerſus Iouinianum, mihi prætermiſſo.

C. 9. v. 19. *Quoniam deiecta ſunt tabernacula nostra.*] Antiquorum codicum, quidam *deiecta*, quidam *deſerta* legunt. Hebraica vox הִשְׁלִיכוּ, quę *proiecerunt* ſignificat, vtroq. facilè intelligi poteſt modo. In Hieronymi, cùm textu, tum commentario, *deiecta* legitur: verùm, pòſt paululum, deſerendi vocabulo Hieronymus vtitur, ſed, videtur ibi 72. reſpicere interpretationem, quæ eſt: Et abiecimus tabernacula noſtra. Dominicani, Pariſienſes, atque Hentenius, vnanimiter in textum tranſtulere *deiecta*. 341.

C. 20. v. 17. *Quia non me interfecit à vulua.*] Impreſſi codices ferè legunt *quia*: manuſcripti ferè habent *qui*. Hebraicè eſt אֲשֶׁר, quod, & *qui*, & *quia*, interpreteris licet. Græci tranſtulerint, ὅτι *quia*. Hieronymus *qui* conuertiſſe videtur. nam, præterquam quòd exemplaria ſcripta pleraque omnia, & quidem vetuſtiſſima atque emendatiſſima quæque noſtra, id legant; ipſe in hunc ſcribit locum: Quod autem infert, Qui me non interfecit in vulua, Deum ſignificari putant. Suam indicat verſionem, etſi non approbet, quam refert, expoſitionem. 342.

nem. Porrò, eam secutus glossæ interlinearis Author, *qui*, suppleuit *dominus*. Lyranus & Carensis *quia* exponunt: sed *qui* similiter legunt. Id igitur nobis seruandum videtur, quamuis Parisiensis typographus cum *quia* mutauerit, Moguntina fretus editione.

343. a adulterinam o. b & adulterium o.

C. 23. v. 14. *Vidi similitudinem* a *adulterantium' & iter mendacij.*] Nonnulla manuscripta, *adulterij*, pro *adulterantium*, legunt, sed vulgaria illa. eximia, aut *adulterantium* habent, aut *adulterium*: quædam hoc, quædam illud scribunt. Typis excusi libri ferè *adulterantium* legunt. Hebræa dictio נאוף, non est inprimis numeri pluralis participium: sed, si quidem נְאוּף legatur, nomen est singulare, *adulterium*; si נָאֹף, vt est in Biblijs, verbi infinitiuus, *adulterari*. Infinitiuum Græci Interpretes in participium plurale mutarunt: verterunt enim, ἑώρακα φρικτὰ, μοιχωμένους, καὶ πορευομένους ἐν ψεύδεσι· vidi a 'horribilia', adulterantes, & ambulantes in mendacijs. Nam & sequentem infinitiuum הָלֹךְ, ad eundem mutarunt modum. Vtrum simili modo, Hieronymus, priorem infinitiuum mutauerit; an potiùs priorem, sicuti posteriorem, in nomen verterit (vt est infinitiuus verbi nomen) vel vtrumque vt nomen legerit נְאוּף הֵלֶךְ: ob codicum meliorum discrepantiam, fit incertum. hunc enarrans locum, In Prophetis quoq. Ierusalem, inquit, id est, Doctoribus Ecclesiæ, vidi similia, siue horribilia, adulterantium verbum Dei, & ingredientium per viam mendacij. Vbi, an vsus sit voce *adulterantium*, quòd eam transtulerit; an quòd sensui explicando (quem mysticum esse præfatus est) congruere videretur, vt sequens *ingrediētium*, ignoro. Textus additus *adulterium* legit: id quod Parisienses & Dominicani, pro germana lectione receperunt. Author glossæ interlinearis, Lyranus, & Carensis, *adulterium* deprehenduntur exponere: tametsi, adiuncti textus *adulterantium* lectori obijciant.

a turpitudinem *Chaldæus*.

344. a grande malum o. * hoc o.

C. 26. v. 19. *Itaque non faciamus* a *malum grande'* * *contra animas nostras*. Sic, cum glossematico Carensi, complures codices scribunt. Cum Lyrano autem, antiqui Epanorthotæ, quatuor Parisiensium, & 8. nostri, legunt: *Itaque nos facimus malum gr. co. an. no.* quibus Græca auxiliantur, * ἡμεῖς ἐποιήσαμεν * Nos fecimus (sic enim pleraque exemplaria legunt) Chaldaica suffragantur וַאֲנַחְנָא גָּרְמִין Et nos causam damus; Hebraica adstipulantur וַאֲנַחְנוּ עֹשִׂים & nos facimus; denique S. Hieronymi commentaria patrocinantur: Simulque frangunt accusatorum rabiem, & se miscent cum eis, dicentes: Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras. Non quò facere debeant, sed, quia, si fecerint, nequaquam noceant accusato, sed anima-

* καὶ *R.*
* & *R.*

animabus ſuis, quas mutatione ſententiæ potuerint liberare. Quare rectè caſtigatores, Dominicani, Pariſienſes, atque Hentenius, reiecto *non faciamus*, correxere: *Itaque nos facimus malum grande contra animas noſtras*. Mutatio hinc facta eſt, quòd non id mali faciant, nec in Ieremiæ necem conſentiant, ſeniores terræ præſertim, quorum hic ſermo eſt. Qua etiam ex cauſa, in Lobienſi antigrapho, *Itaque nos facietmus*; in Græco Vaticanæ Bibliothecæ exemplari, ὑμεῖς πεπολεμήκατε vos auſi eſtis, ſcriptum fuit.

C. 31. v. 6. *Quia* ᵃ*erit' dies, in* ᵇ*qua' clamabunt cuſtodes, in monte Samariæ* ᶜ* *in monte' Ephraim: Surgite.*] τὸ *in monte Samariæ*, quod, cum expoſitore Richelio, multi codices legunt; noſtri quatuordecim Brug. Leod. Lob. O. Q. &c., Pariſienſium octo Di. o. l. Ge. o. l. p. &c., Epanorthotæ & Dominicanorum antiqui, tollunt. quibus, Hebraici libri volunt, Græcaque exemplaria ſuffragantur. Latini libri quibus id additur, variant: quidam & coniunctione interpoſita, quidam omiſſa, ei quod ſequitur iungunt: nonnulli *in monte Samariæ* repetunt: vnus *Samariæ* dumtaxat habet. quæ, ſuperiori margine demonſtrata, adiectionis qualiacunque indicia ſunt. Quare, veram noſtræ editionis ſcripturam eſſe exiſtimarim, quam, Hentenius, Pariſienſes, & Dominicani amplexi ſunt, *Quia erit dies, in qua clamabunt cuſtodes, in monte Ephraim: Surgite.* Verùm, Hieronymi commentarius vtrumque agnoſcit atque exponit, tam illud *in monte Samariæ*, quàm hoc *in monte Ephraim*. Tunc fuit dies Domini, habet, in qua clamauerunt cuſtodes, apoſtoli videlicet & apoſtolici viri, in monte Samariæ & in monte Ephraim: quorum alterum cuſtodiam, alterum vbertatem ſonat. Quid verò dicunt cuſtodes Samariæ? immò quid clamant in monte Ephraim? Surgite &c. hic profectò effecit, cur minùs in Bibliorum margine, nigro auſi fuerimus carbone notare, τὸ *in monte Samariæ*. Sed videri poſſit, Hieronymum, hoc, quod in textu non poſuerat (vt certè adſcriptus ei textus non habet) in commentarijs addidiſſe: tum quòd montium Samariæ verſu proximè præcedente ſit mentio, his verbis, *Adhuc plantabis vineas in montibus Samariæ:* tum quòd idem ſit mons, mons Samariæ, & mons Ephraim, nempe; vt opinor; loca montoſa, quæ per illum tractum poſita erant, quem decem tribus, de quibus Prophetæ hîc ſermo eſt, poſt ſeceſſionem incolebant. Frequenter, nomine Ephraim, decem tribus ſignificantur: quarum regio, à metropoli, Samaria dicta fuit. Crediderim itaque, verſioni Hieronymi, ex commentario, illud additum *in monte Samariæ*. 345.

ᵃ erunt o.
ᵇ quibus o.
ᶜ & in monte Samariæ, &. 2 *MS.*
* & *MS. multa.*
- 1 *MS.*

C. 31. v. 9. *Et in miſericordia reducam eos.*] Codicum, alij *in miſeri-* 346.

cordia, alij *in precibus* legunt. Hebræum בְּתַחֲנוּנִים, vtrouis modo transferatur, rectè: ad illum modum Ionathan Chaldæus, ad hunc Santes Pagninus in Onomastico, transtulit. in editione Bibliorum, etiam Santes *cum misericordijs* vertit. S. Hieronymi commentarius *in misericordia* habet: id quod gloſſematici, Thomas, Lyranus, Carenſis, & Richelius, ſecuti ſunt: & caſtigatores, Hentenius, Pariſienſes, ac Dominicani, in textum retulere. Verùm, in antiquiſſimis & emendatiſſimis exemplaribus, *in precibus* reperio, Brugenſi, Leodienſi, Lobienſi, E, O, Q, Plantini medio, & alijs: quibus, primæ typographorum editiones conſonant. Ita & Epanorthotes noſter, exactiſſimus harum rerum ſcrutator, inuenit. Hinc enim ſcripſit: Item b. *in precibus deducam eos*, ſicut habet tranſlatio Hieronymi: commentum Hieronymi habet *in misericordia*: LXX. habent in conſolatione. Et reuera Hebræum tahanunim ad hæc tria ſe habet: ſed magis propriè ad preces, cùm ſit pluralis numeri: nam & ipſe Hieronymus Zachariæ XII, vertit illud in preces; ibi, ſpiritum gratiæ & precum. hæc ille, quibus, tranſlationi Hieronymi *in precibus* attribuit: aliter enim vertiſſe nonnunquam Hieronymum dum commentaria ſcriberet, quàm prius verterat, nuper obſeruatum annotauimus. Porrò, animaduertendum eſt inſuper, pro *reducam*, Epanorthoten legere *deducam*: id quod Dominicani probauere, & nos in melioribus libris vidimus, quamuis ſenſus idem ſit vtriuſque.

Zach.12.c.10. Dan.9.v.17. c.18.f.23.

C. 31. v. 39. *Et exibit vltrà norma menſuræ in conſpectu eius ſuper collem Gareb'.*] Plerique noſtri libri, cum D. Gregorio 34^m. caput Iob enarrante, & D. Thomæ, Abbatis Ioachim, atque Hugonis Carenſis, proprijs commentarijs, accuſandi caſu ſcribunt *normam*: quinque, cum Lyrano & Richelio, legunt nominandi caſu *norma*, Lob. Atr. ſcripti, Mogunt. Nuren. Colon. * impreſſi, quibus, quatuor Pariſienſium Di.o. Ge. o. l. p., & quidam ex antiquis Dominicanorum, concinunt. His fons Hebraicus ſuffragatur· וְיָצָא עוֹר קַוֹּה חֲמָרָה וגו· Et exibit adhuc, vel, vlteriùs linea menſuræ &c. Dictio עוֹר ſignificat *vltrà*, non pro præpoſitione, ſed pro aduerbio ſumtum. quare non eſt transferendum *vltra lineam*, aut, *vltra normam*. Adhæc, verbum וְיָצָא, *exibit*, maſculini generis eſt. Non eſt igitur ſubaudiendum feminini generis nomen עִיר *ciuitas*, quod ſuperiori verſiculo legitur: ſed ſuppoſitum eius eſt קַוֹּה quod eſt, linea ſeu norma, maſculino genere. Ergo transferendum eſt: Et exibit vltrà linea, vel, norma menſuræ: atq. ita neoterici Interpretes tranſtulerunt, quorum multas verſiones in Hebraicis Scholijs licet videre. Nec alio modo veteres interpretati ſunt: quanquam Chaldæi paraphraſis Hebraico fonti ſit conſi-

347.
* Cares o.
* Iares o.
* Gareth o.
* Gaber ó.
L.25. Moral. c.11.
* *Anni 1479.*

consimilis, quæ his verbis in Regio opere traducta est: Et egredietur adhuc filum mensuræ ædificij. LXX conuertere καὶ ἐξελεύσεται ἡ διαμέτρησις ἔωτι, & exibit dimensio eius. vbi non est additum τὸ *vltra*, fortè, quòd satis intelligatur. Similiter vertit Symmachus, vt statim liquebit. Hieronymum eundem ad modum reddidisse, textus & commentarius coniuncti loquuntur. ille habet: Et exibit vltrà norma (siue, iuxta Symmachum, funiculus) mensuræ eius contra eam super collem Gareb; hic: Exitque vltrà funiculus mensuræ contra eam, id est, portam anguli, super collem Gareb, qui &c. Rectè igitur correctores, Hentenius, Parisienses, Dominicani, & alij quidam, emendarunt, *Et exibit vltrà norma mensuræ.* quanquam altera lectione idem intelligi possit, nempe, Ierusalem amplioribus quàm priùs terminis ædificandam.

C. 33. v. 16. *In diebus illis saluabitur Iuda, & Ierusalem habitabit confidenter.*] Multi codices scribunt *Israël: Et Israël ha. con.*: verùm optimi, Hebræo, Chaldæo, Græcoque conformiter, *Ierusalem* legunt. id quod, Epanorthotes noster, & reliqui Correctores, amplexi sunt. 348.

Sequitur: *Et hoc est nomen, 'quod' 'vocabunt' 'eum', Dominus iustus noster.*] Vocem *nomen* iugulant manuscriptorum nostrorum præstantissima, Brugense, Leodiense, & Lobiense: sed Lobiense quidem legit, *Et hoc est quod vocabunt eum*; Leodiense verò, *Et hoc est quod vocabit eum*; Brugense, *Et hoc est quod vocabit eam.* Brugensi manuscripto consonant, quinque Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o. l. p., & quinque Hentenij. Atque hunc legendi modum Epanorthotes probauit: eum autem qui Leodiensis est codicis, Dominicani secuti sunt. Porrò, quem Epanorthotes probauit, prototypo Hebraico is conuenit · וְזֶה אֲשֶׁר-יִקְרָא-לָהּ id est, & hic qui vocabit eam, vel, Et hoc quod vocabit eam (sequitur יְהוָה צִדְקֵנוּ Dominus iustitia nostra, vel, iustus noster) quare ille genuinus videtur.

' quo 1 *MS.*
' vocabit 3 *MS.*
' eam 1 *MS.*

Fuit locus iste demutatus, ex altero simili, qui est capite vicesimotertio superiori. sic enim ibi legitur sexto versu ex nostra editione: In diebus illis saluabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter, & hoc est nomen 'quod' vocabunt eũ, Dominus iustus noster. Hebraicè ad similem est modum וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁכֹּן לָבֶטַח וְזֶה שְׁמוֹ אֲשֶׁר-יִקְרְאוּ יְהוָה צִדְקֵנוּ quod est, & Israël habitabit in cõfidentia, & hoc nomen eius 'quod' vocabunt Dominus iust. nost.; Aut, si legas יִקְרָאוּ, vt in punctatis est Biblijs, vtque LXX. legere (id quod ex Græcis antigraphis & Hieronymi commentarijs liquet) Et hoc nomen eius 'quod' vocabit eum Dominus iust. nost. Hieronymus commentarijs suis testatum reliquit se יִקְרָאוּ legisse. Ex eo igitur loco, hîc, in quibusdam vulgatæ

' quo *Lab. Hur. Rickel.*
' *vel* quo
' *vel* quo
' *vel* qui

editionis codicibus, mutatum in primis est *Ierusalem* cum *Israël*: deinde addita est vox *nomen*: præterea *vocabit* in *vocabunt* est transformatum: denique *eum* pro *eam* substitutum. fuit enim vicesimi tertij capitis lectio scribis notior, quòd ea, in sacro tempore, quod Aduentum vocat Catholica Ecclesia, quotidie legatur canaturque.

Porrò, nonnulli Interpretes, ita ferè tricesimo-tertio capite, vt vicesimotertio est, vertunt: & quidem recentiores nonnulli, hoc modo, Et hoc est *nomen* quo vocabit *eum* illi (scilicet Ierusalem siue Ecclesiæ) qui in Hebraicis scholijs adfertur. Inter veteres, LXX. (vt certè in Regia & Complutensi editione est) transtulerunt καὶ τοῦτό ἐστιν τὸ ὄνομα ὃ καλέσουσιν αὐτῷ, Et hoc est nomen quod vocabunt ei. in alijs editionibus, quas viderim, tricesimitertij capitis posteriorem partem inuenire haud potui. Chaldæus paraphrastes sic reddit: Et hoc nomen eius, quo ipsi vocantes eum. sic enim in Regio opere legimus. וְדֵין שְׁמֵה דִיחוֹן קָרָן לֵה Sed meliùs, nostra sanè sententia, in Venetis Biblijs punctatum est, שְׁמָהּ לָהּ, ita vt sit, Et hoc nomen eius quo ipsi vocantes eam, Hebræo conformiter. Nam sequitur, Fient nobis iustitiæ à præsentia Domini in medio eius. quod nomen, personæ non conuenit, sed aptè loco quadrat, ipsi Ierusalem, cuius mentio proximè antecedit. quare & non בְּגַוֵּה sed בְּגַוָּה scribendum est, vt mihi esse videtur, tam in Regia quàm in Veneta editione. Vicesimotertio capite dixit paraphrastes, Fient nobis iustitiæ à præsentia Domini in diebus eius: illi itaque loco masculini generis puncta congruant, ac verè cōgruunt. Hi igitur Interpretes, ad eum ferè modum tricesimotertio capite transtulerunt, quo vicesimotertio legitur: nimirum, quòd existimarint, tricesimitertij capitis locum, ex eo qui in vicesimotertio similis est, interpretandum. Cæterùm, non ita & nostrum Interpretem, Hieronymum conuertisse, tricesimotertio capite vt vicesimotertio; ex melioribus fideque dignioribus libris discimus.

Apud Theodoritum legitur: Et hoc est nomen quo vocabitur.

349. C. 48. v. 34. *" *A' Segor vsque* " *ad* " *Oronaim* " *vitulam conternantem*". Sic legunt, duo Parisiensium, & nouem nostri, codices. Porrò, antiqua Epanorthotæ exemplaria, sexto casu habent *vitula conternante*: quibus, Lobiensis Abbatiæ manuscriptum consonat. Aureus D. Donatiani Brugensis codex, sexto etiam casu scribit. Leodiense antigraphum ad eum modum habuisse videtur: Buslidianum hunc refert. Ex Hebræo verti potest & quartus casus & sextus: cæterùm, hunc potius quàm illum vertendum esse, etsi illum nonnulli hodie vertant, docet Isaiæ decimumquintum caput, quo, similis legitur aduersus Moab Prophetia, & disertè, non Oronaim, sed Segor, vitula conternans seu triennis nominatur, his verbis: Vectes eius vsque ad Segor

* Et o.
" Et o.
" ab o.
" Oronembrim o.
" vitula consternante *Brug.*
" vitula consternam te. *Bust.*

Isai. 15. b. 5.

Segor vitulam conternantem. Itaque legendum videtur *A Segor vsque ad Oronaim vitula conternante*: pro quo, Neotericorum quidam, primo casu, A Se. vs. ad Horo. vitula triennis.

Multi codices, & hoc Ieremiæ, & illo Isaiæ loco, cum Nicolao Lyrano, *consternantem* habent, sine dubio perperàm. Non pauci, cùm nostri, tum Hentenij, & aliorum, *conternantem* vtroque legunt loco: id quod, ordinariæ Glossæ Author, Dominicani, Epanorthotes, Parisienses, atque alij, vtrobique probauere. quanquam Epanorthotes *conternante* posteriori loco scribat. Hebraicam vocem שְׁלִשִׁיָּה, à שָׁלֹשׁ quod est *tres*, dictam (vtroque enim loco hæc eadem legitur) Græci olim Interpretes τριέτη (tametsi posteriori loco seruarint σπλισία) Latini hodie trimam seu triennem transferunt. Noster, D. Hieronymus, in eundem sensum *conternantem*, vertit, quasi tertium annum agentem: quod suis in Isaiam commentarijs, quinti pariter & sexti libri, testatum fecit. Quinto autem libro, hunc Ieremiæ locum, cum illo Isaiæ iungit, hoc pacto: Vectes eius vsque ad Segor vitulam conternantem. Et Ieremias, A Segor, inquit, vsque ad Oronaim vitulam conternantem. Vnde id colligo, eum, non *vitulam conternantem*, in Ieremia, à se versum legisse, quamuis ita sit scriptum; sed auferendi casu *vitula conternante*. Nam alioqui, non erat hic locus, cum illo Isaiæ, vt par, componendus, qui, quod ille Isaiæ tribuit Segor, ipse Oronaim adscriberet: nisi possit, etiam quarto casu lectum *vitulam conternantem*, ad Segor referri, id quod mihi commodè fieri non posse videtur. 350. σπλισία E.

C. 51. v. 6. *Quoniam tempus vltionis eius est à Domino.*] Pronomen *eius* sustulerunt Castigatores, Hentenius, Parisienses, & Dominicani, quòd multis & emendatioribus codicibus non addatur, id quod certè in nostris deprehendimus. Hebraicè quoque & Chaldaicè non legitur. Græcè est, vel quòd Interpretes, pro נְקָמָה, legerint נְקָמָה, vel quòd ob sententiam adiecerint, vt nonnulli hodie Latini translatores. Omittunt insuper *à* præpositionem, Moguntina & Colonienſis editio, & manuscripta exemplaria pleraque, atque inter ea correctissima quæque cum Glossæ ordinariæ & Richelij textibus: id quod bene conuenit Hebraico לַיהוָה. Græcè est παρὰ κυρίου à Domino: sed, non cum Græca, nostra commiscenda translatio est. Ergo huius loci vera est lectio: *Quoniã tempus vltionis est Domino.* quam Dominicani recepere, & Carensis secutus est. 351.

C. 51. v. 58. *Murus Babylonis ille latissimus suffossione suffodietur.*] Quatuor 352. suffusione o.

tuor Parisiensium codices, scripti duo Ge. p. Di. o., impressi totidem B. Compl.; & octo nostri, scripti quinque, impressi tres, habent *latißimus*: cæteri nostri legunt *altißimus*. Lyranus in correctis libris dicit esse *Latißimus*. Apud Richelium, hoc; apud Rabanum & Carensem, alterum scriptum est. Castigatores, Dominicani, Parisienses, atque Hentenius, *latißimus* in textum retulerunt. Id enim significat vox Hebraica רחבה, quã LXX. ἐπλατύνθη dilatatus est interpretati sunt. Ex emendatioribus nostris manuscriptis, vnum, O. notatum, *latißimus* habet: reliqua, Brug. Leod. Lob. Pl. m. E. L. Q., & primæ typographorum excusiones, Mogunt. Nuren. Colon., *altißimus* seruant. Ac potuit fortè Interpres *altißimus* vertisse, si Hebraicè רחבה legerit, ח pro ה.

353. * super capitella o. ' vtramq o.

C. 52. v. 22. *Et capitella* * *super* ' *vtramque*' *ærea.*] Antiqui Epanorthotæ codices legunt *vtraque*: quibus concinunt ex nostris, Brugensis, Leodiensis, E, Q, Tril., Atr. s., & Complutensis editio. Quod dicitur *vtraque*, inquit Epanorthotes, est casus ablatiui. vnde, minùs ornatè, sed euidentiùs, ponunt noui, *super vtramque*.

- o. ' mala granata *MS. multa.* ' circuitum 2 *MS.* ' ænea *Compl.* * & *MS. multa. H.*

Sequitur: *Altitudo capitelli vnius quinque cubitorum,* - *&* ' *retiacula, &* ' *malogranata*' *super coronam in* ' *circuitu*', *omnia* ' *ærea*'. *Et fuerunt* ' *malogranata*' *nonaginta* * *sex dependentia: & omnia* ' *malogranata*' *centum, retiaculis circundabantur.* hæc, Moguntinæ, Complutensis, & aliarum quatuor, quas vidimus, typographicarum editionum, lectio est: cui adiecerunt castigatores, Hentenius, & Parisienses, ex codicibus nonnullis, *Similiter columnæ secundæ & malogranata*; adiecerunt inquam, post illud *omnia ærea*. id enim Hebraicè est, Chaldaicè, ac Græcè. Hebraicè sic locus iste legitur: Et capitellum super eam æreum, & altitudo capitelli vnius quinque cubitorum: & retiaculum, & malogranata super capitellum circum, omne æs: & sicut hæc, in columna secunda, & malogranata. Et fuerunt malogranata nonaginta & sex ad latus: omnia malogranata centum super retiaculum per circuitum. Porrò Epanorthotes, superfluum, id quod Hentenius & Parisienses addiderunt, Latinis nostræ editionis libris, censet: quod facilè mihi persuadeo. maximè enim variè varijs exemplaribus legitur. Quædam habent *Similiter erat columna secunda & malogranata*; quædam *similiter* * *columna alterius*, nec addunt *malogranata*: quædam duos legendi modos connectunt, sed interiecta pericope quadam, de qua dicturi statim sumus, hoc modo, *Similiter erat columna secunda & malogranata, & erant super capitellum in circuitu omnia ærea, similiter columnæ alterius*. Sed quærat aliquis, cur id omisisset Interpres, quod est apertè in Hebraico fonte? Respondet Epanorthotes, Interpretem,

* & 1.

tem, in ijs quæ præcedunt, de vtraque simul columna locutum; atque hinc, pro eo quod Hebraicè est, Et capitellum super eam æream, vertisse *Et capitella super vtraque ærea*; ideoque, non seorsum alterius, seu, secundæ columnæ, mentionem fecisse. Quemadmodum, quod Exodi vicesimoquinto capite Hebraicè legitur, Et sphęrula sub duobus calamis ex ipso, & sphærula sub duobus calamis ex ipso, & sphærula sub duobus calamis ex ipso, ter inquam repetitum; non seorsum Interpres ter extulit, sed in vnum hoc pacto contraxit, *Sphærulæ sub duobus calamis per tria loca*.. *Exod. 25. d. 33*

Cæterùm, non hoc tantùm *Similiter erat columna secunda & malogranata*, & quæ eius loco in alijs exemplaribus reperiuntur, superflua Epanorthotes iudicat; verùm etiam id quod præcedit *Super coronam in circuitu omnia ærea*: tametsi & hoc Hebraicè legatur, sicut etiam Chaldaicè ac Græcè. Id autem probat, cùm ex antiquorum codicum fide, tum ex eo, quòd interpretationis modus, ab eo qui nostri Interpretis est, diuersus sit. Nam כּוֹתֶרֶת, quod noster Interpres, tertij Regum septimo, quarti Regum vltimo, & hoc Ieremiæ capite, consueuit *capitellum* reddere; hîc, *corona* redditum est. Verùm, legunt ex nostris codicibus quidam, illius loco, *Super capitellum in circuitu omnia ærea*, qui ferè omittunt *retiacula & malogranata* quæ antecedunt. Fortè ab alio id versum est, qui lacunam, quam putabat, cautiùs, ita vt animaduerti nequaquam posset, opplere voluerit. Multi libri vtramque versionem hoc modo coniungunt: ⁻ *Et' alt. cap. vn. qu. cub., & ret. & malogranata* ⁻ *super* ˋ *coronam' in circuitu totum erat æneum. Similiter erat columna secunda & malogranata'*: ⁻ *& erant super capitellum in circuitu omnia ærea, similiter columnæ alterius*. Vbi obserua & alterius particulæ aliam translationem, *Totum erat æneum*. Dominicani hunc legendi modum probarunt, sublata posteriori parte, *Et erant super capitellum &c.* Atqui, posteriorem partem, excepto illo *& erant*, priori sublata, ab his verbis *Et ret. & mal. super*, in melioribus longè antigraphis nos comperimus, Lob. E. L. Pl. m. & alijs. Porrò ideò & istud *super coronam*, seu, *capitellum in circuitu, totum erat æneum*; quamuis Hebraicè legatur, Interpres, iuxta Epanorthotæ vero similem sententiam, omiserit, quòd alijs, hinc inde circumstantibus, verbis, satis significetur.

3. Reg. 7. c. f.
4. Re. 25. d 17

⁻ *M S. meliora.*
ˋ columpnã
1 *MS.*
⁻ 1 *MS.*
⁻ 3 *MS.*

Hæc igitur, est quam genuinam pronunciat Epanorthotes, Interpretis scriptura: *Et capitella super vtraque ærea; altitudo capitelli vnius quinque cubitorum; & retiacula, & malagranata nonaginta & sex dependentia: & omnia malagranata centum, retiaculis circundabantur*. quam docet in antiquis & approbatis esse libris. Nos eam in duobus Hunnæi lectissimis codicibus, litteris O, & Q, signatis, & tertio, non contemnendo, A

do, A notato, vidimus; insuper in Plantini angusto ac longo, & Atrebatensis Collegij sericato, quamquam non hi omnes *vtraque* legant. Brugensis D. Donatiani codex, hoc tantùm ab illis discrepat, quòd repetat, eo loco quo superiora adduntur, nulla veri specie, *Et retiacula & malagranata centum retiaculis* 'circundabant'. quod idem in Collegij Trilinguis manuscripto deprehendimus.

a circundabantur *Tril.*

NOTATIONES IN THRENOS IEREMIÆ.

354. Præfatiuncula, quæ Threnis Ieremiæ in plerisque Latinis libris præmittitur: *Et factum est, postquam in captiuitatem* 'redactus' *est Israël, & Ierusalem* 'deserta' *est, sedit Ieremias* - *Propheta flens, &* † *planxit* 'lamentatione hac' 'in' *Ierusalem, &* - *amaro animo suspirans & eiulans' dixit,* Hebraicè non exstat: sed in Græcis codicibus legitur. Latinorum exemplarium, quædam superioris libri fini coniungunt, quædam huius principio connectunt, quædam medio inter vtrumque loco constituunt; optimè hæc: neque enim prophetæ ipsius, sed Græcorum vel Interpretum vel Tractatorum sunt verba, quibus ostendere voluerunt, quomodo hic lamentationum libellus, cum superioris libri historia, cohæreat. Quæ verba, an Interpres noster suæ editioni ex Græco adiecerit, multùm dubito. Ex nostris, aureus D. Donatiani Brugensis codex, non legit. Lyranus in correctis libris haud esse testatur. Enarratores, Rabanus, & Paschasius, non attingunt, vt nec Richelius. Castigatores Dominicani, non agnoscunt. Denique Epanorthotes Noster, & alij quidam, redundare pronunciant.

a ductus 16 *MS.*
' destructa 16 *MS.*
- 1 *MS. G.*
' lamentationem hanc 16 *MS.*
' super 1. - 3 *MS. G.*
† plangens desolationē populi sui & subuersionē ciuitatis, dicens 1 *MS.*

355. C. 3. v. 23. *Noui diluculò.*] Maior cùm codicum, tum expositorum pars, legit *noui*: Antiqua autem omnia Dominicanorū exemplaria, quatuor Hentenij, duo nostra, Brug. V., & vnum Parisiensium Ge. l., habent *nouæ*. Hebræa vox חֲדָשִׁים verti non potest *noui*, si pro verbo *noui* accipias, quo modo glossematici, Paschasius, Author Ordinariæ glossæ, Author Interlinearis, Thomas, Lyranus, Carensis, & Richelius, acceperunt. quare aliquando nos, alteri lectioni *nouæ*, Hebræa, Chaldæa, ac Græca, suffragari, scripsimus. Cęterùm, si *noui* nomen esse intelligatur, reddi ex Hebræa illa voce potest. Potest autem & *nouæ* transferri, ac quidem commodissimè, vt referatur ad רַחֲמִים *miserationes*, quod est in præcedenti versiculo, quò Ruperti Tuitiensis commentarius refert. hinc Pagninus paraphrasticōs interpretatus est, Nouæ sunt quolibet manè misericordiæ. Atque hanc & nostri Interpretis

In Leodiensi MS. corruptor scripsit ui, *pro eo quod fuit prius.*

terpretis verſionem eſſe, *noua* inquam, non *noui*; vetera manuſcripta loquuntur: quæ Epanorthotes ſecutus, id approbauit *Noua diluculò*. exiſtimarim, pro *noua* minimè intellecto, verbum *noui* ſubſtitutum fuiſſe Lobienſe antigraphum ſcribit ¶ *Noua es' diluculò*: id quod Dominicani S. Hieronymo attribuunt. Certè, optimè conuenit commentario, qui eſt in Hieronymi operibus: ſed, non eum Hieronymi commentarium eſſe, doctorum virorum opinio eſt, quòd multæ in eo inueniantur ſententiæ, ex Gregorio Papa decerptæ. Rabani potiùs eſſe creditur, cuius in Ieremiam cõmentarijs Baſileæ excuſis, iunctus eſt. Porrò, hoc legendi genus *noua es diluculò*, ex eo confictum arbitror, quòd ſequatur *Multa eſt fides tua*. Græca Regis editio & Complutenſis habent τὰ καινὰ ἐν τῷ πρωΐ, noua in diluculo. In alijs Græcis editionibus, duplicem reperio tranſlationem; vnam κενὰ εἰς τὰς πρωΐας vana in dilucula, quæ, cum illa eadem eſt, nam, corruptè legi κενὰ pro καινὰ *vana* pro *noua*, exemplar Vaticanum docet; alteram loco priorem, μῆνας, ſiue, μείνας εἰς τὰς πρωΐας menſes in dilucula, quæ, ex eadem Hebraica dictione, paulò aliter lecta, profluxit: poſito enim puncto ת: loco –:, ita vt ſit חֳרָשִׁים, menſes ſignificat. Latinum M. N. Auguſtini Hunnæi exemplar, O, notatum, ſcribit *Renoua illas diluculò*: id quod Græci Tractatoris Theodoriti lectioni accedit, qui, deinde, habet. Propheta ſupplicationem offert eorum nomine, *Renoua eos velut diluculum matutinum*. quia calamitatem nominauit tenebras, mutationem eius comparat diluculo. Poſſit & hoc ex Hebraica illa dictione verti, ſi legas חֳרָשִׁים. Chaldæi paraphraſis eſt: Miracula noua promit diluculò.

¶ Surge 1 *MS.*

C. 3. v. 28. ¶ *Sedebit ſolitarius & tacebit, quia* ¶ *leuauit ſuper ſe.*] Pronomen *ſe*, quod multi codices, cum Gloſſematicis, Lyrano, Carenſi, & Richelio, repetunt, hoc modo, *Quia leuauit ſe ſuper ſe*; antiqua Dominicanorum ſcripta, tria Pariſienſium Di. l. Ge.o. l., tria noſtra O. C. Beſſ., & Complutenſis editio, cum Enarratoribus, Paſchaſio, & Authore Gloſſæ ordinariæ qui Paſchaſium ſecutus eſt, haud agnoſcunt. Hebraicè non additur· כִּי נָטַל עָלָיו: nec Græcè legitur· ὅτι ἦρεν ἐφ' ἑαυτῷ. Itaque, caſtigatores, Dominicani, Epanorthotes, Pariſienſes, Hentenius, emendarunt: *Quia leuauit ſuper ſe*. Additum fuiſſe videtur alterum illud *ſe*, ex commentario qui id ſubaudierit. Porrò, alij ſubaudiunt *iugum*, quod legitur in ſuperiori verſiculo, Paſchaſius, Dominicani, Scholiaſtes Hebraicus: id quod etiam in textum ab aliquibus relatum eſt. nam Theodoriti Græci textus habet, *Quia tollit ſuper ſeipſum graue iugum*, τὸ *graue*, Latinus Paſchaſius, in ſuperiori verſiculo, iugo iunctum legit. Chaldæus caſtigationes ſubaudiuit,

356. ¶ Sedit o. ¶ leuabit o.

cuius hæc paraphrasis est: Sedebit solus, & tacebit, & sustinebit castigationes, quæ eueniunt propter vnitatem nominis Domini: quæ mittuntur, vt vindicet se de eo, propter peccatum leue, quod peccauit in seculo isto, vsque dum parcet ei, & auferet eas ab eo, & recipiet mercedem perfectam in seculo venturo.

NOTATIO IN EPIGRAPHEN EPISTOLÆ IEREMIÆ.

357. * Incipit o. ¶ exemplum *MS. pleraque.* * eiusdem o. ~ 3 *MS. G. Sed Gq. addunt.*

*¶ *Exemplar' epistolæ* * *quam misit Ieremias ad abducendos ~ captiuos' in Babyloniam &c.*] Exemplaria Hentenij 14, pro *ad abducendos* legunt *ad abductos*: quibus suffragantur Carensis & Richelius, consentiuntque manuscripta nostra vniuersa, demtis aliquot, quæ, vel epistolam, vel epigraphen epistolæ omittunt. Tantùm impressos aliquot codices, eosque non inter primos, vidimus, qui, *ad abducendos* scribant. Cæterùm, Græcè, qua sola lingua hæc exstat epistola, est, πρὸς τὺς ἀχθησομένους ad ducendos. Præterea, initio ipsius epistolæ legitur Latinè & Græcè concorditer: *Propter peccata quæ peccastis ante Deum, abducemini in Babyloniam captiui.* Videtur igitur, in epistolæ epigraphe, legendum *ad abducendos*: nisi dicas, quod Hugo Cardinalis, scriptã fuisse ad eos epistolam dum in itinere essent: quo tempore, partim erant abducti, partim abducendi. Lyranus & Richelius dicunt, epistolam, scriptam quidem fuisse antequam abducerentur, missam verò postquam in captiuitatem abducti essent: sed nullius historiographi authoritatem proferunt.

NOTATIONES IN EZECHIELIS PROPHETIAM.

358. * *Brug. Leod. &c.* * *Lob. E, L, Q Plm. &c.*

C. 5. v. 7. *Et iuxta iudicia gentium quæ in circuitu vestro sunt, estis operati.* Sic, nouem Hentenij, & nostra 5. * manuscripta, legunt. Porrò, alia nostra 22 manuscripta*, omnesque impressi libri, addunt negationem: *Et iuxta iud. gent., quæ in circ. ves. sunt, non estis operati.* Quibus suffragantur, Hebraica, Chaldaica & Græca, quotquot vidimus, exemplaria: adstipulantur tractatores, Serranus, Richelius, Carensis, Lyranus, Author ordinariæ glossæ, denique Hieronymus. Videri possit demta negatio, quòd iudicatum fuerit, non argui Iudæos, quia gentium iudicia non sint secuti; sed potiùs quia sint secuti, Dei iudiciis, quod antecedit, spretis. Nam & hinc quidam *non* in *vos* mutauere:

tauere: ſic enim tria ex ſcriptis noſtris legunt *Vos eſtis operati*. quod, miror, Carenſem Hieronymo attribuere. Porrò autem, iuxta Hieronymi enarrationem, reprehenduntur Iudæi, quòd non fecerint, quæ gentes, naturali lege ſcripta in cordibus ſuis, ſæpè fecerunt. Epanorthotes docet, noſtram lectionem negatione addita conſtare; ſed tamen, in Hebræo negationem non eſſe, niſi, vt ait, zeugmaticè repetatur, vt infrà vndecimi capitis 11° verſu; ideoque, iuxta alium transferendi modum, aliamque litteram, affirmando legi, *Eſtis operati*. Ego, in codicibus Hebraicis, quoſcumque videre potui, huic parti expreſsè additam inueni negationem; ſimiliter, in Chaldaicis & Græcis, & Vatabli ex Hebræo verſione. Cæterùm, in Pagnini verſione, Lugduni, anno 1527, item 1542, excuſa, ſine negatione reperi: Et iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu veſtro ſunt, feciſtis. Rurſus, vndecimi capitis ſubſequentis 12° verſu, quo eadem penè leguntur quæ hoc verſu quinti capitis; Hebraicè ac Chaldaicè negationem huic parti non additam deprehēdi: quam nec Latinus Interpres, Hieronymus, eo loco dedit, qui vertit: Sed iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu veſtro ſunt, eſtis operati.

C. 11. v. 21. *Quorum* *autem* *cor poſt offendicula.*] Quædam manuſcripta addunt, multa tollunt, *autem* coniunctionem. Hebraicè eſt *vau* coniunctio, quam LXXII καὶ tranſtulerunt, Hieronymus *autem* vertiſſe potuit. Atque *autem* coniunctione media, Hieronymi enarratio, hanc partem ijs quæ præcedunt connectit: Qui autem, habet, nequaquam pœnitentia priora peccata correxerint, ſed ambulauerint poſt abominationes ſuas, retribuam eis quod merentur. Porrò caſtigatores, Hentenius, Pariſienſes, & Epanorthotes, transfoſſo *autem*, legendum cenſuerunt, *Quorum cor poſt off.*, nimirum, quòd plura, atque integriora pleraque, manuſcripta, ſic habeant, id quod in noſtris obſeruauimus. Gloſſa Lugduni impreſſa, addit *autem*, & exponit *ſed*: verùm, ſcripta, quam ex Leodienſi Abbatia D. Iacobi habemus, ignorat *autem*, ſubaudit *ſed*. 359.

*verò 2 MS. *Chaldæa Regiæ editionis, legūt, vt Hebræa, Vau; Veneta omittunt.*

C. 12. v. 4. & 7. *Quaſi vaſa tranſmigrantis.*] Quidam codices, vno verſu legunt, *tranſmigrationis*, altero *tranſmigrantis*; quidam vtroque *tranſmigrationis*; complures vtroque *tranſmigrantis*. Hebraicè vtrobique eſt גולה, quod, ſi legas vt in punctatis eſt Biblijs, גולה, tranſmigrationem; ſi גולֶה, tranſmigrantem ſignificat. גולָה legerunt Græci & Chaldæus: v[illegible]erunt enim, illi αἰχμαλωσίαν captiuitatem; hic גָּלוּתָא tranſmigrationem. Latinus Interpres, vt etiam hi, verſu tertio legit גוֹלָה, nam tranſtulit, codicibus ſibi conſentientibus, 360.

transmigrationis: sed quarto & septimo versibus, vtrum legerit, vtrúmue conuerterit, codices dissentientes incertum reddunt. Ex emendatioribus nostris, O & Q, *transmigrationis* vtrobique habent; Brug. Lob. E. L. Pl. m. vtrobique *transmigrantis*. Hieronymo adscriptus textus, priori loco *transmigrantis*, posteriori *migrantis* scribit. In commentario Hieronymi, pro prioris loci explanatione, legitur: Collige, inquit, sarcinas tuas, hæc enim vasa sunt trãsmigrantis, vidẽtibus eis.

361. C. 16. v. 18. *Et sumsisti vestimenta tua multicoloria, & operuisti illas.*] Impressi libri plerique omnes legunt *& operuisti illas*: manuscripti, Epanorthotæ antiqui, Hentenij plurimi, nostri omnes, numero vnus & triginta, illius loco habent *& vestita es eis.* quibus, Glossematicorum, Lyrani, Carensis, & Richelij, lectio consonat. Hebræum וַתִּכְסִים verti vtroq. modo possit. Camhius, in commentariis & in libro Radicum, Pagnino referente, vtroque modo exponit, & operuisti illas, ac, & operuisti te illis. D. Hieronymus, hunc enarrans modum, explicat *& operuisti illas*: Et operuisti illas, subauditur, imagines masculinas, vt omnem cultum, quem acceperat ad vtendum, verteret in blasphemiam. Hieronymus, inquit Epanorthotes, in commento ponit istam plus secundum Hebræum *Et operuisti illas*, nec per hoc intelligo primam damnatam. Videtur hoc loco accidisse, quod & alibi quandoque, Hieronymum, dum commentaria scriberet, aliter vertisse, quàm prius verterat; itaque, antiquiores libros, primam seruasse translationem, posteriores esse ex commentario mutatos. Et enim, Hieronymiani commentarij occasione, scripsit Carensis, litteram hanc *& vestita es eis*, non esse in Hebraica veritate, nec in 70, sed veram secundum Hieronymũ esse litteram *& operuisti illas*. Porrò autem, secutus videtur Hieronymus 72, dum vertit commentaria texens *Et operuisti illas:* nam, traduxerunt illi, καὶ περιέβαλες αὐτὰ, & operuisti illa, sic enim legunt hodie Græci codices, neutro genere, quo modo & quidam Latini scribunt. quod, ad σκεύη vasa, referri opinor, ex quibus dixit propheta imagines factas. Aut certè ipsa septuaginta-duorum translatio est, quam Hieronymus explicat: nonnunquam enim, sua translatione præterita, eam dumtaxat, quæ LXXII est, explanat.

illa 2.

in 3 *MS.*

* in verbo כסה

362. C. 21. v. 19. *Et tu fili hominis pone tibi duas vias, vt veniat gladius regis Babylonis: de terra vna egredientur ambo.* Sic, codices plerique scribunt. nonnulli autem, feminino genere, legunt: *ambæ*, quatuor manuscripti E, H; L. Pl. m., duo impressi, Compluti vnus, Coloniæ *alter. vtrumque, Hugo Carensis exponit. Hebraicè est masculino genere

* Anno 1529.

genere שְׁנֵיהֶם: verùm id plerique Latinè feminino genere reddunt *ambæ*. omnino enim, ad *vias*, quæ Hebraicè genere masculino vocantur דְּרָכִים, videtur respicere: siquidem, nihil illud antecessit, ad quod referri commodè possit. Certè, D. Hieronymi enarratio, si consideratè legatur, ad *vias* refert; eôdem Richelij, qui Hieronymum est secutus. verba huius sunt: De terr. vn. egred. am., id est, Duæ hæ viæ à capite vno incipient, seu, vno itinere Chaldææ. Lyranus & Carensis, *ambo*, subaudiunt, Rex Babylonius & eius gladius vel exercitus.

C. 21. v. 30. *Reuertere* ˋ *ad' vaginam tuam, in loco* ¯ *in' quo creatus es, in* ˋ *terra' natiuitatis tuæ iudicabo te.*] Ex emendatioribus nostris manuscriptis, Brugense, Lobiense, E, L, *in loco* scribunt; O. & Q. ˋ *in' locum*. Vulgaria, & his, & illis, non pauca concinunt. *In loco* si legatur, rectè sequentibus iungatur; *in locum* præcedentibus. Hebræa vtrumque admittunt, præsertim vt Interpres ea legisse videtur. Hebræorum Magistri primam versus partem hunc ad modum punctauerunt, הָשֵׁב אֶל תַּעְרָה quod, ad verbum Antverpienses interpretati sunt, Reducendum ad vaginam suam: Pagninus explicuit *Nunquid* reducam *gladium* in vaginam suam? cui, cùm id quod sequitur *in loc. in quo creatus es*, commodè copulari nequeat, distinguente accentu athnah ab eo separatum, atque ad alteram versus partem relatum est. Porrò Interpres videtur, הָשֵׁב אֶל־תַּעְרָה legisse, verbum חשב pro imperatiuo accepisse, litteram ה dictionis תערה, non pronominis, sed femininæ terminationis loco habuisse, denique pronomen *tuam* subaudiuisse; itaque vertisse, *Reuertere ad vaginam tuam*. quo planè modo & LXXII senes transtulerunt, ἀπόστρεφε* εἰς τὴν ˋκόλεόν' σου*. hoc igitur Hebræa accepta modo ambigua sunt, ita vt בִּמְקוֹם, vel *in locum* verti possit, & præcedentibus copulari, vel *in loco*, & sequentibus necti. LXX *in loco* reddiderunt, & sequentibus coniunxerunt· ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ᾧ γεγένησαι, ἐν τῇ γῇ τῇ ἰδίᾳ σου, κρινῶ σε: atque idem, nostri Interpretis versioni, Castigatores, Hentenius, & Parisienses, attribuerunt. Atqui Glossematici, Carensis & Richelius, *in locum* præcedentibus iunctum legunt atque exponunt: quibus, D. Hieronymi enarratio adstipulatur, quæ huiusmodi est: Reuertere ad vaginam tuam, id est, in Babylonem, ad locum in quo factus es & creatus: vt in terra natiuitatis tuæ iudicem te. Video & in multis exemplaribus, atque adeò emendatioribus, quæ *in loco* scribunt, præcedentibus id, interpungendi modo, connexum.

363. ˋ in 4 *MS.* ¯ o. ˋ terram o. ˋ ad *Q.*

* μὴ o. ˋ κολεόν *Gq.* * κ̣ μὴ κατα-λύσῃς *Gq.*

364. ¯ o. ˋ calumniabatur o. ˋ calumnia 5 *MS.*

C. 22. v. 29. *Populi* ¯ *terræ* ˋ *calumniabantur'* ˋ *calumniam'*. Sic nostri

codices plerique omnes legunt. Quatuor autem Hentenij & duo noſtri *, cum textu D. Hieronymi commentarijs iuncto, habent: *Populum terræ calumniabantur calumnia.* Fons Hebraicus ambiguus eſt, ita vt intelligi vtroque modo poſſit: עַם הָאָרֶץ עָשְׁקוּ עֹשֶׁק quidam tranſtulit, Populus terræ opprimebant oppreſſione; alter, Populum terræ opprimebant oppreſſione. Vtro igitur illorum modorum legendum ſit, ex Hebræo colligi non poteſt: ſed, ex Latinis codicibus, prior *Populi terræ calumniabantur calumniam*, in quo, ſingulare nomen *populus*, propter Latinam oratorum phraſim, in plurale mutatum eſt, mihi fit veriſimilior: cui etiam Gloſſematici, Author Gloſſæ interlinearis, Lyranus, Carenſis, Richelius, ac Serranus, probabilitatem addunt: & ſuffragatur ipſe Hieronymi commentarius, qui hunc habet in modum: Populus autem terræ, nequaquam Dei, ſed terrenorum operum, principum ac ſacerdotum æmulator exiſtens, per calumniam & potentiam cuncta faciebat. Cæterùm, an ſexto caſu, *calumnia* legendum ſit, vt in quinque legitur codicibus, adſtipulantibus diſertè Lyrano & Richelio; an quarto *calumniam*, vt in pluribus eſt libris, minùs liquet. Eſt autem & in Græcis antigraphis, ſimilis, ex varia verſione, varietas. Regium & Complutenſe habent, τὸν λαὸν τῆς γῆς ἐκπέζοντες ἀδικίαν, Populum terræ opprimentes iniuſtitia, quo modo & apud Theodoritum legitur. Aldinum, Argentoratenſe, & Baſileenſe anni 1550, ſcribunt, λαὸς τῆς γῆς ἐκπέζοντες ἀδικίαν, Populus terræ opprimentes iniuſtitia. In vno Latino ſcripto, B. littera notato, legimus *populo terræ: calumniabantur calumniam:* eratque τῷ *populo terræ* præcedentibus iunctum, *Cùm Dominus non ſit locutus populo terræ.* cuiuſmodi quidem etiam verſionem Hebræa pati poſſint: ſed nullius eſt ponderis. Chaldæa, vt Hebræa, dubia ſunt.

* *Lob. H.*

* ἐκπεζῆντες o.

365. C. 23. v. 24. *Et venient ſuper te inſtructi curru & rota, multitudo populorum, lorica & clypeo & galea armabuntur contra te vndique.*] Moguntina, Nurerburgenſis, & Colonienſis, primæ typographorum, ante annum Domini 1480, editiones, ac Pariſienſis anni 1557. ex Moguntina mutata, addunt & coniunctionem ante *multitudo, Et multitudo populorum:* quibus, ex manuſcriptis noſtris, vnum, Societatis Ieſu rubrum, cõſonat. Cætera omnia quæ habemus ſcripta atque impreſſa exemplaria, cum Hugone Cardinali, qui hanc partem ſolus exponit, coniunctionem illam haud agnoſcunt. Hebræa καὶ ἐπὶ πλῆθος transferas: Et venient ſuper te rheda curru & rota, & in congregatione populorum, ſcutum & clypeum & galeam ponent contra te vndique. τὸ *& in congregatione populorum*, ſi ijs quæ præcedunt Interpres iunxerit, meritò cum cõiunctione tranſtulerit, *Et multitudo populorum*, ſcilicet

ſcilicet cum eis: ſi verò ad ſequentia retulit, rectè potuit omiſiſſe. Hebræi, ſuo interpungendi modo, præcedentibus iunxerunt. Paraphraſtes Chaldæus ſequentibus copulauit, hoc pacto: Et venient ſuper te cum inſtrumentis armaturæ, cum curribus & rotis, & turmam populorum, qui armati ſunt ſcutis & galeis, conſtituent contra te in circuitu.

C. 23. v. 33. *Ebrietate & dolore* ‘ *repleberis*’, *calice mæroris & triſtitiæ*, * *calice ſororis tuæ Samariæ. 34.* ‾ *&*’ *bibes illum*, *&* ‘ *epotabis*’ *vſque ad fæces.*] Librorum, quidam auferendi caſu legunt, *calice mæroris*, *calice ſororis*; quidam accuſandi, *calicem mæ.*, *calicem ſo.*; quidam, prius auferendi, poſterius accuſandi caſu, *calice mæ.*, *calicem ſo.* Germana Interpretis ſcriptura, ex Hebræo ſtatui non poteſt: eſt enim ambiguum, & in varios poteſt caſus verti, verſumque eſt, vt videre in Scholijs Hebraicis licet. Porrò, ex ipſis Latinis exemplaribus, id facilè mihi colligere videor, ſpurium eſſe tertium ſcribendi modum, germanum verò aut ſecundum aut primum. Nam, vt pauciora ſunt exemplaria, quæ prius *calice*, poſterius *calicem* ſcribunt, ita & minus emendata: longè autem & plura & correctiora ſunt, quæ vtrobique vel *calicem* vel *calice* habent. hoc ſi legendum ſit, *calice* inquam vtrobique, ſubaudiendum eſt præcedens verbum *repleberis*; ſi verò, quod veriſimilius apparet, illud, ſubaudi *bibes*, vel eò refer. 366.

‘ repleueris o
* & o. * in o.
‾ o.
‘ potabis
MS. plurima.

C. 25. v. 10 *Filijs Orientis* ‘ *cum*’ *filijs Ammon*, ſic librorum pars maior ſcribit: vnus Hentenij, tres Pariſienſium *, & quatuor noſtri *, *Filios Orientis* habent: alij octo ex noſtris *filiorum Orientis* legunt: eſt & vnus in quo *Filij Orientis* conſpiciatur. Primam *filijs Orientis* genuinam eſſe exiſtimo lectionem: illam enim, non tantùm plures, verumetiam emendatiores plerique codices, exhibent; inter noſtros Brug. Lob. E. L. O. P. Q. Pl. m. Pl. ang. Accedunt gloſſematici, Serranus, Richelius, Carenſis, Lyranus, Author Gloſſæ: qui concorditer datiuum *filijs* exponunt. Suffragatur D. Hieronymi commentarius, cuius hæc in hanc partem verba ſunt: Traditurque & ipſa, cum filijs Ammon, filijs Orientis, Babylonijs videlicet. &c. Hebræum לִבְנֵי קֶדֶם commodiſſimè *filijs Orientis* transfertur: & iungitur ſuperioris verſus verbo *aperiam*, aut ſubauditur *tradam* vel *tradetur Moab*, quod editioni noſtræ meliùs conuenit, ipſeque Hieronymus velle videtur. Quidam transferunt filios Orientis (ſupplent, vocabo vt veniant) contra filios Ammon. In Græca editione ſimiliter legitur τοὺς υἱοὺς κέδεμ ὀπὶ τοὺς υἱοὺς ἀμμῶν, filios Kedem ſuper filios Ammō: ex qua fortaſſe, illorum Latinorum codicum lectio, qui *filios* habent, originem 367.

‘ ſuper
1 *MS.*
* *Vet. Ge. o. p. B.*
* *Leod. B. C. Pl. p.*

originem traxit. Qui patrio casu *filiorum* substituerunt, videntur ad ciuitates id, quarum præcedunt nomina, retulisse; haud rectè, cùm Moabitarum, non Babyloniorum, vrbes fuerint, quæ Babylonijs tradendæ prædicantur.

368. C. 29. v. 1. *In anno decimo,* decimo mense, vndecima ⁻ die' mensis.*] Multa manuscriptorum nostrorum legunt ˢ *in'* ˢ *duodecimo' mense*: sed antiquiora atque integriora pleraque *in decimo mense* scribunt, Brug. Leod. O. E. Pl. m. Q. A. & alia aliquot, adstipulantibus Hebraicis & Chaldaicis libris. Græci, quos quidem viderim, similiter ἐν τῷ δεκάτῳ μηνὶ habent: porrò, notatum nobis est, Vaticano antigrapho, ἐν τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ, pro δεκάτῳ, legi, quo modo apud Theodoritum lego. Similis, immò maior, proximi numeri est varietas. Manuscripta quæ *in duodecimo mense* legunt, ferè, suffragantibus, Lyrano, Carensi, & Richelio, *vna* aut *in vna die mensis* subiungunt; pro quo vnum habet *prima die mensis*; aliud *vna prima die mensis*: verùm, his iterum, antiquiora atque integriora, occurrentia, scribunt *vndecima die mensis*, id quod, *vndecima* inquam, expulso *vna*, in textum Hentenius retulit. Cæterùm, vt non illa, ita neq. ista, prototypo Hebræo consonant: est enim Hebraicè בִּשְׁנֵים עָשָׂר רַחֹדֶשׁ in duodecima mensis; similiter Chaldaicè. Porrò, illa, Græcæ editioni conueniunt, quæ habet μιᾷ τοῦ μηνός vna mensis. Epanorthotes annotat hunc in modum: Hebræus, In anno decimo, in decimo mense, in duodecima mensis: antiqui similiter, nisi quòd, pro duodecima, ponunt vndecima. sed potuit esse error, quia vnum i in punctum scriptores breuiauerunt. Noui malè sic, In anno decimo, in duodecimo mense, in vna mensis. huius ego sententiæ lubens subscripserim, *in decimo mense* legendum esse, &, errore, in vetustis codicibus, qui præ alijs nobis sequendi sint *vndecima mensis*, pro *duodecima mensis* scriptum, verisimile esse. Sunt enim affines numeri *vndecima* & *duodecima*, nominum scriptura, & arithmeticis, quibus designari solent, notis; nec ita Hebræis, vt Latinis. Biblia, Compluti anno decimoseptimo, & Parisijs annis 57. & 73. excusa, *duodecima* legũt. In vno scripto XIIII^{a}. inuenimus.

* in *MS. pleraque omnia H. C. G.*
⁻ 7 *MS. H. C. G.*
ˢ & o.
ˢ vndecimo 1 *MS.*

xi. xij.
11. 12.

Atqui, sententiæ illi, videtur D. Hieronymi commentarius refragari, qui, Post Sidonem, inquit, quæ & ipsa in Phœnicis litore constituta est, sermo fit ad Prophetam, decimo anno captiuitatis regis Ioachim, in duodecimo mense, & vna die mensis. Ac ne putes corruptum esse locum, postea de duodecimo mense, deque vna die mensis, disertè philosophatur. Quinetiam, commentario adiunctus textus, habet: In anno decimo (siue, iuxta LXX, duodecimo) in decimo mense (siue, iuxta Hebraicum, duodecimo) in prima (siue vna)

vna) mensis die. Dixissem, depravatũ esse textum, quòd, nec Græci codices, quos vidimus, *in anno duodecimo*, nec Hebræi *in duodecimo mense* scribant; restituendum verò hoc pacto: In anno decimo, in decimo mense, sive, iuxta LXX, duodecimo, in prima, sive vna, sive, iuxta Hebraicum, duodecima, mensis die. Nam, & Hebraici libri *in duodecima die mensis*; & quidam Græci *in duodecimo mense*, habent. Verùm, commentarius Hieronymi, non id patitur facilè; minimè verò in mensis numero. Postquam enim de duodecimo mense egisset, subtexuit: Porrò iuxta LXX, decimus mensis, qui Hebraicè appellatur טבת &c. Adhæc, apud Theodoritum, *In anno duodecimo* inuenio. Quid ergo dicendum? An Græcos & Hebraicos hodie libros corruptos esse? Græcos, quòd decimum annum, qui Hebraicè est; Hebraicos, quòd decimum mensem & duodecimam mensis diem, dicant? Atqui, antiquiores, & fide digniores Latinorum codices, Hebraicis istis consentiunt, in decimo quidem mense, disertè; in duodecima autem mensis, quòd *vndecima* scribant, non omnino obscurè: ex quibus non leue argumentum sumitur, Hieronymum ita primùm vertisse, *In anno decimo, in decimo mense, duodecima mensis*; posteriores autem libros (quod alibi non vno loco obseruauimus) esse ex eius commentario mutatos. Quid ergo? Hieronymus dum commentaria scriberet, memoria lapsus est, aut numerorum varietate atque affinitate turbatos? certè non temere dicendum id est.

C. 32. v. 8. Hanc pericopen *Cùm ceciderint vulnerati tui in medio terræ, ait Dominus Deus*, quam, cum Richelio expositore, multi codices legunt, post illud octaui versus *Dabo tenebras super terram tuam, dicit Dominus Deus*; tria Parisiensium scripta Di. o. l. Ge. p., quatuor nostra Lob. † O. L. Pl. la., prætermittunt. quibus consonant Typographorum editiones, Moguntina, Colonienſis, Veneta*, & Complutensis. Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, non agnoscunt. Hieronymi commentarius non attingit, vt neque textus habet. Castigatores, Hentenius & Parisienses, textu pepulere. Cæterùm, Epanorthotes, Malè, inquit, hunc versum *Cùm ceciderint vulnerati tui in medio terræ, ait Dominus Deus* (quidam) resecauit, cùm & antiqui & noui habeant, & libri glossati, quia Hebræus eorum non habet. Certè, in antiquis libris, Brugensi, E, & Plantini medio, lego, qui, cum alijs octo nostris, eo planè modo habent quo produximus. Porrò, duodecim omittũt *tui*, cum textu Glossæ ordinariæ tam scriptę quàm impressæ, *Cùm cec. vulnerati in*: nouem legunt *in terram*, *Cùm cec. vul.** *in terram, ait*: vnus* duntaxat *Cùm ceciderint vulnerati* habet, immiscetque præcedentibus verbis *Et dabo ten. su. ter. tuam, cùm ceciderint vulnerati,* 369.

† *Anno 1684. scriptum.*

* *Anni 1497.*

* tui 1 MS.

* Pl. ang.

* 2. Buſtid. *nerati, dicit Dominus Deus*: duo* decimo verſui adiiciunt, ad eum modum quo primùm pericope eſt adducta, poſt illud *Horrore nimio formidabunt ſuper te.* quæ varietates poſſint eam ſuſpectam reddere. Leodienſis Abbatiæ manuſcripto conſpicitur addita. Videri fortaſſe poſſit, commentarius eſſe, eius, quod in fine decimi verſus legitur *In die ruinæ tuæ* (tuæ enim, non *ſuæ*, habent Hebræi, Græci, D. Hieronymus, Lobienſe manuſcriptum, Atrebatenſis collegij alterum, & Complutenſis editio) nam & Chaldæus paraphraſtes, id ita expoſuit: In die ruinæ occiſorum tuorum.

370. C. 32. v. 10. Quæ ſuperiori notatione, de hac pericope *Cùm ceciderint vuln. &c.* dicta ſunt; eadem pene nunc, circa verba iſta *Propter iniquitates vniuerſas quas operatus es*, ſunt repetenda. Ea enim, cum Richelio expoſitore, multi codices, legunt, poſt illud decimi verſus *Horrore nimio formidabunt ſuper te.* Pariſienſium autem manuſcripta Di. o. l. Ge. p., & noſtra Lob. O, prætermittunt. quibus concinunt eædem editiones, Moguntina, Colonienſis, Veneta, & Complutenſis; duæque aliæ, Nurenburgenſis, ac Baſileenſis. Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, non agnoſcunt. Hieronymi commentarius non attingit, vt neque textus habet. Caſtigatores, Hentenius & Pariſienſes, textu pepulerunt. Epanorthotæ verò, idem eſt de his, quod de ſuperioribus verbis iudicium: quòd, ſimiliter, & antiquis & nouis libris legantur. In antiquis, Brugenſi, E, Plantini medio, & pleriſque alijs exemplaribus noſtris, exſtant; ſed variè in quibuſdam. Vnum addit *tuas*: *Propter* ' *vniuerſas iniquitates' tuas quas op. es.* Atrebatenſis Collegij ſericatum, tollit *vniuerſas*: *Propter iniquitates quas op. es.* Alterum Atrebatenſis Collegij, *Propter vniuerſas iniquitates tuas* habet, idque ſolum: quo modo & apud Richelium legitur, atque in textu Gloſſæ ordinariæ quam ſcriptam habemus. Chriſtophori Plantini longum, his verbis, ſubiungit illa *Cùm ceciderint &c.* Q. & Buſlidianum, vt illa *Cùm ceciderint*, horum loco, decimo verſu, ponunt, poſt *Horrore ni. for. ſu. te*; ita hæc *Propter vn.*, illorum loco, octauo verſu, poſt', *Et dabo te. ſu. ter. tu. di. do. Deus.* Leodienſi antigrapho, hæc, ſicut illa, conſpiciuntur addita. Hugo Cardinalis, inter recentiores enarratores, neque illa, neque hæc, legiſſe videtur.

' iniquitates vniuerſas. 2 *MS.*

371. C. 32. v. 32. Manuſcriptorum noſtrorum viginti, inter quæ numerantur, Brugenſe, Lobienſe, L, O, Q, & plerique impreſſi codices, inter quos ſunt, Moguntinus, Nurenburgenſis, Colonienſis, legunt: ' *Quia' dedit terrorem ſuum in terra viuentium.* Duo noſtra manuſcripta, Beſſarionis ac longum Plantini, & Quenteliana Biblia, ſcribunt:

' Qui 1 *MS.* Q notatum.

bunt: *Quia dedi terrorem ſuum in ter. vi.* Tria nobis à D. Hunnæo commodata ſcripta, A, E, V, habent: *Quia dedi terrorem eius in t. v.*; Quinque alia, Leodienſe, Plantini medium, Buſlidianum, I, C, & Regia editio, ac D. Hieronymi commentarijs adiunctus textus: *Quia dedi terrorem meum in t. v.* huic quarto legendi modo, Hebræorum lectio adſtipulatur כִּי-נָתַתִּי אֶת-חִתִּיתִי id eſt, Quia dedi terrorem meum. Tertio & ſecundo Hebræorũ ſcriptio ſuffragatur (את חתיתו, id eſt, terrorem eius: hoc enim hoc loco eſt cetib, illud keri) Et Græcorum interpretatio, ὅτι ἔδωκα τὸν φόβον αὐτῶ, Quia dedi formidinem eius. Verumenimuero, apud Græcum Theodoritum, lego, quod primo modo velit, Quia dedit terrorem ſuum: cui non contradicit enarratio, Dabit tamen impietatis pœnas, quia, multo ſibi ſubiectis incuſſo metu, ipſe legem meam non admiſit, ſed animam reliquit incircunciſam. Primo modo vult & B. Hieronymi cũmentarius: Hi enim dederant terrorem ſuum in terra viuentium: quod quintò dicitur, vt omnes iſtiuſmodi nationes cauere & fugere debeamus, quæ cunctis nos ſenſibus deceperunt; & ſcire eſſe horribiles, nec facilè poſſe vitari, niſi omni cuſtodia ſeruauerimus cor noſtrum. Quintò ait hoc dici, quòd terrorem ſuum dederint in terra viuentium: legit igitur, vt ſuperioribus locis * legitur, tertia perſona, *Dedit terrorem ſuum* (ſcilicet Pharao & omnis exercitus eius) quanquam ſuperioribus locis, plurali numero ſit *dederunt* ſeu *poſuerunt*. Chaldæus etiam paraphraſtes, ad eum modum hoc loco tranſtulit, quo ſuperioribus: Quia traditi ſunt in exitum fortes, eò quòd dominati ſint in terram Iſraël.

* v. 23. 24. 25. 26.

C. 39. v. 2. *Et circumagam te, & ſeducam te.*] Tria Pariſienſium (Vet. V. Di. l. Ge. p.) & 14. noſtra manuſcripta (E. L. Pl. m. &c.) legunt *ſeducam*. Octo Hentenij, & 14. noſtra (Brug. Lob. Q. &c.) cum textu Hieronymi commentarijs iuncto, habent *reducam*. Duo noſtra (O. & Pl. ang.) multiq. impreſſi (Mog. Nuren. Col. Compl. &c.) cum Carenſi expoſitore, ſcribunt *educam*. Hebraicè eſt וְשִׁשְּׁאתִיךָ quod, à שֵׁשׁ, quod eſt, ſex, deductũ, ſimili verbo, *& ſextabo te* reddunt; exponuntque, quidam, *& ſextam partem relinquam ex te*, ſiue, ad ſextam partem redigam te; quidam, *& ſex plagis afficiam te*, ijs quæ ſuperioris capitis 22° verſu enumerantur. LXX interpretati ſunt καὶ ἀγήσω σε, & ducam, vel, deducam te; aut, vt in Regia editione eſt, καὶ καταξω σε, & deducam, vel, reducam te. Chaldæus tranſtulit וְאַטְעֵינָךְ & ſeducam te, ſiue, errare faciam te: quod, primo legendi modo ſuffragetur, qui apud Epanorthoten eſt, & Hentenij ac Pariſienſium dono textu gaudet. Richelius eo modo legit: & interlinearis gloſſæ Author, D. Hieronymi ferè verbis eum explanauit: Et ſeducam te,

372. 70.

Spe inani ſcilicet lactabo te, qua ſeductus, ad prœlium feſtines occidendus, victoriæ ſpe fruſtratus. Hieronymi commentarius, ad hunc modum, vt à Cheuallonio excuſus eſt, habet: Iſte educetur ſiue circumagetur, & palpabitur ſiue lactabitur: vt, ſperans victoriam, occidendus ducatur ad prœlium.

373. C. 40. v. 16. *Et ante 'frontes' pictura palmarum.*] Aureus D. Donatiani Brugenſis codex, E, Q, Plantini medius, & alij noſtri, ſcripti 19. impreſſi 6, cum expoſitore Lyrano, addunt *cælata: Et ante frontes pictura palmarum cælata.* Pariſienſium verò exemplaria quinque Di. o. l. Ge. p. v. Mog., & noſtra 8. Leod. Lob. O. L. H. Ge. Pl. la. Col., cum D. Gregorio & Hugone Carenſi, tollũt: quod, neque Hebraicè, Chaldaicè, aut Græcè, legitur. Hebraicè eſt, וְאֶל-אֵיל תְּמָרִים, & ad poſtem palmæ; Chaldaicè וְעַל אֲרָא כּוֹתָרְתָּא & ſuper poſtem palmæ, aut capitella; Græcè καὶ ἐπὶ τῷ αἰλὰμ φοίνικες ἔνθεν καὶ ἔνθεν, Et ſuper ailam palmæ hinc & inde. Pariſienſes itaque & Hentenius, textu illud indignum cenſuerunt, expuleruntque. Cæterùm, noſter Epanorthotes: Antiqui, inquit, Et ante frontes pictura palmarum cælata: quod quidam delent, quia Hebræus non habet quod dicitur *cælata*. Sed nec habet Hebræus quod dicitur *pictura*: ſic tantùm habet, Et ad frontem palmæ. hæc Epanorthotes. D. Hieronymi textus non legit *cælata*: Commentarius habet; Et ante frontes, inquit, porticuum, pictura ſiue cælatura palmarum; & pòſt, Denique poſt 60. & 50. cubitos, & thalamos, & porticus, & frontes porticuum, & feneſtras plurimas per circuitum, palmarum nobis cælatura vel pictura monſtratur. hinc Gloſſa, vt in S. Iacobi Abbatia Leodij ea olim ſcripta fuit, non addit *cælata*: ſed ſupra *pictura*, ponit, vel cælatura. Inferiùs, verſibus 26. 34. & 37., abſque controuerſia addidit Interpres, ſine *pictura*, cæla.: Et cælatæ palmæ erant, vna hinc & altera inde, in fronte eius: Et palmæ cælatæ in fr. &c. Et cælatura palmarum in fr. &c.

[a] fores o.

[a] in Gg.

374. C. 40. v. 49. *Et octo gradibus aſcendebatur ad eam.*] Manuſcripta quotquot habemus (nam, quod in Bibliorum margine ſignatum eſt, D. Hentenij eſt exemplar) legunt feminino genere *eam*. Similiter Enarratores legunt, Richelius, Carenſis, Author Gloſſæ, ipſeque Hieronymus, cuius hæc verba ſunt: Et octo gradibus aſcendebatur ad eam, id eſt, ad portam interiorem; & iſta: Octo ſiue decem gradibus, qui perfectus eſt numerus, aut vndecim, de quo iam diximus, aſcenditur ad portam ſanctorum. Porrò, Regius textus ex Complutenſi, & quidam alij impreſſi libri, maſculino genere ſcribunt *eum*. Atqui, quò referri id poſſit non video. Hebraicè eſt אֵלָיו eodem genere:

nere: sed id, vel ad אֻלָּם refertur, vel ad שַׁעַר. hoc autem, Latini feminino genere dicunt *portam*; illud neutro, *vestibulum*. Græcis codicibus ἀυτόν quod legitur, ad οἶκον referri potest (καὶ εἰσήγαγέ με εἰς τὸ αἰλὰμ τοῦ οἴκου, pro quo nos habemus *Et introduxit me in vestibulum templi*) quod & Hebræa permittunt. Quod hîc Lyranus notat, li *octo* non esse de textu, quia non sit in Hebræo, suis D. Hieronymus commentarijs refellit: Symmachum enim, qui octo gradus posuit, hoc loco secutum se ait.

C. 46. v. 16. *Si dederit princeps donum* ˋ*alicui*ˋ *de* ˋ*filijs*ˋ *suis*.] Vnum Parisiensium manuscriptum Ge. p., sex nostra Brug. Leod. Q. L. Pl. ang. F, ac typographorum editiones Mogunt. Nuren. Colon. Compl. & Quent., scribunt *donum*. Permulti verò libri, illius loco *domum* habent. Hugo Cardinalis, veram litteram, secundum Hieronymum, *donum* esse docet: sic enim Hieronymi commẽtarius habet, Hucusque sermo de principe: nunc de hæredibus eius præcepta tribuuntur, immò de donis, hæreditate, atque legatis, quibus dare debent, & quorum sit vel ad tempus vel æterna possessio. Si, inquit, filijs suis dederit, vel donum, vel hæreditatem, ipsi possidebunt eam. Græca vox δόμα ad *donum* & *domum* ambigua est: sed Hebraica מַתָּנָה, ex qua illa translata est, *donum* significat, non *domum*, deriuata à נָתַן, quod est, dare siue donare. Eadem vox Chaldaicè est: quam versu proximo Interpres *legatum* transtulit, Quare, Hentenius & Parisienses, rectè *donum* in textum transtulere. 375. ˋ alieni o. ˋ principibus o.

NOTATIONES IN DANIELIS PROPHETIAM.

C. 2. v. 41. *Porrò quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli & partem ferream*.] Tria Parisiensium (Di. o. l. Ge. o.) decem Hentenij, & duodecim nostra manuscripta, *testæ* habent, pro *testeam*. Sunt autem in illis duodecim nostris, pleraque nostra integriora, Brugense, Leodiense, Plantini medium, O, E, Q. Beati Hieronymi commentarijs iunctus textus, *testam* scribit, ex Cheuallonij editione: Carensis verò *testæ* habere Hieronymum notat. Chaldaico fonti (est enim Danielis liber, ab huius capitis 4. versu vsque ad octaui capitis initium, Chaldaico sermone conscriptus) est חֲסַף, quod substantiuè testam denotat. Quare, germana esse videtur Interpretis scriptura, quam Parisienses receperunt, *testæ*. Manifestus est autem sensus, ex 33. versu, quo clarè legitur: Pedum, quædam pars erat ferrea, quædam fictilis. 376.

377. C. 4. v. 29. Tria nostra manuscripta Brug. Lob. O., & D. Hentenij emendatio, ad hunc scribunt modum: *Et cum bestijs feris erit habitatio tua*: qui, Chaldaico fonti, & Græcæ editioni, consonat. ille habet וְעִם־חֵיוַת בָּרָא מְדֹרָךְ Et cum bestia agri habitatio tua; hæc καὶ μετὰ θηρίων ἀγρίων ἡ κατοικία σου Et cum bestijs agrestibus habitatio tua. Complures verò codices, cum interlinearis Glossæ Authore, inter *bestijs* & *feris* cõiũctionem legunt; sed variè. Vndecim nostri habent, *Et cum bestijs & *feris*; Alij vndecim nostri, *Et cum bestijs atque feris*; Nouem, *Et cum bestijs ferisque*; vnus, C notatus, *Et cum feris atque bestijs*. Suprà, 22. versu, vbi eadem leguntur verba, O. & Lobiense, similiter, absque coniunctione scribunt, *Et cum bestijs feris erit habitatio tua*, Chaldæo & Græco pari modo consentientibus. Verùm ibi, plerique omnes codices, & quidem vniformiter, *Et cum bestijs ferisque*, habent, **erit' hab., tua*: quàm & Epanorthotes antiquorum librorum esse lectionem docet. Ergo, quantum deprehendere nos possimus, vicesimosecundo versu *cum bestijs ferisque*, vicesimonono *cum bestijs feris*, Interpres transtulit. Parisiensis typographus, vicesimonono versu, simul cum coniunctione, *feris* sustulit: non rectè. errore id factum crediderim, quòd, in priori editione, erroneè signarit *- & feris'*, pro ** & feris*.

*cum 1 MS.

* fiet 1 MS.

- Vet. Di. l. Ge. o.

378. C. 6. v. 4. *Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli ex latere regni.*] Malè in codicibus quibusdam scriptum est, *Quærebant vt inuenirẽt occasionem Danieli*: rectus enim est ordo, qui in emendatioribus est, *Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli*.

Pro *vt inuenirent Danieli*, tria Hentenij exemplaria legunt, *vt auferrent Danielem*; vnum ex nostris, *vt euellerent Danielem*: quæ substituta sunt, quòd, ei quod sequitur *ex latere regis*, aptius congruere viderentur; illud verò *vt inuenirent Danieli*, obscurius esset, minusq. intelligeretur. Nam & hinc quidam id omiserunt, quidam aliter immutarunt. Scriptum C. notatum, dumtaxat *Quærebant occasionem ex latere regis* habet; H notatum, *Quæ. occa. vt inuenirent Danielem ex la. regis*; Buslidianum, *Quæ. oc. vt veniret Danieli ex la. regis*. Atqui, Chaldaicè לְהַשְׁכָּחָה לְדָנִיאֵל est, ad inueniendum Danieli, vel, contra Danielem; & Græcè, εὑρεῖν κατὰ δανιὴλ, inuenire contra Danielem; quemadmodum in plerisq. integrisque Latinis libris, *vt inuenirent Danieli*.

Ex latere regni, sic Complutensis editio, atque ex hac Regia, legit: sic, ex Parisiensi, Louaniensis Hentenij, habet: sic denique Parisiensis Niuellij, anno 73. impressa, scribit. Cui scribendi modo, prototypum Chaldaicum suffragatur מִצַּד מַלְכוּתָא, id est, ex latere, siue, ex parte regni. Græcis libris qui exstant, pars ista non legitur: sed Vaticanis est

ἐκ τῆς

ἐκ τῆ βασιλείας, &, ἐκ πλαγίων τῆς βασιλείας: illud, ex regno significat; hoc, ex lateribus regni. Vtriusq. Theodoritus meminit: Ex regno, vel, vt quædam exemplaria habent, ex lateribus regni: hoc est, omnia moliebantur, cupientes eum inuenire aliquid in regni leges deliquisse. Porrò, vniuersa nostra Latina manuscripta, pro *regni*, *regis* habent, (præter duo aut tria quæ *reg̃* scribunt, quod potius est *regnum* quàm *regis*) quibus consonant priores typographorum excusiones, Moguntina, Nuren., Colo., Veneta, & aliæ. Notauit quoque Hentenius, 17. exemplaria, quæ pro *regni*, *regis* legant. His Latini enarratores adstipulantur, Richelius, Carensis, Lyranus, Rupertus, Glossæ ordinariæ author; atq. adeò Hieronymus, cuius commentarius habet: Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli ex latere regis. Et in hoc loco Hebræi tale nescio quid suspicantur. Latus regis regina est, vel concubinæ eius, cæteræque vxores quæ ex latere dormiunt. quærebant ergo occasionem in rebus huiuscemodi &c. Nos interpretemur simpliciter, quòd nullam occasionem aduersus eum repererint, in qua regi noxius fuerit &c.

C. 8. v. 2. *Cùm essem in Susan castro, quod est in Ælam regione.*] Manuscripti codices, priores(que typographorum editiones, non *Susan*, vt Hebraicè est, scribunt, sed *Susis*, voce ad Latinam normam flexa: quo modo & Græci ἐν σούσοις dixere. Pro *regione* aliàs legitur *ciuitate*. *Ciuitate* antiquis libris, *regione* nouis, Epanorthotes tribuit: Antiqui, ait, *Quod est in Elam ciuitate*, pro quo ponunt noui *regione*, quia Hebraicè *Medina* est. Sed tale Hebræum pro ciuitate ponitur, infra x 1. d. ibi: *Et vberes vrbes ingredietur &c.* Id planè & in nostris nos codicibus inuenimus, antiquiores legere *ciuitate*, posteriores aliquot *regione*. D. Hieronymi commentarius habet: *In Elam regione*, siue, vt Symmachus interpretatus est, *ciuitate*, à qua etiam regio nomen accepit; vt à Babylone Babylonij, & ab Elam Elamitæ. Quare existimarim, ex Hieronymi commentario sumtum, quod habent libri posteriores, *regione*; reseruatum autem ab antiquis, quod Hieronymus Symmachum secutus primùm verterit, *ciuitate*. LXX transtulerunt *regione* (ἥ ἐστιν ἐν χώρᾳ αἰλάμ Græcis codicibus legitur) quod & Hebræa vox מְדִינָה frequentiùs significat (interdum enim, Pagninus ait, capitur particulatim pro aliqua vrbe) & huic aptiùs loco congruere videtur. Nam Susi, Ælamitarum metropolis, castrum dicta, D. Hieronymo expositore, quòd tãta fit mitate sit ædificata, vt castrum esse videatur (quanquam, pro *castro*, malint Neotericorum quidam, *regia* vel *metropoli* vertere) quo modo in Ælam ciuitate esse dicatur, nisi, vel in altera ciuitate potentissima Metropolis, vel in seipsa ipsa? quam-

379.

χάρακα.

quamobrem hîc mirum in modum Carensis se torquet. Parisienses, ex Basileensi ac Complutensi Bibliorum editionibus, & Hentenius, *regione* pro *ciuitate* substituerunt.

380. C. 8. v. 14. *Vsque ad vesperam & mane duo milia trecenti.*] Complures Latini libri, addunt, cum Græcis, vocem *dies*: *Vsque ad vesperam & mane dies duo milia trecenti*; adstipulante Glossematico Carensi. Verùm, quinque Parisiensium exemplaria (Di. o. l. Ge. o. Mog. Bas.) nouem nostra (Brug. Leod. Lob. O. Col. &c.) & quædam Carensis margine significata, tollunt, Hebraico fonti similiter. Hentenius & Parisienses textu expulerunt: Epanorthotes non esse hîc *dies* notat. Existimarim *dies* hac parte significari *vsque ad vesperam & mane*. Est enim hæc *vsque ad vesperam & mane*, diei naturalis periphrasis, qui constat vespere & mane, nocte & die, sibi succedentibus.

381. C. 12. v. 6. *Et dixi viro qui erat indutus lineis* (&c.) *Vsquequo finis horum mirabilium?*] Duo manuscripta, Plantini vnum (medium) Collegij Trilinguis alterum, & Complutensis editio (quam Parisienses sunt secuti) legunt tertia persona *dixit*, Hebræo conformiter. וַיֹּאמֶר, id est, *& dixit*, scilicet alter eorum qui stabant superripam fluminis. Cæterùm, plerique omnes Latini libri, tum scripti, tum impressi, prima persona scribunt *dixi*. Quibus D. Hieronymi commentarius adstipulatur: sæpius enim repetit, Danielem interrogasse. Nisi dicas, intellexisse Hieronymum; Danielem, mutata hîc persona, de se in tertia persona locutum: id quod ego transferenti Hieronymo lubentiùs tribuerim, si non, omisso iod, וַאֹמֶר legerit. Græcè est καὶ εἶπον, quod verti potest, &, *& dixi*, &, *& dixerunt* scilicet duo illi qui stabant super ripas fluminis. posteriori modo Theodoritus Græcus author intellexit.

382. C. 14. v. 12. *Contemnebant autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum.*] Impressi codices, Moguntinam editionem secuti, ferè *confidebant* habent: sed manuscriptorum exemplarium plura *contemnebant* legunt. Ex emendatioribus nostris, Brugense, Lobiense, & L, cum Parisiensium Di. l. o. Ge. o. V., *contemnebant*; Leodiense, O. E. Q. Plantini medium, *confidebant* scribunt. Carensis legit *contemnebant*, & D. Hieronymo tribuit *confidebant*. Hentenius & Parisienses *contemnebant* in textum retulerunt. quod quidem Græca vox καταφρόνουν manifestè significat: possit tamen & alterum admittere.

[a] Contemnebat o.
[a] Contendebant o.
[a] Despiciebant *Richel.*
[a] enim o.

383. C. 14. v. 37. *Et non dereliquisti diligentes te.*] Exemplar Dionysij latum, quod Parisienses secuti sunt, pro *diligentes quærentes*, scribit,

[a] derelinquis o.

Græcæ

Græcæ Hiſpanorum editioni cõformiter, quæ καὶ οὐκ ἐγκατέλιπες, habet, τοὺς ἐκζητοῦντάς σε. Scriptor parui codicis inter Plantinianos, cœperat *quærentes* ſcribere: ſed medium dictionis expreſſum trãsfodit, & *diligentes* ſubtexuit. occurrerat fortaſſis ei ſimilis Pſalmi verſiculus: *Quoniam non dereliquiſti quærentes te Domine*. Cætera noſtra manuſcripta omnia & impreſſi libri, cum Richelio enarratore, *diligentes* habent, idque ſolùm, Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho ſimiliter· καὶ οὐκ ἐγκα. τοὺς ἀγαπῶντάς σε. Aldi & Germanorum Græca Biblia vtrumque legunt, καὶ οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητοῦντάς σε καὶ ἀγαπῶντάς σε. fortè, ex Pſalmo nono profectum eſt ἐκζητοῦντας *quærentes*. Pſal. 9. b. 11.

NOTATIONES IN LIBRVM HOSEE PROPHETÆ.

C. 1. v. 9. *Quia vos non populus meus, & ego non ero veſter.*] Multi codices, cum Richelio expoſitore, addunt *Deus*; quidam hoc ordine, *Et ego non ero Deus veſter*; plures iſto, *Et ego non ero veſter Deus*. Sex autem Pariſienſium Di. o. l. Ge. o. p. V. Compl., & ſeptem noſtri Leod. Lob. O. L. H. G. C., cum Carenſi, omittunt, *Et ego non ero veſter*. quibus adſtipulantur textus, adiuncti, Hieronymi commentarijs, & Gloſſæ ordinariæ quam in 12 Prophetas ex Societatis Ieſu Collegio ſcriptam habemus. Carenſis notauit Gloſſam ſubaudire *Deus* (rectè) ſed Lombardum in textu habere *Dominus*. Hebraicè tantùm eſt וְאָנֹכִי לֹא אֶהְיֶה לָכֶם Et ego non ero vobis. id quod Chaldęus exponit, Verbum meum non erit in auxilium veſtrum. Itaque, caſtigatores, Hentenius, Pariſienſes, & Epanorthotes, ſine *Deus* & *Dominus*, *Et ego non ero veſter*, legendum eſſe iudicarunt. Græca Germanorum exemplaria Baſil. & Argent. habent θεός, καὶ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ θεὸς ὑμῶν: ſed emendatiora, Venetum, Complutenſe, & Vaticanum, tollunt καὶ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ὑμῶν. 384.

C. 7. v. 5. *Dies regis noſtri.*] Pariſienſis typographus, ex manuſcripto S. Germani paruo, pro *dies* ſcripſit *die*: *Die regis noſtri cœperunt* ⁻*principes*⁺ **furere* ⁺*à vino*⁺. Id quod rectè quidem ex Hebræo transfertur: ſed alterum, *dies* inquam, noſtræ verſionis eſſe germanum (ſunt enim Hebræa ad vtrumque ambigua) codicum & enarratorum conſenſus loquitur. Codices noſtri omnes, & typis, & calamis exarati, *dies* legunt. Enarratores quotquot vidimus, *dies* exponunt, Montanus, Richelius, Carenſis, Lyranus, author Gloſſæ, Rupertus, Haymo, denique Hieronymus, cuius verba ſunt: Paululum Iſraël & Sa- 385.

⁻ o.
* noſtri o.
⁺ animo o.

mariæ ciuitas conquieuit, recepto in se erroris ardore, donec tota massa fermento similis fieret, & crescceret atque erumperet: ac populus intumescens clamaret ad fores Hieroboam regis, & diceret, Hic est dies Hieroboam regis nostri, hic est festus dies quem nobis instituit imperator noster: hunc celebramus, hunc canimus, in hoc exultamus & ludimus, in hoc vitulos aureos adoramus. Clamante populo, principes, non irati sunt, vt quidam putant, sed & ipsi cœperunt furere à vino &c. ac postea: Infelices, ait, populi (&c.) qui ab hæreseos principe & ab eius ducibus sollemnitates alias susceperunt: relinquentes ecclesiam, & veritatem conculcantes fidei, solent clamare & dicere: Hæc est dies regis nostri, verbi gratia, Valentini, Marcionis, Arij, atque Eunomij. Quod audientes qui eis præpositi sunt, non inebriantur vino, ne leue putetur esse peccatum, sed insaniunt ex vino, &c. Græci Interpretes, primo similiter casu transtulerunt, sed mutato singulari numero in pluralem· ἡμέραι τ βασιλέων ὑμῶν, vel, vt iuxta Hebræum, habent Complutensis & Basileensis
*Anni 1550. *editio ἡμῶν. illud Theodoriti est. Theophylactus legit ἡμέραι τ βασιλείων ὑμῶν, dies regnorum vestrorum: videtur tamen & βασιλέων *regum* agnoscere, id quod singulari numero Hebraicè est.

386. C. 9. v. 7. *Propter multitudinem iniquitatis tuæ & multitudo amentiæ.*] Octodecim nostra manuscripta *& multitudo* "*amentiæ*' scribunt; vndecim *& multitudinem amentiæ*. inter hæc, ex emendatioribus, sunt, Brugense, Lobiense, Leodiense, E; inter illa, O. Q. L, quibus adde Parisiensium Di. o. l. Ge. p. o. v, & primas typographorum editiones Mogun. Nuren. Colon. Hebræum vtroque verti potest modo.
"auaritiæ.
"ὑπὸ Gq.
"ἐπληθύνθη Gq.
"σου Gq.
"tua Gq.
Priori, *Et multitudo amentiæ* accedit LXX-II interpretatio, "ὑπὸ τὸ πλῆθος τ ἁμαρτιῶν σου "ἐπληθύνεν' μανίαν*, A multitudine iniquitatum tuarum multiplicata est amentia*: quem, Authores, Haymo, author Glossæ, Lyranus, Carensis, Richelius, & Correctores Parisienses atque Hentenius, sequuntur. Eum ipsum B. Hieronymus his verbis exponit, Quorũ vesania multiplex est, quia & iniquitates fuere quàm plurimæ: nisi ea Græcæ, non suæ, versionis, occasione, scripserit; quod, ex iis quæ præcedunt, verisimile omnino fit. Quinetiam alia priora sunt eius verba, quibus posteriorem modum, *Et multitudinem amentiæ*, quem Rupertus habet, videtur agnoscere: Igitur propter
*viæ o.
387. multitudinem iniquitatum tuarum, quibus in scelere diu debacchatus es, non prophetam meum, sed te insanum esse cognosce. Nonnulli codices addunt pronomen *tuæ*: *Et mult. amentiæ** *tuæ*: quod, Hebraici libri, & Græca Regis editio, confodiunt.
-o.
*& o.
"more o.
"honore o.
"hortea o.
"misericordiam o.

C. 10. v. 12. *Seminate* "*vobis*' *in iustitia, *metite* "*in* "*ore*' "*misericordiæ*'.] quatuor-

quatuordecim Hentenij exemplaria, & noſtra vigintitria legunt: *Seminate vobis in veritate iuſtitiam*. quod, miror vnde ſit ſumtum: non enim credo germanam eſſe lectionem. Illud *Seminate vobis in iuſtitia*, quod ferè eſt in impreſſis libris, & in ſcriptis, Lobienſi, O, Q, L, aliiſque quatuor noſtris; Græcæ interpretationi, Hebraico fonti, & Hieronymianæ enarrationi, conforme eſt. Græcè & Hebraicè eſt, σπείρατε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, זִרְעוּ לָכֶם בִּצְדָקָה, Seminate vobis in iuſtitia, vel, ad iuſtitiam. Hieronymi enarratio habet: Nunc præcipit vt ſeminent ſibi per pœnitentiam, & ſeminent in iuſtitia, id eſt, in lege: metantque in miſericordia, id eſt, in gratia euangelij. & rurſum: Cumque ſeminaueritis in iuſtitia, & meſſueritis in miſericordia &c. Hanc Hieronymi enarrationem poſteriores ſecuti ſunt, Haymo, Author Gloſſæ, Carenſis. Pariſienſis typographus, ex vno codice, Germani oblongo, emendauit *Seminate vobis iuſtitiam*: quam, non veram lectionem, ſed veræ lectionis ſenſum eſſe, exiſtimo, tametſi ex noſtris ſcriptis vnum ſimiliter legat. Exemplar Plantini latum ſcribit: *Seminate vobis in iuſtitiam*.

C. 10. v. 14. *Sicut vaſtatus eſt Salmana* - [1] *à* [2] *domo eius* * [3] *qui* [4] *vindicauit* [5] *Baal*.] Quidam librorum *vindicauit*, quidam [6] *iudicauit* legunt. Pariſienſes, ex codicibus V. B., & Hentenius, expulſo *iudicauit*, *vindicauit* in textum receperunt. Atqui, emendatiora noſtra manuſcripta, *iudicauit* habent; Brugenſe, Lobiēſe, Leodienſe, O, E, Plantini medium, Q, quibus concinunt prima Chalcographorū Biblia, Mogun. Nuren. Colon. His adſtipulantur expoſitores, Haymo, & qui Haymonem ſequuntur, Author Gloſſæ, & Carenſis: quamquam enim *vindicauit* ſit ſcriptum, expoſitio quæ eſt *damnauit*, ſatis indicat legendum *iudicauit*, quo modo ſcripta Gloſſa, quam habemus, legit. Apud Richelium, cuius explicatio eſt *reprobauit atque damnauit*, ſimiliter ſcriptum eſt *vindicauit*: verùm is poſtea adfert textus aliquos habere *Qui vindicauit Baal*, quod ſit, in Baal vindictam exercuit. cuiuſmodi Lyrani eſt lectio atque explicatio: *Qui vindi. Ba.*, id eſt, vindictam accepit de eo. Hebraicè eſt בית ארבאל, quod, domum Arbeel vel Arbaal, ſignificat. Interpres ſubaudiuit præpoſitionem, *à domo*, & proprij nominis interpretationem dedit. Exiſtimauit autem, *Arbaal*, ſeu *Arbeel*, Gedeonem eſſe, qui, ex eo quòd deſtruxit phanum Baal lucumque ſuccîdit, & ille ſe vindicare non potuit, cognomentum Ierobaal ſortitus eſt, quod eſt, vlciſcatur ſe Baal: id quod refert Iudicum hiſtoria. idem enim credidit Interpres ſignificatum nomine *Arbaal*, quod *Ierobaal*. Sicut igitur, in commentarijs ait (non enim dubitamus, quin, vulgatæ Prophetarum editionis, Hieronymus ſit author) Va-

388.

- [1] *MS. H.*
[2] de o.
* Ieroboal
[3] *MS. ſed malè.*
[4] quia o.
[5] Bala o.
[6] iudicabit o.

Iud. 6. f. 32.

ſtatus eſt Salmana ab Ierobaal (quem malè quidam arbitrantur Ieroboam filium Nabath, qui decem tribubus præfuit) & vaſtatus eſt, vt in Hebræo continetur, ab ארבאל, idipſum ſignificante quod & Ierobaal, ſed breuiori diſertioriſque ſermone: ſic &c. Verùm, huic obſtat, quòd *Ierobaal* ſcribatur penultima litera ע, atque omnino nomen Baal ע habeat, non א, ſicut id quod hoc loco eſt *Arbaal*. Attamen, & LXX, Gedeonem hoc loco intelligentes, Ierobaal tanquam idem nomen, interpretando ſubſtituerunt. Perperàm enim, Græcis pleriſque in libris, ἱερόβααμ pro ἱερόβααλ, legi, cùm ſuperiora Hieronymi verba, tum Theophylacti commentaria docent. Theodoritus etiam locũ de Gedeone exponit. Quare, Hieronymus & LXX, ע penultima littera, ארבעל legiſſe, videri poſſint. Id autem, vnde Hieronymus, qui Latinam eius interpretationem dedit, quoad priorem partem, deduxerit, an ab אָרַב quod eſt inſidiari, an ab אָרַר quod maledicere, an à רוּב, quæri poteſt. Veriſimilius eſt, dum vertit, à רוּב deduxiſſe, vnde eſt יְרֻבַּעַל *Ierobaal:* neque enim ab ἱερός Ierobaal eſt dictus, quod Theophylactus putat. Significat autem רוּב, litigare, iudicare. In libro Iudicum vertitur vindicare, vlciſci, *Vindicet ſe de eo, Vlciſcatur ſe de eo*, iuxta noſtram editionem: quò reſpexiſſe putarim Caſtigatores, qui hîc *Qui vindicauit Baal* emendarunt. Sed, non ſatis id, Interpretis hoc in loco tranſlationi, conuenire videtur: quandoquidem non Gedeon vindictam ſumſerit de Baal (id enim ſignificatur, ſi legas *vindicauit*) ſed Baal irriſus ſit, quòd ſe vindicare de Gedeone, aræ luciſque demolitore, nequiuerit. Ergo, rectiùs legatur *Qui iudicauit Baal*, quod eſt, condemnauit, infirmum atque impotentem oſtendit; nec deum eſſe, qui ſe de hoſte haud potuerit vlciſci.

Iud. 6. f. 31. 32.

389. C. 11. v. 12. *Iudas autem teſtis deſcendit, cum deo, & cum ſanctis fidelis.*] Complures libri ſcribunt *fidelibus*, *Et cum ſanctis fidelibus*: Verùm optimi, cum Ruperto Tuitienſi, *fidelis* habent; Brugenſis, Lobienſis, Leodienſis, O, E, Q, A, ex noſtris; Di. o. l. Ge. o. p., ex Pariſienſium. his Hebraicus textus vult: וְעִם קְדוֹשִׁים נֶאֱמָן, id eſt, Et cum ſanctis fidelis ſcilicet eſt. Hebræus quidam interpretatur *& cum ſanctis fideli:* De quo Lyranus & Pagninus. ſed, haud multum id ſuffragari poſſit lectioni *fidelibus*. Caſtigatores Hentenius & Pariſienſes, *fidelis* textu donarunt; meritò: nam & Hieronymi commentarius luculentiſſimè id adſtruit: Iudas teſtis ſermonum Dei, & adſtipulator, & vindex, deſcendit cum Deo in mare, & inter ſanctos fuit fideliſſimus, vt verbis iubentis crederet Dei; & poſtea iuxta eam quam probat explanationem: Iudas autem, hoc eſt, duæ tribus, quæ habebant templum, Legem, Prophetas, & ſeruabant præcepta legalia, erant teſtes, gradien-

dienteſque cum Deo, & cum ſanctis fideles. Sanctos dicere poſſumus, vel Angelos, vel Patriarchas & Prophetas, & cæteros qui Dei imperio ſeruiebant; & rurſus κατ' ἀναγωγὴν: Iudas autem, hoc eſt, vir eccleſiaſticus, non ſuperbit, non inflatur tumore hæretico; ſed humiliatur cum Deo, & cum ſanctorum choro fidelis eſt & robuſtus. LXX tranſtulerunt ὁ λαὸς ἅγιος κληθήσεται τοῦ θεοῦ, & populus ſanctus vocabitur Dei. Pro עִם quod eſt *cum*, עַם *populus* legerunt: קְרוֹשִׁים plurale, ſingulari collectiuo iunctum intellexerunt: *vocabitur* addiderunt: denique נֶאֱמָן *fidelis*, gignendi caſu acceperunt, ac *Dei* expoſuerunt. κληθήσεται Gq. - Gq.

C. 12. v. 11. *Si in Galaad idolum, tamen fruſtra erant in Galgal bobus immolantes.*] Duodecim noſtra manuſcripta, Brugenſe, O, E, Q, Plantini medium, &c., & antiqua Epanorthotæ, cum Moguntina, Colonienſi, atque alijs quibuſdam typographorum editionibus, *in* præpoſitionem, voci *Galaad* præpoſitam, Hebræo conformiter tollunt: quam, neque, Haymo, Author Gloſſæ, & Carenſis, legunt. Subaudita eſt autem à quibuſdam, Chaldæo paraphraſte, D. Hieronymo, & alijs: hinc alijs libris videtur addita. Pariſienſes, ex V., Bibliorum à ſe correctorum textui adiecerunt. Pro *Galaad*, quidam codices, etiam inſignes, *Galgal* habent: ſed perperàm. Lobienſe exemplar, E, Plantini medium, multaque alia, cum Epanorthote, *Galaad* ſcribunt. id quod, Hebraicè ac Chaldaicè, legitur: & ab Enarratoribus, D. Hieronymo, & poſterioribus, exponitur. Græca Hiſpanorum editio γαλγάλα ſcribit; Aldi & Germanorũ, cum Theodorito, γαλαάδ· εἰ μὴ γαλαάδ ἐστιν, Si non Galaad eſt. Videntur LXX, pro אָוֶן, quod idolum, mendacium, & iniquitatem ſignificat, אִין quod eſt *non* legiſſe, אִם גִּלְעָד אִין· Si Galaad non. Ciõunctionem *tamen*, duo Pariſienſium antigrapha (Compl. Baſ.) ſex Hentenij, & 17. noſtra (Lob. E. Pl. m. P. Nuren. &c.) cum *ergo* mutant. Porrò, *tamen*, eſt in 19. noſtris libris, Brug., O, Q, L, A, Mogunt., Colon. &c. Hebraica dictio אַךְ, vtrumque admittit, & *tamen* & *ergo*. Haymo, Rupertus, Author Gloſſæ, & Richelius, *tamen*; Lyranus, & B. Hieronymus, *ergo*, explicant. B. Hieronymi verba ſunt: Quod ergo dicit, hoc eſt, Si in Galaad, de qua ſcriptum eſt *Galaad ciuitas operantium idolum, ſupplantata à ſanguine*, falſi ſunt dij & peruerſa religio (&c.) ergo & (in) Galgal, de qua in hoc eodem Propheta legimus, *Omnis malitia eorum in Galgala (&c.)* quicunque idola colunt, non boues dijs immolant, ſed bobus offerunt ſacrificia, imitantes errorem Samariæ. Epanorthotes ſcribit: *Ergo fruſtra erant in Galgal.* 390. *Hoſe. 6. v. 8.* *Hoſe. 9. d. 15.*

Reſtat quarta hoc in loco varietas. Magna manuſcriptorum noſtrorum, & quidē emendatiorum, pars, legit, *Fruſtra errant in Galgal*,

pro eo quod in alijs est *erant*. in quibusdam mutatum cõspicitur *erant* in *errant*; errore. Hebraica enim vox הָיוּ, & quam Græci transtulerunt ἦσαν, non *errant* significant, sed *erant*, id quod seruant, Moguntina, multaque alia excusa Biblia.

NOTATIONES IN PROPHETIAM AMOS.

391. C. 1. v. 1. *Verba Amos qui fuit in pastoralibus Thecue.*] Quidam codices *in pastoribus* scribunt, vnus Parisiensium (Compl.) 3. Hentenij, quatuor nostri, scripti duo Pl. la. F., impressi totidem Lugd. Quent. manuscriptum A notatum *de pastoribus* habuit. Verùm longè plures libri *in pastoralibus* legunt; & quidem, etiam antiquissimi & emendatissimi quique nostri: quibus adstipulantur disertè Carensis & Richelius. *pastoralibus*, subaudiunt *locis*, aptis nimirum ad pascendos greges. Subaudit id & Glossa, quam ex Societatis Iesu Collegio scriptam habemus. Nam, quæ Lugduni impressa est, non tantùm non id habet, verumetiam *pastoribus* legit. Subaudit idem Remigius Altisiodorensis: perperàm enim legi existimo *Qui fuit in pastoribus*, scilicet loci *Thecue* illius oppidi; pro *Qui fuit in pastoralibus* scilicet locis, *Thecue* illius oppidi. D. Hieronym[9] notat, quod Hebraicè est בנקדים, Aquilam vertisse ἐν ποιμνοτρόφοις, quod sit, in pastoralibus; Symmachum verò & quintam editionem ἐν τοῖς ποιμέσιν in pastoribus. Vtrum autem ipse, dum vertit, secutus sit, non addit. Enarratio quam post paululum subijcit, vtrumque attingit: Sermones Amos, qui fuit de oppido Thecue, ex numero pastorum, quia pastoralis & ipsa est regio, hoc volumine continentur. LXX. dixerunt, non, vt in plerisque est libris & Theodorito ἐν καιεκδιαρείμ, sed, vt in Vaticano, ἐν ἀκκαρείμ in Accarim; de quo D. Hieronymus; quod, malè in Complutensi scriptum est ἐν ἀκκαρτὶ. Proximæ voci *Thecue*, fide digniora exemplaria, Brug. Lob. Leod. O[1]. Q. Atr. s., cum D. Hieronymi textu, *de* præpositionem præponunt: *Verba Amos qui fuit in pastoralibus de Thecue*; Hebræo, Græco, & Chaldæo, similiter.

392. C. 1. v. 6. *Super tribus sceleribus Gazæ, & super quatuor non conuertam eum.*] Duo Parisiensium scripta Ge. o. p, & Hentenij vnum, legunt feminino genere, *Non conuertam eam*, ita vt respondeat pronomen præcedenti nomini Gazæ: quo modo videtur, & ex nostris, exemplar B. notatum, quod M.N. Hunnæus inter cætera dedit, scripsisse. Similiter legunt, versu nono proximo, eadem Parisiensium scripta, quæ

quæ & castigando vtrobiq. secuti sunt, *Super tribus sceleribus Tyri, & super quatuor non conuertam eam:* quo modo ibi id habet ex nostris, quod Collegij Trilinguis Præsidens commodauit. Consonant, nono versu, Græci libri, Regius & Vaticanus: habent enim οὐκ ἀποστρέψομαι αὐτὴν, pro quo alij scribunt αὐτούς. Sexto versu, concorditer omnes αὐτές legunt: ex quibus profluxisse opinor, quod ibi Hieronymi commentarijs iunctus textus legit, *eos*. Cæterùm, Latini codices pleriq. omnes, & scripti & impressi, ac Rupertus Latinus enarrator, seruant masculino genere *eum*; 9° & 6°, vt alijs similibus huius & proximi capitis versibus. Quòd si Interpres, sexto & nono versibus, respectu ad nomina præcedentium ciuitatum Gazæ & Tyri habito, dixisset *eam*: eundem ad modum tertio versu dixisse debuisset: *Super tribus scel. Damasci, &, super qua., non conuertam eam*. Atqui, eo loco, sine codicum varietate, legitur *eum* (quanquam Lugdunensis anni 22. editio prætermittat) & Interpres ipse, ibi, Damasci populum, siue Syrum, subaudit, hæc enim sunt Hieronymi eum in locum commentantis verba: Quodque in principio dicitur, Super tri. sce. Damasci, & su. qua., non conuertam eum, &, secundum LXX, non auersabor eum, id est, Damasci populum, siue, אֲרָם, id est, Syrum; hunc sensum iuxta historiam habere potest: Si semel meum esset populum persecutus, aut secundò; darem veniam: nunc verò, cùm tertiò & quartò crudelis extiterit (&c.) nonne debeo eum plagis corripere? nonne clementiæ meæ vultum auersare ab eo? Videtur igitur & in alijs omnibus versibus, qui hoc capite sequuntur similes, *eum* masculino genere vertisse, atque ad eum modum intellexisse: sicuti Hebraicè semper est masculini generis affixum נוֹ. Græci codices, Regius & Vaticanus, legunt tertio versu, vt Hieronymus citat, αὐτόν, cùm alij αὐτούς habeant.

C. 2. v. 13. *Ecce ego stridebo subter vos, sicut stridet plaustrum onustum fœno.*] Quædam exemplaria, tertia coniugatione, scribunt, *stridam, stridit*: sed antiquiora & præstantiora legunt 2ª, *stridebo stridet*. Sedecim Hentenij, 19. nostra manuscripta, pro *subter*, habent *super*: quamquam contractè quædam scribant sr̃. Alia nouem nostra manuscripta, seruant *subter*. Nominatim, Brugense, Leodiense, O, disertè *super*; Lobiense, E, L, *subter* habent. his, Moguntinus & alij plerique impressi libri, consonant. Hebraicè est תַּחְתֵּיכֶם, quod est, sub vobis, seu subter vos; Græcè κατακάτω ὑμῶν, id quod idem est. Videtur igitur genuina esse lectio *subter vos*, cùm & ipsa faueat sententia. hoc est enim quod hoc loco per Prophetam Dominus ait: Sicut stridet plaustrum sub nimio fœni onere; ita stridebo ego sub pondere iniqui- 393.

iniquitatum veſtrarum. Cæterùm, Epanorthotes, antiquis codicibus adſcribit *ſuper*, his verbis: *Ecce ego ſtridebo ſuper vos*, ſecundum antiquos codices, & antiquos originales; vel *ſubter* quoad Hebræum & expoſitores. & fortè ponunt *ſuper*, ad oppreſſionem deſignandam. require Exo. xxvij. Exodi 27. v. 5. docet, antiquos codices legere *ſuper*, tametſi Hebraicè ſit מִתַּחַת: *Quos pones ſuper arulã altaris*. id quod, in Brugenſi, Leodienſi, & Lobienſi manuſcriptis, vidimus. *Super* itaque, ſi hoc prophetæ loco legendum ſit, pro *contra* accipi poteſt. B. Hieronymi explanatio eſt: Idcirco, ſicut plauſtrum ſtipulæ vel feni onere prægrauatum, ſtridore & ſonitu longè exululat: ſic ego peccata veſtra vltrà nõ ſuſtinens, & quaſi ſtipulam tradens incendio, clamabo, & dicam: Peribit fuga à veloce, & cætera quæ in Propheta ſequuntur.

394. C. 3. v 12. *Sic eruentur filij Iſraël qui habitant in Samaria, in plaga lectuli, & in Damaſci grabato.*] Plerique noſtrorum codicum legunt, *Et in* [a] *Damaſci grabato*: quibus adſtipulantur Gloſſematici, Richelius, Carenſis, Lyranus, Rupertus, & Altiſiodorenſis. Cæterùm, antiqui Epanorthotæ codices, quinque Hentenij, 4. Pariſienſium (Di. o. l. Ge. o. p.) & 5. noſtri (Brug. o. E. Q. Pl. m.) ſcribunt *Et in Damaſco* [b] *grabati*: quomodo & Leodienſe exemplar, atque alterum I. notatum, habuere. Hebraicè eſt וברמשק ערש quod ferè vertunt neoterici, *Et in angulo grabati*, ita vt idem ſit, vel penè idem, cum eo quod præcedit, In plaga, ſiue, angulo lectuli. Non enim legunt דַּמֶּשֶׂק, quod eſt metropolis, Syrorum nomen, Damaſcus; ſed, vt ab Hebræis punctatum eſt, דָּמֶשֶׁק. id quod alibi non reperitur. Senſum autem tradunt hunc, Paucos Iſraelitarum ſeruandos eſſe, eoſq. tantùm, quos hoſtes contemſerint, quòd eis dedecori eſſent ſi occiderentur, aut oneri ſi caperentur: quales, qui ægroti decumbunt. qui ſenſus, prophetæ ſimilitudini optimè conuenit. Noſter Interpres, רמשק, pro Damaſco accepit, vt & Chaldæus ac LXX: vertitque, vel, *Et in Damaſci grabato*, vel *Et in Damaſco grabati*, vel vtrumque. Hoc *Et in Damaſco grabati*, quod Pariſienſes ſecuti ſunt, Hebræo conformius (non enim ſolet Hebraicè regenti nomini rectum præponi) poſſitque & in eum ſenſum intelligi, quem iuxta aliorum tranſlationem iam diximus, Hebraico nomine *Damaſco* appellatiuè ſumpto. Alterum tamen etiam *Et in Damaſci grabato*, admittere Hebræa poſſint. Quidam transfert *Et in Damaſco (in) grabato*: id, exponi poſſit, *Et in Damaſci grabato*. Porrò hoc *Et in Damaſci grabato*, D. Hieronymi commentarius explanat: id quod & Epanorthotes notauit: Antiqui, inquit, *Et in Damaſco grabati*; Hieronymus euidentiùs, *In Damaſci grabato*.

[a] grabato Damaſci o.

[b] grabato 1 *MS.*

Verba

Verba Hieronymi inter cætera hæc sunt: Filij ergo Samariæ, habitant in regione & plaga lectuli, requiescentes in Syrorum auxilio, & in Damasci grabato sibi victoriam pollicentes: vt, quomodo qui fessus est refocillatur in lectulo, sic illi fractas vires vicinæ gentis auxilio roborarent. Huiusmodi sensum & Chaldæus paraphrastes dedit: Sic liberabuntur filij Israël qui habitant in Samaria, in fortitudine potestatis & in Damasco confidentes.

Vocem עֶרֶשׂ, quam, post Aquilam, Hieronymus *grabatum* traduxit, existimat Hieronymus, LXX Interpretes Hebraicã retinuisse (ἢ ἐν Δαμασκῷ ἑρὲς) aliquos verò, qui eam non intellexerint, legisse ἱερεῖς, quod est, *sacerdotes*; hinc esse Græcè, ἢ ἐν Δαμασκῷ. ἱερεῖς. sic enim Hieronymus Græcè legit: itaq. Regium exemplar & Vaticanũ, cum authore Theodorito, scribunt. Quidam autem Græci libri, Aldi & Germanorum, habent, ἢ ἐν Δαμασκῷ κλινεῖ, ἱερεῖς, quod est, Et in Damasco inclinabit, Sacerdotes. τὸ κλινεῖ, aut fortassis κλίνῃ quod est lecto siue grabato, additũ crediderim ex altera interpretatione: quod septuagintaduorum interpretationi deesse putaretur, quod Hebraico עֶרֶשׂ responderet.

C. 5. v. 17. *Et in omnibus vineis erit planctus.*] Exemplaria, Hentenij 395.
sedecim, nostra viginti tria, legunt *viis*, *Et in omnibus viis erit planctus:* quibus auxiliantur codices Græci, ἢ ἐν πάσαις ὁδοῖς κοπετός; & adstipulantur Glossematici, author Glossæ, ac Richelius. Porrò, octo nostra manuscripta, Lob. O, Q, P, &c., impressaque aliquot, habent *vineis:* quibus suffragantur Hebraici & Chaldaici libri: וּבְכָל־כְּרָמִים מִסְפֵּד וּבְכָל־כַּרְמָיָא מִסְפְּדָא Et in omnibus vineis planctus (כְּרָמִים enim & כַּרְמָיָא vineas significant, non vias.) Et patrocinantur Tractatores, Altisiodorensis ac B. Hieronymus. Huius verba sunt: Vt nequaquam in omnibus plateis, sicut suprà dictum est, sed in vineis sit planctus atque luctus: vt vbi quondam fuit materia lætitiæ, sit origo lachrymarum. & postea iuxta mysticum sensum: In omnibus quoque vineis erit planctus, quia vineæ Sodomorum vineæ eorum (hæreticorum) &c. Epanorthotes itaque legit *vineis:* tametsi, quod ait, in multis antiquis sit *viis*, vt certè est Brug. E, L, Pl. m. nostris. Errori occasionem dedisse potuerunt, Græcorum librorum lectio, Latinarum vocum affinitas, eaque quæ præcedunt similia, quæ sic habent: *In omnibus plateis planctus: & in cunctis quæ foris sunt*, siue, vt est Græcè, *& in cunctis viis, dicetur væ væ.* vnde & Græci libri fortassis corrupti sunt, nisi דְּרָכִים LXX, pro כְּרָמִים legerint.

C. 7. v. 1. *Et ecce serotinus post tonsorem gregis.*] Remigius Altisio- 396.
dorensis legit, *Et ecce bruchus:* idque ei præfert quod alij codices habent,

t

bent, *Et ecce serotinus.* Verùm id, *bruchus*, inquam, Græcæ LXXII, non nostræ editionis est: לֶקֶשׁ enim, quod Hieronymus serotinum est interpretatus, LXXII βροῦχον intellexere. Porrò Hieronymus, in ea lectione quam pòst referemus, bruchum per tonsorem regis intellexit. Pro *tonsorem*, quidam libri *tonsionem* legunt, manuscriptus qui ex Collegij trilinguis bibliotheca est, impressi Venetus*, Basil. Compl. Lugd.* Quentel.* Paris. cuius & Altisiodorensis *meminit. גזי, quod Hebraicè est, Neoterici Interpretes tonsiones reddunt, vel detonsa germina. Porrò Hieronymus, tonsorem, siue tonsuram, in commentario exponit. Quare seruandum id nobis videtur, quod, penè omnia scripta antigrapha & primæ typographorum editiones, habent, *tonsorem.* Quod pleraque exemplaria scribunt *gregis*, certa res est scribendum *regis*, vt est in manuscriptis, Hunnæi B, & Plantini angusto, atque impressis, demtis Parisiensibus anni 1573, superioribus omnibus quæ *tonsionem* legunt, adstipulantibus enarratoribus Richelio & Altisiodorensi. Hebraica enim vox מֶלֶךְ, quod notum est, regem significat, non gregem. quare & LXX, & Chaldæus, & Aquila quem Hieronymus citat, & denique neoterici translatores, regem conuertêre. Ac ne quis de Hieronymo nostro Interprete dubitet, commentarius eius vbique legit atque agnoscit *regis. Gregis* substitutum fuit (quod & Lyranus existimat) quòd sermo hic sit de rebus agrestibus, inter quas frequenter in sacris historijs gregis tonsio celebratur. Epanorthotes itaque legit: *Et ecce serotinus post tonsorem regis.* cuius sensus esse possit, descendisse imbrem serotinum post detonsam herbam regis: in quem sensum Chaldæus vertit, Et ecce repullulatio tenuis postquam tonsa fuit herba regis. Lobiensis Abbatiæ scriptum habet, *Et ecce post serotinum tonsor siue tonsura regis*: quod ex D. Hieronymi commentario est sumtum, quo id legitur atque explicatur. Mirum verò est, cùm Hebræa, Græco & Chaldæo suffragantibus, non hoc loco scribant præpositionem *post*, sed eo quo à plerisque omnibus Latinis libris וְהִנֵּה־לֶקֶשׁ אַחַר גִּזֵּי הַמֶּלֶךְ, quod scholiastes Hebraicus traduxit: Et ecce herba serotina *succreuerat* post tonsiones ipsius Regis. Porrò, pro אַחַר, quod est *post*, LXX אֶחָד legêre, quod est *vnus*; & pro גִּזֵּי, quod est à גָּזַז tondere, גזי quod Hieronymo videtur, aut גזר. transtulerunt enim, καὶ ἰδοὺ βροῦχος εἷς γὼγ ὁ βασιλεύς, Et ecce bruchus vnus Gog ille rex: pro quo, malè esse putarim in Complutensi, εἰς γὼγ τὸν βασιλέα in Gog regem. Nam & Hieronymus ita exponit, vt bruchus Gog rex appelletur, & Gog genti sæuissimæ comparetur: adstipulaturque Theodoritus.

*anni 1497.
*anni 1521.
*anni 1529.
*anni 1557.
& 1573.

397. C. 7. v. 7. *Hæc ostendit mihi Dominus.*] Nouendecim nostrorum manu-

manuſcriptorum, Pl. m. Q.L. &c. habent, *Hæc oſtendit mihi Dominus Deus*. nouem, Lob. O,E,&c., legunt *Hæc oſtendit mihi Dominus*. duo, I. & Leodienſe, cum vno Hentenij, tribus Pariſienſium (Compl. Ge. o. Di. o.) & antiquis Epanorthotæ, ſcribunt, *hæc oſtendit mihi*; ſublatis nimirum *Dominus* & *Deus*, id ſolum legunt. Primæ lectioni volunt quidam Græci codices, Venetus & Argentoratenſis: habent enim, οὕτως ἔδειξέ μοι κύριος κύριος· Sic oſtendit mihi Dominus Dominus. Secundæ ſuffragantur inſigniores Græcorum libri, Baſileenſis anni 1550, Complutenſis & Vaticanus, cum Theodoriti textu: qui, alterum κύριος tollunt. Tertiæ adſtipulantur Hebraica ac Chaldaica exemplaria, & textus D. Hieronymi commentariis iunctus. Tertiam probarunt Pariſienſes & Epanorthotes: quorum hic annotauit, Item b. *hæc oſtendit mihi. & ecce Dominus ſtans ſuper murum*. ſic habent, Hebræus, & antiqui, & Hieronymus. Veroſimile eſt, hæc *Dominus* & *Deus*, ex præcedentibus huic loco addita, aut ex gloſſa, quæ hunc locum iuxta præcedentia expoſuerit, in textum relata. bis namq. hoc ipſo capite præceſſit, *Hæc oſtendit mihi Dominus 'Deus'*, primo & quarto verſibus: quæ eſt eorum locorũ celebris ac vera lectio. [a] Dominus *Gq.*

C. 8. v. 5. *Quando tranſibit meſis* [*], *& venundabimus merces? & ſabbathum, & aperiemus frumentum?*) Latini codices plerique, cum expoſitoribus, Altiſiodorenſi, Ruperto, Authore Gloſſæ, Lyrano, Carenſi, & Richelio, legunt *meſis*. Vnus ſcriptus Abbatiæ Lobienſis, ac impreſſi duo, Complutenſis & Quentelianus, cum textu D. Hieronymi cõmentarijs iuncto, habent *menſis*. Hebraicè eſt חֹדֶשׁ, Græcè μὴν, Chaldaicè יַרְחָא, quæ omnia menſem ſignificant, non meſſem. Pariſienſes itaque & Epanorthotes ſcribunt, *Quando tranſibit menſis?* In Hebræo, ſubdit Epanorthotes, expreſſum eſt, quod eſt ibi *menſis*, id eſt, Kalendæ; *& ſabbathum*, vt contractuum rediret tempus: licet multi antiqui habeant *meſis*. Porrò, intelligunt quidam de menſe meſſis, quo pauperes reperiebant in agris quod comederent: quem, Hebraicus Scholiaſtes, à Chaldæo paraphraſte, dictum putat, menſem frumenti, id enim Chaldæus hoc loco dedit יַרְחָא עִבּוּרָא menſis frumenti. Quare, videri poſſit, Interpretem, ſecutum hunc ſenſum, *meſis* poſuiſſe, pro *menſis*. Cæterùm, Commentarius Hieronymi kalendas exponit: Qui exſpectatis, inquit, kalendas, vt negotiemini, & vſuras augeatis de vſuris; & ſabbatha, vt aperiatis horrea, detiſque frumenta ampliùs recepturi: & Dei ſolemnitates, turpis lucri gratia, in veſtra compendia vertitis. Vnde conſtat eum *menſis* interpretatum eſſe. Non enim meſſis kalendas ſignificat: ſed menſis nomine, cuius principium ſunt, apud Hebræos kalendæ exprimuntur. 398. [*] Iſrael o. *Scholiaſtes Hebraicus Montanus.*

Porrò id in Hieronymi enarratione demiror, quòd istos exspectare dicat kalendas vt negotientur, & sabbatha vt aperiant horrea: cùm potius id optare videantur, vt kalendæ, sabbatha, cæteraque Dei solemnitates, quibus negotiatio prohibita erat, transierint, vt amato incumbere possint lucro. An fortè Hieronymus, *transibit* acceperit pro *erit*? tempus enim, cùm est, transit; nec est, nisi transeat.

399. C. 8. v. 7. *Iurauit Dominus in superbia Iacob.* Sic vnum Parisiensium manuscriptum Ge. p., & 27. nostra Brug. Leod. Lob. E. L. Q. Pl. m. &c., legunt. Quædam *in superbiam* habent, O. A. Pl. ang. pluresque impressi libri, quamquam primi, Mog. Nuren. & Colon. ante annum 1480. excusi, illis consentiant. Hebraicum בְּגַאֲוֹן, vtroque modo verti potest. Priorem *in superbia*, quem Rupertus sequitur, Hentenius & Parisienses amplexi sunt: qui propiùs ad id accedit quod alij vertunt: Iurauit Dominus per magnificentiam, siue celsitudinem, Iacob. Porrò, Richelij, Carensis, Lyrani, Auctoris Glossæ, Altisiodorensis, & Hieronymi, commentarij, constanter *in superbiam* legunt, vnanimiterque *contra superbiam* exponunt: quam tamen expositionem, etiam illud *in superbia*, admittere possit: quòd eiusmodi constructio, in antiquis Bibliorum exemplaribus, non rarò occurrat.

400. C. 9. v. 1. *Non erit fuga* ᵃ*eis*: *fugiet* ᵇ*& non saluabitur ex eis qui* ᶜ*fugerit*. Hanc huius loci genuinam existimo lectionem, quam, multa atque emendatissima nostra †manuscripta, ac prima Colonię excusa Biblia, seruant, & D. Hieronymi, in proximè sequentium versuum enarratione, citatio, ac Ruperti Tuitiensis explicatio, probant. Qui suprà dixerat, inquit Hieronymus, Non erit fuga eis: fugiet, & non saluabitur qui fugerit; nunc ipsam fugam in partes secat &c. Quidam codices, & scripti & impressi, auferunt τὸ *fugiet*; iniquè. nam, Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, legitur, quamquam non ea forma. Quidam plurali numero scribunt *fugient*; malè. Hebræis enim, Græcis, & Chaldæis, singularis est numerus. Nonnulli τὸ *fugient* præcedentibus hoc modo iungunt: *Non erit fuga eis qui fugient: & non saluabitur &c.* Parisiensium duo Ge. o. p., Hentenij vnus. quæ quidē distinctio, Hebræorum, Græcorū & Neotericorum interpretum distinctioni, cōuenit: sed nō est nostri Interpretis, qui *fugiet* vertit, id quod, ijs quæ ab ipso versa præcedunt, iungi nequit. Porrò, Hebraicè est * καὶ R. לֹא־יִנּוֹס לָהֶם נָס, Id quod Græci interpretati sunt, * οὐ μὴ διαφύγῃ ἐξ αὐτῶν φεύγων; similiter Neoterici Latini, *Non fugiet ex eis fugiens.* Noster Interpres maluit ל dictionis לָהֶם pro nudo datiui casus signo accipere, ac *non erit fuga eis* vertere; & נָס *fugiens* sequentibus iungere.

ᵃ ei, sed o.
ᵇ & qui fugerit ex eis, non saluabitur o.
ᶜ fugerint o. ᵃ fuerit o.
† *Brug. Leod. Lob. O, E, Q, Pl. m. &c.*

NOTA-

NOTATIONES IN MICHEÆ PROPHETIAM.

C. 4. v. 8. *Et* [n]*tu turris' gregis nebulosa* [-] *filiæ' Sion.*] Quidam libri incisum collocant post *gregis: Et tu turris gregis, nebulosa fil. Sion.* id quod eorum versioni conuenit, qui quod Hebraicè est עֹפֶל, turrem vel arcem interpretati sunt, Et tu turris gregis, [n] turris' fil. Si.; sed non Hieronymi, qui nebulosam traduxit, perinde ac si esset אָפֵל. Iunxit enim עָפֵל cum מִגְדַּל, *nebulosa* cum turris: sic namque ipse suam versionem explicat, vt nihil de posterioribus enarratoribus dicam. Deinceps, multi libri habent *filia Sion*; plures *filiæ Sion*: ex emendatioribus nostris, Leod. O. Q. Pl. m. *filia*; Brug. Lob. E. *filiæ* scribunt. similiter, antiquorũ Epanorthotæ, quidam hoc, quidam illo modo legunt. Hebræa vtrumque admittunt. LXX, vt quidem libri habent, Symmachus, quod Hieronymus testatur, &, inter Neotericos, Pagninus *filia Sion* transtulerunt. Porrò Hieronymus se *filiæ Sion* transtulisse significat: Et hæc, inquit, turris, filiæ est Sion, siue, vt Symmachus vertit in Græcum, ipsa est filia Sion. quæ Hieronymi verba in Glossam relata sunt. Parisienses & Hentenius castigatores *filiæ* textu donarunt.

401.
[n] turturis o.
[-] o.
[n] arx,
בַּת־צִיּוֹן

C. 5. v. 5. *Et erit* [n]*iste' pax: Assyrius cùm venerit &c.*] Sic pleraque nostra manuscripta legunt, Brug. Leod. Lob. O. L. Pl. ang. &c., & prima Chalcographorum Biblia, Moguntina ac Coloniensia. Quinque Hentenij, & quatuor nostra manuscripta, cum aliquot impressis libris, scribunt: *Et erit iste pax Assyrijs, cùm venerit*. Hebræa, ex se, ad vtrumque sensum ambigua sunt· וְהָיָה זֶה שָׁלוֹם אַשּׁוּר כִּי־יָבֹא Id est, Et erit iste pax Assur cùm venerit. Cæterùm, Hebræi ita distinxerunt, vt *Assur*, à præcedentibus separatum, ad sequentia referatur; accentu athnah, qui distinguendi vim habet, quam apud nos Colon, dictioni שָׁלֹם *pax* subiecto. Itaque intelligunt locum omnes enarratores, antiquiores & recentiores, quos vidi; nimirum, vt ad sequentia Assur siue Assyrius spectet; vno Ruperto excepto, qui vtrumque legendi modum agnoscit atque exponit; & posteriorem quidem, qui præcedentibus iungit Assyrijs, tanquam ordinatiorem, præfert. Quidam codices, duabus transpositis vocibus, vt maior sit claritas, scribunt, [n]*Cùm Assyrius' venerit*: verùm, præstantiores, eo ordine legunt, qui Hebraicè est, *Assyrius cùm venerit*.

402.
[n] ista 1 *MS. G.*
[n] Cum Assyriis o.

NOTATIONES IN PROPHETIAM NAHVM.

403. C. 1. v. 12. *Si* ˋ*perfecti*' *fuerint, & ita plures, sic quoque* ˋ *attondentur*', *&* ˋ*pertransibit*'.] Quidam, postremum verbum *pertransibit*, vt prioribus esset conforme, in *pertransibunt* mutauere: nam *pertransibunt* habent, 8. Hentenij, & 6. nostri codices, cum Richelio expositore. Cæterùm, longè plura nostra, & emaculatiora exemplaria, Brug. Leod. Lob. O. E. L. P. &c., *pertransibit*, quod Hebraicè est, seruant, adstipulantibus tractatoribus, Carensi, Authore Glossæ, Ruperto, Haymone, siue Altisiodorensi (nam idem vtrique adscribitur commentarius) & B. Hieronymo. Et pertransibit, inquit B. Hieronymus, Assur, vel esse desistet, siue vastato exercitu suo reuertetur ad patriam, te sospitem derelinquens. quod, alij ferè secuti sunt. Chaldæus, paraphrasi suæ accommodè, singularem numerũ plurali commutauit.

ˋ persecuti o.
ˋ attendentur o.
ˋ attõdetur o
ˋ tondetur 1 *MS.*
ˋ transibit o.

404. C. 2. v. 4. *In itineribus cõturbati* ˉ *sunt*': *quadrigæ* * ˋ*collisæ*' *sunt* * *in plateis*.] Quatuor manuscripta; Germani oblongum, Plantini medium, H, & Buslidianum, pro *conturbati sunt*, habent *conturbatæ sunt*, feminino genere, quod ad *quadrigæ* referatur. Hebræa ambigua sunt ex se ad vtrumque. Cæterùm, Hebræi ita interpunxerunt, vt, cum יִתְהוֹלְלוּ, quod Interpres noster *conturbari* dixit, הָרֶכֶב, quod *quadrigæ* transtulit, copuletur: quomodo, & Chaldæus, ac LXX. viri, distinxerunt. Porrò noster Interpres, vt facilè potuit, aliter videtur distinxisse; יִתְהֹלְלוּ ab הָרֶכֶב separasse; itaque transtulisse vt primùm protulimus, *In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt &c*. In primis enim sic pleraq. exemplaria legunt etiam præstantissima. Tum enarratores id explicant, & disertissimè ipse B. Hieronymus, cuius verba sunt: Rursumque ad descriptionis ordinem rediens: Tanta est, inquit, multitudo venientium, vt coniunctum agmen sit in itinere, & discerni nequeat. Ipsæ quoque quadrigæ, dum viam non reperiunt, præ multitudine inter se colliduntur in plateis.

ˉ o.
* eius o.
ˋ conuulsę o.
ˋ auulsæ o.
ˋ colliserũt o.
* ab eis o.

405. C. 3. v. 2. & 3. *Vox flagelli, &* ˉ *vox*' *impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ* ˋ*feruentis*', *& equitis ascendentis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruinæ*. Sic, plerique nostri codices legunt, Lobiensis, Leodiensis, Q, L, A, &c. Duo, Brugensis & Plantini medius, habent: *Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi* ˋ*frementes*', *& quadrigæ* ˋ*feruentes*', ˉ *&*' *equites ascendentes, & micantes gladij, & fulgurantes hastæ, &* ˋ *multitudines*' *interfectæ, &* ˋ*graues*' *ruinæ*.

ˉ o.
ˋ furentis o.
ˋ fremẽtis o.
ˋ feruentis o.
ˉ *Brug. O. Heb.*
ˋ multitudinis E.
ˋ grauis E.

his,

His, Hunnæi, E. & O. litteris signata, exemplaria, ex parte consonant, id quod indicauimus. Notantur, quinque Hentenij, & duo Parisiensium antigrapha, illo omnia modo legere, præter *equi frementes*. Prior autem lectio, Hebræo conformior est: quamquam enim, tam primo casu, quàm secundo, verti possit, omnia numero habet singulari. & is quidem pro plurali accipitur: sed, priori legendi modo manifestè, Hieronymus, Author Glossæ, Carensis, ac Richelius, suffragantur. Hieronymus: Vox flagelli, inquit, crudelis semper & sæuientis imperij: & vox impetus rotæ. Vocem pro sonitu accipiamus; rotam feruentem, per diuersa discursum. Et equi frementis, & quadrigæ feruentis, subauditur in omnibus, vox. &c.

NOTATIO IN PROPHETIAM HABACVC.

C. 1. v. 3. *Quare respicis contemtores, & taces conculcante impio iustiorem se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem?* Hanc periodum, quam multi codices, suffragantibus, Richelio, Carensi, Lyrano, & Authore Glossæ, tertio versui addunt, post illa verba *videre prædam & iniustitiam contra me*; sex Parisiensium Di. o. l. Ge. o. p. Mogunt. Compl., septem Hentenij, & nouem nostri Brug Lob. Leod. O. Q. A I. Colon. Quent., Ruperto, Haymone, & D. Hieronymi textu adstipulantibus, tollunt. In Hebraicis libris, Græcis, & Chaldaicis, non legitur. Itaque, è textu Parisienses sustulere. Epanorthotes quoque ait: Abacuc 1. ca. 2. *Et iniustitiam contra me? & factum est iudicium.* nihil est interponendum: sed, quod solet hîc poni, inferiùs, habet locum. Inferiùs, versibus 13. & 14, legitur ab omnibus, Latinis, Græcis, Hebræis, Chaldæis: & quidem Latinæ editionis hæc sunt verba: Quare non respicis super iniquè agentes, & taces deuorante impio iustiorem se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem? D. Hieronymus, in initio commentariorum huius capitis, postquam illud *videre prædam & iniustitiam contra me*, & quæ præcedunt, iuxta litteram & temporis historiam exposuisset, subiecit, generaliter etiam accipi posse, quòd, ex persona humanæ impatientiæ, videns peccatores in seculo abundantes, Propheta loquatur: ac tum, ea recitauit Propheta verba, quia eiusdem sunt argumenti, quæ inferiùs 13° & 14° versibus leguntur. huius occasione, coniecerim, ea, ab aliquibus, initio capitis repetita: nam & eo planè modo sunt scripta, quo Hieronymus, LXX. duorum maiori ex parte editionem secutus, recitat.

406.

H, G, C. hominis o.

NOTA-

NOTATIONES IN PROPHETIAM ZACHARIÆ.

407. C. 1. v. 12. *Iste iam 70^m annus est.*] Aduerbium *iam* quidam codices auferunt, duo Parisiensium (Di. I. Ge. p.) tres nostri (O. E. I.) quatuor Hentenij. Brugense manuscriptum supra textum minori eiusdem manus littera habet; Atrebatense pronomini *iste* præponit. Hieronymi & Richelij textus non legunt. Nec Græcè additur, aut Chaldaicè. Hebraicè quod legitur pronomen זֶה, *iam* verti possit, vt Pagninus vertit, Iam septuaginta annos: sed Interpres *iste* reddidit. Cæterùm, Epanorthotes, sententiæ causa, *iam* additum ab Interprete existimat, sicuti est plerisque in libris.

408. C. 2. v. 8. *Qui enim tetigerit vos, ᵃtangit' ᵇpupillam' oculi mei.*] Pro *mei* pronomine primæ personæ, quædam exemplaria scribunt tertiæ personæ pronomen *eius*, vnum Hentenij, quatuor nostra, Lob. P. V. C. In manuscripto K. littera signato, videtur *eius* pro *mei* substitutum; porrò, in Brugensi antigrapho omnium præstantissimo, è contra, *mei* pro *eius*. Cõplutensis editio legit *sui*. Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, tertiæ personæ sunt pronomina, quæ & *sui* verti possint & *eius*. Apud Hieronymum, Glossæ ordinariæ authorem, vt ea nobis est scripta, & Dionysium Richelium, legitur *eius*: quod Richelius quidem exponit pro *sui* (Tanget pupillam oculi eius, id est, inquit, seipsum lædet) Hieronymus verò, & ex eo glossematicus, ad Deum referunt, si tamen id certò legerint, non *mei*, quod & ipsum refertur ad Deum. Qui enim sanctos Domini tetigerit, ait Hieronymus, sic est, quasi vexare cupiat pupillam oculi eius, & illum nitatur clara luce priuare. Videri possit, *eius*, quòd minùs intelligeretur, reiecto, *mei* plerisque in libris substitutum: cæterùm Epanorthotes, ob litteræ consequentiam, *eius* in *mei* mutatum ab Interprete existimat: quamquam mihi minimè id exigere litteræ consequentia aut commoditas videatur.

ᵃ tanget 15 *MS.*
ᵇ puellam o.

Græcus author Theodoritus, eius intellexit.

409. C. 4. v. 2. *Et septem ᵃinfusoria' lucernis quæ erant ⁻super' ⁻caput' eius.*] Sic Latini plerique codices, Græcis plerisque suffragantibus, legunt. Porrò, vnum Parisiensium Latinum manuscriptum Ge. p., vnum nostrum O, & quinque Hentenij, insuper Hieronymi commentarijs adiunctus textus, addunt alterum *septem*: *Septem & septem infusoria lu.*; conformiter Hebræo ac Chaldæo. Coniunctio quam repetunt Parisienses & Hentenius *Et septem & septem infusoria*, vt non est Hebraicè, nec Chaldaicè; ita neque in his quæ nos vidimus Latinis exemplaribus,

ᵃ fusoria o.
⁻ o.
⁻ o.

bus, O, & Hieronymiano textu, nec in Cardinalis Beſſarionis libro, qui poſteriori hoc modo eſt caſtigatus. Hieronymianus commentarius non indicat certò quid legerit: Septem autem infuſoria, inquit, in quibus oleum ſit, quod mittatur in lucernas, quæ ſuper candelabro luceant, hoc intelligi volunt (Hebræi) ſeptem iſtas gratias (Spiritus ſancti) de cælo ad homines per Legem deſcendere. ac rurſus: Lucernas ſeptem & effuſoria earum, & ipſi (eccleſiaſtici viri) gratias Spiritus ſancti intelligũt: per quas oleum miſericordiæ Dei, cunctarumque virtutum, Eccleſia ſuſcipit. Quidam intelligunt lucernis ſingulis fuiſſe ſingula infuſoria: ex quibus Scholiaſtes Hebraicus eſt, cuius hæc eſt verſio: Septem *inquam ſunt* (ſcilicet lucernæ) & ſeptem infuſoria lucernis ipſis quæ *ſunt* ſuper caput illius. Alij intelligunt ſingulis lucernis ſeptem infuſoria fuiſſe ad olei miniſterium deſtinata. Græca Complutenſis editio ſcribit, Et ſeptem infuſoria ſeptem' lucernis quæ ſuper illud. - Alia.

C. 4. v. 14. *Iſti ſunt' duo filij olei ſplendoris, qui aſſiſtunt dominatori vniuerſæ terræ.*] Vnum Pariſienſium exemplar (Compl.) quatuor Hentenij, vndecim noſtra (Brug. Lob. Leod. L. H. &c.) ac non nulla Epanorthotæ, demunt *ſplendoris*: id quod apud Tractatores ferè non legitur. Porrò, annotauit Hieronymus, Hebræam vocem, יִצְהָר, quam ipſe Symmachum ſequutus vertit *olei*, Aquilam interpretatum eſſe στλπνότητος ſplendoris, LXX. duos πότητος pinguedinis, Theodotionem λαμπρότητος claritatis. hinc igitur quidam, ad interpretationis varietatem indicandam, iuxta textum ſcripſere *ſplendoris*, vt eſt in Haymonis commentario, & noſtra Gloſſa ordinaria ſcripta: quod in textum tandem relatum eſt, & maiorem nunc librorum partem occupauit. Pariſienſes textu expulere; rectè, noſtra ſanè ſententia. 410. - MS. H.

C. 5. v. 4. *Et commorabitur' in medio domus eius, & conſumet eum, & ligna eius, & lapides eius.*] Multi libri ſcribunt *& conſumet eam*, feminino genere, tres Pariſienſium (Compl. Di. l. B.) quinque Hentenij, duodecim noſtri (Lob. E. Q. Pl. m. Pl. ang. Ven. &c.) Plures maſculinum genus ſeruant, *eum*, tres & viginti noſtri, Leod. O. L. P. Mog. Nuren. Colo. &c. In Brugenſi manuſcripto, ex *eum* factum conſpicitur *eam*. Ex Hebræo & Græco vtrumque ad modum verti poteſt: quãquam enim maſculina ſint pronomina Hebræis & Græcis (non enim omittunt emendatiores Græcorum librorum, Regius & Vaticanus, αὐτὸν) tamen referri poſſunt ad domum, quandoquidem maſculino genere ab vtriſque domus efferatur. Quin, textus circumſtantiæ 411. commorabitur o. בַּיִת οἶκος.

ſtantiæ, id potius videntur exigere, vt *eam* Latinè transferatur, atque ad domum reſpiciatur: conſumi namque domui rectiùs videtur quàm homini tribui; & ligna lapideſque, aptiſſimè ex quibus domus conſtructa eſt, intelligi. Itaque tum ex Græco, tum ex Hebræo, Latini Interpretes ferè *eam* trãsferunt. D. Hieronymi textus legit *eum*; commentarius multum vult alteri, *eam:* Et cõmoretur in ea (domo) & omnia eius ligna lapideſque conſumat. Epanorthotes legendum cenſet *eam*, his verbis: Item d. Et conſumet eam, id eſt, domum, ſecundum Hebræum & antiquos. Pariſienſes quoque eundem legendi modum amplexi ſunt.

412. C. 9. v. 9. *Ipſe pauper & aſcendens ſuper aſinum & ſuper pullum filium aſinæ.*] Multi codices legunt *Aſcendens ſuper aſinam* feminino genere: quibus B. Hieronymi textus adſtipulatur, ac commentarius ſatis conuenit: Et aſcendens habet, ſuper aſinam ſubiugalem, ſiue, ſuper pullum nouum, vtrumque videlicet populum, circumciſionis & præputij. Porrò, quatuor Pariſienſium, & quinque noſtra lectiſſima manuſcripta, Ge. o. p. Di. l. o. Brug. Lob. Leod. O. E., cum tribus alijs vulgaribus, inſuper antiqui Epanorthotæ libri, ſcribunt: *Aſcendens ſuper aſinum.* Hebræa vox חֲמוֹר, quæ Chaldaicè eadem eſt חֲמָרָא, aſinum plerumque ſignificat. Aſina אָתוֹן dicitur, quæ vox eſt in fine huius verſiculi, vbi dicitur *filium aſinæ.* Græci, ex חֲמוֹר hîc ὑποζύγιον ſubiugale tranſtulerunt, id quod & aſinum & aſinam admittit. Caſtigatores, Hentenius, & Pariſienſes, *aſinum* textu donarunt: quibus ſuffragatur Epanorthotes. Item .d. Aſcendens ſuper aſinum & ſuper pullum. Hebræus & antiqui habent aſinum, Require Iudicum v, & 1. Paralip. xxvii. g., vbi Iadias dicitur eſſe ſuper aſinos regis, Hebræus habet ſuper aſinas. quia aliquando pro vtroq. ſexu accipitur aſinus etiam in vulgari. Quibus verbis id inſuper docere videtur, tametſi legatur *Aſcendens ſuper aſinum*, aſinam poſſe intelligi; quemadmodum illis in locis, quibus *aſinos* legitur, quamuis in Hebræo diſertè ſit aſinas, אֲתֹנוֹת. Euthymius, Matthæi enarrans euangelium, eundem intelligit aſinum, quem pullum filium aſinæ; ita vt ſenſus ſit, Aſcendens ſuper aſinum, qui ætate pullus eſt. Cui ſenſui multum vult iſta D. Ioannis citatio: Sedẽs ſuper pullum aſinæ. Matthæi 21, vbi hæc prophetia etiam citatur, Latinè legitur *aſinam*, narraturque cum pullo aſinam fuiſſe adductam: cuius loci occaſione, poſſit hîc *aſinum* cum *aſinam* eſſe mutatum.

Iud. 5. b. 10.
2. Paral. 27. d. 30.

Ioan. 12. b. 15
Matth. 21. a. 5

413. C. 11. v. 10. *Et tuli virgam meam quæ vocabatur Decus.*] Sex noſtri codices, pro *Decus* legunt *Decor*; eo nomine quo prius virga hæc appellata

pellata est, versu septimo, *vnam vocaui Decorem*. Cæterùm, vt plerique, ita & emendatissimi quique libri, cum Tractatorum textibus, posteriori hoc loco *decus* habent, tametsi idem vtrobique in Hebræo sit nomen, יפי. & quidem etiam יפי decorem potiùs quàm decus significat; pulchritudinem enim notat; sed Interpretem, pro eodem hæc accepisse, ideoque, quam prius Decorem vocauerat, postea Decus appellasse, Epanorthotes docet.

C. 12. v. 8. *Et domus Dauid quasi Dei, sicut angelus Domini in conspectu eorum.*] Multi libri scribunt *in conspectu eorum*; plures *in conspectu eius*; duo Parisiensium (V Compl.) & sedecim nostri (Lob. Leod. L. P. H. &c. illo modo; duo & viginti nostri (Brug. O, E, Q, Pl. m. Mog. Nuren. Colon. &c. ac plerique Epanorthotæ, hoc. Rupertus, Carensis, & Richelius, enarratores, exponunt *eorum*: id quod Hebraici ac Chaldaici codices legunt; Græci etiam integriores, Vaticanus, Regius, Basileensis*, cum Theodoriti textu: nam Aldinus & Argentoratensis, pro ἀυτῶν, ἀυτῆς habent. Quare, Hentenius & Parisienses castigatores, in textum id, *eorum* inquam, retulerunt. Porrò Epanorthotes, pluralem numerum ab Interprete mutatum, atque *eius* scriptum existimat. Atqui, Hieronymi, & textus legit, & commentarius exponit, *eorum*. Et qui de domo regia erat, habet commentarius, sit quasi de domo Dei, id est, quasi nuncius Domini & angelicæ dignitatis, in conspectu eorum qui eo tempore fuerint resaluati. Vertit igitur Interpres noster Hieronymus, vt Hebraicè est, *eorum*: nisi dicas, eum, vel Græcæ editionis pronomen *eorum* exposuisse (legit enim *eorum*, non *eius*, & ea quæ D. Hieronymo adscripta est, LXX virorum editio) vel priusquam commentaria scriberet aliter transtulisse, *eorum* nempè, quod Hebraicè, cum *eius* commutasse, ita vt subaudiretur *Domini*. 414.

* Anni 1550.

C. 14. v. 10. *Et exaltabitur & habitabit in loco suo.*] Quod quidam codices, impressi præsertim post primas illas quas sæpè commemorauimus editiones, legunt *habitabitur*, admittere & hoc possit fons Hebraicus: sed, vt pleraque omnia, ita emendatiora manuscripta, *habitabit* habent; nec nostra tantùm, verumetiam Parisiensium; neq. non Hentenij, qui, cum Parisiensibus, in textum *habitabit* recepit: id quod, D. Hieronymi, Altisiodorensis, & Ruperti, commentaria, probant. 415.

NOTATIO IN PROPHETIAM MALACHIÆ.

416. C. 2. v. 10. *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?*] D. Hentenius correxit *vnusquisq. nostrum*: sic enim multi codices legunt, & quidem emendatiores nostri, Brug. Lob. Leod. O. L. Pl. m. atque antiqui Epanorthotæ. Alij multi scribunt *vnusquisque vestrum*: quidam, & *nostrum* omittunt, & *vestrum*, *vnusquisque fratrem suum?* Græcè est: Quid quòd reliquistis vnusquisque fratrem suum? id quod ijs adstipulatur qui habent *vestrum*: cuius personæ pronomine, cæteras omnes huius versus partes, Græci legunt, cùm Hebræi, Chaldæi, melioresque Latini, primæ. Hebraicè est pars ista מַדּוּעַ נִבְגַּד אִישׁ בְּאָחִיו quod si vertas, Cur despicitur vnusquisque à fratre suo, nec *nostrum* continetur, nec *vestrum*; si verò, quod Chaldæus sequitur, & Camhio probatur, Cur despicimus vnusquisque fratrem suum, manifestè continetur *nostrum*, Latineque exponatur *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?* Quam Hieronymi esse translationem, & commentarius disertè loquitur: Propheta se ipsis annumerauit qui deliquerant, vt correptionem eo faciliùs susciperent.

NOTATIONES IN PRIOREM MACHABÆORVM LIBRVM.

417. C. 1. v. 57. *Die* [a]*quintadecima mensis Casleu,* [b]*quinto & quadragesimo* [c]*& centesimo anno, ædificauit rex Antiochus abominandum idolum desolationis super altare Dei.*] Latinorum exemplarium, alia legunt, alia omittunt, *& centesimo*; septem & viginti nostra, Leod. Malmund. O. E. L. Mog. &c. legunt; nouem, Lob. Q. Pl. med. Pl. ang. A. antiquum D. Hunnæi Breuiarium &c., cum decem Hentenij, omittunt. Brugensi manuscripto postea additum esse videtur. Meminit huius Latinorum librorum diuersitatis Hugo Cardinalis. Græcorum antigraphorum similis est varietas. Regium & Complutense addunt, ἐν ἑκατοστῷ: Aldinum, Argent., & Basileense, tollunt. Porrò illud constat, siue legendum sit, siue non, intelligendum esse. Ordine enim procedit sacræ huius historiæ author (Quomodo enim ostendat Annius, quod ait, Machabæorum libris, cùm absque temporibus scripti essent, Iosephum tempora adiecisse? Certè, argumentum, quo docet,

[a] vicesima o.
[b] xv. o.
[c] cent. & quadra, quinto o.

Iohannes Annius in Philonis de temporibus Breuiarum.

docet, Iosephum his in temporibus errasse, infirmum est) ab anno centesimo tricesimo septimo regni Græcorum, quo regnum suum scribit inchoasse Antiochum illustrem, vsque ad hunc centesimum quadragesimum quintum, qui nonus erat regni Antiochi, quo magna clade affectam ab eo narrat Ierusalem, impositumque diuino altari idolum desolationis. Legantur huius capitis versus, vndecimus præsertim, 21, & 30. sequentibus etiã capitibus, pergit ad sequentes ordine annos. Non est verò insolitus numerandi modus, quo minor dumtaxat numerus, maiori; quòd notior sit; suppresso, exprimitur.

C. 12. v. 19. *Et hoc rescriptum *epistolarum, quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ sacerdoti magno salutem. Inuentum est in scriptura, de Spartiatis & Iudæis, quoniam sunt fratres, & quòd sunt de genere Abraham. Et nunc, ex quo hæc cognouimus, bene facitis scribentes nobis de pace vestra. Sed & nos rescripsimus vobis. Pecora ˋnostra' & possessiones ˋnostræ' ˋvestræ' sunt, & ˋvestræ nostræ'. Mandauimus itaque hæc nunciari vobis.*] Arbitrantur Glossematici, Lyranus & Richelius, epistolam hanc, responsionem esse Spartiatarum, ad superiores Ionathæ litteras: nimirum, quòd id producta iam verba significare videantur. Verùm, suspicio mihi est, temerata ea verba ab iis esse, quorum hæc fuerit præoccupata opinio, responsionem esse ad litteras Ionathæ, quæ litteris Ionathæ subijciatur. At, quomodo sit responsio ad litteras Ionathæ, quæ ad eorum nihil, quæ Ionathas scripserat, respondet? Scripserat, missas iampridem litteras à Dario Spartiatarnm rege, quibus certiores Iudæos fecerat, fratres Iudæorum esse Spartiatas. Hîc verò scribunt Spartiatæ, repertum esse in monumentis scriptorum, fratres esse Iudæos & Spartiatas, ac ex eodem Abrahæ genere originem ducere, subduntq́. *Et nunc ex quo ˋhæc' cognouimus, &c.*; tanquam qui iam primùm id nouerint, non monitu Iudæorum, sed ex monumentis quæ legi contigerat; ipsique priores id Iudæis scribant. Scripserat, scriptas à Spartiatis litteras de ineunda cum Iudæis amicitia ac societate. Hîc verò, quasi numquam antea, primùm cum Iudæis societatem inire videntur, qui, posteaquam cognouerint ex eodem secum genere Iudæos esse, pecora & facultates suas omnes, cum Iudæis communes esse statuant. Nam, quod habemus, *Sed & nos rescripsimus vobis*, intelligendum est, his litteris: & certè præsens est Græcè, ἀντιγράφομεν rescribimus, quod est, vicissim scribimus, scribimus ipsi vt vos ad scribendum hortemur; non quòd respondeant litteris à Iudæis datis. Scripserat Ionathas de Iudaicæ reip. statu. hîc verò Spartiatæ, tanquam qui nihil litterarum acceperant, ad scribendum ea de re hortantur, quod fratres fratribus de

418.

* est o.

ˋ vestra Gr.
ˋ vestræ Gr.
ˋ nostræ Gr.
ˋ nostræ vestræ Gr.

ˋ hoc 3 MS.

rerum suarum statu scribere congruat: *Et nunc ex quo hæc cognouimus, benefaciatis scribentes nobis de pace vestra.* sic enim Nurenburgensis editio anni 1478, & manuscriptum D littera notatum, legunt, *benefaciatis.* Græcè est καλῶς ποιήσετε *benefacietis*, id quod alius reddit, *existimauimus vos rectè facturos esse.* Quod si *benefacitis* quis legendũ contendat, atq. ad superiores Ionathæ litteras respici; animaduertat, quàm non de pace sua ac Iudęorũ Ionathas scripserit, sed de bellis potiùs quibus continuò appetebantur, quamuis tunc, vt sæpe aliàs, diuino ipsi auxilio liberati, hostesq. ipsorum depressi essent. Obseruandumq. est, omnino nihil, in hac Spartanorũ ad Iudęos epistola, de bellis, quibus multo iam tempore Iudæi fuerant diuexati, mentionis esse. Vtique, si ijs respõderent litteris, quibus id scripserat Ionathas, haud prætermisissent, quin fratribus cõgratulati de adepta sæpe victoria fuissent, atque ad agendum semper fortiter animũ addidissent, ac auxilium, si opus esset, ad facultatum, quas cõmunes esse volebant, defensionem, promisissent, aut saltem aliquid huiuscemodi significassent. Quare, non Spartiatarum ad Ionatham responsionẽ hanc esse existimo; sed eas ipsas litteras, quas scribit Ionathas, à Dario Spartiatarum rege, ad Oniam summũ sacerdotem fuisse iampridem missas, quibus declaratum fuerit, fratres esse Iudæorũ Spartiatas, & de amicitia ac societate significatum: quarum exemplum, vt Ionathas suis subiecit litteris; ita hîc subiectum legitur. Hæc sunt litterarum Ionathæ verba: *Iampridem missæ erant epistolæ ad Oniam summum sacerdotem, à Dario qui regnabat apud vos, quoniam estis fratres nostri, sicut scriptum* (vel, quod est in plerisque emendatioribusque manuscriptis, *rescriptum*: id enim Interpres posuit pro ἀντίγραφον siue exemplum, hîc, vt inferiùs, vbi, ante exempli huius subiectionem, præmittitur *Et hoc rescriptum*) *continet quod subiectum est. Et suscepit* ˋ *Onias*' *virum qui fuerat missus cum honore: & accepit epistolas* ¯ *in*' *quibus significabatur de societate & amicitia.* Vides quàm omnia huic sententiæ respondeant? Accedit verò Iosephi historia, quæ, eo loco, quo, gesta sub Onia pontifice narrat, litteras recitat Lacedæmoniorum regis Ad Oniam, sensu reque ipsa, cum his quæ hîc recitantur, per omnia conuenientes. Verba hæc sunt: Rex Lacedæmoniorum Arius Oniæ salutem. Legentes scripturam quandam, inuenimus ex vno esse genere Iudæos & Lacedæmones, ˋ ex ea quæ cum Abraham cognatione'. Iustum est ergo, vt, fratres existentes, transmittatis ad nos, de quibuscumque velitis. Faciemus verò & nos idem: & ea quæ vestra sunt, propria ducemus; & ea quæ nostra ipsorum, communia vobiscum habebimus. Suffragantur eidem sententiæ codices Græci, qui, non vt Latini, *Et hoc rescriptum epistolarum quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ;*

Adonias o. 5 MS.

Lib. 12. antiq. Iud. ca. 5.

ἐκ τῆς πρὸς ἀβραὰμ οἰκειότητος.

sed,

sed, *quas miserat Oniares. Rex Spartiatarum Oniæ*, habent. Pagnini verò noua versio manifestiùs: Quas Darius misit ad Oniam. Rex Spartiatarum Oniæ. his ergo adductus, arbitror, Latinum textum, vt vulgò legitur, & quidem in omnibus nostris tam scriptis quàm impressis libris, deprauatum hîc corruptumque esse: quòd, vt dixi, citra dubium aliquibus persuasum fuerit, responsionem esse ad Ionathæ litteras, quæ Ionathæ litteris subijciatur. Priusquam verò, quomodo restitui hac parte textus possit; videamus, de quibusdam diuersitatibus est disserendum. Nonnulli libri *Et hoc rescriptum epistolarum quod misit Onias* legunt: sed, manuscripti plerique atque emendatissimi quique, *miserat* habent, id quod in textum Hentenius & Parisienses castigatores retulerunt. Aoristum ἀπέστειλεν, Interpres, plusquamperfecto *miserat*, vertit; agnoscens, eas has esse litteras, quarum, suarum litterarum initio, Ionathas mentionem fecerat. Aliqui, ex eodem, quem suprà diximus, errore, *misit* substituere. Altera est varietas distinctionis: quidam codices interpungunt *Quod miserat Onias rex Spartiatarum. Onias Ionathæ*; quidã *Quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ*. huic secundo interpungendi modo, adstipulantur, Aldi præsertim & Germanorum Græca Biblia, καὶ τοῦτο τὸ ἀντίγραφον τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἀπέστειλεν ὀνιάρης. βασιλεὺς σπαρτιατῶν ὀνίᾳ ἱερεῖ μεγάλῳ χαίρειν, Et hoc exemplum litterarum quas miserat Oniares. Rex Spartiatarum Oniæ sacerdoti magno gaudere. Regia editio ex Complutensi habet ὧν ἀπέστειλαν. ὀνιάρης βασιλεὺς σπαρτιατῶν ὀνίᾳ ἱερεῖ μ. χάι. quas miserant. Oniares Rex Spartiatarum Oniæ sacerdoti mag. gau. Tertia demum est diuersitas in proprio regis Spartiatarum nomine. In Ionathę epistola priùs δαρεῖος siue Darius vocatur; postea, vbi subijcitur exemplum epistolæ ad Oniam, *Oniares*: nam *Onias* in Latino corruptè legi non dubitamus. Porrò Iosephus ἄρειον Arium appellat, & in Ionathæ ad Spartiatas, & in Spartiatarum ad Oniam litteris: quo nomine, sextus Babyloniæ rex, apud Berosum legitur nuncupatus. *Arius* & *Darius*, satis mihi manifestum videtur, idem huius esse nomen, siue alteri vel desit vel redundet *D*, siue vtrumque in vsu fuerit. *Oniares* verò & *Darius* siue *Arius*, an duo sint eiusdem nomina, an vnum idemque, cuius principio, nunc præponi, nunc auferri soleat oni; certè enim *Oniares* interpreteris fortitudo mea Arius: יאו *On* siquidem fortitudinem signat (possit &, si id velis, fortitudo mea Ares, siue Mars, à quo ἄρειος Martius dicitur) an verò *Oniares* mutatum sit ex *Ariaues* aut *Dariaues*, quomodo ab Hebræis nomen *Darius* effertur, ignoro. Vtut sit, existimarim, ab Interprete nostro, lectum versumque ante epistolam à Spartanis missam, *Oniares*: id quod deprauatores mutarint cum *Onias*, addito nomine *Ionathæ*. hanc

Rex Onias o. o.

thæ. hanc enim coniecerim germanam esse Interpretis scripturam, *Et hoc rescriptum epistolarum, quod miserat Oniares. Rex Spartiatarum Oniæ sacerdoti magno salutem*: quæ, vt, cum Græcarum editionum Aldi & Germanorum scriptura, omnino conuenit: ita, ad Latinorum codicum vulgarem lectionem, proximè accedit.

NOTATIONES IN POSTERIOREM MACHABÆORVM LIBRVM.

419. C. 1. v. 18. *Facturi igitur, quinta & vicesima die mensis Casleu, purificationem templi; necessarium duximus significare vobis: vt & vos quoque agatis diem scenopegiæ.*] Sedecim nostra manuscripta, Brug. Lob. Leod. Malm. Breui. O. Q. L. V. &c., tollunt, Græcis libris similiter, *Die; Quinta*, habent, *& vicesima mensis Casleu*. Quatuor ex illis, Malm. O. Q. V. tollunt insuper *&*, quod est post *vt* coniunctionem (superfluit enim alterum, aut *&* aut *quoque*) *Vt vos quoque agatis*. Brugense, quod minùs est verisimile, aufert *vt*: *Et vos quoque agatis*. Illud, Græco consonat· ἵνα καὶ αὐτοὶ ἄγητε, vt & ipsi agatis. Sequitur in Græco, ὡς σκηνοπηγίας instar scenopegiæ, vel, vt scenopegiæ, subaudi, solemnitatem agitis. Græca Aldi & Germanorum Biblia legunt ἕως σκηνοπηγίας, vsq. ad scenopegiam, ἕως pro ὡς: quod si verum est, petunt dedicationis solemnitatem toto penè anno, à mense Casleu vsque ad Tisri, à nono vsque ad septimum, celebrari. Verius est igitur quod in Complutensibus, ὡς σκηνοπηγίας. Interpres addidit quod subauditur *diem scenopegiæ*: non tamen addidisse opinor, quod est in quatuor Hentenij exemplaribus, nullis verò nostris, *Diem festum scenopegiæ*. Cùm verò addiderit quod subauditur, omiserit ne quod exprimitur, aduerbium similitudinis ὡς; præsertim cùm ad rem non parum faciat? D. Iansenio verisimile est, scriptorum vitio omissum esse, omninoque legendum: quòd, non festum scenopegiæ siue tabernaculorum petant celebrari; id enim decimoquinto septimi mensis, qui Tisri dicitur, die celebrandum erat; sed, templi purificationem altarisque dedicationem, instar festiuitatis tabernaculorum, octo nimirum diebus, & cum palmarum ramis: Possit igitur, *vt*, id quod omittit Brugense manuscriptum, aut, quod alia, *&* in *vt* mutatum, hunc in locum transferri: *Vt vos quoque agatis vt diem scenopegiæ*. Cæterùm, nono huius capitis versu, vocantur hi dedicationis festi dies, *dies scenopegiæ: Et nunc frequentate dies scenopegiæ mensis Casleu*; nempe, quòd in modum solemnitatis tabernaculorū agi eos voluerint: egeruntque in modum tabernaculorum, vt est decimo huius libri capite, cum lætitia, dies octo,

In caput 23. Concordiæ euangelicæ.

octo, recordantes, quo pacto, ante modicum temporis, solemnem tabernaculorum diem, in montibus & speluncis, bestiarum more, transegerant. Quare etiam rectè locus intelligatur, tametsi similitudinis aduerbium *vt* non addatur.

C. 1. v. 34. *Considerans autem rex,* ᵃ *&* ᵃ *rem' diligenter examinans,* 420.
fecit ei ᵃ *templum',* ᵇ *vt probaret quod factum* ᵃ *erat'.* Sic plerique, cùm scripti, tum impressi, codices, legunt; adstipulantibus Glossematicis, Lyrano, & Richelio. Octo autem nostra, eaque antiquiora & emendatiora, manuscripta, quæ paulò pòst suis indicabimus nominibus, cum Hugonis Carensis antiquioribus libris, auferunt postremam huius versus partē *vt probaret quod factum erat.* Græca Complutensis editio habet, ᵃ περιφράξας ὁ βασιλεὺς * ἱερὸν ἐποίησε, Circumsepiens autem rex * ᵃ templum' fecit. Interpres legisse videtur φράσας, à φράζω considero; pro φράξας, quod est à φράσσω sepio. ᵃ τὸν τόπον, quod addunt Aldi & Germanorum Biblia, non legit; vt in Regijs & Complutensibus non legitur: putarim, expositionis gratia adiectum. Sequitur, atque in alijs editionibus simili modo, δοκιμάσας τὸ πρᾶγμα: id quod verti potest, & *explorans* siue *examinans rem*, &, quod idem est, *probans factum*. Quare, nihil mirum, in integrioribus libris, id *vt probaret quod factum erat*, non legi, cùm ex altera esse videatur eiusdem partis translatione.

ᵃ rem & o, ᵃ tunc o. ᵃ exẽplum o. ᵇ 1 MS. Clittera notatum, ᵃ est 3. MS.

ᵃ ἐπιφράξας R. ᵃ τὸν τόπον Gg. * locum Gg. ᵃ aut, sacrum

Sequitur versus 35, qui in impressis codicibus est hunc in modum: *Et cùm* ᵃ *probasset', sacerdotibus* ᵃ *donauit' multa bona,* ᵇ *& alia' atque alia* ᵃ *munera':* ᵇ *&* ᵃ *accipiens'* * *manu sua* ᵃ *tribuebat' eis*: quæ, & vulgarium ferè manuscriptorum, ac Glossematicorum Lyrani & Richelij, lectio est; exceptis dumtaxat varietatibus quibusdam, quas margo indicat. Porrò, vetustiora emaculatioraque manuscripta, longè aliter habēt: *Et si quibus donauerat rex multa bona* ᵃ *accipiebat' ex hoc & tribuebat,* nec plus addunt. Sic, Brugense, Lobiense, Leodiense, Malmundarience, Hunnæi Breuiarium, O, L, R: nisi, quòd, Brugense, *dominauerat* pro *donauerat*; & L. *sic* pro *si* habeat. Testatur & Hugo Cardinalis, in antiquioribus libris esse: *Et si si quibus prius dominatus fuerat rex, multa bona accipiebat ex hoc tempore & tribuebat.* verùm hîc addita sunt explicationis ergô, *prius* & *tempore*. Est hoc loco iterum duplex eiusdem Græcæ sententiæ interpretatio; in vulgaribus libris vna, in eximijs altera lecta. ᾧ οἷς, est Græcè, ἐχαρίζετο ὁ βασιλεὺς πολλὰ διάφορα ἐλάμβανε ᾧ μετεδίδου: quod est ad verbum, Et quibus ᵃ donabat' rex multa diuersa accipiebat & tradebat. Posterior, antiquiorum manuscriptorum lectio atque interpretatio, multò, huic quod Græcè legitur, vicinior est: itaque & hoc nomine præferenda. Clarum est autem, manifestum esse errorem, quod est in quibusdam, *dominatus*

421.

ᵃ probauit 1 MS. ᵃ donauerat rex 1 MS. ᵃ dedit 1 MS. ᵇ 20 MS. ᵃ innumera 11 MS. ᵇ 5 MS. ᵃ accipiebat 2 MS. * munera 1 MS. ᵃ retribuebat 2 MS. ᵃ tradebat 5 MS. ᵃ excipiebat o.

ᵃ aut gratificabatur

fuerat, *dominabatur*, vel *dominauerat*, pro *donauerat*: hoc enim, non illud, χαρίζεσθαι notat. Hanc verò Interpretis conuersionem, quòd obscura sit; vt & fons ipse; cum altera illa mutarunt, quæ clarior est, & paraphrasticῶς rem explicat. Eius autem prima particula *& cùm probasset*, ex eodem illo est, quod superior versus habet, δοκιμάσας τὸ πρᾶγμα, quam, exemplar C notatum, habet, omisso illo *vt probaret quod factum erat*. Quinque nostra & 4. Hentenij exemplaria, vtramque interpretationem connectunt coniunguntque: & quędam quidem eorum, eam quę germana est nostri Interpretis præponunt; quædam postponunt alteri. ex illis C, ex his est Q. Sed hæc, quia, & longa & spuria sunt, nolo hîc recitare: potiùs adscribam, quomodo, locus integer, genuinè pureque legatur. Itaque, hunc id in modum, ex antiquis codicibus, fieri arbitror: *Considerans autem rex, & rem diligenter examinans, fecit ei templum: & si quibus donauerat rex multa bona accipiebat ex hoc & tribuebat*. cuius, sensum, existimarim, dari posse huiusmodi: Cognita Rex perspectaque rei veritate, locum in quo diuinus ignis absconditus fuerat, sacrum reddidit ac consecrauit: &, si in quos Iudæorum antehac munificus fuerat; vt certè in multos fuerat; iam, multa eis bona, suis accepta manibus, per se elargiebatur.

422. C. 2. v. 11. *Et dixit Moyses, Eò quòd non sit comestum quod erat pro peccato, & consumtum est.*] Pro *comestum*, quod, post Moguntinam, pleræque omnes typographorum editiones habent, manuscripta exemplaria ferè *mundatum* legunt, tam antiqua, quàm quæ ætate posteriora sunt. Duo, C, & D, litteris notata, scribunt *mandatum*: quibus, Nurenburgensis editio anni 1478, conformis est. Vnum, Atrebatensis Collegij sericatum, *manducatum* habet, quamquam addat & *mandatum*: in altero, A signato, expuncto *mundatum*, scriptum est *manducatum*. Richelius, disertè legit atque interpretatur *manducatum*: Carensis, hanc, cum alijs manuscriptorum varietatibus, exponit. Hanc autem, *manducatum* inquam, genuinam esse existimarim lectionem: quam mutarint scribæ, quòd minùs eis verosimile videretur, diuino igne exustum fuisse sacrificium, quia non sit manducatum; potiùs, quia non sit mundatum. Porrò hîc respicitur ad locum Leuitici, qui decimo est capite; quo, Moyses, cùm hircum pro peccato oblatum exustum reperisset, increpat Aaronis filios, quòd eum non comederint. Inter hæc, est eo Leuitici loco, hircum qui oblatus fuerat pro peccato cùm quæreret Moyses, exustum reperit: iratusque contra Eleazar & Ithamar filios Aaron qui remanserant, ait, Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto &c. In Græco fonte apertè est *manducatum*· διὰ τὸ μὴ ἐσθιῶσθαι τὸ περὶ

Leuit. 10. d. 16. 17.

τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας ἀνηλώθη. Quod in impressis codicibus legitur, *comestum*, non minus aptum est quàm *manducatum*: sed manuscripti, *manducatum* potiùs Interpretis esse scripturam, loquuntur, in quibus, à nobis quidem, nec inuentum est *comestum*. putarim, *comestum*, ex aliquorum esse correctione, qui viderint, *mundatum* loco non conuenire. Scriptor sericati manuscripti Collegij Atrebatensis, quod, id esse arbitror, quod Hentenius notauit, transtulit hunc in locum Leuitici verba, coniunxitque varias huius loci lectiones; hoc modo: Et dixit Moyses, Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto? eò quòd non sit manducatum, mandatum quod erat pro peccato, in loco sancto, & quod non sit manducatum, mandatum quod erat pro peccato, consumtũ est. vbi, errore, eadem verba repetita videntur. *Et*, quod est ante *consumtum* (*Consumtum* enim legendum, non, vt nonnulli malè, *consummatum*) non pauci libri auferunt: & quidẽ etiam Græci auferunt; sed, vt multi, ita emendatissimi quiq. Latini, addunt. Possit pro *etiam* accipi, nempe, *vt holocaustum*. ἀνηλώθη 99.

C. 2. v. 13. *Et qualiter construens bibliothecam congregauit de regibus libros & Prophetarum & Dauid.*] *Qualiter*, quidam codices omittunt; malè: quidam eius loco *vt* legunt; bene; sic namque & in emendationibus est. *Construens*, seruant vno consensu boni libri: quare in nonnullis vitiosè scriptum est *constituens*, tametsi etiam hoc vox Græca admittat. Pro *regibus*, pleraque manuscripta, cùm Hentenij tum nostra, & priores typographorum editiones, Richelio suffragante, *regionibus* habent. Duo tantùm manuscripta nostra, Plantini latum, & Hunnæi V, *regibus* scribunt, quod est in posterioribus typographorum editionibus. Cæterùm, hoc, *regibus*, Græco cum fonte conuenit, qui hunc habet in modum· καὶ ὡς καταβαλλόμενος βιβλιοθήκην, ὅπου συνήγαγε τὰ περὶ τ βασιλέων καὶ προφητῶν καὶ τὰ τ̃ Δαυὶδ. id quod est: Et vt conficiens bibliothecam, congregauit ea quæ de regibus & Prophetis & ea quæ Dauidis. Vnde vel solùm colligi non obscurè posse videtur, Interpretem, *regibus*, non *regionibus*, conuertisse. Nam quod Græcè est, *ea quæ de regibus*, exposuisse eum manifestum est, *libros de regibus*. Neque verò coniunxit *de re.* cum *congregauit*, & *libros* aut sine adiuncto posuit aut ad sequentia retulit: cùm Græca, nec vocem *libros* habeant, nec illam distinctionem vllo modo patiantur: Porrò, quia præposuit τὸ *de regibus* τοὺς *libros*: nostri, iunxerunt illud *de re.* cum *congregauit*, scripseruntque *de regionibus*, quòd congregare de regibus non aptum esse videretur. Mutato autem *regibus* in *regionibus*, quoniam voces *Prophetarum* & *Dauid* quæ sequuntur, non satis commodè præcedentibus hærere videbantur, sustulerunt quidam antecedens &, ita vt esset *Congregauit de regionibus libros Prophetarum & Dauid*: verùm, 423.

& illud, vt in pluribus adhuc codicibus, ita in antiquioribus conspicitur. Germana igitur, salua sententia meliori, huius loci lectio est: *Et, vt, construens Bibliothecam, congregauit, de regibus libros, & Prophetarum, & Dauid.* Interpres, huic καὶ προφητῶν, subaudiuit τὰ τῶν; itaque vertit *& Prophetarum*. s. libros: cùm alioqui verti possit *libros de regibus & Prophetis*. cōtinent enim libri Regū, Regum & Prophetarum gesta.

424. C. 3. v. 1. *Propter Oniæ pontificis pietatem & animos odio habentes mala.*] Multi codices, Carensi & Richelio adstipulantibus, addunt *dispositionem &*, hoc modo, *Propter Oniæ pontificis dispositionem & pietatem*: verùm illud, tum in præstantioribus codicibus non legitur; nostris Brug. Lob. Leod. Malm. Breui. O. E. L. & alijs tribus; tum Græcè non est. Quare meritò Hentenius castigator textu pepulit. Monet & Lyranus non esse in correctis libris, nec de textu esse. Quod sequitur *Et* [a] *animos' odio habentes mala*; manuscripta tria Q. Pl. ang. G., scribunt hunc in modum: *Et animam odio habentis mala*. Quem scribendi modum (quanquam magis conueniat *animum*) illi præferri posse existimarim, quod certiùs commodiusque ad Oniam se referat. De Onia enim, non de alijs qui Oniæ adhæserint, de quibus Lyranus & Richelius; quorum, ea est, quæ vulgaris lectio; exponunt, intelligendum hoc esse, clarè satis Græca loquuntur· διὰ τὴν ὀνίου τοῦ ἀρχιερέως εὐσέβειάν τε καὶ μισοπονηρίαν: id quod κατὰ πόδα transferas, Propter ipsam Oniæ summi sacerdotis pietatemque & [b] auersationem' malitiæ. Hunc verò scribendi modum, qui nobis præferri posse videtur, alia quædam exemplaria ex parte referunt. Duo namque, O & C, habent, *Et animos odio habentis mala*; quinque Malm. E, A, Tril. Mogunt. *Et animo odio habentis mala*.

[a] animo 2 *MS.*
[b] animas 1 *MS.*
[c] odium

425. C. 14. v. 21. *Et singulis sellæ prolatæ sunt & positæ.*] Vnum Parisiensium manuscriptum, Di. o.; vndecim Hentenij; quatuordecim nostra, Brug. Lob. Leod. E, L, Q, Pl. m. &c.; addunt *à* præpositionem: *Et à singulis sellæ prolatæ sunt & positæ.* quæ, eam quæ Græcè est, præpositionem παρὰ, exprimit. παρ' ἑκάστου, id est, à singulis. Non id tamen ita intelligendum est, quasi duces ipsi sibi sellas protulerint posuerintq.; propter quod ablatam à quibusdam fuisse præpositionem autumo; sed, quòd, ab vtraque vtriusque ducis parte, per ministros nimirum, prolatæ ac positæ sint. Græca Regis editio, ex Complutensi, habet· καὶ προσῆλθε παρ' ἑκάστου δίφραξ· ἔθεσαν δίφρους· Et accessit à singulis sella· posuerunt sellas: quæ, potiùs fuit Interpretis nostri lectio, quàm ea quæ in Aldinis & Germanicis est Bibliis, καὶ προσῆλθε, καὶ παρ' ἑκάστου διαφόρους ἔθεσαν δίφρους· Et processit (s. dies constitutus, vel, dux vterque) & à singulis diuersas posuerunt sellas.

NOTA-

NOTATIONES
IN EVANGELIVM SE-
CVNDVM MATTHÆVM.

Capitis 3ii versu 16°, *Et vidit spiritum Dei, descendentem sicut columbam, & venientem super ipsum.*] Hæc vnius manuscripti lectio, eius quod à Parisiensibus notatum est, S. Germani Iati, minimè est contemnenda: sic enim rectè, & Græca vertuntur, & Syra. Cæterùm, altera, *Et venientem super se*, quæ vulgò recepta est, estque in omnibus manuscriptis nostris, numero triginta tribus, ac prioribus typographorum editionibus, germana Interpretis translatio esse videtur: nam & eam Græca, necnon Syra, admittunt. Nicolaus Zegerus, in suis in Matthæi Euangelium scholiis, putare se ait, Interpretem vertisse *ipsum*, quìa id fideliora habeant exemplaria: verùm pòst, cùm ad castigandum textum se dedit, melius editionis nostræ exemplaria perscrutatus, scripsit, *super se* legendum iuxta codices antiquos, potiùs quàm *super ipsum*, quemadmodum habent nonnulli codices noui. Noui codices qui *super ipsum* habeant, sunt posteriores aliquot Typographorum excusiones; Quentelianorum duæ, & quædam aliæ. Quidam, quod dicitur, *Et vidit spiritum Dei*, ad Baptistam referunt, itaque malunt *super ipsum* vertere: quidam ad Christum referunt, probantque *super se*. Vtrumque intelligendi modum admittat fortassis Interpretis translatio *super se*, quèadmodum id quod Marci primo transtulit *in ipso*, Descendentem & manentem in ipso: neque enim perpetuò reciproci & non reciproci pronominis differentiam obseruare est solitus. 426. a manentem o.

C. 4. v. 10. *Tunc dicit ei Iesus: Vade Satana.*] Tres nostri codices addunt *retro: Vade retro Satanas*; E.Pl.m. Atr.s. quibus tres Parisiensium consentiunt, Ge. l. Compl. Pau. quanquam Complutensis *retro me* habeat. B. Augustinus, in Psalmum scribens nonum, ad similem profert modum: *Redi retro satanas.* Hentenius signauit quatuor codices *post me* addere; falsus'ne Parisiensium signatione, multùm equidem ambigo. His Latinis codicibus, Græci complures volunt, qui ὑπαγε ὀπίσω μου a σατανᾶ legunt, quomodo & apud Græcum Theophylactum legitur. Porrò, pleraque nostra Latina exemplaria, cum excusa, tum scripta, nihil adijciunt huiusmodi; tantùm, *Vade satanas*, aut *satana*, habent; Brug. Lob. Leod. O. Q. L. Mog. & cætera viginti nouem, quibus antiqua Epanorthotæ suffragantur. Suffragantur & Græca antigrapha non pauca, quæ ὑπαγε σατανᾶ dumtaxat 427. *Beda vtriusq. lectionis meminit*: Vade satanas. *s. in æternã damnationem. si autem secundum aliud exemplar quis voluerit legere*, Vade retro satanas; *potest ita sentire, quòd, &c.* a σατανᾶε citat quidam.

 scribunt:

ſcribunt : nec in Syrico textu quidquam illiuſmodi inuenitur. ܐܶܠ ܠܟ ܣܛܢܐ Abi tibi aduerſarie . Apud Chryſoſtomum, hunc enarrantem locum, nihil tale additur. Hieronymus, Druthmarus, Anſelmus, & Euthymius, in proprio loci commentario, denique Origenes tractatu in Matthæum primo, id ſe non legiſſe apertiſſimè docet. Tranſlatum fortaſſis huc fuit à memori ſcriba, ex 16. Matthæi capite, aut Marci 8, vbi Petro dicit Chriſtus, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, *vade poſt me*, ſiue, *retro me*, aut *retro*, ſatana. His enim modis Latinis in libris legitur. Notat his locis Epanorthotes, in antiquis codicibus *Satanas* eſſe: id quod & nos, primo præſertim loco, obſeruauimus.

Mat. 16. d. 23
Mar. 8. d. 33.

428. εἰκῆ. C. 5. v. 23. *Omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio.*] In Græcis codicibus & Syris additur *temerè* ſeu *ſine cauſa*: quod etiam legunt, inter Græcos, Euthymius, Theophylactus, Auctor operis imperfecti, Chryſoſtomus; inter Latinos, Auguſtinus, hunc enarrantes locũ. Verùm, Hieronymus *, etſi in quibuſdã codicibus reperiri fateatur, radi vult, eo quòd, in veris & antiquis pleriſque non inueniatur. Auguſtinus quoq. libri primi Retractationum cap. decimo nono, in Græcis libris non addi teſtatur, quibus hodie conſentit Vaticanus, ad quem caſtigatus fuit codex, quondam doctiſſimi & pietate præſtantiſſimi viri, D. Werneri Neomagi, S. Theologiæ Licentiati, & Atrebatenſis collegij Præſidis; quo vſi, & mirum in modum adiuti fuimus. D. Anſelmus, *ſine cauſa*, inquit, addunt quidam codices: ſed in Græco non additur, nec eſt opus. Hodie, in Latinis libris, non, aut vix, legi videtur: ex noſtris omnibus, tum ſcriptis, tum impreſſis, tum antiquis, tum nouis, vnicus eſt ſcriptus qui habeat; hoc modo: *Omnis qui iraſcitur fratri ſuo ſine cauſa reus erit iudicio*; in quo & prætereundum ſignatur. Quamobrem demiror id quod Eraſmus ait, Quid hîc adferent qui contendunt hanc tranſlationem ab Hieronymo fuiſſe caſtigatam? Quod damnat, relictum eſt. Immò verò, hoc ex loco ſimul & aliis, collegerim, fuiſſe eam ab Hieronymo caſtigatam, quòd non ita habeat vt olim lectum fuit: quanquam, vetera inolitaq́ue menda, aliquando reuerſa ſint, nouaq́. poſtea nata. Iſtud de quo nunc agimus, *ſine cauſa*, omnino veriſimile eſt, fuiſſe primum ab aliquo explicationis gratia additum, aut ex adſcripto commentario in textum relatum: id quod Laurentius Valla, quem Magdalius Iacobus Gaudenſis ſecutus eſt, inconſultè, addi melius quàm omitti, docet.

ܐܝܟܐ

* *In cap. 5. Matt. & l. 2. ad Pel.*

Pl. m.

429. C. 5. v. 39. *Sed, ſiquis te percuſſerit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.*] In multis Latinis codicibus, olim non fuiſſe *dexteram*, teſtis

teſtis eſt Auguſtinus, cap. 30. libri primi De ſermone Domini in monte. Fuiſſe autem in exemplaribus Græcis, quibus maior fides adhibenda fuerit, ibidem teſtatur: ſicut hodie, & à Latinis, & à Syriis, & à Græcis, concorditer legitur. nullis enim abeſſe inuenimus. Inter Græcos tractatores, Euthymius; inter Latinos, præter Auguſtinum, Hieronymus, cùm in proprio commentario, tum in fine libri duodecimi in Ezechielem, Druthmarus, & Anſelmus, diſertè expoſuerunt. Apud S. Lucam nulla fit dexteræ mentio, ſed tantùm maxilla & altera nominatur. id quod epiſtola 5. Auguſtinus notat.

Apud authorem operis in Matthæum imperfecti, omittitur: apud Chryſoſtomũ legitur.

Luc. 6 d. 29.

C. 6. v. 4. *Et pater tuus qui videt in abſcondito, reddet tibi.*] Multa Latina exemplaria, teſte Auguſtino in hunc Domini ſermonem*, addunt *palàm: Et pater tuus qui videt in abſcondito reddet tibi palàm.* Addit & vnum eorum quæ hodie exſtant, quod Pariſienſes S. Germani latum dixerunt, *in palam.* Conſentiunt Syra: conformia ſunt Græca; non ea ſolùm, quæ nunc paſſim exſtant, ſed & ea quibus vſi ſunt Interpretes Græci, Chryſoſtomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Euthymius. Veruntamen, in iis exemplaribus Græcis, quæ olim conſuluit Auguſtinus, lectum non fuit: quamobrem, non putaſſe ſe, ait, de eo aliquid diſſerendum eſſe. Nunc etiam, in Græco Vaticanæ Bibliothecæ codice, haud additur: nec in vllis eſt Latinis libris, eorum omnium quos nos vidimus. Neque Zegerus ac Hentenius quenquam obſeruauere. quin & eum, quem Pariſienſes obſeruauerunt, ad Græca, ſuſpicio mihi eſt, immutatum: nam & in fine Dominicæ orationis adijcit: *Quia tuum eſt regnum & potentia & gloria in ſecula ſeculorum.* Sublatum fortaſſis eſt τὸ *palàm*, à B. Hieronymo noſtræ editionis caſtigatore.

430. * *circa initium l. 2.*

ἐν τῷ φανερῷ.

C. 6. v. 6. *Et pater tuus qui videt* * *in abſcondito, reddet tibi.*] Etiam hîc addunt, cum Syris, plerique codices Græci ἐν τῷ φανερῷ *in manifeſto*, ſeu, *in propatulo*: conſentiuntque Interpretes Græci. Attamen, exemplar Vaticanum, iterum conſonat Latinis libris: quorum hîc nec Pariſienſes vllam notarunt varietatem.

431. * *te o.*

C. 6. v. 11. *Panem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodie.*] Vndecim noſtra manuſcripta exemplaria habent *Panem noſtrum quotidianum*: ſed, vt plura, ſic antiquiora melioraque vulgatæ editionis ſcripta, tum noſtra, tum Epanorthotæ, quod impreſſi libri, "*ſuperſubſtantialem*' ſeruant. id quod, hunc ediſſerens locum B. Hieronymus, à ſe expreſſum teſtatur. In Euangelio Lucæ *quotidianum* legitur; In Matthæi quoque, ante Hieronymum, Latini *quotidianum* legerunt, id quod, ex DD., Cypriano, Ambroſio*, Auguſtino*, alijſque, manifeſtum

432. " *ſubſtantialem 2 MS.*

* *L. 5. de ſacramentis c. 4.* * *Enchir. c. 115 & alibi.*

Hieronymus, secundum epistolæ ad Titum caput enarrãs, Vnde & illud, inquit, quod in Euangelio secundum Latinos Interpretes scriptum est: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie; *melius in Græco habetur* Pa. nostrum, ἐπιούσιον, *id est, præcipuum, &c.*

festum est. Vnde adhuc hodie, orationem orantes Dominicam, qua secundum Matthæum vtimur, dicimus *panem nostrum quotidianum*, ita nempe, vt à primis Ecclesiæ fidelibus, continua successione, parentes filios viua voce docuerunt. Græcè est τὴν ἐπιούσιον, quod, ab ἐπὶ & οὐσία deduci potest (sicut ἀπὸ & οὐσία sacri scriptores ἐπιούσιος formauere) quasi *super substantiam*, quod est, præcipuum ac peculiarem, aut, qui super omnes substantias est, & vniuersas superat creaturas, vt Hieronymus intellexit; vel, quasi *ad substantiam*, vt eum panem, id est, victum (panis enim appellatione, cætera omnia nutriendo corpori nostro necessaria, Hebræorum more comprehenduntur) significari intelligamus, qui, nostræ substantiæ, nostræ naturæ sustentandæ, sufficiat, hoc est, vt Græci interpretantur, ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν καὶ τροφὴν ἐπαρκοῦντα, minimè scilicet delicatum, sed frugalem. Hunc panem significare voluisse videtur, qui vertit *quotidianum*, id est, cibarium, quo vesci & sustentari quotidie solemus: quem & Syrus dixit ܠܚܡܐ ܕܣܘܢܩܢܢ panem indigentiæ, seu, necessitatis nostræ.

433. C. 6. v. 13. *Et ne nos inducas in tentationem.*] hæc nostræ editionis scriptura est. Augustinus, libri secũdi De sermone Domini in monte capite 14, & sermonibus De diuersis decimo atque vndecimo, rursus epistolæ ad Probam 121. capite 11, legit: *Et ne nos inferas in tentationem*; quod, ad vocem Græcam εἰσενέγκῃς, magis accedit. Meminit autem, libro illo 2, & nostræ lectionis, his verbis: Nonnulli codices habent *inducas*, quod tantundẽ valere arbitror: Nam ex vno Græco, quod dictum est εἰσενέγκῃς, vtrumque translatum est. subiungit: Multi autem precando ita dicunt, *Ne nos patiaris induci in tentationem*, exponentes videlicet quomodo dictum sit *inducas*. Hunc ad modum Cyprianus atque Ambrosius, vbi Dominicam orationem tractant, legunt: de quo optimè censet Augustinus.

434. C. 6. v. 18. *Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.*] Non pauci Græcè impressorum librorum, tertio hîc addunt ἐν τῷ φανερῷ, in manifesto. Verùm, Latinis codicibus, qui id rursus constanter haud norunt (quamquam apud Bedam additum legatur *in propatulo*) non tantùm Græcum Vaticanę Bibliothecæ exemplar hîc suffragatur, verumetiam ea vniuersa, sedecim numero, ad quæ Parisienses suam noui testamenti Græcam editionem contulere, inter quæ Complutense est. Quibus adde, id quod anno 1534 Colinæus excudit, & Pagnini ex Græco translationem. Quinetiam, Syricus textus, hoc loco id ignorat. nec apud Græcos interpretes, Euthymium, quod eius annotauit interpres, & Theophylactum, quod ipsi in Græca

editione

editione vidimus, legitur. Chrysostomus tamen, commentario suo, vt suprà cùm de eleemosyna ageretur, videtur agnoscere: & Origenes, Homilia quarta in diuersos, legit exponitque, his verbis: Hæc ita omnia facite, vt pater vester qui videt in occulto, reddat vobis in manifesto, in illa manifestatione, de qua dicit Daniel: Et tunc prudentes fulgebunt sicut luminaria cæli: & iterum: Iusti atque alij plures sicut stellæ in æternum. Dan. 12. a. 3.

C. 7. v. 12. *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis.*] Cyprianus, sermone De oratione Dominica, legit: Quæcunque volueritis vt faciant vobis homines *bona*, ita & vos facite illis. Similiter legit Augustinus, libro in hunc Domini sermonem posteriore: *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines bona, ita &c.* annotat autem hunc in modum: In exemplaribus Græcis sic inuenimus: Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. Sed, ad manifestationem sententiæ, puto à Latinis additum *bona* (&c.) Intelligendum est ergo, plenam esse sententiam, & omnino perfectam, etiamsi hoc verbum non addatur. Hæc & alia in eandem rem Augustinus. Græci tractatores hoc verbum haud agnouerunt, Chrysostomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Euthymius. Hodie, nec in Latinis, nec in Syriacis, nec in Græcis codicibus, additur. Quid hîc adferant, qui, editionem nostram, à veteribus virijs, negant fuisse castigatam? 435.

C. 10. v. 8. *Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eijcite.*] Exemplaria Parisiensium Græca, primum, quæ est Complutensis editio, secundum, 4^{m}, 5^{m}, 6^{m}, 7^{m}, 8^{m}, 9^{m}, 11^{m}, 12^{m}; numeri enim notis, exemplaria, ad quæ suam noui testamenti Græcam editionem contulerunt, distinxere; & Syriaca Imperatoris editio, tollunt id quod dicitur de suscitandis mortuis, nempe τὸ *mortuos suscitate*: quod neque reperitur apud interpretes Græcos, Theophylactum & Euthymium. Hieronymus quoque, in commentarijs, cùm reliqua enumeret, huius non meminit. Ne hominibus, inquit, rusticanis, & absq. eloquij venustate indoctis & illitteratis, nemo crederet, pollicentibus regna cælorum; dat potestatem, infirmos curare, leprosos mundare, dæmones eijcere, vt magnitudinem promissorum probet magnitudo signorum. In vno Latino scripto, H littera signato, comperimus non legi; tantùm, *Infirmos curate, leprosos mundate, dæmones eijcite.* In cæteris verò omnibus libris nostris, Beda & Druthmaro suffragantibus, & in Græcis plerisque eorum quos typographi ediderunt, denique in Syriaca Regis editione, minimè deest. Sed in 436. νεκροὺς ἐγείρετε

Syriaca quidem Regis editione, & Græcis libris, post *leprosos munda-te*; in Latinis autem, antè ponitur.

437. C. 10. v. 12. *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax huic domui.*] Verba ista *dicentes: Pax huic domui*, ex Euangelio Lucæ huc esse translata, suspicari liceat. In vetustissimo enim quodam exemplari Latino, Author quidam adscriptum reperit, sed in margine, *Primum dicite, Pax huic domui*; quomodo apud Lucam legitur, cùm Latinè, tum Græcè.* In emendatissimo scripto, quod eximius M. N. Hunnæus connumerauit, Q. litera signato, omnino horum nihil habetur; tantùm *Intrantes autem in domum salutate eam.* Simili planè modo, B. Hieronymi commentario adiunctus textus, habet: cui & commentarius ipse suffragatur. Occultè, ait, salutationem Hebræi ac Syri sermonis expressit. Quod enim Græcè dicitur χαῖρε, & Latinè Aue; hoc, Hebraico Syroque sermone appellatur, שָׁלוֹם לָךְ Salom lach, siue שָׁלוֹם עִמָּךְ, id est, pax tecum. Occultè dicit expressam, Hebræi Syrique sermonis salutationem. Atqui, si addatur *dicentes, Pax huic domui*, non occultè vtiq., sed apertissimè disertissimeq. exprimitur. Occultè autē dicit expressam, in eo quod sequitur: Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autē non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos. quod, quomodo, illis *dicentes, Pax huic domui* omissis, præcedētibus hæreat, ex hoc Hieronymi commentario, est manifestum. *pax vestra*, nimirum, quam salutando precabimini. Ac fortassis, eius loco quod Græcè Latinéque est ἀσπάσασθε αὐτὴν *salutate eam*, scriptū fuit in Hebraico Matthæi prototypo, *pacem precamini illi.* ita enim id Hebræi exprimant. Certè, in Syriaco Euangelio, quod, viri docti existimant, B. Matthæi esse prototypum, vulgari tunc Hebræorum lingua scriptū est, : Et cùm ingredimini domum, postulate pacem eius domus: quemadmodum & alibi, in epistolis D. Pauli, pro salutare, Syriacè est pacem postulare. A pleriſque Græcis codicibus, vt à Syrico Euāgelio, eadem illa verba *dicentes Pax huic domui* tolluntur. Quidam, in Græcis Chrysostomi commentariis non addi testatur. Nos in Euthymio non inuenimus, cuius hæc est enarratio: Ingredientes autem in domum salutate illam. Salutate, hoc est, pacem illi precamini: hæc enim postmodum septuaginta discipulis præcipiens, dixit: In quamcumque domum intraueritis, primùm dicite: Pax huic domui. Reperiuntur tamen verba illa in nonnullis libris Græcis; quinque Parisiensium

Luc 10. a. 5. * πρῶτον λέγετε, εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

α, β, γ, ε, ιδ., ac Regis & Colinæi editionibus, textuque Theophylacti*, & in Latinis plurimis: atque à D. Hilario, Canone decimo, exponuntur.

* λέγοντες, εἰρήνη τῷ ἔθνει τούτῳ.

C. 11. v. 23. *Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cælum* ⁻ *exaltaberis'?* * *vsque in infernum descendes.*] Hieronymus in altero exemplari reperisse se scribit: *Et tu Capharnaum, quæ vsque in cælum exaltata es, vsque ad inferna* ⁿ *descendes.*' Sicque legunt, cum Syris, Græci, & codices, & Interpretes. ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. Vaticanum tamen exemplar Græcum, ad quod D. Werneri codex collatus fuit, & Parisiensium Italicum, conformiter nostro textui habent· μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ. quanquam nobis, ex Vaticano, καταβήσῃ notatum non sit. In vno manuscripto, E notato, vtrumque legendi modum, hoc pacto inuenimus copulatum: Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cælum exaltaberis? & si exaltata fueris, vsque ad infernum descendes. In Lucæ Euangelio, vniformiter omnes, Latini, Græci, & Syri legunt: Et tu Capharnaum, vsque ad cælum exaltata, vsque ad infernum demergêris: ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

438. ⁻ o. * an o. * & o. ⁿ descendisti o. *Euthymius. Theophylactus. Chrysostomus.* *Luc. 10. c. 15*

C. 12. v. 20. *Et* ⁿ *linum' fumigans non extinguet, donec eiiciat* ⁻ *ad' victoriam iudicium: & in nomine eius gentes sperabunt.*] D. Hieronymus respondens secundæ quæstioni Algasiæ, videri sibi ait, ea quæ ex hoc Isaiæ testimonio omissa sunt, primi scriptoris vitio omissa esse, post id *ad victoriam iudicium.* Quod autem, habet, de assumto testimonio in Euangelio minus est: *Splendebit, & non quassabitur, donec ponat super terram iudicium* (pro quo ipse Hieronymus transtulit; illa est enim LXXII translatio; *Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terram iudicium*) videtur mihi accidisse primi scriptoris errore, qui legens superiorem sententiam in verbo iudicij esse finitam, putauit inferioris sententiæ vltimum verbum esse *iudicium*, & pauca verba quæ in medio, hoc est, inter *iudicium* & *iudicium*, fuerant, prætermisit. Enarrans autem 42^m Isaiæ caput, ambiguus loquitur: Quod autem sequitur, *Splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram iudicium*, Matthæus Euangelista non posuit: siue, inter *iudicium* & *iudicium* media, scriptoris errore, sublata sunt. Quidã id sentire malint, certo consilio à Matthæo Euangelista non posita ea esse quæ desunt. Euangelio Hebraico, quod superiori ætate à nonnullis est editum, nihil deest; sed, locus integer, eisdem, quibus ab Isaia scriptus est, verbis, legitur: verùm eius nulla iam apud viros doctos authoritas est. Syriacum, cui multo plus tribuendum meritò est, Græcis Latinisque libris consonat.

439. ⁿ lignum o. ⁻ o. *Isa. 42. a. 4.*

440. C. 16. v. 2. & 3. *Facto vespere, dicitis, Serenum erit, rubicundum est enim cælum; & mane, Hodie tempestas, rutilat enim triste cælum. faciem* 'ergo' *cæli diiudicare* ¯ *nostis': signa autem temporum non potestis scire.* Hos duos versus, testatur Hieronymus, in plerisque codicibus non haberi: quos, Origenes, hoc Matthæi caput edisserens, non agnoscit. Posthæc, inquit, consideremus, quomodo, vt vnum signum è cælo ostenderet postulantibus Pharisæis & Sadducæis responderit, dicens, Generatio praua & adultera &c. Signum autem profectò Ionæ &c. Ab alijs verò omnibus Latinis & Græcis Tractatoribus, veteribus ac recentioribus, quotquot viderimus, versus hos enarrari; & in Latinis, Græcis, ac Syricis, hodie, libris, constanter legi; denique ad quintum Euangeliorum Canonem, in quo cum Luca Matthæus conuenit, ab Eusebio Cæsariensi olim referri, obseruauimus. Nicolaus Zegerus scribit, B. Hieronymum admonere, *scire* in plerisque codicibus non haberi; falsus. Non enim Hieronymus ait, verbum *scire* in plerisque codicibus non haberi: sed, primùm primis capitis verbis, tum duobus superioribus versibus, quorum vltimum verbum, iuxta quod ibi legitur, est *scire*, integrè recitatis, subiũgit (*&c.* enim quod additum est, manifestum est superfluere.) hoc * in plerisque codicibus non habetur: sensusque manifestus est, quòd, ex elementorum ordine atque constantia, possint, & sereni & pluuiæ dies prænosci. Scribæ autem & Pharisæi, qui videbantur legis esse doctores, ex prophetarum vaticinio, non 'potuerunt' intelligere saluatoris aduentum. Ita Hieronymus. fortassis, ex superiori capite duodecimo, vbi similis narratur Pharisæorum petitio, & Domini; his dumtaxat verbis exceptis; responsio, factum est, vt, hoc in loco, scribarum audacia, omissa ea olim aliquando fuerint. Adhæc, Euangelium κτ Marcum, rem eandem, his prætermissis, narrat. Porrò verbum *scire*, legendum ne sit, in fine versuum, an non, variè codices iudicant. Scripti plerique addunt; ex emendatioribus nostris, Brug. Soci. O. L. Q. Addit id & Epanorthotes: notat autem, Quidam antiqui non habent *scire*. quibus consonant, ex nostris scriptis libris, H. & Leod., impressique Moguntinus & alij complures. E. & Lobiensis scripti, pro *scire* legunt *cognoscere*: Plantini medius *iudicare* vel *scire* habet. Vnde videri possit, explicandæ sententiæ gratia, vt hæc, ita illud, adiectum fuisse. Græca pleraque apographa transfodiunt; tantùm, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε, *signa autem temporum non potestis* habent. Quatuor verò Parisiensiũ, δ. ε. ζ. D., pro οὐ δύνασθε, legunt οὐ συνίετε *non intelligitis*. id quod pro eo facere possit *nõ potestis scire*, nisi quòd vulgaris hîc Græcorũ lectio reluceat. Magis verò faciat Syrorum ܠܐ ܡܕܥܝܢ ܐܢܬܘܢ ܕܬܦܪܫܘܢ non nostis dis-
lectio, cernere, siue, vt est ad

* enim o. ¯ o.

Hilarius. Chrysostomus. Augustinus l. 1. quæst. euãg. c. 20. Theophylactus. Druthmarus. Anselmus. &c

* *apud Græcos D. Thomæ Cathena.*

* potuerint

Matth. 12. c. 38. 39.

Mar. 8. b. 11. 12. 13.

Quod in vno Parisiensium exemplari n pro οὐ δύνασθε, οὐ δοκιμάζετε legitur, ex Luca sumtum videtur.

est ad verbum, non scientes vos qui discernatis. Hanc autem partem, interrogando alij, enunciando alij, efferunt. Apud Lucam interrogando legitur: Hoc autem tempus quomodo non probatis? *Luc. 12. g. 56.*

C. 19. v. 17. *Quid me interrogas de bono? vnus est* bonus, Deus.*] Græca & Syra, Græciq́ue Interpretes Euthymius & Theophylactus, habent, etiam in Matthæo: *Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus.* quo modo & Hilarium legisse, tum ex proprio loci commentario, tum ex libro De Trinitate nono, manifestum satis esse videtur. Cæterùm, exemplaria quædam Græca, Vaticanum, & Parisiensium, cum secundo, quod ex Italia acceperant, octauum, Latinis libris consonantia, legunt· τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. sed non addunt ὁ θεός. Origenes, tractatu octauo in Matthæum, vtramque lectionem ponit atque exponit. Augustinus, libri De consensu Euangelistarum secundi capite 63, Matthæi Euangelio tribuit *Quid me interrogas de bono*; Marci & Lucæ *Quid me dicis bonum*. id quod verosimillimum est. Rationi enim maximè est consentaneum, quod annotarunt quidam nostræ ætatis scriptores, lectorem aliquem minùs attentum iudicasse, id quod in Matthæo erat, *Quid me interrogas de bono*, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, non perinde quadrare, quia reprehendat adolescentem Christus, quòd, cùm vnus solusque Deus sit bonus, ipsum bonum vocauerit; itaque substituisse, id quod in alijs est Euangelistis, *Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus.* τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεός. Nam & in Luca est εἷς *vnus*, tametsi nostra editio *solus* habeat. 441. *enim Io. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεός. *Augustinus li. 1. de Trinit. c. 13. legit & explicat* τὸ Quid me interrogas de bono? *Mar. 10. c. 18 Luc. 18. d. 19.*

C. 20. v. 22. *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* V. 23. *Calicem quidem meum bibetis.*] Græci & Syri codices, Græcis Interpretibus suffragantibus, vicesimo-secundo versui addunt: *Et baptismo, quo ego baptizor, baptizari?* vicesimo tertio: *Et baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini*. Libris nostris, qui istud in solo habent Marco, adstipulantur, B. B., Hilarius, Ambrosius *, Hieronymus, & exemplaria Græca Parisiensium duo, β. n. 442. *Marc. 10. f. 38. 39.* * *lib 5. de fide cap. 3.*

C. 20. v. 23. *Sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo.*] *Vobis*, nec in Græcis reperitur, nec in Syris, vt neque apud Græcos Interpretes, Chrysostomum, Theophylactum, & Euthymium. Augustinus etiam, libri primi de Trinitate capite duodecimo, omnino non legisse videtur, quamuis semel aut iterum addatur: nec satis, Hieronymo lectum fuisse, possum ex commentario eius colligere. Existimant quidam fuisse additum, propter id quod sequitur, *Sed quibus paratum est à patre* 443.

meo. Cæterùm, Latini omnes libri, quotquot vidimus, seruant in Matthæi euangelio (nam in Marci omittunt quidam) & enarratores, Beda, Druthmarus, Remigius, Anselmus, Carensis, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius, inter alios, exponunt. Ex veteribus quoque, Hilarius, sic locum interpretatur, vt, eum *vobis* legisse, neque intellexisse tantùm, vero similimum fiat.

Marc. 10. f. 42

444. C. 21. v. 5. *Et sedens super asinam & pullum filium subiugalis.*] Zacharias Propheta, cuius hoc est ab Euangelista citatum testimonium, pro *asinam*, חֲמוֹר habet, id quod *asinum* plerumque significat: qua de re eo loco diximus, de varietate Latinorum codicum, quorum alij illic *asinam*, alij *asinum* legunt, differentes. Dictio etiam ὄνος, in Græco Matthæi textu posita, *asinum* transferri potest; maximè cùm articulo careat: vnde, Græcanicus scholiastes Euthymius, sic intellexit. Deniq. Syriaca dictio ܐܬܢܐ eadem cum illa qua Propheta vtitur חֲמוֹר, eiusdem est significationis, *asinum* plerumque significat, quanquam semel & iterum hoc capite * pro asina ponatur. Verùm, non sic legunt, *asinum* inquam, in Matthæo Latini codices: *asinam* habent, B. Hieronymo * & B. Augustino * suffragantibus. fortè, quia, mandatum de asina cum pullo adducenda præcedit, & narratio de adducta cum pullo asina sequitur; Interpres, similiter vertendum esse Prophetæ vaticinium, existimauit, ita nimirum, vt, & asinam & pullum manifestè complecteretur. Velim hunc in locum ea legi, quæ Tostatus * & Iansenius * Episcopi, de hac quæstione, An pullo dumtaxat insederit Dominus, scripta reliquerunt.

Zach. 9. b. 9.

* V. 2. & 7.
* in proprio commentario.
* L. 2. de consensu euang. c. 66.
* Quæst. 17. in c. 21. Matt.
* in cap. 110. Concordiæ euangelicæ.

445. C. 22. v. 30. *At ille respondens ait: Eo Domine, & non iuit.*] Varia est Græcorum codicum lectio, pro eo *Eo Domine*. Quidam legunt ναὶ κύριε, Etiam Domine; quidam ἐγὼ κύριε ἐγὼ ὑπάγω Ego Domine ego vado; quæ duo, in noui Testamenti à se anno 1563. editi margine Basileenses signarunt; Plerique, quotquot nos vidimus, ἐγὼ κύριε ego Domine. Prima lectio apud Origenem reperitur; Secunda Latinis exemplaribus accedit; Tertia germana esse videtur, quippe, cui, præter Græcorum exemplarium multitudinem, etiam Syri, & Græci Interpretes Theophylactus atque Euthymius, consentiant. Proinde, dubitari fortè possit, Scriptorúmne, vel errore, vel audacia, pro *ego*, positum sit in Latino textu *eo:* quamquam, & in Græco, vocum ἐγὼ & ἔω, eadem sit affinitas & significatio.

Quidam notat, in nonnullis Græcis se reperisse, pro ἐγὼ, ὑπάγω; *sed, vt arbitratur, ad Latinorũ exemplaria castigatis.*

446. C. 23. v. 14. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes. propter hoc amplius

plius accipietis iudicium. Quatuor nostra manuscripta exemplaria (Brug. Leod. H. M.) emendatiora Zegeri (nominatim, Aureum & Corsendoncense) octo Hentenij, antiqua, tum Epanorthotæ, tum ea quæ in Ordinariæ Glossæ margine significantur, versum hunc decimum quartum è medio auferunt. Quibus volunt antiqui Euangeliorum canones: in octauo enim, in quo soli Marcus & Lucas conueniunt, sententia hæc posita est: nec vllus ei, ab ijs libris quibus legitur, siue Græcis, siue Latinis, assignatur in Matthæo canon, nisi vitiosè à quibusdam decimus, qui 15. versus est. B. Hieronymus, & Christianus Druthmarus, in Matthæum scribentes, cùm reliquas increpationes explicent, huius ne mentionem quidem faciunt. Similiter neque Origenes legisse videtur. Apud reliquos tamen Interpretes Græcos, Chrysostomum, Authorem operis imperfecti, Theophylactum, Euthymium, explicatam, & in codicibus Græcis ac Syricis lectam reperimus; sed illi versui, qui Pharisæorum ab ingressu regni cælorum declinantium & prohibentium malitiam redarguit, præpositam, quamuis Græcorum codicum haud pauci postponant, quo ordine, à D. Hilario, in Matthæum commentante, enarrari notauimus. Latini nostri codices complures seruant; at, vario, & ordine, & legendi modo. Quidam * & ipsi præponunt illi versui, qui Pharisæorum regnum cælorum hominibus occludentium improbitatem deplorat. Multi, contra librorum Græcorum fidem, *quia* cum qui mutant: Duo legunt * *deuoratis domos viduarum*, quomodo in Marco & Luca translatum est, & quidem rectiùs; nam κατεσθίειν, non comedere tantùm, sed deuorare significat. Duo *, coniunctionem & præmittunt ei quod sequitur, Græco similiter. Sex * habent *Oratione longa orantes*; duodecim * *In oratione longa orantes*; duo * *In orationes longas orantes*; Vnus * *Simulantes longam orationem*, quod postremum apud Lucam legitur, pleneque exprimit, id quod est Græcè, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι Specie prolixa orantes. Vnus * addit vltimæ parti *autem*; Alter * *enim*: quorum neutrum est in Græco. Tertius * legit *Propter hoc vt amplius accipiatis iudicium.* Quartus * denique est qui scribat, *Ideo accipietis damnationem maiorem*, quæ est Euangelij κατὰ Lucam versio: Nam Græcè idem ferè est quod legitur apud tres Euangelistas; neque hac parte tantùm, sed & reliquis huius versus. Videri ex his simul omnibus possit, adiectitius esse hic versus, atque ex alijs Euangelijs huc assumtus, nonnulla facta mutatione, vt, alijs huius capitis in Scribas & Pharisæos comminationibus, esset persimilis. Albertus magnus, non esse de veritate litteræ, sed de Marco & Luca interpositum, docet. Nicolaus Gorran, vacare ait. Epanorthotæ, & noster, & Zegeri, Hieronymi, antiquorum codicum, & canonum, authoritate nixi, existimant superfluere.

* *Atr. G. Compl.*

* *Atr. f. Mar. 12. d. 40 Luc. 20. g. 47.* ὑπ κατεσθίετε.

* *Atr. C.*

* *Lob. Soc. &c.*

* *O, L, &c.*

* *P, S.*

* *Atr.*

* *C.*

* *Tril.*

* *Lob.*

* *Atr.* διὰ τοῦτο μᾶλλον περισσότερον κρῖμα.

C. 23.

447. C. 23. v. 35. *Vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ.*] Hieronymus in Euangelio quo vtuntur Nazareni, pro *Barachiæ*, *Ioiadæ* scriptum reperit.

448. C. 24. v. 36. *De die autem illa & hora, nemo scit, neque angeli cælorum, nisi* '*solus pater*'.] In quibusdam Latinis codicibus additum olim fuit, Hieronymo teste, *neque filius*: cùm in Græcis, & maximè in Adamantij & Pierij exemplaribus, quæ ipse viderat, non esset adscriptum. Cæterùm, edisserit id Adamantius * longè latéque (Et seipsum, inquit, Saluator, secundum hunc locum, coniungit ignorantibus diem illum & horam. Et rationabiliter est quærendum, quomodo, qui, &c.) & alij veteres huius Euangelij tractatores, Hilarius, Chrysostomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Druthmarus. Apud Chrysostomum verò, primùm, legitur, *neque filius hominis*; vt & apud Hieronymum sub finem capitis: Id quod, *hominis* nempe, explicationis gratia ab aliquo est additum. Author operis imperfecti disertè excludit. vrget non sic dictum à Christo fuisse, *neque filius hominis*. legunt autem illud *neque filius*, etiam hodie, tria eorum quæ habemus, Latinorum manuscriptorum, Lobiense, H, Plantini longum: *Neque Angeli cælorum, neque filius nisi pater solus*, seu *solus pater*, habent. Quartum, Plantini medium, id adscribit in margine. Cætera verò haud agnoscunt: quibus Græci, & Syrici libri, Græcanicusque Scholiastes, ac Latini Glossematici, Remigius, Thomas, Carensis, Lyranus, Gorran, Richelus, suffragantur. Porrò in Marci Euangelio planè legitur, capitis 13ii versu 32. Duo manuscripta, B. & So. au., quod addere debeo, pro *solus pater* habent *solus Deus*: venia dignus error qui, de odio hæreticorum, & fidei pietate, descendit.

* pater solus MS. G.

* Tractatu in Matthæum 30.

449. C. 24. v. 41. Pars ista, *Duo in lecto, vnus assumetur, &* '*vnus*' *relinquetur*, in multis Latinis codicibus prætermittitur; Parisiensium octo Di. o. l. Ge. o. l. au. T. Do. Const., nostris sex Leod. Pl. m. H. Pl. Par. I. Reg.; vetustis plerisque Zegeri, antiquis Epanorthotæ. Dein, in Græcis plerisque omnibus & Syricis libris non habetur. Præterea, à Tractatoribus, Hieronymo, Theophylacto, Druthmaro, Euthymio, & Authore operis in Matthæum imperfecti, non legitur. Hentenius Castigator, textu expulit. Epanorthotes, Quod moderni, inquit, addunt, *Duo in lecto, vnus assumetur & alius relinquetur*, tantùm est Lucæ xvij. Cæterùm, ab Origene, Chrysostomo, Hilario, Beda, & Anselmo, Matthæum enarrantibus, exponitur: & in Græco Parisiensium ex Italia exemplari reperitur, his verbis· δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, Duo in lecto vno; vnus assumitur, & vnus relinquitur.

* Al. alius

Luc. 17. §. 34

Similis

Similis est apud Lucam varietas, circa illud, *Duo in agro, vnus assumetur, & alter relinquetur*. Nam in Syricis quidem legitur; in Latinis verò & Græcis codicibus, his legitur, alijs minimè. Græci multi legunt (α. β. γ. ε. ζ. & alij quidam, δύο ἔσονται, habent, ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται) plures omittunt. Latini plerique legunt: duo Parisiensium (Ge. o.l.) vnus noster (Pl. par.) omittunt. Alteri ex nostris, Pl. m., infartum videtur. Tertius, D notatus, alio loco id habet, secundo nempe, hoc est, post eos qui in vno lecto, cùm 3°. scribi soleat. Inter Commentatores, Ambrosius, Augustinus, & Beda, edisserunt: at, Author operis imperfecti, & Euthymius, in Matthæum scribentes, cum Theophylacto, non agnoscunt. Authoris operis imperfecti, verba sunt: Et Lucas quidem Euangelista, exponit de duobus in lecto, & de duobus ad molam. Præsens autem Matthæus, de duobus in agro, & de duobus ad molam. vbi enim Lucas posuit, *duo in lecto*, ibi Matthæus posuit, *duo in agro*. Ex quo intelligere nobis datur, quoniam lectum & agrum ambo Euangelistæ idipsum intelligere voluerunt. hactenus ille. R^mus Ianseníus existimat, vtriusque, Matthæi, & Lucæ, Euangelio, ex alterius ipsorum, adiectam esse, quæ deesse putata est, tertiam partem; nec Lucam posuisse eos qui in agro, cùm noctem dixerit; nec Matthæum expressisse eos qui in lecto, cùm diem præmiserit. 450. *Luc. 17. g. 35.* *Augustin. lib. 2. quæst. euang. c. 44.*

C. 25. v. 1. *Exierunt obuiam sponso & sponsæ.*] *Et sponsæ*, sicut in Latinis exemplaribus constanter legitur, quamquam, in eo qui Ioannis Arborei commentarijs additus est, textu, sit omissum; ita in Græcis concorditer non legitur. His volunt interpretes Græci, Euthymius, Theophylactus, Chrysostomus. Illis, textus Syriacus, tractatoresque, D. Hilarius, imperfecti operis Author, & B. Anselmus, consentiunt. Origenes habet vnde videri possit legisse: Et suggestionem quidem, oportere in obuiam ire sponso verbo & ecclesiæ immaculatæ, omnes quidem audierunt, & surrexerunt &c. Habet verò item vnde videri possit non legisse: Et veniunt in obuiam Saluatori, qui semper paratus est venire ad virgines eas, vt simul 'ingrediantur' cum dignis 'eorum' ad beatam sponsam Ecclesiam; Et postea: Et propterea non ingrediuntur, cum verbo, ad sponsam Ecclesiam, nec cum Christo ad eos qui simul in requie sunt futuri, & in beatitudine regnaturi. Quibus significare videtur, obuiam iri sponso eunti ad sponsam. Augustinus, epistolæ 120. capite 32, & legit & exponit, *& sponsæ*: at, quæstione 59 inter 83, nec legitur, nec loco suo exponitur: verùm, sub quæstionis finem, ipse se legisse significat: Quod verò, ait, 'sponso' dixit obuiam venire virgines, sic intelligendum puto, vt ex ipsis 451. 'ingrediatur 'eatum 'sponsæ legendum.

virginibus constet ea quæ dicitur sponsa: tãquam, si omnibus Christianis in Ecclesiam concurrentibus, filij ad matrem concurrere dicantur, cùm ex ipsis filiis congregatis constet ea quæ dicitur mater. Idem sermone De verbis Domini 22, accidit: eadem enim vtroque leguntur loco.

452. *Mar.14.c.24 o.* C. 26. v. 28. *Hic est enim sanguis ~ meus'.*] Quędam Cypriani exemplaria, epistola ad Cæcilium, quæ est tertia libri secundi, legunt: *hoc est enim sanguis.* & hoc etiam modo rectè vertuntur, tum Græca, tum Syra. Legi possunt de vtroque vertendi modo Iansenij commentaria.

453. u vobis o. u fundetur o * ἐκχυνόμενον. *Mar.14.c.24 Luc.22.b.20. Luc.22.b.9. 1. Cor.11. c.24.* C. 26. v. 28. *Qui pro u multis' u effundetur' in remißionem peccatorum.*] Græci cum Syris legunt *effunditur**, cùm in Matthæo, tum in Marco & Luca: quemadmodum de corpore legunt, *datur & frangitur*, apud Lucam & Paulum, qui id addidere: quamquam per futurum exponere hæc liceat, vt nos ea legimus omnia, præter τὸ *datur* apud Lucam. *effunditur*, in verbis consecrationis, Ambrosius legisse videtur, lib. 4. De sacramentis, cap. 6. Si quotiescumque, ait, effunditur sanguis, in remissionem funditur: debeo illum semper, accipere, vt semper mihi peccata dimittantur. Ex hac autem præsentis temporis lectione, colligi possit, Seruatorem corpus & sanguinem suum in cœna obtulisse: qua de re legatur doctissimus Episcopi Iansenij commentarius.

454. *Act.1.c.19.* C. 27. v. 8. *Propter hoc vocatus est ager ille, Hacel-dema, hoc est, ager sanguinis.*] Fortè vox *Haceldema*, ex primo Actorum cap., vbi legitur, *Ita vt appellaretur ager ille lingua eorum, Hacel-dema, hoc est, ager sanguinis*, desumta, & Matthæi narrationi inserta est: quia, neque in Græcis, neq. in Syriacis exemplaribus, inuenitur; tantùm: *Propter hoc vocatus est ager ille, ager sanguinis.* Neque verò est Syriacè, pro ager sanguinis, حقل دما hacaldemo, sed حقل دمين Cerito daddemo. Quare hoc loco Euthymius, ex libro Actorum, adfert, Iudaïcum agri nomen, *haceldema*. Certè, ex Latinis nostris manuscriptis, id, quod B litera signatum est, habet dumtaxat: *Propter hoc vocatus est ager sanguinis*; & id quod L notatum est, addit simul illud exactis *lingua eorum: Propter hoc vocatus est ager ille lingua eorum Acheldemach, hoc est, ager sanguinis.*

455. C. 27. v. 9. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, &c.*] Quandoquidem hæc Prophetia in Ieremia non inueniatur, variæ hîc doctorum & veterum & recentiorum sunt opiniones: Vna est, Ieremiam, scriptorum errore, pro Zacharia esse positum; est enim quædam vocum affinitas, le-

tas; legiturque in Zacharia hoc oraculum, sensu, si non verbis eisdem, capitis vndecimi, versibus 12 & 13. Alia, quam probat maximè Iansenius, est, nec Ieremiam, nec Zachariam, ab Euangelista nominatum; sed, absque alicuius Prophetæ nomine, ab eo, vt aliàs plerumq., scriptum: *Tunc impletum est quod dictum est per Prophetam dicentem.* Pro hac sententia facit, tum quòd olim quidam Euangeliorum codices hoc modo habuerint, teste Augustino libri 3^ii^ De consensu Euang. cap. 7.; tum quòd Syriacus textus hoc pacto legat. Quin, & vetustum Latinorum Euangeliorum exemplar, quod ex Bibliotheca Societatis Iesu commodatum nobis est, album; hoc planè modo scribit; quod & Lyranus in quibusdam libris legisse videtur. Legitur hunc in modum etiam apud Rupertum: verùm, in commentariis, Scriptorum, ait, incuria inoleuisse, vt hîc, pro Zacharia, Ieremias nominaretur. Tertia est sententia, quæ vulgatam tuetur lectionem, *per Ieremiam prophetam*, cui, Græci, Latini codices, olim, ac nunc, plerique, consentiunt: sed diuersis propugnatur modis, quòd, vel Iudæorum inuida malitia erasa sit, ex 32 Ieremiæ capite, quo de agri emtione agitur, hæc Prophetia; vel in Apocryphis Ieremiæ scripta fuerit; vel inter ἀγεγραπτα accepta; vel ea sit cuius historia Ieremiæ 32 describitur; vel ex Ieremiæ & Zachariæ oraculis conflata sit; vel, propter eundem spiritum, quo afflati prophetæ scripsere, Ieremiæ sit attributa quæ Zachariæ est; vel denique Zacharias binominis fuerit, altero nomine Ieremias dictus. Hæc enim singula authores suos habent. Variis coniecturis vna latens quæritur veritas.

C. 27. v. 33. Mar. c. 15. v. 22. & Ioh. c. 19. v. 17. Quidam; id quod Euthymij interpres Hentenius refert; pro *Golgotha* quod interpretetur Caluariæ locus, *Golgoltha* legendum putat. Nam, præterquam, quòd, hoc modo, Chaldaica lingua, Caluariam vocet: sic scriptum in vetustis Latinis exemplaribus reperisse se dicit. itaque habet Hebraicum eius Euangelium גלגלתא. Inter Latinos codices, quos vidimus nos, sola Biblia, quæ, anno 1529, Coloniæ, in ædibus Quentelianis, excusa sunt, in Matthæi & Iohannis Euangeliis, *Golgoltha* legunt, eaque, quod verisimile est, studio emendata: Cæteri, cùm impressi, tum scripti, aut [a]*Golgotha* habent, aut [a]*Golgatha*. *Golgotha* vbique seruant, manuscripta lectissima, Brugense, E, & aureum Societatis. Hieronymus etiam, libris De locis & nominibus Hebraicis, *Golgotha* legit. Similiter legunt Græci codices, quos cõsuluimus, omnes, γολγοθᾶ, vno demto, qui, in Iohannis Euangelio, γολγαθᾶ scribit. Epanorthotes in Matthæo notat: Item d. qui dicitur Golgotha. Græcus, antiqui, Glossa, & Hieronymus, sic habent. Quare id τὸ *Golgatha* præ- 456.

[a] *siue* TA, *aspiratione omissa.*

tha præferendum videtur: tametsi Chaldæi & גּוּלְגַּלְתָּא gulgaltha dicant. In Syriaco exemplari, ܓܘܓܠܬܐ gogulto legitur. Hebraicè גֻּלְגֹּלֶת gulgoleth dicitur. Caput hæc, & caluariam significant: translata, ad significandum locum, in quo, mortis rei, morti tradebantur; quòd multa in eo occisorum capita & caluariæ essent.

457. C. 27. v. 40. *Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas: salua temetipsum.*] *Vah* omittit vnus codicum Hentenij (nam de altero, qui Parisiensium est, Constantiensi, habeo cur dubitem) id quod vulgatis Græcis & Syricis exemplaribus conforme est, quibus adstipulatur Euthymius. Quare, suspicantur quidam, huc ex Marco id nobis esse translatum. Cæterùm, vt vniuersi nostri Latini addunt *vah*: ita Græcus Parienſium, β, ex Italia transmissus, addit οὐαὶ *, & Syriacus Colonia acceptus, cuius varias ab impressis codicibus lectiones Raphlengius iampridem edidit; præponit ܘܘ quod, in Marco, pro Græco οὐά, Latinoque *vah*, ponitur.

Mar. 15. c. 24
* *Quinque ex nostris Græcis exemplaribus, in Marco, οὐαὶ legunt: id quod nobis* væ *sonat, Syris* ܘܘ.

458. Quæ sequuntur verba, destruere & reædificare, complures libri secunda persona legunt, *destruis, reædificas*; quidam tertia, *destruit, reædificat*: *Vah qui destruit templum Dei, & in triduo illud reædificat*. Ex nostris, O, E, L, Pl. m. Mog. & alij multi, secunda; Brug. Lob. Leod. So. au. Q, H, M, A, R, Tril., tertia legunt. His vetusti aliquot cuiusdam codices, nominatim Constantienſis, & antiqui Epanorthotæ, consentiunt. Græca & Syra Participiis vtuntur, quæ, si, vt vulgò non præmittunt *vah*, per secundam exponi personam magis exigunt. Itaque plerique omnes Interpretes transferunt. Si verò præponant *vah*; id quod Interpres legisse videtur; rectè tertia vertantur persona: eaque acrior sit irrisio, mutata statim persona. Apud B. Augustinum, libri De consensu Euang. tertij capite 15, secunda persona legitur, omisso *Dei* nomine. Porrò Hilarius, 33 canone, tertia persona se legisse significat, dum ait: Additur etiam illud opprobrium, quo se ipse Israel infidelitatis arguere indicatur: Hic est qui destruebat templum Dei, & in triduum illud reædificabat.

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

459. C. 1. v. 2. *Sicut scriptum est in *Isaia *Propheta.*] Græcorum codicum plerique, cum Theophylacto & Euthymio, *Sicut scriptum est in Prophetis*

* in lege Domini
1 *MS.* o.
*1 *MS.* o.

Prophetis, legunt. Verùm, *in Isaia Propheta* germanam esse lectionem, colligi posse videtur, ex concordia Latinorum codicum, quibus, in primis Hieronymus, cùm in libro De optimo genere interpretandi, tum in enarratione tertij capitis prophetæ Malachiæ; dein, Author quæstionum veteris & noui Testamenti, quæstione 57, & posteriores Latini Tractatores, Beda, Albertus, Lyranus, Gorran, & alij; tum author Homiliarum in Marcum, Chrysostomi titulum præferentium; adhæc Syriaci codices; denique Græcorum librorum nonnulli, noster videlicet ad Vaticanũ collatus, Parisiensium, cum 2°, octauus, consonant. In 3° Irenæi libro, ante medium quidem vndecimi capitis *in Prophetis* legitur; sub finem verò eiusdem capitis, *in Isaia Propheta*. Substitutum à Græculis fuisse videtur; quod quibusdam nostrum, nominatim Hofmeistero, sequi placuit; *in Prophetis*, pro *in Isaia Propheta*: quòd animaduerterint, testimonium quod profert Marcus, ex duorum Prophetarum, Isaiæ & Malachiæ oraculis compositum esse, & quidem Malachiæ priorem partem esse. Quare & Porphyrius, locum Christianis obiecit, vt imperitiæ, erroriſq. Euangelistam conuinceret (testatur id author Homiliarum in Marcum, Chrysostomo inscriptarum) de quo scribit B. Hieronymus in tertium Matthæi caput: cùm enim testimonium de Malachia Isaiaque contextum sit, quærit (Porphyrius) quomodo velut ab vno Isaia exemplum putemus assumtum. Cui Ecclesiastici viri plenissimè responderunt. Nos autem, nomen Isaiæ putamus additum scriptorum vitio, quod & in aliis locis probare possumus; aut certè de diuersis testimoniis scripturarum vnum corpus effectum. Lege tertiumdecimum Psalmum, & hoc idem reperies. Posterius hoc, de diuersis testimoniis scripturarum vnum corpus effectum, ac sub vnius Prophetæ nomine recitatum, vt fit probabilius, ita aliàs id, prioris nulla facta mentione, Hieronymus est secutus. De vario, qui hoc loco est, interpungendi modo, legatur D. Iansenius in initium capitis decimitertij Concordiæ Euangelicæ.

ἐν τοῖς προφήταις.

حفبحم
ىصم

ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ προφήτῃ.

C. 3. v. 17. *Et imposuit eis* [a] *nomina, Boanerges, quod est, filij tonitrui.*] Duo ex manuscriptis nostris, *Boarneges* scribunt; vnum, H, Bonerges, quomodo, siue *Bonergem*, Philippum Hieronymi auditorem id efferre, Zegerus ait; Duo, L. C., Bonarges. Plerique verò Latini libri, scripti, atque impressi, & Græci, concorditer, [b] *Boanerges* habent. D. Iansenio *Bonareges*, literis transpositis, verius legi videtur. hoc enim ad Hebræam vocem * Bene-reges, & eam quæ inde formetur Chaldæis, eamque quæ Syris, propiùs accedit. בני רגש Benai-regheſi, est in Syrico testamento. D. Hieronymus, primum Danielis caput enarrans: Non, inquit, vt

460.

[a] nomine Boanargeri, quod est, filium.
1 *MS.* o.
[b] Boanarges 1 *MS.* Bonaerghes 1.
* בני רגש vel בני רעש

בני רעם plerique putant, *Boanerges*, sed emendatiùs legitur, *Bene-reem*. *Bene-reem* legere, quàm *Benerèges* maluit: eò quòd, illud, filios tonitrui, hoc, filios tumultus propriè, denotet. Cæterùm, posset, hoc, pro illo, accipi: quare, Syrus inter- بنى رعمن Benai-raamo. pres, *Benai-regheſi* exposuit Nam *raam* Hebræi pronuntiant. Quòd si exprimas *regem*, verisimilitudinis aliquid inde accipiat, *Bonergem*; vt à *reges*, *Bonerges* & *Bonarges*. *Boanerges*, inde originem habuisse potuit, quòd imperitis, *boa*, ad tonitru exprimendum, visum fuerit conueniens: turpissimè enim passim, Græci Latiniqúe, peregrinarum linguarum vocabula, falsi corruperunt.

461. C. 6. v. 14. *Et dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis.*] V. Beda, & S. Thomas, in huius loci commentarijs, clarissimè *dicebant* legunt. hoc modo, etiam Augustinus, lib. 2. De consensu Euan-
Lucæ 9. a. 7. 8. 9. ἔλεγον. gelistarum capite 43, non semel, nec ambiguè, legit: lectioque illa, & narrationi Lucæ, & ordini ipsius Marci, optimè conuenit, de qua Iansenius doctissimè disserit. Verùm codices Euangeliorum, Græci, Latini, Syrici, conformiter *dicebat* habent.

462. C. 7. v. 31. *Et iterum exiens de finibus Tyri, vênit per Sidonem ad mare Galilææ.*] Syriaci, Græciq. codices, & Græci interpretes, Euthymius ac Theophylactus, legunt: *Et it. ex. de f. Tyri & Sidonis, vênit ad marę Gal.* Nostrorum codicum, etsi mira lectio Iansenio videatur, Græcos nonnullos sibi consentientes habet, Parisiensium secundũ & octauum.

463. C. 8. v. 10. *Vênit in* *partes *Dalmanutha.*] D. Augustinus, libri 2.
* parte 9. De consensu capite 51. *Dalmanutha*, inquit, quod in quibusdam codicibus (apud Marcum) legitur, non dixit Matthæus, sed *Magedan*. Non autem dubitandum est, eundem locum esse sub vtroque nomine. Nam plerique codices, non habent, etiam secundum Marcum, nisi *Magedan*, quæ Augustini verba in commentarium suum Beda transtulit. Hieronymum quoque, & in Matthæo, & in Marco, *Magedan* legisse ex libro De locis Hebraicis, perspicuum est: Magedan, ait, ad cuius fines Matthæus Euangelista scribit Dominum peruenisse: Sed & Marcus eiusdem nominis recordatur: Nunc autem regio dicitur, Magedena, circa Gerasam. Horum lectioni accedit vnus Græcus codex, qui legit μαγδαλά *Magdala*, quæ est vulgaris Græcorum codicum in Matthæo lectio; & Parisiensium secundus, qui habet εἰς τὰ ὅρια μαδγαδά. Atqui, exemplaria pleraque Græca*, Syrica etiam, &, quæ nunc temporis exstant, Latina, *Dalmanutha concorditer legunt, Theophylacti, Euthymij, Carensis, Lyrani, & posteriorum Enarratorum libris, adstipulantibus.

* εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά.
* Dalmanucha 0. Dalmanautha 1 *MS.*

C. 13.

C. 13. v. 14. *Cùm autem videritis abominationem desolationis.*] Syriaci codices & Græcorum plerique, cum Theophylacto, & Euthymio, subijciunt: *Quæ dicta est à Daniele Propheta.* Verùm, sicut exemplaria Latina, partem istam, in Marco, non legunt, ita nec quædam Græca, (Parisiensium duo, secundum atque octauum, nostraque ad Vaticanum collatio) nec Augustinus, epistola 80ª, & libri De consensu Euang. secundi capite 77. Porrò, Matthæi 24. b. 15, legitur concorditer ab omnibus. 464.

C. 14. v. 3. *Venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi spicati pretiosi.*] Vnus Parisiensium Latinus codex Germani latus, pro *spicato*; vt ferè conformis est Græcis libris; *pistici* habet: sic enim est Græcè, ἀλάβαστρον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς. legunt similiter, Author commentariorum in Marcum Hieronymo adscriptorum, Author homiliarum in Marcum Chrysostomum mētientium, Theophylactus, & Euthymius. Porrò Latina manuscripta quotquot habemus, numero 34, *spicati* seruant, duobus exceptis, quorum vni L, notato, id omissum est; alteri, quod Atrebatensis collegij est, *pisciti* scriptum est: hoc illud forsan exemplar est, quod, illi Parisiensiū additum, signauit Hentenius *pistici* legere: nam & ipse Atrebatensis collegij exemplaribus est vsus. Ad eundem modum impressi codices, quotquot vidimus, omnes *spicati* retinent, Moguntinus, Colonienſis, Nurenburgensis, quæ primæ sunt typographorum ante annum Domini 1480 editiones, & alij, vno, qui Coloniæ in ædibus Quentelianis anno 1529. excusus est, demto, in quo est *pistica*, quo modo & in textibus, Glossæ ordinariæ Lugduni editæ, & Cathenæ D. Thomæ Romæ excusæ, ac Ioannis Arborei commentarijs, legitur. id quod ita Græco assimilatum est, vt & genere conueniat, iuxta quorundam Authorum monitionem; cùm id necesse non sit: nam & *nardum*, neutro genere, Plinius* dicit. *Spicati* legunt, & Latini enarratores, Beda, Carensis, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius, alijque posteriores: id quod Zegeri Epanorthotes, ex vetustorum exemplarium consensu, vt germanam nostræ editionis scripturam, meritò amplectitur. In Euangelio χῳ Iohannem, capitis 12. versu tertio, idem legitur. Porrò, ibi, tam constanter Latina exemplaria [a] *pistici* scribunt, quàm apud Marcum *spicati*: *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici* pretiosi. hoc tantum varietatis inuenimus, in antiquo Societatis Iesu manuscripto, quod discriminis gratia album diximus, *spiciti*, *spitici*, vel *spititi* (non enim satis legi potest) in Quentelianis Biblijs iterum *pistica*. Quin & Latini Tractatores, veteres & recentiores, *pistici* illic legunt. Augustinus, Alcuimus (quem D. Thomæ Cathena citat) 465.

* *Lib.* 12. c. 12.

[a] pestici 1 *MS.* o.

citat) Beda, Rupertus, Thomas, Albertus, Carensis, Lyranus, Gorran, Richelius, & alij: quamquam apud Bedam, Gorran, & Neotericorum vnum atque alterum, *pisticæ* scriptum sit. Græci codices, vt apud Marcum, ita apud Iohannem, constantissimè habent νάρδου πιστικῆς, *nardi pisticæ:* quibus Græci enarratores, Theophylactus, & Euthymius, adstipulantur. Quidam, in Latino, & Iohannis, & Marci, Euangelio, *spicati* vertendum putant: existimant enim Euangelistas, Latinam vocem in Græco posuisse, sed corruptè, πιστικῆς, pro σπικατῆς vel σπικητῆς, vulgari Græcorum more: tum, quòd nihil, de pistica nardo, in classicorum scriptorum libris reperiatur: tum, quòd si à fide dicta sit, πιστὸς seu πιστὴ, dicenda, non πιστικὴ fuerat. Interpres Syrus, vtroque loco, ܢܪܕܝܢ ܕܝܩܝܐ nardum capitalem seu præstantem dixit. Porrò, sentiunt Syri, B. Marcum, Euangelium suum Latinè scripsisse: quod, si ita est, nihil mirum, in Marco *spicati*, in Iohanne *pistici*, vulgatæ nostræ editioni legi: illud enim Latinus Author dedit; hoc, Latinus Interpres, vt erat in Græco transcripsit, si tamen non est ambigendi ratio an transtulerit *spicati*. hinc etiam fieret verisimilius, *pistici*, quod est Græcè, ex Latino *spicati*, corruptum esse.

466. C. 15. v. 8. *Et cùm* ᵃ *ascendisset' turba, cœpit rogare, sicut semper faciebat illis.*] Græci codices, cum Theophylacto atque Euthymio, habent, καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, id est, & cùm vociferata esset turba. his Syri consentiunt ܘܩܥܘ ܥܡܐ & vociferatus est populus. Conijciunt plerique, à Latino Interprete, ἀναβήσας lectum: &, sanè; Vaticanus codex, ἀναβὰς legit. id quod, si quis velit, iuxta vulgatam Græcorum lectionem, intelligere, subaudiat *clamore*, seu vociferatione: Et cùm ascendisset turba, vociferatione, cùm vociferata esset, cœpit petere, vt faceret Pilatus quod solitus erat, iuxta consuetudinem ex captiuis vnum dimitteret.

ᵃ assensisset, *onus liber, sed malè.*

467. C. 15. v. 29. ᵃ*Vah' qui destruit templum*, & in tribus diebus ædificat*.*] Multi codices, secunda persona legunt, *destruis*, ᵃ*reædificas'*. Græca & Syra participijs vtuntur: itaque ad vtrumque modum verti possunt. Recentiores interpretes plerique omnes secunda persona vertunt, ita vt hoc, ei quod sequitur σῶσον σεαυτόν *serua teipsum*, persona respondeat. Cęterùm, vetustiora emendatioraque nostræ editionis exemplaria, tertia scribunt persona, & quidem *ædificat* ferè, non *reædificat*, quemadmodum Græcè non est nisi οἰκοδομῶν. Parisiensium septem, Do. Const. Di. o. l. Ge. o. l. P.; nostra septem, Leod. So. al. au. O. Q. Pl. m. H., cum alijs quinque vulgaribus, A, R, Tril. &c., & textu

ᵃ vha 1 *MS.*
ᵃ va 3 *MS.*
ᵃ vua 1 *MS.*
ᵃ οὐὰ *G.*
* Dei o.
ᵃ illud o.
ᵃ ædificas 1. *Quidam libri vnum verborum secunda, alterum tertia legunt; malè.*

textu Hieronymo attributis commentarijs adiuncto. Non opus est, Brugense manuscriptum ex nostris, addamus: illud enim est, quod Parisienses, S. Donatiani codicem vocant, ex Bibliotheca Cathedralis Ecclesiæ D. Donatiani Brugensis, ab eo qui tunc Collegij canonicorum Decanus præerat Marco Laurino acceptum: id quod nos, ab eo qui nunc præest, D. Nicolao Dheere, viro præstantissimo, nobisque cognato obseruandissimo, atque eius collega dignissimo, D. Iacobo Pamelio, Bibliothecæ præfecto, commodatò accepimus, librum præ cæteris omnibus eximium. Epanorthotes notat, antiquos codices, & Glossam, hîc, *destruit*, *ædificat*, in tertia persona legere, sicut Matthæi XXVII. Quare castigatores, Hentenius & Zegerus, rectè hîc, personam tertiam prætulerunt: rectèque *ædificat* τῷ *reædificat* præposuerunt. Quin & Matthæi 27, personam tertiam, *destruit*, *reædificat*, præferre rectè potuissent. *Matth. 27. v. 40.*

C. 15. v. 36. *Currens autem vnus*, & implens spongiam aceto, circumponénsque calamo, potum ¶ dabat ¶ ei*, dicens: Sinite: videamus si veniat Elias ad deponendum eum.*] Hæc lectio, vt nostrorum, ita Græcorum, plerorumque omnium est codicum: ea quæ, ei, qui, acetum Domino offerebat, attribuit, verba, quæ Matthæus, ijs, qui, acetum Domino offerentem, prohibebant, tribuit: cui ex veteribus Scriptoribus, B. Augustinus, libri 3. De consensu 17° capite; ex Neotericis, Dionysius Richelius hunc enarrans locum; ex ijs qui media ætate floruerunt, Euthymius Græcus in 27 Matthæi scribens caput, disertè adstipulantur, ac docent, eum qui acetum Domino offerebat, idem cum ijs dixisse qui prohibebãt. id quod in hunc sensum accipi possit: Cùm cæteri dicerent, Cessa, noli ei mortem accelerare, videamus, an venturus sit Elias, vt seruet eum; ille responderit, Permittite, ego ei mortem accelerabo, & videbimus num Elias liberaturus sit eum. quasi dixerit, efficiam ne eum Elias liberet. Benedictus Arias Montanus, in huius Euangelij elucidationibus, aliter, & quidem dexterè, explicat. Porrò, D. Iansenio probabile est, locum esse depraua-tum. Cùm enim Marcus, Dominicæ passionis historiam, eodem describat ordine, & eisdem penè verbis, quibus Matthæus: verisimile putat, etiam hoc loco, à Marco, sicut Matthæus habet, scriptum οἱ δ' λοιποὶ ἔλεγον· ἄφες, *Cæteri verò dicebant: Sine*; Cumque fortè deesse verba illa οἱ δ' λοιποὶ, *Cæteri verò*, à scriptore mutata esse, ἔλεγον in λέγων, *dicebant* in *dicens*, & ἄφες in ἄφετε *Sine* in Sinite. Huic coniecturæ suffragantur, duo quidem Parisiensium exemplaria Græca, 2um & 4um, qualitercunque, nam, numero singulari, ἄφες legunt; Similiter, vetustum Latinũ manuscriptum, quod ex S. Iacobi Leodiensi Abbatia acce-

468.
* ex eis o.
¶ dicens dabat ei o.
¶ eis o.
* bibere o.
Matth. 27. f. 49.

tia accepimus, & textus V. Bedæ commentarijs adiunctus, nam eundem ad modum habent, *Sine*; Textus verò Syriacus, quàm maximè: ita enim scribit, & in ܘܐܡܪܘ ܫܒܘܩܘ: quod est, & Cæsareo, & in Regio codice *dixerunt*, vel *dicebant*: *Sinite*. Quod verò *Sinite* habent, nihil obstat: sic enim legit etiam in Matthæo. Latinum Trilinguis Collegij exemplar, hoc scribit modo, *potum dabat ei bibere d. Sinite videamus*. id quod, legi possit, *dixerunt*, aut *dicebant*, aut similem ad modum: verùm, 34. versu superiori, & alibi, ita scribit *dicens*.

469. C. 15. v. 47. *Maria autem Magdalene & Maria Ioseph adspiciebant vbi poneretur.*] Alphæi & Mariæ Cleophæ filius, Iacobi minoris frater, qui in Latinis exemplaribus ^a *Ioseph*' dicitur, in Græcis ἰωσῆς *Ioses* appellatur, in Syris similiter יוסא ܝܘܣܐ; non hoc solùm loco, verùm etiam alijs omnibus, quibus eius est mentio, Matthæi 13. v. 55. Matthæi 27. v. 56. Marci 6. v. 3. Marci 15. v. 40. Eodem modo nuncupatur à Patribus, Epiphanio hæresin 78 refellente, Hieronymo aduersus Heluidium agente, Theophylacto atq. Euthymio Euangelia enarrantibus. Hoc autem de Hieronymo notandum est, quòd nomen istud, *Ioses*, *Iosetis*, inflectat: atque ita verba Marci legat: *Maria autem Magdalene, & Maria Iacobi & Iosetis, viderunt vbi poneretur.* Quo modo, Marci 6, Græcos quosdam codices, ἰωσητος legere, quidam testatur. In alijs, quotquot nos vidimus, est ἰωσῆ, quemadmodum & Matthæi 27, ac Marci 15. Matthæi verò decimotertio, vbi nominandi casu nomen refertur, est ἰωσῆς. Vnde inflecti hoc nomen videtur ἰωσῆς, ἰωσῆ, vt, δρῆς, δρῆ: quo modo & Theophylactus Græcus author vtitur. Porrò, codex Græcus Bibliothecæ Vaticanæ, capite Matthæi 13°, ἰωσήφ *Ioseph* legit; similiter Græca Aldi editio, Græcaque Colinæi, capite Matthæi 27°. Origenes etiam, Matthæi caput 13. edisserens, *Ioseph* legit; Certiùs verò 27. caput enarrans, vltimo in Matthæum tractatu, vbi ait: Erat autem inter præcipuas, & Maria Iacobi & Ioseph mater; aut, sicut Marcus dicit, Iacobi minoris & Ioseph mater, secundum nomen Patriarchæ Iacob supplantatoris fratris sui, & Ioseph super quem natum genitrix dicit: Adijciat mihi Dominus filium alterum.

^a Iosep 3 MS.

Mar. 15. d. 40.

Gen. 30. d. 24

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

470. C. 1. v. 45. *Et* ^a *beata' quæ* ^a *credidit', quoniam perficientur* * *ea quæ dicta sunt* ^- ^a *ei' à Domino.*] Hæc quinque codicum Parisiensium est lectio, Const.

^a benedicta o
^a crediderit o
* in te *Pl. m.*
^- *Pl. m.*
^a illi *Lob.*

Const. Di. o. Ge. o. T. Mog.; decem nostrorum, Lob. So. al. au. Q. Pl. ang. A. m. G. Quent. Reg.; vetustorum Zegeri, & antiquorum Epanorthotæ. Altera est lectio vulgarior, *Et beata quæ credidisti, quoniam perficientur* * - *ea' quæ dicta sunt* - *tibi' à Domino*; quæ est in libris nostris 28, nominatim, Leod. O. L. Colo. Nuren. In aliquot item superiorum manuscriptorum, hæc lectio ex illa facta est. Illi Syra consonant, & Alberti magni commentarius; huic Ambrosij commentarijs interiectus textus. Græca, si legas αὐτῇ, huic; si αὐτῇ, illi consentiunt· καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου. vtrumque enim legendi modum Complutensis admittit editio, quæ spiritus non notat. Cæterùm, nec obseruatur hæc differentia, in sacris præsertim litteris, ita vt & αὐτῇ, quomodo in alijs Græcis libris legitur, pro αὐτῇ siue ἑαυτῇ possit accipi: quare omnino ad vtramque lectionem ambigua sunt Græca. Priorem, Hentenius castigator in textum recepit; eandem Epanorthotes probat. in Antiphona verò, inquit, dicitur in persona secunda *credidisti*. Antiphona autem huiusmodi in Breuiario nostro Romano, est ad *Benedictus* in festo S. Mariæ ad Niues, & ad *Magnificat*, Dominica 3ª Aduentus. Porrò, in Responsorio 2° 2ⁱ nocturni in Natiuitate Domini, tertia legitur persona, vt prior lectio habet.

* in te o, - o. - Brug. E.

C. 2. v. 38. *Et loquebatur de illo omnibus, qui exspectabant* ^a *redemtionem' Israël.*] Hæc Latinorum codicum vulgaris est lectio: cui Græcum Vaticanæ Bibliothecæ exemplar adstipulatur: habet enim λύτρωσιν τοῦ ἰσραήλ redemtionem Israëlis: acceditque quartum Parisiensium apographum, quod ἐν τῷ ἰσραήλ *in Israël* scribit. Porrò, antiqui Epanorthotæ codices, *Ierusalem* habent, non *Israel*: *Omnibus qui exspectabant redemtionem Ierusalem*: quibus consonant, antiqui Parisiensium, Di. o. l. Ge. o. l. V. & antiqui nostri, Brug. Lob. Leod. So. al. L, A, G, R, ac decem Hentenij exemplaria, cum Moguntina Typographorum prima editione, & posterioribus quibusdam. His, Latini enarratores, Beda, Carensis, Albertus, Gorran, Richelius, volunt; etiam Lyrani commentariis, quæ à M. N. Hunnæo manuscripta habemus, adscriptus textus: his, & Græci plerique libri, ac Syriaca Euangelia, suffragantur: sed, Græci quidem libri, consentientibus Græcorum, Theophylacti atque Euthymij textibus, ἐν ἱερουσαλήμ, *in Ierusalem*, legunt; Syriaci verò ܠܦܘܪܩܢܗ ܕܐܘܪܫܠܡ redemtionem ipsius Ierusalem. Quare, si hos sequaris, Ierusalem Latinis à præcedenti nomine regitur, *redemtionem Ierusalem*; si illos, genitiuus est quietis· omnibus qui erant Ierosolymæ exspectantes proximam Christi redemtionem.

471. * redemtorem o.

Reperitur hæc eadem lectio, apud Irenæum libri 3. cap. 11. & Augustinum libri De consensu secundi capite 5: quamquam apud Augustinum diuersitas sit lectionis. Facilius porrò crediderim, cùm de redemtione Israel passim in scripturis legatur, ex *Ieruſalem*, factum *Israel*, quàm è conuerso, ex *Israel*, *Ieruſalem*; maximè cùm hoc obscurius sit. Minimè verò persuaderi possum, à B. Luca vtrumque scriptum fuisse, sic, *redemtionem Israel* in *Ieruſalem*; id quod Nicolaus Zegerus suspicatur; tametsi, vnum ex manuscriptis nostris, *redemtionem Israel*, *Ieruſalem* legat. ex infimis id est, nec vllius insignis codicis aut tractatoris authoritate fulcitum.

472. C. 4. v. 5. Illum tentationum Christi à diabolo ordinem, quo prima narratur ea quæ in deserto, secunda quæ in monte, tertia quæ in templi summitate accidit, quem in Luca nostrorum Bibliorum habet textus; habent in Luca similiter, Græci omnes, Syrici, Latiníque libri, quos videre potuimus, suffragantibus, Origene Homilia 29, 30, & 31. in Lucam, Augustino decimosexto capite secundi De consensu, Beda, Theophylacto, Euthymio, & posterioribus Latinis enarratoribus. Cæterùm, testatur quidam; quod Iansenius refert; antiquos quosdam codices, habere in Luca, ordinem eundem quem Matthæus habet, secundam quæ in templi summitate, tertiam quæ in monte: quem sanè & B. Ambrosius, Lucam explanans, tum in textu, tum in commentariis, seruat. Tria, inquit, præcipuè docemur tela diaboli (&c.) gulæ vnum, aliud iactantiæ, ambitionis tertium. ac, prima, gulæ tentatione, exposita, ait: Sequitur iactantiæ telum, quo procliue delinquitur, quia dum homines gloriam virtutis suæ iactare desiderant, de loco meritorum suorum & statione decidunt. *Et duxit illum*, inquit, *in Ieruſalem*, *&c.* Tertiò demùm de ambitionis telo latè disserit: *Et duxit illum diabolus iterum in montem altißimum*, *&c.* & in fine: Cæterùm, habet, quod ad mysticum ordinem spectat, cernis vetusti erroris vincula suis resoluta vestigiis, vt primò gulæ, secundò facilitatis, tertiò ambitionis laqueus solueretur, &c. Quare, ordinis mutationem quæ in Euangelio Lucæ reperitur, ex scriptoris vitio accidisse, videri fortasse possit, qui verborum falsus similitudine, tertiam tentationem secundæ præmiserit (incipit enim vtraque ad eundem modum, *Et duxit illum*; Græcè quoque, καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν, simile est huic καὶ ἤγαγεν αὐτὸν) ac postea errore deprehenso, tertiæ secundam subiecerit, cùm etiam plerique codices Græci, Theophylacto, atque apertissimè Euthymio, adstipulantibus, in ea quæ secundo loco ponitur, addant ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, *Vade post me Satana*. Non est enim verosimile, B. Lucam, aliam subiecturum fuisse Satanæ tentationem,

nem, postquam narrasset, eum à Domino repulsum. Hoc est enim *vade post me Satana*, vt exponit Euthymius, E conspectu meo te aufer; desine me tentare. Verumenimuerò, pars ista, nec in Latinis libris habetur; nec in Syricis additur; nec in Græcis quibusdã nominatim, Vaticani & Parisiensium, secundo, septimo atque octauo, inuenitur; nec denique, ab Origene, Ambrosio, Beda, posterioribusque Latinis, legitur. Probabile est, quod sentiunt quidam, huc, ex Matthæo, à Græculis fuisse adscriptam; de cuius lectione, illic, in Matthæo, tractauimus. cap. 4. vers. 10.

C. 10. v. 1. *Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta duos.* & v. 17. *Reuersi sunt autem septuagintaduo cum gaudio.*] De discipulorum istorum numero, nonnihil est controuersiæ. Plerique enim omnes Græcorum codicum, ἑβδομήκοντα *septuaginta* fuisse scribunt. hi Syriaco textui conformes sunt. Volunt etiam eis Authores Græci, Euthymius, & Theophylactus, in hunc scribentes locum; Præterea, Eusebius Cæsarienſis, libri primi ecclesiasticæ historiæ cap. 14, vbi & Clementem, ex libro dispositionum 'quarto', citat, qui, vnum ex septuaginta discipulis, Cepham fuisse dicat, cui in faciem Paulus restitit; Adhæc, B. Irenæus, cap. 13 libri 3ii contra hæreses. Inter Latinos quoque patres, B. Damasus epistola 4a, quæ est de Chorepiscopis, & S. Ambrosius Lucam enarrans, mentionem discipulorum non nisi septuaginta faciunt. Et Damasus quidem, etiam decimumtertium Concilij Neocæsarienſis canonem profert, in quo septuaginta dumtaxat nominantur: Ambrosius verò, sermone De quadragesima, qui est numero 24, septuaginta discipulos, quos, secundo ab Apostolis gradu, propter salutem hominum, à Domino directos, Lucas Euangelista testatur; septuaginta palmis comparat, quæ in Elim iuxta duodecim fontium aquas, creuerant; vt est Exodi 15. v. 27. quibus, eos, & superiores, Euthymius ac Theophylactus, comparant. Illis, & à D. Hieronymo comparantur, epistola ad Fabiolam, quæ est de 42 mansionibus Israelitarum; de sexta namque mansione agens: Iuxta has aquas, inquit, 70 creuerunt palmæ, quos & ipsos secundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangelista testante, duodecim fuisse Apostolos, & septuaginta discipulos minoris gradus. Porrò, Latini Euangeliorum codices, discipulos istos, numero septuaginta duos fuisse, constantissimè tradunt: quamquam in vno scripto, quod Atrebatensis Collegij est, priori loco *septuaginta viros*, posteriori *septuaginta viri*, nos inuenerimus. id quod admiratione dignum est. Hi, libris quibusdam Græcis consonant. Notatum namque inuenimus in D. Werneri exemplari, Bibliothecæ Vatica- 473.

'Al. quinto Gal. 2. c. 11.

næ Græcum apographum', priori huius capitis loco ἑβδομήκοντα δύο *septuaginta duos* legere. Annotarunt & Parisienses, priori quidem loco, etiam *septuaginta duo* scribi (γράφε ϗ ἑβδομήκοντα δύο) verùm sine vllius citatione exemplaris; posteriori verò, β, secundum Græcorum codicum, illum nimirum ex Italia trãsmissum, ἑβδομήκοντα δύο *septuaginta duo* habere. Insuper consentiunt Latini libri, vt posteriores Latinos Enarratores prætream, Bedæ, quodque amplius est, Augustino, libri secundi quæstionum Euangelicarum cap. 14. (Sicut, ait, viginti quatuor horis totus orbis peragitur atque lustratur; ita, mysterium illustrandi orbis, per euangelium Trinitatis, in 72. discipulos intimatur: vigintiquatuor enim, ter, in septuaginta duobus ponimus) aliisque in locis, atque inter scriptores Græcos, Epiphanio, sub finem tomi primi libri primi aduersus hæreses, vbi, ait, ἀπέστειλε ϗ κὴ ἄλλους ἑβδομήκοντα δύο κηρύξειν· Emandauit verò & alios septuaginta duos ad prædicandum &c. ac tertiò postea ἑβδομήκοντα δύο *septuaginta duos* vocat. Anacletus etiam, antiquitate, pontificatu, & martyrio celeberrimus, epistola 3ª, quæ est de Patriarchis, primatibus, & reliquis Episcopis, dicit, ad Apostolorum adiumentum, electos à Domino discipulos septuaginta duos, quorum Presbyteri locum tenent.

474. C. 11. v. 3. Hanc Dominicæ orationis partem *fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra*, in Euangelio D. Lucæ, vt in D. Matthæi, legunt, quinque nostra manuscripta *: quibus tria Hentenij exemplaria consonant. Quartum, quod Parisiensium est, Moguntinum, quemadmodum & Colonienſe ac Nurenburgense, quę proximè sunt illud annis secuta, & posteriora quædam, id duntaxat in Lucæ habent *fiat voluntas tua*. Totum vt priora illa octo exemplaria, habent, Græci libri plerique omnes, & Syrici; insuper & Græci tractatores, Euthymius & Theophylactus. Porrò, plerique Latini codices manuscripti, & quidem spectatissimi quique, magna quoque impressorum pars, pericopen illam, apud B. Lucam, omnino non agnoscunt: quibus, suffragatur Græcum Vaticanæ Bibliothecæ antigraphum, diserteque adstipulantur Latini enarratores, Beda, Carensis, Thomas, Bonauentura, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius; præterea, B. Augustinus Enchiridij 116. capite, vbi ait: Euangelista verò Lucas, in oratione Dominica, petitiones, non septem, sed quinque complexus est. Nec ab isto vtique discrepauit: sed, quomodo ista septem sint intelligenda, ipsa sua breuitate commonuit. Nomen quippe Dei sanctificatur in spiritu: Dei autem regnum in carnis resurrectione venturum est. Ostendens ergo Lucas, tertiam petitionem, duarum superiorum esse quodammodo repetitionem, magis eam prætermittendo

*Q. A. Beß. Pl. par. Pl. long.

Brug. Lob. Leod. So. al. au. O, E, L. Pl. m. H. &c.

mittendo fecit intelligi. Hactenus Augustinus. Verisimile fit igitur quod existimant quidam, partem hanc *fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra*, huc, ex Matthæo, quòd desiderari videretur, vt integra esset Dominica oratio, fuisse transscriptam; aut, vt scribarum occurrit memoriæ, quòd orando haud prætermittere fuerant soliti, adscriptam. Idem iudicium de his partibus esse videtur, *Noster qui es in cælis*; & *Sed libera nos à malo*: quæ, in Latinis libris quibusdam, & plerisque omnibus Græcis, similiter adduntur.

C. 11. v. 11. Nostri codices legunt: *Quis autem ex vobis, patrem petit panem? nunquid lapidem dabit illi?* Græci verò paulò aliter, τίνα δὲ ὑμῶν ἂν πατέρα, αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον; μὴ λίθον ἐπιδώσει. *Quem autem ex vobis patrem, petet filius panem? nunquid &c.* Similiter Syrici: *Quis autem ex vobis pater, quem petet eum filius eius panem? nunquid &c.* quibus accedit B. Augustini lectio, sermone De verbis Domini 29: *Quis est vestrum, à quo petit filius suus panem? nunquid &c.* 475. " à patre Tl. m.

C. 12. v. 8. *Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus; & filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei.* Ita ferè Latini codices scribunt, Latinis expositoribus concinentibus. Græci codices atque expositores, & Syri, legunt: Omnis quicunque confessus fuerit in me coram hominibus; & filius hominis confitebitur in illo coram Angelis Dei. His conformiter, duo Latina manuscripta, Q. correctissimum sanè exemplar, & A, ex instructissima eximij M. N. Augustini Hunnæi Bibliotheca cum multis alijs, desumta, habent, hoc *in me*; illud *in illo*. Testatur & quidam, quosdam Latinos codices ita habere: Zegerus quoque, in noui Testamenti à se castigati margine, aliàs *in me* & *in illo* notauit. Bedæ commentarijs additus textus, *in me* scribit. Similis est Scripturæ locus, Matthæi 10. ver. 32, quem, D. Cyprianus, epistola 6ª libri 3ii, adferens, eodem planè legit modo, quo, & hîc, & ibi, cum Græcis, Syri; *in me*, *in illo*. Porrò, in Latinis Euangeliorum libris, sine varietate apud Matthæum scriptum reperimus, *Confitebitur me*, *Confitebor & ego eum*: qui sensus est alterius lectionis. quare & haud pauci nostræ ætatis interpretum, ita vtroque loco vertunt. Chrysostomus, &, qui eum sequitur, Theophylactus, aliud significari existimant; *in me*, à me adiutus; *in eo*, gratitudine ipsius motus; quòd, non sic de negante dictum sit* *Qui negauerit in me*, sed, *Qui negauerit me*, id quod vrget & Heracleon Valentinianus, quem citat Clemens Alexandrinus, quarto Stromatum libro. Atqui, Syri, & de negante sic loquuntur, *in me*, *in eo*, perinde ac de confitente, tum in Matthæo, tum in Luca. Quare ea Hebraica phrasis

476. ἐν ἐμοί. ἐν αὐτῷ. *Euthymius vtrumq. adfert exponendi modum.* *versu præximo.

Psal. 43. b. 9. Phrasis agnoscenda videtur, quales istæ Psalmo 43, בֵּאלֹהִים הִלַּלְנוּ כָל הַיּוֹם וְשִׁמְךָ לְעוֹלָם נוֹדֶה In Deo laudamus omni die, & in nomine tuo in seculum confitebimur. Nam, præpositionem repetendam, 70. intellexerunt.

477. C. 12. v. 35. *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus* - 1 MS. *vestris'.*] τὸ *In manibus vestris*, quod multi Latini codices legunt, multi, & quidem antiquissimi atque optimi quique, tollunt; nostri, Brug. Lob. Leod. So. al. au. O. E. Q. Pl. m. A. I.; Parisiensium, Di. o. l. Ge. o. l. Mog.; Hentenij nouem, Iansenij alter, vetustissimi codices, etiam Missales, Zegeri. Græci libri constanter reiiciunt: Syrorum exemplaria non legunt: Patrum vetustissimi non agnoscunt; Tertullianus, libro quarto aduersus Marcionem; Cyprianus, libri secundi aduersus Iudæos capite 18, & sub finem libri De simplicitate Prælatorum; Hilarius, enarrans illud Psalmi 118. Lucerna pedibus meis verbum tuum; Ambrosius, idipsum enarrans, rursusque, Euangelium Lucæ exponens; Augustinus, libri 2. Quæstionum Euangelicarum capite 23, libri De continentia capite 7, & sermone De verbis Domini 23; Author operis imperfecti in Matthæum, in fine Homiliæ 15; Euthymius in hunc scribens locum. Theophylacti, Latina quidem exemplaria, in commentarijs etiam repetunt, quod in textu non legunt: Exemplar autem Græcum, Romæ excusum, sicut in textu non habet, ita neque in commentarijs. Richelius denique, ex recentioribus, prætermittit; dumtaxat, vt superiores, *Sint lumbi vestri* * vestræ Syra, Hilarius. *præcincti, & lucernæ* ardentes* legit. Zegerus itaque Castigator, è textu illud sustulit. Cæterùm, D. Gregorius, Homilia 13ª. in Euangelia, & legit & exponit; similiter, Gregorio antiquior, Petrus Chrysologus, sermone 22; denique, Gregorio & Chrysologo antiquior, B. Hieronymus, 16ᵐ Ezechielis caput ediserens, cuius verba sunt: Et Dominus ad Apostolos loquitur: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes im manibus vestris. Nisi enim adstrinxerimus fluentia lumborum reumata, lucernas in manibus habere non possumus. libri etiam 28 moralium capite 7, non obscurè Gregorius explicat, rametsi non addatur. Carensis, Bonauentura, Albertus, Lyranus, Gorranus, interpretantur.

478. C. 15. v. 4. *Quis ex vobis homo qui habet centum oues? &, si perdiderit vnam ex illis, nonne dimittit nonaginta nouem in deserto &c.* & v. 8. *Aut* * & o. *quæ mulier habens drachmas decem? * si perdiderit drachmam vnam, nonne accendit lucernam &c.*] Si, pro *nonne*, legeretur *non*, vnica interrogatione, id quod tam Græca quàm Syra permittunt, clarior commodiorque

diorque esset nostræ versionis textus; maximè, posteriori loco, quo non præmittitur & coniunctio, quamquam Græcis ea priori loco nihil obsit. Porrò, inuenimus nunc, *non* priori loco, in textu Iohannis Gagnæi scholijs *adiuncto; posteriori, in manuscripto exemplari M. N. Hunnæi, A notato. Cæterùm, agnosci hîc potest, Hebræorum loquendi modus, concisus, natiuus, incomtusque; qualis ille de quo superiùs: *Quis ex vobis patrem petit panem? nunquid lapidem dabit illi?*

*An. 1551.

C. 11. v. 11.

C. 21. v. 38. *Et omnis populus manicabat ad eum *in templo audire eum.*] *Manicabat*, ficta vox esse videtur, ad imitationem Græcæ ὄρθριζε: quamquam ita, potius *manizabat* esset. Quidam, pro 'manicabat', legendum esse conijciunt, *manè ibat*; Zegerus, quod & castigando secutus est, *manitabat*. Parisienses, in vno manuscripto Ge. l., nos in duobus Pl. m. Tril., & quibusdam recèns impressis, *manè ibat* inuenimus: *manitabat*, in vno scripto, Q signato, apertè vidimus. Atrebatensis Collegij sericatum exemplar, *manè accelerabat* *habet. Vetustus vnus codicum cuiusdam, *diluculo veniebat* legit: Id quod & Richelius exponit, & Quenteliana Biblia sequuntur. Porrò, *manicabat*, vt in plerisque est libris, ita in antiquissimis, tum nostris, tum Epanorthotæ; nostris, So. al. au. Brug. Lob. Leod. O. E. & alijs; legiturque & explicatur apud enarratores, Lyranum, Bonauenturam, Thomam, Albertum, Carensem, Authorem Glossæ, Bedam. Quia verò obscura ea Latinisque auribus inaudita est vox (id quod & B. Augustinus annotauit*, qui olim illam legit, quibusdam in libris*, Iudicum 9. capite, pro eadem Græca dictione ὀρθρίζω) hinc illæ ortę videntur lectionis varietates, quibusdam explicare, quibusdam emendare conantibus: quamquam, si dubium esse debeat, an *manicabat* Interpres dixerit, *manitabat* proximum esse existimarim.

479.
* venire o.
'manebat 1. *malè.*
'magnificabat 2 *MS. malè.*
'veniebat 1 *MS. malè.*
* *Hæc ferè enarratorum est expositio.*
* *Quæstione 46. in librum Iudicum.*
* *In quibusdã libris Augustinus legerat* maturabis. *Iud. 9. v. 33.*

C. 22. v. 43. & 44. *Apparuit autem illi Angelus de cælo, confortans eum: Et factus *in agonia, *prolixiùs orabat: & factus est sudor eius, sicut guttæ sanguinis decurrentis in 'terram'.*] D. Hilarius libro decimo de Trinitate: Nec sanè, ait, ignorandum à nobis est, & in Græcis, & in Latinis codicibus, complurimis, vel de adueniente Angelo, vel de sudore sanguinis, nil scriptum reperiri. Ambigentibus igitur, vtrùm, hoc, in libris varijs, aut desit, aut superfluum sit (incertum enim hoc nobis relinquitur de diuersitate librorum) certè, si quid sibi, ex hoc, hæresis blanditur, vt infirmum affirmet, cui opus fuerit Angeli confortantis auxilio &c. Hieronymus quoque, circa medium libri secundi contra Pelagianos: In quibusdam, inquit, exemplaribus, tam Græcis, quàm Latinis, inuenitur scribente Luca: *Apparuit illi Angelus*

480.
* est o.
* & o.
'aquam o.

de cælo confortans eum; haud dubium quin Dominum Saluatorem. *Et factus in agonia, prolixiùs orabat: factúsque est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.* Saluator in passione ab Angelo confortatur &c. hodie, nec in Latinis vllis, nec in Græcis, nec in Syricis libris, deesse hæc comperiuntur: nec mediæ, postremęque ætatis enarratores, cùm enarrent vnanimiter, quidquam huiusmodi, de sui temporis codicibus, notant.

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

481. C. 1. v. 28. *Hæc in Bethania facta sunt, trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans.*] Græci plerique libri in vulgus noti, "Ἐνδαβαρᾷ" *Bethabara* scribunt. Latini, constanter *Bethania* habent (neque enim curamus Neotericorum quorundam permutationes, in quorum vnum Iohannes Gagneius meritò inuehitur) quibus, Syriaci consentiunt, &, inter Græca exemplaria, Parisiense anni 1549, Regium ex Complutensi excusum, Vaticanum manuscriptum, & Parisiensium manuscripta omnia τ littera significata, Nonni Græci carmine scripta paraphrasi adstipulante. Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, Græci tractatores, lectionis vtriusque meminerunt. *Bethania* legunt: sed illa exemplaria emendatiora putant, in quibus *Bethabara* scriptum est; quòd, *Bethania*, non trans Iordanem fuerit, neque in deserto, sed haud procul à Ierosolymis. *Bethabara*, significat, locum, seu domum, transitus: quo nomine vocatum arbitrantur quidam, locum, quem Iohannes ad baptizandum elegit, quòd esset ibi traiectus Iordanis, ac propterea, cùm frequens esset locus, opportunus Iohanni fuerit. Andreas Masius, tertium Iosuæ caput edisserens, sic appellatum existimat, quòd illic Israelitæ traiecerint, cùm siccato flumine Chananæam ingrederẽtur. Porrò, qui alterum sequuntur legendi modum, Beda, id quod Albertus magnus refert (neque enim hoc, in Bedę commentarijs quæ nos legimus, habetur) Ordinariæ Glossæ Author, & alij posteriores, duas dicunt Bethanias fuisse, atq. ad distinctionẽ huius, ab ea quæ Ierosolymis erat vicina, additum fuisse, trans Iordanem. Iosephus, libri Antiquitatum decimiseptimi capite decimo, Bathaniæ meminit, quam, cum Gaulonitide, Trachonitide, & Paneade, Herodes Philippo filio suo testamento reliquerit: ea quæ, decimo septimo eiusdem libri capite, Bathanea dicitur. Hanc vltra Iordanem fuisse, dubium esse vix potest: regio autem ea

tem ea fuisse videtur, quæ ab alijs *Bathanea* seu *Bathanæa*, à veteris testamenti scriptoribus *Basan* appellatur. Vsitatissimum est Chaldæis & Syris, ש *S* Hebraicorum nominum, in ת *T* mutare. Betharaba (sic enim legendum est, non, vt Iansenius legit, Bethabara) cuius mentio est Iosue 18. inter ciuitates tribus Beniamin, is locus esse non potest, cuius Euangelista meminit: Non enim vltra Iordanem excurrit, Beniamiticæ tribus sors. In Græca noui testamenti Basileensi editione, anni 1563, Βηθαραᾶ legitur: id quod cuiusdam coniecturæ conuenit, qui, fortasse, inquit, hic locus est, de quo habes Iudicum 7: & ibi vocatur Bethbara. quamquam illic, Βηθαραᾶ, pro βηθαβαραᾶ errore scriptum, verisimile fiat; quòd, ex Parisiensium editione, id exemplar expressum esse, certò obseruasse mihi videar. *Ios.18.d.22.* *Iud.7.g.24.*

C. 4. v. 46. *Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.*] Hieronymus, in caput Isaiæ 65, Regulus, inquit, qui Græcè dicitur βασιλικὸς, quem nos de aula regia rectiùs interpretari possumus, paulatim, non seruus Regis interpretati sunt. Interpres noster βασιλίσκος fortè legit. 482.

C. 5. v. 2. *Est autem Ierosolymis, super probatica, piscina, quæ* [a] *cognominatur* [-] *Hebraicè Bethsaïda.* Hunc ad modum, *super probatica*, legunt, quatuor nostrorum manuscriptorum, Brug. Q. Atr. So.ru.; sex Parisiensium, Au. Do. V. P. Ge. o. l. Sed, Do., id est, Donatianicum, idem est, quod Brugense nostrum; tria Cœnobij Gemblacensis, Zegero teste, & Regia editio. Aliquot recens excusi libri *in probatica* scribunt. Vtrumque legendi modum permittunt codices Græci, qui, Nonno & Euthymio adstipulantibus, sic habent: [a] ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις, ὅπι τῇ προβατικῇ, [b] κολυμβήθρᾳ, ἡ [c] ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ Βηθεσδά. id quod alij vertunt, ad probaticam, &, super probaticam. Porrò, prior legendi modus *super probatica*, si de vera agitur Interpretis translatione, posteriori meritò est præferendus: reperitur enim in antiquis & fide dignis manuscriptis: posterior verò *in probatica*, in impressis duntaxat est codicibus (nam MS. in Bibliorum margine, pro libris simpliciter hîc positum est, vt quandoque) ijsque, pro arbitrio eorum, qui editionibus præfuerunt, sæpenumero mutatis, cuiusmodi sunt, vt antiquiora nominem, Quenteliana Biblia, anno 1529. excusa, in quibus grassatus fuit Vbbelius quidam Wormarius. Addiderunt verò hoc loco, ex Græcis, non pro *super* substituerunt (ignorasse enim eos arbitror, Latinis quibusdam codicibus, *super* legi) *in* præpositionem: quòd, plerique Latini codices, absque præpositione, *probatica piscina*, coniunctim legant. Sunt enim nobis manuscripta 483.

[a] cognominabatur 6 MS. - o.

[a] ἔστι o.
[b] κολυμβήθρᾳ Ald.
[c] λεγομένη Ald.

B. Arias Montanus, in volumine Nehemiæ, sacro Apparatui Regiorũ Bibliorum coniuncto, probaticam, intelligit, Portam gregis, quam vocat Nehemiæ cap. 3.

exemplaria triginta, impressáque complura, quæ hoc modo habeant: *Est autem Ierosolymis probatica piscina, quæ. &c.* Neque verò, vniuersa hæc vulgaria sunt exemplaria, sed, spectatæ fidei & antiquitatis non pauca, nominatim, Lob. Leod. So. al. au. O. E. L. Pl. m. &, inter impressa, Mog. Col. Nuren., ex ipsa Typographiæ infantia, edita. Atque his suffragantur, veteres Patres; vt recentiores prætream, Richelium, Lyranum, Gorran, Thomam, Albertum, Carensem, Rupertum, & alios; inter Latinos, Beda & Hieronymus; inter Græcos, manifestè Theophylactus. Bedę Iohannem enarrantis prolixiora sunt verba eaque clarissima. Hieronymi, libro De locis Hebraicis, hæc sunt: Bethesda, piscina in Ierusalem, quæ vocatur προβατικὴ, & à nobis interpretari potest pecualis. Theophylacti in Iohannem scribentis, inter alia, ista: προβατικὴ ὃ ἐλέγετο ἡ κολυμβήθρα, διότι τὰ πρὸς θυσίαν πρόβατα ἐκεῖ συνήγετο, καὶ τὰ ἔγκατα αὐτῶν ἐπλύνοντο ἐκεῖ, Probatica autem dicebatur piscina, eò quòd ones (quæ Græcè πρόβατα dicuntur) ad sacrificium destinatæ, illic congregabantur, & intestina earum illic abluebantur. Neque solùm commentarijs hoc innuit: verùm etiam in textu legit, sed Græci exemplaris, Romæ excusi, quo & Philippus Montanus est vsus, ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα. His Syra accedunt, quorum hæc est translatio: Est autem illic, in Ierusalem, locus quidam ablutionis, qui vocatur Hebraicè Beth-hesdo. Est, qui coniunctim legi malit, cum præpositione, ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ (quomodo Græca Aldi editio scribit) ita vt sensus sit: Est Ierosolymis, ad probaticam piscinam, domus nimirum, quæ vocatur, Domus benignitatis, seu, misericordiæ. Bethesda enim; quo modo Græci codices legunt; dictum putat, à בֵּית Beth, quod domum, & חֶסֶד Hesed, seu חִסְדָּא Hesda, Chaldaicè, quod misericordiam significat: eò quòd, domus esset, in qua miseris subueniretur, sicut in ptochodochijs solet. Et sanè, Syricum Euangelium ܒܝܬ ܚܣܕܐ בֵּית חִסְדָּא Beth-hesdo scribit, ita vt, nec aliunde deriuetur, nec aliud significet. Verùm, ipsum ablutionis locum, sic appellatum dicit, fortè, quòd in eo languentes infirmosque Deus benignè curaret (qua ratione, B. Arias Mõtanus, in Nehemia suo, & Andreas Masius in quintum Iosuæ caput, piscinam id nominis habuisse intelligunt) vel totum locum, qui lauacrum complectebatur, ita intelligit nuncupatum, in quem, verisimile est, à viris bonis, bona collata fuisse, quibus ali possent pauperes ærumnosi, quos, subijcit Euangelista, magno numero in porticibus iacere solitos, exspectantes salutarem ab Angelo aquæ commotionem. Quidam, בֵּית אֶשְׁדָּא scribunt, atque à שְׁדָּא, quod effundere Chaldæis significat, domum effusionis interpretantur. Latini

Arisenius.

libri,

libri, *Beth-ſaida* legunt (id quod, Euthymij Interpres, Hentenius, explicat, piſcationis domum; quod ſit, piſcina, ſicut, domus ſeminis, ager) veréne, an erroneè, in dubium venio. Familiare fuit, Latinis ſcribis, cùm occurreret rarum aliquod Hebraicum nomen, alteri celebri frequentiq́ue perſimile, illud cum hoc mutare. Exempli gratia, ſecundi Regum ſexto capite, pro *Nachon* ignoto nomine, *Nachor* ſubſtituere, celebre fratris Abrahæ nomen. Sic, ſecundo Cantici Canticorum capite, pro *Bether*, *Bethel* ſcripſere; rurſus, 6° & 7° capitibus, *Sunamitis*, pro *Sulamitis*. addant aliqui; ſimilem ad modum, Iohannis primo, *Bethania* pro *Bethabara* ſcriptum. An igitur & hoc loco, capitis quinti Euangelij ſecundum Iohannem, ad eum modum, pro *Betheſda* inaudito aliàs nomine, *Bethſaida* ſcripſerint, ciuitatis nomẽ, BB. Apoſtolorum, Petri, Andreæ, & Philippi, ortu, Chriſtiq́ue miraculis, nobilis, quæ; veriſimile fit; quòd multi in ea piſcatores habitarent, vt erat mari vicina, mari inquam Tyberiadis, ita vocata eſt, *Bethſaida*, quaſi, piſcationis ſeu piſcatorum domus; quidam id exiſtimant, ego dubitari poſſe arbitror. Excuſi quidam libri *Betheſda* legunt, ijdem qui *in probatica* habent: ſed nihil illis tribuendum eſt, quòd ex Græcis ſint mutati. Græcum Vaticanæ Bibliothecæ antigraphum, & Græca Theophylacti Romana editio βηθσαΐδα *Bethſaida* ſcribunt. Ex Hieronymi libro De locis Hebraicis, nihil quidem certi liquet, quædam enim exemplaria *Betheſda*, quædam *Bethſaida* legunt: ſed, cùm paulò antè, Bethſaidam deſcripſerit Apoſtolorum patriam, videtur, ſi piſcinam hanc eodem nomine appellaſſet, vel vtriuſque deſcriptionem coniuncturus fuiſſe, vel poſteriùs notaturus eodem vtramque nomine appellari.

C. 6. v. 6.

Cant. 2. d. 17. Cant. 6 d. 12. 7. a. 1.

C. 1. v. 28.

בֵּית־צַיְדָא
בֵּית־צַיְדָא

C. 5. v. 27. & 28. *Et poteſtatem dedit ei & iudicium facere, quia filius hominis eſt. Nolite mirari hoc, quia venit hora, &c*] Græci Interpretes, ferè locum hunc ſic diſtinguunt, *iudicium facere. Quia filius hominis eſt, nolite mirari hoc.* His Syriacus *verò*, Quia verò filius eſt hominis, textus ſuffragatur, qui addit ܕܝܢ ne miremur in hoc. Alteram diſtinctionem, Latini Euangeliorum codices, &, quibus nos vtimur, Græci, habent: quæ, etſi, à Chryſoſtomo, eiuſque Abbreuiatore, tanquam Pauli Samoſatenſis, reijciatur, tamen, à Latinis Patribus, atque inter Græcos Cyrillo, recipitur, & Catholicè recteq́. exponitur. 484.

Auguſtinus cùm in proprio commentario, tum l. 20. De ciuitate Dei c. 6.

C. 6. v. 22. *Altera die, turba quæ ſtabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi niſi vna, & quia &c.*] Græci codices plerique omnes interijciunt nonnihil: hoc enim modo habent· εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι· *Niſi vna illa, in quam aſcenderant diſcipuli* 485.

eius, & quia. Nostris libris, octauus inter Græcos Parisiensiú codices, conformis est: & facilè, illud, ex sequentibus potest intelligi. *Et quia non introisset cum discipulis suis Iesus in* ᵃ*nauim', sed soli discipuli eius abijssent.* Syri, id legunt, hoc pacto, *Nisi illa quam conscenderant discipuli:* sed, quod postremum est versus, *Sed soli discipuli eius abijssent,* quia iis quæ præcedunt satis sit significatum, omittunt. Similiter potuerit Interpres noster, hoc ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέ. οἱ μα. αὐτῶ. si quidem legerit, prætermisisse, quia iis quæ sequuntur satis significetur.

ᵃ nauiculam

486. C. 7. v. 39. ᵃ*Nondum' enim erat spiritus datus quia Iesus nondum* ᵇ*fuerat'* ᶜ*glorificatus'.*] Vnus antiquorum codicum manuscriptorum Cœnobij S. Germani, quem Parisienses latum vocarunt, legit: *Nondum enim erat spiritus, quia Iesus &c.* hoc modo, & B. Augustinum legisse, cùm hunc ex professo tractauit locum, non potest non ei certum esse, qui, attentè, & cum iudicio, tractatum eius legerit. hoc eodem, vel proximo modo, etiam D. Hieronymum legisse, qui responsionem eius ad nonam Hedibiæ quæstionem euoluerit, vix dubitare poterit. Alia quædam Parisiensium manuscripta legunt: *Nondum enim erat spiritus sanctus, quia Iesus &c.*; Aureum, Constantiense, Paulinum: quamquam multùm, de Constantiensi præsertim, ambigam, de quo id solum, is cuius hîc fidem sequutos puto, notat, *datus* recentiore manu superscriptum fuisse in interuallo versuum. His tribus Parisiensium exemplaribus, quartum Hentenius addidit, qui similiter legat: *Nondum enim erat spiritus sanctus.* cui legendi modo, plerique Græcorum codicum & Interpretes Græci, Theophylactus atq. Euthymius, adstipulantur· ἔπω γὰ ἦν πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ ἰησοῦς ϰ τὰ ἑξῆς. Chrysostomus quoque, prout ex correctione Ph. Montani Parisiis est editus, suffragatur: qui & Homilia secunda in Acta, Nondum enim, inquit, erat spiritus, qui pòst docuit eos. Sensum autem huius lectionis, exprimit Græcus codex, β, α, Parisiensibus insignitus, qui addit ἐπ' αὐτούς, *Nondum enim erat spiritus sanctus super eos.* Pleriq. Latinorum librorum, tam scriptorum, quàm excusorum, & quidē nostri omnes, scribūt, vt initiò proposuimus: *Nondum enim erat spiritus datus, quia Iesus &c.* His Syra conueniunt ܠܐ ܗܘܬ ܟܕ ܝܗܒ ܐܬܝܗܒ ܠܘܚ ܩܕܫܐ ܡܛܠ ܕ ܝܫܘܥ ܠܐ ܐܬܬܝܩܪ Non enim adhuc datus fuerat spiritus, quia &c. Consentit Græcum exemplar Vaticanū, quamquam addat etiam, *sanctus* secundæ lectionis, ita enim nobis eius lectio signata est· ἔπω γὰ ἦν πνεῦμα ἅγιον δεδομένον, ὅτι· quod est, nondum enim erat spiritus sanctus datus, quia: hunc legendi modum, *Nondum enim erat spiritus datus, quia,* aliis in locis secutus S. Augustinus;

ᵃ Non o.
ᵇ Ideo o.
ᶜ erat o.
ᵃ clarificatus o.

Tract. 32. in Iohannem.

libri

libri 4 De trinitate cap. 20, quæstione 62 inter 83, libri 32 contra Faustum cap. 17. Hoc etiam pacto legunt Leo sermone secundo De Pentecoste, & posteriores Latini enarratores, Carensis, Albertus, Thomas, Lyranus, Richelius. Denique *datus*, qui non addunt, vel tectè vel apertè subaudiunt.

C. 8. v. 25. *Dicebant ergo ei: Tu quis es?* ᵇ *dixit' eis Iesus:* * *Principium* ᵇ *qui & loquor'* ᵇ *vobis'.*] Ita legunt Latini libri ferè omnes, *Principium qui & loquor vobis.* vnum manuscriptum cœnobij S. Germani, latum, habet: *Principium quod & loquor vobis.* Alterum manuscriptum Dionysij oblongum; quod, vt & illud, à Parisiensibus est adnotatum; atq. ex nostris, Societatis Iesu album, scribunt: *Principium quia & loquor vobis.* Primo legendi modo, adstipulantur posteriores Glossematici, Rupertus, Carensis, Gorran, Richelius, & alij. Eum ad modum, apud D. Ambrosium legitur, libri De fide tertij capite quarto, & Augustinum, De Genesi ad litteram primi capite quinto, ac De Trinitate quinti cap. 13. Porrò, primi Hexaëmeron secundo & quarto capitibus, apud Ambrosium legitur: *Initium quod & loquor vobis*: qui secundus est legendi modus. Tertio disertè suffragatur Augustinus, in proprio loci commentario, his verbis: Cùm videret eos ita dixisse, *Tu quis es?* ac si dicerent: Quoniam abs te audiuimus, nisi credideritis, quia ego sum; quid te esse credimus? Ad hoc respondit, *Principium*, tanquam diceret, Principium me credite. Et addidit ᵇ Qui' & loquor vobis, id est, quia, humilis propter vos factus, ad ista verba descendi. Nam, si principium, sicuti est, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus: quomodo ei crederent, cùm infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo, inquit, credite me esse Principium, quia, vt credatis, non solùm sum, sed & loquor vobis. Hactenus B. Augustinus. Syrica versio ad hos tres legendi modos ambigua est: ܐܝ ܕܦܬܚ ܠܟܘܢ ܐܦ ܡܠܠ ܥܡܟܘܢ id est, Etiã, qui, quod, vel quia, cœpi loqui vobiscum. Nam ܕ verbo ܦܬܚ præpositum, & coniunctio esse potest *quia*, vel quòd; & relatiuum tam masculini quàm neutri generis. Græca editio, solum primum legendi modum non admittit· πολλὰ ἔχω ὅπ λαλεῖν ὑμῖν. ὅπ enim, si coniunctim scribas, ὅτι, quem ad modum ferè codices habent, coniunctio est, *quia* vel quòd; si diuisim, ὃ, τι, relatiuum est *quod*: *qui* verò esse non potest. Nonnus, relatiuum *quod* intellexit: Et Christus respondit: Quod quidem vobis ab initio dixi, habens innumera iudicare & loqui. Chrysostomus, &, qui eum sequuntur, Theophylactus atque Euthymius, pro coniun-

487.

ᵇ dicit o.
* ego sum o.
ᵇ quod & loquitur. *sic legisse videtur MS. Sor.*
ᵇ vos o.

Intelligit Ambros. Christum, principium, siue initium omnium se esse, respondisse.

Tract. 38. in Iohannem.

ᵇ Quia.

coniunctione acceperunt, tametsi Theophylacti textus priùs scribat ὅ,τι Similiter videri possit Interpres accepisse, vertisseque *quia:* quandoquidem, primam lectionem *qui*, pati non possit ὅτι; 2am *quod*, non satis bonæ fidei codex exhibeat; tertiam verò, *quia*, & approbet ὅτι, & venerandæ, tum fidei, tum antiquitatis, exemplaria, seruent. nisi fortè legerit Interpres τὴν ἀρχὴν ὃς καὶ λαλῶ ὑμῖν, aut, ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, ita vt prima lectio, quæ plerorumque omnium est codicum, genuina eius sit versio; Beda, vt in Cathena citatur, Sanè, inquit, in quibusdam exemplaribus inuenitur *Qui & loquor vobis*: sed congruentius esse probatur, si *quia* legatur, vt iste sit sensus: Principium me esse credite, quia propter vos ad hæc verba descendi. Porrò, τὴν ἀρχὴν, plerique hodie ex Græco translatores, Græceque periti enarratores, ac veteres, Syricus interpres, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, non pro nomine *principium*, sed pro aduerbio *inprimis*, vel *omnino*, aut *à principio*, accipiunt: quemadmodum τὸ τέλος, pro *postremò*, & alia similia aduerbiorum loco Græcè vsurpantur. Itaque, sumta voce *principium*, quam Interpres reddidit, perinde ac τὴν ἀρχὴν aduerbij vice; quo modo Koningstein alijque ante nos sumpsere; poterit tertiæ* lectionis, iuxta Chrysostomum eiusque æmulos, hic esse sensus: Inprimis, vel omnino, superfluum est, etiam quòd vobis loquar: sanè, indigni estis, quibus loquar, quique sermones meos audiatis. Secundæ, similis esse potest sensus, si *quod* coniunctio esse intelligatur. Si verò sit neutrum relatiui hunc in modum explicari poterit: Inprimis, vel, omnino, id sum quod & loquor vobis, id sum, quod & verbis dico & operibus ostendo vobis. Prima lectio hac ratione poterit: Inprimis, vel, omnino, is sum qui etiam loquor vobis. nam cætera de me indigni estis qui audiatis.

Commentarius huius loci, quē Zegerus citat, non Cyrilli est, sed à Iudoco Clichtouæo Cyryllo additus.

** Possit hic legendi modus, commodè ijs quæ sequuntur iungi.*

488. C. 8. v. 27. *Et non cognouerunt quia patrem eis* [a] *dicebat' Deum.*] Multi codices, pro *eis, eius* habent: verùm id Hentenius textu expulit, haud dubiè, quòd in vetustioribus libris *eis* repererit. sic enim nos inuenimus, *sicque ante nos Epanorrhotes inuénit. Carensis & Albertus legunt *eius*; porrò, D. Augustinus *eis*: Cùm autem, inquit, dixisset Dominus Iesus, verax est qui me misit: non intellexerunt Iudæi, quòd de patre illis diceret. Vnum Græcum Parisiensium exemplar, β signatum, scribit αὐτῷ *eius*, quomodo & apud Vallam lego: pleraque verò omnia exemplaria Græca αὐτοῖς *eis* habent· οὐκ ἔγνωσαν *ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. quibus Syra adstipulantur. Græci Theophylacti Romæ excusi textus αὐτῷ, quod est, *eius*, vel potius *suum*, habet, estque ambiguus commentarius, qui, ὅτι τὸν πατέρα αὐτῷ αὐτοῖς λέγει, habet. At Euthymius αὐτοῖς *eis* siue *ipsis* manifestè legit, cui vult hæc Chryso-

[a] dicebant o.

** Brug. Lob. So. al, au. E, Q Pl. m. H Mogunt. cum alijs quinq. legunt eis, quibus accedunt Parisiensium exemplaria Gel. Di. o Const. Compl.*

** οὖν 1 MS.*

Chryſoſtomi explicatio: Illi autem de patre ſermonem haberi non intellexerunt; atque hæc Nonni: At verò populi non intellexerunt, quòd de patre eis dixerat. Rectè itaque caſtigatores, Zegerus, Hentenius, & Epanorthotes, *eis*, pro *eius*, ſcribendum eſſe cenſuerunt.

Eſt altera hoc loco varietas. Quidam Latini codices omittunt *Deum*, noſtri duo H. & So. ru.: quibus, Græca exemplaria pleraque omnia, Græcique interpretes, Chryſoſtomus, Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, quinetiam Auguſtinus, & Syrica editio, concorditer ſuffragantur. Cæterùm, in paucioribus noſtræ editionis antigraphis, ijſque minus excellentibus, omiſſum illud comperio, ita vt ſuperfluum eſſe, pronuntiare minimè auſim. Ait Ianſenius, in antiquis exemplaribus Latinis, non addi *Deum*: verùm ego id deprehendere nequeo, nec Epanorthotes id notat. In antiquiſſimo præſtantiſſimoque Societatis Ieſu albo codice, inuenio, *Quia de patrem eis dicebant*: cui, an *de*, pro *Deum* ſcriptum ſit, vt; id quod ſignatur; *dicebant* pro *dicebat*; an *de patrem* pro *de patre*, quæ expoſitio ſit vulgatę lectionis, incertum relinquitur: quare, nihil hoc loco eo niti poſſum. Quidam notat, in Cõſtantienſi ſcripto, recenti manu additum fuiſſe *Deum*, cùm tamen locus non eſſet. Atqui, aureum Brugenſe manuſcriptum D. Donatiani, Leod., Lob., So. au., E, O, Q, L, Pl.m., ſpectatiſſima exemplaria, cum mediocribus ac vulgaribus, quæ habemus, omnibus, pręter duo illa ſuperius nominata, H. & So. ru., *Deum* [illegible]imiter veraciterque ſuo loco legendum prębent: quibus concinunt expoſitores, Richelius & Albertus, ac Græcum illud exemplar numero 6 ſignificatum, cuius lectio eſt, ὅτι τὸν πατέρα αὐτῶν λέγει τὸν θεόν. Quia patrem eius dicit Deum. Nolim verò ego adſeuerare prętermittendum nequaquam eſſe: Zegerus corrector textu eiecit. Si autem addendum ſit, hoc videtur ordine intelligendum: Et non intellexerunt, quòd de Deo patre ipſis loqueretur.

a eum Pariſ. editio anni 1573.

b ſuum

C. 12. v. 3. *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi piſtici pretioſi.*] Quæ de voce *piſtici*, deque eius ſimul hoc loco lectione, circa tertium verſum capitis 14 Euangelij ſecundum Marcum annotata ſunt, quære. 489.

C. 12. v. 7. Nonnulli librorum typis excuſorum legunt: *Sine illam, in diem ſepulturæ meæ ſeruauit illud*; vt ea Biblia quæ anno 1529. in ędibus Quentelianis Colonię ſunt edita, & Iohannis Arborei commentarijs iunctus textus. Conſonat hęc lectio codicibus Syricis & Græcis pleriſque ἄφες αὐτὴν· εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό. Conſonat & Græcorum enarratorum, Chryſoſtomi, Theophylacti, atque Euthymij, textibus; tametſi Chryſoſtomi, quem & Carenſis 490.

citat, habeat: Dimitte eam in diem sepulturæ meæ hoc fecit. Verùm, in scriptis Latinis libris, ijsque quos Typographi priores dedere, non inuenitur: eorum enim ea est lectio, quæ & textus nostrorum Bibliorum: *Sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.* quanquam, *die* quidam habeant, quidam *finite* perperàm scribant. Isti lectioni Latini glossematici adstipulantur, Richelius, Thomas, Lyranus, Albertus, Carensis, Rupertus: planeque respondent, nostra ad Vaticana castigatio, & eorum Græcorum codicum vnus, qui ex Regis Francorum Bibliotheca correctoribus Parisiensibus communicati fuere, H signatus. ita enim habent· ἄφες αὐτήν, ἵνα εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ἐνταφιασμοῦ μου τηρήσῃ αὐτό. cui legendi modo vult Græci Nonni paraphrasis, quam habemus hunc ad modum versam: Missum fac donum feminæ, ab omni reprehensione alienæ, vt thesaurum corporis nostri seruet, donec occisionis, & sepulchralis hora nostræ parentationis veniat.

491. C. 18. v. 13. *Et adduxerunt illum ad Annam primùm: erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius. Erat autem Caiphas, qui consilium dederat &c.*] D. Cyrillus, nonnihil interijciens, hoc legit modo: *qui erat Pontifex anni illius. Miserunt autem eum ligatũ ad Caipham Pontificem. Erat autem Caiphas &c.* Quod verò postea versu 24. dicetur, *Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem*, dictum ab Euangelista putat repetendo, & ad priora orationem reducendo, vt eam, quæ tertiò facta est, Petri negationem, commodè recenseret. quamobrem non legit: *Et misit eum Annas*; sed *misit igitur eum Annas*, vel *miserat igitur eum Annas.* vtroque enim modo aoristus ἀπέστειλε verti potest. Hæc Cyrilli lectio, quæstionis difficultatem soluit maximam, quæ ex nostra oritur lectione. Verùm, si Cyrillo similiter nõ legamus (neque enim alibi hæc eius lectio reperitur) nil vetat, cur non similiter intelligamus. Episcopi Iansenij in Euangelicam concordiam commentaria legantur. Versu 24, coniunctionem quam omittunt libri Græci, omissam comperimus, & in Latino exemplari Societatis Iesu albo, antiquissimo illo: habet enim, pro *& misit, emisit* (cui alterum F. notatum adstipulari videtur.) ᵃ *Emisit' eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem*. id quod parentheseos notis includunt quidam.

ᵃ ἀπέστειλε

492. C. 19. v. 27. *Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.*] Complures libri *in suam* legunt: quibus, Richelius, Gorran, Lyranus, & Glossa interlinearis, adstipulantur. Porrò, decem nostri codices (Brug. So. al. au. l. V. Pl. la. Pl. lon. Nuren. Col. Reg.) sex Parisiensium (Ge. o. l. Di. o. l. P. Mog.) quidam Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ,

thotæ, *in ſua* habent: quibus, Ambroſius in exhortatione ad virgines, Auguſtinus, Beda, qui Aug' verbis vtitur, Rupertus, & Albertus, in proprijs commentarijs, clariſſimè ſuffragantur. Pro eiſdem facit, quòd Græci codices, Interpretibus Græcis conſentientibus, conſtâter legant εἰς τὰ ἴδια, hoc eſt, in propria, ſeu, in ſua. *In ſua* autem, intelligit Auguſtinus, officia, ſeu obſequia. Suſcepit, inquit, eam in ſua, non prædia, quæ nulla propria poſſidebat, ſed officia, quæ propria diſpenſatione exequēda curabat. Simili ſenſu, vt poſterior habet lectio, *in ſuam* dicas, nimirum curam (de quo Beda in Cathena citatus: Alia littera habet: *Accepit eam diſcipulus in ſuam* matrem: ſed congruentius ſubauditur *in ſuam* curam) verùm id eam non habet, ſiue congruitatem, ſiue authoritatem. quare, prius illud *in ſua*, Hentenius Caſtigator amplexus eſt: id quod & Beſſarion Cardinalis, libello in illud Euangelij ſecundum Iohannem *Si eum volo manere* edito, approbauit. Videtur *in ſuam* ex eo ortum habuiſſe, quòd præcedat, *Ecce mater tua*: hinc enim exiſtimatum eſt, *in ſuam* ſcribendum eſſe, ſubaudito matrem. Syri ſcribunt ܠ quod eſt, ad, ſiue, apud ſe, ſenſum, ܠ quod arbitror, huius, εἰς τά ἴδια, dantes: quomodo, & Epiphanius profert, hæreſi 78. λέγει δ', inquit, τὸ εὐαγγέλιον, καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἔλαβεν αὐτὴν παρὰ ἑαυτόν· εἰ δὲ εἶχεν ἄνδρα, εἰ εἶχεν οἶκον, εἰ εἶχε τέκνα, εἰς τὰ ἴδια ἀναχώρει, καὶ ἦ παρὰ τὸν ἀλλότριον· Dicit autem Euangelium, Et ab illa die accepit ipſam ad (ſiue apud) ſeipſum. Si verò habuiſſet virum, ſi habuiſſet domum, ſi habuiſſet filios, in ſua ſeceſſiſſet, & non ad alienum.

C. 20. v. 25. *Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum', & mittam digitum meum in locum clauorum', & mittam manum meam in latus eius, non credam.*] Pleraque Latina exemplaria *fixuram* legunt, *Niſi vi. in ma. eius fixuram clauorum*; nonnulla verò aliter. Exemplar Cœnobitarum S. Victoris *fiſſuram* habet. S. Dionyſij oblongum, S. Germani oblongum, Conſtantienſe, Langianum, & Societatis Ieſu album, lectiſſima manuſcripta, quorum tria prima Pariſienſes, quartum & quintum nos attulimus, *figuram* ſcribunt: quibus, quidam alij cuiuſdam antiqui codices concinunt. Græcè eſt τὸν τύπον: id quod, figuram, veſtigium, ſimilitudinem ex impreſſione relictam, denotat. Cæterùm, quamuis Græci libri concorditer habeant· ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων: videtur qui Euangelia in Syriacam transfudit linguam, vtroque loco τόπον legiſſe; ſic enim vertit: Si non videro in manibus eius ܐ loca clauorum, & miſero ܐ in ea digitos meos. Latinum quoque Interpretem, ſi non priori, at poſterio- 493. - o. - o.

ri loco, τόπον legisse, probabile est. Quomodocumque verò legendum dicatur, significare Euangelista voluit, vestigia vulnerum clauis effectorum: quæ, D. Augustinus, tractatu in Canonicam Iohannis tertio, cicatrices nuncupat.

494. C. 21. v. 22. *Dicit ei Iesus: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Tu me sequere.*] Triplex loci huius lectio in Latinis exemplaribus reperitur. Prima, ea est quam proposuimus, *Sic eum volo manere:* quæ, in plerisque libris, ac nominatim antiquis Epanorthotæ, est. Hæc, B. Ambrosio, tum in Psalmum 45. scribenti, tum de Psalmi 118. octonario Res sermonem habenti, consentit. Conformis est etiam, Augustino, Bedæ, Authori Glossæ, Ruperto, Alberto, Lyrano, Thomæ, Gorran, Richelio, Iohannis Euangelium enarrantibus. Augustini in Iohannem commentario, adde sermonem 149. De tempore, vt res sit clarior. Altera lectio est: *Si eum volo manere:* quam reperit quidam, in codice Euangelico, qui, ob vetustatis miraculum, vt ipse ait, in Bibliotheca Collegij Constantiensis seruatur. reperit & in exemplari, cuius copiam Canonici Corsendoncenses fecerant. Nobis Aquisgrano transcriptum est, Caroli magni codicem hunc ad modum legere. Vidimus & ipsi, antiqui Abbatiæ Tosanæ manuscripti hanc esse lectionem: recens enim additum est *e*, & hoc, & proximo versu. Aliquot excusos libros, publicitùs notum est conuenire. Ista lectio, codicibus Græcis, omnibus, quos ipsi vidimus, complureque alij ante nos videre, respondet· ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; habent. Porrò, non ea est Græcis, quæ Latinis, inter *si* & *sic* similitudo, quæ aliquoties apud Latinos varietatem parit. *Si*, ἐὰν siue εἰ; *sic*, οὕτως Græcè dicitur. Insuper, Euangelio Syrico, lectio ista concinit: ܐ ܟܕ ܐܢ ܢܨܒ ܗܘ ܠܗ ܐܢ ܐܟ ܡܐ ܠܟ id est ad verbum, Si volens ego vt maneat ipse donec veniens ego, tibi, quid tibi? Adhæc, Interpretum Græcorum, Chrysostomi, Cyrilli, Nonni, Theophylacti, Euthymij, lectioni atque expositioni consonat. Tertia lectio est: *Si sic eum volo manere.* hæc illius exemplaris est lectio, quod, ante 200. annos, Carolus, cognomento Sapiens, Francorum rex, mira diligentia scribi curauit: id quod, à sodalibus *S.* Dionysij, Parisiensibus correctoribus suppeditatum fuit, & Dionysij oblongi nomen accepit. Eandem lectionem, alius, in vetusto codice Brugensis Ecclesiæ S. Donatiani; Nicolaus Eschius autem, in peruetusto Cusanæ Bibliothecæ exemplari, reperit. Reperit & Victorius Marianus, in codice Basilicæ S. Pauli, à Carolo Magno donato, & duobus Monasterij Sublacensis.

Eandem

Eandem vidit, in antiquissimo noui Testamenti libro, qui, à viro doctissimo, D. Carolo Langio, Leodij asseruabatur, vir doctrina ac pietate clarissimus, P. Iohannes Harlemius, Societatis Iesu per Belgium Viceprouincialis, præceptor mihi colendissimus. Vidi & ipse, in miræ vetustatis manuscriptis, Euangeliorum vno, quod Societatis album diximus, Missarum altero, quæ, in Societatis Iesu Collegio, Louanij custodiuntur. Erat autem Missali, ipsius *si* manifesta rasura: cuiusmodi esse, & in exemplari illo Brugensi, ille testatur. neque enim id est quo nos hactenus vtimur; nam illud *sic eum* habet. Testatur R^mus Dominus Lindanus, libri secundi De optimo scripturas interpretandi genere, capite 6°, rasuram in codice Caroli magni, loqui, priorem lectionem *Si sic* fuisse. verùm, rasura hæc, quod ipse postea vidit P. Harlemius, non in Caroli codice, qui, vt ad nos scriptum fuerat, *si* duntaxat habet, habuitque, sed in descripto est. descriptus enim fuit Caroli codex, Aquisgranensium Sacerdotum cura, ne frequenti vsu atque inspectione detereretur, aut maculas sordésue contraheret, vel in furum veniret manus: in magno enim meritò est pretio. Refert Nicolaus Zegerus, nactum se fuisse vetustum quoddam correctorium, quod olim, tam in Græcis, quàm in antiquis Latinis, *Si sic* scriptum fuisse, & hoc loco, & paulò inferiùs annotabat. Suspicarer propemodum nostri Epanorthotæ correctorium id esse: sed illud disertè habet: *Dicit ei Iesus. sic.* antiqui, Augustinus, Glossa: sed Græcum, hîc, & infra, *Si eum volo manere.* Victorius Marianus, in scholijs quæ in B. Hieron^m scripsit, notat, antiquissimum quendam Græcum codicem, quem Tridentum attulit Claramontanensis Episcopus, anno Domini 1546, habere, ἐὰν οὕτὸν θέλω μένειν ὕτως, ἕως ἔρχομαι: quod est: Si eum volo manere sic, donec venio. Iohannes Gagneius scribit, in commentario quodam in Iohannem, ἐὰν ὕτως, id est, *si sic*, haberi. Addit, Chrysostomi & Theophylacti commentarium, ad id satis videri alludere. id quod & Zegerus, de Cyrilli præsertim commentario, sentit. verùm hoc ita videri existimarim, propterea quòd verbum *manere* explicent. id quod, quoddam *sic*, in se comprehendit, aut subaudiendum relinquit. Porrò, manifestiùs, huic tertiæ lectioni Hieronymus fauere videtur, qui libro in Iouinianum priore legit: Si eum sic volo esse, quid ad te? quod & Hieron^i Scholiastes, Marianus, annotat. Cæterùm, Bessarion Cardinalis, ad secundam hoc trahit lectionem, *Si eum volo manere*: quia *sic esse* non aliud sit quàm *manere*. Georgius Trapezuntius, libello ad Papam edito, primum legendi modum statuere conatus est. Trapezuntium, altero libello, Bessarion Cardinalis refellit, ac secundum legendi modum asseruit. Vtriusque libellum

In margine exemplaris K, signati, quod legit sic, notatum est vel si sic.

apud R^mum Dominum Lindanũ legi: in Bessarionis verò sententiam eunt complures, Iansenius, Koningstein, Magdalius, Caietanus, & alij. Nicolaus Zegerus, tertium probat legendi modum, atque eum in textum à se correctum editumque retulit: quem, libro mox citato, De optimo genere interpretandi, R^mus Dominus Lindanus sequitur.

495. Triplex ista varietatis ratio, reperitur etiam proximo versu, vicesimotertio, quo repetuntur ab Euangelista, eadem ipsa Christi verba: *Et non dixit ei Iesus, Non moritur; sed:* [a] *Sic' eum volo manere donec veniam, quid ad te?* vbi id solum peculiariter est notandum, quòd Latinorum librorum nonnulli, eo aliter habeant, quàm priori loco. Caroli Sapientis Regis Frãciæ liber, & Missalis Societatis Iesu, priori loco *Si sic*, posteriori habent, ille *Si*, iste *Sic*. Bibliorum Philippi Regis Hispaniæ Latinus textus, cum priori *Si*, posteriori *Sic* legit. Signarunt Parisienses, Constantiense exemplar, priori loco *Si*, posteriori *Si sic* habere: atqui, disertè ille scribit, quem, opinor, quoad istud, & alia quædam exemplaria, hi sequuti sunt, bis in eo, citra vllum rasuræ vestigium, *Si eum* legi. Porrò, minimè hoc probandum est, quòd posteriori loco, aliter quàm priori, legatur: voluit enim Euangelista, id quod Seruator dixerat, totidem ijsdemque verbis repetere, nec iuxta sensum quidem mutatis.

[a] Si
[a] Si sic.

NOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM.

496. C. 1. v. 4. *Et conuescens, præcepit eis, ab Ierosolymis ne discederent.*] Id quod nos *conuescens* legimus, quidam *conuersans* legendum putat: quòd συναυλιζόμενος, siue, vt quidam codices habent, vna littera exemta, συναλιζόμενος, sit, conueniens, siue congregans aut coniungens se, cum eis videlicet conuersans. συναυλίζεσθαι conuersari ὁμολογουμένως significat: sed συναλίζεσθαι, quod hîc in omnibus nostris Græcis antigraphis est, non solùm congregare, coniungere, aut conuenire, verùm etiam συνεσθίειν conuesci denotat. Sic namque, conuesci inquam, vocem istam, hoc loco à se lectam, Græci tractatores, Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, sunt interpretati. συναλιζόμενος, ait inter eos Theophylactus, τουτέστι, κοινωνῶν ἁλῶν καὶ κοινωνῶν τραπέζης, hoc est, communi vtens sale, communique vtens mensa. Præterea, qui Acta Apostolorum in Syricam transfudit linguam, ܘܟܕ ܐܟܠ ܥܡܗܘܢ *Et cùm edisset cum eis panem*, vertit. Quare, quod vno consensu habent

Latini

Latini codices *conuescens*; rectum germanumque Interpretis esse censendum est: id quod legunt, D. Hieronymus Hedibiæ quæstioni 7ª respondens, Beda, Author Glossæ, Lyranus, Richelius, Apostolorum Acta enarrantes.

C. 1. v. 15. *Erat autem turba hominum simul, ferè centum viginti.*] Multorum sententia est, pro *hominum*, *nominum* legendum esse; nempe, correctorum imperitia, hoc cum illo commutatum fuisse. Græci enim libri ὀνομάτων *nominum* constanter habent, quibus, non ea est ὀνομάτων cum ἀνθρώπων affinitas, quæ Latinis, *hominum* cum *nominum*. Huius sententiæ est Epanorthotes noster: Item b. *Turba hominum simul*; Græcus *nominum*. puto vitiosè *n*, mutatum in *h*, vt pro *nominum*, dicatur *hominum*. Nicolaus Zegerus, *nominum*, etiam in textum Testamenti à se castigati retulit. Manuscriptum vnum, Germani latum, signarunt Parisienses, atque ex ijs alij, *nominum* legere: verùm id ciusmodi esse comperi, vt ei soli fidendum haud facile sit. Nullum verò alium codicem, siue inter nostros, siue ab alijs annotatum, consentire inuenimus: *hominum* omnes scribunt. Author Glossæ adhæc, Carensis, & Richelius, vt alios prætream, manifestè *hominum* legunt. Quare, ex Latinorum librorum concordia, quidam, Gagneius nominatim, *hominum* ab Interprete versum esse, vt clarior esset oratio, existimant. Certè, qui Apostolorum Acta, ex lingua Græca in Syriacam olim transtulit, ita vertit: Erat autem illic turba hominum. ܗܘܬ ܐܝܟ ܗܢ ܕܒܢܝ ܐܢܫ ܟܢܫ ܘܐܢܫ Plenè autem Latinéq. redderetur, quomodo Theophylacti interpres reddidit, Et erat simul numerus capitum. 497.

C. 10. v. 41. *Qui manducauimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.*] Beda in Retractationibus in Acta scriptis, In Græco, inquit, additum est, *per dies quadraginta*: & S. Augustinus in suo codice ita haberi declarauit, atque exponendo subiunxit, non quòd quotidie, per dies 40, cum illo manducassent atque bibissent. Nos id in Græcis, nec codicibus, nec enarratoribus, inuenimus, vt neque in Syricis libris; tantùm, in vno Latino scripto, M. N. Augustini Hunnæi, O notato, insigni sanè illo, at non admodum antiquo. *Qui manducauimus*, habet, *& b. c. i. p. r. à mortuis per dies quadraginta.* 498.

C. 13. v. 6. *Inuenerunt quendam virum magum, pseudoprophetam, Iudæum, cui nomen erat, Bar-iesu.*] Latinorum codicum, quidam *Barieſu* legunt, plerique *Barieu*, quamquam Barien, *n* pro *u*, multi perperàm habeant, *Barieu* interpreteris filium Ieu, siue Iehu (Moguntina, Colonien- בר-יהוא 499.

Colonienſis, & Nurenburgenſis, primogeniæ Chalcographorum editiones *Bariehu* ſcribunt) vel filiũ Dei, à nomine ἀνεκφωνήτῳ, יהוה. Hieronymus, explicans Hebraica nomina; ſi tamen Hieronymus, eius libri eſt author; *Berieu* legit, & maleficum ſiue in malo interpretatur: qua ratione, etſi *Barieu* efferas, non בָּר *bar* filium comprehendat; id quod interlinearis Gloſſæ author exiſtimauit; ſed à ב *B* præpoſitione *in*, & רַע *rah* nomine, quod *malum* ſignat, deducatur. Addit eo loco Hieronymus, corruptè à nonnullis *Barieſu* legi. Beda Hieronymum ſequutus, *Barieu*, non *Barieſu*, legendum putat; quòd indignum ſit, magum, Ieſu, id eſt, Saluatoris, filium dici, quem è contrario Paulus filium Diaboli nuncupat. Exemplaria Græca, conſtanter Βαεμσοῦς aut Βαεμσοῦν habent: eiſque, quæ apud Græcos Tractatores, Chryſoſtomum, Theophylactum, Oecumenium, eſt lectio, conſonat. Suſpicatur Beda, deprauationem accidiſſe, quòd Βαριεῦ *Barīeu*, ſi virgulam abbreuiationis notam ſuperponas, idem quod Βαεμσοῦ *Barieſu* plenè ſcriptum, ſignificet. Cæterùm, *Barieſu*, vt in Græcis omnibus, ita in Latinis libris manuſcriptis fide digniſſimis, inuenio, (nam quod Græcis eſt *Barieſus*, hoc eſt, filius Ieſus, mutato iuxta ſenſum caſu, redditum videtur *Barieſu*, hoc eſt, filius Ieſu) noſtris, Brug., Lob., L., Pariſienſium, Di. o. l., Lyrani correctis, Epanorthotæ antiquis. *Cui nomen erat Barieſu*, ſcribit Lyranus, ſic eſt in Græco & in libris correctis, & tantum valet ſicut filius Ieſu. Epanorthotes: Item b. *Cui nomen erat Barieſu.* Græcus, antiqui, ſic habent. Hentenius etiam caſtigator, textu hoc donauit, expulſo Barieu. Neque verò abſurdum videri debeat, magum Ieſu filium dictum fuiſſe: erat enim Ieſus vulgare tunc multorum nomen, tametſi ſua ſignificatione ſoli Domino noſtro conuenerit debitumque fuerit, ac deinceps ita ſanctum habendum ſit, vt nec ſanctiſſimo cuiquam imponi poſſit. Barabbam exiſtimarunt quidam Ieſum proprio nomine vocatum, atque hinc additum à Pilato, diſcriminis ergò, *qui dicitur Chriſtus: Quem vultis dimittam vobis, Barabbam, an Ieſum qui dicitur Chriſtus?* Si igitur latro vocatus fuiſſe potuit Ieſus, quamuis ita vocatum fuiſſe mihi non ſit veriſimile: potuit faciliùs magus filius patris, qui Ieſus fuerit dictus, fuiſſe. Verumenimuerò, incertum id relinquitur, an nomen *Barieſu*; ſi quidem ea germana ſit lectio (quamquam de *Barieu* ſimile ſit iudicium) à patris nomine magus acceperit, an ſibi ipſe impoſuerit, tanquam Dei Seruatoris filio. Deus enim noſter, Deus ſaluos faciendi dicitur. Cæterùm, facilè poſſit; etiamſi Latinè, & Græcè, eodem vtrumque modo efferatur; aliud patris magi eſſe nomen, aliud Domini noſtri, vnica in Hebræo littera, vel addita, vel demta, vel immutata. Adde, quòd quidam, *Barieſu*, aduerſarium

V. Beda legit Barieu.

בְּרִיעוּ
בְּרִיעֻהוּ

Matth. 27. b. 17.

Pſal. 67. a, 21.

Ieſu

Iesu interpretentur, à Græco nomine βαρύς, quod grauem ac molestum denotat. Editio Syrica ܒܪܫܘܡܐ Barschoumo scribit: id quod significat, filium nominis, hoc est, virum nominatum ac celebrem. Magijs; verisimile est; ac præstigijs nomen hic sibi fecerat.

C. 13. v. 33. *Et nos vobis annunciamus* ˋ *eam' quæ ad patres* ¯ *nostros' repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs nostris, resuscitans Iesum* *.] Latinorum librorum, multi *filijs vestris* legunt; plures ijque meliores *filijs nostris*. quare hoc. in textum, Hentenius ac Zegerus referendum censuere, Verùm, quia neutrum loco satis conuenit, scripserunt quidam *filijs Israël*, quidã *filijs suis:* hoc enim est in codice A, illud in codice G signato. O signatum exemplar, *filijs eorum vobis* habet: quæ Græci enarratoris Theophylacti est lectio, probè loco congruens. Sed, quæ apud Chrysostomum, atque Oecumenium, & in Græcis ac Syricis noui testamenti editionibus, lectio est, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, *filijs eorum nobis*, optimè quadrat. Duo ex nostris Latinis scriptis, E & I, habent: *Filijs vestris resuscitans vobis Iesum*; Alia duo, Pl. m. & Atr. s.: *filijs nostris resuscitans nobis Iesum*. Vnde, videri certè possit, Interpretem quidem vertisse *filijs eorum nobis*, aut *vobis*; sed, eos qui id non intellexerint, quosdam omisisse *eorum*, ac scripsisse *vestris* & *nostris* pro *vobis* & *nobis*, quosdam *nobis* & *vobis* cum *resuscitans* iunxisse, ac *eorum* cum *vestris* & *nostris* mutauisse. 500.

ˋ ea 2 MS.
¯ Hil. G.
* Christum Dominum nostrum o.

Sequitur: *Sicut & in Psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Nonnulli codices, *Sicut* ¯ *&' in Psalmo scriptum est*, legunt, & ex nostris quidem, alter scriptorum quos Atrebatensis Collegij Præsidens clarissimus, M. N. Cornelius Reineri Goudanus commodauit; Nonnulli, Beda teste, *Sicut* ¯ *&' in primo Psalmo scriptum est*, quibus hodie Quenteliana Biblia & Zegeri Testamentum nouum consonant. Postremo hoc modo, *Sicut in Psalmo primo scriptum est*, B. Hilarium, aliosque eius æquales, legisse, ex commentarijs eius, in Psalmum secundum, claro clarius est. Quærit, quod multos ait fecisse ambiguos, quo modo Psalmũ *Quare fremuerunt gentes*, quem doctor gentium primum esse hoc loco testatur, nos secundum habeamus? tandemque respondet, Apostolum Hebræum, Hebræis, secundum Hebraicam cognitionem & fidem, Psalmum hunc primum esse dixisse, qui, iuxta 70. translatorum distinctionem, nobis est secundus. Hilario Hieronymum legisse similiter ex enarratione Psalmi primi colligitur. ait enim: Apud Hebræos, & primus, & secundus, vnus est Psalmus: quod in Apostolorum quo- 501. Psal. 2. v. 7.

que Actibus comprobatur. Denique, quia à beatitudine cœperat, in beatitudine desinit, dicens: Beati omnes qui confidunt in eum. His conformiter, textum Oecumenij commentarijs adiunctum, & sex Græca noui Testamenti exemplaria, diuersis locis excusa, legere notauimus, ὡς ᾿ καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέγραπται. Cæterùm, plerique Latinorum, pluresque Græcorum codicum, eorum quidem quos nos vidimus; Chrysostomi etiam, Theophylacti, & Syrorum textus, *Sicut* ⁻ *& in Psalmo secundo scriptum est*, habent. Hebræi quoque, ita hodie Psalmos distinguunt, vt secũdus sit hic: *Quare fremuerunt gentes*: &, si primo hunc iungerent, 150. non essent Psalmi, nisi, vt nonum Psalmum nostrum, ita 147^{m} suum diuiderent. Verumenimuerò, non est hæc primi Psalmi lectio facilè reijcienda, tantis fulta suffragijs: haud enim facilè, Latinorum aut Græcorum quisquam, pro secundo primum scripserit, aut, cùm nullus esset expressus numerus, primum addiderit: faciliùs, cùm primum legerent, quem secundum constanter habent, aut secundum substituerint, aut numerum omnem ademerint.

ᵃ γὰρ 1.

⁻ 7 MS. Hil. Sy.

502. C. 16. v. 22. *Et cucurrit plebs aduersus eos, & magistratus, scissis tunicis eorum,* * *iusserunt* ⁻ *eos virgis cædi.*] Meliores libri, tum nostri, tum Epanorthotæ, pro *cucurrit, concurrit* habent: id quod Græcæ voci συνεπέστη, quæ est, simul insurrexit, propiùs respondet. Multi, sed ij minùs boni libri, coniunctionem *&* præmittunt participio *scissis*: *Et scissis tunicis eorum &c.* ita vt *& magistratus* ad id quod præcedit referatur. quod, idcirco à sciolis factum est, quia vocem *magistratus*, pluralis numeri esse ignorarunt. Græcè sine ambiguitate est οἱ στρατηγοὶ. Tertia hoc loco varietas est, quòd, quidam codices, *suis*, pro *eorum*, scribant; Ex scriptis nostris vnus, Plantini angustus, ex impressis similiter vnus, Quentelianus. Græca & Syra, ad vtrumque ambigua sunt, vtroque modo verti possunt, vtrumque potest intelligi, & quòd magistratus lacerarint tunicas Apostolorum, & quòd suas ipsorum. Cæterùm, cùm, Latini libri plerique omnes, Latinis enarratoribus adstipulantibus, *eorum* legant; quin id Interpres dederit, dubitari vix potest.

* & o.

⁻ 1 MS. G.

503. C. 22. v. 17. *Factum est autem* (&c.) *fieri me in stupore mentis.*] Pro *stupore mentis*, annotat V. Beda, atque ex eo alij, quidam codices habent *mentis excessum*, alij *pauorem*, alij *alienationem*. diuersè enim interpretatur Latinè, quod Græcè dicitur Ecstasis. Porrò, illud, in stupore mentis, vulgatæ editionis esse, vix dubium est. quotquot nos vidimus, Latini libri, vnanimiter id habent.

504. C. 24. v. 6. 7. 8. *Quem* ᵃ *& apprehensum voluimus secundum legem nostram*

ᵃ etiam. 1 MS.

nostram iudicare. Superueniens autem Tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te venire. A quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere &c.] Duo eorum Latinorum manuscriptorũ, quibus Parisienses sunt vsi, Di. l. Ge. l., *Quem apprehendimus, à quo poteris*, legunt, & quæ intermedia sunt tollunt. Sustulerunt eadem, Latinus peruetustus codex, quẽ exhibuit enarratori cuidam Constantia, & Gręca exemplaria, quæ ille consuluit, vno demto, in cuius spatio marginali minutissimis formulis adscripta fuerant. Quidam etiam Latini Bedæ codices hæc ipsa transfixerunt: *Quem & apprehendimus. à quo poteris* legit Beda. Verùm, habita ea fuisse in Græco, & Latinis alijs, testatur. Parisienses, nulli Græcorum suorum exemplarium deesse signarunt. Nos in omnibus, quos vidimus, & Latinis, & Græcis libris, ea inuénimus; quin & apud Syros & Græcos interpretes, Chrysostomum, Theophylactum, atque Oecumenium, reperimus. Chrysostomus disertè explicat. Porrò, non paucas, eorum quibus hæc leguntur, tum Græcorum, tum Latinorum, obseruauimus varietates. Septem nostra Latina manuscripta, legunt *volumus*, pro *voluimus*; quatuor habent, *Quem apprehendimus, & volebamus eum iudicare secundum legem nostram. Superueniens autem cum vi magna Lysias Tribunus eripuit eum de ma. no*; vnum, *Quem & apprehendimus, & volebamus se. le. no. iudicare. Sup. autem Trib. Ly. cum vi m. e. e. de ma. no.* Notat quidam quosdam codices habuisse, pro *superueniens, intercedens*, id quod ex altera est versione Græcæ vocis παρελθὼν. Gręcè est, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὴν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν. παρελθὼν δὲ λυσίας ὁ χιλιαρχὸς μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγεν, Quem & apprehendimus, & secundum nostram legem voluimus iudicare. Superueniens autem Ly. Trib. cum multa vi ex ma. no. eripuit. Theophylacti textus, & Complutensis editio, habent κρῖναι, pro κρίνειν; Complutensis editio, βίᾳ πολλῇ, pro μετὰ πολλῆς βίας: tertiò, Complutensis editio, & quæ eam sequuntur, octauusque Parisiensium codex, ἀφείλετο pro ἀπήγαγεν, siue, vt in alijs est, ἀπήγαγε habent: adduntque dein, Syrico textu concinente, quod alij libri non agnoscunt, καὶ πρός σε ἀπέστειλε *& ad te misit*. id quod, ex Lysiæ ad Felicem epistola, acceptum videri possit, ex qua totum quidam sumtum esse coniectat. Sequitur in Complutensi, & quæ ex ea sunt editionibus, κελεύσας καὶ *iubens quoque*; Syrico & hac in parte respondente: Alia antigrapha κελεύσας duntaxat, vel κελεύων, vt nos Latinè, scribunt: perguntque, τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπί σε. ἐπί σε, pro quo Theophylactus habet ἐπὶ σοῦ, iterum dissonæ Hispanorum editiones, tollunt, contra Syricum textum. In fine, Græcum Parisiensium exemplar, ια signatum, pro παρ' οὗ, παρ' ὧν; nostrum Latinum scriptum,

Actor. 23. f. 30.

G. notatum, pro *à quo, à quibus* legunt. Quæ omnes varietates, loci veritatem in dubium possint vocare.

505. C. 27. v. 2. *Ascendentes nauem Adrumetinam.*] Maior Latinorum codicum pars, cum Rabano in Glossa citato, Carensi, Lyrano, & Richelio, enarratoribus, *Adrumetinam* nauem vocat: quinque nostri, Brug. Lob. Malmund. O. Lugd., cum adspiratione, *Hadrumetinam* scribunt. Nouem *Adrumentinam* legunt, duoque præmittunt adspirationem, Hadrumentinam. Pro priori lectione facit, Catalogus locorum huius libri, in tertio Hieronymi, & quinto Bedæ tomo, exstans, qui, Hadrumetus, habet, ciuitas in ᵃ Byzantio, regione Africæ. quod, iam recensiti enarratores, sequuntur. Id autem, ex Plinio, sumtum videtur, cuius, de ea quæ propriè vocatur Africa, hæc sunt, capite 4° libri 5ⁱ, verba: Mox Africæ ipsius alia distinctio. Libyphœnices vocantur, qui Byzantiũ incolunt. Ita appellatur regio 250000. passuum per circuitum, fertilitatis eximiæ, cum centesima fruge agricolis fœnus reddente terra. Hîc oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruspina, &c. Pro posteriori lectione facit, Syriacum Testamentum, quod, nauẽ ܐ̈ܝ̈ܬ̈ܐ ܕ̈ܐ̈ܕ̈ܪ̈ܡ̈ܛ̈ܝ̈ quę erat ex Adramanto ciuitate, describit. Apud Plinium, ciuitas, quæ libro 5° vocata est Adrumetum, capite vltimo sexti libri scribitur Hadrumentum. Fortè, vtroque appellata fuit modo: itaque, idem sit *Adrumentina*, quod *Adrumetina*. Textus Latinus Complutensium Bibliorum ᵇ *Hadramytenam* habet, vt Græcus ἀδραμυτηνῷ; Quenteliana Biblia Adramyttinam, vt Græci codices pleriq., ἀδραμυττηνῷ aut ἀδραμυτπνῷ. Theophylacti textus, ἀδραμωτηνῷ dicit, is quo vsus est Magdalius Iacobus, ἀτραμυτηνῷ. Plinius Adramyttij vnguento nobilis, meminit, libri 13 capite primo, & Atramitarum, populi, libri sexti cap. 28.

ᵃ *Ae.* Byzatio.
ᵃ *Ae.* Bazatio.
ᵇ Adramytenam *R.*

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD ROMANOS.

506. C. 1. v. 32. Duplex est loci istius lectio. Prior est: *Qui, cùm iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solùm* * *qui* ᵃ *ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.* Hæc Latinorum est codicum, & veterum patrum, Cypriani epistola quarta libri primi, Augustini in Psalmum 57, Isichij in Leuitici caput 20, Authoris commentariorum Hieronymo attributorum, Primasij,

* autem 1 *MS.*
ᵃ faciunt ea *MS.*

masij, Sedulij, Haymonis, Anselmi, & posteriorũ Latinorum Enarratorum. D. Ambrosius libri De bono mortis capite 7, legit: *Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.* Græcanica scholia, quamquam non approbent, indicant, quòd nonnullis locus hic ita legi soleat, vt facere grauius, consentire sit leuius. Posterior lectio ista est: *Qui, cùm iustitiam Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus.* Quæ, vt Græcorum est librorum, ita & Syricorum est exemplarium, ac Græcorum Interpretum, Origenis, Chrysostomi, Theodoreti, Theophylacti, Oecumenij. Et de Origene quidem, non dubitabit, qui commentarium eius introspexerit: de cæteris autem, dubitandi, nulla est ratio. Author commentariorum Ambrosio adscriptorum, magísne lectioni posteriori velit, ex iis, quæ scribit in finem huius, & in principium sequentis capitis, sagax lector iudicet. B. Augustinus, libello, quo huius epistolæ quasdam propositiones explicat, disertè legit: *Non solùm ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus.* Symmachus Pontifex, hunc locum contra Anastasium Imperatorem profert, vt, consentire, grauius esse doceat. Latinorũ noui Testamenti codicum varietatem, quæ quidem huc faciat, deprehendere haud potuimus aliam, quàm, quòd, vnus, Ge. l., à Parisiensibus notatus, geminum *qui* tollat (*Non solùm ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus*) nec Græcorum aliam, quàm, quòd, vnus, Titelmanno & Sasbout testibus, ἐ συνῆκαν, id est, *non intellexerunt*, addat. Oecumenij Græcanici scholiastæ, qui, quasi vtriusque lectionis meminit, hæc sunt huc in locum verba, sed primùm hæc textus· οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Rursum ostendit eos ex cognitione peccare. Iustitiam autem vocat Dei præcepta (&c.) duo ponit crimina, & facere, & cooperari facientibus, ac proximum ad malum adhortari. Quidam autem id quod dictum est non assecuti, & Apostoli verba suspicantes fuisse adulterata, hoc modo illa interpretati sunt, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσιν· Non solùm qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus. Sic enim habuit, dicunt, vetus exemplar, vt maius sit facere, minus autem consentire. Ego autem, neque depranatos in hoc esse Apostolicos codices dicens, neque cum his qui non intellexerunt contendere volens, lectoribus isthuc iudicandum permittam. Dico ergo, quòd, quum, eos qui peccant laudare, longè operosius sit, ac maius ad supplicij rationem momentum habeat, quàm peccare, meritò dictum est, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσιν, non solùm ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Nam is qui &c. Circa id

quod habet, Quidam verò id quod dictum est, &c. notatur in margine ἰσιδώρου Isidori. Hentenius interpres, in præfatione ad lectorem, significatum intelligit, verba esse Græci Isidori, qui referat, quosdam aliter legere, ac contendere, deprauatos esse Græcos codices, subiungatque quæ sequuntur. Mirum est autem, non meminisse eum particulæ *non intellexerunt*, sine qua aut simili non satis ea lectio constet: *Non solùm qui ea faciunt*; vel non inde eleuare quòd manca sit. An verò nec Interpres vulgatus, id Græcè legerit, sed complendæ sententiæ gratia addiderit, ignoro: id autem, si interrogando pronuntietur, nihil, prioris partis sensum, ab eo quod ex Græco intelligi solet, variet. Porrò, in posteriori Græcæ lectionis parte, non necesse sit intelligere, maius esse consentire, quàm facere: exponi possit, & faciunt ea, & facientibus consentiunt. Ita verò & in Latina lectione, haud necessariò intelligatur, maius semper esse facere, quàm consentire; nisi, plerumque, vel, hominum iudicio.

507. C. 2. v. 4. Plerique Latinorum codicum legunt: *An, diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis, contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* Quidam: An, diu. bon. eius (&c.) contemnis, ignorans quoniam &c. sex nostri, Brug. Lob. Leod. T, O, Pl. ang.; duo Parisiensium, Ge. o. l., antiqui Epanorthotæ. Prior lectio conformior est editioni Syriacæ, & reperitur apud antiquos patres, Hieronymum in caput 32, inque orationem Ieremiæ, Ambrosium libri De fuga seculi cap. 3, Augustinum libri quæstionum super Exodum cap. 24, & tractatus De ouibus cap. 4. Posterior lectio Græcis codicibus respondet: inueniturque & ipsa in veterum scriptis; Irenæi, libri 4 cap 71; Origenis, libro 3 peri archῶn, ante medium capitis primi, satisque conuenit proprius loci commentarius; Cypriani, libri 3 ad Quirinum cap. 35.; Hieronymi, in Ezechielis caput 16, & Amos primum; Chrysostomi, Theodoreti, Primasij, Theophylacti, Oecumenij, Anselmi, & Brunonis Carthusianorum Patriarchæ, in Paulum. Hanc castigatores, Hentenius ac Zegerus in textum recepere, haud immeritò.

κατα προνεῖς, ἀγνοῶν.

508. C. 2. v. 6. 7. *Qui reddet vnicuique secundum opera eius; ‘ijs’ quidem, qui secundum patientiam * boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.*] Scripti omnes libri, quotquot habemus, & priores excusi, Tractatoresque, Author commentariorum Hieronymo adscriptorum, author Ambrosio attributorum, Primasius, Haymo, Anselmus, author Glossæ, Carensis, Lombardus, Lyranus, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, & alij, non *quærunt*, sed *quærentibus*,

* his *MS. complura.*
* Dei o.
* eius o.

rentibus, quo modo Græcè est, legunt. Quamobrem, hæc, proculdubiò, editionis nostræ, genuina est lectio. Neque verò præcedens *qui* obstat, quod Græcè non est: aut enim redundat (in vno antiquissimo scripto, T littera notato*, apudque D. Gregorium libri 28 Moralium cap. 13, non inuenimus) aut, quod est verisimilius, *sunt* subintelligitur, id quod, versu proximo, multi codices exprimunt (*ijs autem qui sunt ex contentione*) hoc versu quidam (*Iis quidem qui sunt secundum patientiam boni operis*) ex glossa inter lineas posita, in textum relatum. *Quærunt* emendarunt quidam, iuxta Caietani, & quorundam aliorum, placitum: qui, dum sententiam clariorem efficere voluerunt, participio in verbum resoluto; angustiorem reddiderunt, ad vnum contractum sensum quæ plures patiebatur. Est enim huius versus per participium lecti, & Græci, & Latini, varius, secundum variam distinctionem, sensus. Nam, si post ᾽ζητοῦσι' *quærentibus*, comma ponatur, sensus erit, quem, Syriacum Testamentum, Origenes, & Theophylactus, exprimunt, Reddet vitam æternam, iis, qui, in bonis operibus perseuerantes, gloriam, ho., & incor., quærunt. Si verò comma, ζητοῦσι *quærentibus* proximè præcedat, eo exponetur modo, quo exponunt, Græcanicus Scholiastes, D. Gregorius loco superiùs nominato, Author commentariorum Hieronymo adscriptorum, & alij ferè suprà recensiti Latini Tractatores: Reddet gloriam, & ho., & incor., iis, qui, in bonis operibus perseuerantes, vitam æternam quærunt. qui conuenit ei quod mox sequitur: *Gloria autem, & [redacted], & pax, omni operanti bonum.*

*his quidem secundum.

ἐπιζητοῦσι R.

V. 10.

C. 2. V. 15. *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se* ⁻*inuicem' cogitationum* *᾽*accusantium' aut etiam* ᾽*defendentium'.*] *Cogitationum accusantium, aut etiam defendentium*, gignendi casu, haud dubiè Interpres vertit: sic enim legunt, scripti, impressique codices, quoscunque vidimus, qui fidei sint bonæ, adstipulantibus Glossematicis, qui vulgata versione simplices vsi sunt. *Cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus*, auferendi casu, duntaxat posteriores aliquot Typographorum editiones legere comperimus (eæ enim hîc significatæ sunt in Bibliorum margine, quia commodè aliud non erat, signo MS.) primumque eam quæ ex Quentelianis ædibus Coloniæ anno 1529. prodijt, pro eius qui præfuit arbitrio frequenter mutata. Hentenius, non tam variæ lectionis, quàm explicationis indicandæ gratia, in margine scripsit *Co*ᵘ*bus ac*ᵘ*bus, aut etiam de*ᵘ*bus*: sequutus Parisienses, qui ad marginem notauerant, *Genitiui pro ablatiuis*. Græcè Genitiui sunt, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων: sed, qui ablatiuis Latinè reddendi videantur, vt ij qui præcedunt

509.

⁻ *inuicē o.

᾽ excusantium o.

᾽ excusantium 1 MS.

συμμαρ-

συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως: Nisi dixerit quis, non similiter genitiuos absolutè positos esse, sed eiusmodi qui à præcedente nomine συνειδήσεως regantur. Glossa ordinaria, & post eam alij, duplicem huiusmodi dant, vulgatæ versionis *Co*ı*mum ac*ı*um aut &. De*ı*um*, explicationem; vnam, qua, genitiui, Græco more, absolutè positi intelligantur; alteram, qua, à præcedenti nomine *conscientia* regantur. quarum, hæc potius, eum quem Interpres voluit sensum, continere videtur; tum, quòd proximos genitiuos absolutè positos ablatiuis Interpres Latinè reddiderit, *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum*; tum, quòd *conscientia ipsorum* verterit, non, vt Græcè est, *ipsorum conscientia*. Apud quosdam Veterum legitur *Co*ı*bus ac*ı*bus* ˇ*aut etiam*ˇ ˇ*de*ı*bus*, Hieronymum in caput 16. Ezechielis, Augustinum, libri 20. De ciuitate Dei capite 26, Hilarium Diaconum qui author esse existimatur commentariorum Ambrosium mentientium: quod, ita scriptum arbitror, vel ab ijs qui veterum opera ediderunt; vt huiusmodi pro sua sententia mutarunt sæpenumerò; vel ab ipsis veteribus, quibus sic meliùs verti visum fuerit. Cæteroqui, est apud eos, & nostræ editionis lectio, *Co*ı*um ac*ı*um aut etiam* ˇ*De*ı*um*ˇ; Augustinum, libri 2. De sermone Domini in monte capite 15, Primasium in proprio commentario, Gregorium libri 4. Moralium capite 17, Pelagium, epistola ad Demetriadem.

ˇ siue *Hier.*
ˇ excusantibus *Aug.*
ˇ excusantium *Aug.*

510. C. 5. v. 1. *Iustificati* ˇ*ergo*ˇ *ex fide, pacem habeamus ad Deum, per Dominum nostrum Iesum Christum.*] Latini codices, *habeamus* legunt, non *habemus*: Græci è diuersò, ἔχομεν ferè habent, non ἔχωμεν. Pro Græcis, facere videtur, commentarius Ambrosio attributus. Latinis, vetus Dionysiani cœnobij Græcus codex, qui, Gagneio teste, ἔχωμεν habet, suffragatur; Item, Latini enarratores astipulantur, Author commentariorum Hieronymo adscriptorũ, Petrus Chrysologus sermone 110, Primasius, Haymo, Anselmus, Author Glossæ, Carensis, Lombardus, Lyranus, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque; Quin & tractatores Græci, Origenes, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, volunt. Syriacum ܢܗܘܐ ܠܢ ܫܠܡܐ, quod est ad verbũ, erit nobis pax, vtroque intelligi potest modo, & ita vt futurum sit pro præsenti, & ita vt sit pro subiunctiuo, Hebraico more.

ˇ igitur *MS.*

511. C. 5. v. 8. *Commendat autem suam caritatem Deus in nobis, quoniam, cùm adhuc peccatores essemus,* * (*Christus pro nobis mortuus est.*) Multi libri addunt *si*, *Quoniam si cùm adhuc peccatores essemus*: sed antiquiores, emendatioresque, Epanorthotæ, Parisiensium, nostri, cum vulgari-

* secundum tempus o.

vulgaribus non paucis, Græcis exemplaribus conformiter, omittunt. Hentenius textu expulit. Videri possit adiectum fuisse, quia hinc Apostolus continuò inferat: *Multò igitur magis iustificati nunc in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum*; Et cùm adiectum id fuisset, tum sublatam esse, quæ necessaria non erat, collectiuam coniunctionem *igitur*, quam, vulgares aliquot codices, contra Græca Syraque, nulli præstantes, omittunt. Cæterùm, apud quosdam patrum ita legitur, *Si cùm adhuc &c. multò magis*; Cyprianum libri 4. epistola 2, Hilarium in Psalmos secundum & 55^m, Origenem, quamquam hic addat *igitur*, Authorem commentariorum Ambrosij titulum præferentium: sed non ideò editionis nostræ est lectio. Petrus Chrysologus sermone 110, ei lectioni concinit, quam nos existimamus genuinam nostræ editionis esse, eaque & apud D. Primasium est.

C. 7. v. 24. & 25. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.*] Ita ferè Latini codices legunt, *Gratia Dei*: itaque legunt & veteres; Græci, Irenæus, libri 3. capite 22, Origenes, hunc enarrans locum, Chrysostomus, explicans versum septimum, Psalmi 121; Latini, Ambrosius, libri de Dominicæ incarnationis Sacramento capite 7, oratione in obitum Theodosij, libri 2, de Abraham capite 6, Augustinus, cùm multis alijs in locis, tum sermonibus, 5° De verbis Apostoli, & 49, ac 53, de diuersis, Primasius, Authores commentariorum quæ D. Hieronymo & B. Ambrosio adscribuntur, Sedulius. His accedunt, Haymo, Anselmus, Author Glossæ, Carensis, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque enarratores. Porrò, aliter Græci libri scribunt. Plerique, εὐχαριστῶ τῷ θεῷ habent, quod est, *Gratias ago Deo*: hocque modo, & legunt, & intelligunt, Græci Tractatores, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, & Oecumenius; atq. inter Latinos patres, Hieronymus, octauæ Algasiæ quæstioni respondens: estque hæc & Syriaci Testamenti lectio ܬܘܕܝ ܐܠܗܐ ܕܡܪܢ ܢ Quidam verò Græci libri, Parisiensium vnus, ια, χάρις τῷ θεῷ scribunt, hoc est, Gratia autem Deo: quam scripturam, videri possint redolere, Latina exemplaria non pauca, quæ habent, *Gratia autem Dei*; fierique hinc verisimilis eorum coniectura, qui Latinè nobis *Gratia Deo* legendum esse conijciunt, quomodo, apud Hieronymum, quæstione ad Algasiam octaua, primùm legitur. Decem nostra manuscripta *Gratia autem Dei* habent; sed, recentiora illa minusque emendata. Antiquitate integritateque præstantia, omnia *Gratia Dei* legunt: quibus, cùm vetustissimi Patres, scriptoresque, Græci, & Latini, diserte adsti- 512.

* Gratiam MS.

pulentur, nõ facilè in erroris suspicionem venire debent. Quinimo, sicut Græcè nonnulli legunt χάεις πῷ θεῷ (ita enim, absque δὲ autem coniunctione, quidam producit) sic facilè potuit Interpres, χάεις τῶ θεῶ, duabus litteris alijs, legisse, præsertim, cùm ω & ᾳ figura maximè affines sint, iotaque, illi, nunc non subscribatur, nunc subscriptum non animaduertatur.

513. [a] sub Quem. C. 8. v. 20. *Propter eum qui subiecit eam* [a] *in spe.*] Latinorum librorum plerique *in spe* legunt; insignes quidam, cum D. Primasij textu, *in spem*; Parisiensium duo, Di. o. Ge. l.; nostri tres, Brug. Malmund. ma. Q. Græcè est ἐπ' ἐλπίδι, quod est, in spe, vel sub spe; Syriacè ܥܠ ܣܒܪܐ, quod est, ad spem, vel in spem. Quidam sequentibus hoc iungunt: Sub spe, quòd & ipsa creatura liberabitur &c. potest enim & sequẽtibus & præcedentibus copulari. Pronomen *eam*, *Qui subiecit eam*, vt non est Græcè (διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι) ita Latina scripta, T. Malmund. ma. L. Pl. lon.; cum D. Anselmi textu, & Moguntina editione, omittunt, quamquam Malmundariensi alia littera inter lineas suprascriptum sit. Alterum Malmundariense, minus, vt illud, quod manus diximus, antiquissimum, alio legit loco: *Qui subiecit in spe eam.* Plantini angustum non nisi in margine habet. Syricus Interpres explicationis gratia addidit.

514. C. 8. v. 33. & 34. Triplex huius loci pronuntiatio est. Vna: *Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus, qui iustificat? Quis est qui condemnet? Christus Iesus, qui mortuus est, immò qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis?* Altera: *Quis ac. ad. el. Dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mor. est, immò qui (&c.) etiam interpellat pro nobis.* Tertia: *Quis ac. ad. el. Dei? Deus qui iustificat: quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mor. est, immò qui (&c.) etiam interpellat pro nobis* & hoc, vel interrogando, vel enunciando. Primam probant, Augustinus libri 3. De doctrina Christiana capite 3, eiusque discipulus Primasius enarrator; & sequuntur, Author commentariorum Ambrosij nomen præferentium, atque inter recentiores, Nicolaus Gorran. Secundam exponunt, Origenes, Theophylactus, Lyranus, subaudito substantiuo verbo *est*, ijs in partibus, quæ enunciatiuè leguntur. Tertiam, explicant, Theodoretus, B. Gregorius libri 7 epistolarum epistola 53, Oecumenius, D. Thomas, &, inter neotericos, Dominicus Soto.

515. [a] superabamus 9. C. 8. v. 37. *Sed in his omnibus* [a] *superamus, propter eum qui dilexit nos.*] Latini

Latini vulgatæ editionis codices, vnanimiter hunc ad modum legunt, *Propter eum*; similiterque, Ambrosio adscripta commentaria, Author scholiorum quæ in Hieronymi operibus exstant, Primasius, Haymo, Anselmus, posterioresque omnes Latinæ editionis enarratores. Græci libri constanter scribunt· ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. id quod, Syricus Interpres, posterioresque Latini, & Græcus scriptor D. Basilius, cap. 8. libri De spiritu sancto, *Per eum qui dilexit nos*, interpretati sunt. διὰ enim, Græca præpositio, genitiuo iuncta, *per* significat; accusatiuo, *propter*: id quod huius capitis 20 & 25 versibus videre licuit. *Per* legit S. Augustinus libri 4 De doctrina Christiana cap. 20, & libri De ciuitate Dei 22', 23° capite: Græcamque sententiam optimè explicans, In his omnibus, habet, superuincimus, [a]per eum qui' dilexit nos. *Per* legit & Prosper, libri 2 De vocatione gentium cap. 5, siue, iuxta nouam distinctionem, 15. Vulgatæ editionis Author, aut accusandi casu διὰ τὸν ἀγαπήσαντα legit, aut διὰ, gignendi casui præpositum, etiam *propter* verti posse sensit; præsertim, cùm *propter*, hoc loco, ita vt *per* accipi possit; *propter eum*, propter eius auxilium, quæ & D. Thomæ est explicatio.

[a] propter quod. *Cyprianus tertij ad Quirinum 18 cap.*

C. 8. v. 38. & 39. *Neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura [a]alia'.* Hunc ad modum, scripti libri complures * impressique omnes legunt: quibus adstipulantur enarratores, Haymo, Anselmus, author Glossæ, Carensis, Lombardus, Lyranus, Aquinas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque posteriores. Tres scripti libri, Pl. ang. R & C, pro *neque virtutes*, habent *neque potestates*; quinque, Pl. m. L. Torr. Atr. S. & Leodiensis; verùm hic ex posteriori emendatione; vtrumque habent, hoc ordine: *Neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque virtutes.* Arbitror, ex altera primùm versione, vel ex similium locorum memoria, pro *virtutes*, scriptum *potestates*(quod enim est Græcè ὅτι δυνάμεις, *neque virtutes* alij, alij, nominatim Origenis Interpres, 3ii peri archōn 2° cap. *neque potestates* transferunt: frequenterque Apostolus principatibus ἐξουσίας, quas potestates editio nostra reddit, subiungit) ac dein, quæ in diuersis erant codicibus, coniuncta, vt paria hîc essent, sicuti in antecedentibus ac subsequentibus. Nam & hanc ob causam, in angusto Plantini scripto, quod, loco *virtutes*, habet *potestates*, additum reor *neque archangeli: neque angeli, neque archangeli, neque principatus, neque potestates.* Notandum porro est, B. Augustinum, libri De moribus Ecclesiæ Catholicæ cap. 11, & *Authorem commentariorum, quæ Ambrosio tribuuntur, duo solùm hîc membra legere, *Neque angelus,*

516.

[a] aliqua 1 *MS.* [a]aliqua alia *G.*

* *Brug. Lob. Malmund. mi. Leod. O, E, Q, &c.*

neque virtus, omittere *neque principatus*, non tantùm contra Latinos hodie codices, verumetiam contra Græcos, & Syros, qui tria hæc membra legunt, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, *Neque angeli, neque principatus, neque virtutes.* Cæterùm, omittunt Græci, Syríque codices, necnon, Chryſoſtomi, Theodoreti, Theophylacti, & Oecumenij, enarrationes, cum illo Auguſtini loco, & Ambroſio adſcriptis commentariis, id quod poſtea Latinis in libris ſequitur, nec habet ad quod reſpondeat, *neque fortitudo*: quibus, vnum, ex Latinis noſtris manuſcriptis, M littera notatum, conforme eſt. Hieronymus ad Algaſiam, quæſtione nona, legit quidem manifeſtè hanc partem *neque fortitudo*: ſed aufert eam quæ præcedit, *neque virtutes.* cui, Auguſtinianum ex ſacris litteris ſpeculum, & maius Malmundarienſis Cœnobij exemplar, concinunt: tametſi huic altera manu ſupra ſcriptum ſit *Neque virtutes*, vt ſunt huiuſmodi penè omnia in antiquis exemplaribus ad vulgarem poſtea legendi modum immutata. Concinit & Primaſius enarrator, quamquam apud eum, multitudinis numero, *neque fortitudines* legatur. Adſtipulantur etiam ea, quæ, apud D. Hieronymum, in S. Pauli epiſtolas exſtant, ſcholia, quæ, Primaſius, hoc loco, vt multis aliis, ſequutus eſt. Scriptum vetuſtiſſimum, M. N. Hunnæi, T littera ſignatum, loco huius, *neque fortitudo*, ſcribit *neque virtus*, tollitque ſimiliter, quod dictum eſt, *neque virtutes*: cui, Auguſtini lectio, libri De doctrina Chriſtiana quarti cap. 20, & expoſitio, eo libello, quo huius epiſtolæ quaſdam propoſitiones exponit, per omnia conſonant. Videri ex his poſſit, alterum ſuperfluere, vel *neque virtutes*, vel *neque fortitudo*, ſiue, vt aliàs legitur, *neque virtus*; & quidem diuerſas hæc eſſe, eiuſdem partis, aliter atque aliter lectæ, tranſlationes. Quod enim Græcè eſt οὔτε δυνάμεις, quod eſt, *neque virtutes*, exiſtimarim, ſingulari numero ab aliis οὔτε δύναμις lectum, & à quibuſdam verſum, *neque virtus*; quo modo, Auguſtinus libro De moribus Catholicæ Eccleſiæ, & Ambroſio attributa commentaria, habent, eo loco, quo nos cum Græcis & Syris *neque virtutes*; à quibuſdam *neque fortitudo.* Porrò, *neque virtus*, clarum ſatis videtur fieri non eſſe noſtræ editionis; eoque magis, quòd, ſcriptum illud, T, alteram editionem nonnunquam ſequi, compererimus. Poſt hoc, *neque fortitudo*, cedere debere videtur, τὸ *neque virtutes.* hoc enim, vno, eoque longè aptiſſimo, legitur loco: illud, variis errat locis, iiſque minùs conuenientibus. Vt plurimùm, legitur poſt *futura*, ante *altitudo*: *Neque fu., neque fortitudo, neque alt.* Manuſcriptum H notatum ſcribit poſt *neque virtutes*: *neque virtutes, neque fortitudo.* Duo manuſcripta, C. & So. ru., medium habent inter *inſtantia* & *futura*: *Neque inſta., neque fortitudo, neque fut.* Apud Origenem, in tertio peri archῶn

archῶn, primùm legitur *neque poteſtates*, poſtea additur *neque virtus*, ſed vltimo loco: *Neque alt.*, *neque profund.*, *neque virtus*, *neque alia vlla creatura*. Primo & quarto locis, ab affinibus ſeparatum, ſolitarium incommodè ponitur; tertio, etiam dirimit, quæ manifeſtum eſt combinanda; ſecundo, optimè congruat, quo, poſitum id fuiſſe, exiſtimat Dominicus Segobienſis, ſi; quod credit; Apoſtolicum verbum eſt. Cæterùm, cùm, vel hoc, vel alterum, non leuibus argumentis ſupereſſe videatur, minuſque hoc, τὸ *neque fortitudo*, fundatum in noſtra editione appareat, videtur adiectitium id eſſe. Verumenimuero, antiquiſſimum Tractatorem Origenem, vel interpretem eius Hieronymum (is enim Origenis commentario ſua non pauca adiecit) id legiſſe, atque eo quo in Latinis plerumq. codicibus legitur loco, poſt *neque futura*, nec præterijſſe quod antecedit *neque virtutes*, ex explanatione in hanc epiſtolam, verè colligi videtur, tametſi *neque virtutes* ſcriptum ſit, poſteriori, vt priori loco.

C.9.v.25. *Sicut* * *in Oſee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam; &, non dilectam, dilectam; &, non miſericordiam conſecutam, miſericordiam conſecutam.*] Antiqui Epanorthotæ, & antiqui Zegeri codices, auferunt *Et*, *non dilectam*, *dilectam*: idem auferunt antiqui noſtri, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. O, P, H. Græci libri tollunt iſtud: *Et*, *non miſericordiam conſecutam*, *miſericordiam conſecutam*: illud legunt: *Et*, *non dilectam*, *dilectam*· καὶ, τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. His, enarratores multi conſentiunt, Origenes, Chryſoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, & Author commentariorum apud Ambroſium; S. Auguſtinus etiam, ſub finem libri primi ad Simplicianum, & libri contra Fauſtum viceſimiſecundi cap. 89. Antiquis Latinorum codicibus, ſuffragatur D. Hieronymi lectio, ſcribentis in primum Oſee caput, & Haymonis Halberſtatenſis, atque Anſelmi Cantuarienſis, Commentarij; Scholia adhæc, quantũ colligere poſſum, quæ in D. Pauli epiſtolas exſtant, in Hieronymi operibus. Syri vnum dumtaxat legunt, id quod huiuſmodi eſt, vt, vtrumque, complectatur, vtrumque ſignificet; Eundem ad modum ipſe Propheta: eadem enim cum Propheta Syri vſi ſunt voce, רחם, quæ, & diligere, & miſereri, ſignificat. וְרִחַמְתִּי אֶת לֹא רֻחָמָה (eò enim Apoſtolus hac parte reſpexit) id quod, noſtra editio, in calce ſecundi capitis Prophetiæ Oſee, vertit, *Et miſerebor eius quæ fuit Abſque miſericordia*, verti etiam poteſt, *Et diligam eam quæ fuit non dilecta*, ſiue, ad verbum, *Et diligam non dilectam*. Erat, diuinitus impoſitum nomen, filiæ, quam Oſee genuerat, לֹא רֻחָמָה, quod eſt, non dilecta, vel, non miſericordiam conſequuta, ſiue Abſque miſericordia: quemadmodum, filio

517.
* & 2. MS. G.

ܘܠܠܐ
ܐܬܪܚܡܬ
ܐܬܪܚܡܬ

Oſe. 2. d. 23.

Oſe. 1. b. 6. e 8.

impositum fuit nomen, לֹא עַמִּי Non populus meus, siue, Non plebs mea. Manifestum igitur euadit, non vtrumque illud apud Apostolum legendum esse, vt vulgus codicum & Glossematicorum Latinorum legit, sed alterum, vt ex altera versione additum, resecandum. Porrò, sit Græcis illud genuinum, *Et, non dilectam, dilectam*: nostræ editionis germana scriptura est, *Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam*. cui, adiectum est illud, *Et, non dil., dil.*, ex Græcis, opinor, libris, & in plerisque quidem exemplaribus præpositum, atque in compluribus frustrà grauatum pronomine *meam* (*Et, non dilectam meam, dil. meam*) in quibusdam verò postpositum. legit; verisimile est; Interpres noster, Græcè, pro ἠγαπημένην, ἠλεημένην, quo modo, iuxta septuagintaduorum interpretationem, in Osee est. Testatur Osee enarrator Hieronymus, in caput scribens primum, quædam illic exemplaria ἠγαπημένη legisse: sed, veriora censet, quæ habent ἠλεημένη, quia, ad distinctionem Israëlis, cui non misereretur, infert Deus: *Domui autem Iuda miserebor*. Certa profectò videtur editionis septuagintaduorum lectio ἠλεημένη, quia, sequentia omnia, quæ ad priora respiciunt, per ἐλεεῖν translata sint: viderique possit, ἠγαπημένη, eò, ex Apostolo admissum esse. Cæterùm, poterant sequentia omnia per ἀγαπᾷν verti, esseque congrua lectio eorum quæ præcedunt ἠγαπημένη. nam; quod diximus; רחם, qua voce semper Propheta vtitur, ad ἐλεεῖν & ἀγαπᾷν, ad misereri & diligere, commune est.

518. C. 10. v. 5. *Moyses enim*[a] *scripsit, quoniam, iustitiam quæ ex lege est qui fecerit*[-] *homo, viuet in ea.* Hæc Latinorum librorum, quos nos vidimus, multique alij ante nos, constans est lectio: quam enarrat, ex antiquis, Origenes, vel eius interpres. Græci libri scribunt· μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι, ὁ ποιήσας [-] αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς· Moses enim* scribit iustitiam quæ ex lege, quoniam, qui fecerit [-]ea'[-] homo, viuet in eis. Quibus suffragantur, Syrica exemplaria, Græciq. Tractatores, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius. Conijciunt quidam, Latinam lectionem, scribarum temeritate deprauatam: pro quibus facere possit, quòd Haymo, in quibusdam codicibus, haberi testetur, *viuet in eis*, nisi de Græcis vel alterius versionis Latinis codicibus loquatur. Conijciunt alij, Græcam lectionem, quamquam Mosis verba propiùs referat, (Custodite leges meas atque iudicia, quæ faciet ea homo, & viuet in eis, Leuit. 18. a. 5.) ex tertio ad Galatas capite immutatam, vbi similis est locus· ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς, pro quo nos habemus: *Lex autem non est ex fide: sed, Qui fecerit ea viuet in illis*; porrò, hoc ad Romanos loco, legisse Interpretem· ὅτι ἡ δικαι. ἡ ἐκ τοῦ

[a] dixit o.
[-] o.
[-] 5.1
*ita Sy.
[-] 5.10.
[-] Sy.
Galat. 3. b. 12.

τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρ., ζήσεται ἐν αὐτῇ. Verùm, quod bene se habet, vtraque lectio, in idem recidit.

C. 11. v. 5. *Sic* ^ *ergo* ^ *&* ^ *in hoc tempore* ^ *reliquiæ secundum electionem* ^ *gratiæ* ^ *saluæ* ^ *factæ sunt.*] τὸ *saluæ*, nec à Græcis libris, nec à Græcis tractatoribus, Chrysostomo, Theodoreto, Theophylacto, Oecumenio, legitur. οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. Latini libri, consentientibus expositoribus, Haymone, Anselmo, Authore Glossæ, Carensi, Lombardo, Lyrano, Aquinate, Gorran, Brunone, Richelio, & alijs posterioribus, plerique omnes habent. Porrò, vnum Parisienses proferunt, Ge. l., qui Græcis conformiter demat, hunc in modum: *Reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt.* cui, si fortè ex Græco correctus esse, hoc loco, vt alijs, existimetur, M. N. Hunnæi manuscriptum, L signatum, adstipulatur, quamquam addat *Dei* (*Secundum electionem gratiæ Dei factæ sunt*) quod, alia bona scripta, tanto consensu tollunt, quanto vulgaria legunt. Reperitur dictio *saluæ*, apud Latinos Patres, Ambrosium libri De Noë & Arca capite 5, & libri 2. De Iacob & vita beata capite 3; Hieronymum, in fine libri 16. in Isaiam, & in commentarijs cap. 2. Prophetiæ Michææ; Augustinum, quæstione 148. super Genesim, secunda quæstione primi libri ad Simplicianum, & libri De patientia capite 20: verùm, quia nihil ex locorum circumstantijs intelligi potest, incertum relinquitur, an à Patribus ipsis lectum, an à Scribis postea adiectum sit, qui, in vetustis passim Authoribus, citata scripturæ testimonia, iuxta vsitatum legendi modum emendarunt, ita vt de Patrum lectione haud facilè quid statui possit, nisi quòd ex præcedentibus aut sequentibus verbis colligatur, ea quæ, sæpenumero, aliud à patribus lectum fuisse, quàm modò apud eos legatur, significant. Exemplum, quod ad præsentem locum faciat, adferamus. Libri 2. De bono perseuerantiæ capite 18, apud B. Augustinum, legitur, in nostra saltem quam Frobenius dedit editione, *Rel. se. el. gratiæ saluæ factæ sunt*: quæ verò paulò pòst sequuntur Augustini verba, luculentissimè declarant, *saluæ* ab eo omissum fuisse. In hac ergo electione, ait, & in his reliquijs, quæ per electionem gratiæ factæ sunt, voluit intelligi plebem, quam, propterea Deus non repulit, quia præsciuit. ac mox: Præsciuit enim reliquias, quas secundum electionem gratiæ fuerat ipse facturus. Similiter, in Origenis enarrationibus, & in Ambrosio adscriptis commentarijs, atque Prosperi libro De vocatione gentium primo *, adscribitur *saluæ*: sed, qui horum verba diligenter excusserit, habebit, vnde adiectitium esse suspicetur. Quocirca, nos, in his mediocritatis nostræ scriptis, non facilè adferimus,

519.
^ enim o.
^ o. * nunc o
^ o. ^ o.
* Dei o.
^ fient o.

* *Cap. 3. aut iuxta nouam editionem 10.*

rimus, tametsi aliter à multis factum videamus, Patrum aut Enarratorum pro lectionibus authoritatem, nisi eorum simul tractationes suffragentur, vel, ipsæ eorum per se lectiones, eiusmodi sint, quæ à scribis mutatæ non esse haud difficulter dignoscantur; si non aliud adferendi modus innuat. Videri possit τὸ *saluæ*, quòd sermo alioquí mutilus appareret, huc assumtum, vel ex commentario, quemadmodum vocula *Dei*; quam Author Glossæ, quam habemus scriptam, subaudit (non frustra enim hîc ab enarratoribus salutis fit mentio, quamuis *saluæ* non legerint) vel ex Isaiæ loco, quem nono capite superiori citat Apostolus, his nostræ editionis verbis: *Si fuerit numerus*
Rom. 9. f. 27. *filiorum Israël tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient*; atque huc facere, quod in quorundam Glossematicorum textibus legatur: *Rel. se. el. gra. saluæ fient*. Accedit, quòd, id quod Interpres duabus vocibus solet reddere, saluum facere, vel saluum fieri aut esse, Apostolus ipse vnica semper exprimat, σώζειν, vel σώζεσθαι, numquam, σῶον ποιεῖν, vel σῶον γίγνεσθαι aut γεγονέναι. Claudius Guilliaudus, & Adamus Sasbout, ex ijs quos expositionibus suis iunxerunt textibus, *saluæ* omiserunt. Syri sensum dederunt huius lectionis: Sic & in tempore hoc reliquiæ relictæ sunt per electionem gratiæ. In quem sensum accipi possit sentẽtia etiam lecto *saluæ*, si *saluæ factæ sint*, intelligatur, remanserunt, superstites sunt. hoc enim hoc loco vult Apostolus, quosdam fuisse ex Israëlitis, gratuita Dei electione, reliquos, qui Christum non reiecerint, quemadmodum Eliæ tempore reliquerat sibi Deus qui non curuauerant genua Baal.

520. C. 11. v. 13. ˋ *Quamdiu*ˋ ¯ *quidem*ˋ *ego sum Gentium Apostolus.*] Quod
ˋ Et diu o. ˋ enim o. ¯ o. Græcè est ἐφ' ὅσον, hoc est, si verbum verbo reddatur, *ad quantum*, non solum ad tempus, sed, etiam ad rationem, referri potest. Quare alij vertunt: Quatenus ego quidem sum Gen. Apo. Cæterùm, vulgatæ editionis versione, & ratio datur intelligenda, quamquam non per modum rationis expressa: quemadmodum, cùm in Euangelio dici-
Mat. 9. b. 15. tur: Nunquid possunt filij sponsi lugere, quãdiu cum illis est sponsus?

521. C. 11. v. 32. ˋ *Conclusit*ˋ ¯ *enim*ˋ ˋ *Deus*ˋ *omnia*ˋ *in incredulitatem*ˋ, *vt omnium misereatur.*] Græci & Syrici libri, cum Græcis tractatoribus, Chrysostomo, Theodoreto, Theophylacto, & Oecumenio, pro *omnia* legunt *omnes*. τοὺς ܟܠ ܐܢܫ Syrici, & in priori, & in posteriori sententiæ parte. Eundem πάντας habent Græci; ad modum *omnes* legunt, D. Hieronymus, caput Michææ secundum exponens, & S. Augustinus, libri 21. De ciuitate Dei capite 18. Vulgatus Interpres, facilè, pro πάντας, legisse potuit πάντα, omisso articulo.

ˋ Concludit o. ¯ o. ˋ Dominus 2 MS. ˋ incredulitate 2 MS. ˋ in credulitate o.

culo. Vtriusque sensus idem est; atque eius quod Interpres dedit, vehementior. Id quod deinde sequitur, *in incredulitatem*, multi codices sexto casu scribunt, *in incredulitate*: verùm illud, vt Græco consonat (εἰς ἀπείθειαν) ita in lectissimis est editionis nostræ manuscriptis, Di. o. l. Ge. o. Brug. Lob. Leod. Mal. mi. O. E. Pl. m. & alijs. Hentenius id in textum retulit.

C. 12. v. 1. *Rationabile obsequium vestrum.*] Ex Græco & Syro rectè etiam vertitur *Rationale* τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν est Græcè: id quod plerique hodie reddunt, *Rationalem cultum vestrum*. Cæterùm, existimarim, veteri Interpreti, Græcè magis quàm Latinè perito, eadem fuisse, *rationale & rationabile*, ita vt intelligi possit per *rationabile* quod transtulit, & quod rationali hominis parte, mente, fit, hoc est, spirituale, & quod rationis æquitate dictante fit, & quod rationis iudicio temperatur, denique quod recta ratio ad legitimum finem dirigit. 522.

C. 12. v. 2. *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona, & beneplacens, & perfecta.* Hunc ad modum legitur, vt nostris in libris, ita apud D. Cyprianum, libri 3. epistola 25, S. Hieronymum, post medium libri primi aduersus Iouinianum, & Primasium, qui in proprio cum commentario disertè explicat: *Bona, & beneplacens, & perfecta.* Bona, melior, & optima. Beatus Augustinus, epistola 85, ac libri 10. De ciuitate Dei cap. 6, & author enarrationum Ambrosij nomen præferentium, legunt: *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectum**. quo modo, & Author commentariorum quæ in Hieronymi operibus, legisse videtur, quòd seorsum posteriorem huius sententiæ partem explicet, hoc modo: hoc est, quod bonum sit, & melius, & optimum. Idque ex Sedulio, qui, cum illa lectione, hanc explicationem, in collectanea sua transtulit, manifestum esse potest. Græcus sermo, ad vtramque lectionem, ambiguus est (εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον) quòd nomen *voluntas* ac subsequentia adiectiua, neutro genere efferat, & articulum præponat voci ἀγαθὸν. Syriacus, non nisi priorem admittit: quæ, cùm, in Latinis libris omnibus, scriptis atque impressis, iam inueniatur, &, ab Haymone, Anselmo, Authore Glossæ, posterioribusque Latinis enarratoribus, exponatur, germana nostræ esse editionis omnino videtur, nostræ inquam editionis, qua, ex B. Hieronymi castigatione, vtimur. Testatur enim Hieronymus, in Origenis, suoque, magna ex parte, in epistolam ad Romanos commentario, olim vulgatum legendi modum Latinis fuisse, *Quod bonum, & beneplacitum, & perfectum:* sed, in Græco, ipse alterum 523.

Er o. Ad probādum *Cyp.* quid 1 *MS. Compl. G.* placens 1 *MS.* placens *Cypri. Aug. Spe.* Ad probandū - vos *Aug.* placitum. *Ambr. Sedul.* * est *Ambr.*

haberi docet, *Bona, & beneplacens, & perfecta*, siue, quòd articulum τὸ ante ἀγαθὸν non habuerit, siue, quòd conformiorem Græco iudicauerit, quem Græcorum commentarij magis probauerint, vt eorum quos nos habemus, Chrysostomi, Theophylacti, Oecumenij. Nec dubium quin is proprius Origenis sit commentarius, quo iuxta hanc lectionem locus explicatur (iuxta vtramque enim explicatur) nisi hunc in locum nihil ipsius Origenis sit, sed totum Hieronymus Interpres addiderit. Multa enim Origenis commentarijs deerant, incertum quo casu: quæ, Hieronymus, à se suppleta, & in præfatione, & in peroratione, testatur. Verba eius, in hunc locum duodecimi ad Romanos capitis, hæc sunt: Sciendum est, quòd in Græco habet, Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, bona, & beneplacita, & perfecta. Sed nos, quia vnus in vtroque potest sensus videri, consuetudinem sequimur Latinorum. Sequitur postea, vbi hæc pars singulariter tractatur, Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectum: manifestum est autem, quòd & præcessisse debuerat, quodque prolixiùs textum Interpres priùs recitauerit quàm modò habeatur.

524. C. 12. v. 10. *Caritatem fraternitatis inuicem diligentes.*] Complures nostræ ætatis scriptores, *caritate* legendum esse conijciunt; profectò, non absque argumentis. Primùm enim, Græcè est τῇ φιλαδελφίᾳ, qui est datiuus modi, quem Latini suo ablatiuo exprimunt. *caritate* igitur *fraternitatis*, siue fraterna: nam *fraternitatis* dixit Interpres, pro *fraterna*, extremum fortè Græcæ vocis imitatus, quam, quia Latinis vna similis compositionis vox non est, duabus transtulit. Deinde, non est Græcè participium *diligentes*, sed, quod accusandi casum non fert, nomen φιλόστοργοι: quod exponere possis *affectuosi*. τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, Caritate fraterna ad inuicem affectuosi. Præterea, non aptè congruit vox *inuicem*, si *caritatem* legas: nisi addas, *ad* vel *in* præpositionem. & quidem vno in scripto, L. notato, hæc addita est (*in inuicem*) ad tollendum, opinor, sententiæ incommodum: sed, ex alijs omnibus quos vidimus, calamo æreque exaratis libris; demto Zegeri testamento; omissa, etsi sit Græcè, cognoscitur, quòd nomen φιλόστοργοι redditum sit participio *diligentes*. Insuper, huiusmodi formam, cuiusmodi hæc sententia, sexto casu *caritate* lecta, referunt subsequentes: *Honore inuicem præuenientes*, *Solicitudine non pigri*, & cæteræ. atque illa *Honore*, conuenientissimè, hanc *Caritate*, proximè sequitur. Adhæc, hunc in modum, & legunt, & intelligunt veteres, cùm Græci, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, tum Latini: Tertullianus, libro in Marcionē quinto, legit:

Amore

Amore fraternitatis inuicem affectuosi. Simili ferè modo illorum Author cõmentariorum, quæ Ambrosio vulgò tribuuntur: *Fraternitatis amore inuicem benigni.* Hieronymiana scholia: Ita vos diligite, explicant, quasi ex vna matre generati. Id quod Sedulius, in collectanea sua transtulit, præmisitque: *Caritate fraterna inuicem benigni.* Primasius similiter: *Caritate fraternitatis.* Tanquam ex vno vtero nati, ita vos diligite. *inuicem benigni.* Haymo: Id est, ait, cum caritate fraternitatis sitis vos alterutrum diligentes, quia vnus est pater vester, qui in cælis est. Omnes enim qui vnam fidem habent, & vno baptismate sunt abluti, ita inuicem, ita secundum Deum diligere debent, veluti fratres ex vno matris vtero egressi. Iam verò & Latina nostræ editionis exemplaria reperimus, quæ *caritate* legant (*Caritate fraternitatis inuicem diligentes*) vnum scriptum, Plantini medium, duo impressa, Moguntiæ vnum, anno 1472, Lugduni alterum, anno 1522: quibus Romanum Breuiarium, Pij quinti Pont. Max. iussu editum, adstipulatur, in tertia lectionum secundæ diei infra Octauam Epiphaniæ, ex hoc Epistolæ ad Romanos capite desumtarũ. Adstipulatur etiam, Lyrani commentario, quem, ab ipsa Typographiæ infantia excusum, à M. N. Hunnæo habemus, mixtus textus, nec commentarius ipse refragatur. textus etiam D. Thomæ commentario, annis 1518. & 1526, Parisijs edito, iunctus, quamuis commentarius refragetur. Sunt & manuscripta quædam ex nostris, Mal. mi. D. quibus an pòst adiecta sit lineola, quæ est loco *m* litteræ dubium fit. Possit, vt facilè potuit, è litteræ superposita fuisse lineola, factumque *caritatem*, vt, participio *diligentes*, accusandi casus, quem regit, daretur, quòd non intelligeretur, *caritate fraternitatis* dictum esse, pro *fraterna*. Author Glossæ, alijque Glossematici posteriores, duobus modis hanc scribendi rationem (*Caritatem fra. in. di.*) exponunt; vno, Diligite caritatem quam fratres habent inter se; altero, Velitis à fratribus redamari; sed illis, longè aliter, vt videtur, quàm Apostolus velit.

C. 12. v. 11. *Domino seruientes.*] Author commentariorum quæ in B. Ambrosij sunt operibus, *Tempori seruientes* legit. In Græco, inquit, dicitur sic habere: ' *Deo' seruientes*. quod nec loco competit. Quid enim opus erat summã hanc ponere totius deuotionis, quando singula membra, quæ ad obsequia & seruitia Dei pertinent, memoret? In omnibus enim ijs quæ enumerat, plenum Deo seruitium exhibetur. Nam seruire tempori quid sit, alibi soluit, cùm dicit: Redimentes tempus quoniam dies mali sunt &c. Offendisse hunc Authorẽ videtur, quòd hæc totius summa, *Domino seruientes*, media inter membra legatur. Græci libri, qui hodie in manibus sunt, ferè, τῷ κυρίῳ 525. ' Domino Ephes. 5. d. 16.

καιρῷ δουλεύοντες, quod est, *tempori seruientes*, habent. Cæterùm, Regius ex Complutensi, & quinque alij à Parisiensibus notati, δ. ε. θ. ι. ια., ᾿ τῷ κυρίῳ δουλεύοντες, *Domino** *seruientes*, scribunt: quibus consentiunt, Græcorum, Chrysostomi, Theodoreti, Theophylacti, atq. Oecumenij, textus & commentaria, Syricæque editiones; Scholia adhæc Latina, quæ apud B. Hieronymum exstant, & Primasij commentaria, ac Sedulij collectanea. Origenis Interpres Hieronymus, cùm hunc legendi modum explicuisset, Scio, addidit, in nonnullis Latinorum exemplaribus haberi, *tempori seruientes*: quod mihi videtur inconuenienter insertum, nisi quis fortè ita dictum putet, vt in alijs idem Apostolus ait: Tempus breue est, superest vt qui &c., vel vt illud dictum est: *Redimentes tempus &c.* Hodie, in Latinis codicibus, lectio hæc *tempori seruientes*, non reperitur: constanter enim *Domino seruientes* habent, tametsi scriptorum antiquissimi, qui libris capitum argumenta præfigunt, huius epistolæ 48^m caput, de *tempori seruiendo* inscribunt, nimirum, quòd retinuerint capitum argumenta, ei Latinorum editioni, quæ ante nostram fuit, accõmodata. quocirca maius Malmundarij exemplar, & eum locum quem proximè tractaturi sumus, iuxta antiquam editionem describit: *De communicatione sanctorum* - ᾿ *memorijs*', etsi legat iuxta nostram: *Necessitatibus sanct. communicantes.* Constanter etiam, Haymo, Anselmus, & posteriores nostræ editionis enarratores, *Domino seruientes* edisserunt: quamquam Author Glossæ, ex Ambrosio, cuius interpretationem addidit, & alij, alterius litteræ *Tempori seruientes* meminerint. Existimo, D. Hieronymi castigationem, hanc legendi rationem *Domino seruientes*, editioni nostræ dedisse: qui, in epistola ad Marcellam scripta, vltima tomi secundi, cùm in eos acriter inuectus esset, qui studiosè ei detrahebant, quòd in sacris noui Testamẽti litteris quædam emendare tentasset, adiecit tandem: Illi legant Spe gaudentes, tempori seruientes: Nos legamus, Spe gaudentes, Domino seruientes. Varietati occasionem dedit, affinitas Græcarum vocum, κυρίῳ & καιρῷ, præsertim cùm voces scribæ breuiare soleant.

*κυρίς Ald.
*vestro Syri.

1. Cor. 7. l. 29
Ephes. 5. d. 16

Leod Tosanus; Mal. ma., sed is, parua hæc omnia præcepta, vno capite 42 complectitur.
Brugensi codici posterior argumentorum pars simul cũ initio epistolæ ad Romanos deest, vno folio perdito.
- *Leod.*
* membris *Tosanum.*

526. C. 12. v. 13. *Necessitatibus* ᾿ *sanctorum*' *communicantes.*] D. Hilarius, sub finem libri, quem in Constantium Augustum scripsit, Author commentariorum Ambrosij nomen præferentium, & Petrus Chrysologus sermone 120, legunt: *Memorijs sanctorum communicantes.* quem ad modum, magis in Latinis exemplaribus, haberi, meminerat Interpres Origenis. Scholiastes, qui B. Hieronymi scriptis iunctus est, ac Sedulius Collector, & istam, & alteram lectionem, explanant. Hodie, Latini, Græci, & Syrici codices, concorditer constanter-

* eorum o.

ſtanterque, alteram *Neceſsitatibus ſanctorum communicantes*, habent: quibus volunt Tractatores Græci, Chryſoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, & Latini, Haymo ac poſteriores. Et hanc rurſum legendi rationem, noſtræ editioni à B. Hieronymo datam, autumo: qui, in Origenis, aut ſuo potiùs commentario, vtrumque legendi modum, vt ædificationi vtilem, admittit, ſed hunc *neceſsitatibus ſanctorum communicantes*, non obſcurè præfert. Vſibus, vertit, ſanctorum communicantes. dein adiungit: Memini in Latinis exemplaribus magis haberi, memorijs ſanctorum communicantes: verùm nos, nec conſuetudinem turbamus, nec veritati præiudicamus, maximè cùm vtrumque conueniat ædificationi. Nam, vſibus ſanctorum, honeſtè, ac decenter, non quaſi ſtipem indigentibus præbere, ſed cenſum noſtrum cum ipſis quodammodo habere communem, & meminiſſe ſanctorum, ſiue in collectis ſolemnibus, ſiue pro eo vt ex recordatione eorum proficiamus, aptum & conueniens videtur. Diuerſitas iterum ex vicinitate Græcarum vocum orta fuit, χρείαις, μνείαις: eſt enim locus hic ſuperiori quàm ſimillimus.

C. 13. v. 5. *'Ideò' neceſsitate ſubditi eſtote.*] Multi codices *neceſsitati* legunt, cum expoſitoribus, Carenſi, Thoma, Lyrano, Brunone, Viguerio; ſed plures melioreſque (inſignes noſtri, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. T. O. E. L., antiqui Epanorthotæ) cum Anſelmo, Gorran, & Richelio, *neceſsitate*: quo modo apud D. Auguſtinum, libello in quaſdam huius epiſtolæ propoſitiones, expoſitione non diſſonante, & Primaſium, legitur. Gloſſa, & Lombardi commentarius, vtrumque legendi modum explicant. Græci libri ferè ſcribunt, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, quod eſt, Ideò neceſſitas ſubdi: cuius paraphraſim Syri dederunt hanc: Et propter hoc neceſſitas nobis vt ſubdamur. Interpres, aut legit, aut intellexit, ἀνάγκῃ (Complutēſis noui Teſtamēti editio, improprijs diphthongis ῃ & φ nunquam ſubſcribit iota) id quod tranſtulit *neceſsitate*, tametſi etiam *neceſsitati* transferri poſſit: & infinitiuum imperatiui loco accepit, vel ὑποτάσσεσθε habuit, vt eſt in Complutenſi* & Baſileenſi* editionibus. Author commentariorum Ambroſio attributorum, contra alios omnes, omittit τῇ *neceſsitate*: *Ideóque ſubditi eſtote, non ſolùm propter iram &c.* quomodo & apud Sedulium legitur, huius commentarium referentem. 527. ideóque o. *Anni 1514. *Anni 1538.

C. 13. v. 12. *Nox præceſsit: dies autem 'appropinquauit'.*] Exiſtimant quidam, *proceſsit*, à librarijs, in *præceſsit* mutatum: eò quòd vox Græca προκόπτειν, procedere, progredi, ad finem tendere, ſignificet. Sanè, hæc eſt vocis propria ſignificatio: ſecundum quam, Chryſoſtomus, & clariſſimè 528. appropinquabit o.

rissimè Theophylactus, hunc Apostoli locum enarrauerunt. Signi, ficat tamen eadem dictio, &, præterire, transire, præcedere. Vnde veteres Latini, aliquando, *Nox præterijt* legunt, vt Hieronymus in caput 26. Matthæi; quandoq. *Nox transiuit*, vt Cyprianus sermone De zelo & liuore; aliàs *Nox præcessit*, vt Ambrosius manifestè, libri 5. De Sacramentis capite 4. sermoneque 52, & Author commentariorum Ambrosio adscriptorum. Sermone 52° B. Ambrosij verba sunt: Præcessit, inquit, nox, non sequitur: vt intelligas, superueniente Christi lumine, & diaboli tenebras effugari, & peccatorum obscura non subsequi, & iugi splendore præteritas caligines depelli, surrepentia delicta prohiberi. Vox Syriaca ܥܒܪ transire significat, eadem quæ Hebræis עָבַר: *Nox nunc transiuit*, Syriacum habet. Apud Hieronymum, libro in Iouinianum primo, & Augustinum, Epistola 80, legitur, *Nox processit*: sed, Hieronymi locum, constat, à correctore mutatum, quem & Titelmannus pro *præcessit* adfert, quòd in alijs exemplaribus *præcessit* legerit. In Epitaphio Nepotiani, mansit *præcessit*: quamquam nec hanc constet genuinam esse Hieronymi scripturam. Libri nostri noui Testamenti Latini, Latinique enarratores, Anselmus, Author Glossæ, ac posteriores, *præcessit* legunt. Cæterùm, agnoscendum id est, facilem esse lapsum, ex *pro* in *præ*, & facilem temeritati mutandi ansam id quod minùs intelligit, denique *processit* bellè congruere verbo *appropinquauit*, quamuis non absurdè dicatur nox præcessisse diesque appropinquasse, cùm nox propinqua est fini; rursum, cùm nox & tenebræ miscetur, in diluculo.

529. C. 14. v. 9. *In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur*.] Duo Parisiensium manuscripta, Paul. Ge. l., tria Hentenij, & quinq. nostra, Leod. Mal. ma. So. la. Pl. ang. Atr., conduplicant coniunctionem, in priori, vt in posteriori parte, *Et mortuus est & resurrexit*: id quod Græcæ lectioni consonat, multumque decoris sententiæ adfert: Dein, quædam manuscripta, pro *resurrexit*, *reuixit* habent. Porrò, Græci codices, simul vtrumque legunt, hoc pacto, εἰς τοῦτο γὰρ χριστὸς, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν: sed, in redundantiæ suspicionem veniunt. Primùm enim, Complutenses, omnesque ad quos suam Noui Testamenti Græcam editionem Parisienses contulerunt π littera significati, cum Græcis, Chrysostomi, Theophylacti, & Oecumenij, exemplaribus, pro ἀνέζησεν, ἔζησεν, *vixit*, pro *reuixit*, habent. Deinde, Syri, qui vtrumque similiter legunt, *surrexit* ponunt post *vixit*. ܡܝܬ ܘܩܡ ܘܚܝ Mortuus est, & vixit, & surrexit. Adhæc; apud Irenæum, libri 3. capite 20, & Authorem commentariorum quæ

quæ in Ambrosij sunt operibus, *vixit* ponitur ante *mortuus est: Et vixit, & mortuus est, & resurrexit.* Præterea, Latini codices, constanter alterum duntaxat legunt; & plerique quidem *resurrexit*; quidam verò, minimè contemnendi, Parisiensium Paul., nostri E. Q. Pl. m. I., *reuixit*, quibus, Malmundarij minus exemplar, antiquitate spectatissimum, suffragatur: nam, erasæ prioris scripturæ loco, minoribus & coactioribus litteris, substitutum habet *resurrexit*. Anacleti Papæ epistola prima, tantùm *reuixit* scribit. Origenes, vel Hieronymus Origenis translator, suppletorque, *vixit*, idque solum, legit: cui ea quæ in Ambrosij sunt operibus commentaria concinere mihi certè videntur, tametsi, quod dictum est, alio *vixit* loco habeant; atque & ex Sedulio id manifestum possit euadere, qui, dum horum commentariorum enarrationem adfert, dumtaxat legit, *In hoc enim vixit Christus, & mortuus est.* Ex his igitur videri possit redundare, vel ἀνέστη *resurrexit*, vel ἀνέζησεν *reuixit*, siue ἔζησεν *vixit*, iis quibus vtrumque legitur. Et quamquam iudicare fortè quis posset, superfluum esse potiùs ἀνέζησεν *reuixit*, siue ἔζησεν *vixit*, quàm ἀνέστη *resurrexit*, quòd illud aliter atque aliter & alio atque alio loco legatur, ac minùs frequens Latinis in libris inueniatur: tamen, hoc magis, *resurrexit*, addititium esse existimarim, in primis, quòd mox citati veteres id omittant, tum quòd elegantiùs *vixit* siue *reuixit* ei quod sequitur, *Vt & mortuorum & viuorum dominetur* respondeat (mortuus est, vt mortuorum; vixit, siue reuixit, vt viuorum dominetur) denique quòd vocis ἔζησεν vel ἀνέζησεν *vixit* vel *reuixit* expositio fuisse videatur ἀνέστη *resurrexit*, quæ, ab aliquibus ad marginem adscripta, cùm in textum tandem irrepsisset, postea aliquando extruserit id ad quod exponendum adhibita fuerat vt superfluum, aliàs alium ad locum deturbarit quo superfluum sensu haud esset. Quocirca & existimant quidam, germaniorem Latini Interpretis scripturam esse, *Et mortuus est & reuixit*, altera *Et mor. est & resurrexit*, quæ, vel ex alterius translatione, vel ex alicuius explanatione, sumta sit. Porrò, horum duorum ἔζησεν & ἀνέζησεν, *vixit & reuixit*, ἔζησεν *vixit* verius Græcis censuerim, quandoquidem in nobilioribus exstet Græcis antigraphis, & celebrius sit apud veteres, neque facilè pro καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέζησεν, *& mortuus est & reuixit*, substituerit quisquã καὶ ἀπ. καὶ ἔζησεν· *Et mor. est & vixit*; facilius longè è contrà, pro hoc, illud. In posteriori sententiæ parte, multi Latini codices, præponunt *viuorum*, postponunt *mortuorum*; *Vt & viuorum & mortuorum dominetur*. sed ij, vt alios multos sibi aduersantes habent, ita Græcos & Syricos contrarios patiuntur, quin & rectum ordinem quo prioribus posteriora respondent, nisi quis eum legendi modum, quem apud Irenæum & Ambrosium esse diximus, sequendum duceret.

C. 15.

530. C. 15. v. 31. *Et obsequij mei oblatio accepta* ᵃ*fiat' in Ieruſalem ſanctis.*] Manuſcriptum Buſlidiani Collegij, habet: *Et oblatio obſequij mei accepta:* alterum, G littera inſignitum, legit: *Et obſequium & oblatio accepta.* Vnde, videri poſſit addititia eſſe vox *oblatio*, ex 16 fortaſſis huius capitis verſu, vbi legitur, ᵇ *Vt fiat oblatio gentium accepta'*, commentarij hunc locum per illum exponentis occaſione adiecta: quia Græcè non aliud eſt quàm ἡ ἵνα ἡ διακονία μου· *Et vt miniſterium meum*, id quod verterit Interpres, ſubaudienda relicta ex priori parte *vt* coniunctione, *Et obſequium meum.* niſi fortè, quod alij cõiecerunt (habent enim plerique omnes libri concorditer, *Et obſequij mei oblatio*, cum Haymone, Anſelmo, & poſterioribus expoſitoribus.) legerit ἡ ἵνα ἡ διακονία μου προσφορὰ, vel explicationis ergô id addiderit, intelligens, per obſequium, oblationem quam adfert vel collegit obſequium ſiue miniſterium. Apud authorem commentariorum Ambroſij nomine, legitur: Et munerum meorũ oblatio accepta fiat in Ieroſolyma ſanctis. cõmentarius eſt: Etiam hoc orandum dicit, vt miniſtratio munerum eius accepta fiat ſanctis in Ieruſalem &c. Duo ex noſtris ſcriptis codicibus, pro *in Ieruſalem*, legunt *in Ieroſolymis*; tredecim * *in Ieroſolyma*; quatuordecim, inter quos ſunt Brug. & Q. *in Ieroſolymam.* Ex quo videri poſſit, ſi rurſus diuinare fas eſt, vertiſſe Interpretem, *Et obſequium meum in Ieroſolymam, acceptum fiat ſanctis*, vel, *Et obſequij mei oblatio in Ieroſolymam, accepta fiat ſanctis*, quo modo atque ordine Græcè legitur· ἡ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις. neque enim εἰς motum in loco ſignificat, vt intelligi ex hoc Græco legendi modo poſſit, Accepta fiat in Ieroſolyma, aut, Sanctis qui ſunt in Ieroſolyma; neque ἡ articulus patitur id ſequentibus iungi. *Obſequium* autem ſiue miniſterium *in Ieroſolymam*, intelligitur, quo proficiſcor Ieroſolymam. collationem quam ei curaui perferens; vel, *obſequij mei oblatio in Ieroſolymam*, quam collegit obſequium meum pro Ieroſolyma, eoque defert. quod, quia intellectum non eſt, mutatus videtur accuſandi caſus in auferendi, *Ieroſolymam*, in *Ieroſolyma*, & *Ieroſolymis*, vel, quod ambiguum erat, *in Ieruſalem*, id quod, paucos ſcriptos, pleroſque impreſſos libros occupat, & tranſlata pars eò quò pertinere cenſebatur, ad orationis finem, vbi retentus à multis accuſandi caſus, loco non conuenit. Duo peruetuſta ſcripta, T & Malmundarienſe maius, perfectiſſimè ad Græcam ſcripturam reſpondentia, habent: Et miniſterium meum, ᵇ quod Ieroſolymam defertur', acceptabile ſanctis fiat. ſed ea, ab editione noſtra recedere nonnumquam, obſeruaui. Huic verò interpretationi, perſimilis eſt iſta Syrorum: Et miniſterium, quod defero ſanctis in Ieruſalem, bene ſuſcipiatur. Portò, Græci quidam codices, omittunt εἰς præpoſitionem·

ᵃ fuit o.

ᵇ ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος.

* Lob. Leod. Sa. la. O, E, L Pl. m.

ᵇ ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ· quod in Ieruſalem.

nem· ἡ διακονία μου ἡ ἱερουσαλήμ. sic enim Aldina editio scribit: itaque Caietanus se legisse ostendit. Chrysostomus verò & Theophylactus, nec ἡ ἱερουσαλήμ, siue legentes, siue interpretantes, agnoscunt: duntaxat habent, ἵνα ἡ διακονία μου εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

C. 16. v. 5. *Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus * Asiæ in Christo*.*] Plerique Græcorum & codicum & *Interpretum, suffragantibus Syris, legunt *Achaiæ*, pro Asiæ· ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας εἰς χριστόν· Qui est primitiæ Achaiæ in Christo'. Verùm, Latini libri, constanter *Asiæ* seruant, consentientibus Latinis Tractatoribus, præter nostræ ætatis aliquot, qui & textus suos, ex Græco, *Achaiæ* emendarunt. *Asiæ* se legisse declarat B. Hieronymus, enarrans caput Ezechielis 43. Porrò, & inter Græcos authores, Origenes, non solùm in huius loci commentario, sed etiam Homilia in Numeros vndecima, disertè *Asiæ* legit: & inter Græcos libros, Parisiensium quintus, ἀσίας *Asiæ*, non ἀχαΐας, scribit. Quamobrem, vulgata Græcorum lectio, deprauata à *quibusdam existimatur, similis loci occasione, qui est prioris ad Corinth. 16, οἴδατε τὴν οἰκίαν στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας. 531. *ecclesiæ o *Iesu o. *Chrysost. Theophylact. *εἰς χριστὸν *in Christum. *Titelmannus, Soto, Zegerus. 1. Cor. 16. c. 15.

C. 16. v. 25, 26, 27. *Ei autem qui potens est vos confirmare (&c.) *soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui * honor & gloria in secula seculorum. Amen.*] τὸ *cui*, ab emendatissimo exemplari, quod M. N. Hunnæus inter alia contribuit, Q notato, tollitur: à Complutensium & Regiorum Bibliorum Latinis & Græcis textibus, non agnoscitur. Plurimum certè lucis orationi adferat eius omissio: verùm in aliis omnibus, quotquot vidimus, Græcis Latinisque libris, reperitur (vnum duntaxat Græcum vidimus Parisiis à Simone Colinæo impressum, qui ᾧ *cui*, cum ᾠπῷ *ipsi*, commutauit) atque ab Enarratoribus, quos consuluimus, plerisque omnibus, veteribus & recentioribus, manifestè legitur (ferè enim eos torquet) quamquam Carensis & Gorran, locum & iuxta eum modum explicent, quo est sine *cui*, secuti, opinor, id quod author Glossæ annotauit: si auferas *cui*, absoluta est lectio. Græci, id, parcon, sensui superfluum, esse docent, quòd repetitione opus esset assumtum: quibus, B. Augustinus, libri aduersus Maximinum tertij cap. 13, accedit: Quòd verò additum est *cui*, inquit, vt diceretur *cui gloria*, cùm sufficeret si dictum esset *ei autem gloria*, inusitatam nostræ linguæ indicat locutionem, non sensum, quem requiramus, vel de quo ambigamus, insinuat. Syri, illo prætermisso, & vocibus quibusdam transpositis, clarè interpretati sunt: Deo autem ipsi, qui potens est confirmare vos (&c.) qui est sapiens solus ipse, gloria per Iesum Christum, in sec. sec. Amen. 532. *solo 4 Mſ. *est 1 Mſ.

533. Circa eundem hunc locum aduertimus, eam, vt Græcorum, & Syricorum, codicum, ita veterum Authorum, tam Latinorum, quàm Græcorum, esse lectionem, *cui gloria in*, sublato *honor &*: quo modo est & in Latino scripto Germani lato. Tria nostra Latina scripta, So. la. T. Pl. ang., legunt: *Cui* * *honor in*, sublato *& gloria*. Vulgatæ nostræ lectioni alterum fortassis est additum, ex loco primi capitis prioris epistolæ ad Timotheum, qui celebris est in precibus horariis, ad primam, *Soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

* est Pl. ang.

1. Tim. 1. d. 17

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOREM.

534. C. 2. v. 14. *Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei: stultitia est enim illi, & non potest intelligere, quia* * *spiritualiter examinatur.* Triplicem ferè hoc loco reperio lectionem; Vnam, eamque frequentissimam, tam authorum, quàm codicum, *Quia spiritaliter examinatur*; Alteram, *Quia spiritualiter examinantur*, quæ in Complutensibus & Quentelianis est Bibliis; Tertiam, *Ea quæ spiritaliter examinantur*, quam in quatuor vidi exemplaribus manuscriptis, Mal. ma. Pl. m. I. quibus alia quædam accedunt: R habet: *Quæ spi. exmantur*, prætermisso *ea*; M. *Quæ spi. exmatur.*; T & G. *Ea, quia spi. exmatur.* Atrebatensis Collegij sericatus codex, omnium simul varietatem particeps, non incõmodè scribit: *Ea, quia spi. exmantur.* Græcè est ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται: id quod κατὰ πόδα transferas: *Quia spiritaliter examinatur.* Nõnulli id referunt ad animalem hominem: cæterùm, si, quod verisimilius sit, cum Græcis tractatoribus, *ad ea quæ sunt spiritus Dei* referas, Latinè vertendum est, *Quia spi. examinantur* (neq. enim Latinis, vt Græcis, neutra pluralia verbo gaudent singulari) nisi fortè, non ὅτι coniunctionem, sed ὅ, τι relatiuum legas: tunc enim reddas, *Id quod spi. examinatur*, quo modo intellexisse videntur Syri. Primus vertendi modus, respondet primo legendi; secundus, secundo legendi; tertius, tertio vicinissimus est. Quis autem horum germana sit Interpretis scriptura, in dubium venit: primum tamen non facilè ego ausim Interpreti subtrahere, cui & vetus author commentariorum Ambrosio adscriptorum suffragatur, quamquam secundus & tertius commodissimi videantur.

* spiritaliter MS. antiqua.

535. C. 7. v. 33. & 34. Duplex hoc locò est lectio. Prior est: *Solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Et mulier* * *innupta & virgo cogitat quæ* * *Domini sunt.* Hæc Latinorum hodie ferè codicum

* quæ est 2. MS. * o. Dei o.

dicum est: quam, Author cõmentariorum quæ apud Hieronymum exstant, Primasius, Haymo, atque hoc posteriores Latini Enarratores, edisserunt, & B. Ambrosius, initio libri De viduis, profert. Posterior est, *Sol. est quæ sunt m., quo. pl. vxori. Diuisa est mulier & virgo. Quæ innupta est cogitat quæ Do. sunt.* Ista Græcorum hodie ferè librorum est: ita enim habent· μεμέρισται * ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου. quibus Syrici consonant (differentia autem est, scribunt, inter vxorem & virginem. Ea quæ viro non est &c) & Interpretes Græci, Chrysostomus, Theophylactus, atque Oecumenius, & inter Latinos Sedulius, adstipulantur, cum D. Basilio libro De vera virginitate. Hunc ad modum Hieronymus citat, tum contra Heluidium disputans, * tum Eustochium ad custodiendam virginitatem adhortans *. Eundem ad modum reperi in duobus antiquis Latinis libris scriptum, Malmundariensi maiori & T: quãquam hoc habeat, *Et diuisa mulier & virgo*; illud, *Et diuisa est mulier & virgo.* Cæterùm, ex hoc atque alijs locis, constat, exemplaria hæc, multa ex veteri editione seruare, quæ in nostra emendata sunt. Hieronymus enim, primi aduersus Iouinianum libri septimo capite, testatur, fuisse hanc suo tempore Latinorum codicum lectionem: sed alteram, quam in Græcis suis videtur habuisse antigraphis, vt quæ Apostolicæ sit veritatis, probat. Quare, ex D. Hieronymi emendatione, hanc, in nostræ editionis esse libris, manifestum est. Hieronymi Græcis antigraphis, duo obseruarunt Parisienses, ε & ια, similiter legentia; Nos, vnum, à Simone Colinæo, anno 34 excusum· καὶ μεμέρισται. καὶ ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ Commentaria quæ sunt in Ambrosij operibus, lectionem habent, ex dictis duabus compositam: *Quomodo placeat vxori, & diuisus est. Diuisa est mulier & virgo. Quæ non est nupta, solicita est de ijs quæ Domini sunt.*

* κῆ R.

* Cap. 10.
* Cap. 9.

Pl. m. habuit: Et diuisa est mulier innupta & virgo cogitat.

C. 14. v. 33. *Sicut * in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo.*] Voculam *doceo* tollit Latinum Parisiensium exemplar Ge. l., conformiter libris Syricis & plerisque Græcis, suffragantibus enarratoribus Græcis, Theophylacto & Oecumenio. Hieronymianus Scholiastes dubito an legerit: Sic est vbique, inquit, ne noui aliquid me imperare putetis. Ex nostris manuscriptis, Malmundarij maiori, minori littera addita conspicitur. Videri possit ex septimo huius epistolæ capite huc assumta, vbi legitur iuxta nostram editionem: Et 'sicut' in omnibus Ecclesijs ÷ doceo.' Cæterùm, vt in omnibus nostræ editionis sinceris codicibus reperimus, ita, ab Authore commentariorum Ambrosio attributorum, Haymone, &, qui hunc ætate sequuntur, Latinis explanatoribus, lectam obseruauimus. Adhæc, in vno Græco exemplari, ια, Parisienses inuenerunt· ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις

536.
* & o.

1. Cor. 7. c. 17.
'sic R. G. S.
÷ διατάσσομαι.

σίαις τῶν ἁγίων διδάσκω. cui adstipulatur B. Chrysostomi textus, cùm Latinè, tum Veronæ Græcè, editus.

537. C. 14. v. 38. *Siquis autem ignorat, ignorabitur.*] Græcè est εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω, quod est, *Siquis autem ignorat, ignoret.* Syriacè similiter est. Atque hoc modo, Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius, non solùm legunt, sed etiam intelligunt. Verùm, Latini, & codices, & Interpretes, constanter scribunt· *Siquis autem ignorat, ignorabitur.* fortè enim vetus Interpres, non ἀγνοείτω, sed ἀγνοείσθω, ἀγνοῆται, aut ἀγνοήσεται legit.

538. C. 15. v. 31. *Quotidie morior per vestram gloriam, fratres.*] Multi nostrorum codicũ legunt *per*; plures *propter vestrã gloriam*: ab vtraq. parte præstantia sunt scripta; sed à priore antiqua Epanorthotæ. Carensis, Lyranus, Gorran, *propter* edisserũt. Sedulius, Haymo, Primasius, Anselmus, *per*; Author Glossæ, Lombardus, Thomas, Richelius, vtrumq. exponunt. sed Haymo, non *propter*, sed *pro vestra gloria* notat quosdam habere, quo modo & in Sedulio est, & in duobus scriptũ vidimus exemplaribus, & in aliquot impressis ad marginem annotatum. Hieronymus in Epitaphio Marcellæ* *propter vestram salutem*; Author enarrationum apud Ambrosium *pro vestra salute*, habet. Augustinus autem, sub finem epistolæ 89, libri primi De sermone Domini in monte, capite 25, & sermone De verbis Apostoli vicesimoctauo, *per* legit: & iurasse Apostolũ, ex hoc loco, præsertim vt apud Græcos est, probat· νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν est Græcè: id quod Syri disertè transtulerunt *Iuro per gloriam vestram.* Scholiastes qui in Hieronymi est operibus, cum B. Augustino, legit *per*: sed studiosè monet, non posse hinc Apostoli iuramentum conuinci, nimirum quia Pelagius vel Pelagianus est, quorum hæresis voluit iusiurandum auferre. Sed infirma nisus est similitudine. Nam si dicam Per puerum misi, non statim per puerum iurasse rectè putabor; Græcæ aut vocis aut proprietatis ignarus. Cæterùm, νὴ, non solùm μὰ, quod est iurantis, sed etiam διὰ, quod est causam dantis, significare, ita vt *propter* verti rectè possit, his verbis Græca scholia docent· νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. ἢ ὀμνύς, λέγων, μὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν· ἢ διὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν ἀποθνήσκω. λέγει δὲ τὴν αὐτῶν προκοπήν. quod est: Aut iurat (Apostolus, dum ait νὴ τὴν ὑμε. καύ.) dicens Per vestram gloriationem; aut propter vestri gloriationem morior. dicit autem ipsorum profectum. Photij est scholion. Chrysostomus & Theophylactus, *propter* intellexisse videntur.

* Cap. 3.

* ἡμετέραν Gr.

539. C. 15. v. 51. *Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.*] Triplicem olim fuisse loci istius lectionem, ex Hie-

ex Hieronymi ad Minerium & Alexandrum epistola numero 152, Augustini 20. De ciuitate Dei * libro, ac tertia ad Dulcitium quæstione, illis quæ Hieronymo tribuuntur commentarijs, & Græcis Oecumenij scholijs, manifestum est. Vna fuit: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*. altera: *Non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur*. tertia: *Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur*. Prima frequentior erat in exemplaribus Latinis; 3ª in nonnullis erat Latinis; secunda & tertia in Græcis. Hodie, prima sola inuenitur in exemplaribus Latinis; secunda est in Syricis, & plerisque omnibus Græcis; tertiam duntaxat, in Complutensium Bibliorum, & eorum quæ ex illis excusa sunt, margine, legimus, qui habet pro πάντες μὲν ȣ̓ κοιμηθησόμεθα, πάντες δ̓ ἀλλαγησόμεθα, aliam Græcam litteram habere, πάντες μὲν ȣ̓ν κοιμηθησόμεθα, ἄλλȣ πάντες ἀλλαγησόμεθα, & in S. Pagnini versione, cuius hæc verba sunt: Omnes siquidem dormiemus, sed non omnes immutabimur. Huic tertio legendi modo, secundum rem, respondet noster, primus inquam, qui Latinorum est: quem non facilè debemus, vel huic tertio, vel illi secundo, postponere. * Cap. 20.

C. 15. v. 52. *In nouissima tuba, canet enim tuba.*] Quatuor Parisiensium manuscripta (Di. o. Ge. o. l. V.) tria Hentenij, & vnum nostrum (Brug.) auferunt posterius *tuba*: *Canet enim* duntaxat habent. Nec Græcè aliud est quàm σαλπίσει γὰρ: id quod multi hodie Interpretes *Canet enim*; Syri olim *dum canet* transtulerunt. Cæterùm, σαλπίζειν, tuba canere significat, perinde ac si Latinè dicas tubare; qua voce reddidit Origenis Interpres, tractatu in Matthæum 30*; aut, quod vsitatum est, buccinare. Verùm, si canere hîc tantùm vertas, *tuba*, ex eo quod præcedit, subaudiendum relinquitur. 540. * longè post medium.

C. 16. v. 15. *Obsecro autem vos, fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati.*] Multi libri addunt, multi tollunt, *& Achaici. Stephanæ, & Fortunati, & Achaici.* Eis qui tollunt adstipulatur inter Latinos enarratores disertè Haymo; adhæc Græci & codices & Interpretes, & Syriacus textus. Porrò, Græci plerique codices, suffragantibus plerisque Græcorum Interpretum, & Syriaco textu, etiam *& Fortunati* tollunt. Videri certè possint *Fortunati & Achaici* nomina, ex 17° versu proximo, quo cum Stephanæ coniunguntur (*Gaudeo autem*, legitur ibi, *in præsentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici*) huic fuisse adiecta, quòd sequatur, hîc multitudinis numero *Quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos.* id quod ad domum siue familiam Stephanæ (quod erroneè multi mulieris esse nomen existi- 541.

mant) referendum sit. Cæterùm, inter Græcos Parisiensium codices, vndecimus, & Græca Colinæi editio, conformiter Latinis libris & enarratoribus, *& Fortunati* legunt· τὴν οἰκίαν στεφανᾶ καὶ φυρτυνάτυ.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS POSTERIOREM.

542. C. 1. v. 6. *Siue autem tribulamur, pro vestra* ˋ *exhortatione* ˊ *& salute:* ⁻ *siue exhortamur, pro vestra exhortatione* ˋ *&* ˊ *salute* ˊ *quæ operatur tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur:* ˋ *&* ˊ *spes nostra firma* ⁻ ˋ *est* ˊ *pro vobis, scientes &c.*] Multi codices, ante *siue exhortamur*, tertium addunt membrum, *Siue consolamur, pro vestra consolatione*, Authore Glossæ, cum schola sua, suffragante. Cæterùm, antiqui libri, Pau. Const. Di. o. l. Ge. o. l. Brug. Mal. ma. mi. Leod. Lob. O. G., id non agnoscunt; duo solùm membra scribunt: quibus, vetustus Author commentariorum quæ Ambrosio adscribuntur, Græci Tractatores, Græci & Syrici codices, suffragantur. Quare id Hentenius & Zegerus Castigatores textu expulerunt. Adiectum fuisse videtur ex altera interpretatione, primùm fortè ab aliquibus margini adscripta, quòd vulgata translatio, quæ exhortari pro consolationem accipere vtitur, minùs conueniens iudicaretur, & tandem ab alijs in textum relata. Græcis enim vnica sententia est, εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, quæ, & *Siue cons. pro ves. cons.*, & *Siue exhor. pro. ves. exhor.*, verti potest. Ipse noster Interpres, eodem quarto versu proximè præcedenti, παρακαλεῖν, nunc consolari, nunc exhortari, vertit: ita vt ambiguum hoc loco esset, vtra eius esset conuersio, nisi veterum manuscriptorum fide doceretur. Nam, quòd quidam impressi codices illud legant solum, *Siue consolamur pro vestra consolatione*, pro eorum qui ediderunt arbitrio factum esse, est manifestum. Duo scripta T. & So. la., vtrumque vertendi modum miscuerunt: habent enim, *Siue exhortamur pro vestra consolatione*. Author commentariorum quæ in Ambrosij sunt operibus, legit: *Siue exhortationem consequimur, pro vestra exhortatione.* Is qui Græca Syriacè reddidit, & plurimi eorum qui eadem Latinè reddiderunt, interpretati sunt; *Siue consolationem accipimus, pro vestri consolatione.*

ˋ tribulatione o.
ˋ in o. ⁻ o.
ˋ vt o.
ˋ sit o.
⁻ *MS. antiqua*

543. Ex posteriori hoc membro, emendatiores nostri codices, nouem numero, cum sex Hentenij, auferunt *& salute*, Ambrosiano textui & Syri-

Brug. Lob. Mal. mi. So. la. T, O, E. Pl, m. G.

& Syricis editionibus conformiter. legunt id porrò, vtroque membro, cum alijs Latinis libris, & Authore Glossæ eiusque schola, Græca exemplaria, Græco Interprete Oecumenio manifestè consentiente. Qui tertium addunt membrum secundo loco, *Siue cons. pro. ve. cons.*, Latinorum, siue codicum, siue Interpretum, quidam, sed pauci, & huic *salute* adiiciunt.

Quod sequitur, *quæ operatur tolerantiam*, Græci, τῆς ἐνεργούσης aut ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, scribunt, *operante in tolerantia*. Ita verò & Latinum Malmundarij maius exemplar habet *in tolerantia*; minus *in tolerantiam* legit, quo modo est & in Lob. Brug. O. G. Ge. o. l. ac duobus Hentenij. Societatis latum vtramque notat lectionem. Quædam antigrapha habent: *Quæ operatur in vobis tolerantiam*, quibus adiectum est à sciolis *vobis*; pro quo aliàs legitur *nobis*; vt salua maneret prępositio, quam alij similiter non intellectam audaciùs abstulerunt. Commentator apud Ambrosium, *Quæ operatur per patientiam* legit. Syrorum sententia, sed plenior, hæc est: Vt vos consolationem accipiatis, & sit in vos sedula operatio, seu, perseuerantia, qua sustineatis eas passiones, quas & nos patimur. Hîc quoque notandum, alium esse textus ordinem in Græcis codicibus, alium in Græcis Interpretibus, alium denique in Latinis codicibus atque Interpretibus. Græci codices plerumque hoc ordine legunt: Siue autem tribulamur, pro vestri consolatione & salute, quæ operatur in tolerantia ear. pass. quas & nos patimur. Siue consolationem accipimus, pro vestri consolatione & salute, & spes nostra firma pro vobis, scientes. Græci Interpretes isto: Siue autem trib., pro ves. cons. & sal., quæ op. in tol. ea. pass. quas & nos pat.: & spes nostra firma pro vobis. Siue cons. acci., pro ve. cons. & sal., scientes. Latini codices atque Interpretes, eo ordine legunt quem initiò proposuimus. Et his quidem Syri consentiunt. Græcis autem Interpretibus, Græcæ Aldi & Colinæi editiones, & sex Parisiensium antigrapha, consonant. Inter Parisiensium antigrapha, Complutense est, cui Regia respondent.

544.

Chrys. Theod. Theophyl. Oecum.

A. δ. ζ. ι. ια. ιγ.

C. I. V. II. *Vt ex* ˋ *multarum personis facierum, eius' quæ in* ˋ *nobis' est donationis, per multos* **gratiæ agantur* **pro nobis.*] Quatuor nostra Latina exemplaria, So. la. Pl. m. Atr. Pl. par., & quinque Parisiensium Græca, 1ᵐ, 4ᵐ, 7ᵐ, 10ᵐ, 13ᵐ, cum Græca Aldi editione, *pro vobis* legunt, Græco enarratore Oecumenio adstipulante. *Pro nobis* autem habent, & Latina exemplaria pleraque, consentientibus Latinis commentatoribus, & Græca complura, Græcis tractatoribus Theodoreto & Theophylacto concinentibus. Syri ab hac parte stant. Cæterùm; quamquam

545.

ˋ multorum facie. *Mal. ma. Const. Amb.*

ˋ vobis 3 *MS.*

*part, cipes o

* principes o

* Deo o.

A. δ. ζ. ι. ιγ.

quamquam hoc, *pro nobis* inquam, similius vero, præsertim nostræ editioni; verum est vtrumque: agantur gratiæ pro vobis, quorum precibus & quorum bono seruatus sum; & pro nobis, qui sumus seruati.

546. C. 1. v. 13. *Non enim alia* * *scribimus' vobis, quàm quæ legistis* - *& cognoscitis'.* Hæc Hentenij est emendatio. Quamuis enim vulgaris lectio sit *legistis & cognouistis*: optimi libri, nec ij pauci, præsenti tempore *cognoscitis* habent. Lobiense verò manuscriptum, præstantissimum illud, & Plantini angustum, ac Nicolai Zegeri editio, vtrumque præsenti tempore scribunt' *Quàm quæ legitis & cognoscitis*: atque ita est Græcè' ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε, Quàm quæ legitis aut & cognoscitis. Syri transtulerunt: Quàm ea quæ cognoscitis, & vobis persuasa habetis. In hunc modum, præter Græcorum exegeses, commentaria in Ambrosij operibus interpretari videntur; his verbis: Ea se dicit scribere, quæ non solùm litteris cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Ita & Primasij scholia: Hæc legentes in epistola quæ cognoscatis in conscientia.

* scripsimus o. - o.

547. C. 1. v. 21. *Qui autem* * *confirmat nos* * *vobiscum in Christo,* - *& qui vnxit nos, Deus.*] Nonnulli libri *vos nobiscum* legunt; tres nostri, Soru. Pl. par. R. quibus, Græca Complutensis editio, cum filiabus, adstipulatur. Videtur & Ambrosiaster adstipulari: ait enim: Christum dicit confirmare gentes, in fide promissa Iudæis. Porrò, *nos vobiscum* habent, plerique omnes & Latini & Græci codices, consentientibus Syris, & tractatoribus, Chrysostomo, Haymone, Theophylacto, Lombardo, Anselmo, Oecumenio, Gorrano. Quamuis autem cõuenientiùs dictum videri possit *Qui conf. vos nobiscum*, quàm *Qui conf. nos vobiscum*, quia Paulus Corinthiis in Christo fuerat prior, non tempore solùm, verùm & merito ac dignitate, atque adeò Apostolus eorum: tamen, quia suam hîc asserit firmitudinem atque constantiam, quæ quodam modo in dubium vocata erat, ideò eos sibi præposuisse videtur, dicens, *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo.* Manuscriptum Germani latum, & Quenteliana Biblia, *in Christum* legunt, Græco, vt suspicor, accommodata. Ambrosiaster; illum volumus quem Ambrosium plerique nominant, Ambrosii operibus coniunctum, *Christus Dominus* habet: quo modo & Malmundarij exemplar maius, veterũ lectioni sæpe conforme, habuisse, mihi sanè videtur: *Qui autem confirmat nos vobiscum, Christus Dominus.* T. littera notatum manuscriptum, huc accedens, *In Christo Domino*, legit.

* dico o. - est o. - o. ὑμᾶς σὺν ὑμῖν.

ὑμᾶς σὺν ὑμῖν.

εἰς χριστὸν.

548. C. 12. v. 11. *Nihil enim minùs fui ab iis qui sunt supra modum Apostoli.*] Plerumque

Plerumque legitur: *Nihil enim minus feci*: sed *fui* vertisse Interpretem, quo modo emendauit Hentenius, manuscripta exemplaria veriora docent. Vetus Scholiastes, qui Hieronymo coniunctus est, & B. Anselmus, *fui* se legisse declarant. Græca habent οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα: quæ rectè hoc modo trasferas: Nihilo enim inferior fui iis &c. Syra isto: Propterea quòd non defeci ab ijs &c.

C. 13. v. 2. *Prædixi*, & prædico*, vt præsens, & nunc absens, ijs qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniam, si venero iterum, non parcam.*] Complures* codices addunt *vobis* *Vt præsens vobis: id quod quidam scribunt *bis*, quatuor Hentenij, vnus Zegeri, quatuor* nostri *Vt præsens bis. Quintus ex nostris vtrumque iungit *Vt præsens vobis bis. Sextus & septimus in spatijs notant *bis*. His qui *bis* habent, adstipulantur editionis nostræ enarratores, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, Thomas, Gorranus. Græci constantissimè ὡς παρὼν τὸ δεύτερον legunt, quod est, vt præsens secundò, vel, iterum. Sic & Syri, qui clarissimum dederunt loci sensum: Prædixi vobis, & iterum prædico vobis: sicut & duabus vicibus, cùm fui apud vos, dixi vobis, (ita) & nunc absens scribo, iis &c. Author commentariorum Ambrosij nomine, τὸ δεύτερον *secundo aduentu* interpretatur, *Vt præsens secundo aduentu*; hoc sensu: Sicut, cùm secundò venissem, dixi: ita, & nunc absens dico: quæ & Græcorum Interpretum expositio est. Omnino igitur addendum, legendumque videtur, *bis*; idque non intellectum, alios abstulisse, alios cum *vobis* mutauisse: quamquam; id quod demiror; præstantiores syncerioresque libri, auferant, nec *bis*, nec *vobis* habeant. Ei quod sequitur, à Græcis & Syris, constanter concorditerque adiicitur *scribo*: *Et absens nunc scribo, ijs.* quod, à Latinis, nō minùs constāter omittitur, minimè necessarium. 549. * enim o. * vobis o. * o. * o. * *So. la. Mal. ma. Pl. m. L. Pl. ang. &c.* * *Q. H. A. Pl. long. V. I. K.* *Brug. Lob. Leod. Mal. mi. O. T. Dò. o. l. &c.*

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD GALATAS.

C. 2. v. 5. *Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, vt veritas Euangelij permaneat apud* vos.*] Vsque ad B. Hieronymi tempora, Latina exemplaria sine negatione legerunt: *Quibus ad horam cessimus subiectioni*: id quod, ex Irenæo 3^tio^ aduersus hereses librum scribente*, & Hieronymo locum hunc exponente, aliisque veteribus, patet. Atque ad hunc modum, cum Latinis exemplaribus legendum esse, Tertullia- 550. * nos o. * *Cap. 13.*

nus libro in Marcionem quinto, & Author enarrationum quæ Ambrosij ferunt nomen, docent: quibus, ex Neotericis, Nicolaus Zegerus adhæret. Verùm, Græcorum codicum lectionem οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, *Quibus neque ad horam cessimus subiectioni*, quam Tertullianus vitiatam esse existimat, Hieronymus præfert: eamque, cum Hieronymo, nobilissimi Tractatores, Augustinus, Chrysostomus, Theodoretus, Sedulius, Theophylactus, Haymo, Anselmus, Oecumenius, sequuntur. Apud posteriores plerosque omnes Latinos enarratores tenet: ac sola hodie, tam in Latinis & Syricis, quàm in Græcis codicibus reperitur.

Latini porrò codices non pauci; ex manuscriptis nostris quindecim; omittunt τὸ *quibus*, quemadmodum & Tertullianus, atque Ambrosiaster ille, ac, inter recentiores, Bruno Carthusianorum Patriarcha. Sic cohæreat hic versus superiori per se imperfecto· *Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt (&c.)* ¯ *neque' ad horam cessimus subiectioni.* Cæterùm, præstantissimi quique Latini libri, cùm nostri, tum Gorrani & Epanorthotæ (vulgares sunt illi: præcipui eorum Q. & L.) addunt *quibus*, Hieronymo, Augustino, & Græcis, cùm codicibus, tum Interpretibus, adstipulantibus. Vtramque varietatis rationem explicat Nicolaus Gorranus.

Vltimam huius pericopes vocem, pleraque omnia exemplaria, *subiectioni* legunt; nonnulla *subiectione*, Parisiensium vnum, Hentenij vnum, nostrum vnum. Græcè datiuus est ὑποταγῇ: sed Latinè per ablatiuum transferendus, *subiectione*. At, quia in omnibus penè libris, atque apud omnes enarratores, priores & posteriores (quamquam apud Titelmannum sit *subiectione*) datiuus *subiectioni* legitur; fortassis, vel ab Interprete ex Græco, vel à castigatore ex veteri editione, quæ relatiuo *quibus* caruerit, relictus est. Vtrouis modo legatur, ille est sensus quem exprimunt Syri: Sed ne ad horæ quidem plenitudinem abiecimus nos ad subiectionem eorum; hoc est, vt pseudadelphis subiiceremur.

Pau. Atr.

551. C. 3. v. 1. O ᵃ *insensati' Galatæ, quis vos fascinauit* ᵃ *non obedire veritati'?* Plurimi libri *obedire* legunt; multi *credere*, antiqui Epanorthotæ, sex Hentenij, quindecim nostri, Brug. Lob. Leod. T. O. &c. Carensis, Thomas, Gorranus, & Richelius, *obedire*; Author Glossæ, vt eam scriptam habemus, Anselmus, & Bruno Carthusiensis, *credere* exponunt. Græcè est, & quidem in omnibus quæ vidimus antigraphis, ¯ τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι: quod, & *credere* verti potest, & *obedire*. *Credere* autem, à Latino Interprete, hoc loco versum esse, si quidem particula hæc ab eo hîc versa sit; quinto verò huius epistolæ capite,

ᵃ stulti *Mal. ma.*
Aliàs ᵃ veritati non obedire?
¯ *Compl. R.*
Gal. 5. b. 7.

pite, vbi similis est sententia (*Quis vos impediuit veritati non obedire?*) *obedire*, Hieronymus quintum caput enarrans testatur. Ex eo igitur loco hîc scriptum est *obedire*; quemadmodum, vt videtur, ex hoc, ibi, *fascinauit*, in codicibus quibusdam, etiam * fide præstantibus. Notat porrò Hieronymus, tum in quintum tum in tertium caput, à quibusdam non legi hæc verba tertio capite, *Non credere*, siue, *non obedire veritati*. In quintum caput ait: Id quod nunc Latinus posuit Interpres, veritati non obedire, & in Græco scriptum est, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; in superiori loco ita interpretatus est, non credere veritati. Quod quidem, nos, in vetustis codicibus non haberi, in suo loco annotauimus, licet & Græca exemplaria hoc errore confusa sint. In tertium: legitur in quibusdam codicibus: Quis vos fascinauit *non credere veritati*? Sed hoc, quia in exemplaribus Adamantij non habetur, omisimus. Omittunt idipsum & alij Veterum. Nam, Augustinus, Chrysostomus, Ambrosiaster; quem vocamus; Haymo, nec legunt, nec exponunt. Theodoritus, Pseudhieronymus, Primasius, Theophylactus, Sedulius, Oecumenius, etsi adiunctis scripturæ verbis addatur, in commentarijs ne attingunt quidem. Syrici libri non agnoscunt. Latinum Paulinæ Bibliothecæ antiquissimum exemplar, in contextu non habuit; tantùm procul in ima margine manu recentiore subnotatum. Constantiensis Collegij recentior codex prorsus omisit; vetustior τῇ *veritati* tantùm non addidit. In Malmundarij majore, τῇ veritati expunctum erat. Quidam existimant, ex quinti capitis septimo versu, quem mox recitauimus, adiectum huc istud fuisse. Chrysostomus porrò, quamquam contra alios, nec ibi legit; duntaxat *Quis vos impediuit?* habet, quemadmodum hîc *Quis vos fascinauit?*

* *Brug. Leod. O.*

Non ait B. Hieronymus, in aliquibus, quinto capite non legi.

C. 3. v. 7. ᵃ *Cognoscitè ergo, quia, qui ex fide sunt, ij sunt ᵇ filij Abrahæ.*] *Cognoscite* legunt plerique omnes Latini codices; *cognoscitis*, duo Parisiensium (Di. 6. Ge. 1.) duo Hentenij, vnus noster (So. 1a.) quibus Malmundarii minor conformis fuisse videtur. Apud Hieronymum est *cognoscitis*: Syri ... Vox prototypi γινώσκετε, dubia *cognoscite* transtulerunt. ... est.

552. ᵃ Intelligit Malm. ᵇ 6.

C. 5. v. 7. *Currebatis bene: quis vos impediuit veritati non obedire?* Sequitur, ait Hieronymus hoc caput enarrans, *Nemini consenseritis*: sed, quia, nec in Græcis libris, nec in his qui in Apostolum commentati sunt, hoc scriptum inuenimus, prætereundum videtur. Hæc Hieronymus. Neque etiam, qui in Apostolum post Hieronymum sunt commentati, Augustinus, Chrysostomus, Theodoritus, Primasius, Theophylactus, Oecumenius, Lyranus, huius pericopes meminerunt:

553.

runt: neque in Græcis hodie libris aut Syricis inuenitur. Latini libri antiquitate ac fide digniſſimi quique omittunt; noſtri vndecim, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. So. la. T. O. E. L. G.; Pariſienſium ſeptem, Conſt. 2. Di. o. l. Ge. o. l. V. Quare Hentenius caſtigator textu expulit. Zegerus autem, ſuſpicatur, ab hæreticis id olim, etiam longè ante Hieronymi ætatem, ex Græcis libris ſublatum fuiſſe, quemadmodum de alijs non paucis Tertullianus cenſuit, quòd non appareat, vnde id adiectum fuiſſe potuerit. Authores commentariorum quæ Ambroſium & Hieronymum mentiuntur, illud exponunt. Sed nihil inde ampliùs euincitur, quàm, id quod conſtat, lectum hoc olim apud Latinos fuiſſe, vt & hodie legitur in vulgaribus libris, lectumque eſt ab Authore Gloſſæ, Carenſi, Lombardo, Anſelmo, Thoma, Gorrano, Brunone, Richelio.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS.

554. C. 1. v. 6. *In qua* [a]*gratificauit* [a] *nos in dilecto filio ſuo.*] Græci libri *filio ſuo* non legunt; tantùm ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. Quamobrem Hieronymus, in huius loci commentarijs: Nec putandum, inquit, quod in Latinis codicibus habetur, ſcriptum eſſe *in dilecto filio ſuo*; ſed ſimpliciter *in dilecto*. Conſentiunt, qui Hieron^m ſecuti videntur, Primaſius & Sedulius, atque Interpretes Græci, Chryſoſtomus, Theodoritus, & Oecumenius: à quibus non facilè ſeparandus eſt Theophylactus. Duo Latinorum manuſcriptorum, Germani latum & Societatis latum, ad hunc ſcribunt modum; ſed, quod vereor, aut ex Græco, aut ex Hieronymi commentario, immutata. Cætera omnia, quotquot vidimus, Latina exemplaria, *filio ſuo* addunt: quibus, Ambroſiaſtri, Haymonis, Authoris Gloſſæ, huiuſque ſcholæ, lectio, conſonat. Syri habent *per dilectum ſuum*.

[a] gratificat o [a] glorificauit o.

555. C. 2. v. 16. [a]*Et* [a]*reconciliet* [a] *ambos in vno corpore Deo, per crucem, interficiens* [a]*inimicitiam* [a] *in ſemetipſo.*] Quod Græcis eſt ἐν αὐτῷ, pro eo quod nos habemus *in ſemetipſo*, tum ad corpus, tum ad crucem, quæ Græcè σαυρὸς dicitur, referri poſſe, Theophylactus monet. Hieronymus, & *in ſemetipſo*, & *in ea*, id eſt, cruce, propter pronominis ambiguitatem, intelligi poſſe, docet. ipſe autem, ad crucem referre, & proinde *in ea* vertere, mauult. Quo planè modo intellexerunt & Syri:

[a] Vt o. [a] reconcilians o. [a] reconciliat o. [a] inimicitias o.

Syri: qui, quod de cruce habetur, sequentibus verbis coniunxerunt, pronomine illo omisso, hunc in modum: *Et in cruce sua interfecit inimicitiam.* Latini codices, & olim, & nunc, *in semetipso* legunt: quos, præter posteriores enarratores, Haymonem, & alios, Author enarrationum apud Ambrosium & Primasius sequuntur. his, Testamentum Græcum, quod, cum interpretatione Latina, contextus lineis inserta, in Regijs Biblijs exstat, atque id quod ex eo editum est anno LXXIV, omnino conforme est: nam ἐν ἑαυτῷ legit, id quod non aliud quàm *in semetipso* significat.

C. 4. v. 29. *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus * ad ædificationem * fidei.*] Pro eo, inquit Hieronymus, quod nos posuimus, *ad ædificationem opportunitatis*, hoc est, quod Græcè dicitur, τῆς χρείας; in Latinis codicibus, propter euphoniam, mutauit Interpres, & posuit *ad ædificationem fidei*. Hanc veteris Interpretis mutationem, enarratores huius epistolæ, qui in Hieronymi & Ambrosij operibus exstant, vnaque Primasius, retinent: & plerique Latini codices etiam hodie reseruant, cum Lyrano manifestè, Thoma, Gorrano, Brunone, Richelio. Deprehendimus autem duo miræ vetustatis exemplaria, vnum Malmundariensis Abbatiæ, maius, alterum Patrum Societatis Iesu, quod latum dicimus, iuxta Hieronymi translationem, *opportunitatis* legere: quibus, tertium concinit, G. littera notatum. Quatuor alia vtrumque iungunt, sic, *Ad ædificationem fidei opportunitatis*; E. Pl. m. I. Ge. l. Sanè, quod Græcè legitur, & quidem constanter, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, optimè transferas, *ad ædificationem opportunitatis*, siue, *vsus*: id quod per hypallagen dictum videtur, pro, ad opportunitatem, siue, vsum ædificationis. in quem sensum reddiderunt Syri: *Sed is qui decorus, & vtilis*, commodus, seu opportunus, *ad ædificationem*. Nec insolens est figura ista scripturis sacris. habemus Isaiæ primo: Cognouit asinus præsepe domini sui; pro, cognouit dominum præsepis sui: aliaque similia multa sunt loca. 556. * est o. * Dei o. Isaiæ 1. d. 3.

C. 5. v. 5. *Hoc enim scitote intelligentes, quòd, omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*] Complutensis excusio, &, quæ ex ea expressa est, Regia, *Qui est idolorum seruus* legunt; quo modo Græci codices, Græcis Interpretibus consentientibus, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Porrò, manuscripta omnia Latina exemplaria, quotquot habemus, numero 36, & cætera typis excusa, concorditer *Quod est idolorum seruitus* seruant, adstipulantibus enarratoribus ijs qui nostram editionem explicant; ita vt videatur germana hæc nostræ editionis esse lectio, atque Inter- 557.

pres legisse, vt Gagneius monet, ὅ ἐστιν εἰδωλολατρεία. In Hieronymo est quod ex parte conuenit, *Quod est idolis seruiens*; in Ambrosiastro, quod integrè, *Quod est idololatria*. Syrica editio, tam Regia quàm Cæsarea, legit: *Aut auarus, aut cultor idolorum*. Verùm, antiquissimum exemplar Syriacum manuscriptum, ex Orientis partibus huc allatum, cuius videndi copiam, vir, antiquarum linguarum cognitione præstantissimus, Franciscus Raphelengius, nobis fecit, hoc, Græcis consentiens, habet: Aut auarus, ܘܐ namque, coniunqui est cultor idolorum. Pro ctione disiunctiua, ܕܐܝܬܘܗܝ *qui est* habet. id quod Raphelengius ipse, editis cum nouo testamento Syriaco manuscripti illius varijs lectionibus, iam annotauit.

558. C. 5. v. 13. *Omne* ᾽ *enim' quod manifestatur, lumen est*. Ita habent libri nostri omnes, scripti & impressi, leguntque B. Hieronymus, ac cæteri Latini enarratores, antiqui & recentiores, quoscumque vidi. Cæterùm, malint recentiores quidam, Caietanus nominatim, actiuè *manifestat* legi: quo modo notarunt Parisienses in codice Di. l. scriptum esse. Græcè quod est τὸ φανερούμενον (πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστὶ) quia participium medium est, & actiuè exponi potest & passiuè. Actiuè exposuerunt Syri; passiuè, tractatores Græci.

* autem o. ~ o.

559. C. 5. v. 27. *Vt exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam*. Græci plerique codices *ipsam* legunt, αὐτὴν: quo modo est & Latinè, in Complutensi opere, ac Regio, vnoque Hentenij exemplari. Cæteræ porrò nostra omnia antigrapha, tum impressa tum scripta, *ipse* seruant: quibus enarratores adstipulantur, Richelius luculenter, Gorranus, & Anselmus, suffraganturque duo Græci Parisiensium codices, ε & ια, αὐτὸς habent.

560. C. 6. v. 13. *Vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare.*] Manuscriptum Germani latum, & textus Glossæ ordinariæ, quam à D. Læuino Torrentino scriptam habemus, habent: *Et omnibus perfectis stare*. id quod conforme est Græcorum codicum Græcorumque enarratorum lectioni καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, quam D. Hieronymus κατὰ πόδα reddidit: *Et vniuersa operati stare*. B. Cyprianus, epistola sexta libri quarti, scribit, *Vt cùm omnia perfeceritis stetis*. M. N. Augustini Hunnæi exemplaria, D & K litteris signata, habent, *Et in omnibus perfectis stare*, hunc fortè legendi modum, quem diximus, referentia, *in* præpositione ex vulgata lectione redundante. Cæterùm, vt habet vulgata lectio, quæ est in plerisque omnibus Latinis libris, ita exposuit olim Author scholiorum quæ in Hieronymi exstant operibus, vnaque Primasius; Haymo item, Author Glossæ, huiusque

iuſque ſchola, atque alij. Quin & Syricum teſtamentum, huic lectioni accedere videtur: ſcribit enim · Et, poſtquam præparati fueritis in omni re, conſiſtatis. Quid ſi Syrus Latinuſque Interpres, præterito paſſiuo κατειργασμένοι legerint?

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD COLOSSENSES.

C. 1. v. 12. *Gratias agentes Deo & Patri.*] Multi codices *Deo & patri* legunt; plures *Deo Patri*; duo, Pariſienſium vnus *, Hentenij alter, ſolum *Patri*. Tertia hæc lectio Græcis pleriſque libris conſona eſt; ſecunda Syricis; prima quibuſdam Græcis, Pariſienſium quatuor, α. ε. θ. ια. (ipſi α, quod eſt, Complutenſi, Regius, vt vbique, & hîc reſpondet) & Simonis Colinæi editioni. Tertia apud tractatorem Ambroſiaſtrum eſt: prima Authoris Gloſſæ eſt, Lombardi, Carenſis, Thomæ, & Gorrani: ſecunda, apud Anſelmũ, Brunonem, Richelium, atque alios, reperitur, & in fide digniſſimis manuſcriptis, Brug. Leod. Lob. Mal. mi. So. la. O. Q. 561. * Ge. l.

C. 2. v. 11. *In quo & circumciſi eſtis circumciſione non* a *manufacta*, * *in exſpoliatione corporis carnis*, * *in circumciſione Chriſti.*] Græca antigrapha, Græcis tractatoribus adſtipulantibus, addunt τὸ *peccatorum*. *In exſpoliatione corporis peccatorum carnis*. B. Auguſtinus, epiſtola 59, in ſolutione quæſtionis 7, teſtatur, in nonnullis Latinis exemplaribus ita ſcriptum fuiſſe: Adamus Saſbout, & nunc, alia Latinorum exemplarium id habere notat. Nos porrò, nulla quæ id haberent inuenire potuimus: quotquot vidimus, omnia id omittunt, concinentibus enarratoribus editionis noſtræ, Authore Gloſſæ & poſterioribus. Cæterùm, annotant, Author Gloſſæ & alij aliquot, pro *corporis*, aliàs *cutis* legi: atque ita eſt in quatuor manuſcriptis noſtris, *In exſpoliatione cutis carnis*: in vno vtrumque iungitur, *Corporis cutis carnis*. Id quod, *cutis* inquam, gloſſema fuiſſe arbitror, textus loco, id eſt, *corporis*, ſubſtitutum: Gloſſematicorum enim noſtrorum, multi *, de veteris circumciſionis exſpoliatione, pericopen hanc, intelligi poſſe exiſtimant; quidam *, intelligunt. Vnde & coniunctionem aduerſatiuam *ſed* adiectam reor, ei quod ſequitur, *In circumciſione Chriſti*: quam veriores libri, Græcis ac Syris cõformiter, non agnoſcunt. Atqui, hunc intelligendi modum, Græcus fons non admittit: qui, pro eo quod nobis 562. a manifeſta. * non o. * ſed o.

* *Author Gloſſæ, Lombardus, Carenſis, Thomas, Gorranus, Bruno.*

* *Anſelmus, Lyranus, Richelius, Gagneius.*

nobis est *non manufacta*, vna voce ait ἀχειροποίητον, negatione coacta in dictionem, extra quam vim suam non exserat. Citra ambiguitatem Latinè verti potuisset, *Absque manibus facta*. Syri legunt, Circumcisione quæ non cum manibus, in exspoliatione carnis peccatorum, in circumcisione Christi. addunt *peccatorum*, quod Græci: omittunt *corporis* aut certè *carnis*, quod, nec Græci, nec Latini.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST.

AD THESSALONICENSES PRIOREM.

563. C. 2. v. 7. *Cùm possemus* * *oneri* - *vobis*' *esse*, *vt* * *Christi Apostoli*: *sed facti sumus paruuli in medio vestrum*, *tanquam si nutrix foueat filios suos.*

* - MS. q. * &c.

Græci & Syriaci codices, omittunt, quod in initio huius versus legitur, pronomen *vobis*. Consentit Latinus commentarius qui Ambrosij nomine exstat: consonantque quatuor nostra Latina scripta, Mal. ma. So.la. T.L., antiqua illa admodum, sed non perinde nostræ editionis studiosa. Scriptum G. littera insignitum, pro eo quod sequitur *oneri*, atque est in plerisque Latinis libris, tractaturque ab Enarratoribus, Hieronymiastro, Primasio, Authore Glossæ, Lombardo, Anselmo, Thoma, Carensi, Lyrano, Gorrano, Brunone; dissertè scribit *honori*. Multa sic habent *oneri*, vt facilè, vna mutata litterula, possit esse *honori*; nempe, cum adspiratione scribunt, *honeri*. Ambrosiaster *honori* expressè legit. Dionysius Richelius, pòst *oneri* explicat; priùs *honori*, vel legit, vel sanè intelligit. Græcè est δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι: id quod tam in hunc quàm in alterum sensum verti posse, cùm versiones ac scholia Latinorum plurimorum, tum Græcorum commentaria docent. *Cùm possemus in authoritate esse*, vertit præter alios Pagninus. Syra, si eodem sensu, rectissimè transferantur, بِصِيتَا حَصِيلَا Existimant autem, hunc intelligendi modum quadrare aptiùs, tum propter id quod proximè antecedit, Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neq. ab alijs; tum propter id quod subsequitur, Sed facti sumus paruuli in medio vestrum, tanquam si nutrix fo. fi. suos. Malint verò hîc *lenes* legi, *mites*, aut *placidi*, quàm *paruuli*, præsertim propter subiunctam nutricis comparationem. Duo Parisiensium Latina scripta, Ge. o. l., *lenes* legunt, conformiter Græcis plerisque codicibus qui ἤπιοι habent. Omnia porrò nostra Latina exemplaria, Latinis enarratoribus adstipulantibus, *paruuli* scribunt, quarto & nono Græcis Parisiensium

siensium exemplaribus, quæ νήπιοι legunt, similiter, vt omittã quòd & ἤπιοι paruuli reddi possit: fitque paruula nutrix paruulo; vt egregiè explicant quæ apud Hieronymum sunt scholia; dum se paruulo coæquat, illiusque moribus adsimilat. Inter Græcos Tractatores, Chrysostomus ἤπιοι; Oecumenius νήπιοι habet: Theophylactus vtrumque attingit. Varietati occasionem dedit affinitas dictionum ἤπιοι & νήπιοι, maximè præcedente verbo in ν desinente, ἐγενήθημεν, quod est, facti sumus. Syri transtulerunt ܡܟܝܟܐ *humiles.*

C. 2. v. 16. *Præuenit* ˋ*enim*' *ira* ˉ *Dei*' *super illos vsque in finem.*] Hentenius & Zegerus, *præuenit* castigarunt: ea est enim multorum, & quidem antiquiorum codicum, lectio: itaque vetus Ambrosiaster, atque inter posteriores, Anselmus, legit. Alij codices *peruenit* habent: id quod Hieronymianus Scholiastes secutus videtur. Haymo, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, & Gorranus, vtrumque edisserunt. Græca vox ἔφθασε, vtrouis modo vertatur, rectè. Syri *peruenit*, alij *præuenit* transtulerunt. 564. ˋautem 9 MS. G. ˉ G.

C. 4. v. 1. *Obsecramus in Domino Iesu, vt quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, sicut & ambulatis,* ˋ*vt*' *abundetis magis.*] Multi codices *sic & ambuletis* legunt, cum Authore Glossæ, Carensi, Thoma, & Gorran; Alij, atque inter eos præstantiores, *sicut & ambulatis*, cum Haymone & Brunone Carthusiano (quanquam, hoc pacto, superfluat, id quod priori loco Græcè non est, *vt* alterum) quo modo & Græcum Parisiensium exemplar, ϑ, scribit, καθὼς καὶ περιπατεῖτε. Atqui, particula ista, in plerisque omnibus Græcis exemplaribus, Græcis Interpretibus, Syrisque suffragantibus, omnino non inuenitur. Quamobrem, explicandæ sententiæ gratia, quidam olim adiectam putant. 565. ˋ& 3 MS. *Lombardus & Anselmus, vtramque explicant lectionem.*

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENSES POSTERIOREM.

C. 2. v. 13. *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione spiritus, & fide veritatis.*] Multi libri, cum Lyrano & Richelio, *quòd elegerit vos* scribunt; plures & veriores, cũ Haymone, Authore Glossæ, Anselmo, Longobardo, Carensi, Gorrano, & Brunone, *nos*. Co- 566.

dices Græci, cum Syris, ὑμᾶς *vos* constanter habent. Montano Theophylactus ἡμᾶς *nos* legisse videtur. *Nos* videri possit legendum, ex eo quod proximè sequitur, "*In* "*quâ*" *& vocauit vos per euangelium nostrum*: quasi dicat Apostolus, gratias se debere Deo, pro sui electione, non sui tantùm causa, verumetiam Thessalonicensium, quibus à Deo missus est veritatis prędicator salutisque minister. Quidam libri habent, *In qua & vocauit nos*; malè. Porrò Græcè non inueni *&* coniunctionem (εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς, "ad quod" vocauit vos) nisi in vna Simonis Colinæi editione· εἰς ὃ καὶ ἐκάλεσεν ὑμᾶς. Si *vos* priori loco legatur, illic de prædestinatione, hîc de prædestinationis effectu, sermonem esse intelligi potest. Alij, qui *nos* habent, simpliciter intelligunt, Apostolum se Thessalonicensibus connumerasse.

" ad quod
" quam
" *Mal. ms.*

Ad hęc enim *Syri.*

567. Notandum est hîc insuper, pro eo quod Latini *primitias*, Græcos ἀπ' ἀρχῆς legere, quod est, ab initio, à principio; consentientibus Syris, & Authore commentariorum quæ sunt inter Ambrosij opera. Habet hic, *Quia assumsit vos Deus à principio ad salutem.* Similem ad modum, antiquum Malmundariense exemplar, maius; id quod sæpius à nostra editione recedere obseruauimus; *Quia elegit vos Deus ab initio ad saluationem.* Interpres noster ἀπαρχὴν fortasse legit, quod primitias sonat. Gagneius habet, à quibusdam exemplaribus Græcis, ἀπαρχὰς scribi.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD TIMOTHEVM PRIOREM.

568. C. 2. v. 6. *Christus Iesus, qui dedit redemtionem semetipsum pro omnibus, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est.* Ita ferè legunt Latini libri, concinentibus, Authore ordinariæ Glossæ, & posterioribus glossematicis. Porrò, sex Parisiensium, Const. vtrumque Di. o. Ge. ó. l. V., tria Hentenij, & quinque nostra manuscripta, Brug. Lob. Leod. Mal. mi. So. la., auferunt has tres voces, *cuius confirmatum est*; dumtaxat, *testimonium temporibus suis* scribunt, vt per appositionem intelligas, *semetipsum* vel *redemtionem* testimonij; testimonium, vtique diuinæ voluntatis, quæ omnes homines saluos fieri cupit. His DD. Haymo & Anselmus adstipulantur (quanquam & alterius Anselmus meminerit lectionis) suffraganturq. Græci, tum codices, tum enarratores. Syri habent *Testimonium quod venit tempore suo*; nempe τὸ *quod venit* explicandæ sententiæ gratia adiecerunt. Qua ex causa, & id quod à Latinis legitur, *cuius confirmatum est*, adiectum reor; sed, non

non ab Interprete, neque ab Hieronymo ecclesiastico correctore, verùm, ab audaculo quopiam correctore, aut librariis, glossam proximam textui inserentibus. Id enim docere videntur, cùm antiquissima spectatissimæq. fidei exemplaria, editionis nostræ studiosissima, quæ id omittunt, tum etiam alia, quæ, etsi pleraque legant, *cuius test. tem. suis confirmatum est*, quædam tamen in medio habent *confirmatum est (cuius test. conf. est temp. suis)* sex nostra. Vnum eo loco *firmatum* scribit: aliud omittit *est*. In quattuor est, *Cuius test. temp. suis datum est*. Mal. ma. G. M. V. quamquam postremùm hoc in medio ponat *datum est*. Qua ex varietate, non obscurè intelligendum dari videtur, adiectitium istud esse. Nicolaus Zegerus arbitratur, ab Ecclesiastico correctore, tollendæ obscuritatis gratia, ex Ambrosio & Hieronymo additum esse. Nescio quem putet ille, Ecclesiasticum Correctorem, cui sæpius plurima adscribit huiusmodi, præsertim auctaria: neque enim me legere aut audire contigit de ecclesiastico Correctore alio præter Hieronymum, qui nostram editionem suo pro iudicio arbiter emendauerit, &; quod nec Hieronymus fecit; suis glossematis auxerit, sitque ab ecclesia receptus. Porrò, apud Ambrosium aut Ambrosiastrum potiùs (vsurpat enim, sed mentitur liber, Ambrosij nomen, quamquam sit veteris authoris) legitur hoc loco, *Cuius test. temp. suis datum est*, vti in quatuor illis, quos modò diximus, manuscriptis libris: verùm, ex commentario, incertum relinquitur, an hunc ad modum legerit, an solummodò *testimonium temporibus suis*. Vetus codex Societatis Iesu, latus, qui ad verbum penè in margine adscriptum habet eius commentarium, vt ferè aliàs, non aliud, quod iàm diximus, quàm *test. temp. suis* legit. Nec Haymo, qui hunc secutus videtur, plus quidquam, vti annotauimus, legit. Apud Hieronymum, hoc est, eum Authorem cuius breuia exstant in Hieronymi operibus commentaria, quem Pelagium esse magis credo, scriptum est, vt in Latinis vulgò exemplaribus, *Cuius test. temp. suis conf. est*: sed, sine his vocibus, *cuius confirmatum est*, simpliciter eum legisse *testimonium temporibus suis*, commentarius haud obscurè docet. In testimonium, habet, generi humano sanctæ vitæ dedit exemplum: quia & Prophetæ suis testimonium fuere temporibus: nouissimè autem misit filium suum ad colonos. Vbi obserua παρήχησιν Pelagiani vestigij vnguiculam, exemplum potiùs Christo redemtori quàm sacramentum tribuentis. Sic & superiori loco, quem ex posteriori ad Thessalonicenses tractauimus, *Quod elegerit nos Deus*, videns, inquit, paratos ad credendum. nec pauca alia habet huiusce modi. Primasius, vtroque loco, vt & alibi, eum secutus est; sed cautè, nunc omissis, nunc mutatis, absonis verbis.

569. C. 3. v. 2. *Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem.* Vni Græcæ voci σώφρονα, duæ hîc respondent, *prudentem* & *pudicum*, quarum altera ex altera versione videri possit adiecta. potest enim τὸ σώφρονα, vtrumque ad modum verti. Syri hoc, alij illo modo transtulerunt. tertij *sobrium* conuerterunt: id verò quod noster *sobrium* reddidit, νηφάλεον, *vigilantem* interpretati sunt. Vnus Parisiensium Latinus codex, Ge. l., *pudicum* tollit: sed ei parum tribuerem, nisi aliquot Zegeri, & quatuor Hentenij exemplaria, accederent. Nostra, non omittunt id quidem, sed satis monstrant addititicium esse. Variis namque habent locis; x i i, quo proposuimus, proximè ante *hospitalem*, cum Authore Glossæ, Anselmo, Lombardo, Thoma, & Carensi; i i proximè post *hospitalem*; v i i i proximè ante *ornatum*, cum Dionysio Richelio. x v i i i adiungunt ornatum sobrio, & subiungunt prudentem & pudicum: *So. or. pru. pu. hosp.* cum Lyrano, & Gorrano. Denique vnum præponit pudicum sobrio: *Pu. so. pru. or. hos.* Quare, cùm variis inconstanter erret locis, τὸ *pudicum*, nec à quoquam eo loco legatur, quo Græcè σώφρονα, nempe, immediatè post νηφάλεον *sobrium*, verisimile est id ex altera editione nostra adiectum esse. Certè, commentaria Ambrosij nomine, *prudentem* tollunt, & *pudicum* legunt: *So. pu. or. hos. docibilem*: quibus accedens Malmundarij maius scriptum, eundem in modum legit, sed *prudentem* post *docibilem* addit, eo quo legi non solet loco. Ex huiusmodi ergo editione, nostræ additum fuisse potuit τὸ *pudicum*; vel certè, in textum ex glossa relatum, quæ monuerit, ex Hieronymi sententia, pudicum rectiùs quàm prudentem verti. id enim sentit Hieronymus, * *Cap. 1.* epistolam ad Titum* enarrans. Scholiastes Hieronymi operibus iunctus, horum alterum omisisse videtur; aut saltem eos secutus codices, qui *So. pru. pu. ornatum* habent. post ista namque subiunxit, *His omnibus spiritualibus ornamentis*: legit igitur postremũ *ornatum*, etsi postremum adscriptus textus non habeat. Si quis porrò sentire velit, Interpretem nostrum, ambiguæ vocis Græcæ duplicem expressisse significantiam: vel eos sequatur codices qui *So. pru. or. pu.* scribunt, vel eos qui *So pru. pu. or.* sunt enim isti optimi: sed hoc hi illis præferendi videntur, quòd apud se mutuò collocent, *prudentem & pudicum*. neque enim verisimile est, Interpretem duas dedisse voces, vni archetypæ respondentes, easque à se inuicem separasse.

570. C. 5. v. 5. *Quæ autem verè vidua est & desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus & orationibus, nocte ac die.* Ita scribunt complures codices, cum Glossematicorum multis. Integriores porrò, cum Anselmo & Authore commentariorum Ambrosio adscriptorum, *sperat in Deum*

Vtramque lectionem Bruno & Gorranus explicant.

in ' *Deum* ' *& instat* habent; & quidam quidem * *sperauit in* ' *Deum* ' *& instat*, omnino Græcis conformiter, qui ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεὸν καὶ προσμένει legunt, quamquam præteritum præsentis loco vsurpatum intelligi possit.

' Deo 2 MS.
* *Brug siue Do. O. Ge. l. Compl. R.*
' Deo 1 MS.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD TIMOTHEVM POSTERIOREM.

C. 1. v. 15. *Ex quibus est* ' *Phigelus* ' *&* ' *Hermogenes* '.] Multi *Philetus* malè scribunt, pro *Phigelus*. *Philetus* vocatur, qui proximo capite nominatur cum Hymenæo: *Ex quibus est Hymenæus & Philetus*. id quod & Haymo annotauit. Legitur porrò apud Haymonem, & in quinque manuscriptis nostris, *Phigellus*; in impressis aliquot, *Phygellus*; ita vt Græcè est ' φύγελλος '. Cæterùm, spectatiores Latini codices, *Phygelus*, seu, *Phigelus*, habent: quomodo est & in quibusdam exemplaribus Græcis (φύγελος) & in epistola Hieronymi 127. ad Fabiolam De vestibus sacerdotum, & in commentarijs Ambrosio adscriptis. Magdalij denique correctorium monet, media correpta hoc nominis legendum esse. 571.

' Philegus o.
' Phyngelus o.
' Hermogenus o.
2. *Timoth.* 2. *b.* 17.
' φρύγελλος.

C. 2. v. 14. *Hæc* ' *commone* ', *testificans* ' *coram* ' *Domino* '. *Noli contendere verbis, ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium*.] Græcè, pro *Noli contendere verbis*, est, μὴ λογομαχεῖν, quod est, *non contendere verbis*: id quod accipi possit, vt nouæ sententiæ caput, atque intelligi infinitus modus imperatiui singularis loco; sed rectiùs fortè, iuxta Græcos Tractatores; etiam Chrysostomum; & Syricum Interpretem, præcedentibus iungi, ita vt à participio *testificans* siue *contestans* pendeat, vt non Timotheum Apostolus doceat à verborum contentione abstinere, sed alios ad id vitij procliues à Timotheo velit Deo in testem assumto moneri. Facilè verò in suspicionem adducar, Latinum Interpretem, non *noli*, sed *non* conuertisse; *non verbis contendere* (hic est enim verborum ordo in libris omnibus manuscriptis) minimum enim differunt, *non* & *noli*, in scriptis præsertim minori charactere libris: ac facillimè id mutat audax imperitia quod non intelligit. Cæterùm, Author Glossæ, & posteriores Latini enarratores, *noli* exponunt. Qui Ambrosio iunctus est Author, incertum satis quid legerit; is qui Hieronymo, *noli*, si non legit, intellexit. 572.

' commoneo o.
' commonere o.
' commoneri testificor o.
' Deo o.

Quod sequitur, *ad nihil enim vtile est*, variè admodum legitur in manuscriptis; nam in impressis exemplaribus, quæ ferè mutuò se sequuntur, hæc constans est lectio: quam, etsi commoda sit, existima-

re non possum scripturam Interpretis germanam esse, ideò quòd clara tersaque sit, ac proinde locum relinquere haud potuerit, tantæ variationi, vt penè quot codices, tot sint diuersitates. Recenserem singulas singulorum, nisi fortè tædium lectoribus moueret, capita itaq. duntaxat varietatum adferam ac discutiam. Pleraque manuscriptorum nostrorum *ad* legunt; quinque illius loco *in*; alia quinque nec *ad* nec *in*, tantùm *nihil vtile est*. Nec parui facienda sunt hæc postrema, Brug. O. L. G. Pl. lon. quibus consonat textus Lyrani commentarijs immixtus, quæ ex ipsis Typographiæ incunabulis edita habemus: quamquam & pro aliis partibus boni sint codices; pro prima, Mal. mi. Lob. T. E. Pl. m.; pro secunda, Mal. ma. Q. So. la. Est præpositio Græcè: εἰς οὐδὲν χρήσιμον, id est, *ad* vel *in nihil vtile*. Coniunctio *enim*, vt non est Græcè, ita nec in optimis quibusque scriptis. *Est* substantiuum verbum, in quibusdam vulgaribus *& quibusdam eximijs* omittitur, in pluribus legitur. Hinc conijcere alios fino, quæ germana esse possit Interpretis scriptura. Syrica editio habet, *Quod*, siue, *quæ non vtilitas*.

* T. V. R, So. vu.
* So. la. Q.

Id quod subsequitur, *Nisi ad subuersionem audientium*, & ipsum variat. Græcè non est, vt nec Syriacè, *nisi*; solùm διὰ κατασροφὴν τῶν ἀκουόντων *ad subuersionem audientium*, vt id quod præcedit per parenthesin intelligas, aut *ad nullam vtilitatem* exponas. Latinum Parisiensium exemplar, Germani latum, similiter omittit *nisi*: cui accedit Societatis, latum, quamquam altera manu inter textus lineas illud scriptum habeat. Cætera porrò nostra id legunt. An igitur Interpres an alius quispiam, elucidationis gratia id adiecerit (potest enim ita fons Græcus intelligi, Ad nihil vtile, ad subuersionem audientium vtile) fit dubium.

573. C. 2, v. 25. *Cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati.*] Vnum Parisiensium manuscriptum (Ge. l.) & nouem nostra (Brug. Mal. mi. Leod. Pl. m. E. Q. G. I. Pl. lon.) auferunt τὸ *veritati*, conformiter Græcis & Syricis libris, adstipulantibus, præter Græcos, Latinis enarratoribus, vetere Ambrosiastro, mediæ ætatis Anselmo, recentiore Richelio. Zegerus castigator textu expulit: glossa est enim textui addita, vel ex eo quod subsequitur *Nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem*, vel ex simili proximi capitis loco, *Ita & hi resistunt veritati*, vel quòd alioqui subaudiri videretur. Syrus porrò addidit *aduersus ipsum*: eos qui contradicunt aduersus ipsum. Ambrosiaster, vel quem ille sequutus est Interpres, transtulit, *eos qui diuersa sentiunt*, id quod est Græcè τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Simili modo B. Augustinus se legisse indicat, libri De correptione & gratia capite 5.

2. Tim. 3. b. 8.

C. 4.

C. 4. v. 5. *Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto.* Ita legunt Latini codices plerique omnes, & Glossematici, Author ordinariæ Glossæ, ac posteriores. manuscripta porrò Germani latum, & Societatis latum, tollunt verba ista *Sobrius esto* (quamquam So. la. in margine litteris aliis adiuncta habeat) adstipulantibus, antiquioribus Latinis enarratoribus, Haymone, Primasio, Authore commentariorum quæ apud Ambrosium sunt, denique eorum Authore quæ apud Hieronymũ. & apud priores quidem duos, præ ceteris hoc, nec exponitur, nec legitur: apud tertium verò, Authorem dico eorum commentariorum quæ apud Hieronymum, legitur, sed ita vt expositio adiectitium ac superfluum esse loquatur; *Ministerium tuum imple, sobrius esto.* episcopatus scilicet. non enim semper ero in corpore, vt valeam commonere. quod postremum, propter id quod subsequitur, *Ego enim iam delibor*, adiecit. Græci libri, Græciq́ue tractatores, & Syri, nihil huiusmodi eo loco habent. Cæterùm, id quod Græci habent in principio versus, σὺ δὲ νῆφε, transferri potest, & *tu verò vigila*, & *tu verò sobrius esto*, vt sunt cognata sobrium esse & vigilare. Interpres, cum Græcis explanatoribus, & Syrico Interprete, id transtulit *tu verò vigila*: hoc enim constanter ac sine omni varietate in nostra editione legitur. Videtur itaq. alterum, nempe τὸ *sobrius esto*, quod à quibusdam libris omittitur, à quibusdam aliter legitur, ex ambiguæ illius Græcanicæ sententiæ alia translatione irrepsisse. Manuscriptum V, transpositis vocibus, scribit, *Esto sobrius*. Ambrosiastri commentario additus textus, eo planè loco quo nos habemus *tu verò vigila*, legit *tu verò sobrius esto*, nec postea agnoscit, siue *vigila*, siue *sobrius esto*. Consentit per omnia commentarius: nam sobrium esse pro vigilare videtur accipere, cùm in initio ait: Admonet & hortatur vt vigilet. 574.

C. 4. v. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit. reddet illi Dominus secundum opera eius.*] Vnum Parisiensium (Ge. la.) duo nostra (Mal. ma. T.) & quatuor Hentenij manuscripta, cum Complutensi editione, Ambrosiastri commentariis iuncto textu, & Primasij, vt textu, & commentarijs, legunt *reddat*, ita vt Græci libri ferè habent, ἀποδώῃ, Græco enarratore Theophylacto disertè adstipulante. Quædam manuscripta ambiguè scribunt *reddz*. Porrò, plerique, nostræq́ue editionis studiosiores, tum scripti, tum impressi, Latini codices, *reddet* expressè habent, suffragantibus expositoribus, Richelio, Brunone, Gorrano, Thoma, Lyrano, Carensi, Lombardo, Anselmo, Authore Glossæ, Haymone, Sedulio, denique B. Augustino libri contra Faustum 16. capite 22, & primi De sermone Domini in monte capite 37. 575. reddidit o.

pite 37. Apostolus, inquit posteriori loco, non ait *reddat*, sed *reddet* illi Dominus iuxta opera eius: quod verbum, prænunciantis est, non imprecantis. Quæ Augustini verba superiores glossematici ferè in enarrationes suas transtulere. Græcum Parisiensium exemplar, ἀποδώσει *reddet* habet: itaque legitur & apud Latinum Chrysostomum, cõmentario minimè repugnãte, vt non dicam manifestè consonante.

576. C. 4. v. 19. *Saluta' Priscam & Aquilam.*] Scripti * impressique aliquot codices *Priscillam* pro *Priscam* legunt, vti est in Complutensi editione, & quæ ex ea expressæ sunt, tum Latinè tum Græcè (πρίσκιλλαν) vti & in Syricis libris ܦܪܣܩܐ. Porrò Hentenius castigator, hoc in marginem relato, textu donauit *Priscam*: ita est enim in plerisque omnibus, & fide dignissimis Latinis antigraphis, scriptis maximè; sed & in Græcis omnibus, quotquot vidi, ex Complutensi non oriundis πρίσκαν. Cæterùm, dubium non est, vtroque hanc modo vocatam fuisse, eodem nomine, nunc integrè, nunc concisè, vt fit, elato: Nisi fortè *Priscilla* à *Prisca* diminutiuum sit, quo ferè gaudent mulieres appellari. Actorum XVIII. capite, *Priscilla* vocatur; ad Romanos XVI, *Prisca*: quamquam, ad Romanos, eiusmodi ferè varietas sit, & Græcorum & Latinorum codicum, cuiusmodi hîc; credo, de vtroque loco, Actorum occasione, in quibus frequenter constanterque Priscilla nuncupatur. Tria manuscriptorum nostrorum hîc *Priscum* scribunt, & Græca Aldi editio πρίσκον. Existimarunt, opinor, aliqui hoc viri nomen esse, quia Priscus celebre est virorum quorundam agnomen. nam quòd viro suo hæc prælata sit, factum est, tum hîc, tum alibi, quòd, vt Græci aiunt, in fide magis enituerit, ac feruentior diligentiorque fuerit.

* Salutate o. * *Lob. Mal. ma. So. la. T.* * *Mog. Quent. &c.*

Act. 18. v. 2. c. 18. g. 26. Rom. 16. v. 3.

Act. 18. c. 18.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST.

AD TITVM.

577. C. 1. v. 8. *Oportet enim Episcopum sine crimine esse (&c.) hospitalem, benignum, sobrium, iustum.*] Sex Hentenij & vndecim nostra manuscripta, cum impressis aliquot libris, & Nicolai Lyrani commentarijs, addunt *prudentem*: *Benignum, prudentem, sobrium*. Plures verò longè, tum scripti, tum impressi codices, cum Primasio, Anselmo, Hugone Carensi, Nicolao Gorrano, & Brunone Carthusiano, tollunt. his, non tantùm quia pluribus, sed longè magis quia antiquioribus, verioribus, ac melioribus, maior adhibenda est fides. Ex illis quibus id additur,

additur, non vnus est noster qui vetustate aut authoritate polleat. Græci libri adhæc & Syriaci, his qui omittunt suffragantur. Sed, quæ Græcè est vox σώφρονας, & *prudentem* & *sobrium* verti potest. Itaque editionis nostræ versioni *sobrium* (neque enim hoc ab aliquibus exemplaribus omittitur) adiecta est à quibusdam altera alterius *prudentem*. Certè Ambrosiastri editio, *prudentem* habet, eo loco quo nos *sobrium*, & quidem solum. B. Hieronymus in huius loci commentario, ait, Latinum Interpretem, verbi σώφρονας ambiguitate deceptum, pro pudico, prudentem transtulisse (sic enim interpretari mauult, pudicum, siue castum) aut ad eam qua Ambrosiaster vsus est editionem respiciens, aut ad alia loca nostrę*. Nam hoc loco editionis nostræ germanam translationem *sobrium* esse, & redundare quibusdam *prudentem*, non nos tantùm ex nostris, verumetiam Zegerus ex suis exemplaribus iudicauit. Cùm alibi porrò, tum proximi capitis sexto versu, *sobrium* legit editio nostra ex σώφρων, quemadmodum hoc loco: Iuuenes similiter hortare vt sobrij sint· σωφρονεῖν.

* 1. Tim. 3. a. 2. Tit. 2. a. 2. 4. 5

C. 2. v. 5. *Prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes.* de adolescentulis maritatis est sermo.] Iam tertiò, ex ancipiti voce σώφρων, aucta est nostra editio altera translatione. Nam, quæ in plerisque libris, atque ab Authore Glossæ, ac posterioribus Glossematicis, ambo leguntur, *prudentes* & *sobrias*, vni eidemque illi Græcæ voci respondent· σώφρονας. Habet verò maior librorum pars, primo loco *prudentes*, tertio *sobrias*; quidam autem, octo* scripti nostri, *sobrias* secundo loco τοῦ *prudentes* adiunctum, *Prudentes, sobrias, castas.* qua ex varietate fit manifestius, alterum, ex altera interpretatione, vel certè ex superioribus similibus locis, adiectum. Neque verò, si vtrumque dedisset Interpres, à se inuicem separasset, id quod facit maior librorum pars. Porrò, cùm præcedenti proximè loco, germana nostræ editionis interpretatio monstrata sit esse *sobrium*, adiectitiaque *prudentem*: hîc è contrà, germana translatio videtur *prudentes* esse, adiectitia *sobrias*. (variè τὸ σώφρων, nunc hoc, nunc illo modo, reddere Interpretem, iam ostendimus) hoc enim, *sobrias* inquam, à tribus antiquitate venerandis manuscriptis omittitur, Germani lato, Societatis lato, &, cuius fidem maximi facio, Malmundarij minori. Tum, τὸ *prudentes*, ab omnibus eo legitur loco, quo Græcè σώφρονας. Hieronymus *pudicas* vertit (id enim superiùs probabat) sic & Ambrosiastri editio, quam nostræ editionis versione auctam esse, autumo, cùm habet: Prudentes, pudicas esse, castas, domus curam habentes. Nam, *pudicas esse*, ijs quæ præcedunt congruit: Vt instituant adolescentulas, viros suos diligere, amare filios, pudicas esse, castas &c. Ita sunt omnia

* Mal. ma. T. E. Pl. m. I. Atr. f. K. F.

578.

sciolorum iniurijs exposita, vt misceant, separent, addant, demant, mutent, quæ libet.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD PHILEMONEM.

579. V. 6. *Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in* ^a *agnitione* ^b *omnis boni* ^c *quod est in vobis in Christo Iesu.*] Moguntina, & pleræque aliæ typographorum editiones, cum vno atque altero manuscripto exemplari, addunt *operis: In agnitione omnis operis boni.* id quod & Græcè legitur in primo & decimo Parisiensium antigraphis· ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ. Primum est Complutense: cui adde ea quæ ex illo nuper expressa sunt. Cæterùm, vt plerique omnes Latini codices manuscripti id omittunt; ita & Græci alij quotquot vidi. quibus, Syri, & Tractatores, B. Hieronymus, Dionysius Richelius, atque ætate intermedij, Græci & Latini, quos consuluimus, omnes, volunt: quamquam Theophylactus frequentem operis faciat mentionem, fortè quòd subaudierit, vt quidam alij: nam in calce enarrationis ait: Sed omne potius bonum, quod in vobis est, hoc est, quod tibi adest, effundas in egentes. Hentenius itaque & Zegerus, Latinæ nostrę editionis castigatores, id reiecerunt. Non tamen nuper adiectum esse; id quod Zegerus existimat; satis loquuntur vetustissima manuscripta, sed nostræ editionis minùs studiosa, Malmundarij maius & T, in quibus & quidem solis, id inuenimus, hunc in modum, *In* ^a *agnitione* ^b *omnis operis boni quod in nobis est in Christo Iesu.*

^a agnitionem 3 MS.
^b boni omnis o.
^a agnitionem T.
^b T. sed malè.

580. Tò *quod est*, quod sequitur, in impressis nullis reperi, nisi in Hentenij & Zegeri opera emendatis; nec in manuscriptis, nisi duobus proximè commemoratis, Mal. ma. & T, diuisim *quod in nobis est.* In duobus alijs, H., & Busl., atque Ambrosiastri textu, *quæ in* ^a *nobis est*, legitur (verùm H 18 legit demùm post *in Christo Iesu*) in tribus, E. Pl. m. I., superflua cum coniunctione, *& quæ in* ^a *nobis est.* A plerisq. autem nihil huiusmodi agnoscitur, Haymone, Authore Glossæ atq. huius schola, suffragantibus. Arbitror, editioni nostræ explicationis gratia hæc addita: subaudiendum enim est huiusmodi aliquid, *quod est, quæ est, quod sit*, aut *qui est*, si quidem addas *in nobis* aut *vobis:* idque Græca indicant. Sed cætera quidem Græco congruere possunt, παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ἡμῖν; *quæ est* verò non potest, nisi, τοῦ articulo, aut omisso, aut cum τῇ mutato. Hieronymus tamen, licet textus *quod in vobis est*

^a vobis H.
^a vobis
^a ὑμῖν.

vobis est habeat, *quæ est* intelligit; *qui est*, Scholiastes Hieronymi operibus iunctus; *quod est* Theophylactus atque Euthymius; *quod sit*, nisi *nobis* legerit, nostra opinione Chrysostomus, cæteroqui *quod est*. Syrus ambiguus ex se est ad *quod est* & *quæ est*.

In vobis, quod proximum est, legunt septem exemplaria manu- 581.
scripta, Ge. I. Lob. Q. E. G. H. A., & excusa à Quentelio Biblia, correctaque ab Hentenio & Zegero. His adstipulantur, Græci codices complures, Chrysostomus & Theophylactus Græci enarratores, denique Syriaca antigrapha. *In nobis* porrò, habent, septem alia exemplaria manuscripta, Mal. ma. mi. So. la. T. Pl. m. I. Busl. His, Græca Complutensis & Regia editio, omnesque Græci codices ad quos suam noui Testamenti Græcam editionem Parisienses contulerunt, auxiliantur; Hieronymus præterea, & Hieronymo iunctus Scholiastes, Latini tractatores (quanquam Hieronymi textus *in vobis*, huius neutrum habeat) postremò, Græcus author Euthymius, tametsi, dé hoc, an Theophylacto non debeat adiungi, vehementer dubitem: &, de Chrysostomo, id quod tandem ait: Si socius, inquit, es in fide, debes esse & in cæteris socius; dubium nonnihil an *nobis* legerit reddit. Maior verò Latinorum librorum pars, tum scriptorum tum impressorum, neutrum legit, nec *in nobis*, nec *in vobis*; tantùm *in agnitione omnis boni in Christo Iesu*; ex scriptis nostris, Brug. Leod. Q. L. &c. ex impressis, Mog. Colon. Nuren. &c. Quibus, Haymo, Author Glossæ, Anselmus, Lombardus, perpetuus glossæ, non sectator tantùm, sed descriptor potiùs, Carensis, Thomas, Lyranus, Gorranus, Bruno, Richelius, concinunt. Authoris commentariorum Ambrosio adscriptorum textus, *quæ in nobis est* addit: sed vtrum Author ipse hoc legerit, commentarius, qui post agnitionem omnis boni nihil explicat, incertum relinquit. Quæ nunc genuina sit editionis nostræ scriptura, prudenti lectori iudicium relinquo. *Operis* & *quod est* siue *quæ est*, transfodienda esse, satis certum videtur: sed de tertio hoc, quid verum sit, mihi non constat, an *Omnis boni in vobis in Christo Iesu*, an *Omnis boni in nobis in Christo Iesu*, an *Omnis boni in Christo Iesu*.

Sed necdum finis est varietatum in hac vna pericope. Plerique 582.
Latini libri, cum Græcis, *in Christo Iesu* habent; vnus, cum Syricis, *in Iesu Christo*; duo, textus Hieronymo & Ambrosiastro iuncti, duntaxat *in Christo*; quidam, Atrebatensis Collegij sericatus, & ij quibus Ambrosius Catharinus est vsus, absque authoritate, nisi fortè Brunonis Carthusiensis, nihil horum.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD HEBRÆOS.

583. *C. 1. v. 14. *Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?*] Multi codices *capiunt* legunt, cum Authore Gloſſæ, Gorrano, & Richelio; multi & fide digniores, *capient*, cum Haymone, Anſelmo, & Brunone. Carenſis vtriuſque meminit lectionis. Græcè & Syriacè (ex Græco noſtra eſt tranſlatio) eſt διὰ τὸς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν: id quod χ̄ρ̄ ꝓ̄ꝺ̄ vertas, ita vt B. Auguſtinus legit libri 3ⁱⁱ De Trinitate capite 11, Propter eos qui futuri ſunt hæreditatem poſſidere ſalutis. Quare rectè correctores, Hentenius & Zegerus, τὸ *capient* textu donarunt. *Cupiunt* quod ſcribunt libri quidam, error eſt manifeſtus, ex incommodo lectionis *capiunt* natus.

584. C. 5. v. 11. *De quo* ᵃ *nobis* ᵇ *grandis* ᶜ *ſermo & interpretabilis ad* ᵈ *dicendum.*] Græcè, pro *interpretabilis*, eſt δυσερμήνευτος, quod eſt, interpretatu difficilis, ſiue, ܩܫܐ aſper & negotioſus. Quare conijciunt vt Syri dixerunt, pleriq., legendum nobis eſſe, *ininterpretabilis*, duplicato *in*. Sic autem notarunt Pariſienſes in tribus manuſcriptis ſe reperiſſe, Di. o. l. Ge. l. quibus Hentenius quatuor addidit. Nos etiam in tribus ita inuenimus, Q. Buſl. So. au.; in quinq. verò ita correctum. Complutenſe exemplar, & quædam alia poſt illud impreſſa, hoc habent. Adſtipulantur enarratores Bruno & Richelius Carthuſiani; quanquam ille alterius lectionis *interpretabilis* meminerit. Sic & Author Gloſſæ, Carenſis, ac Gorranus, prius *ininterpretabilis*, tum *interpretabilis*, explicare videntur. Haymo ſi ad hunc modum non legit *ininterpretabilis*, in hunc ſenſum expoſuit: Illa, inquit, difficultas interpretandi ſermonem &c. Similiter, vel ita vt eôdem recidit, & cæteri expoſuerunt, ſiue *interpretabilis* legerint, ſiue *ininterpretabilis*. Nam, vel negatiuè intellexerunt *in* vocis *interpretabilis*, vel indigentem interpretatione explicuerunt, id quod idem vnum eſt, quod, obſcurum, profundum, atq. intellectu difficilem. Vtrumque explicandi modum D. Thomas adfert; poſteriorem Lyranus: qui, ſolùm *interpretabilis* legerunt, quod in pleriſque eſt libris, atque antiquitatis ſpectatę, & à Zegero caſtigatore ſtudioſè ſeruatum. Hoc, ſi Interpres vertit, alterum haud dubiè intellexit; *interpretabilis ad dicendum* dixit, pro *ininterpretabilis ad dicendum*, hoc eſt, interpretatu atq. explicatu difficilis. Iuuandus ſubinde eſt Latinè loquens Græcus

ᵃ grandis nobis 10 *MS. G. S.*
ᵇ ωσ̄ꝺ̄.
ᶜ diſcendum o.
ᵈ docendū o.

Inter-

Interpres, non lacerandus, nec, qui voces iuxta eius explicant mentem, carpendi.

C. 7. v. 9. *Et, vt ita dictum sit; per Abraham, & Leui, qui decimas accepit, decimatus est.*] Manuscripta exemplaria sex, Ge. l. Brug. Lob. P. Pl. la. So. ru., & impressa quædam, Ven. Quent. &c., pro *accepit*, præsenti tempore scribunt *accipit*: quomodo & Haymonis, ac Glossæ ordinariæ descriptoris, Petri Lombardi, denique Brunonis Carthusianorum Patriarchæ, commentaria habent; quamquam Haymonis vtramque explicare videantur. Huic lectioni Græci volunt; & B. Augustinus, cuius verbis Beda pro commentario vtitur, Græcis conformiter legens, libri decimi de Genesi ad litteram cap. 19: *Propter Abraham, & Leui accipiens decimam, decimatus est·* ὁ δεκάτας λαμβάνων, est Græcè: id quod Syri significanter reddiderunt: Ille qui decimas accipiebat. Nicolaus Zegerus, *accipit* in textum retulit. Sensus is est quem Haymo dedit: Abrahamo decimas dante Melchisedeci, decimas dedit etiam Leui, eiusque posteritas, quæ hactenus iuxta legem à cæteris Israelitis decimas accipit, seu accipere consueuit. Crediderim *accipit* cum *accepit* ab aliquibus mutatum fuisse, quòd scirent, iam tum cùm Apostolus hæc scriberet, abrogatum per Christum fuisse Leuitarum ius, exigendarum à reliquo populo Israel decimarum, vt cætera legis statuta ac cærimonias. 585. Per & Propter vtrumq. Græca admittunt.

C. 7. v. 25. *Vnde & saluare in perpetuum potest, accedens per semetipsum ad Deum.*] *Accedens* habent plerique libri; *accedentes*, sex Parisiensium (Di. l. Ge. l. Pau. Do. Const. Compl.) sex nostri (Brug.; sed hoc, id est; nisi fallor; quod Parisienses signarunt Do.; Mal. ma. So. la. Q. Quent. Reg.) duo Hentenij, quidam Lugdunensium. Anselmus, Lyranus, Bruno & Richelius, *accedens* legunt. Primasius, Haymo, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, Thomas, Gorranus, vtrumque agnoscunt, admittunt, & explicant. Græci codices, Græcis tractatoribus, Chrysostomo, Theophylacto, Euthymio, adstipulantibus, τὺς προσερχομένους *accedentes* scribunt; similiter Syrici, ܡܩܪܒܝܢ, & Hebraicè edita hæc epistola, si cuius est illa authoritatis, בָּאִים· id quod quadrat ei quod sequitur, *Semper viuens ad interpellandum pro eis*, quanquam in plerisque Latinis codicibus sit *nobis*. Ambrosius Catharinus, alijque, *accedentes*, non *accedens*, veram nobis esse lectionem iudicant. Epanorthotes etiam noster; qui, quòd mendosè plerisque locis visus fuerit scriptus, iamdiu siluit; *accedens* modernis; vt ipse loquitur; codicibus tribuit; *accedentes*, iuxta antiquos & Græcos, probat. Zegerus arbitratur propter τὸ *semetipsum* in nostra editione *accedentes* non posse legi: ego ve- 586.

rò existimarim, *accedentes* in *accedens*, propter τὸ *semetipsum* mutatum fuisse. Non est Interpres anxius reciproci & non reciproci pronominis obseruator. Opinor tamen non incongruè hîc reciproci pronominis *se* vsum esse posse: verùm, ad vitandam amphibologiam, ne intelligas *se* ad *accedentes* referri, videtur Interpres *semetipsum* dixisse. In impressis quibusdam, Quenteliano nominatim, legitur *ipsum*; sed, ex arbitraria, vt facilè suspicor, emendatione.

587. C. 9. v. 26. *Nunc autem semel, in consummatione seculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.*] Impressi codices, & maior longè scriptorum * pars, cum Authore Glossæ, Anselmo, Carensi, Gorrano, & Brunone, *destitutionem* legunt: vnus Parisiensium (Di.o.) quatuor Hentenij, & decem nostri scripti (Brug. Leod. Mal. ma. O. P. &c.) *destructionem*, Haymone & Richelio suffragantibus, habent. Prior vox admodum similis est Græcæ; ἀθέτησιν, quasi *depositionem* dicas: vtraque conuenit sensu. Bruno Carthusiensis, *destitutionem* exponit destructionem. Syrum, vt aboleret peccatum, habet.

* *Mal. mi. So. la, T. Lob. Q. E. Pl. m. L. & c.*

588. C. 11. v. 6. *Sine fide 'autem' impossibile est placere Deo.*] Plerique Latinorum codicum, cum Syrico testamento, addunt *Deo*. Vnus porrò Parisiensium (Ge. l.) duo Hentenij, & duo nostri (Leod. Mal. ma.) manuscripti, tollunt. Accedunt alij duo nostri (I. Atr. s.) qui alio scribunt loco: *Imp. est Deo placere*. Græca exemplaria, Græcique tractatores, Oecumenius & Theophylactus, non legunt. Subauditur, ex eo quod proximè antecedit: Ante trãslationem enim testimonium habuit (Enoch) placuisse Deo. Fieri possit maioris claritatis ergò nostris libris adiectum fuisse, aut ex Glossa in textum irrepsisse; quemadmodum vox *quemquam*, tametsi & ea Syriacè sit (addit enim huiusmodi Syrus frequenter, & quasi paraphrasten agit: propter quod, Syriacam hanc editionem, primigeniam esse Apostoli scripturam, necdum facilè persuaderi queo) quam in x i. manuscriptis antigraphis legimus, diuersis locis, sed ferè isto: *Imp. est quẽquam placere Deo*. In vno est: Sine fide autem placere Deo impossibile est quemquam.

* enim o.

589. C. 13. v. 1. *Caritas fraternitatis maneat in 'vobis'.*] Pleraq. Latina exemplaria, cùm impressa, tum scripta, cum Latinis enarratoribus Haymone & posterioribus, ac Syricis libris, legunt *in vobis*: pro quo Hebraica editio habet בְּקִרְבְּכֶם in visceribus vestris. Porrò, quatuor nostrorum Latinorum scriptorum, Brug. Leod. Mal. ma. T., & Parisiensium vnum, Ge. l., cum Græcis codicibus, Græcisque Interpretibus, Chrysostomo, Theophylacto, & Oecumenio, auferunt illud. Quinque alia nostra manuscripta (E. Pl. m. I. Atr. s. Pl. lon.) alio loco

* nobis o.

loco habent, *In vobis maneat*; ita vt verisimile fiat, glossema esse, nostro textui à scribis aut lectoribus additum (nam Syrus ipse non rarò huiusmodi adijcit) quod, si dematur, clarior est genuinus Apostoli sensus, monentis, non vt se mutuò tanquam fratres diligant; id quod Haymo alijque intelligunt; sed; quod Græci obseruarunt; vt in ea dilectione perseuerent (*fraternitatis* enim dixit Interpres pro *fraterna*, extremum fortè Græcæ vocis φιλαδελφία imitatus) ne fortè ob frequentes tribulationes flacceſcerent: quemadmodum mox, non hortatur, vt hospitales fiant, sed, vt consuetæ hospitalitatis, etiam facultatibus spoliati, non obliuiscantur.

C. 13. v. 2. *Et hospitalitatem nolite obliuiſci: per hanc enim placuerunt quidam*, angelis hospitio receptis.*] Pro *placuerunt*, quod est in Latinis libris pleriſque omnibus, legiturque à Latinis enarratoribus, Haymone ac posterioribus, Græci tum codices tum Interpretes ἔλαθον constanter legunt, quod est *latuerunt*· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους, ad verbum reddas: *Per hanc enim latuerunt quidam hospitantes angelos.* cuius sensum ea dat lectio, quæ apud Augustinum, cùm alibi, tum capite 41. Quæstionũ super Genesim, reperitur: Per hanc enim, quidam, nescientes, hospitio receperunt Angelos. Græcorum enim est phrasis, qua dicunt, latui cadens in foueam, pro, nescius in foueam cecidi, priscis etiam Latinis vsurpata, Tertulliano, & Irenæi Interpreti, Augustinianæ lectionis meminerunt, Author Glossæ, Lombardus, Carensis, & D. Thomas. Censent igitur nostræ ætatis scriptores complures, Magdalius, Catharinus, & alij, non *placuerunt*, sed *latuerunt*, vertisse, vulgatæ editionis Interpretem; non sine verisimilitudine. Facilè enim quis adducatur, vt credat, librarios, cùm non intelligerent quid sibi vellet *latuerunt*, emendandum iudicasse *placuerunt*, voce perquam vicina, & commodam claramque sententiam reddente. Sunt impressi codices aliquot, qui *latuerunt* habeant, nominatim Quentelianus: sed, ex eorum, qui editionibus præfuerunt, arbitrio, correcti. Parisienses, vnum manuscriptum signant, in quo hoc idem sit, *latuerunt*; Germani latum: sed nisi hic liber de industria compluribus locis sit emendatus, miror equidem. Vnus, ex nostris scriptis, V littera signatus, *platuerunt* habet: itaque & alterum antiquitate præstantem, Malmundarij maiorem, habuisse, vestigia litteræ testantur. Verumenimuerò, etsi in nullis *latuerunt* reperias exemplaribus, non est à vero alienum, antiquo errore mutatum esse, iam inde ab editionis infantia. Hugo Cardinalis, Carensis, recitata Augustini lectione: Cui litteræ, inquit, consentit qui taliter litteram habet: Per hanc enim latuit quosdam hospitantes Angelos. Nicolaus

590.
* Deo o.

Zegerus

Zegerus arbitratur retinendum *placuerunt*, quòd consequenter Interpres non transtulerit *angelos hospitio recipientes*, sed, *angelis hospitio receptis*. Atqui, id facilè fieri potuit, quòd participij aoristum ξενίσαντες, Latino participio præteriti temporis exprimere voluerit. Neque aliud eum Græcè legisse pro ἔλαθον, vicinitas Latinarum vocum, *placuerunt* & *latuerunt*, quæ Græcarum non est, facilè admittit. Porrò, quem vox *placuerunt* dat sensum, continetur is latenter, etsi *latuerunt* legas: sed, plus hac significatur, nimirum, Per hospitalitatis officia, tam gratos quosdam fuisse Deo, tantique euasisse meriti, vt subinde, cùm homines se excipere existimarent, angelis hospitibus fuerint honorati. Vtrumque expressêrunt Syri, hunc in modum: Per hanc enim, digni fuerunt quidam, qui, cùm non sentirent, exciperent angelos. *Deo* subaudiendum est, quod ferè glossematici nostri subaudiunt (tametsi & *angelis* possis) si *placuerunt* legas; non addendum, quamuis in nonnullis sit libris. Quidam, datiuorum loco, iungunt *angelis hospitio receptis*, τῷ *placuerunt*; nimium à prototypo recedentes: Possis, quod diximus, *angelis* subaudire: sed, qui sequuntur, ablatiui sunt absolutè positi; aut certè, longè aliter Interpres Græca legisse debuit, quàm nos cum Veterum compluribus legamus.

NOTATIONES IN EPISTOLAM CATHOLICAM IACOBI APOSTOLI.

591. C. 3. v. 3. *Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, etiam omne corpus illorum circumferimus.*] Latinorum codicũ quosdam, pro *si autem*, legere *sicut autem*, in proprio loci commentario testatur V. Beda: atque ex eo referunt Author Glossæ & Cardinalis Carensis. Quotquot verò nos vidimus Latini codices; præter impressum vnũ, Quentelianum; habent, id quod Beda cæterique enarratores legunt, *si autem*, longè & commodius & Græco vicinius. Quamquam enim plerique Græci libri, cum Syricis, ἴδε siue ἰδὲ scribant, quod est, *ecce* (ad quod Latina Quentelij Biblia sunt adsimilata) huic tamen propinquissimum est εἰ δέ, quod est, *si autem*, exstatque in tribus Græcis Parisiensium exemplaribus, 4°, 11°, & 13°, ita vt verisimile sit id ab Interprete lectum fuisse. Porrò, ἴδε *ecce*, congruit ei quod proximo versu sequitur ἰδὲ καὶ τὰ πλοῖα, *ecce & naues*: sic enim legitur, non Græcè tantùm, sed & Latinè in vetustioribus libris, non *& ecce naues*. Legitur autem in vetustioribus Latinis libris, cùm nostris, tum Epanorthotæ, & hoc versu, non *Si autem equis frena*, sed, *Si autem equorum*

rum frenos in ora mittimus; quomodo Zegerus emendauit; si non concinniùs, at certè veriùs, ijs qui ipsam Interpretis scripturam restituere desiderant, qui χαὶ πόδα transtulit Græca verba, εἰς τὸ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν: ea quæ Oecumenius tractator Græcus ordinanda docet, atque ordinauit Interpres Syrus, hunc in modum: In ora equorum mittimus frena. Mox iuxta meliora & pleraque scripta, Græco Syroque conformia, scribendum est *&* (*& omne corpus*) non omittendum, nec cum *etiam* commutandum: quamquam pro *etiam*, nobis *si autem* legentibus, sit accipiendum. Videtur Apostolus hîc explicare voluisse similitudinem quam proximè insinuauerat, his verbis: *Potest etiam freno circumducere totum corpus.* Ita erit *autem*, pro *enim* intelligendum, vt aliàs, aut pro parelco habendum. Syrus addidit *enim*: *Ecce enim*. Carensis *autem* exposuit *quia*.

C. 3. v. 11. & 12. *Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & amaram aquam? Nunquid potest, fratres mei, ficus vuas facere; aut vitis ficus? Sic neque salsa, dulcem* ~ " *potest facere aquam.*] Manuscriptum S. Germani latum, *Sic neque salsam*, scribit, *dulcem potest facere aquam*, ita, quod suspicor, emendatum, vt ad Græcorum librorum lectionem propiùs accederet, quæ eiusmodi est· οὕτως οὐδεμία πηγὴ " ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ: sic nullus fons salsam & dulcem facere aquam. Porrò, cùm id mox præcesserit, fontem ex eodem foramine non edere dulcem & amaram aquam, cur repetitum hîc fuisset? neque enim ad hoc stabiliendum adductum est ficus vitisque exemplum, vt iterandum esset inde colligendum. Existimo itaque potiùs, quatuor ab Apostolo exempla allata, vt ostendat, quàm non conueniat, immò quàm sit absurdum, ex vno eodemque ore, & benedictionem & maledictionem proficisci, eadem lingua, benedici Deum, & maledici hominem Dei imaginem; vnum, quo monstret, contraria haud solere ex eodem gigni, tria quibus nec ea quæ diuersi sunt generis. Prioris generis exemplum est de fonte, ex quo non scaturit dulce & amarum (sic enim est Græcè: non additur ὕδωρ *aqua*, tametsi rectè subaudiatur) posterioris generis, vnum est de ficu, quæ non producit ficus & vuas, siue (vt Græcè & Syriacè est, ac Beda legit, & quidam antiquorum codicum Epanorthotæ) oliuas, alterum de vite quæ vuas & ficus non gignit, tertium de aqua salsa, quæ dulcem aquam vt salsam diffundere, aut præbere non potest, nisi fortè hominum industria, per collationem, vt ficus vuas atque oleas, per insitionē. quod postremum, eo libentiùs arbitror ab Apostolo additum, quamquam primo sit admodum simile, quòd taxare vellet animi amaritudinem, qua erant hi erga se mutuò, ac docere, non posse, ex austero atque amaro corde,

592. ~ *G.* " facere potest 1 *MS.* " ἁλυκὸν.

gratam dulcemque Deo laudem promi. Quare, veriorem existimo Latinorum quàm Græcorum codicum lectionem: *Sic neque salsa dulcem potest facere aquam.* ita enim habent Latini codices, Latinique enarratores, quotquot nos vidimus, præter vnum Iohannem Gagneium, qui textum suum, iuxta Parisiense illud exemplar, Germani látum, *salsam* castigauit, & manuscripta antigrapha duo, in quorum vno hoc inuenimus omissum, errore scribæ, qui inter *aquam* & *aquam* media transiliuit; in altero, iuxta sensum mutatum: Sic neque salsa aqua dulcedinem potest habere. Græca hîc putarim aucta, vocibus, μία, πηγὴ, & ὑδ, ex simili, quod primum scriptum est, exemplo. Syri enim nihil amplius, quàm Latini, legunt: ܗܟܢܐ ܐܦ ܡܪܝܡ ܡܠܚܐ habent: Sic nec aquæ ܠܡܥܒܕ ܕܡܠܚܐ ܠܡܫܬܐ salsæ possunt effici dulces: id quod idem vnum est cum Latino.

B G

593. C. 4. v. 5. *An putatis quia inaniter scriptura dicat ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis.*] Varia est huius loci distinctio, Vna: *An* "putas o. *putatis', quia inaniter scriptura dicat, ad inuidiam? concupiscit spiritus qui habitat in vobis.* quam Oecumenius Græcus author enarrat, verùm τὸ πνεῦμα quarto casu accipiens (*concupiscit spiritum*) tametsi Interpres id non animaduerterit. Altera: *An putatis, quia ina. scrip. dicat? ad inui. con. spi. qui ha. in vobis.* quam ij quorum Beda meminit edisseruere. Tertia: *An pu., q. ina. scrip. dicat: Ad in. con. spi. qui ha. in vobis?* quam Syrus sequutus est: ܠܩܢܝܐ, quod est, *in inuidia*, vel *in æmulatione*, præposuit enim ܠ dolath litterã, quæ, vt Græcorum ὅτι, alterius verbis, quæ referuntur, præmittitur, cæteroqui otiosa. porrò Græcè non præmittitur hîc ὅτι. Quarta: *An pu., q. ina. scrip. dicat? Ad in. con. spi. qui ha. in vobis?* quam Beda probat, &, post eum, Author Glossæ, Carensis, Richelius. Tertium distinguendi modum Neotericorum plerique amplexantur, deque Deo zelote interpretantur: quem, si quis nostram quærat sententiam, non equidem improbauerimus, sed quartum prætulerimus, in eum sensum enarratum, quem Franciscí Titelmanni paraphrasis habet: An persuadetis vobis luserìè aut sine causa sacram scripturam monere, prædicareq., vt à mundo separemini, & eorum qui mundo adhærent consortia fugiatis? vel, spiritum sanctum Scripturæ Authorem, qui per regenerationis sacramentum sedem posuit in vobis, voscque gubernandos suscepit, mundi vobis amicitiam, vt quæ è re vestra sit, inuidere? Immo verò maiora dat dona, quàm, vel accipi, vel sperari possint à mundo, ea quæ amicis mundi negat. Propter quod scriptum est:

Maiorem autem dat gratiã. Propter quod dicit Deus: &c.

Deus

Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. Vel certè; ſi fas eſt tot diſtinguendi modis alium addere (multæ tentantur viæ, cùm obſcura eſt, deliteſcenſque quæſita res) totum vnica interrogatione legerim, πρὸς *ad inuidiam* præcedentibus iuncto, hunc in modum: *An putatis, quia inaniter ſcriptura dicat, ad inuidiam: Concupiſcit ſpiritus qui habitat in vobis?* quod ſit: An exiſtimatis fruſtrà ſcripturam dixiſſe, eo quòd vobis inuideat, Spiritum carnis veſtræ prauè concupiſcere, nec bona ea eſſe quæ deſiderat? Non ita ſanè quòd vobis inuideat: quinimmo maiorē pollicetur cæleſtis gratiæ opulentiam, quàm quæ cunctis carnis deſideriis queat comparari. Propter quod dicit: Deus, iis qui ſibi ipſi duces eſſe volunt, atque id ſequi quod concupiſcunt ipſi, hoc eſt, ſuperbis, reſiſtit: humilibus verò, qui ſuis renuntiant deſideriis, Deoque ſe ſubdunt, dat gratiam, ac verorum bonorum affluentiam. Videtur opponere Apoſtolus, illi *ad inuidiam*, hoc *maiorem autem dat gratiam*; quaſi dicat: Non tantùm non inuidet, verumetiam maiorem dat gratiam. Hactenus de interpunctionis diuerſitate: ſunt hîc & lectionis aliquot varietates, ſed quæ ferè ſenſum non mutent. *Aut* legendum eſt, iuxta antiquos codices, non *an*; & *dicat*, non *dicit*, quod eſt in nonnullis, Græco conforme. *Non*, quod videtur Carenſis in quibuſdam libris ſuis habuiſſe (*non concupiſcit*) nullius eſt authoritatis: *inhabitat*, quod in duobus ſcriptis reperimus, G & Atr., Græco κατῴκηπεν voce ſimilius eſt quàm *habitat*, ſed ſenſu æquale. cæterùm, aoriſti præteritum eſt κατῴκησεν, habitauit, vel ſedem poſuit. *Nobis* denique, quod habet exemplar Germani latum, reſpondet Græco & Syro, ſed non cæteris Latinis libris, nec Latinorum Authorum enarrationibus, quamquam, vt quorundam eſt ſcribendi modus, paruum ſit inter *nobis* & *vobis* diſcrimen; nec tamen maius Græcis, inter ἡμῖν & ὑμῖν. Oecumenij Græci, textus ὑμῖν *vobis* ſcribit; commentarius, priùs ἡμῖν *nobis*, poſtea ὑμῖν *vobis*, vt, quoad ſententiam, parum refert.

Troll. 5. d. 34 iuxta LXX.

Gen. 6. a. 5. Gen. 8. d. 21.

C. 5. v. 3. *Theſaurizaſtis vobis iram in nouiſſimis diebus.*] Tria à Pariſienſibus (Ge. l. Di. l. Do.) & quatuor ab Hentenio, ſignata exemplaria, omittunt duas has medias voculas, *vobis iram*. Græcis codicibus, & B. Auguſtini ſpeculo, conformiter, legunt: *Theſaurizaſtis in nouiſſimis diebus*. Adſtipulatur Syrica editio, tametſi *vobis* addat, ab Interprete, quod ſuſpicor, ſententiæ gratia adiectum. Vnum ex noſtris Latinis antigraphis, id quod Atrebatenſe collegium ſuppeditauit, tollit *vobis*: quod, an Henteniusinter quatuor ſua numerauerit (vſus enim eodem eſt) neſcio. Cætera noſtra omnia, etiam Donatianicum, illud quod hîc apud nos eſt, cum enarratoribus Latinis,

594. Theſaurizatis o.

habent, *Thes. vobis iram in no. diebus*: quibus Græcus Oecumenij textus suffragatur· ἐθησαυρίσατε ὑμῖν ὀργὴν ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. Porrò, commentarius Oecumenij, & duo codices Græci, (primus, qui est Complutensis, & decimus) cum Syricis, illud ὡς πῦρ, quod Latinus Interpres primo casu vertit (*sicut ignis*) ac præcedentibus iunxit (*Et manducabit carnes vestras sicut ignis*) ad sequentia referunt, quarto casu intellectum: Tanquã ignem thesaurizastis in nouissimos dies (quanquam Syrici non legant ὡς *tanquam*) & subaudit Oecumenij commentarius *quas diuitias*. Videri possint voculæ istæ *vobis iram*, glossema fuisse, ex secundi ad Romanos capitis quinto versu (*Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram, in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei*) sumtum, & textui tandem commixtum; sed, an Latino, an Græco Latini Interpretis, non ausim ego statuere. Cæterùm, Zegerus castigator, è Latino textu sustulit: subaudiri verò posse docet; aut per Ironiam locum intelligẽdum. Caietanus, huic oppositũ existimat id quod subsequitur: *Ecce merces operariorum, &c.*

595. C. 5. v. 6. *Adduxistis & occidistis instum, & non restitit vobis.*] Plerique Latini & codices & enarratores, τὸ *in die* "*occisionis*", constituunt initium sexti versus: *In die occisionis adduxistis, &c.* Quidam verò, cum Græcis libris, finem quinti: *Et in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis*, meliùs, vt arbitror (quæ & Zegeri opinio est) vt intelligas, persistere Apostolum, in prædicendis miseriis, quæ, impiè & feliciter agentes diuites tandẽ maneant: quasi dicat: lautè ac lasciuè vos ipsos alitis, & solicitè saginatis, in diem mactationis. Cui conuenit, quod nonnulli codices* habent, *in diem*; & id quod Syrus vertit, Enutristis corpora vestra, tanquã ad diem mactationis. nam Græcè additur ὡς *tanquam*, siue *vt*· ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς tanquam in diem (ἐν pro εἰς, vt & superiori tertio versu) mactationis, qui vos nimirum exspectat. Denique in hunc sensum Oecumenius locum tractauit, ad expugnationem Iudæorum à Romanis referens: quanquam possit generaliter intelligi de mortis die, quo mactantur impij in epulum dæmonum; sed & de extremi iudicij, quo celeberrimum atque instructissimum conuiuium, cõuiuium pinguium & medullatorum, paraturus est Deus, & victimam grandem nimis immolaturus, omnibus auibus cæli, & bestiis terræ conuocatis, dæmonibus inquam, de carnibus, adipe, & sanguine fortium.

Sexti versus initium, non *adduxistis* est, vt plerique libri legunt, sed *addixistis*, quod est, in vno Hentenij manuscripto, vno nostro*, tribus Parisiensium*, & primis Typographorum excusionibus, Moguntina, Nurenburgensi, Coloniensi, Græco Syroque conforme.

* perditionis o.

* Lob. Pl. ang. P. So. ru. M.

ܕܠܝܘܡܐ

Isa. 25, b. 6.

Ezech. 39 e.

* T.

* Di. l. Ge. l. Do. sed aliud rursus est hoc Donatianicum quàm id quod nos habemus.

κατεδι-

καταδικάσατε, ﬠ ﬠ ﬠ

scripti duo, Di. o. Ge. l., à Parisiẽsibus notati, impressi aliquot, Complutensis, Regius, & maximè textus Neotericorum enarrationibus iuncti. Vtriusque lectionis Beda meminit: *domos spiritales* legit, additque postea: Nec prætereundum quod quidam codices habent in singulari, *Superædificamini domus spiritualis.* Posterior hæc Græco consonat (οἶκος πνευματικὸς) estque apud Augustinum epistola 57. ad Dardanum: quamquam nonnulla Augustini exemplaria *domus spirituales* legant: quo modo scribit & Lobiensis Abbatiæ manuscriptus codex, ac Typographorum priores editiones, Moguntina, Nurenburgensis, Colonienſis; id quod, nominandi casu per appositionem addito intelligi possit, similiter illi *domus spiritualis*: sed multitudinis numerus, vt non perinde exprimit ecclesiastici ædificij vnitatem; quod annotarunt quidam; ita non satis congruere videtur comparationi illi *tanquam lapides viui*: neque enim singuli lapides domum efficere possunt: nisi intelligas, non singulas personas lapidibus comparatas moneri vt domus spirituales fiant, sed plures ac singulos cœtus. Syricum Testamentum multitudinis numero, *Et estote templa spiritalia*, habet (facilè enim Græcè, vel οἶκοι πνευματικοὶ, vel οἴκους πνευματικοὺς lectum fuisse potuit) sed, si puncta demas, singulari numero intelligas licet: Et estote templum spiritale. Plerique probant, nobis, singulari numero *domus spiritualis* legi, ac nominatim castigator Zegerus, qui & editionem suam eum ad modum emendauit: existimatque, indocta scribarum temeritate, demutatum id esse in *domos spirituales*. Cæterùm, nescio, qui mutare potuerint scribæ, obscurum legendi modum in obscuriorem: nisi fortè, *superædificamini*, actiuè intellexerint, vt certè B. Thomas intelligit. Vndecim nostra manuscripta, *in domos spirituales* habent; sed illa, minori fide digna. Adiectum est à quibusdam *in*, explicationis ergò: subaudiri enim debet, si *domos* legas. Ita verò & singularis numeri lectionem, claritatis ergò, mutarunt quidam, *In domum spiritalem*: quo modo est apud Augustinum, Psalmum 86. enarrantem, & Beda notat in quibusdam exemplaribus haberi.

598.

C. 2. v. 8. *Qui offendunt verbo, nec credunt in quo & positi sunt.*] Vetustissimus Malmundarij codex, & alter G littera insignitus, &, quem Parisienses notarunt, Dionysij oblongus, V. Beda adstipulante, legunt *in quod & positi sunt*, Græco similiter, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Quidam Bedæ codices habuerunt *in quo*; nostri plerique omnes id habent: ac solet Interpres, non rarò, sextum casum, quarti loco, *in* præpositioni dare: sed, cùm hoc loco, quintus casus, fide dignissimis libris, & grauissima Bedæ authoritate, constet, amplectendus certè videtur. Porrò, id quod Interpres vertit *nec credunt*, Græcis vnica vox

est

est, eaque participij, ἀπειθοῦντες, impersuasi, increduli. Quare germanum esse crediderim loci sensum, quem Græci tractatores, Didymus & Oecumenius, dedere: Qui per incredulitatem in euangelicæ prædicationis verbum impingunt, ad quod, ad impingendum inquam, & constituti sunt, iudice Deo, dum huiusmodi sortem suam sibi peruersitate meruere. Sic Paulus ad Romanos: Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in passiones ignominiæ, in reprobum sensum. *Rom. 1. c. 24. d. 26. 28.*

C. 2. v. 21. *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*] Variè hîc leguntur pronomina *nobis* & *vobis*, tum Latinè, tum Græcè, vt paruo inter se discrimine, vnius videlicet litteræ, eiusque alterius alteri persimilis, vtraque lingua differunt. Latini plerique codices, & enarratores Carensis, Thomas, ac Richelius, manifestè, cum Græcis Hispanorum editionibus, & Parisiensium ea quæ anno 49. prodijt, *nobis, vobis*, legunt: *Passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum &c.* Græci plerique codices, cum Syricis, *nobis, nobis*, habent: quibus consonant tria Latina exemplaria, Parisiensium vnum *, Hentenij vnum ac nostrum vnum *, & Quentelij excusio. Alia septem Latina manuscripta nostra *, & quædam Hentenij, cum Græcis Parisiensium exemplaribus δ & θ, & Græci tractatoris Oecumenij textu, *vobis, vobis*, scribunt. Nicolaus Zegerus, tertium hunc legendi modum, *Passus est pro vobis, vobis relinquens*, seriei orationis cæteris accommodatiorem iudicat: cui nos sententię subscribimus. Seruos enim alloquitur Petrus, docetque, Seruatoris exemplo, æquo animo ferre, si, à dyscolis dominis, plagas referant, dum bene fecerint. Quæ est enim gloria, inquit, si peccantes & colaphizati suffertis? Sed, si benefacientes, & patientes, sustinetis, hæc est gloria apud Deum. in hoc enim vocati estis. Quia & Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius. Ad hoc, inquit, vocati estis, vt, pro benefactis, malè patientes, toleretis iniurias. Christus enim, vocationis vestræ author, & dux, isque Dei filius, tanta clarus maiestate, pro vestra salute passus, exemplum vobis huiusce rei dedit, quod imitemini. idque clariùs explicans, pergit: Qui peccatum non fecit &c. Hanc itaque legendi rationem, quæ secundæ personæ pronomen iterat, germanam esse existimarim Apostoli scripturam. Cumque eadem & in lectissimis sit nostræ versionis exemplaribus, quibus V. Bedæ commentarius exactiùs discussus, suffragari deprehendatur, non dubito quin & ab Interprete data sit. Notandum attentiùs, ait Beda, quàm summè conditionem seruorum glorificet, quos benefacientes, & sine culpa vapulantes à dominis crudeli- 599. ὑμῖν. ὑμῖν. * *Ge. l.* * *E.* * *Do. Lod. T.* *Q. H. Atr. Buſ.*

crudelibus & improbis, imitatores esse Dominicæ passionis affirmat. Audis autem quia passus est pro nobis (non ob hoc legit *nobis*, quamquam facilè esse possit *vobis*) & gaudes quia pro te mortuus est, attende quod sequitur, Relinquens vobis ex. vt sequamini vest. eius. Et, quod clarissimum est, paulo pòst, in illud: *Qui peccata nostra ipse pertulit &c.* Cùm suprà, ait, ad seruos specialiter fecerit sermonem, nunc generaliter admonet, vt etiam domini in memoriam reuocent, quid pro illis Deus & Dominus sustinuerit Imò, totam Ecclesiam instruit, quid pro eius liberatione suus Author pertulerit. Non enim ait peccata vestra, sed, etiam se addito: Qui peccata, inquit, nostra ipse pertulit &c. Perspicuè loquitur, ita à se lectum priùs fuisse, vt seipsum Petrus non addiderit, seruos solùm alloquutus. Porrò, hinc mutatam crediderim secundam personam in primam, quòd, non aduertentibus orationis seriem, ingrati animi dictum videretur, *passus est pro vobis*, tanquam qui suæ per Christi passionem redemtionis beneficium nõ agnosceret; arrogantis, *Relinquens vobis exemplum*, quasi, qui perfectiorem se duceret, quàm vt Seruatoris opus haberet exemplo. Posterius tamen *vobis*, propter verbum *sequamini* (*vt sequamini vestigia eius*) pauciores ausi sunt mutare. B. Augustinus iterat nobis, *Passus est pro nobis, nobis relinquens exemplum*, cùm tractatu in Iohannem 21, tum in Psalmum 87: verùm, adferens locum, non ad verbum, sed iuxta sententiam, quæ, etsi primò ad seruos dicta sit, liberis æquè conuenit. Vnde, pro *sequamim, sequamur* dixit: id quod nulli habent, nisi fortè vnum ex Latinis nostris manuscriptis, idque *vobis* legens. Zegerus, pro ea lectione, quæ repetit *nobis*, Hieronymũ citat. in 53. Isaiæ caput; pro ea quæ *nobis vobis*, scribit, Cyprianum, libri tertij ad Quirinum capite 39, & Leonem, sermone 14. De passione. Miror hominis ἀκρισίαν, qui frequenter hunc ad modum Patres ad lectionum varietates citet, cùm nihil ex ipsis Patrum verbis nudè loca adferentium liqueat, nec ipsa lectio huiusmodi sit, vt suis ipsa iudicijs loquatur, librariorum se manus effugisse, qui ferè solent Patrum citationes, iuxta eum legendi modum cui ipsi assueuerunt, immutare, etiam tum cùm ex circumstantibus Patrum verbis aliud liquet; & doctuli, præsertim qui Typographorum editionibus præfuerunt, nonnunquam iuxta vulgatam Græcorum lectionem. Zegeri Hieronymus hunc locum legit, *nobis, nobis*; noster, & Parisijs, & Antuerpiæ nunc, ex Romana editione, excusus, *nobis, vobis*.

600. C. 2. v. 23. *Qui, cùm malediceretur, non maledicebat; cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*] Græci codices & enarratores constanter legunt, παρεδίδου τῷ κρίνοντι δικαίως, committebat

Didymus, Oecumenius.

tebat autem iudicanti iustè, supple, vindictam, vel causam suam, aut eos à quibus affligebatur, iuxta illud Deuteronomij, quod Paulus aliquoties citat, Mihi vindictam, ego retribuam. Græcis Syri concinunt, qui paraphrastic῀s verterunt: Sed tradebat iudicium suum iudici iustitiæ. Græcis & Syris, B. Augustinus, tractatu in Iohannem 21, conuenit, legens: Sed commendabat illi qui iustè iudicat. Existimarim his consonè traduxisse Interpretem nostrum: *Tradebat autem iudicanti iustè*; verùm, cùm id intelligendum putaretur de iudicibus à quibus Christus malis affectus est (quibus nisi se ipse tradidisset permisisset{que}, malis affici ab eis haud potuisset) mutatum esse *iustè* cum *iniustè*, ac *se* additum claritatis gratia: *Tradebat autem iudicanti se iniustè*. A nonnullis, maioris claritatis gratia, repetitum est *se*: *Tradebat autem se iudicanti se iniustè*. ita enim in duobus est scriptis, K. & Bessarionico. Vnicum si addatur, aptiùs quadret τῷ *iudicanti* præpositum, quo loco apud S. Cyprianum ponitur, 3ii ad Quirinum 39o capite: *Tradebat autem se iudicanti iniuste*. Nam, quòd τῷ *iudicanti* postpositum esset, offensi quidam, verterunt *iudicanti*, alij in *iudicari*, alij in *iudicantes*. Atrebatensis Collegij sericatum manuscriptum habet: *Tra. au. iudicari se iniustè*. Author Glossæ & Carensis, enarrant, cum eo qui vulgò receptus est, hunc legendi modum: *Tra. au. iudicantes se iniustè*: cui subaudiunt *Deo Patri*. Quidam pro *autem* scripserunt *enim*: *. *Tradebat enim iudicanti se iniustè*; vt sententiam redderent loco conuenientiorem: quamquam rectiùs conueniat *autem*, pro *quin immo* acceptum. Porrò εἰ ἀδίκως Græcè pro δικαίως legas, & *se*, subaudias, habeas cum legendi modum, qui vulgò receptus est: *Tradebat autem iudicanti se iniustè*; sed minùs authoritate firmatum, itaque affinem firmatiori ac probabiliori, eique obscuriori, *Tradebat autem iudicanti iustè*, vt non possit non fieri verisimile, ex illo mutatum esse. Zegerus pro eo DD. Cyprianum & Leonem citat; eodem iudicio, quo iam antè, ad proximam varietatem. Cæterùm, Paulinus, epistolâ secunda ad Seuerum, antiquo, opinor, librariorum errore deceptus, scripsit: Tradebat autem se ad mortem iudicanti iniustè.

Deut. 32 c. 35
Rom. 12. d. 19
Heb. 10. f. 30

*T. O. Pl.

C. 3. v. 8. *In fide autem - omnes vnanimes, compatientes, fraternitatis amatores &c.*] V. Beda, Author Glossæ, Thomas, Carensis, Lyranus, & Richelius, interpretantur *in fide*: id enim plerique omnes codices legunt. Porrò, duo Parisiensium Ge. l. Di. l., vnus Hentenij, vnus noster T. littera signatus, is quem Quẽtelius excudit, & ij quos Claudius Guilliandus vidisse se memorat, habent *in fine*: id quod probant, Guilliandus, Zegerus, Hesselius, & plerique nostræ ætatis enarratores. Græcè enim constantissimè legitur τὸ δὲ τέλος *finis autem*;

601. - o.

ita & Syriacè 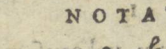 Id alij transtulerũt, *summa autem* siue *in summa autem*; vetus Interpres *in fine autem*, pro, demum siue postremò. Hoc quidam non intelligentes, quòd τὸ *in fine* referrent ad *vnanimes*, mutandum iudicarunt, *fine* in *fide*, vocem, vt propinquissimam, ita optimè congruentem illi *vnanimes*. Cæterùm, plurima Latina exemplaria, præsertim scripta, tametsi *in fide* habeant, loquuntur *in fine* legendum esse. Addunt enim *in oratione estote* (*In fide autem omnes vnanimes in oratione estote*) id quod conuenire potest si *in fine* legas; si *in fide*, nequaquã. Carensis id animaduertens, retulit ad id quod sequitur, *compatientes*: *In oratione estote compatientes*. Rectiùs Thomas, Lyranus, & Richelius, ad textum non pertinere annotarunt, nec esse in antiquis aut correctis libris. Impressi codices pauci habent: optima scripta reijciunt. Beda & Author Glossæ non agnoscunt: Græci & Syri ignorant. Epanorthotes, *Omnes*, inquit, *vnanimes*, *compatientes*, Græcus, antiqui: in ecclesia, in epistola legitur *in oratione estote*. Epistola Dominicæ quintæ post Pentecosten ita incipit: *Fratres, omnes vnanimes in oratione estote, compatientes, &c.* Prætermisit diuini officij collector, τὸ *in fine*, quòd eo istud præcedentibus connectatur, ac proinde non congrueret ecclesiasticæ lectioni, quæ, præcedentibus omissis, hinc inchoanda censebatur. Adiecit autem id quod subaudiebat *in oratione estote*: quòd id congregatis ad orationem fidelibus opportunè conueniret, cùm mutilum alioqui & mãcum videretur fore exordium, maximè τὸ *in fine* demto. Porrò, si *in fide* legisset, neutiquam id demsisset; neque *in oratione* addidisset. Quod autẽ hic ecclesiasticæ lectionis principio coactus adiecerat, id alij in textum scripturæ temere retulerunt. Simile accidit Ecclesiastici 15. versu primo, id quod ibi est annotatum.

602. C. 3. v. 15. *Parati semper ad satisfactionem, omni poscenti vos rationem, de ea quæ in vobis est spe.* Ita legunt emendatissimi codices, Brug. Malm. And. O. T. Mog.; Gregorio Magno, in fine 2ª partis De vita pastoris, suffragante. Consonant Græci libri, & Græcanicus Scholiastes, Oecumenius. Complures porrò Latinorum codicum addunt *& fide*; sed non eodem omnes loco. Multi, *de ea quæ in vobis est spe & fide*, habent; plures, *de ea quæ in vobis est fide & spe*; vnus, *de fide quæ in vobis est & spe*. Quare, addititium id esse, vel hac ex varietate, satis clarum euadit. Syri scribunt, *de spe fidei*, siue, vt in manuscripto Syrico est, *fidei vestræ*; explicantes, haud dubito, id quod prototypum legit, περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος *de ea quæ in vobis est spe.*

603. C. 3. v. 19. *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens prædicauit.*] Codices

Codices quidam, etiam Beda teste, *carne* legunt pro *carcere*: verùm, cum plerisque, Græca ac Syra reclamant. Græci ἐν φυλακῇ *in carcere* scribunt; Syri, quem intellexerint carcerem significantes, בשיחא, quod est, in sepulchro, vel in inferno. Quod, iuxta libros quosdam, addit Beda, *concluſi*: *Qui in carcere erant concluſi*, Syricæ editioni, & vndecimo Parisiensium Græco exemplari, conforme est, sed vulgatæ editionis nostræ non esse videtur. Alia littera, inquit B. Thomas, habet, In carne concluſi erant. Eam quæ sequitur vocem, *spiritu*, quædam exemplaria *spiritibus* legunt, quibus Græca antigrapha constanter volunt, Syraque astipulantur, & concinit, Patrum, Hieronymi in 54um Isaiæ caput, & Augustini epistola 99, lectio: In quo, & his qui in carcere erant concluſi spiritibus, veniens præd. Cæterùm, facilè, Interpres, pro πνεύμασι spiritibus, πνεύματι legisse potuerit, id quod *spiritu* est, quo modo legi opinor in verioribus editionis nostræ exemplaribus. Vidi id in vetustissimo integerrimoque manuscripto Abbatiæ S. Andreæ iuxta Brugas, (quo vno Louanio exsules, deinceps vti potuimus) id quod hunc locum, cum D. Thoma, ita legit, vt initiò proposuimus: *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens prædicauit.*

C. 4. v. 12. *Carissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit, quasi nouì aliquid vobis contingat.*] Pro *peregrinari*, in alijs codicibus esse *mirari*, testis est Beda. Græcum ξενίζεσθαι, *peregrinari* significat, à ξένος *peregrinus* deductum. Porrò, quia id quod in admirationem venit, peregrinum siue insolitum sit oportet, significat & admirari: quo modo intelligendum hoc loco est. Quamobrem Cyprianus, libri 4^i^ epistola 6^a^, Carissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, legit. Cæterùm, videtur Interpres, Græcam sectatus vocem, *peregrinari* hîc transtulisse, pro eo quod est peregrinum siue insolitum ducere (quis enim in locum τὸ *mirari*, τὸ *peregrinari* substituisset?) & tamen, quarto versu superiori, ex eadem voce, admirari legitur: quamquam & illic varietas sit, nonnullis exemplaribus *peregrinantur*, alijs *admirantur*, alijs *obstupescunt* legentibus. 604.

C. 4. v. 14. *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis: quoniam, quod est honoris, gloriæ, & virtutis Dei, & qui est eius spiritus, super vos requieſcet.*] Bibliorum margo notat in vno scripto legi: *Quoniam gloria Dei spiritus in vobis requieſcit*; in tribus: *Quoniam gloriæ & Dei spiritus in vobis requieſcit.* Illa lectio, ad Syriacum accedit: Quoniam spiritus gloriæ (glorioſus) Dei super vos requiescit: accedit & ad Tertullianum in Scorpiaco: Quoniam gloria & Dei spiritus requiescet in vobis. Hæc, ad plerorumque Græcorum codicum lectionem· ὅτι τὸ τῆς δόξης 605. requieſcit MS. G. S.

τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται; siue, vt in Regio & Complutensi est, ἀναπέπαυται, Quoniam quod (siue, qui) gloriæ & qui Dei spiritus super vos requieuit, seu requieuit. Tres Græci codices, à Parisiensibus notati, δ. ι. ια., addunt δυνάμεως *virtutis*, receptæ à Latinis lectioni conformiter· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πν. ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, vel, vt in δ. est, ἀναπέπαυται, Quoniam quod (siue, qui) gloriæ & virtutis & qui Dei sp., super vos requieuit, vel requieuit. Addit id & Cyprianus, libri 4ⁱ epistola 6ª, Quia maiestatis & virtutis Domini nomẽ in vobis requieuit. Conijcit Cypriani commentator D. Pamelius, Cyprianum πνεῦμα legisse, pro πνεῦμα; potuerit æquè ὄνομα· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ ὄνομα. Porrò, *honoris*, quod Latinè legitur, nusquam alibi inuenio: an Interpres adiecerit, an alius quispiam (idem enim vnum est cum *gloriæ*) nescio. Consequenter legunt Græci codices, cum D. Cypriano, κατ' μὲν αὐτὸς βλασφημεῖται, κατ' ὑμᾶς δοξάζεται· * Secundum illos quidem blasphematur, secundum" vos' autem "glorificatur': id quod, cum Tertulliano, Latini & Syrici non agnoscunt.

* Quod *Cyp.*
" nos *Cyp.*
" honoratur *Cypr.*

NOTATIONES IN EPISTOLAM PETRI APOSTOLI POSTERIOREM.

606. C. 1. v. 16. *Non enim indoctas fabulas secuti, notam fecimus vobis, Domini nostri Iesu Christi virtutem & "præscientiam".*] Tria Latina scripta; id quod in Biblijs signatur; *doctas* legunt, pro *indoctas*. Vtrum Interpres verterit; ex Græca voce σεσοφισμένοις constare non potest: intelligi enim ea potest, &, artificiosè aut sapienter confictas, &, fallaces, inanes, veritate & sapientia vacuas. Relinquitur ex Latinis exemplaribus præcipuè colligendum, quorum nobis iam copia deest.

" præsentiam § *MS. R. G.*

607. C. 2. v. 7. *Et iustum Lot, oppressum, à nefandorum iniuria ac luxuriosa conuersatione eripuit.*] Duo manuscripta, pro *iniuria*, scribunt *iniusta*; vnum, *impudica*. Aliud, pro *iniuria ac luxuriosa*, solum habet *impudica*: *A nefandorum impudica conuersatione*; Regium exemplar, solùm *luxuriosa*: *A nefandorum luxuriosa conuersatione*. Horum duorum alterum verum esse existimarim; adiectum τὸ *iniuria* siue *iniusta ac*, ab ijs quos offenderit τὸ *luxuriosa conuersatione* ad *oppressum*, relatum. Nam & Græcum duntaxat habet ἀπὸ τῆς ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, A nefariorum in lasciuia conuersatione.

NOTA-

NOTATIONES IN EPISTOLAM IOHANNIS APOSTOLI PRIMAM.

C. 2. v. 14. *Scribo vobis infantes, quoniam cognouistis patrem.* Subiiciunt antiqui Latini codices, nominatim is quem nunc vidimus, à R^do S. Andreæ Abbate commodatus: *Scribo vobis patres, quia cognouistis eum qui ab initio est.* Consonat Lugdunensis editio anni 1514: suffragantur Græci & Syrici codices: adstipulãtur, Augustinus, Beda, Thomas, & Oecumenius, tractatores. Videtur hic versiculus omissus fuisse, tum quia proximè præcedenti verbis ac re simillimus est, tum quia paulò antè idem prorsus lectus est. Cùm enim Apostolus, omni animum addidisset ætati, vt, Seruatoris aucta beneficijs, in Domino gauderet gloriaretuŕq.; cupiens, maiori id pondere mentes penetrare, fixuḿque inhærere, iterum egit. Et infantes quidem siue pueri, atque adolescentes, quos plerique libri iuuenes hîc vocant (Græcis eadem est vox quæ priùs, νεανίσκοι) ab omnibus concorditer repetuntur: patres, siue senes, cur præteriti sint? An quòd sufficeret, senes, quippe per se sapientes, semel monuisse? Vna est Complutensis editio Græca, (Regia namque eadem est) quæ, vulgaribus Latinorum codicibus similiter, omittat. 608.

C. 2. v. 22. *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus non est Christus?*] Quidam codices auferunt *non*: sed videtur Interpres, ita vt in Græco erat, reliquisse. legitur enim in plerisque ac melioribus Latinis libris, vt in Græcis vnáque Syriacis. Porrò, vt Græcè & Syriacè duæ negationes vehementiùs negant, ita intelligendum est &, quod ad Græci imitationem versum est, Latinum. Quare, non est alius loci sensus, lecta quàm omissa negatione; sed hic vnus: Mendax est qui negat Iesum esse Christum, seu, qui negando ait quòd Iesus non sit Christus. 609.

C. 4. v. 3. *Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est Antichristus.*] Ita legunt Latini libri, *Omnis spiritus qui soluit Iesum.* Græci habent, Et omnis spiritus, qui non confitetur Iesum ~ Christum' in carne venisse, ex Deo non est. Græcis Syri consentiunt: & Cyprianus, libri 2^i contra Iudæos 7° * capite, suffragatur. Latinis, Leo, epistolæ 10^a capite quinto, adstipulatur. Quin & in Græcis codicibus olim id lectum fuisse, quod nunc in Latinis, Græcus Socrates, historiæ tripartitæ libro 12° *, testatur. Augustinus, tractatu 6°, legit atque exponit vtrumque. 610.

~ S.

* octauo iuxta Pamelij editionem.

* Cap. 4.

611. Id quod sequitur *Et hic est Antichristus*, Græcè est *Et hic est Antichristi*· καὶ τοῦτό ἐστι * τὸ ἀντιχρίστου. Syri verterunt: Sed hic est ab ipso pseudochristo. Cyprianus, rem planiùs explicans: Qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de Antichristi spiritu.

* τὸ Gq.

612. • C. 5. v. 7. & 8. *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, Aqua, & Sanguis: & hi tres vnũ sunt.*] Quinque scripta auferunt vniuersa hæc, *in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant*; legunt duntaxat: *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, &c.* Quibus, Syriaci codices, & Græci non pauci, consentiunt. Epanorthotes, deesse hæc eadem Græcis libris, & antiquis Latinis, annotat. His multi veterum Patrum suffragantur. inter Latinos, Augustinus libri 3^{ii} contra Maximinum capite 22°, Leo epistolæ 10^{æ} capite 5, Beda hanc enarrans scripturam. Inter Græcos, Cyrillus libri 14, thesauri capite 5, Oecumenius in hunc scribens locum. Et horum, tum authorum, tum codicum, plerique, etiam τὸ *in terra* auferunt. Manuscriptum S. Andreæ, postponit testimonium eorum qui in cælo, testimonio eorũ qui in terra testantur. id quod adiectionis indicium est. • Porrò, Hieronymus, præfatione in Catholicas epistolas, ab infidelibus translatoribus, patris, verbique, ac spiritus testimonium, omissum, queritur. id quod, pro plerisque Latinis libris, qui id ita vt initiò proposuimus legunt, facit. quibus Græca Complutensis editio, & quæ ex ea sunt, cum alijs quas vidimus non paucis, consonant. Inter omnes Parisiensium Græcos codices, ne vnus est qui dissideat; nisi, quòd, septem, duntaxat τὸ *in cælo* confodiant: si tamen semicirculus, lectionis designans terminum, suo loco sit collocatus. Huc, Higini, à B. Petro Papę noni, lectio, quę in prima eius epistola exstat, accedit.

613. Id quod postremum est octaui versus, ad eos qui in terra testantur spectãs, *Et hi tres vnum sunt*, multa Latina exemplaria, nominatim id quod à S. Andreæ sodalibus olim scriptum est, D. Thoma suffragante, tollunt. Quibus Græca Complutensis editio, cum filiabus, adstipulatur. Legitur porrò, vt in Latinis alijs libris, ita & in reliquis quęcunque vidimus exemplaribus Græcis; adhæc, in Syricis testamentis; denique, à Patribus, quorum iam producta sunt loca; at differenter. Latini enim codices, cum Aug^o, Cyrillo, Leone, Beda, *Et hi tres vnum sunt* habent; Græci verò, cum Oecumenio, & Syricis: *Et hi tres ad*, vel, *in vnum sunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι; Higinus: *Et tres in nobis sunt.* Porrò, de patre, verbo, & spiritu sancto, qui eorum testimonium

hîc

hîc agnoscunt Græci codices, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι scribunt: quamquam Complutensis, qui hoc non nisi semel legit, εἰς τὸ ἕν habeat. Ex Higino, & hoc obserua, quòd, tres in terra testantes, aquam numeret, sanguinem, & carnem; cæteris vniuersis contradicentibus.

NOTATIO IN EPISTOLAM IOHANNIS APOSTOLI TERTIAM.

V. 4. *Maiorem horum non habeo gratiam, quàm vt audiam filios meos in veritate ambulare.*] Regia editio ex Complutensi oriunda, legit ita vt Græcè est: *Maius horum non habeo gaudium, quàm &c.* Atqui, Interpres, pro χαρὰν *gaudium*, vicinissimam vocem χάριν, quæ *gratiam* significat, legisse videtur: quæ & in decimo Parisiensium Græco exemplari exstat. Insolitus loquendi modus, facilè tamen obuio sensu, *Maiorem horum non habeo gratiam*, pro: Nihil mihi perinde gratum est, vt quòd audiam &c. 614.

NOTATIONES IN EPISTOLAM IVDÆ APOSTOLI.

V. 3. *Deprecans supercertari semel traditæ sanctis fidei.*] Duo exemplaria *supercertare* legunt: quo modo id quod Græcè est ἐπαγωνίζεσθαι rectiùs vertas. Cæterùm, potuerit Interpres, *supercertari*, id quod in plerisque est libris, vt deponenti verbo vsus esse, quemadmodum in Sapientiæ & Ecclesiastici libris aliquoties *certari* & *concertari*. cui sententiæ B. Thomæ commentarius suffragatur. 615. *Sap. 15. b. 9. Eccles. 4. d. 33 11. a. 9. 38. c. 29.*

V. 12. *Nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur.*] Latinus Regij operis textus, *conferuntur* habet, pro *circumferuntur*, quod in alijs est libris. Græcorum codicum, quidam, Regius nominatim, παραφερόμεναι, alij περιφερόμεναι, legunt. Illud, Latino Regis textui; vtrumque, cæteris Latinis libris, non malè conuenit. 616.

NOTA-

NOTATIONES IN APOCALYPSIN IOHANNIS APOSTOLI.

617. C. 5. v. 10. *Et feciſti nos Deo noſtro regnum & ſacerdotes, & regnabimus ſuper terram.*] Antiqui codices *regnabunt* legunt, adſtipulante B. Cypriano, 2^i^ aduerſus Iudæos 15° capite. Quædam Græca exemplaria βασιλεύσουσιν *regnabunt* habent, ſed præmittunt ὡστὲς *eos:* Et feciſti eos Deo noſtro reges & ſacerdotes, & regnabunt ſuper terram. Alia verò Græca exemplaria, vulgari Latinorum codicum ſcripturæ ſimiliter, ἡμᾶς, βασιλεύσομεν, habent: Et fe. nos Deo no. reges & ſa., & regnabimus ſuper terram. Interpres & Cyprianus, ἡμᾶς, βασιλεύσουσιν, legiſſe videntur: quem legendi modum, facilè perſuadear, in illos demutatum eſſe. verùm, etſi *nos* in *eos* mutes, præcedit tamen proximè: Et redemiſti nos Deo in ſanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione. verba ſunt quatuor animalium & 24. ſeniorum, laudes & gratias Chriſto, ſuo totiuſque Eccleſię nomine, canentium.

618. C. 8. v. 3. *Et data ſunt illi incenſa multa, vt daret de orationibus ſanctorum omnium ſuper altare aureum.*] Duo codices ſignantur omittere, Græcæ ſcripturæ ſimiliter, præpoſitionem *de* (*vt daret orationibus*) cæterùm videri poſſit Interpres explicationis gratia addidiſſe. Primaſius legit: Vt daret orationes. ſi tamen non ſit mendum.

619. C. 8. v. 12. *Et diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.*] Quidam libri primo caſu *nox*, quidam tertio *nocti*, vnus ſexto *nocte*, plerique ſecundo *noctis* legunt. *Noctis* ſecundo, aut *nocti* tertio caſu, alterum amplectendum videtur. Græcè ad verbum eſt: Et dies non luceret tertium ſui, & nox ſimiliter. Primaſius ſcribit: Et dies eandem partem amitteret, & nox ſimiliter.

620. C. 12. v. 2. *Et in vtero habens, & clamabat parturiens.*] Quidam codices legunt: *Et in vtero habens clamabat*; quidam: *Et in vtero habens clamat.* Illud Græco Regiæ editionis textui, hoc alijs Græcis exemplaribus conſentaneum eſt. Primaſius ſcribit: Et erat prægnans, & clamabat. quem ad modum, ſi, quæ in pleriſque eſt libris, ſeruare viſum eſt, mediam coniunctionem, iungendum erit, τὸ *& in vtero habens*, iis quæ præcedunt, nouaque hinc inchoanda ſententia: *Et clamabat*, ſeu, *clamat, parturiens, & cruciatur vt pariat*; aut certè, πῶ *& in vtero habens, erat* ſubaudiendum.

C. 13.

C. 13. v. 15. *Et faciat, vt, quicunque non adorauerint imaginem bestiæ, occidantur.*] Alij libri *faciat*, alij *faciet*, alij *facit* legunt. *Faciat*, Primasio consonat, & plerisque antigraphis Græcis: pendetque ab eo quod præcedit, *datum est illi vt*. *Facit*, Græcis Hispanorum editionibus respondet. ποιεῖ istæ, ποιήσῃ illa habent. 621.

C. 14. v. 5. *Sine macula enim sunt ante thronum Dei.*] Quatuor Latina scripta in Bibliorum margine signata, & quintum, quod ex S. Andreæ Abbatia cõmodatò accepimus, auferunt illud *ante thronum Dei*, Græca Complutensium editione, cum filiabus, adstipulante. Cum alijs porrò Latinis codicibus, multi Græci addunt. Aretha tractator Græcus, *Hi sunt qui sequuntur agnum* legit, loco istius *Ante thronum Dei*. 622.

C. 15. v. 3. *Iustæ & veræ sunt viæ tuæ, Rex seculorum.*] Manuscripta exemplaria duo, ea quæ margo Bibliorum signat, & impressa totidem, Lugduni vnum anno 1514, Coloniæ alterum anno 1529, pro *seculorum*, habent *sanctorum*, Græcis libris consentaneè. Porrò, quòd in plerisque *seculorum* legatur, fortè, dictionum contractarum affinitas, causam dedit. quædam enim veterum exemplarium scõꝝ, quædam scribunt scIoꝝ. Cæterùm, est, & inter ἁγίων & αἰώνων, Græcè, non parua affinitas. Græcæ Hispanorum editiones, cum Primasio & Aretha, τῶν ἐθνῶν gentium scribunt. 623.

C. 18. v. 2. *Et exclamauit in fortitudine, dicens: Cecidit, cecidit Babylon.*] Plurimi & optimi codices, cum B. Anselmo, pro *in fortitudine, in forti voce* scribunt, consentientibus Aretha & codicibus Græcis, α, ιε, ac Regiis. Primasius habet: Et excla. voce magna & forti, dicẽs. id quod ad alia Græca exemplaria accedit, quæ legunt: Et excla. in fortitudine, voce magna dicens. 624.

C. 18. v. 13. *Et cynamomum, & odoramentorum, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorum, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*] Vt cætera hîc gignendi casu leguntur; ita, id quod primum est, *cynamomum*, apud Primasium *cynamomi* legitur. Subauditur autem, ex iis quæ præcedunt, *merces*. Porrò, Græci, vt *cynamomum*, ita & sequentia omnia nomina vsque ad *& equorum*, accusandi casu scribunt; quæ verò deinde sequuntur, hoc modo: *Et equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animas hominum*. longè congruentiùs: hærent enim aptè præcedentibus: *nemo emet amplius*: at vox *merces*, interrupto sermone, non nisi incommodè huc attrahi potest. Ad Græca, Primasij lectio, tam- 625.

etsi *cynamomi* habeat, acceſſiſſe videtur: an noſtra, ex eo quod *cynamomum* ſcribat, concinuiſſe videri poſſit?

626. C. 19. v. 1. *Laus, & gloria, & virtus, Deo noſtro est'.*] Latinus Regiorum Bibliorum textus legit: *Salus & virtus, & gloria, Dei noſtri*: cui Græcus eorundem Bibliorum textus, cum Pariſienſium exemplaribus, α & ιε, conformis eſt. Alia Græca exemplaria habent: Salus, & gloria, & honor, & virtus, Domino Deo noſtro. quibus Arethæ lectio accedit. Primaſius: Salus & claritas Deo noſtro.

- 1 M.G.

627. C. 19. v. 15. *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipſo percutiat gentes.*] Multi libri addunt *gladius ex vtraque parte acutus*, quibus volunt exemplaria Græca, α, ιε, & Regia, ſuffraganturque Tractatores, Anſelmus, Aretha, ac Primaſius, & capite vltimo ſecundi aduerſus Iudæos Cyprianus. Alij porrò Latini codices, cum alijs Græcis exemplaribus, haud paucis, Bedæ ſimiliter, id non agnoſcunt.

628. C. 21. v. 11. *Et lumen eius ſimile lapidi pretioſo, tanquam lapidi iaſpidis', ſicut cryſtallum.*] Græcè eſt tanquam lapidi iaſpidi cryſtallizanti. id quod Primaſius exponens legit: Quaſi lapidi iaſpidis, refulgenti in modum cryſtalli.

- iaſpidi.
- 1 MS. G.

629. C. 21. v. 15. *Et qui loquebatur mecum, habebat menſuram arundineam auream, vt metiretur ciuitatem.*] Quædam exemplaria, cum B. Anſelmo, *arundinem* ſcribunt: itaque eſt Græcè: Habebat menſuram, calamum, ſeu, arundinem, auream. id quod per appoſitionem rectiùs intelligas *menſuram arundinem auream*, quàm arundineam intelligas menſuram & auream fuiſſe, quod fieri non poſſit. Primaſius legit: Habebat arundinem auream ad menſuram. Quædam exemplaria Græca omittunt menſuræ nomen; duntaxat legunt: Habebat calamum, ſeu, arundinem auream· εἶχε κάλαμον χρυσῆν.

630. C. 22. v. 11. *Et qui' iuſtus est', iuſtificetur adhuc.*] Vetuſta exemplaria, Anſelmo concinente, legunt *iuſtitiam faciat adhuc*, S. Andreæ & nouem in Biblijs notata. His conformiter, Græci Hiſpanorum codices, & Græcus enarrator Aretha, δικαιοσύνην ποιησάτω habent. Alij Græci codices, δικαιωθήτω *iuſtificetur*, ita vt in vulgaribus eſt Latinorum libris, ſcribunt. Primaſius monet, aliam tranſlationem habere *iuſtiora faciat*: quomodo Cyprianus legit, libri De bono patientiæ nono, & 3ii ad Quirinum 23° capite.

- 1 MS. Anſ. G.
- 2 MS. Anſ. G.

631. C. 22. v. 14. *Beati qui lauant ſtolas ſuas*, vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, &*

* in ſanguine agni o.

vitæ, & per portas intrent in ciuitatem.] Græci libri, Cypriano* & Aretha suffragantibus, legunt· μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτῦ, quod est, Beati qui faciunt præcepta eius. Latini, & quidem constanter, scribunt: *Beati qui lauant stolas suas.* Fortè ab Interprete lectum est· μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶν. quæ lectio, si, quod Zegerus annotauit, verum est, in nonnullis codicibus exstat. *In sanguine agni,* quod addunt quidam, ex septimo capite superiori huc adiectum est, vbi legitur: Et lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine agni.

* *Lib. 2. aduer. Iudæos capite 22.*

Apoc. 7. d. 14.

FINIS.

LOCA S. SCRIPTVRÆ, QVÆ, HIS IN NOTATIONIBVS, παρέργως TRACTANTVR.

LOcus Exodi 3. a. 1: *Moyses autem pascebat oues Iethro soceri sui*; tractatur Exodi capite 4. versu 18.
Deuter. 6. c. 13: *Et illi soli seruies.* Deut. c. 10. v. 20.
Ios. 18. d. 22. *Betharaba & Samaraim.* Ioh. c. 1. v. 28.
Iud. 16. b. 9: *Cùm odorem ignis acceperit.* Iud. c. 15. v. 14.
1. Regum 22. b. 9: *Et erat primus inter seruos Saul.* Reg. 21. v. 7.
1. Paral. 6. e. 57. f. 67: *Porrò filijs Aaron dederunt ciuitates ad &c.* Ios. c. 21. v. 21.
1. Paral. 6. e. 60: *Omnes ciuitates tredecim.* Ios. c. 21. v. 37.
2. Paral. 4. a. 3: *Similitudo quoq. boum erat subter illud.* 3. Regũ 7. v. 24.
Nehemiæ septimum caput & octaui principium explicantur Ezrę c. 2. v. 69.
3. Ezræ 5. e. 44. *Et de præpositis ipsis per pagos &c.* Ezræ c. 2. v. 69.
Ps. 42. b. 6: *Salutare vultus mei & Deus meus.* Psal. 41. v. 7.
Ps. 108. a. 8: *Et episcopatum eius accipiat alter.* Ps. 13.
Sap. 1. b. 6: *Et non liberabit maledictũ à labijs suis.* Sap. c. 1. v. 15. & 16.
Eccles. 4. d. 33: *Et vsque ad mortem certa pro iustitia.* Eccles. c. 11. v. 9.
Isa. 15. b. 5: *Vsque ad Segor vitulam consternantem.* Ier. 48. v. 34.
Isa. 19. c. 15: *Incuruantem & refrenantem.* Isa. c. 9. v. 14.
Isa. 19. c. 17: *Et erit terra Iuda Ægypto in pauorem.* Isa. c. 9. v. 14.
Isa. 24. a. 5: *Et terra infecta est &c.* Psal. 105. v. 38.
Isa. 42. a. 4: *Non erit tristis neque turbulentus &c.* Matth. c. 12. v. 20.
Ier. 23. a. 6: *Et hoc est nomen quod vocabunt eum &c.* Ier. 33. v. 16.
Ier. 32. b. 10: *In die ruinæ suæ.* Ier. 32. v. 8.
Ezech. 11. b. 12: *Sed iuxta iudicia gentium &c.* Ezech. c. 5. v. 7.
Dan. 4. e. 22: *Et cum bestijs feriisque erit habitatio tua.* Dan. 4. v. 29.
Ose. 2. d. 23. *Et miserebor eius quæ fuit Absque misericordia.* Rom. c. 9. v. 25.
Zach. 9. b. 9: *Ascendens super asinum.* Matth. c. 21. v. 5.
Matth. 10. d. 32: *Omnis ergo qui confitebitur me.* Luc. c. 12. v. 8.
Matth. 13. g. 55: *Et fratres eius Iacobus & Ioseph.* Mar. c. 15. v. 47.
Matth. 15. d. 39: *Et venit in fines Magedan.* Marc. c. 8. v. 10.
Matth. 16. d. 23: *Vade post me Sathana.* Matth. c. 4. v. 10.
Matth. 27. e. 40: *Vah qui destruis &c.* Marc. c. 15. v. 29.
Matth. 27. f. 49: *Cæteri verò dicebant: Sine.* Mar. c. 15. v. 36.
Mar. 13. d. 32: *De die autem illo vel hora &c.* Matth. c. 24. v. 36.

Mar. 15.

Mar. 15. b. 22: *Et perducunt illũ in Golgotha locum.* Matth. c. 27. v. 33.
Mar. 15. c. 29: *Vah qui destruit templum.* Matth. c. 27. v. 40.
Luc. 3. f. 35. 36: *Qui fuit Sale, qui fuit Cainam.* Gen. c. 11. v. 12.
Luc. 10. c. 15: *Et tu Capharnaum, vsque ad cælũ &c.* Matth. c. 11. v. 23.
Luc. 11. a. 3: *Panem nostrum quotidianum.* Matth. c. 6. v. 11.
Luc. 12. g. 56: *Hoc autem tempus quomodo non probatis?* Matth. c. 16. v. 2. & 3.
Luc. 17. g. 35: *Duo in agro, vnus assumetur &c.* Matth. c. 24. v. 41.
Luc. 18. d. 19: *Quid me dicis bonum?* Matth. c. 19. v. 17.
Luc. 20. g. 47: *Qui deuorant domos viduarum.* Matth. c. 23. v. 14.
Ioh. 19. c. 17: *Hebraicè Golgotha.* Matth. c. 27. v. 33.
Act. 1. c. 19: *Ita vt appellaretur ager ille &c.* Matth. c. 27. v. 8.
Act. 1. d. 20: *Fiat commoratio &c.* Psal. 13.
Gala. 5. b. 7: *Quis vos impediuit &c.* Gal. c. 3. v. 1.

FINIS.

Omnia, Catholicæ Ecclesiæ, eiusque in terra conspicui capitis, Romani Pontificis, iudicio, submissa sunto.

Franc. Lucas.

Notationes istæ in vniuersa Biblia, magna diligentia & fide ex variis exemplaribus, ad communem studiosorum Diuinæ Scripturæ vsum collectæ, textui vulgatæ editionis illustrãdo non parum conferent; dignæ proinde sunt (mea quidem sententia) quæ typis excudantur. Brugis vltimo Iulij anno 1579.

Ita est Iacobus Eeckius S. Theologiæ L. Archidiaconus Brugens. idemque librorum Censor declaratus.

ERRATA.

Faciei 17. *linea* 4. *addatur* quia: Quia animum &c. *fa.* 26. *l.* 35. qui diabolum. l. 39. ᵃ memor. exemplar Venetum. *tollatur id è textu; legatur in margine.* 28. l. 25. examinatas. 38. l. 29. Proinde. 48. l. 31. alicuius, ciuitatis. 55. l. 12. Interpreti. l. 35. Sein. 59. *l.* 21. mortis magna. 72. *l.* 1. Regium. 81. *l.* 12. describit. *l. vltima, in margine* H pro η, *ita & fa.* 82. *l.* 3. 95. *l.* 32. nonum *pro* nouum 135. *l.* 16. מָרוֹם 139. *l.* 20. *in margine* O *mauusculum, ita vt sit exemplaris m. s nota. ita &* 157. *l.* 9. 160. *l.* 1. *Ps.* 117. *Versus. l.* 19. Hebræi. 164. *l.* 26. an *pro* à. 167. *l.* 2. inmaturitate *vnica voce.* 168 *l.* 15. φυλάξει, *& ita deinceps per* υ. 173. l. 27. quidam. 176. *l.* 27. & 29. prudentiam *pro* sapientiam. 177. l. 22. וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתָהּ 180. l. 37. ποιμανεῖ ἀνέμους. 188. *l.* 6. deuocare, deuotare. 189. *l.* 17. receperunt. 190. *l.* 31. truduntur. 197. *l.* 23. sed legunt לָךְ 198. *l.* 36. תְּלַמְּ

BIBLIOT. UNIWERSYT. W POZNANIU